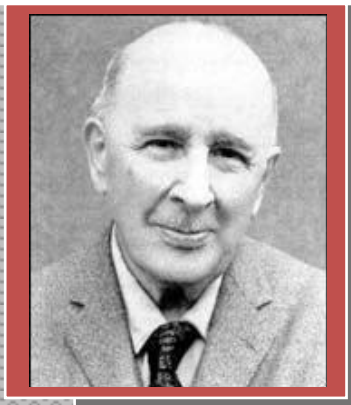

OSMANLI TARİHİ
3. Cilt

Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI

II. SELİM'İN TAHTA ÇIKIŞINDAN 1699 KARLOFÇA ANDLAŞMASINA KADAR

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI

DÜNYA TARİHİ

OSMANLI TARİHİ

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI
Türk Tarih Kurumu Üyesi

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA
1988

İÇİNDEKİLER

İKINCI SELİM'ÎN HÜKÜMDARLIĞI VE YENİÇERİLERİN SERKEŞLİKLERİ 21
Belgrad'dan İstanbul'a Dönüş 21
Sokullu'nun Arızasına Ehemmiyet Verilmemesi 21
Ocaklının İnfiali 22
Feridun Bey tekrar bir tezkire ile Otağ-ı hümâyuna girmiş olan padişahı ikaz etmeyi arz eyledi ise de Vezir-i âzam mani olarak : 22
İstanbul'a Hareket 23
Iitrose Kararı 23
İstanbul'a Gırış Ve Vezirlere Hakaret 23
Saray Kapılarının Kapanması 24
Pâdişahın Bahşiş Ve Terfileri Kabul Etmesi 25
AKDENİZ HAREKÂTI VE YEMEN MESELESİ 25
Sakız Adasının İşgali 25
Sakızın Vaziyeti 25
Sakızın Isgalı Ve Beylerın Tevkıfı 26
Avusturya İle Sulh 27
Kıbrıs Adasının Zaptı 28
Kıbrısın Kısa Tarıhı 28
Venedik İdaresinde Kıbrıs 29
Kıbrısın Ehemmıyetı Ve Osmanlılar 29
Venediklilerin Faaliyeti 30
Venedıkın Muttefikleri 31
Müttefiklerin Donanma Mevcudu Ve Faaliyetleri 31
Kıbrıs'ın Zaptı 32
Magosa Nın Alınması 33
Lepanto - Înebahtı Muharebesi 34
Osmanlılar Aleyhıne Mukaddes Ittıfak 34
Osmanlı Donanması 35
Muharebe Kararı 36
Înebahtı Deniz Savası 37
Uluc Ali Paşa 38
Galebeden Sanra 39
Yeni Osmanlı Donanması 39
Son Durum Ve Faaliyet 39

Kılıç Ali Paşa'nın Endısesı Ve Sokulunun Sozlerı 40
Inebahtı Maglubıyetıne Dair Sokulu Ile Venedık Alcısı Arasında Bır Gorusme 41
Yenı Donanmanın Cıkısı 41
Venedik'le Sulh 42
Yemen Meselesi 44
Yemenin Dunumu 44
Imam Mutahharın Isyanı 44
Sinan Paşa'nın Faaliyeti 45
Tunus'un Kat'î Olarak Alınması 46
Tunus'un Son Durumu 46
Tunus'un Zaptı 47
SÜVEYŞ, DON, MARMARA VE KARADENİZDE KANAL AÇMA TEŞEBBÜSÜ 47
Süveyş Kanalı İşi 47
Hınt Denızında Portekızlıleın Faalıyetlerı 47
Süveyş Kanalının Acılmasına Tesebbus 49
Don — Volga Kanalının Açılmasına Teşebbüs 50
Bu Kanalın Siyası Ve Iktısadı Onemı 50
Harezm Hükümdarının Müracaatı 50
Sokulunun Faalıyete Gecmesı 51
Kazının Netıcesı 52
Ozbek Hanının Muracaatı 53
Marmara — Karadeniz Kanalı 54
İlk Teşebbüs 54
SOKULLU MEHMED PAŞA'NIN HİZMETÎ, ŞAHSİYETİ VE ŞEHADETİ 55
Sokullu'nun II. Selim Zamanındaki Faaliyeti 55
Üçüncu Murad'ın Hukumdarlıgı 57
Sultan Murad Ve Sokullu 57
Kadınlar, Nedim Ve Musahıpler Saltanatı 58
Üçüncü Murad'ın Mizaç Ve Meşrebi 59
KUZEY AFRİKA OLAYLARI 59
Fas Sultanlığı Ve Portekizliler 60
Fas Devletî 60
Abdülmelik'in Hükümdarhğı İle Fas'ın Osmanlı Nüfuzu Altına Gırmesı 61
Portekız Kralının Hazırlıgı 61
Vadı’s-Sebıl Muhaberesı 62
Abdulmelık Ebu Mervan’ın Oglu 62

II. SULTAN SELİM'İN ŞAHSİYETİ VE OĞLU III. MURAD 63
Ikıncı Selımın Sehzadelık Hayatı 63
Sokulunun Ucuncu Murad Zamanındakı Durumu 65
Sokullu'nun İyice Gözden Düşmesi 66
Sokullu'nun ölumu 67
İRAN SEFERLERİ 68
İran olayları 68
II. Şah İsmail 69
Mehmed Hudabende 70
Iranla Oniki Sene Süren Birinci Devre Harbi 71
Iran'a Harb Ilanı 71
Çıldır Muharebesi Ve Gürcistan'ın Istilâsı 72
Özdemiroğlu'mın Muharebeleri 73
Sınan Pasanın İran Serdarlığı 74
Ferhat Pasanın Iran Serdarlıgı 75
Özdemiroğlu'nun Serdarlıgı 75
Ferhat Pasanın Ikıncı Serdarlıgı 76
Istanbul Muahedesı 76
Îran Seferinin İkinci Safhası 77
I. Şan Abbas 77
Şah Abbas'ın Tecavüzü 78
Çağalazâde'nın Iran Serdarlıgı 78
Kuyucu Murad Pasanın Serdarlıgı 79
Nasuh Pasanın Serdarlıgı Ve Anlasma 80
Îran Seferinin Üçüncü Safhası 80
Harbin Sebebi 80
Öküz Mehmed Paşa'nın Serdarhğı 81
Halil Paşanın Serdarlıgı 81
YENİ BİR HAÇLI İTTİFAKI VE NEMÇE MUHAREBESİ 82
1565 Muahedesinden İtibaren İki Taraf Vaziyeti 82
Hudut Hâdiseleri 82
Tellı Hasan Paşa Vak'ası 82
Nemçe'ye Karşı Savaş 83
Avusturya Savasinin Ilk Seneleri 83
İmparatorla Erdel Eflâk Ve Boğdan'ın İttifakları 84
Voyvodaların İsyanı 84
Avusturya Cephesi 86
Estergon'un Dusmesı 86

Bu Esnada Istanbuldakı Durum Ve III. Mehmedın Hakumdarlıgı 87
Eğri Seferi Ve Haçova Meydan Muharebesi 87
Padişahın Hareketi Ve Ordu Muzakeresı 87
Eğri Kalesinin Alınması 88
Hacova Meydan Muharebesı 89
Muharebenın Bırıncı Safhası 89
Durumu İnceleme 90
Muharebenin İkinci Safhası 90
Tehlikeli Durum 91
Düşmanın Bozulması 92
Pâdişahın Avdeti Ve Harpten Sonraki Yanlış Hareketler 92
Satırcı Mehmed Paşa'nın Serdarhğı 93
İlk Sulh Tesebüsü 94
Yamkkale'nin Düşmesi 94
Vezir-I Azam İbrahim Paşa'nın Serdarlığı 95
Kanije'nın Zaptı 96
Yemişci Hasan Paşa'nın Serdarlığı 96
Tiryaki Hasan Paşa Ve Kanije Muhasarası 97
Kale'nin Muhasarası 97
Hasan Paşa'nın Tedbirleri 98
Avusturya Ordusunun Takviyesi 99
Barut Yokluğu 99
Hasan Paşa Kölelerinden İkisinin Kaçması 100
Düşmanın Bozguna Uğratılması 101
Arşidük Ferdinant Karargâhı 102
Serdar Yemişçi Hasan Paşa'nın İkinci Seferi 104
Lala Mehmed Paşa'nin Serdarlığı 104
Erdel Ye Eflâk İşlerinin Halli 106
Boçkayının Krallığı 106
Eflâk Olayları 107
Zîdvatoruk Muahedesi 108
Ilk Sulh Temasları 108
Sulh Murahhasları 109
Muahedenin Başlıca Şartları 109
Muhadelenın Tahlılı 111
ANADOLU İSYANLARI VE KUYUCU MURAD PAŞA 112
Celâlîler 112
İsyana Tekaddüm Eden Seneler 112
İsyanlar 113

Karayazıcı 113
Deli Hasan 115
Tavil Alımed 116
Canboladoğlu 117
Vezır-I Azam Murad Paşa'nın Faalıyetlerı 118
Bin Onaltıda Kırıldı Sekban 119
Kalenderoglu 120
Murad Pasanın Kalenderogluna Galebesı 121
Murad Paşa'nın Diğer İcraatı 122
Üsküdar Seferi 123
XVI. YÜZYIL SONUYLA XVII. YÜZYIL BAŞINDA PADİŞAHLAR, HÜKÜMET REİSLERİ VE İDARÎ DURUM 125
Üçüncü Murad (1574 -1595) 125
Üçüncü Mehmed'in Şahsiyeti (1595 -1603) 126
Birinci Ahmed'in Şahsiyeti (1603 -1617) 127
Hükümet Reisleri 129
İdarî Durum 130
Durumun Bozulması 131
Yabancılara Yardım 132
Hukumet Otoritesinin Kırılması 134
İlmiye Sınıfı 134
Bu Tarihlerdeki Malî Durum 136
ÎKÎNCİ OSMAN'IN HÜKÜMDARLIĞI VE AKIBETİ 138
Yeni Tarzda Hiikümledar İntihabı 138
Birinci Mustafa 138
İkinci Osman 139
Lehistan Seferi 139
İki Devlet Münasebatı 139
Şehzade Mehmed'in Katli 141
İstanbul'dan Hareket 141
Hotin Önüne Varış Ve Savaş 142
Budin Valisinin Şehadeti 143
Sulh Yapılması 143
II. Osman ve Kapıkulu Ocakları 144
Padişahın Akıl Hocalarının Zihniyeti 144
Sultan Osman Vakasına Takaddum Eden Gunler 145
Kapıkulu Askerlerinin Görüşmeleri 147
Saraya Gönderilen Heyet 147
Askerin Saraya Girmesi 148

Sultan Mustafanın Cıkarılması 148
Vezırı Azamla Kızlar Agasının Katılleri 149
Mustafanın İkinci Hükümlıgı 149
II. Osman'ın Vaziyeti 150
II. Osman'ın şehadeti 152
Şehzadelere Su-İ Kasd Teşebbüsü 153
İstanbul Ahvali 154
Hükümetsizlik 154
II. Osman Katillerinin İdamları 155
Yeni Ayaklanma 156
Fatih Camii Vakası 157
Mere Hüseyin Paşa'nın Azli 158
IV. MURAD'IN CÜLUSU ANADOLU AHVÂLİ VE SAFEVÎLERLE SAVAŞ 158
I. Mustafa'nın Hal'i 158
Şeyhülislâm Yahya Efendının Azli 159
Anadolu Ahvali 160
Bazı Valıleın Vazıyetleı 160
Abaza Mehmed Paşa'nın İsyanı 161
Abaza'nın Sultan Osman'ın Kanını Istemesı 161
Veziri Âzamin Abaza Üzrine Tayini 162
Bağdad Olayları Ve İran Muharebesi 164
Yusuf Pasa Ve Bekir Subaşı 164
Yusuf Paşa'nın Ölümü 164
Hafız Ahmed Paşa'nın Bekir Subaşı Üzerine Serdarhğı 165
Bagdatın Muhasarası 166
Sah Abbasın Kuvvet Gondermesı 166
Bekir Subaşı'nin Bağdad Valiliği 167
Anadolu Ahvali 168
Bazı Valıleın Vazıyetleı 168
İran Muharebesi 169
Şah'in Bağdad'ı Muhasarası 169
Bekir Paşanın Oğlunun Hıyaneti Sah'ın Bagdatı Alması 169
Bekir Pasa İle Oğlunun Akıbetleri 170
Musul Ve Kerkuk Taraflarının Vazıyetı 171
Hafız Paşa'nın Âzamlikla İran Serdarhğı 171
Bagdat Uzerıne Hareket 172
Bağdad Muhasarası 172
Şahın Gelmesi 172
Sah'la Muharebe 173

Askerin İsyanı Ve Serdarın Avdeti 174
Osmanlı Murahhasının Avdeti 174
Hafız Âhmed Paşa'nın Azli 175
Abaza Mehmed Paşa'nin İkinci İsyanı 175
Abaza Nın Vaziyeti 175
Abaza'nın Baskını 176
Husrev Pasa'nın Abaza Uzerıne Tayını 177
Abaza'nın Zor Durumu 177
Abaza'nın Iran Sahına Müracaatı 178
Erzurum Muhasarası Ve Abazanın Dehaletı 178
Hüsrev Paşanın Îran Seferine Hareketi 179
Plan Ve Programsız Hareket 179
Genç Osman 180
Bagdat Muhasarası 180
Hüsrev Paşa'nm Azli 181
KIRIM HANLIĞI İHTİLÂFI 181
Sazi Giray'la Canbey Giray'ın Hanlıkları Arasındaki Olaylar 181
Gazi Girayın Ölümünden Sonra 181
Mehmed Giray Ve Şahin Giray Maceraları 182
Mehmed Gıray'ın Kefe'yi İşgali 184
Mehmed Giray'ın Tekrar Tayini 185
Şahın Gıray'in Mezalimi 185
Kantemır Gırayın Kefeyı Isgalı 186
Mehmed Giray'in Azli Ve Tekrar Muhalefeti 186
Mehmed Ve Şahin Giray'ın Akıbetleri 187
IV. MURAD'IN SALTANATI ZAMANI 187
Padişahlığının İlk On Senesi 187
Ilk Seneleri 187
Hüsrev Paşa'nın Azline Yeniçerilerin Muhalefetleri 188
Sıpan Zorbam Nmn Faaliyetleri 189
Ocaklıların İstanbul'a Çağrdması 190
Recep Paşa'nın Askeri Tahriki 190
Vezir-İ Âzam'ın Saraya Gelmesi 191
Sultan Murad'ın Ayak Divanına Çıkması 191
Pâdisahın İkinci Defa Ayak Divanına Çıkışı 192
Hafız Âhmed Paşa'nın Şehadeti 193
Recep Raşa Vezir-İ Âzam Ve Ahizâde Şeyhulislâm Oluyor 193
Hüsrev Paşa'mn Îdamı 194

İkinci Ayaklanma 195
Sıpah Zorbalarının Sultan Muratf'ı Hal'etmek Isteması 196
Sultan Murad'ın İdareyi Eline Alması 197
Recep Paşa'nın Katli 197
Sinan Pasa Köşkü Mukarreratı 198
Temizleme Hareketi 200
Ilyas Pasanın Katlı 200
Maanoğlu Fahreddin 201
Tutun Yasağı Vesilesiyle Temizleme 202
Tımarlı Sıpahıların Nizamları 203
Padişahın Iran Seferine Hazırlığı 203
Şeyhülislamın Katli 204
Sultan Murad'ın Revan Seferi 205
Padısahın Seferinin Ehemmıyetı 205
Sefer Esnasındaki İcrâât 206
Demirkazık Halil Pasa'nın Katli 207
Revan İn Alınması 208
Sehzadelerın Ölümleri 209
Dördüncü Murad'ın Bağdad Seferi 210
Bu Sefer Esnasındaki İcrâât 210
Sakarya Şeyhinin Ölümü 211
Molla Hunkaroğlunun İstanbul'a Sürgün Edilmesi 211
Tayyar Pasanın Şehadeti Ve Bağdad'ın Zaptı 212
Pâdişâhın Geri Dönüşü 212
İran'la Sulh 213
Sultan İbrahim'in Hükümdarlığı 214
SULTAN İBRAHİMİN İLK SENELERİ VAKAYİİ 216
Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya Dair 216
Vezir-İ Azamın Hizmetleri 216
Nasuh Paşa Zade Meselesi 217
Vezir-I Azamın Yeni Rakipleri 218
Vezir-İ Âzam'm Felâketini Mucip Bir Hareketi 219
GIRÎT ADASI DOLAYISİYLE VENEDİKLİLERLE MUHAREBE 222
Girid Harbînin Birinci Safhası 222
IV. Murad Zamanında Venediklilerin Vaziyeti 222
Girit Seferi Ve Hanyanın Zaptı 222
Derviş Mehmed Paşa'mn Sadareti 224
Kara Murad Paşa'nın Kaptan-I Deryalığı 225
Defterdar Morah Mustafa Paşa 227
Dâr-Üs-Saâde Ağasının Pâdişâha Tahakkümü 228

Derviş Mehmed Paşa'nın Hastalığı 229
Ibşır Paşa Nın Vezir-İ Âzamkğı 230
Defterdar Moralının Faalıyetlerı 231
Ibşir Paşa Nın İcrâât ı 234
Halka Yapılan Mezalim 236
İbşir Ve Kara Murad Paşalar 237
Ibşır Aleyhine İsyan Hazırlığı 238
Îbsir Pasa Aleyhıne Ayaklanma 240
Ibşır Paşa Nın Katli Ve Murad Paşanın Sadareti 241
Kara Murat Paşanın Zaralı Icraatı 243
Süleyman Paşa'nın Sadareti 244
Girit Serdarının Sadarete Daveti 246
At Meydanı Veya Çınar Vakası 247
Siyavüş Paşanın Vezir-İ Azamlığı 249
Boynueğri Mehmet Paşa'nın Sadareti 251
Sipahın İsyanı 251
İstanbul'un Nazik Durumu 253
Donanmanın Mağlübiyeti Düşmanın Bağazı Kapatması 253
Durumun Cıddıyetı Dolayısıyle Mazakere 255
Şeyhülislâm Hoca Zade Hakkında 256
Köprülü Mehmed Paşa'mn Sadarete Getirilmek İstenmesi 258
Köprülünün İlk Zamanları 258
Körülünün Sadaretini İsteyenlerin Faaliyetleri 261
Köprülü Mehmet Paşanın Sadareti 262
Anadolu Olayları 264
Bu Tarihlerde Memleket Ahvali Hakkında Bir İcmal 264
Aynı Seneler İçinde Anadolu'nun Durumu 266
Haydar Ve Katırcı Oğulları 266
Katırcioğîu Mehmed 268
Gürcü Abdünnebi 270
İsyanın Sebebi 270
Abaza Hasan'ın Birinci İsyanının Sebebi 272
Îbsir Paşanın Abaza Hasan İle Birleşmesi 273
Hükümetin Ciddiyetsizliği Yüzünden Çıkan Yeni Bir Hâdise 275
Devlete Nizam Vermek İsteyen İbşirin İkinci Muhalefeti 275
Van Hadisesi 279
Basra Vak Ası 279
Siyasî Olaylardan Osmanlı - Venedik Mücadelesi 280

Hudut Devletleriyle Münasebetleri 280
Girit Meselesi 281
Deli Hüseyin Paşa Ve Girit Savaşı 283
Hüseyin Paşanın Kısa Tercüme-İ Hali 283
Hüseyin Paşa Hanya Muhafızı 284
Hüseyin Paşanın Serdarlığı 285
Kandiye'nin Birinci Muhasarası 286
Girit'teki Askerin İsyana Teşvik Edilmesi 287
Kadriye'nin İkinci Muhasarası 288
Hüseyin Paşa'nın Şöhretine Hased 289
Serdar Hüseyin Paşa'nın Mühim Bir Başarısı 291
Hüseyin Paşanın Saderette Daveti 292
Girit'teki Tehlikeli Durum 292
Köprülü'nün Hüseyin Paş'yı İstirkabı 293
Hüseyin Paşa'nın Son Memuriyeti 294
Hüseyin Paşa'nın Katli 295
SOFÎYYE RİCALİ VE KADI-ZÂDELÎLER 296
Türkiye'deki Tarikatler Hakkında Bir İcmal 296
XV, yüzyıl ortalarından itibaren tasavvuf cerayaları 296
Ak Şemseddin Mehmed Bin Hamsa 298
Muslihuddin Vefa 298
Osmanlı Memleketlerinde Tarikatlarını Neşreden Halvetiyye Büyükleri 299
Melamiler 300
Osmanlı Hükümdarlarının Tarikat Erbabına Hürmetleri 300
Tarikatlerde Zikr Usûlü 302
XVII. Asırdaki Tasavvuf Cereyanları 302
Bu Asırdaki Bazı Yüksek Mutasavvıflar 302
Kadı-Zâdeliler Veya Fakılar 306
Bırgıvı Menmed Efendi 306
Küçük Kadi-Zâde 307
Kadi-Zâdenin Dar Görüşü 307
Sofiyye'nin Bunlara Cevabı 309
Kadı-Zadehlenn Saraydan Kuvvet Almaları 309
Sofıyye'nın Devran Ve Semâ Meselesi 310
Üstüvani Mehmed Efendi 310
Kadı-Zadelilerin Mütecavizane Vaziyet Almaları 311
Kadı-Zadelilere Karşı Şeyhlerin İlmî Mukabeleleri 312
Kadı-Zadelilerin Hükümet İşlerine Müdahaleleri 314
Köprülü Ve Kadı-Zadeliler 315

Kadı-Zadelilerin Zihniyetleri 316
KÖPRÜLÜLER DEVRİ 317
Köprülü Mehmed Paşa'nın İşe Başlaması 317
İlk İcraat 317
Sipahilerin İsyan Hazırlıklarına Karşı Köprülü'nün Tedbirleri 318
Sipahilerin İsyanı 320
Asillerin Temizlenmesi 321
Köprülünün Sedaretten Çekilmek İstemesi 321
Bütçe Tenkihatı Ve Şeyh Selimin Katli 323
Rum Patriğinin Asılması 324
Köprülü'nün Venediklilere Karşı Hareketi 325
Donanmalın Akdenize Çıkması 325
Vezir-İ Âzamin Boğaz'a Hareketi 325
Venediklilerle Savaş 326
Hizmet Eden Ve Kaçanlar Hakkında Koprülü'nün Muamelesi 327
Bozca Adanin Geri Alinmasi 328
Hasanoğlu'nun Köprülü Aleyhindeki Faaliyeti Ve Ölümü .. 329
Limni'nin Geri Alınması 331
Köprülü'nün Erdel Seferi 332
Erdel Vaziyeti 332
Voyvodaların Azilleri 333
Hareketten Evvel Ocaklarda Temizleme 333
Köprülünün Erdel'e Hareketi Ve Avdeti 335
Erdel İşinin Hali 335
Abaza Hasan Paşa İsyanı 336
Abaza Hasan Paşa 336
Bu Sırada Anadoluda Durum 337
Köprülü Aleyhine Faaliyet 337
Köprülünün Katli Teklifi 338
Bu Nazik Durumdan Vezir-İ Azamın Haberdar Edilmesi 339
Âsiler Hakkında Fetva Verilmesi 339
Köpriilü'nün Nazik Durumu 340
Köprülünün Gelmesi Ve Ayak Divanı 341
Asillere Karşı Hazırlık 341
Koprulu'ye Â-İ Kasd Tertibi 342
Murtaza Paşa'nın Mağlubiyeti 343
Abaza Ve Arkadaşlarının Katilleri 343

Müteferrik Bazı İcraat 345
Şam Vak'ası 345
Deli Hüseyin Paşanın Katli 346
Şeyhülislâmın Azli 346
Mısır Vak'ası 346
Antalya'da Körbey İsyanı 347
Anadolu'da Temizleme 347
Seydi Ahmed Paşa'nın Katli 349
Akdeniz Boğazı Kalelerinin Tamiri 350
Köprülünün Ölümü 351
Avusturya Seferi 351
Muharebenin Sebebi 351
Avusturya Elçisinin Gelmesi 352
Tekrar Müzakere 353
Ileri Hareket, Uyvar Üzerine Gidiş 354
Uyvar Muhasarası 355
Uvar'ın Zaptı 356
Diğer Bazı Kalelerın Alınması Ve Belgrad'a Avdet 357
Düşmanın Kış Taarruzu 358
Alman Seferi 359
Sulh Görüşmeleri 360
Vasvar Muahedesi 360
Muahedenin Tasdiki Ve Ordunun Avdeti 363
Vezir-İ Âzamin Girid'e Hareketi 363
Pâdişâhın Kandiye'nin Zaptını Emretmesi 363
Gırıd Adasına Geçiş 364
Kandiye Muhasarası 365
Îcap Ederse Muhasaranın Kaldırılması Hakkında Padişahın Hatt-I Hümâyunu 365
Elçinin Gelmesi Ve Pâdişâhın Tekrar Verir-İ Azama Müracaatı 367
Venedik Murahhasının Vezir-İ Azamla Görüşmesi 367
Venedıklerle Sulh Akdi 368
Sulh Sartları 368
Lehistan Seferi 371
Padişalın Sefere Hareketi 371
Kamaniçe'nin Zaptı 372
Diğer Muvaffkıyetleri 373
Bucaş Muahedesi 373
Lehistan'a Karşı Ikinci Sefer 374

Lehlilerin Taarruzu 375
Hotin'in Elden Çıkması 375
Hotin'in Tekrar Osmanlılara Geçmesi 376
Şişman İbrahim Paşanın Serdarlığı 376
Şeytan İbrahim Paşa'nın Serdarlığı 376
Lehlılerle İkinci Musalaha 377
Fazıl Ahmed Paşanın Vefatı 377
Merzifoni Kara Mustafa Paşa'nın Sadareti 378
İlk Moskof Seferi 378
Doreşenko'nun İsyanı 378
Çehrin'in İlk Muharası 379
Cehrin Seferi 380
Tehlikeli Durum 380
Çehrin'in Zaptı Ve Düşman Kuvvetlerinin Mağlûbiyeti 381
Ordunun Avdeti 382
Ruslara Karşı Tekrar Hazırlık Ve Sulh 382
GERİLEME DEVRİ 383
Avusturya Seferinin Mukaddimatı 383
Katolik Ve Protestan Macarları 383
Tököli İmre İsyanı 384
Tökölinin Osmanlı Himayesine Girmesi 384
Tököliye Yardım Edilmesi 385
İmparator Tarafından Elçi Gelmesi 386
Vezır-I Âzamın Harp Açmak İçin Entrikaları 386
Avusturya Elçisi İle Görüşme 387
Avusturya (Nemçe) Nin Durumu 388
AVUSTURYA İLE BÜYÜK SAVAŞ 389
Sefere Hareket 389
Osmanlı Ordusu Mevcudu 389
Vezır-I Azamın Serdar Tayin Edilmesi 390
Serdarı Ekremin Fikri 390
Gidilecek Taraf Hakkında Görüşme 391
Kırım hanının müteleası 392
Serdarın Budin Valisiyle Görüşmesi 392
Viyana Üzerine Hareket 393
Padişah Viyana Muhasarasını İstemiyordu 394
Muhasaranın Heyecanı 395
Viyana (Beç) Muhasarası 395
İlk Muhasara Durumu 395

Erdel Kiralının Vezir-I Azamla Görüşmesi ... 396
Muvaffakiyetsizliğin Başlangıcı ... 397
Abaza Hüseyin Paşanın Şahadeti ... 398
Muhasara Ordusunun Durumu ... 399
Nemçe Ve Leh Kuvvetlerinin Gelmekte Oldukları Haberi ... 399
Viyana'mn Durumu ... 400
Viyananın Durumu ... 400
Düşman Taarruzu ... 400
Savaş Ve Bozgun ... 402
Uzun İbrahim Paşanın İdamı ... 403
Bozulan Kuvvetlerin Toplanması ... 404
Bozgundan Sonraki Durum ... 404
Ciğerdelen Palangasının Sukutu ... 405
Kınm Ham'nın Azli ... 405
Vezir-I Azamın Belarad'a Dönüşü ... 406
Estergon'un Düşmesi ... 406
Vezir-İ Azam Kara Mustafa Paşa'nın Katli ... 406
OSMANLILAR ALEYHİNE MUKADDES ÎTTÎFAK ... 409
Dört Cephede Savaş ... 409
Nemçe (Avusturya) Cephesindeki Durum ... 410
Avusturyalıların İleri Haraketi ... 410
Budin Muhasarası Ve Kara Mehmet Paşa Nın Ölümü ... 410
Serdarın Budin'i Kurtarmağa Gitmesi ... 411
Siyavüş Ve Ahmed Paşaların Kahramanlıkları ... 412
Avusturya Kumandanının Budın'ın Teslımını Istemesı ... 412
Budin'e Yapılan Şiddetli Hücum ... 413
Avusturya Kumandanının Budin Muhasarasını Kaldırması 414
Şeytan İbrahim Paşa'nın Avusurya Cephesi Serdarlığı ... 415
Vezir-İ Âzam Kara İbrahim Paşa'nın Azli ... 416
Vezir-İ Âzamin Serdar-I Ekremliği ... 417
Nemçe Cephesi Harekâtı ... 418
Budi 'İn Düşmesi ... 418
Mühim Kalelerîn Elden Çıkması ... 419
Mohaç Ve Ya Şikloş Mağlubiyeti ... 419
Düşman Karşısında Ordunun İsyanı ... 420
Lehistan Cephasi ... 421
Lehlilerin Durumu ... 421
Sobveski'nin Taarruzu ... 422
Kırım Hanı'nin Askerine Hitbesi ... 422
Sobyeskı'nın Mağlûbiyeti ... 423

Lehlilerin Tekrar Taarruzları 423
Lehlilerin Kamaniçe Üzerine Yürümeleri 424
Venedik Cephesi 424
Avusturya Venedik İttifakı 424
Bozuşmanın Zahiri Sebebi 425
Venediklilerin Kara Ve Denizden Taarruzları 425
Bosna Ve Dalmaçya Durumu 426
Moradaki Durum 427
Mora'nın Elden Çıkması 428
Orta Yunanistandaki Durum 429
1684 — 1687 SENELERİ ARASINDAKİ DURUM 429
Cephelerin Vaziyeti 429
Anadolu Ahvali 430
Pâdişâhın Vaziyeti 431
Bu Senelerdeki Malî Durum 434
SALTANAT TEBEDDÜLÜ VE İSTANBUL AHVALİ 436
Ocaklıların İsyanı 436
Siyavüş Paşa'mn Sadareti 436
IV. Mehmedın Hal'i İçin Askerin Ve Ulemanın İttifakları 437
Sarı Süleyman Pasa'nın Îdamı Ve Padişahın Fena Durumu 438
Fazıl Mustafa Paşanın Kaymakamlığı 439
IV. Mehmed'in Avcılığa Tövbe Etmesi 440
IV. Mehmcd'in Ümidsiz Durumu 441
IV. Mehmed Oğlu Mustafa'nın Cülusunu İstiyor 441
İkinci Süleyman'ın Cülusu Ve İstanbul Ahvâli 442
Şehzade Süleymanın Acıklı Hali 443
Kapıkulu Ocaklarının İstanbul'a Gelmesi 444
İstanbulda Hükümetsizlik 445
Tekrar Ayaklanma 446
Fazıl Mustafa Paşanın Sürgün Edilmesi 447
Sefere Hareket 448
Fetvacı Hüseyin'in Katli 449
Siyavüş Paşa'nın Azli 451
Siyavüş Paşa'nın Katli 452
Zorbaların Son Durumu 452
Sancak Vak'ası 453
Sancağ-I Şerifin Çıkarılması 453
1688'DEN 1691 SONUNA KADAR HARP DURUMU 456

AVUSTURYA CEPHESİ ... 456
Ordunun İstanbul'a Hareketinden Sonraki Vaziyet ... 456
Yeğen Osman Paşa'nın Serdarlığı ... 456
Yegen Osman Paşa'nra Tekrar Serdarlığı ... 457
Belgrad'ın Düşmesi ... 458
Osmanlı Devletinin Sulh Yoklaması ... 459
Yeğen Osman Paşa'nın Vaziyeti ... 460
Nefîr-i Âm Yazılması ... 461
KIRIM HAM SELİM GİRAY ... 462
Devletin Karagün Dostu ... 462
Selim Giray Huzurîyle Muharebe Vaziyetinin Müzakeresi ... 462
Yeğen Osman Gailesinin Defi ... 464
Pahdişahın Sefere Hareketi ... 464
Serdarın İlk Mağlübiyeti ... 466
Orduda İsyan ... 467
Niş'in Düşmesi ... 467
Pahdişahın Dönüşü Ve Rezir-İ Azamın Serdarlığı ... 468
Pâdişah'ın Sofya'dan Geri Dönüşü Esnasındaki Acıklı Durumu ... 468
Sır Tebanın Düşmana Yardımları ... 469
Pâdişâhın Huzurunda Vezir-İ Âzamin Azli Hakkında Bir Görüşme ... 469
Fazıl Mustafa Paşa'nın Sadareti Zamanı ... 470
Cephe Vaziyeti ... 470
Bekrî Mustafa Paşa'nın Azli ... 471
Yeni Vezir-İ Âzamin İlk İcraatı ... 471
Kanije'nin Düşmesi ... 472
Vezir-İ Âzam Ve Serdar-İ Ekremin Hareketi Ve Muvaffakiyetleri ... 473
Belgrad Üzerine Hareket ... 474
Semendire'nin zaptı ... 475
Belgrad'ın Zaptı ... 475
Bu Sıradaki Diğer Harekât ... 476
Hıristiyan Tebeaya Karşı Gösterilen Şefkat ... 476
Padişahın İstanbul'a nakletmesi ... 477
Vezir-i Azamın Dönüşü ... 478
Erdel Harekatı ... 478
Pâdişâhın Edirne'ye Ve Vezir-İ Âzamin Sefere Hareketlen ... 479
II Ahmed'in Hükümdarlığı ... 480
Salankamin (Slankâmen) Muharebesi ... 481

Belgrad'a Varış 482
Vezir-İ Âzamin Acele Etmesi 482
Serdarın Sehadeti 483
Slankamen'den Sonraki Durum 484
1688'den 1691 Sonuna Kadar Lehistan Cephesi 485
Lehlilerin Birinci Hedefi Kamaniçe İdi 485
Lehlilerin Sulh Teşebbüsleri 486
Lehlilerin Sulh Teşebbüsleri 486
1688den 1691 Tarihine Kadar Venedik Cephesi 487
Mora'nın Son Durumu 487
Ağrihoz Muhasarası 488
Kale Muhafızının Kumandanlarla Görüşmesi 488
Düşmanın Taarruzu 490
Arnavut Kuvvetlerinin Hıyaneti 490
Çelebi İbrahim Paşa'nın Tedbirleri 491
Morozın'in Teslim Teklifi 491
Venedikliler Adayı Alamadılar 492
Venediklilerin Bosna Cephesindeki Faaliyetleri 492
Benefşe Kalesinin Düşmesi 493
Avlonya'nra İşgal Ve İstirdadı 493
YİRMİ ALTINCI BOLUM 494
1697'DEN 1699'DA KARLOFÇA MUAHEDESİNE KADAR DÖRT CEPHEDE SAVAŞ 494
Avusturya Cephesi 494
Fazıl Mustafa Paşa'nın Halefi 494
Yarat Muharebesi Ve Temesvar'a Yardım 495
Topal Hüseyin Paşa'nın Serdarlığı 496
İngiltere İle Felemenk'in Sulh İçin Tavassutları 496
Neticesiz Kalan Sulh Teşebbüsü 497
Serdar-I Ekremin Erdel Üzerine Hareketi 498
Belgrad'ın Muhasaradan kurtarılması 499
Vezir-İ Âzam Ali Paşa'nın Serdarlığı 500
Varadin Muhasarası 500
II. MUSTAFA'NIN CÜLUSU VE ÜÇ SEFERİ 501
II. Ahmed'in Vefatı 501
Sultan Mustafa'nın Birinci Seferi 502
Lıpve Ve Lügoş'un Alınmaları 503
Padişahın İkinci Seferi 506
Ulaş Muharebesi Ve Prens Frederik'in Mağlûbiyeti 507

Sultan Muştafa'nın Üçüncü Seferi 508
Harp Meclisi 509
Amca-Zâde Hüseyin Pasa'nın Müteleası 510
İki Taraf Ordularımn Durumu 510
Zanta Muharebesi 511
Osmanlı Ordusu Kararını Düşmanın Haber Alması 511
Tehlikeli Ân 512
Vezir-i Azamın Asker Tarafından Katli 513
Zanta Mağlubiyeti 514
Osmanlı Ordusunun Durumu 514
Amca-Zâde Hüseyin Paşa'nın Sadareti 515
1692 — 1699 Senelerinde Lehistan Cephesi 516
Lehlilerin Kamaniçe'yi İşgal Planı 516
Şehhaz Giray'in Lehlilerle Mücadelesi 516
Kırım Han Zâdelerinin Faaliyetleri 517
1692 — 1699 Seneleri Arasında Venedik Cephesi 518
Girit Cephesi 518
Hanya Muhasarası 518
Bosna – Hersek Cephesi 520
Sakız Adasının Elden Çıkması 521
Sakızın Geri Alınması 523
Rusların Azak Kalesine Taarruzları 524
Azak Kalesinin Düşmesi 526
Azak Kalesinin Ehemmiyeti 527
YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM 527
KARLOFÇA MUAHEDESİ 527
Uzun Savaştan Muahedeye Kadar Bîr Hulâsa 527
Dört Cephe Vaziyeti 528
Sulh Teşebbüsleri 529
Sulhe Takaddüm Eden Günlerdeki Durum 530
Müttefiklerin Sulh İstekleri 531
Sulh İşini Görüşme Yeri 532
Dört Devletin Murahhasları 532
Avusturya İle Başlıca Musaleha Şartları 533
Lehistan'la Akdedilen Muahede 534
Venediklilerle yapılan anlaşma 535
Ruslarla Muahede 535
Karlofça Muahedesinin Tesiri 536

İKINCI SELİM'ÎN HÜKÜMDARLIĞI VE YENİÇERİLERİN SERKEŞLİKLERİ

Belgrad'dan İstanbul'a Dönüş

Sokullu'nun Arızasına Ehemmiyet Verilmemesi

Devlet ve hükümet idaresi, işten yetişmiş ve hayatını devlet işlerini görmekle geçirmiş, halkın ihtiyacını bilip anlayan ve ona göre tedbir alan idarecilerin elinde bulundukça memlekette istikrar ve huzur görülür. Sultan Süleyman'ın Sigetvar muhasarası esnasında vefatı üzerine oğlu Kütahya valisi Selim derhal saltanata davet edilmiş, pâdişâhın vefatı da askerden saklanmıştı; yeni hükümdar acele Kütahya'dan îstanbuVa. gelerek tahta oturmuş ve oradan da Belgrad"a. gelmiş ve keyfiyeti Vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'ya bildirmişti. Vezir-i âzam, hazinede yeter para olmadığı için cülus bahşişi verilmesine imkân olmadığını beyan ile pâdişâhın Belgrad^da kalmasını ve askerin ulufesi verilerek üç gün sonra hareket olunacağını yazdı. Sokullu aynı zamanda Belgrad'a. gelince Kapıkulu ocaklarına verilecek cülus bahşişi hakkında kanunen yapılması lâzım gelen usul ve teşrifatı da bir arîza ile pâdişâha bildirdi. Buna göre cenaze ile varılınca pâdişâhın çadırı (Otağ-ı hümâyun) içine yeni taht[1] konularak pâdişâh cülus edecek, tebrik merasimi yapılacak; pâdişâh bizzat:

— "Kul taifesinin bahşişi ve terakkileri verilsin, cümle mak-bulümdür." diyecek, sonra Yeniçeri ocağı duacı çavuşu el kaldırıp Ocaktan gelip göçen yoldaşlarına ve Osmanlı pâdişanılarına dua edip âmin diyecekler ve taziyet işi bittikten sonra tekrar erkân-ı devletin kabuliyle herkesin derece ve rütbesine göre Fatlar giy-dirilecekti.[2]

---

[1] Sultan Süleyman, Sigetvar önünde hayatından ümidini kesmiş ve So-kullu'ya yolladığı son hatt-ı hümâyunda vezir-i âzamin ölüm tehlikesi geçirdiğini haber alarak "Min ba'd sen. kendin ol asıl ma'rekeye varmayip umur-i din ü devlet ve nizam-ı adi ü intizam-ı saltanat babında kaim ve daim olasın ve nûr-ı didem Selim Han'ımı ve asker-i Islâmı ve seni hüdaya ısmarladım...." demişti. (Atayı, Şakayik zeyli, s. 336); yine Sultan Süleyman vefatından evvel Belgrad'a yeni bir taht getirtmişti. Son deminde bu tahtın belki oğlu Sultan Selim'e nasip olacağını söylediğinden Sokullu, arızasında ondan da bahsetmişti (SelâniH tarihi, s. 64).

[2] Vezir-i âzam, arızasında şöyle diyordu :

"înşaallah merhumun cenazesiyle vardığımızda otağ-ı hümâyun önünde çartak sayeban kurulsun ve tstanbuVdan gelen yeni taht-ı devlet, tuğlar mabeyninde kurulsun ki merhum ve mağfûrünleh, 'belki

Sultan Selim, Vezir-i âzamin arızasını alınca evvelâ hocası olan Biri Ataullah Efendi'ye ve sonra Celâl Bey ile lalası Hüseyin Paşa'ya göstermiş; üçü de itiraz ederek :

— "istanbuVda. cülus edilmiş olduğu için tekrara hacet yoktur. Bu, hâkimi mahkûm etmektir; İstanbul'da, oturup buraya gelmese idik ne derlerdi." diye söylemişler. Bu arada musahip GelâfBey :

— "Evvel zamanda bir söz işitilirdi, vâki imiş Meselâ Âl-i Osman'dan saltanat tahtına geçmez madem ki kul kılıcı altından geçmeye, gerçek imiş; mülkün vârisi hazır olunca bu sözleri dağdağadır" demiş. Bu suretle Sultan Selim, Sokullu'nun tezkiresine ehemmiyet vermemiş.

Bu halden müteessir olan Vezir-i âzam, kâtibi Feridun Bey'in yüzüne bakarak :

— "Vezir-i müşîr memleket işlerine ait ahvali arzeder, pâdişâh başkalarının re'yi ile hareket eder, ihtilâl böyle olur; zira başkaları sırra mahrem, olamaz, hata bundadır. Pâdişâhımız ise müstağni, kimseye söz söyletmez ve söylemek dahi istemez; kul taifesi ise bunun gibi cülûs-ı saltanatta bizzat kendi kelâmından iside gelmişlerdir; bu ortalıkta Mehmed Lala nice müaara îtsin." dedi. [3]

Ocaklının İnfiali

Feridun Bey tekrar bir tezkire ile Otağ-ı hümâyuna girmiş olan padişahı ikaz etmeyi arz eyledi ise de Vezir-i âzam mani olarak :

— "Bizim vezir idüğimiz neden malûm? Caiz ki istedüğin istihdam eyliye. Hata eylediniz demek olur" sözleriyle tekrar bir şey yazdırmadı[4].

Babasının cenazesini karşılayan Sultan Selim, cenaze namazım kıldı; devlet erkânını ve askeri selâmlayarak doğru çadırına girdi. Bunun üzerine Yeniçeriler :

— "Bizim kadimden olagelen kanunumuza riayet olunmadı, terakki ve

---

Sultan. Selim Han'ıma müyesser olup teşrif eyleye* demiş idi. Devlet ve ikbal ile cülûs-i hümâyun buyurup erkân-ı devlet bendeleriniz yollu yolunca pâye-i serir-i saltanata yüz sürüp behemehal kul taifesi mâtakaddemden ecdad-ı izamınız kanunu üzere bahşiş ve terakkilerini mübarek kelâm-ı şerifinizden işitmek beyinlerinde âdet-i mukarrere leridir; yani cümlesi verilsin, makbûl-ı hümâyunumdur demenizi isterler. Alelhusus yeniçeri taifesi içinde ricalullah mukarrerdir, kadimi kanunları çavuşları ellerin kaldırıp ocaktan geçen yoldaşlarına ve Âl-i Osman pâdişâhlarına dualar edip cümlesi âmin demek kaide-i kadîmeleridir ve hayır ve bereket dahi bundadır.." (Selânikî tarihi, s. 64).

[3] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/1-3

[4] Selânikî, s. 65,66.

bahşişlerimiz söylenmedi» ne olacaktır?" diye bağrışmağa başladılar; vezirlerin yanına gidip :
— "Niçin böyle yaptınız, sonra zahmet çekersiniz, ama yine suçlu biz oluruz; fakat Orta kapısında veya Saray kapısında siz bizimsiniz, hayırlar ola" dedikten sonra bu bağrışlara aldırış etmeyen yeni hükümdara da :
— "Biz seni avlayacak yeri biliriz" diye bağrıştılar.[5]

İstanbul'a Hareket

Belgrad da askere cülus in'amı dağıtıldı; verilen para kanunen almaları lâzım gelen miktardan noksandı; bakiyesinin bilâhare verileceği söylendi ve hareket olundu. tstanbuVa. yakın Litroz'a. gelince Yeniçeriler yapacakları işe dair aralarında görüşmeğe başladılar ve kararlarım verdiler.[6]

Iitrose Kararı

Bu karara göre İstanbul'a, girdikten sonra Şehzade camii ve Eski odalar önünde durup ileri gitmiye-çekler ve Saray kapısını kapatacaklardı; bu karar orduda bizzat bulunan Müverrih Selânikî Mustafa Efendi tarafından duyularak Reis ül-küttab ile Feridun Bey'e anlatılmış ve o da So-kullu'ya söylemişse de aldırış etmemiştir; zaten sabah da yakın olduğundan bir tedbir ittihazına da imkân kalmamıştı.[7]

İstanbul'a Gırış Ve Vezirlere Hakaret

Pâdişâhın şehre gireceği sırada İstanbul muhafızı iskender Paşa ile Kaptan-ı derya Piyale hakaret Paşa ve Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi kendisini karşıladılar. Padişah böylece alayla Edirne kapısina geldi, Yeniçeriler içeri girip aralarına kat'iyyen kimseyi sokmadan Şehzade camii Önüne kadar geldiler ve orada durup yürümediler. "Yürüyün" dedikçe "Katalan otluk arabası var" dediler; böylece bir

[5] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/3
[6] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/3
[7] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/3

saat geçti; pâdişâh at üstünde bekliyordu. Pek ağır gidişle Sultan Beyazid hamamı önüne geldikleri sırada [8] Vezir Pertev Paşa bunlara nasihat yollu :

— "Lâyık değil yoldaşlar" deyince bu söz, çatmaya vesile arayan Yeniçerilerin gücüne giderek :

— "Bire vastak fitne, bunlar senin kölen midir ve sen serdar mısın ki böyle söylersin?" diyerek birisi harbesiyle dokunup başındaki mücevvezesini[9] düşürdü; o sırada Kaptan Piyale Paşa yetişip :

— "Neylersiz yoldaşlar! Ayıp değil midir? Yol mudur böyle itmek" sözleriyle müdahale etmek istediyse de ona da :

— "Sen bir gemici azab ağasısm, bize söylemek ne yolundur" deyip onu da atından yıkıp kaçırdılar. Bunun üzerine ikinci vezir Abın e d Paşa ile Vezir-i âzam ceplerinden avuç avuç altın saçarak ve :

—" Lûtfeyleyin yoldaşlar" diyerek etraflarım alan bir kaç yüz yeniçeri ile konuşarak Saray kapısı önüne kadar geldiler ve bu hallerden-fevkalâde telâşa düşen Yeniçeri ağası Mü-ezzinzâde Ali Ağa yayan yürüyüp mendilini boynuna takarak :

— "Hay meded yoldaşlar! Bana kıydınız, niçin böyle edersiniz, lütfedip ihsan edin" dedikçe ona da :

— "Sen gerçi bize sefer yolunda sükkeri peksimetler yedir-din; ama yeni padişah ve Mehmed Paşa'ya (Sokullu'ya) hazine arttırmak istersen olmaz, belki sen de kurtulamazsın, katlan göresin" diye cevap verdiler.[10]

Saray Kapılarının Kapanması

îleri giden Yeniçeriler saraya eirip kapı kapayarak vezirleri dışarıda bıraktılar. Padişah Haseki hamamı (Ayasofya'daki hamam) önüne kadar gelip bekliyordu. Yeniçeriler burada vezirleri atlarından indirip Önlerine katarak padişahın yanına getirdiler ve eski kanun üzere söz istediler.[11]

[8] Sultan Bayezid hamamı, Edebiyat Fakültesi karşısında dır.
[9] Mücevveze, o tarihte vezirlerin başlarına giydikleri serpuş, kavuk.
[10] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/4
[11] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/5

Pâdişahın Bahşiş Ve Terfileri Kabul Etmesi

Bunun üzerine S okullu tekrar pâdişâha yalvarıp
— "Şevketlû hünkârım, bunlar mübarek li-
san-ı şerifinizden .vergilerini işitmeyince müteselli olmazlar, inayet eyleyin, fitne defolsun" deyince padişah :
— İçlerinde Türkçe bilir var ise gelsin söyleyelim" demiş; fakat korkudan hiç kimse gelmeyince Sultan Selim :
— "Cümle bahşiş ve terakkiler verilsin, makbulümdür" deyince kapılar açılıp hükümdar ikindi ezanında Saraya girebilmiştir (974 cemaziyelâhır sonları ve 1567 ocak[12]
İkinci Sultan Selim devlet nizam ve kanunlarını bilmeyen hocasiyle lalası ve musahibinin sözleriyle hareket etmek suretiyle saltanatının ilk gününde otoritesini kırmış ve bu hal askerin disiplin haricine çıkmasına yol açmış ve serkeşlikler tekerrür eylemiştir.[13]

AKDENİZ HAREKÂTI VE YEMEN MESELESİ

Sakız Adasının İşgali

Sakızın Vaziyeti

Osmanlılar denizde hâkim vaziyete geldikten sonra Akdeniz adalarının mühim bir kısmını işgal etmişler, fakat Anadolu sahiline pek yakın olmasına rağmen Cenevizlilerin elinde bulunan Sakız adasını işgal etmiyerek bir miktar vergi ve bir ticaret anlaşmasiyle burayı nüfuzları altına almakla iktifa etmişlerdi. Sakız adası cumhuriyet tarzında müntehap on iki kişiden mürekkep bir meclis tarafından idare edilip Osmanlı devletine her sene on bin altın vergi vermekte

[12] Yukariki kayıtlar bu hâdiselere bizzat şahit olan Selânikî'den hulâsa edilmiştir (s. 64-74). Başta Selânikî olmak üzeie, Osmanlı menbalannda II. Selim'in İstanbul'a girişi Hicri 25 veya 27 cumade'l-âhire 974, yani Milâdi 7 veya 9 ocak 1567 tarihinde gösterilir. Fakat pâdişâh şehre girerken bizzat şâhid olan ve giriş alayını seyreden Almosnino 5 aralık 1566 tarihini vermektedir kî 22 cuma-d.e'1-ûlâ 974'e isabet eder (Krş. Hammer tarihi, c. 6, s. 188). Buna nazaran Selânikî* deki "cumade'l-âhire" nin, "cumade'1-ûlâ" dan galat olması düşünülebilir. Esasen cumadel'l-âhire sonlarına ait rivayet esas tutulursa Belgrad ile istanbul arasındaki yolculuğun iki aydan fazla sürmüş olduğunu kabul etmek gerekir. Halbuki bu yol hemen hemen her sefer ve yürüyüşte bîr ayda kat'edilebilmektedir. Almosnino'nun verdiği tarihe göre de, yolculuk 35 gün sürmüş oluyor.

[13] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/5

idi. Osmanlı vesikalarında Sakızh idare eden heyete "Sakız beyleri" deniliyordu.[14]

Sakız Cumhuriyeti son zamanda yani üç dört seneden beri vergisini tamamen ve muntazaman vermeyip bir hayli yazıp çizmelere sebebiyet vermekte olduğundan başka[15] Malta muhasarasında Şövalyelere yardımcı kuvvetler göndermek suretiyle düşmana casusluk ettiğinden dolayı hükümetin emniyetini kaybetmişti [16].

Sultan Süleyman son seferi olan Sigetvar'a giderken Piyale Paşa kumandasındaki donanma da Akdenîze çıkmış ve Sakız'la, sessizce işgali kaptan paşanın dirayetine bırakılmıştı. [17]

Sakızın Isgalı Ve Beylerın Tevkıfı

Cezayir beylerbeğisi ve kaptan-ı derya olan Piyae Paşa 5 ramazan 973/1566 nisan iptidalarında yetmiş parça kadırgadan mürekkep donanma ile Akdenize çıkıp evvelâ Çeşme limanına girmiş ve orada kendisini ziyarete gelen Sakız beylerini tevkif eyliyerek [18] sonra adayı işgal ile bura muhafızlığına Kırşehir sancak beyi Muzaffer Bey'i tayin edip kalesine asker, mühimmat ve cephane koyduktan sonra ayrılmıştır[19].

---

[14] 922 rebîulevvel : Boğdan, Eflâk, ve Sakız'ın elçileri gelip mersum ve malûmların hızane-i âmireye îsal eylediler (Feridun Bey, Münşeat, c. 1. s. 477). Sakız'ın on bin altın vergisi hakkında (bk. Mühimme defteri, 1, s. 234, sene 972).

[15] Mühimme, s. 447, sene 973 tarihli hükümden hulâsa : "Üç senedir uhdenize vâcîb olan haracınız süddei saadetime tam gelmeyip noksan üzere gönderilip tedahül-i sene ettirmekle her yıl tamam eda olunmayıp bu hususta murad ne idüği malûm olmadığım beyan eyliyerek haracın tamamının gönderilmesi enuolunmuştur. Vergi tahsili için gönderilen Hasan Çavuş'a parayı tamamen vermiyerek mühlet istemişler; o müddet zarfında da yine vermedikleri için Hasan Çavuş Sığla tarafına geçip sancakbeyi vasıtasiyle keyfiyeti hükümete arzetmiştir. Bunun üzerine donanma ile Akdenize çıkacak olan Kaptan Piyale Paşa'ya Sakız vergisinin tamamen tahsili emrolunnıuştur {Mühimme defteri 5, s. 509 ve 543).

[16] Mühimme defteri 5, s. 543 ve Tuhfet ül-kibar, s. 81.

[17] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/6-7

[18] Sultan Süleyman son seferine çıkarken deniz yoluyla Mısır'a giden bacıların yolu üzerinde olan Sakız Adası'nın - her ne kadar haraç verir bit cumhuriyet ise de düşmanlarla anlaşarak ve Türkiye ahvalini onlara bildirip casusluk yapmakta ve donanma çıktıkça bunun ne tarafa gideceğini haber vermekte olması sebebiyle - ne suretle olursa olsun elde edilmesini Piyale Paşa*-ya emretmişti.

Piyale Paşa donanma ile Çeşme limanına gelince Sakız Beyleri bir takım hediyelerle elçi göndennişlerse de kabul etmeyip kendisi pâdişâhın serdarı olduğu için bizzat beylerin gelmesini istemiş ve İstanbul'a gidince şikâyette bulunacağını söylemiştir. Bunun üzerine Sakız Beyleri yapılacak şikâyeti Önlemek için bizzat kaptan paşayı ziyarete gitmişlerdir. Beyleri kendi gemisinde kabul eden Piyale Paşa "Saâdetlû pâdişâhımızın ferman-ı şerifi bu ki siz cümle îstanbuVa gidesiz ve kale, Sakız tevâbii ile taraf-ı saltanattan zaptoluna'* diye beyleri tevkif ile adayı işgal etmiştir (Tuhfet üt-kibor, s. 81, 82).

[19] Cezayir beylerbeğisine hüküm ki,

Mektup gönderip ferman-ı şerifim üzere inayet-i hak ile Cezire-i Sakız'ı hüsn-i tedarikle kabza-i tasarrufa getürüp beylerin baps ve içine Kırşehir beyi Gazanfer dâme izzühu ile Yeniçeri kullarım koyup sancak

Sakız beyleri, kaptan paşa baştardesinde tevkiften sonra verilen emir üzerine evvelâ Kefe'ye gönderilmişler ve beyzâdelerden on ilâ on iki yaşlarındaki çocuklardan münasip olanları Enderun-ı hümâyun için yetiştirilmek üzere İbrahim Paşa Sarayına alınmışlardır [20]. Kefe'ye gönderilen on iki âza, sonradan tekrar Sakız'a, iade olunmuşlarsa da görülen mahzur üzerine 976 H. / 1568 M. de verilen bir emirle bunların Galata*da. oturmaları münasip görülerek oraya nakledilmişlerdir [21]. Piyale Paşa Sakız'ı işgal ettikten sonra Güney îtalya sahillerinde faaliyette bulunup ordunun Sigetvar'dan avdetle İstanbul'a girmesinden bir kaç gün evvel devlet merkezine gelmiş ve Sakız hazinesinden alınan külliyetli hazine ile Kapıkulu ocaklarına cülus bahşişi ve terakki verilmiştir. Bu hizmetine karşılık olarak Piyale Paşa vezir olmuş ve onun yerine Yeniçeri ağası Müezzinzâde Ali Ağa Cezayir beylerbeğiliği ile kaptan paşalığa tayin edilmiştir [22].

Avusturya İle Sulh

Yeni hükümdarın cülusu dolayısiyle her taraftan gelen heyetler arasında Alman imparatoru Mak-similyan'ın elçisi de vardı. Elçi Sigetvar seferi dolayısiyle bozulan sulhun iadesine muvaffak oldu; yirmi beş maddeyi havi muahede sekiz senelik olmak üzere yapılmıştı (975 ramazan / 1568 şubat). Bu muahede mucibince Osmanlılar elde ettikleri yerleri muhafaza etmekte idiler; evvelki muahede muce-bince imparator tarafından Macaristan'ın bir parçası için verilmekte olan otuz bin dukadan mâada vezir-i azama senede iki bin altın ve diğer bazı erkâna da hediyeler verilecekti.[23]

---

tarikiyle müşarünileyhe verilmesini, onlardan gayri hayli beyzadeler olup onların ahvalini ve muavenet için Maltcfya gönderdikleri kefereden bazısı mevcut olduğm ve iki kiliseden biri cami ve biri mescid olup ve bir kadı ve bir mikdar yeniçeri kullarım tâyin olunmasın ve sair her ne îlam eylemiş isen ala vech-it-tafsil malûm olup... vusul buldukta ol beyzadelerden on, on beş yaşında (diğer bir hükümde 10 ilâ 12 ya§ kaydediliyor) olup harem-İ şerifime lâyık olanları gönderip... Moha'ya muavenete varanlardan mevcut olanları ele getürüp kadunaya (zincire) vurup kürek çektiresin ve hazinesinde bulunan defteri cümle mühürleyip südde-i saadetime gönderesin... (Mühimme 5, s. 543, sene 973 şevval).

[20] Mühimme 5, s. 559.

[21] Sakız sancalcbeyine gönderilmiş olan 23 cemaziyelâhır 976 (1568 aralık) tarihli hüküm sureti (Mühimme 7, s, 957). Hammer, Sakız beylerinin Papa Beşinci Pi ile Fransız kiralı namına Fransız elçisinin tavassutlariyle (Hammer, bililtizam müdahale diyor) kurtulduklarını yazar (Atâ Bey tercümesi, c. 6, s. 191).

[22] Sakız'ın işgalini müteakip 974 H. de tahrir yapılmıştır (Başvekâlet arşivi Tapu defteri No. 366).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/7-8

[23] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/8

Kıbrıs Adasının Zaptı

Kıbrısın Kısa Tarıhı

Kıbrıs adası Bizans'a tâbi iken Milâdî 648 veya tarihi 649'da[24] ilk defa Müslümanların istilâsına uğramış ve vergiye bağlanmıştı. Daha sonraları vergilerim vermemesinden dolayı da, Abbasî halifesi Harun ür-Reşid tarafından işgal olunmuş ise de Bizans imparatoru Nikefor Fokas 760 senesinde adayı geri almağa muvaffak olmuştu.

Kıbrıs adası Haçlı seferleri esnasında İngiliz kiralı Arslan-yürekli Rişar tarafından Bizanslılardan alınarak Gui de Lusignan'a verildi (1192) ve hu tarihten itibaren onun soyu elinde kaldı; bir aralık Ceneviz ve daha sonra Venediklilerin nüfuzu "altına düştü ve 1489'da tamamen "Venediklilerin idaresi altına girdi.

Lusignan ailesi zamanında Kıbrıs kıralhğmm donanması vardı ve bu donanma Anadolu ve Suriye sahillerini tehditten hâli kalmazdı; hattâ bir aralık Kıbrıs kiralı Piyer zamanında ve 1366'da İskenderiye bile kısa bir zaman için bu kıralhğm işgaline uğramıştı; fakat daha sonraları Akdenizdeki müslüman gemilerine rahat vermeyen Kıbrıs gemileri yüzünden Memlûk sultanı Melik Eşref Barsbay 829 H./1426 M. de adaya taarruz ederek kıral Jak'ı esir eylemiş ve bu kırallığı senede sekiz bin duka altını vergiye bağlamıştı[25].

Bu Lusignan ailesinin son zamanlarında Kıbrıs adası, sahillerinde yerleşmiş olan Ceneviz ve Venediklilerden ikincisinin eline geçti; Venedikliler muhtelif şekildeki entrikaları neticesinde 1484' de Venedik'e giren Kıral II. Jak ile izdivaç ederek kocasiyle çocuğunun vefatlarından sonra son Kıbrıs hükümdarı olan Venedikli Katerin'in kırallık hukukundan feragat ettirilmesi üzerine Kıbrıs adası doğrudan doğruya Venedik cumhuriyetine geçmiş ve bir meclisle idare olunmuştur (1489). [26]

---

[24] Bazı eserlerde Hicretin 27. senesinde deniliyoi ki milâdi 648 yılına tesadüf eder.

[25] Nücûm üz-zdJıire'de Kıral Jak'ın adı Cinos bin Çek olarak zikrediliyor. Yine bu eserde Lefkoşa ismi Efkasya yazılmaktadır. Kıbrıs'ın işgali, kiralın esareti, Kahire'ye getirilmesi, Kabire'deki konsolosların tavassutiyle iki yüz bin altın fidye-İ necat'a bağlanıp yarısını peşin verip diğer yarısını da göndermek üzere anlaşma yapıldıktan sonra salıverilmesi hakkında JVücûm üz-zâ/ıire'de aym bir fasıl olarak mufassal malûmat vardır.

[26] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/9-10

Venedik İdaresinde Kıbrıs

Venedikliler bu suretle adayı idareleri altına aldıktan sonra Memlûk devletiyle hoş geçinmek için Kıbrıs kırallığının Memlûklere vermekte oldukları vergiyi kabul etmişler ve daha sonra bu vergiyi Memlûklerin yerine kaim olan Osmanlılara da vermişlerdir; hattâ Yavuz Sultan Selim Mısır'ı işgal ettikten sonra daha Kahire'de bulunduğu sırada Kıbrıs adası haracını istemek için dört kayıkla Silâh-darlar kethüdası Ali Ağa'yı adaya yollamıştı[27].

1521'de Rodos adasının Osmanlılar tarafından zabtı Venediklileri fevkalâde telâşa düşürmüş, bundan sonra da sıra Kıbrıs'a. geldi zanniyle adayı tahkime başlamışlardı; fakat Osmanlı hükümeti başka sahalarda meşgul olduğundan Venediklilerin korktuğu olmadı. Osmanlı sarayı Kıbrıs beylerinden zaman zaman av için adada yetişen doğanlardan istiyordu[28].

Kıbrısın Ehemmıyetı Ve Osmanlılar

Osmanlı devleti Suriye ve Mısır'ı alıp Kuzey Kıbrı m ehemmıyeti ve Afrika'nın en mâmur kısmına sahip olduktan sonra yol üzerinde bulunan ve korsan gemilerine melce olan Girid adasiyle Suriye ve Anadolu sahillerine pek yakın bulunan, tüccar ve sair gelip geçen gemilere rahat vermeyen Kıbrıs adasının elde edilmesi zaruret halini almıştı [29].

Venedik cumhuriyeti bazı olaylardan kuşkulanarak her ihtimale karşı kendisine Avrupa'dan yardımcı aramakta idi; filhakika cumhuriyet, tahmininde aldanmamıştı; çünkü Osmanlı hükümeti Sigetvar^m. zaptından sonra Avusturya ile sekiz senelik bir muahede yapmış olduğu gibi Iran devletiyle de dostça müna-sebatta bulunuyordu; bu sebepten cumhuriyet, çıkabilecek bir fırtınanın kendi başından

---

[27] Haydar Çelebi ruznâmesi : Feridun Bey, Münşeat, c. 1, s. 489.

[28] Mühimme defteri 3, s. 339, sene 967.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/10

[29] ".. .Bahr-i Rûm ki Deryay-ı sefîd demekle şöhre-i cihan ve cezair-i bî-şümar ile matbuh-ı cihan di degân-ı uli'l-ebsardır, hüccac-ı müslimînin güzergâhı ve zehair-i Mısır ve Yemen ve metâ-ı Hind ve Aden bîrle merakib-i bahriyenin penahı olmağm salâtîn-i Âl-i Osman yegân yegân intizama himmet kılmışlardı. Cezire-i Kıbrıs henüz küffar elinde baki olup..." (Atâyî, Şakayik zeyli, s. 159).

geçeceğini bazı emarelerden istidlal etmişti.
İkinci Sultan Selim, en küçük ihtimalleri düşünen Vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'nm mütaleası hilâfına olarak[30] Sokullu'ya aleyhdar olan Lala Mustafa Paşa ve Yahudi Yasef Nasi'nin teşvikleri ve Müftü Ebüssuûd Efendi'nin fetvası üzerine şarabı ile de meşhur olan Kıbrıs'ın alınmasına karar verdi. Venedik cumhuriyetini kuşkulandırmamak için eski muahede yenilenmiş olmakla beraber cumhuriyet müteaddit vası-talariyle işi anlamakta gecikmedi; İstanbul'da bulunan Venedik elçisi Barbar o Kıbrıs'a karşı yapılacak bir seferin Önüne geçmek için hecçareye başvurdu ise de muvaffak olamadı.[31]

Venediklilerin Faaliyeti

Kıbrıs'ın işgalinin önüne geçemiyeceaini anlayan cumhuriyet, Papaya başvurarak onun delaletiyle Avrupa'nın büyük devletlerine müracaat etti; Türklerle yakın bir zamanda muahede imzalayan İmparator Maksimilyan, aynı zamanda Floransa dukasına Büyük Duka unvanım vermesinden dolayı Papaya gücenmiş olduğu için bu müracaata ehemmiyet vermedi. Fransa kiralı IX. Şarl ise Osmanlılarla iyi devam eden münasebâtı sayesinde hem siyaset ve hem de ticarette elde ettiği mevkii düşünerek Papanın müracaatını reddettiği gibi Papanın kardeşi olan Kardinal'ın gerek kendisine ve gerek Alman imparatoru ve Alman beylerine olan müracaatını ve kendisinin Alman beylerini ne suretle ikna eylediğim ve Türk dostluğuna sadık kaldığını elçisi vasrtasiyle Osmanlı hükümetine bildirdi[32]. Iran devletine yapılan

[30] Sokullu, Kıbrıs'ın zaptına kalkılacak olursa, Avrupa devletlerinin Osmanlılar aleyhine ittifak etmelerinden korkmuştu. Nitekim bu ittifak yapılmış ve Lepanto mağlubiyetiyle büyük zararı da görülmüş ise de yine o gayretli büyük vezirin himmetiyle tehlike bertaraf edilmiştir. Kıbrıs'ın zaptı için Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin fetvası ve Naltşa (Naksos) dukası Yasef IVari'nin teşviki de vardır. Ebussuûd'un fetvası Peçevî tarihi ile (C. 1, s. 487) Hammer'de (C. 6, s. 244) görülüyor.

[31] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/10-11

[32] 979 senesinde Papa'mn biraderi olan kardinal beyşüz atlı ile Fransa'ya gidip Osmanlılar aleyhine bir ittifak yapmağa çalışmış ise de kıral buna muvafakat etmemişti. Bundan sonra bu kardinal imparatora da baş vurup bunu da Osmanlılar aleyhindeki ittifaka sokmak istemiş, fakat imparator, Alman prenslerinin de bu ittifaka dahil olması şartiyle Papa^ îspanya, Venedik ittifakına gireceğini söylemiştir. Bu defa Alman prensleriyle anlaşmak isteyen kardinal, Fransa kiralının el altından prensleri elde etmesi neticesinde bir muvaffakiyet elde edemiyerek geri dönmüştü.
Fransa kiralının, II. Sultan Selim'e olan nâmesi bir kurye vasıtasiyle İstanbul'daki Fransız elçisi Françesko'ya gelip onun vasıtasiyle pâdişâha takdim edilmiştir. Bu nâmenin tarihi malûm değilse de verilen cevabın 980 senesi saferinin dördünde (1572 haziran) oluşuna göre Papanın Fransa kiralına müracaatının 979 sonlarına doğru (1571 mart veya nisan) tarihlerine tesadüf etmesi muhtemeldir (Mühimme defteri 19, s. 114).

müracaat da akim kaldı; çünkü Osmanlı hükümeti İran'dan Şahkulu Han'ın riyaseti altında gelen sefaret heyeti ile anlaşarak aradaki ihtilâfı kaldırmıştı.[33]

Venedıkın Muttefıkleri

Bu falıyet neticesinde Ispanya kiralı İkinci Filip, Papa ve Malta şövalyeleri ile Venedik arasmda bir ittifak vücûda geldi. Bu vaziyet yâni ittifak ve İspanya'nın yüz kadırga ile harbe iştirak edeceği, Dubrovnik (Raguza) cumhuriyeti tarafından Osmanlı hükümetine bildirmişti[34]. Bunun üzerine Osmanlı devleti Bosna eyaletinin güney-batısmdaki Kilis ve HersekHe hudutlarını tahkim için ora sancakbeylerine emir verdiği gibi donanmanın da miktarının arttırılması için kaptan paşaya hüküm göndermişti[35].
Müttefikler donanması aralarındaki karar mucibince Girid'in Suda limanında birleşeceklerdi. Filhakika 1570 senesi mayısında (977 Zilhicce) Venedik donanması Suda limanına geldiyse de diğerleri geç kalmışlardı. Az aşağıda görüleceği üzere bu sırada Osmanlılar Kıbrısa. taarruz etmişlerdi. Müttefikler ancak aynı sene ağustosunun (978 rebîulevvel) yirmi birinde birleşebilmişlerdi.[36]

Müttefiklerin Donanma Mevcudu Ve Faaliyetleri

Muttefıklerın donanma miktarı muhtelif kısımlardan 206 gemi ile 1300 top, onaltı bin asker ile 36 bin gemici ve kürekçi idi. Bunlar 1570 senesi eylülünün on üçünde Suda limanından kalkarak eylülün yirmi ikisinde Meyis adası önüne kadar geldilerse de orada fırtınaya tutuldular. îleri giden keşif gemileri Kıbrıs adasının

[33] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/11-12
[34] Dubrovnik beylerine hüküm kî:
Südde-i saadetime mektup gönderip Filip Kıral (İspanya kiralı II. Filip) Venedik'e muavenet için yüz pare kadırga Papa'ya verip ihzarına acele eylediklerin ve bilcümle eğer Venedik'e müteallik ve eğer Papa ve Dukka ve Beç kiralı vesair Frengistan ve gayre müteferrî her ne ki îlâm olunmuş ise mufassalan raalûm-ı şerifim olmuştur {Mühimme 12, s. 123, sene 978 zilhicce ve s. 439). Bundan başka yine Dubrovnik cumhuriyeti, Papa, Pi'nin yerine 1572 de Gre-guvar'm Papa olduğunu ve bunun Venediklilere yardımını havi mektuplarını haber vermiştir; buna karşı 980 rebîülevvelinde (1572 temmuz) hükümetçe cevap verilmiştir (Mühimme 19, s. 118).
[35] Mühimme 12, s. 98, 126, 128, 131 ilâ 133 ve 139, 140.
[36] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/12

merkezi olan Lefkoşe'nin zaptedil miş olduğu haberini getirdiler.
Bunun üzerine deniz mevsiminin geçmesi ve donanmanın fırtınadan hasara uğraması sebebiyle müttefikler harbe cesaret edemiyerek Rodos'un Knavye burnunda Ayoluki köyünden yirmi beş eşit aldıktan sonra[37] Suda limanına avdet ile muharebeyi gelecek seneye bıraktılar.[38]

Kıbrıs'ın Zaptı

Kıbrıs adasının Trablusşam, İskenderun, Mersin ve İçel sahillerine yakın olması dolayısiyle adanın, Akdenizin doğusuna sahip olan Osmanlılara geçmesi pek tabiî görülüyordu. Çünkü her sene Mısır'dan ve Suriye sahillerinden istanbuVa. giden ve dönen gemiler Malta ve Venedik korsanlarının taarruzlarına uğruyordu; bundan başka havanın muhalefeti sebebiyle Kıbrıs'a, düşen tüccar gemilerinin eşyaları müsadere olunuyordu[39]. Devletçe bu halden şikâyet edilince bu tecavüzü yapanların Mesina ve Malta korsan gemileri olduğu cevabı veriliyordu.
977 zilhicce /1570 mayısda 180 kadırga, 10 mavna^ 170 barca ile karamürsel denilen daha küçük deniz vasıtasından yani üç yüz altmış parçadan mürekkep Osmanlı donanması K.aptan-ı derya Müezzinzâde Ali Paşa kumandasında olarak İstanbul'dan Kıbrıs'a hareket etti. Adanın zaptına vezir Lala Mustafa Paşa serdar tayin edilip denizdeki donanma faaliyetine de tecrübesine binaen II. Selim'in kızının kocası Vezir Piyale Paşa memur edildi. Boğazdan çıkıldıktan sonra donanmaya yüz kadar levend gemileri de iltihak etti. Karadan sevkedilen Anadolu tımarlı sipahileri, tahsis edilen gemilerle Fenike limanından adaya geçirildi (978 muharrem / 1570 temmuz) ve bunlar dahilde adanın merkezi olan Lefkoşe üzerine şevke dildiler. Donanmadan çıkan Kapıkulu ocaklarının da iltihakiyle Serdar Lala Mustafa Paşa elli bir gün muhasaradan sonra Lefkoşe'yi aldı (8 rebîulâhır 978 / 9 eylül 1570). Daha yukarıda söylediğimiz gibi bu

[37] Cezayir reislerinden Pirî Reis'in elde ettiği esirlerden Papa ve ispanya gemilerinin Venedik gemileriyle birleştikleri ve sonra Rodos'a gelip Ayoloki köyünden yirmi beş esir aldıkları Piayle Paşa'ya yazıldıktan sonra düşman donanmasının üzerine gidilmemesinin sebebi sorulmakta ve noksanını Kıbrıs'taki gemilerle ikmal ederek hareket etmesi emrolunmaktadir (Mühimme 14, s. 360).
[38] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/13
[39] Mühimme defteri 3, s. 103, 143, 145, sene 966.

sırada müttefik dananması Meyis adası önüne kadar gelmiş ise de Lefkoşe'nin alındığını haber alarak dönmüştü.
Lefkoşe'nin zaptından sonra adanın doğusundaki Magosa (Famagosta)'dan maada diğer mühim Kıbrıs şehirleri teslim oldular. Piyale Paşa düşmanın âni baskınına mani olmak için Rodos açıklarında bulunuyordu. Bu sırada adanın en mühim ve müstahkem şehri olan Magosa muhasara edildi (1570 Ekim ayı ortaları). Denizden de yardım gören bu mevkiin düşmiyeceği zannolunmuştu. Magosa denizden de abluka olundu; kışın gelmesi üzerine Piyale Paşa Rodos beyi Arap Ahmed Bey kumandasında kırk kadar kadırga bıraktıktan sonra Magosa limanından ayrıldı; adada yalnız Serdar Lala Mustafa Paşa kaldı.[40]

Magosa Nın Alınması

Kale, denizden iyice tazyik edilemediğinden donanması Venediklilerden yardım görüyordu. Bunun üzerine İstanbul'dan Kaptan-ı derya Müezzin-zâde Ali Paşa kumandasiyle acele kuvvet ve donanma yollandığı gibi asıl mühim bir donanma da Pertev Paşa serdarh-ğıyle Akdenize çıkarıldı.
Lala Mustafa Paşa yardım kuvveti aldıktan sonra Ma-gosa'yı iyice sıkıştırdı ve nihayet kale kumandanı Bragadino, 1571 Ağustosunun dördünde beş maddelik anlaşma ile bir sene muhasaradan sonra kaleyi teslim etti; Magosa kalesinde yedi yüz altmış top ile dört bin cenkçi asker elde edildi.
Kıbrıs derhal tahrir olunup beylerbeğiliğine Avlonya sancakbeyi Muzaffer Paşa tâyin olundu ve münasip miktar kuvvet, cephane konuldu ve bir eyâlet itibar edilen Kıbrıs'a. Tarsus, Alâiye ve îçel sancakları ilhak edildiği gibi[41] aynı zamanda adaya Anadolu'dan Konya, Karaman, Niğde, Kayseri sancaklarından göçmen naklolundu[42]; hattâ daha sonraki senelerde adanın îman için göçmen nakli daha müsait şartlarla yapıldı[43]. Bundan sonra Kaptan Paşa,

[40] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/13-14
[41] Mühimme 16, s. 346'de 27 cemaziyelâbır 979 tarihli hüküm.
[42] Mühimme 16, s. 246, sene 979. Mühimme 9, s. 246, sene 979.
[43] Ada, harpten harap olup iktisaden fena duruma düşmesi sebebiyle bir müddet vergiden muaf tutulmuş ve buradaki Türk nüfusunu arttırmak için Konya, Karaman, Niğde, Kayseri, Antalya, Bozok, Alâiye, Manavgat, îçel sancak ve kazalarından nakiller yapılmış ve bunların üç sene vergiden muaf oldukları

Anadolu sahilinden adaya icabında asker nakli için bir miktar kuvvet bıraktıktan sonra Serdar Pertev Paşa ile birleşmek üzere Kıbrıs'tan ayrıldı ve Rodos civarında onunla birleşti[44].

Lepanto - Înebahtı Muharebesi

Kıbrıslı kurtarmak için sevkedilen müttefik donanması Meyis adası Önünden geri döndükten sonra mevsimin geçmesi ve donanmaların hasara uğraması sebebiyle harbî ertesi seneye bırakmıştı. Bu müddet zarfında Venediklilerin tahrikiyle Bosna'nın Kilis sancağında îşkodra taraflariyle Epir'&e Delvine, Yan-' ya taraflarından Osmanlı devleti bunlar üzerine kuvvet sevk-etmiştir.[45]

Osmanlılar Aleyhıne Mukaddes Ittıfak

Bu vaziyetler sebebiyle Papa Beşinci Pi iyiden iyiye faaliyete geçmiş, bilmünasebe yukarıda kaddes ittifak söylendiği gibi Fransa, Almanya ve hattâ Polonya'ya yaptığı ittifak teklifi kabul edilmemiş, yalnız Papalık ile İspanya, Venedik ve Malta arasında bir anlaşma olmuş ve bu da bir senede yapılmıştı. Papanın fevkalâde gayret sarfım tehlikeli gören vezir-i âzam, Venediklilerle bir sulh anlaşması yaparak Papanın faaliyetini durdurmak istediyse de Magosa muhasarasının uzun sürmesi müzakereyi akim bıraktı. Bu esnada Osmanlı hükümeti muhtelif vasıtalarla düşman ahvalinden malûmat alarak kaptan paşaya talimat veriyordu[46]. 1571 mayısının yirmi beşinde akdedilen Venedik-İspanya andlaşmasında daimî surette Türklerle mücadele edilmesini havi bir madde de vardı. Mukaddes ittifak denilen bu anlaşmaya Tos-kana, Ceneviz, Savua, Malta, Ferrara, Parma gibi küçük beylikler de girmişti. Müttefik

---

bildirilmiştir. Bundan başka Kıbrıs'ta, bulunup devlete ibanet eden erkek ve kadın yerli hıristiyanlardan üçyüz neferi de Antalya'ya iskân edilmişlerdir (Mü-hımme 71, s. 157). Kıbrıs'a daha sonra da Anadolu eyaletinden ve Adana, Tarsus ve Sis'den de göçmen sevkolunnmştur (Mühimme 23, s. 273, sene 982 safer). Yine buraya XVIII. yüzyılda Türkmen aşiretlerinden de göçmen iskân edilmiştir.

[44] Talebemden Bay Fikret Alasya eski ve yeni kaynaklardan faydalanmak suretiyle hazırladığı Kıbrıs tarihi isimli mezuniyet tezini 1939'da Lefkoşe'de bastırmıştır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/14-15

[45] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/15

[46] Venedik Papa, îspanya ittifakına dair alınan haberler üzerine Osmanlı hükümetinin kaptan paşaya göndermiş olduğu 19 şevval 978 (1571 mart) tarihli hüküm (Mühimme 12, s. 98).

donanmasının başkumandanlığı ispanya kiralı II. Filip'in kardeşi ve Şarlken'in tabiî oğlu yirmi üç yaşındaki Don Juan'a verildi. Mesirea'da toplanan donanma, Doğu Akdeniz'e doğru hareket etti; bu mukaddes ittifakla Avrupa'da Osmanlılar aleyhine on ikinci ittifak yapılmış oluyordu[47].

Osmanlı Donanması

Daha yukarıda söylendiği gibi Magosa muhasarası esnasında Kıbrıs serdarı Vezir Lala Mustafa Paşa'mn yardım istemesiyle donanmanın bir kısmı acele olarak kaptan paşa kumandasında olarak o tarafa yollanmış ve diğer büyük kısım da Pertev Paşa kumandasiyle Akdeniz'e çıkarılmıştı. Magosa'nın zaptından sonra kaptan paşa Kıbrıs'ta, yirmi gemi bıraktıktan sonra 15 zilhicce 978 (10 mayıs 1571)'de adadan ayrılıp 979 saferi iptidalarında (1571 haziran) Pertev Paşa ile birleşti[48]. Bu sırada İstanbul'da, bulunan Barbaros'un oğlu Hasan Paşa kumandasiyle gönderilen yirmi kadırga da donanmaya iltihak etti.

Osmanlı donanması mevcudu 250 ile 300 arasında idiyse de [49]cenkçi ve kürekçi noksandı. Osmanlı amirali, Venedik donanmasının Girid adası taraflarında olduğunu haber alarak o tarafa gittiyse de bulamadı ve bu sırada Pertev Paşa Ağrıboz'da gemileri yağlayıp erzak aldığı sırada Garp Cezayiri beylerbeğisi olan[50] Uluc Ali Paşa da yirmi gemi ile

[47] Hammer tarihi (Atâ Bey tercümesi), c. 6, s. 266. Hammer, 1344*de Aydın oğlu Umur Bey aleyhinde Papa Urben'in tertip ettiği ittifakı da Osmanlılar aleyhine olan ittifak olarak on üçe çıkarmışaa da doğru değildir.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/15-16

[48] Mühimme defteri 10, s. 10'da Pertev Paşa'ya gönderilen 9 muharrem 979 tarihli hüküm ve Mühimme 10, s." 19. Kaptan Alî Paşa'ya gönderilen 3 safer 979 tarihli hüküm.

[49]İstanbul donanmasının 978 zilkadesinde (1571 nisan) ikiyüz elli pare kadırga ve mavunadan mürekkep olarak çıkuğını Kâtip Çelebi yazar (Tuhfet ül-kibar, s. 90). Müverrih Âlî de kaptan-ı derya Ali Paşa'nın 978 nevruzuna müsadif cuma günü üçyüz parça kadırga, mavuna ve kalite ile İstanbul limanından çıktığını beyan etmektedir (varak 197 b). Peçevi tarihi 979 saferinin ipti-daki cuma günü İstanbul'dan üçyüzden ziyade gemi ile çıktığını ve taşrada olan ümera ve levend gemileriyle donanmanın dört yüzü geçtiğini beyan etmektedir (c. 1, s. 491). Hammer ise Osmanlı donanması mevcudunu 240 kadırga, kırk

kalyon ve yirmi küçük çekdiri olarak üçyüz gösteriyor (Atâ Bey tercümesi, c. 6, s. 267).

[50] Bu tarihlerde Cezayir, Asıl Cezayir ve Garp Cezayiri veya Cezayir-i Mag-tıp olarak ikiye ayrılmış olup bunlardan Cezayir beylerbeğiliği Katapn-ı derya Alı Paşa da olup Garp Cezayiri beylerbeğiliği de Uluc Ali Paşa üzerinde idi.

donanmaya iltihak eyledi[51].

Osmanlı donanması buradan hareketle Mora'daki Navarin limanına gelerek orada vaziyeti tetkik etti. Düşmanın faaliyetine dair Arnavutluk sahillerindeki sancaklardan ve .Raguzafr'lardan malûmat alınıyordu; Pertev Paşa Adriyatik denizinde bir nümayiş yaparak Venedik şehrini tehdit etti ve sonra Korfo ve Kefalonya adaları vurularak înebahtı (Lepanto) körfezine gelindi. Düşmandan bir haber alınamadığından askerin çoğu sahile çıkmıştı; avdet olunmak üzere iken tersane reislerinden olup balıkçı kıyafetinde casusluk eden Kara Hoca'nm getirdiği haberde müttefiklerin üçyüzden fazla kadırga, on iki mavuna ve daha bir çok gemi ile Kefalonya sahillerine geldikleri anlaşıldı[52] ve derhal Pertev Paşa'run riyasetinde bir harp meclisi toplandı.[53]

Muharebe Kararı

Bu harp meclisinde, Lepanto-înebahtı kalesinin altında muharebe etmekle açık denizde harp etmek şıklarından hangisinin münasip olacağı görüşüldü. Kara askeri serdarı Pertev Paşa, cenkçi ve kürekçi noksanlığı sebebiyle înebahtı limanında müdafaa tertibatı alınarak düşmanın tecavüzü halinde müdafaa muharebesi yapılmasını söyledi; Uluc Ali Paşa da askerin acemi ve noksan olmasından ötürü[54] ve sair bir hayli mâkul delillerle harbin müdafaa halinde yapılmasını ileri sürüp Pertev Paşa'nın müta-leasma iştirak eyledi ise de Kaptan-ı derya Ali Paşa bu fikirlere şiddetle itiraz etti ve düşmana taarruz etmesi hakkında kat'î emirler aldığından bahseyledi; bunun üzerine taarruza karar verildi.

Bu karar üzerine Uluc Ali Paşa, hücum edilecekse biç olmazsa sahilden uzakta hücum edilsin dedi; fakat bu da itiraza uğradı. Bunun

---

[51] Miihimme defteri 10, s. 12 (979 muharrem iptidası) ve aynı defter, s. 14*de Uluc Ali Paşa'ya yollanan hüküm

[52] Atâyî, Şekayik zeyli, s. 160.

[53] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/16-17

[54] Donanmada cenkçi ve kürekçinin noksan olmasının sebebi Ki&rıs'taki muharebe dolayısiyle düşmanın muhasara altında bulunan Magosa'ya gitmek ihtimaline mebnî donanmanın alelacele çıkarılmasından ileri gelmişti (Tuhfet ül-kibart s. 90). Âli Osmanlı donanmasimn üçyüz, Levend'lerin yüz gemisiyle dörtyüz olup kışın yaklaşması üzerine Levend gemileri ve etraf beyleri Pertev Paşa'dan avdetlerine müsaade aldıktan sonra cenkçi ve kürekçinin yansından ziyadesi dağılıp donanmada az adam kaldığım ve böylece İnebahtı'ye gelindiğini yazıyor (Basılmamış ikinci cilt, s. 198).

üzerine heyecana kapılan Uluc Paşa gelmekte olan tehlikeyi görüp sakalım yolarak :
-"Hani, Hayreddia Paşa ile Turgutça ile cenk görenler niçin söylemezler? Bir gemiye top dokununca karaya gider, askerin inhizamma sebep olur" diye bağırdiyse de dinletemedi[55].
Kaptan-ı derya Müezzinzâde Ali Paşa cesur olmakla beraber birbirini müteakip kendisine gönderilen fermanlarda mutlak surette düşmana taarruz etmesi emroİunup aksi takdirde mesul olacağı yazılmış olduğundan behemehal taarruz edilmesini müdafaa etmişti.[56]

Înebahtı Deniz Savası

Deniz savaşı Înebahtı körfezinde oldu.Burası Mora'nın Kuzey kısmiyle Orta Yunanistan ve Karlıelının guney sahılıne düşüyordu. Înebahtı körfezine Batı tarafından girilir ve bu körfez yakın zamanlarda açılmış olan Korent berzahına, kadar devam ederdi. Înebahtı kasabası bu körfezin Kuzey sahilinde bulunuyordu.
Bu muharebede Osmanlıların savaşa iştirak eden donanma mevcudu 224 ve müttefiklerin ise 278 idi[57] Türk donanması düşman gemilerinin Kefalonya'da olduğunu haber alınca körfezden çıkarak körfezin Kuzey sahilini takip ile düşman üzerine yürüdü ve açık denizden gelmekte olan düşmanı gören kaptan paşa hü-cûma geçti ve kendisi düşman donanması kumandanının gemisi üzerine atıldı.
979 cemaziyelevvelinin on yedinci pazar günü (7 ekim 1571) Preveze sahili açıklarında muharebe başladı. Düşman baş-amiralı Don Juan, kendi gemisine hücum eden geminin bizzat kaptan paşa gemisi olduğunu üç fenerinden[58] anladı ve bütün kuvvetini buraya teksif ettirdi. Şiddetli muharebeden sonra Kap-tan-ı derya Ali Paşa ile bir çok beyler şehid ve Ali Paşa'run iki oğlu esir düştüler. Bu hali gören bir kısım asker kara tarafına kaçtılar; Pertev Paşa'run gemisi top ile

[55] Tuhfet ül-kibar, s. 93.
[56] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/17-18
[57] Hammer harbe iştirak eden müttefikler donanmasını yetmişi îspany; onu Malta, üçü Savua kadırgasiyle on iki Papa, yüz on dört Venedik gemisinden mürekkep olarak ikiyüz dokuz ve Osmanlı donanmasının ise üç yüz olduğunu yazmaktadır {Ata Bey tercümesi^ c. 6, s. 267 ve 269). Kâtip Çelebi muharebe esnasında Osmanlı donanmasının yüz sekiz, düşmanın ise 231 gemisi olduğunu yazmaktadır (s. 92-93).
[58] Kaptan paşa gemisi olan baştarde'de üç fener vardı. Kaptan paşa bu ihtiyatsızlıkla kendisini tanıtmıştı. Halbuki deniz kurdu olan sağ cenah kumandam Uluc Ali Paşa kendisinin fenerini koymamıştı.

batırılarak kendisi denize düşüp yüzerken Hasan Paşa oğlu Mahmud Bey tarafından kanca ile kurtarılıp gemiye alındı ve bir hizmetkâr elbisesi giydirilip Mahmud Bey gemisiyle Preveze'ye çıkarıldı; bu deniz muharebesi güneşin doğmasiyle başlayıp batıncaya kadar devam etti. Yüz doksan Türk gemisi ya battı veya düşmanın eline geçti; karşı tarafın gemi zayiatı az olmakla beraber insanca telefatı çoktu [59].

Uluc Ali Paşa

Bu Lepanto muharebesinde Cezayir beylerbeğisi Uluc Ali Paşa donanmasının sağ cenah kumandanı idi. Kendi cephesindeki düşmanın sol cenahını perişan edip Malta şövalyeleri kaptan gemisini zapt ve kumandanın başım kestikten sonra avdet ederken merkez donanmasının mağlûbiyetini görünce müteessir bir halde harp sahasından çekildi; müttefikler kendisini takip ederek Navariri'de kuşattılarsa da elde edemediler; aralarındaki anlaşmamazlık neticesinde evvelâ ispanyollar ve sonra da Venediklilerin çekilmesi Uluc Ali Paşayı kurtardı.

Bu suretle kumanda ettiği gemilerini hemen zayiatsız kurtarmağa muvaffak olan Uluc Ali Paşa, bu acı haberi Edirne'de bulunan padişaha bildirdi ve gösterdiği ehliyete binaen kaptan paşalık kendisine verildi[60]. Lepanto-înebahtı muharebesini kazanan ritüttefikler, Korfo adasına çekilmişlerdi; serbest kalan yeni kaptan paşa İstanbul'dan înebahtı'ya dönerek buraya kaçan gemileri beraberine alıp müttefiklerin Türk sahillerine tecavüzlerine meydan vermemeleri için bir müddet daha denizde kaldıktan sonra seksen yedi parça donanma ile İstanbul'a geldi ve kendisinin Uluc lâkabı Kılıfa tebdil olundu[61].

---

[59] Inebahtı savaşı bütün Avrupa'da büyük bir sevinç ve heyecan uyandırmış, halk arasında müttefik donanmasının zaferini kutlamak için bir çok manzumeler yazılmıştır. Bunlar bk. bk. Cuida Antonio Quarti, La Battaglia di Lepanto nei canti popoları deiVepoca. Milano 1930. IX, 318 s.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/18-19

[60] Cezayir-i Garb beylerbeğisine (Uluc Ali Paşa) hüküm,
Elhaletü hâzihi senin hakkında mezid-i inayet-i pâdişâhânem zuhura ge-türüp işbu 979 cenmaziy el âhırının sekizinci gününde (28 ekim 1571) kapudan-hğımla Cezayir beylerbeğiliğini sana tefviz edip büyürdüm ki vusul buldukta asla ve kat'a tehir ve terahi etmeyip adamın gönderip hasların zeptettirip dahi sen bizzat yanında olan gemilerle gelip vezirim Pertev Paşa'ya mülâki olup perakende olan gemileri cem edip Ağrıboz'la. Sakız arasında muhafaza hizmetinde olasın (Mühimme 16, s. 319, sene 979) cemaziyülâhır.

[61] Âlî tarihi, varak 198 b. ve Tuhfet ül-kibar, s. 95. Hammer tarihi, c. 6, s. 273 ve Peçevî tarihi, c. 1, s.

înebahtı galibiyeti Avrupa'da büyük şenliklerle tes'id edildi. Ahnan gemiler, kaptan paşa gemisinin fanusları (fenerleri) ve sancakları Frenk memleketlerinde ve sahillerdeki şehir ve kasabalarda teşhir edildi[62]. Papanın amirali Marko Antoniyo bir zafer alayı ile Romanya, girdi. Zafer nişanesi olarak Venedik'te bir âbide yaptırdı[63].

Galebeden Sanra

Lepanto deniz harbini kazanan müttefikler Korfo adasma çekildikten sonra kendilerine yardıma sonra gelmiş olan on üç kadırga buldular. Muharebeye devam hususunda aralarında bir görüşme yaptılar. Venedikliler tarafından Aya Mavra adasının muhasarası teklif edildiyse de kabul olunmadı; diğer hususlarda da anlaşamadıklarından ayrılmağa karar verdiler. Başamiral Don Juan evvelâ Mesina'ya ve sonra NapolVye gidip askerini terhis etti ve Papalık amirali Mark Antoniyo Kolona Roma'ya geldikten sonra Papanın emriyle İspanya'ya, gönderildi ve Venedik amirali olan Sebastiyan Verniyero ise kışı Korfo9da geçirdi.[64]

Yeni Osmanlı Donanması

Son Durum Ve Faaliyet

înebahtı mağlûbiyeti Akdenizde bir çok ada ve sahillere malik olan Osmanlı devletinin Türk donanmasını âdeta mahvetmişti; müttefikler bu sene fazla zayiat sebebiyle Çanakkale boğazına ve sahillere tecavüz etmedilerse de ertesi sene bunu yapmaları pek muhtemeldi. Bundan dolayı yeni Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa, çok telâş ediyordu. Kış mevsimi her tarafta mütemadi donanma faaliyeti ile geçti.
Devlet merkezindeki tersanede pâdişâha ait hasbahçeden bir miktar ayrılmak suretiyle fazla gemi yapılmak için[65] mevcut kızakların miktarı

498.
[62] Alî tarihi, varak 198 b.
[63] Hammer tarihi, c. 6, s. 272.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/19-20
[64] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/21
[65] Sultan Selim mağlûbiyet haberini Edirne'de öğrenip hemen îstanbuVa gelerek "Tersane kurbinde olan bahçe-i hassadan bir miktar yerin ifraz edip müceddeden sekiz sefine için tersane ihdas ettiler.." Peçevî

arttırıldığı gibi Karadenizde, Sinop, Amasra, Kandıra, Kefken, Midye, Varna, Ahyolu, Süzebolu, Burgaz, Marmara denizinde, İzmit, Gemlik, Biga, Gelibolu, Doğu Akdenizde Edremit, Rodos, Antalya ve Alâiye ve diğer bazı limanlarda gemi inşasına başlandı; yalnız Sinop'ta on yedi kadırga yapılıyordu; diğer yerler, kendi kabiliyetlerine göre müteaddit kadırga yapmakta idiler. Gemi yapmakta olan her yere lâzım olan kereste, gemi demiri, zift, kürek, yelkenbezi, halat vesair levazımat için bu malzemeyi hazırlamak ile mükellef ocaklık mıntakalara da aynı zamanda emirler verildi. Bir taraftan gemileri kalafatlamak için kalafatçılar tedarik olunurken diğer taraftan da gemilere kürekçi ve tüfenk-endaz efrad hazırlanmakta idi. istanbul tersanesi geç vakitlere kadar çalışıyordu.[66]

Kılıç Ali Paşa'nın Endısesı Ve Sokulunun Sozleri

Kılıç Ali Paşa, levendlikten yetişme olup endişesi ve devletin esas teşkilâtını bilmediğinden her zaman Vezir-i âzam sokulu mehmet pasa ya :

— "Tekne îcad ve ihdası mümkündür ve illâ meselâ iki yüz sefineye beş altı yüz lenger (gemi demiri) palamar ve ip ve her sefineye yelken ve sairenin tedarikine imkân yoktur" dermiş.

Bütün bu faaliyeti durmadan takip ve idare eden Sokullu, Kaptan paşaya cevap olarak :

— "Paşa hazretleri, sen henüz bu devlet-i aliyyeyi bilme-mişsin; bevallah böyle itikat eyle, bu devlet ol devlettir ki murad edinirse cümle donanmanın lengerlerini gümüşten, resenlerini (iplerini) ibrişimden, yelkenlerini atlastan etmekte suûbet çekmez ve her hangi geminin âlâtını ve yelkenini yetiştirmezsem bu minval üzere benden al" deyince bu sözlerden müteheyyic olan Kılıç Ali Paşa hemen yerinden kalkıp Sokullu'nun elini öpmüş ve :

— "Hakikaten bildim ki donanmayı siz tekmil edeceksiniz' demiştir [67].

işte bu gayret ve mükemmel teşkilât[68] sayesinde beş buçuk ay

---

tarihi, c. 1, s. 498 ve Tuhfet ül-kibar, s. 95,

[66] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/21-22

[67] Peçevî tarihi, c. 1, s. 498 ve ondan naklen Tuhfet ül-kibar, s. 95.

[68] Bir hatıra :

Lisedeki öğretmenliğim zamanında Sokullu'nun bu sözlerini Peçevî tarihinden naklen mektep kitaplarında ve diğer tarihlerde görerek talebelerime anlatırken vezir-i âzamin bu tarzda konuşmasını içimden

zarfında her şey hazırlanarak ikiyüzden fazla kadırga ve mavuna donanmış olarak nevruzdan evvel Kaptan paşanın emrine verilmiştir [69].

Inebahtı Maglubıyetıne Dair Sokulu Ile Venedık Alcısı Arasında Bır Gorusme

Kıbrıs'ın zaptı esnasında Venedik elçisi Barbaro memleketten çıkarılmayarak istanbul'da bırkılmıstı; elçi Türk donanmasının mahvından elçisi sonra Osmanlı hükümetinin sulhe tarafdar olup olmadığını anlamak ısteyerek bır mulakat esnasında Sokullu'yu yoklamıştı. Vezir-i âzam ona :

— "înebahtı muharebesinden sonra cesaretimizin sönmediğini görüyorsun; sizin zayiatınızla bizimki arasında fark vardır; biz sizden bir kıralhk yer (yani Kıbrıs adasını) alarak kolunuzu kestik; siz ise donanmamızı mağlûp etmekle sakalımızı tıraş etmiş oldunuz; kesilmiş kol yerine gelmez, lâkin tıraş edilmiş sakal daha gür olarak çıkar" demişti[70].

Yenı Donanmanın Cıkısı

Sokullu'nun yukarıdaki sözü boş değildi; daha evvel anlattığımız gibi bir kış içinde yeni ve mükemmel bir donanma her şeyi ile hazırlanmış ve Kılıç Alî Paşa kumandasında olarak 1572 Haziranı iptidasında (980 safer) ikiyüz elli parça gemi istanbul'dan Akdenize hareket etmişti. Osmanlı donanması Mataban burnu civarında Venedik gemileri ile ufak, tefek top muharebesi yaptı ise de bir netice çıkmadı; asıl

---

mübalâğaya hamle-derdim. Daha sonraları arşiv vesikalarını ve mühimme defterlerini tetkik ederken bir kış esnasında yeniden donanma inşasına ve bu teknelere lâzım olan eşyayı tedarik için ocaklık olan yerlere yazılan ve faaliyetin takibini bir gösteren çok vesika ve hükümleri gördükten sonra Sokullu'nun, kaptan paşaya söylediklerinin mübalâğa olmadığına inandım.

[69] Kilis (Bosna'da) beyine hüküm kî,
Inayet-i hak celle ve alâ ile işbu sâl-i ferhunde-fâlde Tersane-i âmiremde iki yüz elli pare mürettep ve mükemmel kadırga tedarik ve izhar olunup ve bundan mâada Rumeli ve Anadolu yakalarında emr-i şerifim mucibince levend kaptanları ve korsanlar üçyüz pare mükerrer çektirir gemileri bilfiil hazır ve müheyya eyleyip Tersane-i âmiremden tedarik olunan ikiyüz elli pare kadırga ile İşbu sene 980 safer ül-haynmn gurresi (iptidası) olan yevm U-hamis (per-Şenbe günü) de Cezayir beylerbeğisi kapudanı Kılıç Ali dâme ikbalühû teveccüh ve azimet eylemiştir___(Mühimme 19, s. 89, sene 29 muharrem 98
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/22-23

[70] Hammer tarihi (Atâ Bey tercümesi), c. 6, s. 274.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/23

mühim şey Osmanlıların, bir kış mütemadiyen çalışarak ortaya büyük bir donanma çıkarmağa muvaffak olmaları idi. Filhakika Osmanlı devletinin ilkbaharda donanma çıkarması ihtimali olmadığına yüzde yüz inanan müttefikler, bundan istifade ile harbe devam edeceklerdi. Halbuki iş umdukları gibi çıkmadı; Navarin Önlerine gelen donanmayı gören Venedikliler şaşırdılar ve hemen çekilerek müttefikleriyle beraber geldilerse de Mudon kalesi altında bulunan Osmanlı donanmasına taarruza cesaret edemeyip bir iki defa top teatisi olarak düşman, kadırgalarını, mavna ve barçalarm himayesi altına aldığı için cenk edüe-miyerek müttefik donanması Mora'nm güneyindeki Çuha adasına doğru çekildi. Kılıç Ali Paşa da donanma ile Ağrıboz adasına gelip ağır yollu kadırgaları orada bırakıp kendisi iyi gemi-lerle^adalar arasında dolaşarak mevsim geçinceye kadar denizde kalmış ve sonbaharda deniz mevsimi geçince geri dönmüştür[71]. Venedik cumhuriyeti bu vaziyet karşısında müttefiklerine güve-nemediğinden sulhe yanaştı[72].

Venedik'le Sulh

Cumhuriyet neticenin kendi lehine çıkacağından ümidini keserek müttefiklerinden ayrılıp sulhe yanaştı[73]. Fransa sefirinin tavassutiyle Venedik elçisi Barbaro ve fevkalâde murahhas Moçenigo ile 14 zilkade 980 / nisan 1573 tarihinde bir muahede imza edildi[74].

---

[71] Mühimme defteri 19, s. 368, 21 rebîulâhır 980 tarihiyle kaptan paşanın mektubu üzerine gönderilen hükümden ve Tuhfet ül-kibar, s. 96 ve Peçevî tarihi, c. 1, s. 499.

[72] înebahtı mağlûbiyetini müteakip Selanik ve Yunanistan'daki Rumların ileri gelenleri, Selanik kilisesinde toplanıp Leh kıraliyle Rus çarına mektuplar yazarak Osmanlılar aleyhine onları tahrik etmek istemişlerdi; fakat bunlar Lehistan tarafına geçmeden Eflâkta tutulmuşlardır (Mühimme 9, s. 216). Yanya ve Karheîi taraflarındaki Rumların da înebalıtı harbim müteakip Venediklilerle muhabere ettikleri görülüyor (Mühimme 9, s. 228).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/23-24

[73] Dubrovnik'e varınca yol üzerindeki sancak beylerine ve kadılara gönderilen 20 şevval 980 tarihli hükümde istanbul'da bulunan Venedik balyozunun, devletinin sulh istediğini bildirdiği ve oğlu ile bazı adamlarını Venedik'e gönderdiği için kendilerine müdahale edilmeyip zahire tedarikinde yardım edilmesi emrolunmuştur (Mühimme 21, s. 135).

[74] Venedik Cumhuriyeti ile barış yapıldıktan sonra verilen 14 zilkade 980 tarihli ahidnâme sureti Başbakanlık Arşivi Mühimmeleri'mn yirmi birinci defterinde (s. 165) vardır; ahidnâmenİn bazı kısımları şunlardır :
Yevmi'l-eTbaa fî 14 zilkade; sene 980 Kostantiniyye Venedik Beylerine yazılan ahidnâme-i hümâyun suretidir : Nişan-ı hümâyun yazıla ki, Hazret-i Hakkın inayetiyle ben ki. ... Sultan Selim Han b. Süleyman Han'ım şimdiki halde-----Venedik doji beyleri..,.

Yedi madde üzerine akdedilen muahede mucibince Venedik cumhuriyeti Kıbrıslın Osmanlılara terkini kabul ediyor ve bundan başka Sultan Süleyman zamanından beri verdikleri üç yüz bin filoriyi her sene ödemeyi taahhüd eyliyordu[75]. Venedik cumhuriyeti Kıbrıs adası kendi elinde iken her sene Osmanlılara vere-geldiği sekiz bin dukayı -adanın Osmanlılara geçmesi hasebiyle— bundan sonra vermeyecekti.

Venedikliler ellerinde bulunan Zaklisa (Zanta) adasından dolayı her sene Osmanlı hazinesine verdikleri beşyüz dukayı üç misli yani bin beş yüz duka olarak ödeyeceklerdi; her iki tarafça müsadere olunan tüccar mal ve gemileri iade veya tazmin edile çekti.

Kıbrıs'tan başka Arnavutluk sahilindeki Sobot veya Sopoto kalesi bütün toplariyle Osmanlılara terkediliyordu; Kilis (Bosna'da) tarafındaki Kamengrad madeni ile iki kale de ele geçti, iki taraf arasında Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki diğer maddelere riayet edilmesi tekarrür etti[76]. Hammer bunları kaydettikten sonra "Bu muahedenin şartları nazar-ı dikkate alınacak olursa İnebahtı muharebesini Türkler kazanmış zannolu-nur" demektedir[77].

Şurası muhakkak ki Osmanlı hükümeti, donanması mağlûp olmakla beraber her ne kadar kendi lehine iyi bir muahede akdet-tiyse de Inebahtı muharebesinde kıymetli denizcilerin ölümü daha sonraki senelerde donanmamızın eski satvetini kaybetmesinde mühim âmil

---

dergâh-ı saadet destgâhım halyosluk hizmetinde olan Morko Tenono Barbarum (Marcantonio Barbaro : Bu balyos hk. bk. Tommaso Bertele, II Palazzo degli Ambasciatdri di Venezia a Constantinopoli. Bologna 1932, s. 140) nam muteber adamları müşarünileyhim beyleri canibinden giru sulh ve salâh husu-sunu ilâm ve iş'ar edip bu babta kendi hattı ve mühriyle mektubunu âsitâne-i saadet-âşiyanıma getirip istid*ây-ı inayet eyledikte.... hayyiz-i kabulde vâki olup mezbur balyosun mektubunda mukayyed olan cümle şartlarından biri, Venedik beyleri merhum haham Sultan Süleyman Han tâbe serahu zamanında verdikleri üçyüz bin filoriyi eski ahidnâmelerde mukayyed olduğu üslûp üzre vereler ve andan gayri Sopot nam hisarı dahi bile alınan toplariyle vireler, içinde olan reayadan isteyen kala ve istemeyen esbab u emvali ve evîâd u ensahı ile murad edindikleri yere gideler, kimesne mâni olmaya, ve Zakîisa (Zanta) ceziresinden ötürü mukaddema beş yüz filori verirler idi. Hâliyâ bin filori ziyade edip kadîmden vire geldikleri üslûp üzere filoriyi südde-i saâdet-meâbımıza irsal ederler. Merhum babam tâbe serahu zamanında verilen alıidnânıe-i hümâyunda... mukayyed olan hususları ki kemakân mukarrer tuttum ve Venedik beyleri Kıbrıs ceziresinden ötürü sâl be-sal südde-i saadetime verdikleri sekiz bin altım min ba'd venniyeler ve Arnavutluk'tu, ve Bosna vilâyetinde olan yerler ki hâliyâ bazısı bu canibin tasarrufuna girip ve bazısı dahi Venedik beylerinin ellerindedir; iki canibin ellerinde olan hisarların kadimi sınurlan ve karyeleri vira bozulmadın ne veçhile zapt olunagelmiş ise min ba'd gİru ol veçhile zapt oluna... (Bundan sonra iki taraf tüccarının eşya ve gemilerinin iadesi ve zayi olanlarının tazmini maddeleri geliyor).

[75] Hammer, üçyüz bin filorinin Kıbrıs seferinin masarifi olarak verileceğini kaydetmekte ise de bundan evvelki nottaki ahidnâme metnine göre böyle bîr söz olmayıp bu paranın Sultan Süleyman zamanından beri verilmekte olduğu beyan edilmektedir.

[76] Hammer tarihi (Atâ Bey tercümesi), c. 6, s. 275.

[77] Hammer tarihi (Atâ Bey tercümesi), c. 6, s. 276.

olmuştur[78].

Yemen Meselesi

Yemenin Dunumu

Hadım Süleyman Paşa'nm Hind seferinden avdetinde Yemende nasıl el koyduğunu ve Zeydı imamlarından Şerefeddin oğlu Topal Mu-tahhar'm Aden, San'â ve sair yerleri ne suretle ele geçirdiğini ve buraların geri alınması için Mısır beylerbeğisi Sinan Paşa'nm serdar tayin edilip Yemen beylerbeğiliğinin de özdemir oğlu Osman Paşa'ya verildiğini kitabımızın ikinci cildinde yazmıştık. Şimdi bu kısımda da Yemenim son durumunu gösterelim.

Yemen'in Kızıldeniz sahiline düşen Zübeyd kısmında sözde Osmanlı hâkimiyetini tanıyan beyler ve Yeniçeriler idareyi ele almak için birbirleriyle uğraşırlarken Yemenlin dağlık mıntaka-sında bulunan Zeydiyye hanedanı meydanı müsait buluarak Yemerfi elde etmek için ortaya atılmışlardır. Zeydiyye hanedanının müessisi Şemseddin bin Ahmed olup Hazret-i Ali'nin torunu imam Zeynelâbidin'in oğlu Zeyd'in kolundan gelmişlerdir; bunlara Sarfa imamları denilirdi. ikinci ciltte görüldüğü üzere Yemen, Osmanlı idaresine geçtikten sonra 973 H. / 1565 M. de Mustafa Paşa zade Rıdvan Paşa buraya beylerbeği tayin edilmişti. Rıdvan Paşa kendisinden evvel beylerbeyi olan Mahmud Paşa hakkında hükümete şikâyette bulunduğu için araları açılmıştı, Mahmud Paşa İstanbul'a, geldikten sonra epi para dökerek Mısır beylerbeyliğini elde etmiş ve Yemerfin, geniş olup iki beylerbeylik ile idaresinin mümkün olacağını söyliyerek burasını ikiye ayırtmıştı.[79]

Imam Mutahharın Isyanı

Bu suretle Yemen'in dağlık kısmı olan San a ile teaz tarafları Murad Paşaya ve Zübeyd ve Hudeyde'yi havi sahil kısmı da Rus

[78] 3 Kıbrıs'ın zaptı ile Inebahtı deniz savaşı ve bu savaşdan sonra cereyan eden hâdiseler hakkında bütün Venedik ve ecnebi vesikaları şu eserde bulunabilir : Guido A. Quarti,Laguerra contro il Turco a Cipro e aLepanto. MDLXX -MDLXXI. Storia Documeniata. Venezia 1935, 755 s.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/24-26

[79] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/26-27

Hasan Paşa'ya verilerek Rıdvan Paşa açıkta bırakılmıştır. Bu sırada vaziyeti müsait görerek kuvvetlenen Topal Mu-tahhar, Sarfa ve Teaz'de bulunan Murad Paşa'yı mağlûp ederek öldürmüş ve Sarfa ile Teaz, Aden ve Muha'yı zaptetmiş ve bundan sonra Zübeyd üzerine gelmiş ise de Hasan Paşa'nın şiddetli müdafaası üzerine muvaffak olamamıştır. Bu hâdiseler hükümet tarafından haber alınınca Şam beyler-beysi Lala Mustafa Paşa vezirlikle Yemen serdarlığma tayin olunduğu gibi Sarfa ve Yemen olarak ikiye ayrılan beylerbeylik de birleştirilerek sabık Habeş beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa'ya verildi (975 zilhicce / 1568 haziran) ve Osman Paşa'nın gelip Aderfi elde etmesine kadar Rus Hasan Paşa'nın Zil-beyd muhafazasında kalması emrolundu[80].

Kendisine îcap eden para ve saireyi Mısır'dan alması emro-İunan Lala Mustafa Paşa ile Mısır beylerbeyi Sinan Paşa'nın aralarının açık olması sebebiyle istediği yardım yapılmadı, birbirlerini şikâyete başladılar, bu suretle aradan dokuz ay geçti; neticede Lala Mustafa Paşa azlolunup Sokullu'nun himaye ettiği Sinan Paşa Yemen serdarı oldu[81].

Sinan Paşa'nın Faaliyeti

Yemen beylerbeyliğine tayin edilen Özdemir oğlu Osman Paşa, Serdar Sinan Paşa'dan evvel Yemende giderek Mutahhar'la çarpıştı ve Teaz\ geri aldı ve bu sırada yeni serdar Mekke yoluyle Yemeni geldi. Süveyş tersanesindeki donanma da Süveyş kaptanı Kurdoğlu Hızır Reis kumandasiyle faaliyete geçti.

Sinan Paşa Yemen'e geldikten sonra Lala Mustafa Paşa'nın adamı olduğu için Özdemir oğlu Osman Paşa'yı azlederek"' Rus Hasan Paşa'yı tayin ettiğinden Osman Paşa Öldürülmekten korkarak kaçıp acele İstanbul'a geldi.

Aden şehri Süveyş donanması kumandanı Kurdoğlu Hızır Reis tarafından alındı (977 H./1569 M.); bundan sonra büyük bir azimle hareket eden Sinan Paşa Saria ile Kevkebanh ve Mutahhar'm eline geçmiş olan diğer yerleri zaptettiğinden Topal Mutahhar itaate

[80] Mühimme 7, s. 461.

[81] Asıl adı Halkuivad olan buraya halk Kulbend ve Avrupalılar Goîetta derler

mecbur oldu[82]. Yemen işini tamamen bitiren Sinan Paşa lâzım gelen ıslahatı da yaparak beylerbeğili-ğmi Behram Paşa'ya verdikten sonra 979 H./1571 M. de Mekke yoluyla Mısır'a gelip oradan da İstanbul'a çağrılarak divan-ı hümâyuna yedinci vezir olarak oturtuldu.

Yemen bu suretle Osmanlı idaresi altına girmiş ve Osmanlı hâkimiyeti XVI. asır sonlarına (1519) kadar sürmüş ve bu sırada Zeydî imamlarından El-Kasım, El-Mansur Billâh sessizce ve Osmanlılara karşı mümâşat ederek bütün kabileleri etrafına toplamak suretiyle bir hükümet kurmağa muvaffak olmuş ve Yemen valileriyle de hoş geçinmiştir.[83]

Tunus'un Kat'î Olarak Alınması

Tunus'un Son Durumu

Kitabımızın ikinci cildinde Barbaros'un faaliyetinden bahsederken Tunusun onun taralından zaptedilip son Tunus sultanı Mevlây Hasan'ın Şarlken vasıtasiyle burasını geri almağa muvaffak olarak ispanyolların himayesi altında hükümdarlık yaptığını ve bunun 974 H./1540 M.de oğlu tarafından hal' edildiğini ve Turgud Reis'in de Tunus'u elde etmek için uğraştığını göstermiştik.

Kıbrıs muhasarası esnasında Cezayir-i Garp beylerbeyi Uluc Ali Paşa Tunus üzerine giderek orasını zaptetmiş ise de[84] Tunusun elde bulundurabilmek için lüzumlu olan Halkulvad veya Kalbend (Goletta) [85] İspanyolların ellerinde kalmıştı.Ven edik sulhünden sonra Lepanto muharebesinde müteffiklerin baş kumandam olan Amiral Don Juan, Tunus'u geri almak için doksan kadırga ile Afrika sahiline geçti. Bunu haber alan Mevlây Hasan'ın oğlu Hâmid-ki babasının gözlerini

---

[82] Vezir Sinan Paşa'ya hüküm ki :
Mektup gönderip Halkuivad ve Tunus bi-inayetillâhi Teâlâ feth ve teshir olunup Halkuivad temelinden hecini ohınup içinde olan küffarın ekseri ta'me-i şimşir ve bir miktarı kayd u bend ve esir kılınıp sây-i meşkûr ve bzel-i makdur etmişsin... yüzün ak olsun... (Mühimme 26, s. 287, 15 receb 982); aynı mealde Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa'ya da bir hüküm gönderilmiştir (s. 288).

[83] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/28

[84] Vezir Lala Mustafa Paşa'ya gönderilen 20 safer 976 (1568 ağustos) tarihli hükümde vezirlikle Yemen serdarı tayin edildiği halde dokuz aydan beri mahalli memuriyetine gitmemesi sebebiyle azloîunup seidarhk ve vezirliğin Mısır beylerbeğisi Sinan P a ş a'ya verildiği ve kendisine gönderilen tuğralı beyaz kağıtların Sinan Paşa'ya teslim ile Şam'a dönmesi emrolunmuştur {Mühimme 7, s. 693).

[85] Topal Mutahhar yaşı doksanı geçmiş olarak 980 senesi recebinde (1572 kasım) vefat etmiştir, {Âlî tarihi, Son cilt, varak 89).

oydurmuştu — İspanyolların yanına koştu; Tunus beylerbeğisi Haydar Paşa bunlara mukavemet edemiyerek Kayrevaria. çekildi.
Don Juan, Tunus hükümdarlığını Hâmid'e vermeyerek onu, çocuklariyle beraber Napoli'ye nakledip kardeşi Mevlây Mehmed'i hükümdar yaptı ve Tunus hükümdarının muhafazası için sekiz bin ispanyol bıraktı (980 cemaziyelâhır /1572 ekim).[86]

Tunus'un Zaptı

Tunus'un elden çıktığı hükümetçe haber alınınca buranın geri alınması için. sabık Yemen serdarı olup vezirlikle İstanbul'da bulunan Sinan Paşa memur edilip Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa ile birlikte Tunusa gittiler (982 H. 1574 M.). Donanma mevcudu üçyüz kadardı; karaya çıkarılan kırk bin. kişilik bir kuvvetle üç günde Tunus alındı; asıl metîn ve müstahkem olan Halkulvad kalesi şiddetle mukavemet etti; fakat bir aydan fazla dayanamadı ve nihayet iki yüz topuyla beraber düştü; Tunus sultanı Mevlây Mehmed esir alındı (ağustos 1575). Halkulvacfm. bir daha İspanyolların eline geçmemesi için Sinan Paşa burayı berhava etti[87]. Tunus kalesi tamir edilerek beylerbeylik ile Ramazan Paşa'ya verildi; İspanyolların elindeki diğer iki küçük kale de alındıktan sonra donanma geri döndü.[88]

SÜVEYŞ, DON, MARMARA VE KARADENİZDE KANAL AÇMA TEŞEBBÜSÜ

Süveyş Kanalı İşi

Hınt Denızında Portekızlıleın Faalıyetleı

Osmanlı donanması Akdenizde faaliyet gösterip en kuvvetli hasımlarına galebe çaldığı halde Hind, Aden ve Umman denizlerinde Portekizlilere karşı bir başarı sağlayamamışlardı. Süveyş tersanesinde

[86] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/29
[87] Beiıi Hafs ailesinden Mevlây Hâmid veya Ahmed babasının gözlerine mil çekip idareyi ele aldıktan sonra o da sefahate dalmıştı. Yirmi beş yıl hükümdarlık eden Hâmid'ten bıkan halk Cezair-i Magrip beylerbeğisi Uluc Ali Paşa ile anlaşarak hükümdarı ıskat ile şehri Ali Paşa'ya teslim ettiler (977 H.-ı «q M.V
[88] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/29-30

gerek gemi adedinin artması ve gerek gemi levazımının temin ve tedariki mümkün olmuyordu.

Portekizlilerin Hind denizinde pek faal rol oynamaları oralardaki îslâm devletleri üzerinde korku tevlid etmiş ve bu devletlerden bazıları Osmanlı devletine baş vurarak himaye ve yardım istemişlerdi. Hattâ Osmanlılardan evvel aynı müracaat Memlûk sultanlarına da yapılmıştı.

Mısır ve Hicaz'ın. Osmanlılara geçmesi üzerine Süveyş'teki Memlûk tersanesi tevsi edilerek Güney Asya'daki Müslüman memleketlerinin korunması işi bu devlete düşmüştü. Bu maksatla Mısır beylerbeğisi Hadım Süleyman Paşa davet üzerine Hindistan'a, kadar gitmiş fakat muvaffak olamayarak geri dönmüştü.

Portekiz'lilerin sonraları daha ziyade artan ve bütün Hind denizi ve Sumatra adası ile etrafını tehdit eden vaziyet üzerine bu Sumatra adasiyle Malaka yarımadasının ve diğer bazı adaların hükümdarı bulunan Sultan Alâüddin, Portekiz'lilerin tazyikinden korkarak 975 H./1567 M. yılında Hüseyin adında bir elçisini İstanbul'a, yollayarak asker, top ve harp levazımı istemişti[89]. Bundan başka Hind'ten gelen tüccarlar da mütemadi surette Portekiz'lilerin taarruzlarına uğruyorlardı; bu haller dolayısiyle Osmanlı hükümeti bir taraftan Hind denizine donanma çıkarmak isterken diğer taraftan da Portekiz'lilerle anlaşmak istiyordu [90].

Osmanh vesikalarına Acı veya Açe denilen Sumatra ve Malaka hükümdarı Sultan Alâüddin'in müracaatı nazar-ı dikkate ahnarak Süveyş kaptanı Kurdoğlu Hızır Bey'in onbeş kadırga ve iki parça ve lüzumu kadar asker ve harp malzemesi ile Doğu Hind sularına gitmesi tekarrür etmişti[91]. Fakat bu sırada Yemen'-de İmam Mutahhar'm geniş mikyastaki faaliyet ve muvaffakiyetleri ve bir çok yerlerin elden çıkması üzerine donanma ve harp levazımı buralara tahsis edilerek

---

[89] Mühimme defteri 7, s. 86 - 90 ve 177, 182, 255.

[90] Mühimme defteri 6, s. 122, 123, sene 972 ve aynı defter a. 517. Portekiz kiralı Sebastiyan'a yazılan 972 rebîulâhii tarihli nâme-i hümâyunda hulasaten şöyle deniliyor : Ademiniz ile Diyu kalesinde bulunan kaymakamınızdan mektup gelip Irâk-ı Arap'ta ve sair ol taraflarda olan hudut muhafızlarımız ile sulh içinde yaşamak arzusu izhar edilmiştir. O taraflardan deniz yoluyla gelen hacılarla tüccarın taarruza uğradıkları haber alınmaktadır. Eğer maksadınız sulh ise nâme-i hümâyunumuz vusulünde huccac ve tüccara tecavüzden el çekip mektubunuzla îtimad olunur murahhasınız gönderile ki o tarafların intizamına dair karar verile (Mühimme 6, s. 166).

[91] Mühimme defteri 7, s. 86 ilâ 90 ve aynı defter, s. 177 ve 182.

yardım işi Yemen meselesinin halline bırakılmıştı[92].

Süveyş Kanalının Acılmasına Tesebbus

Iste hem Hind tarafından hac ve ticaret için Osmanlı memleketlerine gelen ve gidenleri Portekiz'lilerin taarruzlarından muhafaza etmek ve de hem Yemen, Hicaz ve Habeş vilâyetlerini muhafaza etmek için kuvvetli bir donanmaya lüzum olduğu için Akdeniz donanmasının doğrudan doğruya Kızıldeniz ve Hind denizeine geçerek faaliyette bulunması zarurî görüldüğünden Akdenizle, Kızıldeniz arasında bir kanal açılması için teşebbüse geçilmiştir.

12 receb 975 tarihiyle (1568 aralık) Mısır beylerbeğisine gönderilen bir fermanda[93], Portekiz'lilerin Hindistan'a musallat olmalarından ve o taraflarda haccetmek için Mekke'ye gelmek isteyen müslümanlarrn yollarının kesilmesinden dolayı Hindistan'ın bunların elinden alınmasını îcap ettirmesi sebebiyle Süveyş'ten Akdenize bir kanal açılarak donanmanın Kızüdenize geçmesinin zarurî olduğu ve bu iş için mimar ve mühendisler gönderip acele Akdeniz ile Süveyş'in aralarını ölçüp kanal açmak mümkün olup olmadığının ve kanalın tulünün ne kadar olacağının ve kaç eemi gireceğinin bildirilmesi emrolunmuş tur.

Cihan iktisadiyatında mühim değişiklikler yapacak olan bu büyük işin neden akamete uğradığı bilinmemektedir. Aynı tarihlerde Donjye Volga nehirlerinin birleştirilmesi için faaliyete geçmiş olan Sokullu'nun

---

[92] Mühimme defteri 7, s. 255.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/31-32

[93] Mısır beylerbeğisine hükünı ki (hulâsa) :
. .. .Salâtîn-i namdar ve havakîn-i âlî miktarın tefahür ve tafdîli hâdim-i haremeyn-i şerîfeyn ile olup Elhamdülillâh-i teâla ol saadet bana mukarrer ve müyesser olup ol cevanibin ahval ve etvarı hüsn-i intizam, üzere olmak aksây-ı mmadımdır; öyle olsa Portakal lam memalik-i Hindistan'a teaddî cihetinden müstevli olup ol canipten ziyaret-i Haremeyn-i Şerîfeyne gelen Müslümanların yollan münsed olup andan gayri ehl-i islâm küffâr-ı hâkisarın taht-ı hükümetinde olmak reva görülmeyip... diyar-ı Hindistan'ın, küffar elinden istihlâsma ve Haremeyn-i şerîfeynin dahi etraf ve eknafında bazı karye-i dalle olup onların dahi ol cevanipten izaleleri lâzırn olmağın öyle olsa küllî donanmây-ı hümâyunum ihzar olunmak tedarik olunup donanmay-ı hümâyunum Süveyş deryasına geçmek için bir hark kesilmek galÎb-i sezavardır. Büyürdüm ki vüsûl buldukta asla tehir ve terahî etmeyip ol yerin tam ehl-i vukuf mimarların ve mühendislerin cemedip dahi yarar adamlar koşup irsal eyliyesİn ki varıp Akdeniz ile Süveyş deryasının mâbeynlerin tetebbu edip ol yer, mahallinden hark olmağa kabil midir? ve tulü ne miktar olur? ve yanaşır kaç gemi gitmeğe kabil-i hark olur tamam malûm edinip arz eyliyesiz ki ana göre tedariki görülüp kestirilip inşaallah-ül-aziz tamam oldukta inayet-i hak celle ve alâ ile ol diyara cihad-ı fîsebilillah___ ile diyar-ı Hindistan'ın küffar-ı Portakal'dan feth ve teshiri müyesser olup divan-ı amalimizde mestur ola (Mühimme defteri 7, s. 285; 12 Receb 975).

belki Don- Volga kanalım birinci plâna alma-siyle Süveyş işi tavsamış ve sonra da Don - Volga muvaffakıyet-sizliğine düşmemek için terkolunmuştur veya henüz malûmumuz olmayan başka bir sebep vardır.[94]

Don — Volga Kanalının Açılmasına Teşebbüs

Bu Kanalın Siyası Ve Iktısadı Onemı

Timur Han'ın, Altmordu hükümdarı Toktamıs Han üzerine yaptığı seferler ve tahribat neticesinde Altınordu hanlığı sukut etmiş ve daha sonraları bu hanlığın merkezi olan Ejderhan (Hacı Turhan), Moskova kinezi Müdhiş İvan'ın (1462 — 1505) eline geçmişti.

XV. asrın ikinci yarısında Orta Asya ticaretinin mühim iskelelerinden olan Azak ile Ke/e'nin Osmanlılara geçmesi hem siyasî ve hem ticari sahada ehemmiyeti haiz bir hâdise idi, Kefe gümrüğü devlet hazinesine mühim miktarda varidat getiriyordu; bundan başka Osmanlı kudret ve nüfuzunu Asya içlerine kadar sokmak ve şiî olan îranı, Osmanlılarla Orta Asya sünnî hanlıkları arasında sıkışık vaziyette bırakmak, iran'ın bazı Avrupa devletleri ve Papa VIII. Greguvar ile ittifakına mukabil Orta Asya'daki sünnî hükümetler ile anlaşmak için evvelâ bunlarla muvasalayı temin etmek îcap ediyordu. Bu sayede Osmanh hükümeti icabında Gürcistan, İran ve Kuzey Kafkasya üzerine yapılacak bir seferde askerin zahire ve sair levazımının kolayca nakli için emin ve, kestirme bir yol bulmak îcap ediyordu.

Yukarıki sebeplerden başka, Rusların Ejderhanh alarak Kafkasya ve Orta Asydya, doğru yayılmaları, Azak denizi vesıtasiyle Karadeniz'e inmek istemeleri gibi evvelden önlenmesi îcap eden vaziyetler de vardı.[95]

Harezm Hükümdarının Müracaatı

Yine bu arada Sokullu'nun arzusuna uygun olarak 975 H./1567 M. de Harezm hükümdarı Hacı Mehmed Han'dan gelen bir

[94] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/32-33
[95] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/33-34

nâmede iranlıların Orta Asya hacılarına yol vermediklerinden şikâyet edilerek Ejderhanhn zaptı ile hacılarla tüccarların emniyet içinde gelip gitmeleri temenni olundmakta idi[96]. Sokullu Mehmed Paşa, Orta Asya'ya ve Kafkasya'ya gıden yol için alâkadarlarla görüştüğü zaman bunlar kısa yolun Azak denizine akan Volga nehrinin en yakın yerinden bir kanal açılarak bu iki nehrin birleşmesiyle mümkün olacağını söylediler[97]. Eser bu kanal işi olursa Rusların Volga havalisinden elle kesilecek, eski bir Türk ve Müslüman şehri olan Ejderhan ve etra devletin nüfuzu altına girecekti. Bundan başka îran üzerine yapılacak seferlerde de Hazer denizi vasıtasiyle asker, zahire ve harp levazımı yetiştirmek kabil olacaktı.[98]

Sokulunun Faalıyete Gecmesı

Osmanlıların Ejderhanda kadar gelmeleri Rusların Asya içlerine ve Kafkasya ya nutuz etmelerine mâni olacaktı. îşte bu emel ve arzular ve teşvikler neticesinde Sokullu Mehmed Paşa faaliyete geçmeğe kara rverdi ve kendi itimad ettiği adamlarından Şıkk-ı sâni defterdarı Kasım Bey'i Kefe sancakbeyliğine tayin ederek bu iş üzerinde incelemelerde bulunmasını emredip gönderdi (979 H. / 1568 M.).

Kasım Bey, Don ve Volga nehirleri arasındaki kanalın dar yerinden mühendislere ölçtürüp[99] bunun deniz mili ile altı mil olduğunu[100] öğrenerek raporunu verdi. Bu rapor üzerine kanal açılmasında çalışacak geri hizmet erbabı ve Rusların muhtemel taarruzlarına karşı

---

[96] Semerkand ve Buhara caniplerinden hususa vilâyet-i Harezm ham Hacı Mehmed Han'dan nâme gelip, mealinde Ejderhan zapt olunup ol taraflardan hacca niyet ve teveccüh eyleyen hacılarl tüccara yol açılıp emniyet içinde gelip gitmeleri temenni olunmuştur. İmdi Vilâyet-i Kazan ve Ejderhan evvelden No-gayeli'nde idi; halen küffar eline girmesi neden oldu? içinde ve etrafında kalan Tatar mirzalarından kim vardır? ve ne zamanda ve ne sebeple elden gitmiştir? Mufassal yazılıp ol vilâyetin fetholunması tekarrür etmiştir... Alâ vech-it-tafsil ilâm eyliyesiz ki vakti ile tedariki görülüp feth ve teshiri müyesser ola Kırım Hanına yazılan nâmeden; Mühimme 7, s. 948).

[97] Kâtip Çelebi, Moskovların eline geçen Kazan Tatarlarının kurtarılması için vezir-i azama bu fikrin Kazanhlar tarafından telkin edildiğini yazıyor {Tuh-fet ül-kibar, s. 85) Müverrih Âlî ise bu kanal işinin Kefe beyi Kasım Bey tarafından ileri sürüldüğünü kaydederek devlet erkânı tarafından işin müşkilâtı arzedildiği halde yapılan itirazları Sokullu'nun katiyyen dinlemediğini kaydediyor (Varak 127 b).

[98] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/34-35

[99] Zikrolunan nehrin ki bir mahalde içtimaa karip olup girü dönüp teba'ud eder, ol mahal hafr ve iki nehir birbirine vaslolunursa Demirkapı ve Şirvan'da olan askere zehair ve imdad deryadan varmak âsân olurdu" Tuhfet ül-kibar, s. 85.

[100] Bİr deniz mili 1895 metredir. Şu halde iki nehir arasındaki en dar ve en yakın yer on bir bin üçyüz yetmiş metre olup onbir buçuk kilometre demektir. Bu mesafeyi iki kilometreye kadar indirenler varsa da doğru değildir.

asker tedarikine başlandı ve keyfiyet Kırım hanı Devlet Gir ay'a da bildirildi ise de Devlet Giray, Ejderhan zaptedilse bile tekrar Rusların eline düşeceğini ve boşuna kan dökülüp masraf edilmemesini tavsiye etti. Devlet Giray eğer Osmanlı plânı tahakkuk edecek olursa Kırım hanlığı mevcut yarı istiklâlini de kaybedeceği zehabiyle kanal açılmasına ve Ejderhanhn zaptına muarızdı; keyfiyeti Rus çarına da bildirdiği gibi Kırım'daki Rus elçisi de vaziyeti çara bildirmişti.

Kanal işinde çalışacak olan amele taburlarından[101] üçbin Yörük, Müsellem ve Tatardan başka üç bin Yeniçeri ile yirmi bin tımarlı süvari de gitti; bunlara beygir ve zahire tedariki için Boğdan ve Eflak voyvodalarına hükümler gönderildi[102]. Aynı zamanda beşyüz kantar peksimet yapılması için Kefe kadılığına emir verildi[103]. Kırım hanına da amele ve Tatar askeri vermesi bildirildi; otuz bin Nogay da bunlara iltihak etti. Kanalda kullanılmak üzere Kefe de yapılacak gemiler için hassa reislerinden H^zır Reis kaptan olarak gönderildi[104].

Kanal işi kendisine havale edilen Kefe beyi Kasım'a beyler-beğilik verilmişti[105]. Kasım Paşa Kırım hanının itirazlarını dinlemedi ve bütün hazırlıklarını yaptıktan sonra beş haftada Don nehri kenarında kazılacak yere geldi[106]. 1569 Ağustosunda (977 rebîuîevvel) işe başlanarak üç ay sürdü. Amele çalışırken askerin de Ejderhan kalesini zaptetmesi münasip görüldü. Bu faaliyet neticesinde iki nehir arasındaki mesafenin üçte biri kazıldı. Bu faaliyetten memnun olmayan Kırım hanı, kışın şiddetinden ve dokuz ay sürdüğünden bahis ile el altından propaganda yaptırması sebebiyle amele ve asker arasında hoşnudsuzluklar başgösterdi.[107]

Kazının Netıcesı

Kasım Paşa elindeki muharip kuvvetlerle Rusların yaptıkları Yeni Ejderhan üzerine gittiyse de toplar geride kalıp kış da gelmek üzere

[101] Mühimme 7, s. 1, 2, 830, 832, 841, 843, 959, 972, 973; sene 975 Ve 976.
[102] Mühimme 7, s. 4. sene 975.
[103] Mühimme 7, s. 821.
[104] Mühimme 7, s. 657; 7 safer 978 Kefe beyine hüküm.
[105] Mühimme 7, s. 819 sene 18 rebiulâlur 976.
[106] Volga kenarında kazıya başlanacak yerin bu adı Perevoloh?ûxa. Osmanlı -Rus rekabetinin menşei - Halil İnalcık (Belleten 46 s. 379).
[107] Âlî tarihi, basılmamış son cilt, varak 178 b.

olduğundan hafif bir muhasara tertibatı alındı. Kasım Paşa kışı, eski Ejderhanhn olduğu yerde yapacağı bir kalede geçirip ilkbaharda kaleyi almak tasavvurunda idi; fakat bu kararı öğrenen asker, serkeşliğe başladığından, Kasım Paşa hem Rus Ejderhanı muhasarasını ve hem de kazı işini terkederek Azak tarafına çekildi; bir kısım hafriyat levazımı yerinde bırakıldı. İşte böylece Sokullu'nun bu mühim teşebbüsü kendisine muhalif olanların entrikaları neticesinde yüz üstü kaldı; hattâ bu kadar masrafın boşa gitmesinden müteessir olan II. Sultan Selim'in cam sıkılarak bir arz günü vezirlerin huzurunda vezir-i âzami tekdir ederek "bütün masarifi ve zayiatı sana ödetmelidir" demişti[108]. Tarihlerde bu sefere Ejderhan ve Kazan seferi denil-mektedir[109].

Kanal hâdisesi ve Ejderhanhn muhasarası Ruslarla aramızı açtıysa da 1570 senesinde Novosiltof adındaki bir Rus zabiti elçilikle İstanbul'a, geldiğinden aradaki soğukluk kalktı.[110]

Ozbek Hanının Muracaatı

995 H. /1587 M. senesinde Küçük Nogay Tatarlan'ndan biriyle Özbek hükümdarı Abdullah Han'ın elçisi gelerek Ejderhan taraflarının zapt edilmesi için hükümeti teşvik etti. Gelenler, Kırım hanı maktul Mehmed Giray'm oğlunun Ruslara iltica ederek Ejderhan beyliğine tayin edilip Nogay askeriyle Kırım taraflarına hücum edeceğini söylemişler ve bu taraflara asker gönderilmesini ve Kırım hanı İslâm Giray'a kuvvet verilerek Ejderhanhn zapt e dilmesini tavsiye etmişlerdir.

Bunun üzerine mesele pâdişâhın emriyle o tarihlerde söz sahibi olan müverrih ve pâdişâh hocası Sadeddin Efendi'nin de iştirakiyle Üsküdar bahçesVnde görüşülüp neticede muktedir bir serdar ile asker ve maiyeti kuvvetiyle Kırım hanının gönderilmesi kararlaştırılmış ise de bir netice çıkmamıştır[111].

Sokullu Mehmed Paşa'mn Süveyş kanalı'ylv Kızıldeniz'e ve Don-Volga vasıtasiyle Hazer denizVne inme teşebbüsünün hem siyasî, hem

[108] Âlî tarihi, varak 178.
[109] Alî tarihi, vatfak 178 b. Mühimme defterlerinde yalnız Ejderhan seferi deniliyor.
[110] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/36-37
[111] Seîânikî tarihi, s. 229, 230.

askerî ve bilhassa iktisadî noktalardan ne kadar mühim olduğu malûm olduğundan, bu derin görüşlü veziri ta etmemek mümkün değildir.[112]

Marmara — Karadeniz Kanalı

İlk Teşebbüs

surıu daha evvel söyliyelim ki tznik golü ve Sakarya nehri vasıtasiyle Marmara ile Karadeniz'in birleştirilmesi işi bu tarihten daha evvel yani Kanunî Sultan Süleyman zamanında ele alınmış ve o tarafa müte-hassıs bir heyet, gönderilmiştir, İznik ve Sapanca golleriyle Sakarya nehrVnm. birleştirilmesi suretiyle açılacak kanaldan birinci derecede, gemiler vasıtasiyle donanmaya lâzım olan kerestenin ve İstanbul odununun nakli düşünülmüştür.

Bu iş için iptida Mimar Sinan ile Girez Nikola adında bir Rum. kalfası gitmiş, bunlar Sabanca gölünden İzmit körfezine kadar olan mesafeden yirmi bin zirâini tesviye ettirmişlerse de muharebeler sebebiyle işlerini tamamlayamadan dönmüşlerdir[113].

Gemi kerestesinin süratle nakline zaruret hasıl olmasından ötürü hükümet 999 H./1591 M. de bu kanal işini ikinci defa ele almış îzmit, Sapanca kadılarına hükümler yazılarak bunda Kiraz suyunun Sapanca gölüne ve Sapanca gölünün de İzmit körfezine akıtılması ve Sakarya nehrinden Sapanca gölüne, oradan da İzmit körfezine kadar olan mesefenin Ölçülmesi için mütehassıslardan mürekkep bir heyet gönderildiği bildirilmiştir. Kanal için muhtelif kıtalardan otuz bin amele tedarik edilmiş, kanal açılacak yerlerdeki tarla, çiftlik ve köylerin münasip mahallere nakledile çekleri ve kanal işinin kat'î olduğu da alâkadarlara yazılmıştır.

Bu kanal işinin ehemmiyetini takdir etmiş olan Vezir-i âzam Koca Sinan Paşa mahallinde bizzat tetkikat yapmak üzere Sapanca taraflarına kadar gitmiş (999 cemaziyelâhır/1591 nisan) üç gün kalmış, mesaha yaptırmış ve avdetinde keyfiyeti III. Sultan Murad'a arzetmiş ise de Sinan Paşa aleyhdarlarının telkini galebe çalarak işin ehemmiyetini takdir edemeyen pâdişâh:

---

[112] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/37-38

[113] Seîânikî tarihi, s. 283.

- "Din ve devlete lâzım olur iş değildir; terkedilmesi icap eder. Halkın minnet ve meşakkat çekmesi zulüm görmesi doğru değildir; en mühim iş donanma vücuda getirmektir. Bu zamana kadar odun nice ola geldi ise yine öylet edarik olunur" [114]diyerek kanal işinin terkini emreylemiştir [115].

SOKULLU MEHMED PAŞA'NIN HİZMETÎ, ŞAHSİYETİ VE ŞEHADETİ

Sokullu'nun II. Selim Zamanındaki Faaliyeti

Sokullu Mehmed Paşa'mn, 972 H. / 1564 M. de Semiz Ali Paşa'nın vefatı üzerine vezir-i âzam olduğu ve o tarihe kadar olan hizmetlerini ve Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatı dolayısiyle aldığı tedbirleri kitabımızın ikinci cildinde göstermiştik.

Sokullu, vezir-i âzam olduktan'sonra eskiden beri tekemmül edip gelen kanunların bozulmamasına dikkat etti; bilhassa devletin haricî siyasetinde muvaffakiyet göstermek itibariyle mühim rol oynadı. Bu işlerdeki muvaffakiyeti Makbul ve Maktul İbrahim Paşa derecesinde olmamakla beraber devlet otoritesini muhafazada ondan aşağı değildi. Kanunî Sultan Süleyman, devlet işlerinde şifahî olarak hükümet reisine direktif verir ve işler öyle yürürdü.

II. Selim hükümdar olup Belgrad'a geldikten sonra vezir-i âzamin Kapıkulu ocaklarına karşı yapılacak işler hakkında pâdişâha gönderdiği telhis'e karşı Selim'in etrafındaki acemilerin bu arıza mündericatı hilâfında mütalealarda bulunarak padişahın zihnini çelmeleri, askerin serkeşlik ve şımarıklığına sebep olmuştu ki bunu bu cildin baş tarafında kısaca gösterdik.

II. Sultan Selim bundan sonra sadakat ve hizmetini takdir ettiği vezir-i âzamm Kıbns\n zaptı hakkındaki mütaleasi hariç olarak hemen hiç bir iş ve kararını reddetmemiş ve o da bir hükümdar gibi tam serbesti ile devlet işlerini görmüştür. Hattâ bir gün Musahip Isfendiyar oğlu Şemsi Ahmed Paşa ile tebdil gezen II. Selim Eyyub'da Sokullu'nun yaptırmış

---

[114] Seîânikî tarihi^ s. 283

[115] Bu kanal işi bundan sonra 17, 18 ve 19. asırlarda da tekrarlanmış ise de her birinde bîr mani sebebiyle fiile çıkamamıştır (Bu hususta tafsilât için Türk Tarih Kurumunun mecmuası olan BeHeten'in 14 - 15 inci sayısındaki yazımıza bakın).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/38-39

olduğu türbesini görüp Ölümünden evvel türbesini hazırlattığını söylemesi üzerine, Sokullu'nun hasmı olan Şemsi Paşa bunun pek kolay olduğunu söylemesi üzerine musahibin ne demek istediğini anlayan pâdişâh, Sokullu'nun hizmet ve faaliyet ve iyi idaresi sayesinde rahat ustad musikişinaslardan Nihanî, Durak Çelebi ve sancakbeyle-rinden musikişinas Gülâbî Bey ve meşhur hanendelerden Mır ek Çelebi, Adanalı Tanbûrî Şehzade Mustafa Çelebi ve Ka-sapzade Nâbî gibi musiki üstadları kendisinin meclisine dahildi Selim'in güzel bazı manzumeleri vardır; bilhassa :

Biz bülbül-i muhrik'dem-i şekvây-ı firakız Âteş kesilür geçse sabâ gülşenimizden

beyti bir divan değer kuvvettedir.

Şehzadeliği zamanında bir gün musahibi Celâl Bey i içerlerken kadehini kaldırarak "Halk arasında bizim için ne derler, saltanatı kime tahmin ederler" diye sormuş. Celâl Bey de Sultan Mustafa'yı askerin ve Şehzade Bayezid'i de baba ve annesiyle Rüstem Paşa'nın istediklerini ve bunların faaliyetlerine mukabil kendisinin hiçbir tedariki olmadığını söyleyince Selim :

— "Sultan Mustafa'yı en kuvvetlisi istesin, Bayezid Han'ı ana ve babası talep etsin, Selim fakire de mevlâsı rağbet etsin; biz safamızı görelim yarının sahibi var" diye elinde tuttuğu kadehi içerek mukadderata teslim olduğunu göstermiştir.

ikinci Selim hükümdar olduktan sonra da aynı tarzda yaşamıştır. Hükümet idaresini kendisine tevdi ettiği S okullu Mehmed Paşa'yı iş başında tutmak gibi isabetli hareketiyle sekiz sene endişesiz muvaffakiyetli bir devir geçirmiştir. Tab'an vefakâr idi. Kendisine karşı bağlı olanları hükümdarlığı zamanında ihmal etmemişti. Fakat kendisine hizmet etmiş olanları ahlâkî ve ilmî meziyetlerine göre mevki ve derece verirdi. Şehzade Bayezid'in babasına karşı isyanında türlü dalavereleriyle kendisine hizmet eden Lala Mustafa Paşa'ya karşı Sokullu'nun ve diğer vezirlerin husumetlerine karşı Mustafa Paşa'yı onlara karşı müdafaa etmiş, fakat karakterini bildiği bu veziri de diğerin» den fazla tutmamıştır. İstanbul'da ilk vefat eden Osmanlı pâdi şahı II. Selim'dir.[116]

[116] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/40-41

Üçüncu Murad'ın Hukumdarlıgı

İkinci Selim öldüğü zaman elli yedi yaşında olup en büyük oğlu Murad, Manisa'da sancakbeyi bulunuyordu. Derhal kendisine vezir-i âzam tarafından haber gidip saltanata davet edildi ve Kaptan Kılıç Ali Paşa da kadırga ile Mudanya'ya, yollandı, Murad Mudanya sahiline geldiği zaman kadırgaya rastlamadı ve Tevkiî Feridun Bey'in oradaki kayığına atlayıp yedi saat kadar lodosda çalkalandıktan sonra bin müşkülâtla sarayın sahilinde karaya çıktı. Vezir-i azama adam gönderdi ve Saraya girdi.

Selim'in Murad'tan başka Mustafa, Osman, Süleyman ile ,/liğer iki şehzade, Fatih Sultan Mehmed'in koyduğu kanun mucibince boğularak babalariyle aynı günde Ayasofya camii yanındaki türbeye defnedildiler. Kanunî Süleyman, cülus ettiği zaman kendisinden başka şehzade bulunmadığı için kardeş kanı dökülmemiş ve yarım asırdan fazla bir zaman geçmesi sebebiyle kanlı cülus işi unutulmuştu. Sultan Murad'ın cülû-siyle beş şehzadenin boğulması halka acıklı bir tesir bırakmıştır.

Murad 953 H. 1546 M. de doğduğuna göre hükümdar olduğu zaman yirmi dokuz yaşında idi (8 ramazan 982 / 21 aralık 1574). On sekiz yaşında iken büyük babası tarafından Manisa sancak-beyliğine gönderilmiştir.[117]

Sultan Murad Ve Sokullu

Üçüncü Murad'ın cülusundan sonra hükümet idaresinin başında yine padişahın enistesi olan Sokullu Mehmed Paşa vardı. Selim'in ölümü üzerine vezir-i âzam, Murad'ı saltanata davet için sadakatini göstermiş olmak itibariyle genç hükümdarın büyük teveccühüne mazhar olmuş, hattâ Murad kayıkla gelip Sultan Bayezid köşkünde vezir-i âzam ile ilk görüşmede Sokullu'nun elini öpmek istemiş, fakat Sokullu, padişahın ayağına kapanarak eteğini öpmüştür. Çünkü Sultan Murad, hükümdarlığa davet edilip saraya geldiği zaman kardeşlerinden birinin hükümdar olması ihtimaline binaen müteredditbir halde idi. Saltanatın kendisine teveccüh ettiğini

[117] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/42

anlayınca teşekkür makamında el öpmek için eğilmişti. Rivayete göre Sultan Murad kendisine yapılan telkin ile vezir-i azama karşı olan bu tenezzüle sonradan pişman olmuş
ve eniştesine karşı belirsiz bir infial göstermeğe başlamış; fakat Sokullu'nun zevcesi Ismihan Sultan, Valide Nurbanu Sulta n'la beraber pâdişâh üzerinde müessir oldukları için vezir-i azama karşı olan muamele değişmemişti; lâkin Sokullu'nun nüfuzu hergün geçtikçe bir az daha azalmakta, buna mukabil sarayın, nedimlerin, muhasiplerin ve saray dışındaki bir zümrenin tesiri devletin inhitatı başlangıcı olarak kendini göstermekte idi.[118]

Kadınlar, Nedim Ve Musahıpler Saltanatı

Sultan Murad'ın cülusundan sonra gün geçtikçe müdahalelerle hükümet işleri iyi yurumemeğe başladı, Sokullu mümkün olduğu kadar bu müdahaleleri önlemeğe çalışıyordu. İşlere müdahale "edenlerin başında padişahın valdesi Nurbanu Sul-tan'la zevcesi ve Şehzade Mehmed'in validesi Venedik'in Bafo ailesine mensup Safiye Sultan vardı. Bu iki kadın birbirine rakipti; Murad bu ilk devirlerinde Safiye Sultan'a karşı fazla düşkün olduğundan onun sözü ileride idi; fakat valide sultan oğluna güzel kızlar takdimiyle onu Safiye Sultan'dan soğutmağa çalışıyordu. İşte bu iki kadın arasındaki rekabet bunların adamlarının türlü vesilelerle hükümet işlerinde müessir olmalarına sebep oldu. Sarayda ve dışarda sözü geçen kadınlardan birisi de Canfeda ismindeki kethüda kadındı; bu, pâdişâha takdim edilecek cariyeleri yetiştirirdi, Nurbanu'nun ölümünden sonra Canfeda'nın nüfuzu yalnız sarayda değil hükümet işlerinde de kendini gösterdi.
Bu suretle padişaha valide sultan ve Safiye Sultan'a saray kethüdası Canfeda'ya[119] ve musahibe Raziye Hatun'a mensup olanlar kararsız

[118] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/42-43
[119] Müverrih Âlî, Canfeda Kadın'ın, hayirhahhğından ve hayırlı eserlerinden bahsederek münasebetsiz işlerden münasip surette pâdişâhı men'e çalıştığını söyler. Canfeda, uzun zaman eski saraydaki cariyelere nezaret ederken Valide Sultan'ın delaletiyle Yeni Saraya alınmış ve buradaki kırk haseki ve cariye ve gözdelerin idare ve terbiyesi kendisine verilmiştir. Nurbanu Sultan ölümünden evvel haremin idaresi için bu kadını sarayda alıkoymasını oğluna vasiyet etmiştir. Edirnekapı civarında Çukurbostan9da. camii, Saraçhânebaşı'nda sebili, Akbaba iskelesinde camii yardır. Murad'ın ölümünden sonra Eski Saraya çekil-miş ve orada hizmet görmüştür (Âlî tarihi, basılmamış son cilt, varak 232 b, 233 a).

hükümdarın müsaade ve müsamahasiyle harekete geçtiler; sarayda kapı ağası hadım Gazanfer Ağa ile Murad'm Manisa'da tanıdığı ve beraberinde İstanbul'a, getirip defterdar yaptığı Kadı Idris, pâdişâhın şeyhi Şüca Candar-oğullarından Şemsi Ahmed Paşa ve padişahın hocası Sadeddin Efendi işlere müdahale edenlerin başında geliyorlardı.[120]

Üçüncü Murad'ın Mizaç Ve Meşrebi

Sultan Murad hükümdarlığından itibaren bizzat devlet işleriyle meşgul olmamakla beraber babası gibi hükümet işlerini tamamen vezir-i azama bırakmamış fakat kadınlarının, musahi-beleriiin tesirleri altında lüzumsuz ve zararlı müdahaleleriyle hükümet işlerinin, ve devlet nizamının bozulmasına sebep olmuştur. Sultan Murad zamanım, etrafına topladığı eğlence takımları, cüce ve maskaralarla ve geceleri kadınlarla geçirmiştir. Tab'an merhametli ise de kadınlarla fazla münasebeti asabım bozmuştu. Bundan dolayı bazan çabuk hiddetlenir ve merhametsiz denecek derecede sert olurdu. Hasis olup kadirşinas değildi[121]. Rivayete göre sar'alı olduğu için vezirleri tarafından sefere gitmesi hakkında yapılan tekliflere hastalığım meydana çıkacak diye mevafakat etmezdi[122].

Daha sonraları yazılan Osmanlı devletinin inhitatı kısmında hu ölüm daha ziyade tafsil edileceği için burada keserek yalnız devlet idaresinin bozukluğuna bir mukaddime yapmakla iktifa ediyoruz.[123]

KUZEY AFRİKA OLAYLARI

[120] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/43-44

[121] Âlî tarihi, varak 233 b. Müverrih metindeki mütaleayı kaydettikten sonra "lâkin bu kavlin sıhhati malûm ve ne kadar tetebbu ettik mukarrerliği malûm değildir" demektedir.

[122] Münşeat sahibi Nişancı Feridun Bey 982 senesi şevvalinde Münşeat üs-salâtîn isimli meşhur münşeatını ikmal ederek vezirir-i âzam vasıtasiyle III. Murad'a takdim etmişti. On bir cilt üzerine tertip ettiği bu değerli esere, Sultan Murad ehemmiyeti derecesinde itibar etmemiştir. Hattâ Müverrih Selânikî buna hayret ederek eserinde "bî bedel olduğunda katiyyen şüphe olmayıp pe-sendide-i âlem oldu, lâkin çendan muteber oldu mukabelesinde ikram olunmadığından ukal&y-ı devran hayrette kaldı" demektedir (s. 137).

[123] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/44

Fas Sultanlığı Ve Portekizliler

Portekiz kiralhğı Hindistan sularında geniş Ölçüde muvaffakiyet gösterirken aynı zamanda Kuzey Afrika'ma, batısında Fas'ta da rol oynayarak burayı nüfuzu altına almak istiyordu. [124]

Fas Devletî

Bu, onaltıncı asrın ikinci yarısında Fas'ta Şü-refây-ı Sâdiye denilen bir aile hükümdarlık ediyordu. Hazret-i Peygamberin torunu Hasan bin Ali evlâdından olduklarını söyleyen bu aileden ilk defa hükümdarlık eden Ebu Abdullah Mehmed Kaim Biemrillâh idi (917 H./ 1511 M.).
Osmanlılar, Trablus, Tunus ve Cezayir'e yerleştikleri sırada bu havaliyi nüfuz ve idaresi altına almak isteyen Şarlken ve daha sonra onun oğlu II. Filip ile uzun yıllar mücadele ettiklerini kitabımızın ikinci cildiyle bu ciltte bilmünasebe söylemiştik.
Fas hükümdarı, îspanyollarla hoş geçinmek suretiyle onların kuvvetli zamanlarında memleketi muhafaza etmişlerdi; fakat daha sonra ispanya'nın eski nüfuzunu kaybetmesi üzerine Fas hükümdarı Mevlây Mehmed Mütevekkil Alellah (1574 — 1578) ispanya dostluğunu terk ile o sıralarda kuvvetli bulunan Portekizlilerle uyuştu; mamafih İspanya ile olan dostluk ihmal edilmemişti. Hattâ Fas devletinin bu dost siyaseti Osmanlı'ların Afrika^da daha ziyade yayılmalarına engel oluyordu. Bundan dolayı Fas hükümdar ailesi içinde Osmanlı'lara dost birinin hükümdar olması kararlaştırıldı. Bu hususta Kılıç Ali Paşa'mn da tesiriyle evvelce biraderi Abdülmümin'le beraber Osmanlı'lara iltica etmiş olan Ebu Abdullah Mehmed'in oğlu Abdülmelik Osmanlı donanması ile Cezayir'e gönderilip[125] Cezayir-i Garp beylerbeğisi bulunan Ramazan Paşa'nın Abdülmelik'e yardım ederek bunu Fas'a

---

[124] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/45

[125] 964 H. - 1557 M. de Fas hükümdarı olan Abdullah-el-Galib billâh, evvelâ amcalarını öldürmüş, sonra da kardeşlerini öldürmeğe teşebbüs edince bunlardan Abdülmümin ile Abdülmelik kaçıp Cezayir'de Osmanlılara iltica etmişlerdi (966 H. - 1558 M.); bu iki kardeşten Abdülmelik bir aralık ulemanın tavassutuyla Fas'a gitmiş ise de Abdullah Galib'in sözünde durmayacağını anlaması üzerine tekrar Cezair'e gitmişti. Osmanlı Devleti bunlara bol tahsisat verdi; bu hale Fas hükümdarı Abdullah Galib î$panyollar*l& anlaşarak Türkler aleyhine çalışıyordu. Abdullah 982 H. - 1574 M. senelerinde vefat edince Muhammed Mütevekkil Alellah hükümdar olmuş idi.

sokması emrolunmuştur[126]

Abdülmelik'in Hükümdarhğı İle Fas'ın Osmanlı Nüfuzu Altına Gırmesı

Ramazau Paşa, Abdülmelik'i beraberine alarak on keş kin kişilik asker ve yardımcı kuvvetlerle Fas'a yürüyüp Mevlây Mehmed Mütevekkil Alellah'ın altmış bin kişilik ordusiyle karşılaştılar. Evvelce Abdülmelik tarafından gizlice elde edilen kumandanlar ile askerin bir kısmı Osmanlılar tarafına geçtiklerinden Fas ordusu mağlûp oldu ve Abdülmelik Fas'a girip hükümdar ilân edildi ve sabık hükümdar da Merakeş'e çekildi (983 H. /1575 M,) Abdülmelik'in künyesi Ebu Mervan idi[127].

Ramazan Paşa, yeni hükümdarın yanma bir miktar kuvvet bırakarak Cezayir'e döndü; Abdülmelik bundan sonra Merakeş üzerine yürüyerek Mevlây Muhammed'i kaçırdı; o da sahildeki bazı kalelerini verip yardım istemek üzere Portekiz kiralına mektup yolladı; fakat kirala yolladığı adamlar Abdülmelik'in donanması tarafından yakalandı ve iş meydana çıktı; bunun üzerine bir taraftan Fas hükümdarı Abdülmelik'in ve avni zamanda ona yardımcı olarak Osmanlı kuvvetleri de hem deniz ve hem karada hazırlanıyordu.[128]

Portekız Kralının Hazırlıgı

Filhakika Portekiz kiralı Sebastiyan Afrika'da Portekizlilerin uğramış oldukları mağlûbiyetin intikamını almak için çalışıyor ve Papanın da yardımiyle bir haçlı kuvveti toplamak istiyordu. Bu sırada kendisine müracaat eden sabık Fas hükümdarının teklifini derhal kabul etti;

---

[126] Abdülmelik Cezayir'de bulunduğu sırada biraderi Abdüîmümin Osmanlı hükümdarının verdiği beratla Telmsan'da oturmakta idi; fakat Fas ve Merakeş emîri olan biraderi Abdullah, bir hile ile Abdülmümin'i ele geçirip öldürmüş olduğundan Abdülmümin'e verilen berat bu defa da Abdülmelik'e verilmiştir {Mühimme 18, s. 15; 27 ramazan 979).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/45-46

[127] Fas ve Merankoş (Merakeş) hâkimine nâme-i hümayun yazıla ki Himmeti aliyye-i şahanemizle memleket ve vilâyete malik olup ayan ve ahalisi dahi istihkaklarına göre riayet olunmak lâzım olmağın gerektir ki nâme-i hümâyunumuz vusul buldukta ol harem-i pâk-i ayan ve ahalinin ve evlâd-ı Türk ve Arap askerlerinin âbâ ve ecdadınız zamanları yollan nice olageldiyse siz dahi ol âdeti icra edip istihkaklarına göre riayet eyliyesiz (Mühimme 30, s. 197).

[128] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/46-47

fakat bu işi muvaffakiyetle başarmağa kuvveti kâfi değildi; 1576'da ispanya kırahyle de görüştüler; kıral İkinci Filip altı bin kadar asker ve elli gemi ile yardım etti; bunun üzerine"*Portekiz kırab Don Sebastiyan kendi kuvvetleri de beraber olarak Afrika sahilindeki Asila mevkiine çıktı ve orada sabık hükümdar Mevlây Mehmed'le birleşti.[129]

Vadı's-Sebıl Muhaberesı

Portekiz kiralı ile Mevlây Mehmed berabere içeriye doğru yürüdüler; Abdülmelik bunları karşıladı. Kiralın gafletinden istifade ile geçtiği Mehazin nehrinin köprüsünü geriden çevirdi; bu nehir geçit vermediğinden mutlaka köprüden geçmek lâzımdı. Abdülmelik hasta olduğundan harp meydanına sedye ile gelmişti; kumanda kardeşi Ebu'l-Abbas Ahmed'in elinde idi.

Vukua gelen şiddetli bir muharebede Don Sebastiyan mağlûp oldu, kaçarken Mehazin köprüsünün Fas hükümdarı tarafından tutulduğunu görünce atını nehre vurdu; kaçarken Mehmed Mütevekkil de beraberdi; fakat suyun şiddetinden ikisi ve daha bir çok maiyeti boğuldular; muharebeyi kazanmış olan Abdülmelik de hastalığının ağırlaşmasına mebni az sonra vefat etti (987 H./1578 M.) bu muharebeye mevkiinin adma nis-betle VadVs-Sebil veya Kasr ül-kebîr muharebesi derler[130].

YâdiVSebil muharebesi Portekizliler için felâket oldu; çünkü Kıral Sebastiyan'dan sonra evlâdı olmadığından biraz müddet Sebastiyan'm büyük amcası Hanri idareyi bir buçuk iki sene kadar ele aldı ve sonra İspanya kiralı II. Filip Portekiz kırallığına da getirildi (1580).[131]

Abdulmelık Ebu Mervan'ın Oglu

Abdülmelik'in Ramazan Paşa'nın yardımıyle ve sonra kendisine verilen

[129] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/47

[130] Bazı Osmanlı tarihlerinde bu VâdV-is-sebii harbinde Ramazan. Paşa'nın bulunduğu yazılıdır. Arşiv vesikalarında görüldüğü üzere Ramazan Paşa 1574 den 1577 senesine kadar Cezayir-i Garp beylerbeğisi olarak kalmıştır. Bundan dolayı tarihler Ramazan Paşa'nın Abdülmelik'i hükümdar yapmak üzere Fas'a girdiği zamanki vak'a ile Vâdi*iS'Sebil muharebesini birbirine karış* tırmışlardır. 983 H. - 1577 M. de Ramazan Paşa'nın yerine Hasan Paşa Cezayir'i beyîerbeğisi olmuştur {Mühimme 30, s. 185).

[131] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/47-48

kuvvetle rakibine galebe etmesi bu devleti muvakkat bir zaman için Osmanlı nüfuzu altına soktu. Abdülmelik'in ölümü üzerine oğlu Mevlây Ahmed El-Mansur Fas hükümdarlığına geçerek bu hususta Osmanlı hükümetinin müsaadesini aldı."[132]

II. SULTAN SELİM'İN ŞAHSİYETİ VE OĞLU III. MURAD

Ikıncı Selımın Sehzadelık Hayatı

Kanunî Sultan Süleyman'ın oğullarından 930 receb / 1524 nisan'da damad Maktul İbrahim Paşa'mn, padişahın kızkardeşi Hatice Sultan'ı aldığı düğün esnasında doğmuştur. Orta boylu kumrala yakın sarışın ve gök mavisi gözlü, kumral sakallı olup validesi Hurrem Sultan'a benzemekte idi; lisanında lükent denilen tutukluk vardı; yarı belinden aşağısı uzun ve şeklen mehib idi; avcılıkta, yay çekmekte fevkalâde melıareti olup rivayete göre zamanında ondan daha kuvvetli yay çeken yoktu; rengi sebebiyle Sarı Sultan Selim diye anılmaktadır. II. Selim kırk dört yaşında Osmanlı hükümdarı olmuştur. Kendisi tenperver, zevk ve safaya düşkün olup ordusunun başında hiç bir sefere gitmeyen ilk Osmanlı hükümdarıdır; bu da dedesi Yavuz Sultan gibi Edirne'yİ çok sevdiğinden ara sıra oraya giderdi; hattâ bu sevgi dolayısiyle oraya meşhur camiini yaptırmıştır. Sekiz senelik saltanatını damadı olan Sokul1u Mehmed Paşa'run güzel idaresi sayesinde rahat ve huzur içinde mûtadı olan eğlencelerle geçirmiştir. Bir gün sarayda yaptırmış olduğu hamamı gezdiği sırada ayağı kayarak düşüp hastalanmış ve bir müddet sonra da bu yüzden vefat etmiştir (18 şaban 982/aralik 1574). II. Selim tab'an halim ve mütevekkildi. Şehzadelik zamanında Âlî (Müverrih)[133], Samî, Sarı Ramî, Hatemı, Kasımı, Fırakî, Mekalî, Ferdî, Nigârı vesair yirmiden ziyade âlim, şair, ressam olan şahsiyetler ve musahibi meşhur Celâl Bey ile ettiğini söyleyerek fena düşüncesinden dolayı Şemsi Paşa'yı tekdir etmiştir. Uzağı iyi gören Sokullu'nun

[132] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/48

[133] Müverrih Ali 965 tarihinde Mihr-ü-mah manzumesini kaleme alarak Kütahya'ya, gidip şehzade Selim'c takdim etmiş şehzade bundan memnun olarak Alî'ye mülâzimet almış ve sonra medrese yolunun müşkülâtından bahsederek onun kalem hizmetinde yetişmesine delâlet etmiştir. (Âlî tarihi, basılmamış cilt varnk 21 5 hY

Karadenizle Hazar denizini ve Akdenizle Kızıldenizi ve o vasıta ile Hind denizini birleştirme teşebbüsleri kendisinin iktisadî ve siyasî sahalardaki isabetli görüşünü gösterir.

Kendisi Kıbrıs zaptının Osmanlı devleti aleyhine bir haçlı seferinin çıkmasına sebebiyet vereceği için böyle bir maceraya atılmanın aleyhinde bulunmuştu; fakat Şehzade Bayezid faciasına sebebiyet verdiği için sevmediği Lala Mustafa Paşanın ve diğer bazı mukarriplerin bu işte önayak olarak işi kolay göstermeleri ve Ebussuûd Efendi'nin eskiden dâr-ı islâm olduğu için buranın zaptı hakkında fetva vermiş olması Kıbrıs'ın zaptım intaç etmişti, tş bu kadarla kalmayarak Sokullu'unn ileri sürdüğü tehlike gelip çattı; muazzam bir haçlı donanması tertip edilerek Lepanto-înebahtı muharebesiyle Osmanlı donanması imha edildi ve geniş sahili olan memleket birdenbire fena duruma düştü.

Bereket ki iş başında bu azimli vezir bulunuyordu. Sokullu'nun bu felâket ânında nasıl durmadan çalıştığı büyük bir donanma hazırlamak için ne kadar gayret sarfettiğini o zamanki Divan-ı Hümâyun mühimme defterlerindeki hükümlerden anlamaktayız; filhakika beş buçuk ayda bütün levazımatı, cenkçi ve gemici-siyle muazzam bir donanma meydana gelmişti. II. Selim zamanında Sokullu, Kıbrıs kiralı olmak isteyen Yasef Nasi ve onu himaye eden pâdişâhın zevcesi Nurbanu Sultan ile karşılaştı ise de her ikisini de işine karıştırmadı ve Yasef Nasi'yi Kıbrıs*si getirmiyerek orasını vilâyet yaptırdı.

Lehistan kiralı Sigismund Ogüst'ün vefatı üzerine Lehistan kıratlığına gerek Rus ve gerek Avusturya prenslerinden birinin getirilmiyerek bu kıratlığa Fransa kırabrun kardeşi Han-ri'yi ve bunun çekilmesinden sonra da Osmanlılara tâbi Erdel kırahnı intihap ettirmesi ve bu hususiaki faaliyeti Sokullu'nun siyasetteki ince görüşünü gösteren en beliğ misaldir.

II. Selim zamanında kara harbi olmadığı için ne pâdişâh ve ne de Sokullu sefere gitmiştir. II. Selim öldüğü zaman Sokullu on seneden beri vezir-i âzam bulunuyordu. Sokullu Mehmed Paşa, kayın pederi olan II. belim zamanında hiç bir kimseyi hükümet işlerine müdahele ettirmemiş ve bütün mes'uliyeti üzerine alarak iş görmüştür. Bu münasebetle akraba ve îtimad ettiği adamları mühim işlerde kullanmış ve bu hareketi aleyhdarlarınm tarizlerine sebep olmuştur;

hattâ o devri bilen Müverrih Âlî, II. Selim ve Sokullu'dan bahsederken[134]:

"Şehriyâr-ı müşarünileyh sadr-ı saltanata cülus eyledi, düs-tûr-ı celil Mehmet Pâşây-ı Tavîl vezir-i âzam bulundu; hususa dâmâd-ı mükerremi olmağın iltifat-ı bî nihayesine mazhar düştü, bir haysiyyet ile ki pâdişah-ı sûrî ol vekil-i celil oldu; Selim Şah-ı namdar ki ıyş ü nûş deryasına daldı, umur-ı dad-ü-sitad mücerred anlara kaldı. Eğerçi akraba ve taallûkatını menâ-sıb-ı âliyeye nasbetti; lâkin ekseri müstahıkk-ı riayet olmağla ol vaz'ı tdûw-i himmetine hamlolunup mazur tutuldu..." denilmektedir.[135]

Sokulunun Ucuncu Murad Zamanındakı Durumu

Sokullu'nun sadaretinin uzaması ve III. murad'ın cülusunda da mevkiini muhafaza etmesi aleyhdarlarını faaliyete şevketti; yeni padişah kararsız olduğundan muhtelif vesile ve tahriklerle onu saraydan ve hariçten vezir-i âzamin icraatını baltalamağa şevkettiler. Sokullu'ya aleyhdar olanların başında pâdişâhın musahibi İsfendiyar oğlu Şemsi Ahmed Paşa ile Murad'ın kadılıkdan defterdarlık vererek beraberinde îstan-buVa. getirdiği Kara Üveys ve pâdişâhın, kerametine kail olup kendisine şeyh yaptığı Şeyh Şücâe ve Lala Mustafa Paşa vardı; hattâ Sokullu'yu bir vartaya düşürmek isteyen Şemsi Paşa, pâdişâha halkın istidalarını kabul edip bizzat meşgul olmasını söyliyerek :

-Vezir-i azama inanman; size arzeylediği ahvali doğru sanman, halkın işleriyle bizzat mukayyed olmanız münasiptir[136]" sözleriyle Sultan Murad'ı Sokullu aleyhine tahrik ediyordu.

Kara Üveys, pâdişâhın şehzadeliği zamanında defterdarı olup bazı sû-i istimalleri sebebiyle Sokullu ile kazaskerler tarafından sorguya çekilmiş ve sonra pâdişâh kendisini himaye ettiği için ceza görmemiş ve hattâ arkasından şıkk-i sânı defterdarı olmuş, vezir-i azama düşmanlığı artmıştı[137].

Şeyh Şücâc ise, kendisine başvuranların işlerim yaptırmak için bizzat

---

[134] Âli tarihi, varak 200 h.
[135] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/49-51
[136] Âlî tarihi, s. 234 ve Peçevî tarihi, c. 2, s. 6.
[137] Selânikî tarihi, s. 139 ve Peçevî tarihi, c. 2, s. 7.

hatt-ı hümâyunla hükümdarın müsaadesini alarak vezir-i azama ait işlere müdahale ediyordu. Lala Mustafa Paşa'ya gelince, bu da Yemen serdarı tayin edildiği halde dokuz ay memur olduğu hizmete gitmediği için azlolunup o yüzden Sokullu ile araları açıktı. Bunlardan başka III. Murad'm şehzade iken maiyetinde bulunanlar da Sokullu'yu sevmiyorlar, bunun sağlığında Murad'ın hükümdarlığını istemiyorlardı[138].

Sokullu'nun muarızları arasında padişahın hocası Sadeddin efendi (Tâc üt-tevarih sahibi) ile harem-i hümâyun kethüdası Canfeda Kadın ve musahip elerden Râziye Hatun da vardı.

tşte böylece saraydan ve hariçten padişaha mensup aleyh-darlarının kararsız hükümdar üzerinde mütemadi yaptıkları telkinler Sokullu'nun eski otoritesini kırıyor ve günden güne düşürüyordu. Bu sırada iran'daki dahilî karışıklıklar sebebiyle Sokullu'ya muarız olanlar İran'a sefer açılması için pâdişâhı tahrik ettiler; Sokullu Mehmed Paşa, Osmanlı devletinin tabiî hududu aldığını, boşuna bir maceraya atılmanın doğru olmadığını; bazı muvaffakiyetler elde edilse bile bunun muvakkat olacağım söyliyerek bu faciayı önlemeğe çalıştı ise de eski nüfuzu kalmamış olduğundan muvaffak olamadı.[139]

Sokullu'nun İyice Gözden Düşmesi

Vezir-i âzamin iş görmesi eski salâhiyetine nisbetle ehemmiyetsiz şeylere inhisar ediyordu; artık müstakil bir divan-ı hümâyun yoktu; pâdişâha tesir ederek muvafakatini alanlar, hatt-ı hümâyunla tepeden inme tebligat ile işlerini görüyorlardı. Veizr-i âzam, hatt-ı hümâyuna mutavaattan başka bir şey yapamıyordu. Padişah kendisini azletmemekle beraber hergün bir suretle tahkir ediyordu; baş defterdarlığa çıkmış olan Kara Üveys, doğrudan doğruya pâdişâha telhis takdim ile cevabım ve iradesini alıyordu. Hattâ defterdarlık işlerinden başka bazı memuriyetler bile başdefterdarın arziyle verilir olmuştu. Şeyhülislâm Kadı zadenin arzjvle beylerbeylikler ve sancakbeylikleri ve taht kadılıkları tevcih ediliyordu. Evvelce bunlar hep vezir-i âzamin arziyle olurdu* kapı bir iken şimdi müteaddid

[138] Peçevî tarihi, c. 2, s. 6.
[139] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/51-52

kapılar açılmış; işler, karışmağa başlamıştı[140].
Sokullu'nun en. mûtemed adamı, görür gözü ve tutar eli olan meşhur Feridun Bey doğrudan doğruya pâdişâh tarafından gönderilen bir hatt-ı hümâyunla 984 H./1576 M. senesinde birden bire azlolunuverdi; bu, Sokullu'ya ağır bir darbe olduğu gibi aynı zamanda kethüdasını da katlettiler; bundan sonra Sokullu Mehmed Paşa'nm kethüdasıHusrev Ağailekapıcı-başısı Sinan Ağa'mn yanından tardları emrolundu ve öyle yaptı.

Bu muamelelerin en garibi Sokullu'nun amcazadesi Budin valisi Mustafa Paşa'nın garip bir bahane ile idamı oldu. Mustafa Paşa, Sokullu'nun kardeşi diye IstanbuVa. getirilip saraya verilmiş, Bosna sancakbeyi iken Kanunî'nin Sigetvar seferinde Budin valisi Arslan Paşa'nın idamı üzerine Budin beylerbeyliğine tayin edilmiş (973 sonu), burada on üç sene kalmış, Fülek kalesini zapt eylemişti 986 H./1578M. senesinde Budin sarayına ve barut mahzenine yıldırım isabet etmesi Mustafa Paşanın suç-landırılması için bir bahane teşkil etmiş ve mîrahar-ı evvel Fer-had Ağa gönderilerek zavallı idam edilmiştir. Budin beylerbeyliği padişahın mutemedi ve Sokullu'nun alehdarı olan defterdar Üveys Paşa'ya verilmiştir. Üveys'in pâdişâha arziyle Sokullu'nun adamlarından on dokuz kişinin zeametleri, geliri bol denilerek hazineye alınıp kendilerine geliri az zeamet verilmiştir.[141]

Sokullu'nun ölumu

Sokullu Mehmed Paşa, hakkında yapılan bu ölümü kadar istiskallere rağmen işine devam ediyordu;
istifa etmek istese bunun da hayatına mal olacağını biliyordu; düşmanları öldürülmesini istiyorlarsa da Sultan Murad kendisini sevmemekle beraber kanma girmek istemiyordu. Sokullu bu kadar cefaya rağmen hiç şikâyet etmiyor, vakarını muhafaza eyliyordu; sözü muntazam söylerdi; her ne zaman, padişah tarafından kabul olunsa Sultan Murad vezir-I azama karşı yaptığı cefalara nadim olduğunu

[140] Peçevî tarihi^ c. 2, s. 7.
[141] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/52-53

gösterir tavır takınırdı[142]

Vezir-i âzam, bilhassa şehadetinden iki sene evvelinden itibaren çok üzüntülü ve korkulu bir hayat geçirdi. Divan-ı hümâyundaki mûtad ve muayyen müzakerelerden başka vezir-i azmalar kendi saraylarında haftada bir kaç defa divan kurup divan-ı hümâyunda görülmesine lüzum kalmayan ve yahut fazla olan işleri orada görürlerdi; bu divan öğleden sonra akdedildiği için buna ikindi divanı denilirdi.

Sokullu Mehmed Paşa, Kabasakal tarafındaki sarayında[143] bir pazar günü yine mûtad üzere ikindi divanı kurup hükümet erkâniyle beraber devlet işlerini görüştüğü sırada ara sıra kendisinden sadaka isteyen bir meczup boşnak divana geldi; vezir-i âzam ona para vereyim derken kolunun içinde sakladığı hançerle memesi altından Sokullu'yu yaraladı; katil yakalandı, fakat yaranın tesiriyle vezir-i âzam 987 senesi şabanının sekizinci çar-şanba günü (30 eylül 1579) akşam namazım müteakip vefat ederek Eyüp'teki türbesine defnedildi; Sokullu'nun ölümü umumi bir tesir yaptı; kendisinden sonraki boşluk devletin âtisi için fena neticeler verdi.

Sokullu'nun öldürülmesinin hasımları tarafından tertip edilmiş olduğu ve bunun için her zaman vezir-i azamdan para almağa gelen meczubun bu işte kullandığı söyleniyor.

Sokullu'nun evlâdı iki koldan yürüyerek zamanımıza kadar gelmiştir. Bunlardan biri ilk zevcesi olan hanımdan doğan Hasan Paşa'dan gelmiş olup diğeri de Sultan Selim'in kızı Esmihan Sultan'ın doğurmuş olduğu İbrahim Han'dan gelen koldur, ibrahim Han'a bu isim ve unvan büyük babası II. Sel m vermiştir.[144]

İRAN SEFERLERİ

İran olayları

Osmanlılarla İranlılar arasında 1555'deki Amasya muahedesi devam ediyordu. Hattâ bu sırada yani olumu 984 H./1576 M.de iki yüz elliyi geçen bir maiyetle İstanbul'a gelmiş

[142] Peçevî tarihi* c. 2, s. 8.
[143] Başbakanlık arşivi, AH Emiri tasnifi vesikalar, I. Ahmed devri, numara 847, sene 1016.
[144] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/53-54

olan İran elçisi Tokmak Han fevkalâde merasimle karşılanmış, ikram görmüştü; Tokmak Han henüz İstanbul'da"bulunurken İran hükümdarı Tahmasb Han vefat etmiş ve oğulları arasında şahlık mücadelesi başlamıştı.

Tahmasb Han elli dört sene saltanat sürmüş ve çok yaşlanmıştı. Bizzat işlere bakamıyordu; bundan dolayı son zamanında devlet işleri birbirine rakip olan Türkmen, Gürcü, Çerkeş ve Kürd beylerinin elinde bulunuyordu. Müteaddit oğullarından[145] Haydar Mirza'yı kendisine veliahd yapmak istemişse de buna mukabil emirlerden Ustacluoğlu Hüseyin Bey, Şehzade Behram'ı iltizam etmekte bulunmuştu; fakat Haydar'm validesi olan Gürcü kadın, rivayete göre, oğlunu bir an evvel hükümdar yapmak için Şah Tahmasb'ı zehirleterek Haydar'ı şah ilân ettirmişti. Bunun üzerine îran tahtının Gürcülerin nüfuzu altına gireceğini takdir eden ve validesi Çerkeş olan Tahmasb'm kızı Perihan, dayısı olan Çerkeş prensi Şemhal Han'a müracaat ile saltanatı Gürcülerin nüfuzundan kurtarmasını bildirmiş ve o da aldığı tedbirle Perihan'ın ana ve baba bir kardeşi olup yirmi beş seneden beri Alamut kalesinde mahbus bulunan Şah İsmail'i hükümdar ilân etmeğe muvaffak olmuş (1576 M.) ve Şah İsmail' in cülusu için Sünnî Türkmenlerden Afşar aşireti de calısmıştı[146].

II. Şah İsmail

Bu cesur' sağlam bünyeli ve muharip bir zattı; fakat şimdiki kokainciler gibi beng denilen esrar kullanırdı; buna uzun yıllar yattığı Alamut kalesinde alışmıştı. Hükümdar olunca kendisinin sünnî mezhebinde olduğunu ilân etti. Esrar kendisinin asabım bozmuş ve

[145] Şah Tahmasb'ın yaş sirasiyle Mehmed Hüdabende, İsmail, Murad, Süleyman, Haydar, Behram, Mustafa, Mahmud, Ali, îmamkulu, Ahmed, Zeynelâbidin, Musa isimlerinde on iki oğlu olup Murad ve Zey» Tip.lâbidin, babalarından evvel ölmüşlerdir. TahmasbMan sonra hükümdar ilân edilen Haydar öldürülmüştür. Lüsyen Lui Bellenda tarafından yazılan 'Birinci Şah Abbas'ın hayatı ve tarihi" isimli eserde Tahmasb'ın tbrahim ve Hasan isimlerinde ik; oğlu daha olduğu yazılıdır. Babalarının vefatında Hüda-ndr kırk boş, İsmail kırk bir ve Haydar İse on sekiz yaşlarında idi

[146] Tahmasb Han'ın vefatiyle İran'daki karışıklıklar hakkında Kırım Han'ı tarafından 985 H. - 1577 M. de ilk haber alınmıştır. Bunun üzerine hükümet keyfiyeti Erzurum beylerbeğisine bildirerek îran ahvali hakkında malûmat istemiştir (Mühimme 30, s. 262). Kıran hanını Şirvan'dan aldığı malûmata göre, İran'daki saltanat mücadelesi esnasında sünnîlerin de ayaklandıkları bildiriliyor ki II. Şah İsmail'in Sünnîliğini ilân etmiş olması ve Afşar Türkmenlerinin kendisine yardım etmiş olmaları bundan dolayıdır. Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/55-56

pek merhametsiz bir hale getirmişti. Bir buçuk seneden ibaret olan şahlığı zamanında devletin ileri gelen adamlarını ve kardeşleriyle biraderzadelerini öldürdü; yalnız bunlar arasında ana, baba bir kardeşi olup has-talrfc dolayısiyle gözleri pek az gören büyük biraderi Mehmed Hüdabende ile onun Hamza, Ebu Talib ve Abbas isimlerindeki üç oğluna dokunmadı; fakat bu sırada İsmail'in Şüca adını verdiği bir oğlu doğduğundan bu yeni doğan oğluna saltanatı temin için biraderi ile yukarıda adı geçen üç oğlunun katlini emretti; fakat bu emrin tatbikinden evvel Kazvin'de kendi adamlarından Helvacıoğlu Hasan Bey'in evinde bulunduğu sırada muayyen miktardan fazla yutmuş olduğu afyonun tesiriyle öldü (985 ramazan / 1572 aralık) [147].

II. Şah ismail, babasının Osmanlılarla olan barış siyasetini bozdu; Osmanlı idaresindeki Kürd beylerinden bazılarını tarafına celbeyledi; Osmanlılardan ayrılıp kendi yanma gidenlere iltifat ile memuriyetler veriyordu ve Osmanlı hükümeti Van beylerbeyine gönderdiği emirde Kürd beylerini tatmin ile hükümete ısındırmasını bildiriyordu. Bu sırada İran'ın Lûristan valisi de Osmanlılara iltica etmiş ve kendisine kılıç, sancak ve hil'at göndermişti. işte bu ahval dolayısiyle iran'la münasebat gerginleşmisti[148].

Mehmed Hudabende

II. Şah ismail'in ölümü üzerine devlet adam- larmm çoğu, 24 aralık 1578'de (985 zilkade) Hüdabende'yi hükümdar ilân eylediler; bunun zamanında İran'a karşı Osmanlı istilâsı başladı. Devletin idaresi bir aralık Hüdabende'nin zevcesi ve Hamza Mirza ile Abbas Mirza'mn validesinin elinde idi; bu kadın Maraş Seyyidîeri denilen meşhur bir aileye mensuptu; bu valide sultan, babasından sonra büyük oğlu Hamza Mirza'yı hükümdar yaparak diğer oğlu Abbas'ı sarayda yanında bulundurmak istedi; Abbas Mirza bu"*sırada Herat valisi olup yanında lala olarak da Ali Kulu Han vardı. Ali Kulu Han valide sultanın maksadından şüphelendiği için Abbas Mirza'yı saraya göndermedi ve

[147] Diğer bir rivayete göre, II. Şah İsmail, hemşiresi Perihan'ın kadı kıyafetine soktuğu adamlar tarafından öldürülmüştür.

[148] Mühimme defteri 32, s. 28 - 32, 75. II. Şah İsmail'in sulhu bozduğuna dair Şah Abbas'a gönderilmiş olan nâmenin mukaddemesinde de malûmat vardır (Feridun Bey, Münşeat, c. 2, s. 158).

aradaki münaferet genişliyerek Ali Kulu Han 1580 M./988 H. de Abbas'ı hükümdar îlân eyledi.
Bunun üzerine Mehmed Hüdabende seksen bin kişilik bir ordu ile Heratfa yürüdü; o da kendisinden sonra Hamza'nın hükümdar olmasını istiyordu; Ali Kulu Han Herafa çekildi ve şaha itaatini arzetti. Bu suretle Hamza Mirza'mn babasından sonra hükümdar olması kabul edildi ve Hüdabende'nin aczi sebebiyle idareyi veliaht! Hamza Mirza ele aldı; fakar Iran çok karışık bir halde idi; aşiret reisleri birbirleriyle uğraşıyorlar ve bundan istifade eden Osmanlı kuvvetleri kolaylıkla ilerliyorlardı. 1584'de (992 H.) Tebriz'i zapteden Özdemir oğlu Osman Paşa, Türkmenlerin yardımlariyle Hüdabende'nin diğer oğlu Tahmasb'ı şah ilân etmişti.[149]

Iranla Oniki Sene Süren Birinci Devre Harbi

Iran'a Harb Ilanı

İşte Hüdabende'nin cülusundan evvel îran-da hadisler cereyan ederken Van beylerbeği-si bu karışıklıktan istifadee dilmesini bildirdi; âzam Sokullu Mehmed Paşa harbe taraftar değildi[150]. Fakat onun eski nüfuzu kalmadığından İran seferinde şöhret kazanmak isteyenler vardı; bilhassa bu hususta birbirine hasım olan Lala Mustafa Paşa ile Sinan Paşa'dan her biri İran'a. karşı açılacak seferde serdar olmak istiyorlardı; her ikisini de tat min etmek için Erzurum ve havalisi ser darlığı Lala Mustafa Pa-şa'ya Bağdad tarafları serdarlığı da Sinan Paşa'ya verildi[151]. Fakat aynı seferde bilhassa birbirine düşman olan iki serdarın seraskerliği mahzurlu görüldüğünden pâdişâhın iradesiyle Sokullu Mehmed Paşa her iki paşa ile ayrı ayrı görüştükten sonra[152] Lala Mustafa Paşa bütün îran

[149] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/57
[150] Sokullu, Iran seferinin mahzurlarını bir kaç defa pâdişâha arzetti. "Cümleden evvel kul (asker) yüze çıkar, maaş ve masraf artar, reaya (yani köylü halk) gerek vergilerden ve gerek askerin tecavüzünden payimal olur. Iran zapto-lunsa bile halkı bizim reayamız olmağı kabul etmez ve sefer masrafına taşradan olan tahsil kifayet eylemez. Cedd-i âlânız Sultan Süleyman Hazretleri neler çekmiştir ve arada sulh oluncaya kadar ne zehr ve ne kahr yutmuşlardır. Bunu telkin ve teklif edenler Acem seferini bilmiyenlerdir" dediyse de dinletemedi (Peçevî tarihi, c. 2, s. 37).
[151] Mühimme defteri 32, s. 81, 107.
[152] Sokullu, iptida Lala Mustafa Paşa'y* çağırarak "Serdar olduğunuzda tedbiriniz nedir? Pâdişâh soruyor" demiş; o da "Cenab-ı bârîye istinad ile mahalline varmak ve ehl-i vukuf ile görüşüp münasip

seferi serdarı tayin edilip Gürcistan ve Şirvan'ın istilâsına memur oldu[153].

Çıldır Muharebesi Ve Gürcistan'ın Istilâsı

îran seferi fasıla ile üç safha gösterir; bunlardan birincisi 985 H./1577 M. den 997 H./1589 M. senesine kadar on iki sene devam etmiştir. Ardahan'dan Gürcistan'a giren Lala Mustafa Paşa ile, buna karşı çıkan îran serdarı Tokmak Han arasındaki[154] ilk muharebe 986 H./1578 M. de Çıldır'da yapılmıştır[155]. Bu muharebe Gürcistan'a, giren Osmanlı ordusunu gerisinden vurmak isteyen Tokmak Han'ın otuz bin kişilik kuvveti arasında vukua gelmiş ve Osmanlıların galebesi üzerine Gürcistan'ın kolayca istilâsı başlamıştır; evvelâ aşağı Gürcistan beylerinden Minuçehr müslüman olup Mustafa adını alarak Osmanlıların hâkimiyetini tanıdı ve kardeşi Greguvar'a da Olti sancağı verildi. Bundan sonra Lala Mustafa Paşa Tiflis üzerinde yürüdü; bura hükümdarı Davud veya David'in kaçması üzerine Tiflis işgal edildi ve diğer Gürcü prensleri Miret beyi Açıkbaş Han Şirvan ile Revan arasındaki Kartli beyi Levend oğlu Aleksandr Han itaat ettiler[156]. 'Tiflis derhal eyalet haline sokularak beyler beğliği gerhad Paşa oğlu M e hm e d Paşa'ya verildi (986 H./ 1578 M.). Bundan sonra Şirvan taraflarına girildi. Buranın merkezi olan Semahı işgal edilerek Demirkapı yahut Derbend, Şirvan eyaletine merkez yapılıp muhafazası vezirlikle ve münasip miktar asker ile Diyarbekir beylerbeğisi Özdemiroğlu Osman Paşa'ya bırakıldı[157] ve serdar Lala Mustafa Paşa da kış bastırmadan avdet etti.[158]

---

görüleni yapmaktır" diye cevap vermiş. Aynı sual Sinan Paşa'ya sorulunca pek yüksekten atarak ilk senede Tebriz ve Şirvan ve ikinci senede Hemedan ve İsfahan'ı alacağını söylemiş. Her iki mütalea pâdişâha arzolunarak Lala Mustafa Paşa'nın serdar olmasına irade çıkmıştır (Peçevî tarihi, c. 2, s. 38.)

[153] Peçevî tarihi, c. 2, s. 62, 63.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/57-58

[154] Tokmak Han îstanbvVa elçilik ile gelmiş ve orada iken Şah Tah-masb'ın vefatı haberini almıştı.

[155] Avusturya elçisinin bir dostu tarafından verilen malûmata göre o tarihte iran'ın dört ordusu vardı. Birincisi Solak Hüseyin kumandasında kırk bin, ikincisi Tomak Han kumandasında yirmibin, üçüncüsü. Şah'ın kardeşinin kumandasında otuz bin, dördüncüsü ise bizzat Şah'ın kumandasında olarak yüz Hu imiş {Hammer tarihi, c. 7, s. 26).

[156] Aleksandr Han her sene otuz yük ipek, on mahbup gulâm ve on bakire kız üç cenah ispiri doğan ve üç cenah balaban vermek ve beylerbeği derecesinde olmak üzere haraca bağlanmıştır {Peçevî tarihi, c. 2, s. 42, 43).

[157] Peçevî tarihi^ c. 2, s. 49.

[158] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/58-59

Özdemiroğlu'mın Muharebeleri

Serdar'ın avdetinden sonra sabık Şirvan ham Orus Han kumandasındaki otuz bin kişilik bir ordu Şirvan'a girip 986 ramazanının dokuzunda (9 kasım 1578) -Şema/u'da bulunan Özdemir oğlunun üzerine gelerek üç gün üç gece.müthiş harp etti; bu sırada takatleri kesilen bir avuç muhafıza Kırım hanının kardeşi Âdil Giray kumandasiyle gönderilen Kırım kuvvetleri yetiştiğinden îran kuvvetleri bozulmuş ve elde edilen Orus Han, Osman Paşa'nın önünde katledilmiştir. Fakat bu galibiyetten sonra kaçanları takip eden Âdil Giray epey ganimet malı elde edip döndüğü sırada Iran kuvvetleri tarafından baskına uğrayarak esir düştü; bunun üzerine Osman Paşa Şirvan'daki bir avuç muhafız kuvveti ile tutunamıyacağım anlayarak kuzey taraflara Derbend mevkiine çekildi; orada mütemadi surette mücadele etti; bir aralık yani 987 H./1579M. da Kırım hanı Mehmed Giray da yüz bin kişilik bir kuvvetle yardıma geldi ve beraberce Şemahı'ya gittiler fakat Kırını hanı kışı o tarafta geçirmiyerek oğlu Gazi Giray'ı bırakıp geri döndüğü için Osman Paşa'nın vaziyeti yine güçleşti. Kırım, ham davet edildiği halde tekrar yardıma gelmiyordu; bunun üzerine Rumeli'den tedarik edilen kuvvetler Kefe yoluyla ve Cafer Paşa'nın s er askerliğiyle Derbend'e götürüldü (990 H. / 1582 M.).

Bu kuvvetlerin gelmesi üzerine Ozdemir oğlu Osman Paşa, îran serdarı Gence valisi İmam Kulu Han'la meşhur muharebesini yaptı. İmam Kulu Han, Serdar Lala Mustafa Paşa'nın avdetinden sonra 987 H. de dört ay kadar Tiflis'i muhasara etti ise de alamamıştı; İran'ın sayılı kumandanlarından olan İmam Kulu Han 991 H. /1583 M. de Gürcistan ve Dağıstan yardımcı kuvvetleri hariç olarak elli bin kadar bir kuvvetle Osman Paşa'nın üzerine geldi. Özdemiroğlu maiyyeti kuvvetleriyle Demirtepe denilen Derbend''den çıkıp Baştepe mevkiine ordusunu kurdu ve üzerine gelen İmam Kulu kuvvetleriyle karşılaştı.

Meşaleler yakılarak gece dahi devam eden harp dolayısiyle Meşale savaşı denilen harpte İmam Kulu yedi bin telef verdikten sonra kaçtı; Özdemiroğlu, düşman kellelerinden kule yaptırdı; Semahı ve Baku tekrar alındı. Bundan sonra Osman Paşa avdete karar verip kendi

yerine Dağıstan valiliğine Cafer Paşa'yı tayin edip kendisi Kuzey Kafkasya''dan geçip Ruslarla çarpışarak Koban ve Taman ve Kerç yoluyla İCe/e'ye geldi; serkeşliğine binaen hükümetçe azlolunup isyan eden Kırım ham Mehmed Giray'ı mağlûp edip katlederek verilen emir üzerine yerine İslâm Giray Han'ı tayin ettikten sonra deniz yoluyla îstan-buVa geldi. İkinci vezir makamına oturdu ve az zaman sonra Siyavüş Paşa'nın yerine vezir-i âzamlığa getirildi (1584 Aralık).[159]

Sınan Pasanın İran Serdarlığı

Kafkasya'da zaptedilen yerlerin elde tutulabilmesi pek zordu; Tiflis daimî surette iranlılar ve Gürcüler tarafından tazyik ediliyordu; buraya zahire ve mühimmat yetiştirebilmek için Gürcü memleketlerinden geçmek lâzımdır. Hududun ehemmiyetine binaen Karsıda, bir kale yapılarak içine kuvvet kondu, Erzurum hududunda vukua gelen bazı muvaffakıyetsizlikler üzerine Lala Mustafa Paşa serdar-lıktan azlolunarak Sinan Paşa îran serdarı oldu (988 H. / 1580 M.) ve yine aynı sene içinde Ahmed Paşa'nın yerine vezir-i âzambğa getirildi. Sabık serdar Lala Mustafa Paşa İstanbul'a. gelerek ikinci vezir oldu ve Sinan Paşa'nm sadareti münasebetiyle sadr-ı âzam kaymakamlığına getirildi.

Bıfsırada îran şahı Mehmed Hüdabende tarafından beyhude kan dökülmemesi için eski hudut üzerinde sulh talep edildiği için; elçi İstanbul'a gönderildi; bundan başka muhtelif tekliflerle îran elçileri gelip gittilerse de iş halledilmedi. Sinan Paşa, Tiftis'e kadar gittiyse de bir iş göremeden yalnız sabık Tiflis beylerbeyini azladerek Gürcistan beylerinden olup müslüman olarak adı Yusuf konan Gorgi'yi Tiflis eyaletine tayin edip Eerzrum'a. döndü; rakibi olan Lala Paşa'mn hizmetini kıskanıp daha iyisini yaparım diyen Sinan Paşa aynı zamanda uhdesinde vezir-i âzamlık da bulunmasına rağmen bir başarı elde edemedi; bundan başka şah sulh istiyor diye padişaha yalan söylemesi üzerine derhal azlolundu (990 zilhicce/1582 aralık).[160]

[159] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/59-60
[160] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/61

Ferhat Pasanın Iran Serdarlıgı

Bu sırada hududda bazı karışıldıklar olmuştu; Gürcü beylerinden Müslüman olup adı Mustafa konan Minuçehr tekrar hıristiyanlığa dönüp bir takım hiylelerle Osmanlı kuvvetlerine şaşkınlık vermişti; fakat 991 H./1583 M. de Rumeli beylerbeyi olan Ferhad Paşa'nm serdarlıkla o tarafa gitmesi üzerine vaziyet düzeldi; yeni serdar, Revan kalesini tahkim edip içine lüzumu kadar asker, top ve sair mühimmat koydu; beylerbeyliğini Van valisi Çagalazâde Sinan Paşa'ya verdi Tiflis'e yardım etti ve askerin durumunu düzeltti; bundan sonra Şüregil, Kars, Ardahan kalelerini tahkim ile levazı-matını koydu ve sonra Erzurum'a gelerek kışı orada geçirdi. Ertesi sene Ferhad Paşa Lori, Güri kalelerini aldı ve bunları tamir etti, Gürcistan'a akınlar yapıldı, Tiflis'e mühimmat kondu ve Kartlı (Kârtil) beyi Levendoğlu Aleksandr Han otuz yük ipek vergisini gönderdi.[161]

Özdemiroğlu'nun Serdarlıgı

Osmain Pa§a tstanbuVa gelip vezir-i âzam ol-serdarhğı duktan sonra bizzat îran serdarlığma tayin edildi; Ferli ad Paşa İstanbul'a, geldi, özd emir oğlu Tebriz'i zaptetti (993 H./1585 M.). Şahın serdarı ve veliahdi Hamza Mirza ile, Osmanlı pâdişâhları arasındaki muharebelerde Hamza Mirza ilk defa mağlûp olduysa da ikinci defa pişdar kumandanı Çağala zade Sinan Paşa'nın yirmi bin kişilik kuvvetini bozdu; bundan başka Osman Paşa kuvvetleriyle de çarpıştı; harp meydanında Osman Paşa'nın vefat etmesi üzerine galip geldi; Osman Paşa vefatından evvel ser-darhğa Çağala zâde'yi vasiyyet etti, Sinan Paşa orduyu fazla zedelemeden çekildi. Bundan sonra Iran kuvvetleri Tebriz'i geri almak için on sekiz defa hücum ettilerse de alamadılar; Cafer Paşa Tebriz muhafızı bulunuyordu.

Veliahd Hamza Mirza'mn 1586 M. (991 H.) sonlarında bir ziyafet esnasında aleyhdarları tarafından katli üzerine îran işi gevşedi; ve aynı sene içinde kardeşi Abbas îran şahı oldu[162].

[161] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/61-62

[162] Mehmed Hüdabende arzusiyle şahlıktan çekilerek ikinci oğlu Horasan valisi Abbas, Kazvin'e gelip şah ilân edilmiş ve Hüdabende de Horasan valiliğini kabul etmiştir (955 H. - 1587 M.). Bu tebeddül Serdar Ferhad Paşa tarafından 996 muharremi iptidası tarihiyle İstanbul'a bildirilmiştir.

Ferhat Pasanın Ikıncı Serdarlığı

Hükümet Özdemir oğlu'nun tavsiye ettiği Çağala zade nin serdarhğını kabul etmıyerek Ferhad Paşa'yı ikinci defa îran serdarı yaptı; Ferhad Paşa, yetişerek Tebriz'i kurtardı; üç gün üç gece muharebeden sonra îran kuvvetlerini bozdu Gence'yi alıp Karabağ mıntakasuu elde etti; diğer taraftan Çağla zade Sinan Paşa da Bağdad valiliğine gönderilerek o da Irak tarafından İran'a girdi ve Nihavendi aldı. Bu elde edilen yerlere asker yerleştirildi. Muhtelif kabile ve aşiretler ele alındı. Gürcü hükümdarı Simon'un merkezi olan İCüri'de muhkem kale yapıldığı gibi Âkisha9da da bir kale yapıldı. Tomoş, Lori, Küri ve Ahisha, Gürcistan'la, bir hudut teşkil etti (995 recep / 1587 haziran).

îran şahı Abbas muharebeye son vermek istediğinden biraderi Hamza Mirza'nm oğlu Haydar Mirza'yı maiyetinde Erdebil valisi Ustaclu Mehdi Kulu Han olduğu halde bir sefaret heyetiyle Fer had Paşa'yla gönderdi ve o da bunları alarak muzafferen istanbul'a girdi (998 H./1590 M)[163].

Istanbul Muahedesı

îran'la harbe son veren muahede 21 mart 1590 (998 cemaziyelewel)'da istanbul da imzalandı. Bu muahede mucibince Tebriz şehri ile Azerbaycan'ın Tebriz mmtakası Karabağ, Gence, Kars, Tiflis, Şehrizur, Nihavend, Lûristan tarafları Osmanlılarda kaldı. Bu yerlerin terkinden başka Iran uleması tarafından ilk üç islâm halifesi Ebu Bekr, Ömer, Osman ile Peygamberin zevceleri Ayşe hakkında söylenen ve halka telkin edilen fena sözlerin bundan sonra men edileceğini tran şahı temin ediyordu. Haydar Mirza rehin olarak îstanbuVda alıkonuldu. Bu suretle on iki sene devam eden Os-manlı-tran harbinin ilk safhası kapanmıştı.[164]

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/62

[163] Selânikî tarihi müellifi Mustafa Efendi, Haydar Mirza heyetine mihmandar tayin edilmiş olduğunu, şehzadeye Pertev Paşa sarayının hazırlandığını ve daha bu hususa dair olan tafsilâtı tarihinde mufassalan kaydetmektedir (s. 261).

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/62-63

[164] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/63

Îran Seferinin İkinci Safhası

I. Şan Abbas

Îran devleti bir taraftan Osmanhlar ve diğer taraftan Özbek hanlariyle mücadele ettiği için babasının yerine hükümdar olan Şah Abbas, Osmanlılarla anlaşmağı muvafık görerek düşmanın birinden kurtulmak istedi ve muahede akdiyle topraklarından mühim yerleri terketmeğe mecbur olduğu gibi biraderinin oğlunu da rehin vermişti.

Şah Abbas, memleketinde vaziyete iyice hâkim olup idareyi bizzat ele aldı. iran'da askerî ve idarî teşkilât vücude getirmeğe teşebbüs etti; o sırada İran'a gelmiş olan Eseks kontu'nun adamlarından Sör Antuvan Şörleyl (Antoine Shirley) adında bir Ingilizle görüşerek Osmanhlar aleyhine hareket etmek üzere Avrupa'ya sefaret heyeti göndermiş (1599) ve bu heyetle giden. Sir Antoine'a Papaya, Alman imparatoruna, İngiliz kıraliçesine Fransa ve Lehistan kırallariyle Venedik Cumhurreisine verilmek üzere mektuplar vermişti.

Şah Abbas o tarihe kadar altmış bin kişilik korucu (maiyyet süvari askeri) ile bir o kadar da aşiret kuvvetlerinden mürekkep olan ordusuna Kullar ağasının kumandasında olarak ayrıca bir de dört bin kişilik süvari gulâm kıf alan (Şah Nökerleri) ilâve etti; İran ordusundaki yaya askeriyle tüfenk ve topun noksanlığı dikkate alınarak icap eden şeyler yapıldı; bu teşkilâtın mühim kısmı ve bilhassa gulâm teşkilâtı Osmanlıların Kapıkulu teşkilâtını taklit yollu yapılıyor ve esirlerden istifade ediliyordu.

Gulâm sınıfı ile Türk ve Taciklerden teşekkül eden yeni orduda Safeviyye devletini kuran Kızılb aşlar'in o kadar nüfuzları kalmıyordu. Gulamlar ile Türklerin başlarında eskisi gibi kızıl şiî tacı vardı.

Şah Abbas, Osmanlılardan intikam almak için hem içeriden hem dışarıdan faaliyette idi. Bu sırada Osmanlı-Avusturya harbi pek şiddetle devam ediyordu. Şah Abbas 1062'de ispanya ve Portekiz kiralı Filip ve Alman imparatoru Rudolf ile Osmanlılar aleyhine ittifak etmek üzere gönderilen heyetlerle de uzlaş-mıştı.

Avusturya harbinin 1001 H, /1593 M. den itibaren on seneden beri devamı ve Anadolu'da yer yer Celâli eşkıyasının zuhuru ve Avusturya

harbinin Osmanlılara müsait şekilde devam etmemesi Şah Abbas için bulunmaz bir fırsattı. Bilhassa Anadolu'-daki vaziyet kendisine çok müsaitti.[165]

Şah Abbas'ın Tecavüzü

1603 senesinde (1012 H.) Nihavend şehri Şah Abbas tarafına geçti, Selmas d akı Kurd beylerinden Gazi bey'in, Tebriz beylerbeğisi Sarhoş Ali Paşa ile bozuşarak isyan edip Şah Abbas'tan yardım istemesi Osmanlı - İran seferini yeniden açtı. Ali Paşa, Gazi Bey isyanını bastırmakla meşgul olduğu sırada Tebriz'in askerden hâlî olduğunu haber alan Şah Abbas, süratle gelerek Ali Paşa'yı Tebriz^e girmeye meydan vermeden
esir edip şehir ve kaleyi almaştır (1012 H. / 1603 M.)[166]. Bundan sonra Azerbaycan şehir ve kasabaları birer birer elde edilip altı ay muhasaradan sonra Revan da düştü; Avusturya seferi ve Anadolu'nun baştan başa Celâlî'lerle dolu olmasından dolayı Osmanlı hükümeti bu taraflara bakacak durumda değildi.[167]

Çağalazâde'nın Iran Serdarlıgı

Bu sırada Osmanlı hükümdarı III. Sultan Mehmed 1603 sonlarında veiat edip yerine henüz ondört yaşında bulunan büyük oğlan I. Ah med hükümdar olmuştu. îran muharebesinin başlaması üzerine Çağ ala zade Sinan Paşa kumandasiyle o tarafa da kuvvet sevkedildi (1013 H. / 1604 M.).
Çağala zade Nahcivan yoluyla Revan^ı geri almak için yürü-diyse de bir taraftan Şah Abbas'm, serdarın yolu üzerindeki yiyecek şeyleri tahrip ettirmesi ve diğer taraftan da maiyetindeki yeniçerilerin

[165] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/63-64
[166] Tebriz beylerbeyliğine tâbi Karnıyarık kalesi ve ülkesinin varidatı Tebriz muhafızlarının maaşlarına mahsus ocaklık idi. Bu kaleye ocaklık yoluyla irsen sabip olan Alâüddin Gazi Bey, Tebriz kulunun tecavüzünden bıkıp isyan etmiş, bunun üzerine Tebriz beylerbeyi Ali Paşa bunu tedip etmek üzere gelerek Karnıyarık kalesinde Gazi Bey'i muhasara eylemiş ve bir ay muhasaradan sonra almış, Gazi Bey'in kardeşinin oğlu Şah Abbas'a varıp yardım istemişler ve Tebriz kuvvetlerinin Ali Paşa yanında bulunup kalenin boş olduğunu bildirmişler o da süratle gelip Tebriz'i muhasara etmiş ve Karnıyarık kalesini alarak Tebriz'e dönen Ali Paşa'yı esir ettikten sonra orasını da almıştır. Peçeut'den hulâsa, (c. 2, s. 258).
[167] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/64-65

kendisinin Van'a dönmesinde ısrar ile çadırını taşlayıp yıkmaları üzerine serdar Sinan Paşa, Revan işini halletmeden dönmeğe mecbur olmuştu (1604). Halbuki Çağala zâde'nin maksadı kışı Karabag'da, geçirmek ve ilkbaharda Şaha karşı taarruza geçmek idi; fakat askerin ısrarı plânını bozdu[168].

Çağala zade kışı Van'da geçirip hazırlandı ve sonra Tebriz'i istirdat etmek için yürüdü; Selmas tarafından yaptığı muharebede iptida galip geldi; fakat Erzurum beylerbeyi Safer Paşa'-nın düşmanı fazla takip etmesi esnasında Şah Abbas'm ordu merkezine yaptığı ânî bir hareket üzerine mağlûp olarak evvelâ Van'a, ve sonra da Diyarbakır''a. çekildi ve orada vefat etti (1014 H./1605 M.). Bu muvaffakiyet Şah Abbas'ı iyice cesaretlendirdi ve Şirvan, Şemahi, Gence tarafları elden çıktı.[169]

Kuyucu Murad Pasanın Serdarlıgı

Çagala zâde'nin yerine îran serdarlığma üçüncü Paşa'nın vezirlikle Nasuh Paşa tayin edildiyes de hareket serdarhği etmeden evvel bu iş Avusturya seferinden avdet eden vzir-i âzam Lala Mehmet Paşa'ya verildi. F*akat Lala Paşa'nin hareketinden evvel vefat etmesi sebebyiyle 1019 H. / 1610 M. senesinde vezir-i âzam Kuyucu Murad Paşa'nin serdarlıkla o tarafa hareketine kadar îran cephesi beş sene baş kumandansız kaldı.

Kuyucu Murad Paşa, Anadolu'daki Celâlıleri temizledikten sonra îran üzerine serdar oldu; Şaha teklif ettiği sulhun kabulünü tacil için .Erzurum'dan, Kars, Çaldıran, Hoy, Selmas yoluyla Tebriz'de bulunan Şah Abbas üzerine yürüdü. îran Şahı Amasya muahedenâmesi esası üzere sulhu kabul ediyordu; yani İstanbul muahedesiyle 998 H. / 1590 M. de Osmanlılara terk ederek şimdi geri aldığı yerleri iade etmiyeceğini bildirmişti; bu yerler Tebriz, Revan ve Şirvan vilâyetleri idi.

---

[168] Bu sırada Çağala zade Sinan Paşa'nm oğlu Mahmud Paşa Şirvan beylerbeğisi idi. Sinan Paşa, Revan'dan sonra Şirvan taraflarına gidecekti. Asker bunu anlayınca geri dönmek isteyerek kendisine "denize sefer etsen anam görmeğe gidersin, karaya serdar olsan oğlunu görmek istersin" demişlerdi. Fil-hakika Sinan Paşa kaptan-ı derya iken memleketi olan Mesina'yı ziyareti esnasında orada validesiyle kız ve erkek kardeşlerini görüp, görüşüp onları da müslüman yapmak istemiş, fakat onlar kendi dinlerinde kalmağı tercih etmişlerdir (Selânikî tarihi, basılmamış son kısımlar, varak 419 b ve Peçevî tariki, C 2, s. 226).

[169] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/65-66

Vezir-i âzam Tebriz yakınında Acıçay mevkiine kadar geldi ise de orduda erzak ve mühimmat sıkıntısı vardı; gerek Şah Abbas ve gerek Murad Paşa bir harbe cesaret edemiyorlardı. Şah Abbas, geri aldığı yerlerin hasılatından her sene Osmanh-lılara iki yüz yük ipek vermek suretiyle bu uyuşma teklifinde bulundu; mevsimin geçmesi sebebiyle vezir-i âzam harbe girişmeden geri dönerek Diyarbakır^ geldi ve iki taraf arasında bir anlaşma olmadan orada vefat etti.[170]

Nasuh Pasanın Serdarlıgı Ve Anlasma

Kuyucu Murad Paşanın yerme vezır-ı azam olan Nasuh Paşa, şahın tekilimi kabul ederek barış yaptı. Muahedeyi imzalamak üzere Istanbula Kadıhan isminde bir îran murahhası geldi. Bu anlaşmaya göre îran şahı birinci İstanbul muahedesiyle elinden çıkarak tekrar eline geçen yerler mukabilinde her sene iki yüz yük ipek vermeği kabul etmekte ve bu ikinci istanbul muahedesiyle de îran harbinin dokuz sene süren ikinci safhası Osmanlıların aleyhine olarak sona ermekte idi (1021 H. / 1612 M.).[171]

Îran Seferinin Üçüncü Safhası

Harbin Sebebi

îran'la yapılan bu ikinci İstanbul muahedesinin hukmu uç sene surmuş ve adeta dut mütarek mahiyetini andırmıştır; çünkü Şah Abbas, her sene göndermeği teahhüt etmiş olduğu ipeği ertesi sene göndermemiş ve elçilikle îran şahına muahedeyi götürmüş olan Kuyucu Murad Paşa'nın sabık kethüdası divan-ı hümâyun çavuşlarından incili Mustafa Çavuş'tan iki senedenberi haber alınmamış olduğundan[172]. Sultan Ahmed, Nasuh Paşa'nın ısrariyle

[170] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/66
[171] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/66-67
[172] InciIİ Mustafa, zarif ve hazır cevaplığiyle meşhur olup divan-ı hümâyun Çavuşlarındandı; bir aralık Kuyucu Murad Paşa'ya kethüda olmuştu. 1048 H. - 1638 M. senesinde vefat etmiştir. Kabri Edirnekapı'dân Eyüb'a giderken Mun sağ tarafındadır ve Şair BakVmn kabrinin karşısında mezarlığa giden dar yol üzerindedir. İncili Mustafa Çavuş'un 1004 H. - 1595 M. de vefat eden. -Hadım Ağa Osman Paşa'nın Büyük Ayasofya'da Cuz hanlık vakfının mütevellisi olduğu 1019 ra. 1619 mayıs tarihli bir hüccette görülüyor (Topkapı arşivi 7484 No. zarf). İncili Çavuş 1014 senesi ortalarında (1634) de vefat etmiştir.

imzaladığı muahedeyi bozmuş ve İran'a harp açmıştır; bu sulh üç sene sürmüştür.[173]

Öküz Mehmed Paşa'nın Serdarhğı

Vezir-i âzam Mehmed Paşa 1024 H./1615 M.de Iran seferine çıktı. Şah Abbas muahede ile kabul ettiği iki yüz yük ipeği "Beni haraca kestiler" diye göndermemişti; şahın, ipek yüklerini göndermemiş olması Osmanlı devletinin Avrupa'daki muharebesi dolayısiyle Alman imparatoriyle şahın anlaşmış olmasından ileri geliyordu. Vezir-i azamın emrinde yüz bin kişilik bir ordu vardı; Şah Abbas, Osmanlı ordusunun sefere çıktığını haber alınca yeni bir muharebenin önünü almak için Kasım Bey isminde bir elçisini göndermiş ve Osmanlı elçisi İncili Mustafa Çavuşu da beraber yollamıştı; fakat elçinin bir senelik vergiyi getirmesi şahın muahedeye riayet etmiyeceğini gösterdiğindim ordu yola çıktıktan sonra geri döndürülmeyerek sevkedilmiş ve Iran elçisi de Yedikutâyt hapsedilmiştir.

Öküz Mehmed Paşa, Erzurum'dan Revan üzerine yürüdü; buranın muhafızı Emîr Günehan adında biri idi. Şah Abbas, Revan\ iyice tahkim etmişti; vezir-i âzam, Revanh muhasara ettiği sırada Şah Abbas Nahcivan'da bekliyerek taarruza geçmiyordu; kırk dört gün süren muhasara boşa gitti; kale alınamadı; Şah Abbas da bir iş yapamıyacağını bildiğinden tekrar anlaşmaya yanaşıldı; şahın vereceği iki yüz yük ipek senede yüz yüke indirildi ve ordu avdet etti.[174]

Halil Paşanın Serdarlıgı

Öküz Mehmed Paşa'nm Revan gibi bir toprak kaleyi elde edememesi azline sebep olduğu gibi yapmış olduğu muahede de kabul edilmiyerek îran üzerine vezir-i âzamlıkla Halil Paşa serdar oldu (1026 muharrem, 1617 ocak). Halil Paşa, Kırım Hanı Canbey Giray'm ütihakiyle Tebriz'e geldi; Şah Abbas ErdebiVe çekilmişti. Üzerine hareket olundu; bu sırada Kırım haniyle beraber çapula giden kuvvetler Serav ovasında mağlûp oldularsa da Halil Paşa bu

[173] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/67
[174] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/67-68

mağlûbiyeti Önliyerek Erdebil yolundan dönmedi. ErdebiPe bir konak yer kalmıştı; Şah Abbas sulh için müracaat ettiğinden (6 şevval 1027 / 26 eylül 1618) tarihinde yeniden anlaşma yapıldı. Bu muahede daha evvelki Nasuh Paşa muahedesinin hemen aynı olup yalnız iki yüz yük ipek, yüz yük kumaş ve sair metalara indirilmişti. Bunu müteakip İstanbul'a gelen îran elçisiyle yine esası Kanunî Sultan Süleyman muahedesi olan Nasuh Paşa sulhu üzerine anlaşma olup Bağdad ve Ahisha taraflarından hudut tashihi yapılmıştır (1028 H. / 1619 M.).[175]

YENİ BİR HAÇLI İTTİFAKI VE NEMÇE MUHAREBESİ

1565 Muahedesinden İtibaren İki Taraf Vaziyeti

Hudut Hâdiseleri

Nemçe (Avusturya) ile aradaki sekiz senelik sulh anlaşması yenilenmek suretiyle devam etmekle beraber iki tarafın hudut kumandanları fırsat buldukça birer bahane ile birbirlerine akın yapmaktan vaz geçmiyorlar ve her birisi kabahati karşısındakinin üzerine atıyordu; bununla beraber bu taarruzların mühim bir kısmı karşı tarafın haydut çeteleri tarafından yapılıyordu. Bosna hududunda Dalmaçya'daki Uskok denilen haydutların ikide bir, Türk topraklarına taarruzları ve bunların taarruzlarının Alman imparatoru, Venedik cumhuriyeti taraflarından def edilmemesi yüzünden Osmanlı hudut beyleri de bunlara mukabele ediyorlardı. Bu ve emsali hudut olaylarına rağmen iki devlet arasında 999 H. /1590 M. de eski muahede sekiz sene müddetle tecdid edilmişti. Bu tarihte Osmanlı devleti İranla yapmış olduğu muharebenin ilk safhasını bitirmiş, başarılı ve üstün bir muahede akdine muvaffak olmuştu.[176]

Tellı Hasan Paşa Vak'ası

Nemçe ile muahedenin yenilenmesini müteakip Bosna valisi Telli Hasan Paşa'nın Avusturya topraklarına yapmış olduğu başarılı üç

[175] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/68
[176] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/69

büyük akın aradaki muahedeyi bozacak derecede mühimdi[177], Avusturya elçisinin yaptığı şikâyetleri ve Hasan Paşa'nın başka bir yere nakli hususundaki müracaatı dinlenmedi. Avusturyalılar da aynı şiddetle taarruza geçmişlerdi; hattâ bu sırada İmparator muahede mucibince vermekte olduğu vergiyi bundan sonra gönderemiye-ceğini İstanbul'daki elçisi vasıtasiyle Osmanlı hükümetine bildirmiş[178] ve aynı zamanda ittifakına almış olduğu Erdel, Eflâk, Boğdan beylerim de metbularma karşı ayaklanmağa teşvik etmişti[179].

1002 H./1593 M. de Telli Hasan Paşa, Hırvatistan hududunda Sisek (Siska) kalesini muhasarayı müteakip yaptığı son bir akında köprünün yıkılması üzerine kendisi ile Sultan zade demekle meşhur Kilis veya Hersek sancağı beyi Ahmed Paşa zade Mehmed Bey[180] ve daha bir çok tecrübeli hudut beyleri ile as-kerden on sekiz bin kişi telef olmuştur.[181]

Nemçe'ye Karşı Savaş

Avusturya Savasinin Ilk Seneleri

Bu feci haberin isianbulda. duyulması üzerine Saur-ı âzam Sinan Paşa'nın ısrariyle Nemçe'ye seneleri harp ilânına karar verildi; bu tarihte III. Sultan Murad Osmanlı hükümdarı olup Nemçe ve Alman imparatoru da II. Rudolf idi.

İhtiyar ve haris vezir-i âzam etraftaki siyasî olaylardan ve ittifaklardan habersiz olarak Ferhad Paşa'nın İran'la aktettiği muvaffakiyetli bir

---

[177] Sultan Murad, Hasan Paşa'nın muahede hilâfına yaptığı akınları haber alınca, bu işlere kat'iyyen rızası olmadığını bilvasıta kendisine bildirmiş ve "bu iş bir fesada müncer olursa kendisi siyasetim pençesinden kurtulamaz, bundan sonra kat'iyyen böyle hallerde bulunmasın ve asker çekip etrafa akın etmesin" demiştir (AH tarihi, s. 314).

[178] Kıral-ı Ongürüs (Avusturya olacak) tarafından âsitâne-i devlette mukim elçiye kıral mührîyle mektup gelip, mefhumunda şimdiye değin tarafımızdan devlet eşiğine giden hediye ile kuruş ümidin etmesinler. Nakz-ı ahde bais ne idügin beylerbeğilerinden ve beylerinden sorup bilsinler ve min ba'd her ne teklif ederlerse hazır ve amadeyüz, gaflet ve ihmalde sanmasınlar diyesin demiş." 1001 muharrem ve 1092 eylül (Selânikî tarihi, s. 338).

[179] Osmanlı hükümeti tarafından Avusturya'ya karşı harp ilân edilmesinin sebebi olarak Venedik cumhurbaşkanına gönderilen nâmede Avusturya'nın tecavüzü ve bazı beyleri hapsetmesi ve iki, üç yoldan beri vergisini göndermediği beyan edilerek muharebeye vezir-i âzam Sinan Paşa'nın serdar tayin edildiği zikredilmektedir (Mühimme 71, s. 196).

[180] Mehmed Bey vezir-i âzam iken 988 H. - 1580 M. tarihinde vefat eden Rüstem Paşa damadı Ahmed Paşa'nm oğlu olup validesi Ayşe Hanım Sultan, Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan'm kızıdır.

[181] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/69-70

sulha hased ederek o da önemli bir zafer kazanmak için[182] gözü kapalı olarak harbe karar vermişti; çünkü devlete tabi olan Erdel, Eflâk, Boğdan beylerinin metbûlarma karşı imparatorla anlaşmış olduklarını bilmiyordu.

Ordu serdar-ı ekrem olan Sinan Paşa kumandasiyle Avusturya üzerine hareket etti ve vakti geciken ilk harp senesinde bazı ufak, tefek muvaffakiyetler oldu; Sinan Paşa'nın maksadı o sene kışı Budin'âe geçirip ertesi sene baharında taarruza geçmekti; fakat askerin Belgrad'a gitmekte ısrar etmesi üzerine mecburen Belgrad'a geldi; kış içinde faaliyete geçen Avusturya kuvvetleri de bazı başarılar elde ettiler.

Ertesi sene baharında Sinan Paşa tekrar faaliyete geçti; kırk bin kişi ile Kırım hanı Gazi Giray da orduya iltihak etti; Viyana ile Budin arasındaki Yanıkkah (Raab) alındı; pek mühim olan bu kalede mühim miktarda harp levazımı elde edildi. Bu seneki harp vaziyeti de iyi geçmişti; bu tarzda hareket edilecek olursa Sinan Paşa'nın kendi açtığı bu seferi başarı ile bitireceği ümit ediliyordu; fakat iş öyle çıkmadı.[183]

İmparatorla Erdel Eflâk Ve Boğdan'ın İttifakları

Osmanlı devletinin vergi verir beylerinden olan Erdel kıraliyle Eflâk ve Boğdan voyvodaları Papanın teşvikiyle Alman imparatoru Rudolf ile 595 ocak ayında Osmanlı devleti aleyhine bir ittifak yaptılar. Bu ittifak hem tedafüi ve hem tecavüzı idi; ittifak mucibince Erdel kiralı Sigismund Batori ölecek olursa yerine oğlu geçecek, evlâdı kalmazsa Erdel kıt'ası Avusturya'ya intikal edecekti; şayet Osmanlılar galip gelip Batori Erdel'i terk etmek mecburiyetinde kalırsa o zaman imparator ona kendi memleketinde yer gösterecekti[184].

Voyvodaların İsyanı

Bogdan voyvodası yahudı aron 1594 de yerıne tayın edılen Boğdan'ı

[182] Bu hususa dair Sinan Paşa ile Hoca Sadeddin Efendi arasında pâdişâh huzurundaki dikkate şayan bir görüşmeyi Peveçî naklediyor (Peçevi tarihi, c. 2, s. 132).
[183] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/70-71
[184] Hammer tarihi (Ata Bey tercümesi)» c. 7. ve Peçevî tarihi, c. 2. s. 158.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/71

kabul etmiyerek isyan bayrağı açtı; üzerine Sinan Paşa kethüdalığından yetişme sabık Maraş beylerbeğisi Mustafa Paşa, bir miktar askerle tayin edildiyse de muvaffak olamayıp mağlûp ve maktul oldu. Aron idaresi altındaki diğer müslümanları öldürttü.

Eflâk voyvodası Mihal de zahiren Sinan Paşa'nın tehdidinden korkarak[185] hakikatte ise vergilerin ağırlığından ve alacaklıların mu amelelerinden, bıkmış olduğundan imparator tarafından yapılan teklifi kabul etmişti; o da evvelâ Bü/creş'de dört bin alacaklı Müslüman kestikten sonra Yergögi'ye gelip oradaki halkı da temizlemek suretiyle isyan etti; Erdel voyvodası zaten daha evvel imparatorla uyuşmuş ve müzaheret görmekte bulunmuştu; tyı suretle Avusturya ile uğraşmak isteyen hükümet içeriden de Vurulmuştu. Metbûlarma karşı isyan eden bu üç voyvodanın en müthişi Eflâk beyi IVIihal'di. YergöğVdeki katliâmından sonra kış esnasında buz üzerinden Tuna'nm sağ kıyısına geçip Rusçuk kasabasını yormuş ve katliâm yapmıştı. Bu sırada III, Murad ölmüş yerine oğlu III. Mehmed hükümdar ve Ferhad Paşa vezir-i âzam olarak Eflâk seferine gönderilmişti (1003 şaban / 1595 nisan); fakat sadaret kaymakamı olup Ferhad Paşa'ya aleyhdar olan Damad İbrahim Paşa'nm tertibi ile Ferhad Paşa beş ay sonra azlolu-narak yerine tekrar Sinan Paşa vezir-i âzam olup Eflâk seferine memur edilmiştir.

Bu isyanlar sebebiyle asıl mühim olan Avusturya tarafına hakkıyle bakılmayıp serdar tâyini ile iş görülmek istendiğinden Avusturyalılar yer yer muvaffakiyetler elde ettiler. Sinan Paşa serdarlığıyla Mihal üzerine sevk edilen kuvvetler ilk defa bazı muvaffakiyetler elde ettiler. Mihal, Erdel taraflarına kaçtı; Osmanlı kuvvetleri Bükreş ve Tergovişte'yi işgal ettiler; bunun üzerine Eflâk'ın beylerbeylik olarak idaresi münasip görüldü; fakat Mihal'in mukabil taarruzu üzerine ricat edildiği esnada bataklığa düşen askerin çoğu telef oldu. Ordu, Tuna'nın karşı tarafına geçirilirken vezir-i azamın esir vergisi almak için yaptığı tedbirsizlik yüzünden Mihal yetişerek kuvvetlerimize baskın yaptı. Bu baskında ordu gerisinde kalan akıncıların hepsi denecek kadarı imha edildi; bundan sonra Osmanlı akıncıhğı hemen

[185] Sinan Paşa, Eflâkten istediği top arabası beygirlerinin zamanında yetişmemesinden dolayı kızmış ve "inşaallah bundan sonra iptida seferimiz Eflâk üzerinedir. Padişah memleketini bu iki mühmel bîdin kâfire vermemek lâzımdır" demişti (Peçevî tarihi, c. 2, s. 152).

tamamen söndü (1595). Sinan Paşa Eflâk'a girip Milıal Erdel'e kaçtıktan sonra bunun yakalanarak gönderilmesini Erdel beyine yazdı ise de kaçamaklı cevap aldı; halbuki Erdel beyi tertibatını almış ve Temeşvarh muhasara etmişti. Bu sırada Hadım Cafer Paşa'nm üzerine geldiğini haber alan Erdel kiralı muhasarayı kaldırarak ErdeVe döndü (1596).[186]

Avusturya Cephesi

Estergon'un Dusmesı

Eflâk'daki vaziyet fena olduğu gibi Avusturya cephesi de iyi değildi Sinan Paşa, kendi oğlu Mehmed Paşa'yı Avusturya cephesine serdar tayin etmişti. Mehmed Paşa'nm Budm'de bulunduğu sırada Nemçe Orduları başkumandanı olan Prens Mansfeld gelerek Gran yani Estergon'u muhasara etti (1003 zilhicce ve 1595 ağustos) kumandası altında Alman, Macar, Bohemya, Belçika ve İtalya'nın en meşhur asilzadeleri ile seksen bin kişilik bir kuvvet vardı; buna mukabil serdar Mehmed Paşa'nm maiyyetinde yirmi bin kişilik kuvvet bulunuyordu; Mehmed Paşa elindeki bu kuvvetin bir kısmını kaleye soktu; plânına göre kendi kuvvetleriyle kaleye koyduğu kuvvetler düşmanı iki ateş arasında bırakacaktı; halbuki kuvveti çok olan düşman bunu fırsat bilerek bir miktar kuvvetini kalenin muhasarasında bırakıp bütün şiddetiyle serdarın üzerine yüklenince sarhoş olan serdar, cenahları haberdar etmeden mağlûp olarak Budiri'e kaçtı. Bu sırada düşmana bazı darbeler vuran Anadolu beylerbeğisi Lala Mehmed Paşa serdarın kaçtığını haber alınca çekilmeğe başlamış, fakat gerisinin düşman tarafından çevrildiğini görünce bin dört yüz mevcudiyle Estergon kalesine girmeğe mecbur olmuştu[187].

Bu suretle Estergon bir ay muhasaradan sonra yardımdan ümidini keserek teslim oldu ve ondan sonra Budin'in kuzeyinde ve Tuna kenarındaki Vişegrad düşmanın eline düştü.[188]

---

[186] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/71-73
[187] Peçevî tarihi, c. 2, s. 175, 177 ve Kâtip Çelebi, Fezleke, c. 1, s.
[188] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/73

Bu Esnada Istanbuldakı Durum Ve III. Mehmedın Hakumdarlıgı

Birbiri arkasından İstanbul'a, mağlûbiyet haberber geliyordu; Boğdan ve Eflâkteki durum tamamen aleyhde olduğu ve buralarda Osmanlı hâkimiyeti kalmadığı gibi doğrudan doğruya Osmanbiara ait oıan ifrail, Kili, İsmail, Silistre, Yergöği, Rusçuk, Akkerman ve Varna da elden çıkmış gibi idi.

Ordunun başında kuvvetli bir kumandan yoktu; Sultan Murad sarayından çıkmayarak vaktini eğlence ile geçirmekte idi; ordudan gelen kâğıtlarda yardım isteniyor ve bir takım manzum feryatnâ-melerle elîm vaziyet tasvir ediliyordu. Az sonra III. Murad'm ölümiyle yerine oğlu Manisa valisi III. Mehmed seçmişti.

III. Mehmed, III, Murad'm yirmi oğlunun en büyüğü idi. Kanun üzere kardeşleri boğuldu[189]. Memleketin başına bu harbi belâ eden şöhret harisi Sinan Paşa, beşinci defa vezir-i âzam bulunuyordu; bu, ceddi Sultan Süleyman gibi yeni pâdişah'm bizzat sefere gitmesini, aksi takdirde yeniçerilerin sefere gitmeyeceklerini söyledi; pâdişâhın bizzat sefere gitmesini hocası Saded-din Efendi de tavsiye etmek suretiyle Sinan Paşa'ya müzahir oldu; saray halkı, yeni padişahın sefere çıkmasını arzu etmiyordu. Bu esnada yani 1596 nisanında ihtiyar Sinan Paşa ansızın öldü; yerine Damad ibrahim Paşa vezir-i âzam oldu. ibrahim Paşa da pâdişâhın bizzat gitmiyerek serdar-ı ekrem'in gitmesini ileri sürdü ise de yeniçeriler, pâdişah'm gitmesinde ayak diredilerve vezir-i azama :

— ''Padişahımız gençtir, bizimle niçin sefere çıkmaz? Sultan Süleyman pirdi ve hem nıkris illetine müptelâ idi; öyle olduğu halde araba ile sefere çıktı,, diye bağrıştılar, divanda çorba içmediler, nihayet III. Mehmed'i sefere gitmeğe mecbur ettiler.[190]

Eğri Seferi Ve Haçova Meydan Muharebesi

Padişahın Hareketi Ve Ordu Muzakeresı

[189] 1003 Mah-ı cemaziyelevvel fi 7, merhum Sultan Murad Han hazretlerinin on dokuz dane oğullarının tekfinleri, mühimmat için altıyüz Filori ile onsekiz bin akçe Hazinedarbaşı yedinden sarfolundu. Elvaki 1003 (Hazine defteri 179).

[190] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/73-74

Üçüncü Mehmed sefer hazırlığı bittikten sonra Kapıkulu ocaklariyle beraber 21 haziran 1596 (24 şevval 1004)'de hareket etti. Vezir-i âzam keresi daha evvel gitmişti; bu seferde padişahın maiyyetinde hem babasının ve hem de kendisinin hocası Sadeddin Efendi (Tarih sahihi) de vardı. Belgrad'dan 3 muharrem 1005 ve 27 ağustos 1596 da îslankamen (Slankamen) mevkiine gelindiği vakit ne tarafa gidileceği görüşüldü. Çağala zade Sinan Paşa, elden çıkmış olan Estergonun batısında ve Tuna nehri kenarındaki Komaran (Komarom) kalesi üzerine gidilmesini ve orası alınacak olursa Tuna sahillerinin emniyet altına gireceğini söyledi; fakat diğer ordu erkânı Komaranhn küçük bir kale olması ve padişahın bizzat sefere çıkması dolayısiyle bu kalenin elde dilmesinin bir şeref teşkil edemiyeceğini söylediler ve madenleriyle meşhur olan Eğri (Eğre-Erlav) üzerine gidilmesine karar verdiler. Burası Kanunî Sultan Süleyman zamanında bir aralık muhasara edildiyse de alınamamıştı; Edirne'den itibaren menzillerde eyalet kuvvetleri orduya iltihak etmişlerdi[191].

Eğri Kalesinin Alınması

Ordu Segedin't geldiği zaman EğrVnin Güney -batısında Osmanlılara ait hudut kalelerinden Hatvanhn. düşman tarafından muhasara edildiği haber alınarak Çağala zade kumandasiyle derhal kuvvet sevk edildiyse de kuvvetler yetişmeden evvel kale düşmüş ve muhafızları, derileri yüzülmek suretiyle vahşiyane bir tarzda öldürülmüşlerdi. Tisa nehri kenarındaki Solnok'dan geçilip Eğri kalesi önüne gelindi ve ertesi gün muhasara tertibatı alınmağa başlandı (21 eylül 1596/22 muharrem 1005). İptida teslim teklif edildi ise de reddolunduğundan ateş başladı; fakat muhasara uzun sürmedi, muhafızları hafta sonu iç kaleye çekildiler ve daha sonra teslim oldular (11 ekim 1596 / 19 safer 1005). Eğri muhafızlarından dört bin beşyüzü Hatvan9d& Osmanlı muhafızlarına yaptıklarının aynı cezaya ugurladılar[192].

---

[191] III. Mehmed'in, Eğri seferine giderken uğradığı ve kaldığı menziller Topkapı sarayı arşivinde 34 numaralı !ıazine filori defterinde (varak 211 B de) gösterilmiştir. 24 şevval 1004 de İstanbul'dan hareket edilmiş, 7 zilkadede Edirne, 25 zilkadede Sofya ve 22 zilhicce Belgrad ve 3 muharrem 1005 de Çalankamın, 15 muharremde Segedin ve 29 muharremde Eğri.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/74-75

[192] Eğri kalesinin zaptı bir hükümde 19 safer ve diğer hükümde de 20 sa-ferde gösteriliyor (Mühimme defteri 74, s. 75).

Hacova Meydan Muharebesı

Esti kalesinin muhafazası Anadolu beylerbesisi Lala Mehmed Paşa'ya bırakılarak padişah ordu ile Macarların aynı manada olarak Keresteş dedikleri Haçova'ya geldi; burası Eğri kalesinin güneyinde idi. Metbuu-na isyan eden Erdel kiralı, EğrVyi kurtarmağa geldiyse de vakit geçmişti.

Osmanlı ordusu Uaçovaya. geldiği zaman burada imparatorun kardeşi Arşidük Maksimilyan kuvvetleriyle karşılaştı. Arşi-dük'ün kumandası altında gerek Alman ve Macar ve gerek diğer devlet ve milletlerden alınmış büyük bir ordu vardı[193]. Osmanlı ordusuna Kırım hanı Gazi Giray'ın; biraderi ve kalgay'ı Fetih Giray ile gönderdiği Tatar kuvvetleri iltihak etmişlerdi.[194]

Muharebenın Bırıncı Safhası

Düşmanın, Osmanlı ordusuna baskın yapmak birinci safhası üzere olduğu haber alınarak vezir Hadım Cafer Paşa kumandasiyle ileriye onbeş bin kişilik bir kuvvet sevk edildi; Cafer Paşa, düşmanın çokluğuna nazaran bu kuvvetin az olduğunu ve neticenin fena olacağını bildirdi ise dt düşmanın çok olduğuna inanılmadı; bununla beraber Rumeli beylerbeğisi de gönderildi ve kendisinin korkaklığı ileri sürülerek pâdişâh tarafından tekdir aldı. Halbuki düşman, Cafer Paşa'nın tahmininden de daha çoktu. Zavallı, elindeki onbeş bin kişilik cüz'î kuvvetle bu muazzam kuvvetin hücumu altında eriyor, bununla beraber "başımızın yazısı bu imiş'" diyerek yüz döndür-meden çarpışıyordu; önümüzdeki hizmet neferlerini ve gerisindeki tüfekçilerini öldürdükleri halde yerinden ayrılmadı: asker kaçıyordu. Nihayet yanındaki tecrübeli hudut adamları eteğinden çekip zorla harp sahasından çıkarıp asıl orduya getirdiler. Bütün ağırlıklar, toplar düşmanın eline geçti (27 ekim 1596). Bu muvaffa-kıyetsizlikte Rumeli

---

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/75

[193] Osmanlı tarihlerinde Avusturya, Macar, ispanya. Papa, Çek, Leh, Floransa, Erdel kuvvetlerinden mürekkep olarak düşman mevcudunun üçyüz bin kişi ile yüz toptan mürekkep olduğu yazılıdır. Bizzat bu seferde bulunan Peçevî İbrahim Efendi makul bir hesap ile Osmanlı kuvvetlerinin yüz bin olduğunu yazmaktadır.

[194] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/75-76

beylerbeğisinin alâkasızlığı görüldüğünden azlolunup yerine sabık Rumeli beylerbeğisi vezir Sokullu zade Hasan Paşa tekrar tayin edildi; asıl hata, düşmanın kuvvetini az zannedip fazla kuvvet göndermeyen vezir-i azamda idi.[195]

Durumu İnceleme

Bu ilk darbe gerek padişahın ve gerek vezir-i âzamin maneviyatını sarstı, ne suretle hareket edileceğine dair ordu görüşmesi yapıldı. Padişah, bir kumandan bırakıp gitmeğe mütemayildi. Müzakerede Hoca Sadeddin Efendi de vardı. Bazıları Rumeli beylerbeğisi Sokullu zâde'nin düşman üzerine fazla kuvvetle gitmesini ileri sürdüler; fakat Hoca Sadeddin Efendi :

— "Bu büyük bir iştir, Hasan Paşa, İbrahim Paşa ve gayrisi ile olur biter değildir; bizzat saadetlû pâdişâh askere baş olup gitmek elzemdir" dedi.

Düşman Cafer Paşa'yı takip ile geceleyin orduya baskın yapar diyerek Rumeli beylerbeği ve Kırım kuvvetleri karakol ve muhafaza hizmetine tâyin olundular. Düşman mevcudu hakkında bir malûmat yoktu, Kırım Hanı'nın düşman tarafından birkaç kişi yakalaması emrolundu; filhakika Fetih Giray'ın elde edip gönderdiği altmıştan fazla tutsaktan, düşmanın büyük kuvveti hakkında malûmat alındığı gibi bir, iki güne kadar da gelecekleri tahakkuk etti. Bunun üzerine düşman, Osmanb ordusu üzerine gelmeden evvel dağlar arasındaki sarp yerden ovaya çıkılması ve düşman tarafına gidilmesi takarrür ederek harp nizamı üzere hareket olundu.[196]

Muharebenin İkinci Safhası

Ordunun talîa denilen öncülüsüne Gagala zade Sinan Paşa ile Diyarbakır beylerbeğisi Murad
Paşa (Kuyucu) ve onların yanında bulunmak üzere Fetih Giray tayin edildi. 26 ekim günü (5 rebîulevvel 1005) iki ordu karşılaştılar. Kaide üzere ordu merkezinde Üçüncü Mehmed bulunuyordu. Sağında

[195] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/76
[196] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/76-77

vezirler, solunda kadıaskerler ile hocası Sadeddin Efendi bulunmakta idi. Sol kolda Anadolu, Karaman, Halep, Maraş eyaletleri ve sağ koldan Rumeli ve Tameş-var beylerbeğileri kuvvetleri vardı.
Muharebenin başlamasını müteakip düşman kuvvetleri pâşahın bulunduğu mevkie hücum ederek merkezi sardılar; düşman ateşi tehlikesine düşen padişah ordunun gerisinde Müteferrika Yunus Ağa'nın çadırına çekildi; gurup zamanı yaklaşmış olduğundan harp tatil edilerek ertesi güne bırakıldı; o gece karakollarla ihtiyatlı bulundu. Ertesi günü düşman ikindi zamanına kadar taarruz etmedi; fakat o sıra gelince siperlerinden çıkıp merkeze doğru bütün mevcutlariyle taarruza geçtiler; sağ kolda bulunan Rumeli beylerbeğisi Hasan Paşa düşman mukabelesinde geçit başında alayını bağlayıp düşmanı geçirmemek için çabşıp dururken merkez koluna yardıma çağırıldı ve geldi ise de bir adım karşıya gidemeden kuvveti dağıldı.[197]

Tehlikeli Durum

Bu suretle düşman kuvveti ordunun içine daldı ve yağmaya başladı. Bunlardan bir kısmı Hazine sandıkları tarafından gelip muhafazasında olan yeniçeri ve süvarilerin kaçmaları üzerine bayraklarını Hazine sandıkları üzerine dikip oynatmağa başladılar. Arkasında Peygamberin hırkası olduğu halde yerinden kıpırdamayan, Sancağ-ı Şerîf yanında durarak bu hali bizzat gören Sultan Mehmed yanında bulunan Hoca Sadeddin Efendi've :
— "Efendi şimdiden sonra ne çare etmek gerek?" diye sorunca metanetini muhafaza eden Hoca Efendi :
— "Padişahım lâzım olan yerinizde sebat ve karar etmektir; çengin hali budur; ecdadınız zamanında olan tabur muharebeleri ekser böyle vâki' olmuştur; mu'cizat-ı Muhammed Aleyhisselâm ile inşaallahü tealâ fırsat ve nusret ehl-i Islâmındır, hatırınız hoş tutun" diye hükümdarı tesliye ediyordu.
Artık panik başlamış, hattâ pâdişâhsın maiyyeti olan iç oğlanlarından bir kısmı eğerli eğersiz atlara binip kaçmışlardı; bunları görenler pâdişâhı sorunca ikindi vakti bir arabaya binip kaçtı diyerek bozgunu

[197] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/77

umunaileştiriyorlardı.[198]

Düşmanın Bozulması

Büyük bir muvaffakiyete nail olan düşman askerleri Arşidük'ün menetmek istemesine rağmen ordunun içine girip ümit etmedikleri talana dalmış ve çadırlar araşma kadar girmiş ve bunları zaptetmişler ve bu suretle ordugâhı ele geçirmişlerdi.

Bu sırada harbin bu ikinci günü akşam yaklaşmıştı. Düşmanın böyle çadırlar arasına girdiğini gören at oğlanı yani seyis, aşçı, deveci, katırcı ve karakullukçu denilen bademe güruhu bu çadırları zapteden düşman üzerine kazma, odun yarması, balta, lobud, odun makulesi şeylerle hücuma geçip bir kısmını haklayıp "Kâfir kaçtı" diye her taraftan bağırmağa başlayınca etrafta ordunun döküntüsü düşman üzerine saldırdılar. Öncü kumandanı Çağala zade de gizlendiği pusudan çıkarak süvarileriyle düşmanın arkasından hücuma geçtiğinden Osmanlı ordusunun sağ cenahını bozmuş olan yirmi bin düşmanı bataklıklara sokarak imha etti, düşman ordusu bundan sonra kahkarî bir bozguna uğradı; yatsı vaktine kadar düşmandan elli bin kadarı tepelendi; bu suretle kaybolmuş sayılan. Haçova savaşı büyük bir zaferle neticlendi. Onbin duka altım ile en güzel Alman toplarının doksan beşi de elde edildi.

Öncü kuvvetleriyle düşman bozgununu umumileştiren Ça-ğala zade Sinan Paşa muvaffakiyetini müteakip hemen padişahın huzuruna girerek "Yüz aklığına ben sebep oldum" diye muzafferiyeti tebrik etmiş ve sadaretini îma eylemiş ise de padişah kat'î bir şey söylememiş; fakat nihayet Hoca Sadeddin ve Kapıağası'nın ısrarlariyle düşmanı takipte bulunan vezir-i âzamin yerine Çağala zade tayin edilmiştir.[199]

Pâdişahın Avdeti Ve Harpten Sonraki Yanlış Hareketler

Haçova zaferini müteakip padişah hemen İstanbul'a döndü; halbuki o kış Budin veya Belgrad'da. geçirilip ilk baharda yine ordusunun

[198] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/78
[199] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/78-79

başında olarak bizzat sefere çıkmış olsaydı, muharebenin çok sürmiyeceği muhakkaktı; fakat padişahın İstanbul'a, dönerek Avusturya işinin yine serdarlara bırakılması elde edilen zaferi hiçe indirdi [200].

Çağala zâde'nin kısa süren vezir-i âzamlığı devletin başına iki mühim gaile çıkardı; biri, bizzat sefere gelmediği bahanesiyle Gazi Giray'ın azliyle yerine bu harpte hizmeti görülen Kalgay Fetih Giray'ın tayini ve bu suretle iki kardeş arasına nifak sokup Fetih Giray'ın katline sebep olmasıdır; hattâ Fetih Giray Kırım hanlığını kabul etmemekte ısrar ederek manen hizmet eden odur, benim lüu kardeşim ağamdır dedi ise de vezir-i âzam dinlememiştir.

Çağala zâde'nin ikinci bir hatası da muharebe gününün ertesi günü askeri yoklatmasıdır; bu vesile ile epi adam îdam ettirdiği gibi otuzbin kişinin de dirliğini kesti ve her tarafa hükümler yollayarak firarilerin mal ve mülklerini müsadere ettirdi ve bu suretle herkes hasmından intikam almağa bahane buldu, nice kimse memleketinden kaçarak yer yer toplanıp şekavete başladı. Kırk günlük sadaretinde memleketin başına büyük belâ açtı.[201]

Satırcı Mehmed Paşa'nın Serdarhğı

Çağala zâde'nin vezir-i âzambğı çok sürmedi.Valide sultanın tesiriyle pâdişâh İstanbul*a girmeden evvel azlolunarak İbrahim Paşa tekrartayin edildi. Padişah İstanbul'a, gelirken Belgroâ"da Sokuilu zade Hasan Paşa'yı serdar olarak bırakmıştı; fakat vezir-i âzam İbrahim Paşa, Hasan Paşa'yı istirkab ederek onu Vidin muhafızlığına nakledip yerine genç vezirlerden Satırcı Mehmed Paşa'yı serdar yaptırdı [202].

Gerek Nemçeliler ve gerek Erdel kuvvetleri muvaffakiyetler

---

[200] Serhad beylerbeğileri ve Sokullu zade Hasan Paşa'dan arzlar gelip pâdişâh serhadde kışlar yahut Edirne'de oturup İstanbul'a, gitmez ise düşmanın sulh yapacağı bildirilmişti "ve illâ çünkü İstanbul'a gittiler, huzur ve rahattan ayrılmazlar, hemen fırsattır deyip her canipten vurup tutmadılar. Bu canibe yarar asker ve saire isal ediniz. Erdel kiralının Temeşvar üstüne ve Avusturya'nın Bıtdin'e tedarikleri vardır" diye Hasan Paşa tekrar tekrar yazmıştır (Selânikî, s. 363, 365).

[201] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/79-80

[202] O zamanı idrak etmiş olan Selâniklinin kaydına göre Sokuilu zâde'ye Avusturya serdarlığı teklif edilince vezir-i âzamlık da verilirse Allanın inayetiyle muvaffak olunur demiş; sonra da Bağdad valiliğine gönderilmiştir (Varak 392 b). Peçevî ise Belgrad'&a bulunurken serdarhk kendisinden alınarak Vidin muhafızlığına tayinini yazmaktadır (c. 2, s. 207).

elde ederek bazı kaleleri alıyorlardı, yeni serdar 1006 H. 1597 M. de evvelce alınıp tekrar düşmanın eline düşen Tata (Tatis) kelesini istirdat ile Budin'in kuzeyinde ve Tuna'nın dönemeç yerindeki Vaç (Vayçen) kuvvetlerine karşı bir şey yapamıyarak Budin'e bir miktar kuvvet koyduktan sonra döndü ve muvaffakıyetsiz-liğini Kırım hanının gelmemesine atfetti [203].

İlk Sulh Tesebüsü

Bu 1597 senesinde o esnada Diyarbakır beylerbeğisi olan Murad Paşa (Kuyucu) ile damadı
Kadı Ali Paşa ve Budin kadısı H ab il Efendi düşman tarafına haber gönderip sulh esaslarını görüşmek istediler ve bu iş için Vaç adasına gidip oraya gelen Nemçe murahhas-lariyle konuştular; fakat düşmanın, burnu havada olduğu için anlaşma mümkün olmadı [204].

Yamkkale'nin Düşmesi

Tarihlerimizde Yanıkkale (Rab) diye meşhur olup Sultan Süleyman zamanında zaptedilmiş ol bu hudut kalesi 1006 H. 1598 M. de bir gec Peçevi (Peçuy) den zahire getirildiği hilesiyle ve içeriden eld edilen Martaloslar vasıtasiyle düştü; yani geceleyin su kapısı açılı düşman şayka denilen kayıklarla kale içine girmiş ve kaledek yeniçeri ağası Yahya ile diğer muhafızlar öldürülmüştür [205].
Satırcı Mehmed Paşa'mn bu muvaffakıyetsizlikleri sor gusuz kaldı; kendisini himaye edenler arasında Hoca Sadeddi: Efendi de vardı. Ertesi sene aldığı yeni kuvvetlerle ErdeVi kuzeyindeki Varat yahut

---

[203] Peçevî tarihi^ c. 2, s. 209. Bunun üzerine Fetih Giray azlolunarak Gazi Giray ikinci defa Kınm Han'ı olup kardeşini öldürdü.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/80

[204] Peçevî tarihi, c. 2, s. 209*da buna sulh anlaşması diyor ve Hammer ise (c. 7, s. 226) Fayçen'de yeniçerilerin isyanı sebebiyle Satırcı Mehmed Paga*-nın mütareke yapmış olduğunu kaydediyor. Daha sonraki temaslara bakılacak olursa bu temasın sulh yapmak istenmesinden ileri geldiği anlaşılıyor. Zidva-torok muahedesinde de Osmanlı murahhasları aynıdır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/80

[205] Yanıkkale'nin sukutu bir yeniçeri ile İstanbul'a bildirilmişti. Yeniçeri geldiği zaman Üçüncü Mehmed kayıkla Eyüb'e gitmişti. Yeniçeriyi oraya gönderdiler. Pâdişâh kayıktan çıkıp atma bineceği sırada yeniçeri "serhadden gelirim, Yanıkkale'yi kâfir alıp zapteyledi, tedarik zamanıdır kande gidersiz" deyince pâdişâh at başını çekerek yeniçeriden haberi alıp sarayına dönmüştür (Seîânikî tarihi, basılmamış nüsha, s. 400).

Gros Varadin üzerine giderek orayı mu hasara etti. Maksadı burayı aldıktan sonra ErdeVe girmekti (100 H. 1598 M.). Fakat boş bırakılan hududu aşan Nemçe kumandam Arşidük Matyas'ın seksen bin kişi ve kırk top ile Budin'i muhasarası, vaziyeti tehlikeli şekle soktu. Arşidük Budin hasarasına gelirken yolda bazı ufak kale ve palangaları da eld etmişti. Bunun üzerine etraftan yetişen kuvvetlerin yardımı v sıkı bir müdafaa neticesinde duruna düzeldi ve düşman çekilmeğ mecbur oldu.

Varat muhasarası bir aydan fazla sürdü. Yağmurun mütema< yağışından bir iş görülemedi; bu sırada Budin'in muhasarası haber alınınca o tarafa dönüldü; lâkin düşmanın çekilmiş olmasına mebni serdar kışlığa çekildi ve böylece iki sene üst üste bir hizmete muvaffak olmadığı gibi bazı kaleler de elden çıkmıştı.[206]

Vezir-I Azam İbrahim Paşa'nın Serdarlığı

1008 H. 1599 M. senesinde üçüncü defa Vezir-i âzam olan Damad ibrahim Paşa bizzat serdarının gerdarhğı ekremlikle Macaristan'a geldi. Satırcı, muvaffakıyetsizlikleri dolayısiyle îdam edilmişti; İbrahim Paşa Belgrad'a gelince kışı Macaristan*da. geçirmiş olan Kırım Hanı Gazi Giray orduya geldi; Uyvar taraflarına gidilmesi takarrür etti. Düşmanın müracaatı üzerine sulh görüşmesi yapıldı;

Avusturya kumandanı Eğri, Hatvan ve daha bir iki kaleyi ve Osmanlılar da Estergon, Ncograd, Fülek ve Yanık /caZe'lerini istediklerinden uyuşulamadı; bu suretle harp mevsimi de geçmişti, yalnız Tatar kuvvetleri Uyvar taraflarına akm yapıp döndüler. Kırım kuvvetleri geçen sene kışlakta kaldıkları için bu sene memleketlerine gittiler; vezir-i âzam da Belgrad'a kışlığa çekildi (1599).

ibrahim Paşa, bazı kusurlariyle beraber iş adama olduğundan orduyu disiplin altına aldı. Avusturyalılara yardıma gelmiş olan Fransızlardan Papa kalesinde bulunup bir senedenberi maaşları verilmeyen askerlerle anlaşıp onların maaşlarını vermek suretiyle Papa kalesini işgal etmek istedi; fakat mevcutları üç binden fazla olan Fransızların maaşları yekûnu altmış bin altın tutuyordu. Veeir-i âzam pâdişâha arzedip muvafakat emrini aldı ise de bu işler oluncaya kadar

[206] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/81

Avusturyalılar Papa'yı işgal edip Fransızların çoğunu Öldürdüler; ancak beş, altı yüz kadarı kurtuldu.
Budin beylerbeğisi Süleyman Paşa maiyyetiyle bir gezinti esnasında Avusturyalılara esir düşmüş olduğundan Budin muhafızlığı Rumeli beylerbeğisi Lala Mehmed Paşa'ya ilâveten verildi [207].

Kanije'nın Zaptı

Vezir-i âzam İbrahim Paşa 1009 H. 1600 M. baharında Belgrad*ta.n çıktı; Murad Paşayı
yol üzerindeki Bobofca kalesinin zaptına gönderdi; kendisi Sigetvar'a geldiği zaman buranın zaptı haberini aldı. Hedef Estergon'un zaptı idi. Tiryaki Hasan Paşa, bir düşman fırkasını imha edip Tuna'ya dökdükten sonra Ösekhe orduya İltihak etti; yapılan müzakerede Estergon seferi terkedilerek vezir-i âzamin doğum yeri olduğu söylenen Kanije üzerine gidilmesi kararlaştırıldı; zaten vezir-i âzamin esas plânı da buranın zaptı idi. Kanije kırk günden fazla muhasara edildi. Şehir Drava nehrine dökülen suyun sol kıyısında idi. Muhasara esnasında bir taraftan kalenin barut mahzenine ateş düşmesi ve diğer taraftan gelecek imdattan ümit kesilmesi üzerine kale teslim oldu. Hiç bir kimsenin burnu kanamadan kaledekiler tavuk kümeslerine kadar bütün eşyalarım alıp gittiler. Bu muhasarada Osmanlı ordusunda bulunan Fransız kuvvetlerinin büyük gayretleri görüldü. Kanije beylerbeyilik ile Tiryaki Hasan Paşa'ya verildi.
Avusturyalıların mühim hudut kalelerinden olan Kanije'r&a düşmesi düşmana büyük bir darbe olduğu gibi bu muvaffakiyetinden memnun olan III. Mehmed, vezir-i azama gönderdiği hatt-ı hümâyununda hayatta olduğu müddetçe makamında kalacağını vadetmekte idi.[208]

Yemişci Hasan Paşa'nın Serdarlığı

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem ibrahim Paşa ZT Belgrad'da bir

[207] Süleyman Paşa'dan sonra Budin'in Murad Paşa'ya verildiğim Hammer kaydediyorsa da doğru değildir (c. 7, s. 236). Bu olsa olsa pek kısa bir zaman için muvakkaten olabilir. Zira vukuat dediğimizi teyit ediyor.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/81-82
[208] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/82-83

taraftan 1010 H. 1601 M. seferine hazırlık yaparken diğer taraftan da kendi kethüdası Mehmed Ağa ile Murad Paşa'yı icabında
sulh için görüşmek üzere talimat verip Budin'e gönderdi; fakat az sonra hastalanan İbrahim Paşa, hayattan ümidini kesince kendisine vekâlet etmek üzere Rumeli Beylerbeğisi Lala Mehmed Paşa'yı vasiyet etti; vefatı pâdişâha bildirildi ve sadaret ve serdar-ı ekremlik İstanbul'da, sadaret kaymakamı bulunan Yemişçi Hasan Paşa'ya verilip acele Belgrad'a. gönderildi.

Ordu Zemun yakasına geçtikten sonra düşmanın îstoni Bel~ gradh muhasara ettiği haber alındı (1601) ve hemen gidildi ise de kurtardamıyarak elden çıktı. Hattâ yeniçerilerin kaçması üzerine serdar esir olacak derecede tehlike geçirdi. Kanije muhafızı Tiryaki Hasan Paşa imdat istediyse de ona da bir şey yapılamadı. Kışı Belgrad'da geçiren serdar-ı ekrem ertesi sene Îstoni Belgrad* kurtarmağa geldi ve kale muhasara altına alınarak 1011 rebiyülâhır (29 Ağustos) da elde edildi ve oradan Budin'e gitti [209].

Tiryaki Hasan Paşa Ve Kanije Muhasarası

ibrahim Paşa, Kanije'yi zaptettikten sonra burasını bey-lerbeyilik yapıp idaresini Alacaath lakabını da taşıyan meşhur Tiryaki Hasan Paşa'ya vermiş ve kaleye yirmi bölük sekban (atlı) ile üç bin muhafız asker, cephane ve mühimmat koyduktan sonra Belgrad'a dönmüştü.[210]

Kale'nin Muhasarası

Ertesi sene serdar Yemişçi Hasan Paşa cepheye geldiği sırada Arşidük Ferdinand kırk elli bin kişilik kuvvet ve kırk iki büyük topla Kanije önüne gelip altı yerden kaleyi dövmeğe başladı; keyfiyet serhad gazilerinden Karapençe denilen ve bir kaç lisan bilen bir yiğit ve bazı ocak adamları gönderilerek BelgracFda. buluna

[209] Serdar-i ekrem Yemişçi Hasan Paşa'nın Budin'den sonraki harekâtı Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije muhasarası başlıklı kısımdan sonra yazılacaktır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/83
[210] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/83

vezir-i azama bildirildi.[211]

Hasan Paşa'nın Tedbirleri

Vezir-i âzam ve serdar, kendisinin gelmek üzere tedbirleri olduğunu Hasan Paşa'ya bildirdiğinden bu, askerin ve halkın kuvve-i mâneviyelerini arttırdı. Kaleye hergün binden fazla gülle atılıyor ve açılan gedikler gecelen müşkülâtla mümkün mertebe kapatılıyordu. Hasan Paşa vaziyetin vahametini serdar-ı ekreme tekrar arzetti ve gönderdiği mektupta, hiç olmazsa Sigetvar. kadar gelerek askere kuwet-i kalb hasıl olsun, kale elden çıkarsa bir daha alınamaz diyordu. Karapençc gizli kapıdan çıkarak serdara gidip vaziyeti anlattı. Serdar-ı ekrem îstoni Belgrad üzerine gidiyorum dönüşte uğrarım diye cevap gönderdi. Hasan Paşa, bu mektubu okutursa, muhafızların ümidlerini keseceklerini takdir ederek serdar ağzından başka bir mektup kaleme aldırdı; bunda, yalanda gelmek üzereyiz diyerek gaziler hakkında takdirler zikrediliyordu. Umum muvacehesinde okunan bu uydurma mektup üzerine muhafızlar sevindiler ve başımız feda olsun dediler.

Hasan Paşa, düşmanın kaleye girmek için nehir üzerine yaptıkları köprüyü bir gece yaktırdığı gibi ikinci köprülerini de çengellerle içeri çektirdiğinden üzerindekiler nehre atlayıp boğuldular. Bundan sonra çamdan gemiler yapıp üzerine pelit tahtası ve onun üzerine gön kapladılar ve Kanije suyu (Berk suyu) üzerine indirip içine yüzer adam koydular; Hasan Paşa, Kanije altındaki geçitten elde ettiği iki tutsak ile Îstoni Belgrad'ın düşmanın eline geçtiğini ve düşman kuvvetini Öğrendi ve bunları Öldürmeleri için Beşli ağası Öemr Bey'e teslim etti ve aynı zamanda bunları öldürmiyerek askerin çokluğuna ve Macarların yardıma geldiklerine kandırıp göya kendisinin haberi olmadan salıvermesini söyledi. Kara Ömer Ağa bunların iyice gözlerini boyayıp hemşehrileri olduğu için salıvereceğini söyledi ve ellerine beyaz ekmek verip

gönderdi. Bu iki tutsak vaziyeti Arşidük Ferdinand'a söylediler ve Arşidük duyduklarına hayret edip müteessir oldu.

Bu sırada düşman mukabil harekete geçti. Istoni BelgratPı düşüp serdarın bozulduğunu bildirip Budin valisi Minkar kuş Mehmed Paşa

[211] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/84

ile kethüdanın başlarını kale halkına gösterdile Bilenler varsa çıksın zararımız dokanmaz dediler. Filhakika b başlar onlara aitti, fakat Tiryaki Paşa bir çok tevillerle bu başı onlara ait olmadığını ispat ederek heyecanı teskine muvaffak old Çünkü serdar-ı ekremin bozulması Kanije'ye yardım edilemiy ceğini gösteriyordu; fakat Hasan Paşa kaleden indirdiği topu isabetiyle iki başı nehre düşerekre onları göz önünden kaldırttı.[212]

Avusturya Ordusunun Takviyesi

îstoni Belerad'ui sukutundan sonra Arşididük Matyas da kuvvetleriyle gelip Kanije'yi muhi takviyesi sara edenlere iltihak etti. Serdarınız bize karşı duramayıp gittikter sonra siz iki kuvvete karşı nasıl durursunuz, kış geldi, imdal gelmek ihtimali yoktur, size zarar vermeden çıkınız dedi.

Buna karşı kaleden kılıç gösterilerek cevap verildi; bunda canı sıkılan Matyas, ertesi gün hücuma karar verdi; filhakik bütün hazırlıkları, ve nehir gemileri ile taarruza geçtiler. Kal bedenine çıkana on köy ve Hasan Paşa'yı yakalayıp getiren kırk köy temlik edileceği va'dedildi. Pek şiddetli ve korkunç hü cumlar Hasan Paşa'mn tedbirleri ve nasihatleri ve direktifle sayesinde yeni yeni savletlerle bertaraf ediliyordu; nihayet dü manın bu amansız savleti durdu, on sekiz bin telef vererek hü cumdan vazgeçtiler. Kale burçlarına kadar tırmanmış olan düşma bozuldu; bu harpte Papa'nın kardeşi yaralanıp sonra o yarad müteessiren öldü. Bu kadar kuvvetli düşmanın bir avuç müdafi bir şey yapamaması askerin maneviyatım arttırdı. Kalenin d rumu ciddî ve nazikti. Arşidük Ferdinand her ne bahasın olursa olsun kış esnasında bile kaleyi muhasara edip doğup almağ çalıştı, ve askeri barındıracak siperler ve yeraltı mahalleri yapt muhtelif tahrip ve işgal vasıtalariyle hücum ederek kaleyi deli deşik etmesine rağmen burayı alamıyordu; kale müdafii dört bi kadardı.[213]

Barut Yokluğu

[212] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/84-85
[213] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/85

Hasan Paşa bu muhasara esnasında yukarıda zikredilen müşkül durumlardan başka bir de barut sıkıntısına uğradı, topçular ve cebecilerle görüşerek eskiden düşman zamanından kalma kibrit ve güherçile bulunduğunu anlayarak bunlardan barut yaptırmak istedi ve kalede barut imalâthanesinde çalışmış olan birisini bulduraraк o sayede barutsuzluğu giderdi.[214]

Hasan Paşa Kölelerinden İkisinin Kaçması

Bu muhasara esnasındaki olaylardan birisi de Tiryaki Hasan Paşa'mniç oğlanlarından aslen Macar olan iki kilercisinin kaçmasıdır. Bunlardan birinin adı Handan diğerinin Kenan idi. Bu iki genç kalenin gizli kapısından kaçmışlar ve kale halkını ıstıraba düşürmüşlerdi; fakat Hasan Paşa alâkadarlara :

— "Hiç telâş etmeyin onların hesabı görülür" diye teselli verdi ve bir dil tutsak yakalanmasını emretti; bir kaç kişi yakalayıp getirdiler Hasan Paşa bunlarla ayrı ayrı görüştü ve onlara:

— "İki inan adam gönderdim kiralınızla buluştu mu ?" diye sordu anlar da buluştuklarını ve askerin adedinin çok olup zahireleri azdır, hemen fırsat zamanıdır vurun dediklerini söylediler. Bunun üzerine Hasan Paşa bunların da başlarının kesilmesini emrederek Kara Ömer Bey'e teslim etti; Ömer Bey de göya paşasından habersiz olarak bu tutsaklara :

— "Ben sizdenim evvelki esirleri dahi ben kurtardım, o iki oğlanı paşa bilerek gönderdi; bundan maksadı kalenin zebunluğundan bahis ile kiralı kışkırtmağa teşvik içindir. Sigetvar'da. olan askerden haber söyleyin gafil olmasın. Kalede bir yıllık zahire ve barut vardır" diyip ellerine birer miktar beyaz ekmek vererek salıverdi.

Bu tutsaklar gidip vaziyeti Arşidük'e anlattüar; canı sıkıldı. Bundan sonra Hasan Paşa kâtip getirtip serdara mektup yazdı; kalede askerin çok ve barutun yeter olduğunu, eksiden kalan kibrit ve güherçileden hergün iki kantar barut yapddığını üç aylık bol bol zahiresi olduğunu beyan ettikten sonra :

— "Gerçekten oğul yerine beslediğim Kenan ve Handan'ı kaleden taşraya gönderdim. Macar kavmiyle gizlice söyleşip kalenin kıtlığını ve

[214] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/86

barutu olmadığı ve diledikleri yalanı söyleyip yine fırsat bulunca kaçıp gelmelerini tenbih ettim; oğlanlar da güya kaçıp kendilerini mürted (eski dinine dönen) gösterecekler, îmdi siz hazır olup ol vakitte erişmeğe sây eyliyesiz; Handan ve Kenan'ın getirecekleri malûmatı bildiririz" diye yazdırdı ve mektubu mühürleyip atlas keseye koyduktan sonra muşamba ve meşin dikip bir aba kalçin içine koydu ve Karapençe'yi Çağırıp bunu düşman ordugâhına bırakmasını söyledi ve Karapen-çe'nin oradan da serdara gidip hakikati ağzından anlatmasını emretti.

Karapençe mahud gizli kapıdan çıkıp mektubu bir münasip yerde çamura bulaştırıp bıraktı ve kendisi Sigetvar'a gitti. Düşman tarafından aba kalçin elde edildi söküp içindeki mektubu çıkarıp doğru Arşidük'e götürdüler. Arşidük iki oğlanın casus olduğunu anlayarak kendilerini istintak etti; hizmetlerini, adlarını ve paşanın kendilerini küçükten beslediğini barut yapıldığını anlayıp her ikisinin de casus olduğu zanniyle îdam edip ertesi günü bu başlan kale önüne göndererek :

— "Baka Hasan Paşa, al Handan ile Kenan oğlanların başını. Serdara gönderdiğin mektubun dahi tutuldu ve ahvâl bilindi" deyince kaledekiler gülüşmeğe başladılar.[215]

Düşmanın Bozguna Uğratılması

Tiryaki Hasan Paşa vaziyeti ağızdan serdara söylemek üzere diğer bir casus bulup yolladı ve tılmasi yine eline yolda düşürmek üzere uydurma bir mektup verdi; bu mektupta gönderilen erzak ve mühimmatın geldiği ve düşman ordusundaki Macarlarla el birliği edildiği ve her iki taraftan taarruza geçilecek günün tayin edildiği bildiriliyordu; bu uydurma mektup da Arşidük'ü şaşırttı ve korkuttu; yeni yeni tedbir almağa başladı. Bu sırada Serdar-ı ekrem Yemişçi Hasan Paşa'nm Kanije'ye gitmek isteyerek Sigetvar'a gelmesi ve üç aydanberi yağmayan yağmurun kar ve dona inkılâbı Arşidük'ün maneviyatını bütün bütün sarstı, askerinden kaçanların önünü almak mümkün olmadı; bu sırada Tiryaki Hasan Paşa Kara Ömer Bey'e üçyüz kişi verip donmuş olan Berk suyunu geçip düşman üzerine baskın

[215] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/86-87

yaptırdığı gibi kaledeki toplara da birden ateş vererek ordugâhını alt üst etti; birbirine giren düşman kuvvetleri her şeyi bırakıp kaçmağa başladılar. Hasan Paşa beşyiiz kişilik diğer bir hücum kuvvetiyle baskınına devana etti; düşman ordugâhından elde ettiği, barut, top ve saireyi kaleye almağı ihmal etmedi. Esir ve baş getirene bahşişler vermeğe başladı; az zamanda on sekiz bin kelle geldi. Hasan Paşa, kalede altıyüz kişi bırakıp bizzat çıkarak düşman siperlerini zapt ettirdi; kırk beş top alındı (18 ekim 1601 ve 1010 cemaziyelâhır). Düşman hiç yoktan bu mağlûbiyete düştüğüne ve takip olunmadığına şaşarak kaleden uzak bulunan baş kumandan Arşidük Ferdinand'm etrafına toplanıp onun teşvikiyle dört kat üzerine dışarıda metriste bulunan Hasan Paşa'mn üzerine yüklendiler; Hasan Paşa askere cesaret verip "fırsat bizimdir" dedikten sonra gerek kaledeki kendi topları ve gerek düşmandan aldığı topları çevirerek Arşidük'ün alaylarını perişan etti; atlıları kaçabildiyse de yayaları kırıldı. Bu sefer Hasan Paşa'mu önüne otuz bin baş yığıldı.

Tiryaki Hasan Paşa, Ferdinand'ın karargâhına kadar sokulan askeri çadırların arasına sokmadı ve attırdığı bir top ile Ferdinand'm çadırını parçalayıp kendisini kaçırdı; her şeyden ümidini kesen Ferdinand ric'atinin kesilmesinden korkarak yüz kadar adamiyle canını kurtardı; karargâhı, bütün eşyası, hazineleri kaldı. Hasan Paşa, üç bin kişi ile bir kumandanı düşman karargâhını işgale gönderdi ve düşmanı tamamen temizlemedikçe katiyen ganimete el uzatmamalaiini sıkı sıkı tenbih etti; çünkü Haçova muharebesinde düşmanın galip gelmişken mağlûbiyetine bu yağma sebep olduğu için bu hususta çok isabetli hareket etmişti.[216]

Arşidük Ferdinant Karargâhı

Tiryakı Hasan Paşa, karargahın düşmandan tamamen temizlendiğim haber alınca Arşidük un otağına doğru gitti, otağın içerisinde etrafı altın ve gümüş parmaklıklı başları mücevherli ve direklerinin başı elmaslı bir taht vardı; tahtın iki tarafında kadife örtülü sırma saçaklı on iki koltuk bulunuyordu. Tahtın önünde tahminen dört metre uzunluğunda yemek masası konmuştu. Hasan Paşa, Arşidük'ün

[216] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/87-88

otağına girince bunları gördü ve şükrane olarak iki rikât namaz kıldı ve dua edip, ağladı; bu muzafferiyetin Allahın ayeti ve Hazret-i Peygamber'in mucizatı eseri olduğunu "vledikten sonra feth ve nusret alâmeti olarak Arşidük'ün tahtım ortadan kılıçladı ve sonra geçip oturdu, diğer beyler ve ağalar da derecelerine göre koltuklara oturdular. Kumandan, bunlara sabır ve sebatın neticesinin ve birlikte hareketin ve kumandana itaatin bu zafere sebep olduğunu beyan ile nasihat etti ve sonra Arşidük'ün bu otağına evvelâ girenlerin kimler olduğunu sordu; üçü yeniçeri ve dördü serhadli olarak yedi kişi gelip ilk sirenin kendileri olduğunu söylediler; bunun üzerine Hasan Paşa :

— "Bu otakta taht ve cephaneden başka her ne varsa si zindir'I. dedi ve onlara verdi; ve hiçbir şeye el uzatmadı ve uzattırmadı.

Bu muzafferiyeti müteakip olan garip hâdiselerden biri de askerin, gerek çadırlara ve gerek Ferdinad'm karargâhına girdikleri zaman yağmaya hakları olan ganimet mallarına katiyen el vurulmayıp kumandanın taksim etmesi için sabaha kadar beklemeleridir.

Bu muvaffakiyeti müteakip düşman ordugâhından beşi zarbezen olmak üzere kırk yedi top, on dört bin İtalyan tüfengi o nisbette külünk, kürek, kumandanlara mahsus elliden ziyade namusiyeli otağ ile on bin çadır ve nihayet yemek ve yiyecek eşyası elde edilmiştir. Bundan sonra kaçan düşman takip olunarak bir çoğu esir ve bir kısmı katledilmiştir. Düşman kuvvetleri arasında bin Cenevizli'ye kumanda eden bir bey ve Malta şövalyeleri beylerinden Don Juan da vardı. Evvelkisi müslüman olmuş ve ikincisi canını zor kurtarmıştı.

Kanije muhasarası üç ay kadar sürmüştür. Hasan Paşa ide ettiği harp levazımatını iki ayda ancak kaleye nakledebilmıştir. Muhasara esnasında mühim hizmeti görülen Kara Ömer Beye, kendi dirliği olan Peçevi (Peçuy) sancağını vermiştir (1010 H. 1601 M).

Bu muzafferiyet müjdesinin İstanbul*a. bildirilmesi üzerine epey zamandır görülmeyen şenlikler yapıldı. Tiryaki Hasan "aşa'mn tevcih ettiği bütün vazifeler kabul olunduğu gibi pâdişâh kendisine vezirlik beratiyle beraber üç at hediye etti ve hizmetini takdir yollu kendisine hatt-ı hümâyun gönderdi[217].

[217] Hatt-ı hümâyunun bazı kısımları :

".. .Sen ki Kanije beylerbeğisi ihtiyar kulum ve müdebbir vezirim Ha Paşasın. Bu sâl-i ferhunde - falde eylediğin bizmet südde-i ulyâya arzohmup sây-i bî diriğin meşkûr ve namın nik nâman defteri silkinde mastur olmuştur. Berbüdar olasın, sana vezaret verdim ve seninle mahsur olan, muktezây-ı tertib-i

Serdar Yemişçi Hasan Paşa'nın İkinci Seferi

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem tstoni Belgrad'ı geri aldıktan sonra (1011 ağustos 29) Budiıi'e gitti ve orada Erdel beylerinden olup Osmanlılara iltica etmiş olan Sikel Moziş (Mosesi Sekeli) ile görüştü; Avusturya Başkumandanı Basta, bunun kalesine cebren girerek hazine ve cephanesini gasp ve adamlarını öldürmüş ve o da kış esnasında kaçıp Budin'e gelmiş, Hasan Paşa ile görüşüp ErdeVi Osmanlı idaresine sokmağa söz vermişti.

Bunun üzerine Hasan Paşa Peşte tarafına geçti; düşman yakında bulunurken ErdeVe gitmesinin tehlike olduğu ve Arşi-dük'ün gelip BudirCi muhasara edeceği söylendiyse de dinlemedi; fakat onun Erdel tarafına gidişi düşmanın gelip Peşte'yi almasına sebep oldu; bundan başka Arşidük Matyas gelip Budin'i de kuşattı; bu vaziyet üzerine Yemişçi Serdar geri döndü, o da düşmana geçen Peşte'yi sardı; fakat alamadı. Serdar-ı ekrem Rumeli valisi ve Budin muhafızı Lala Mehmed Paşa'nın ricası üzerine Budiri'e lüzumu kadar asker ve mühimmat verip hizmetini takdir ettiği Lala Paşa'ya da vezirlik tevcih ettikten sonra Belgrad'a döndü; çok kış oldu. Arşidük bir iş göremeden geri döndü; fakat Peşte elden çıkmıştı (18 kasım 1602).[218]

Lala Mehmed Paşa'nin Serdarlığı

Avusturya seferinin iptidasından beri içinde bulunmuş tecrübeli bir kumandan olan Lala Mehdarhğı mehmed Paşa, vezirlikle Budin muhafızı olup Arşidük Matyas'a karşı orasını müdafaa etmişti. Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Yemişçi Hasan Paşa, Belgrad^a. geldikten sonra İstanbul'da sipahiler isyanı vukua gelmiş, devlet işlerinde mühim rolleri olan kapı ağası Gazanfer ile kızlar ağası Osman Ağa

---

saltanatiyle manen oğullarımda-. Yüzleri ak ola. Melhuzdan ziyade çalışıp can ve başlarını din uğruna ve bizim yolumuzda diriğ etmediler.. . bundan böyle dabi senin sözüne ram olup ber ne bizmet teklif edersen edasına dikkat ve ihti-mam üzere olalar, sana itaat ve inkıyat üzere olduklan benim rızay-ı hümayunuma sebeptir. Bu pendnâme-i tammemi Gazi kullarım mahzarmda okuyup manây-ı şerifini anlara bildİresin; seninle muhasarada olan kullarıma verdiğin vergi cümle makbuî-ı hümayunum olmuştur. Cümlenizi Hak tealâ hazretlerine ısmarladım (Naîma tarihi, c. 1, s. 279).

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/88-90

[218] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/90

aleyhine vukua gelen, bu isyan neticesinde ikisi de îdam edilmişti. Vezir-i âzam bu isyan ile alâkalı olarak sadaret kaymakamı Mahmud Paşa'nm kendi aleyhine entrikalarını haber alınca, Lala Mehmed Paşa'yı serdarlığa tâyin ile kendisi 1012 şabanında (1604 ocak) acele İstanbul'a, koşmuş ve bundan sonra harekâtı bu değerli vezir idare etmiştir; her ne kadar Yemişçi Hasan Paşa'mn katlinden sonra vezir-i âzam olan Yavuz Ali Paşa bu sırada vefat eden III. Mehmed'in yerine geçen I. Ahmed tarafından serdar-ı ekremlikle Macaristan'a, gönderildi ise de Ali Paşa Belgrad'&a. vefat etmiştir, bunun üzerine vezir-i âzamlık Hadım Hafız Ahmed Paşa'ya teklif edilmiş, fakat onun kabul etmemesi üzerine pâdişâhın hocası Mustafa Efendi'nin tavsiyesiyle vezir-i âzam ve serdar-ı ek-remlik Lala Mehmed Paşa'ya verilmiştir (1013 rebiulev-vel 1604 ağustos).

Lala Mehmed Paşa, Belgrad'dan Budin'e doğru hareket etmişti. Kendisinin harp sahasında ve düşman arasında şöhreti olduğundan ordunun maneviyatı yüksekti; evvelâ hiç muharebe etmeden düşman Budin'in karşısındaki Peşte'yi ve onu müteakip, Peşte ile Eğri kalesi arasındaki Hatvanh boşaltıp çekildiğinden buraları işgal edildi; bundan sonra iki senedenberi elden çıkmış olan Budin'in kuzeyindeki Vaç (Vayçen) kalesini karadan ve nehir tarafından gönderdiği kuvvetle tazyik ettikten sonra orasını da aldı. Daha sonra asıl arzusu kendisi de kalede iken düşmana teslim edilen Estergon'u almaktı, o tarafa gitti ve kaleyi muhasara altına aldı; fakat muhasara Ekim ayına tesadüf ettiğinden otuz bir gün muhasaradan sonra Belgrad'a, dönüldü, ve düşman memleketini vurmak üzere Kırım hanının orduda bulunan oğlu Tohtamış S ult an'la Rum beylerbeyisi Tiryaki Hasan Paşa içerilere gönderildi.

Vezir-i âzam ve serdar Lala Mehmed Paşa Belgrad'a dönünce İstanbul'dan yeni pâdişâh tarafından davet edildi. Bundan sonraki kısımda görüleceği üzere Lala Paşa Erdel işini muvaffakiyetle bitirmişti; kışı İstanbul'da geçiren vezir-i âzam 1605 mayıs (1013 zilhicce 27) İstanbul'dan çıktı[219]; Belgrad" dan sonra Budin tarafına gitti. Pâdişâh kendisine Estergon'un zaptını emretmişti; o da ordu

[219] Vezir-i âzamin îstanbuVd&n çıkışını Hammer tariki 3 muharrem 1014 olarak göstermekte ise de (c. 8, s. 56) Naîma sene-i sabıka zilhiccesinin yirmi yedinci isneyn (pazartesi) günü olarak kaydedilmektedir ki (c. 1, s. 395) bu, vezir-i âzamin 19 mayıs 1605'de İstanbul'dan hareketini gösterir.

müzakeresinden sonra Estergon'a hareket etti; bir taraftan Estergon muhasara olunurken diğer taraftan Estergon civarındaki Tepedelen kalesi elde edildi ve bunu Vişegrad'ın sukutu takip eyledi.

Estergon Tuna'nın sağ kenarında olup karşısındaki Ciğer-deZen'den yardım görüyordu; buna rağmen üç yürüyüşte evvelâ varoş ve sonra su kulesi ahndı ve otuz beş gün muhasaradan sonra da Estergon teslim oldu ve bu suretle Lala Mehmed Paşa Estergon Fatihi unvaniyle şöhret buldu (1014 cemaziyelevvel 20 ve 1605 ekim).[220]

Erdel Ye Eflâk İşlerinin Halli

Boçkayının Krallığı

Erdel kiralı, metbûı olan Osmanlı hükümdarına karşı imparatorlarla ittifak ederek faaliyete geçtiyse de ErdeVı işgal eden Avusturya kumandanı kalelere asker doldurarak bilhassa Protestan olan halka karşı mûtad olan mezalime başlamışlardı; bu ciltte Osmanlı - Erdel münasebatı kısmında görüleceği üzere bunların zulmünden bıkan halkı etrafına toplayan Erdel beyzadelerinden Boçkayı (Basckay) Avusturyalılara karşı isyan bayrağını açtı ve Lala Mehmed Paşa'ya müracaat ederek yardım istedi; kendisine Erdel kıralhğı ve yardım edileceği vaid olundu ve daha sonra taçla beraber kır allık alâmetleri gönderildi; bu suretle serdar, Boçkayı'ya yardım etmek suretiyle Erdel işini halletmek istiyordu. Boçkayı isyanını müteakip Tise nehrinin iki tarafında Avusturyaya ait bazı yerleri almış ve acele yardım istemişti; fakat yardım gidinceya kadar ceneral Basta (Baştayı Gorki) Boçkayı'yi kaçırmış fakat serdar, tatar ve Temeşvar kuvvetlerini yardımına göndermiş olduğundan kuvvetlenen Boçkayı, bu defa da Basttfyı bozmuştu.

Bu yardım sayesinde Boçkayı Avusturya'ya ait yerleri vurup bir çok ganimet aldı ve İstanbul'a gelen vezir-i âzam vası-tasiyle murassa bir kırallık tacı yaptırılarak vezir-i âzam tarafından Macaristan'a götürüldü. Lala Mehmed Paşa Estergon'n zaptedip Budin'e döndükten sonra Peşte sahrasında bütün ordu kumandan ve efradı ve on bin. Macarlı önünde merasimle Boç-kayı'ya Erdel kırallığı tacını

[220] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/91-92

giydirip beline kdıç kuşattı, ve topuz ve sancak verilmek suretiyle kırallığı ilân edildi. Bu suretle imparatorun kuvvetleri iki düşman karşısında bırakıldı ve bu hal Avusturya'yı sulhe yanaştıran en mühim âmil oldu.

Boçkayı ile yapılan ahidnâme mucibince Erdel ve etrafı Macar kiralı unvaniyle kendisine bırakılacak, on sene vergiden muaf olup sonra senede on bin duka vergi verecekti.[221]

Eflâk Olayları

Erdel beyinden başka Eflâk ve Boğdan voyvodalarının da imparatorla ittifak edip isyan ettiklerini yukarılarda bümünasebe söylemiştik; Avusturya ile beraber bunlarla da mücadele devam etmekte idi. Bu iki voyvoda içinde en korkuncu Eflâk voyvodası Mihal'di; hükümet asıl Avusturya cephesine ehemmiyet verdiğinden bu taraflara birer serasker ile bir miktar kuvvet sevketmekle iktifa ediyordu. Eflâk beyi Mi-hal'in Tuna'yı beri tarafa geçmemesi için Niğebolu taraflarına Bosna beylerbeğisi Hadım Hafız Paşa tayin edilmişti (1007 H. 1596 M). Erdel taraflarına giden serdar Satırcı Mehmed Paşa ile Kırım tarafından gelecek olan Gazi Giray'in taarruzlarına uğrayacağından korkan Mihal, itaat etmek istedi ise de, serdarın, ErdeVe girmiyerek Varad kalesini muhasara ettiğini görünce bundan vaz geçmiş ve Niğebolu muhafızı Hafız Ahmed Paşa'yı gafil avlayarak onun maiyyeti kuvvetlerinin mühim bir kısmını telef edip bu arada Niğebolu kalesini muhasara etmiş fakat bir netice alamamıştı. Hadım Hafız Pisa'dan sonra Eflâk tarafı seraskerliğine vezirlerden Güzelce Mahmud Paşa tayin edilmişti; Mihal, hükümetin bu işi kat'î surette halledeceğini bildiğinden ve mezalimi dolayısiyle halk kendisinden nefret eder olduklarından Eflâk ve Boğdan ve Erdel beyliklerinin kendisine verilmeşine mukabil iki kat vergi teklif etmek suretiyle isyan işini ber-taraf etmek istemiştir (1008 H. 1597 M). Fakat bu haris adamın teklifi red olunarak kendisinin yalnız Eflâk beyi olabileceği bildirilmiştir; Osmanlı hükümetinden ümidini kesen Mihal bu defa da imparatora müracaat ettiyse de Erdel, Sigizmund tarafından imparator Rudolf a terk edildiğinden oradan da bir şey kazanamadı; fakat Osmanlı

[221] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/92-93

hükümeti bununla Sigizmund'u uğraştırmak için, Mihal'in Erdel voyvodabğmı kabul etti ve ErdeFe giren Mihal, SigizmundV kaçırdı[222] ve sonra Buğdan'ı da istilâ ederek buranın hâkimiyetini de sağladı; Avusturya cephesinde müşkül durumda olan hükümet bunu kabule mecbur oldu (1699); fakat Moldavya yani Boğdan işi halledilemedi; Nihayet Osmanlı-Eflâk münasebetleri kısmında görüldüğü üzere karadan Mahmud ve Tuna'dan Şaban Paşa'nm faaliyetleriyle Yergöği kalesi iyice tahkim olunarak Eflak'a akınlar yapıldı; Mihal'in mukabil taarruzları bir netice vermedi. Bundan sonra iki defa daha mağlûp edilen Mihal ErdeVe kaçtı ve imparatorun kumandanı Basta tarafından yakalandı. Mihal'm Erdel beyliği üzerindeki ihtirası sebebiyle Basta bu tek durmaz voyvodayı öldürdü (1601 ağustos). Bu arada yani Mihal'den sonra anın Boğdan9a koyduğu kumandam da mağlûp edilmek suretiyle bu tarafa sükûnet iade edilerek altı sene süren harp sona erdi.[223]

Zîdvatoruk Muahedesi

Ilk Sulh Temasları

Nemçe ile muharebe devam ederken ara sıra her taraf sulh yapmak için birbirlerini yokluyorlar, fakat hiç birisi fedakârlık yapmadıkları için anla-şamıyorlardı[224]. Yine böylece vezir-i azara Lala Mehmed Paşada bir taraftan muharebe ederken diğer taraftan sulh işini takip etmekte idi.

Son muvaffakiyetler ve Esîergon'nn geri alınması, Erdel ve Eflâk işlerinin halledilmesi imparatoru adam akılh sarsmıştı. Bundan dolayı bu defa yüksekten atmayarak ciddî olarak sulh müzakeresine girişti; bu sırada Lala Mehmed Paşa vefat etmiş olduğundan yerine evvelâ Avusturya serdarı ve sonra da vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem olan

[222] MihaV'm ErdeVi istilâ ettiği haberi, Macaristan'dan Belgrad'a dönmekte olan vezir-i âzam İbrahim P aşa tarafından haber alındığı gibi (1009 rebiulâhir 25) dört gün sonra da Mihal bizzat ErdeVi zaptettiğini ve itaatte olduğunu bildirmişti (Naîma tarihi, c. 1, s. 217, 218).

[223] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/93-94

[224] Kırım Hanı Gazi Giray Macaristan'da kışlarken imparator sulh için bir murahhas göndermiş ve o da 1008 saferinde keyfiyeti vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya bildirmiştir. Bunun üzerine Murad Paşa ile vezir-i âzamin kethüdası Mehmed ve Kırım Hanının Ahmed Ağa ismindeki adamı murahhas olarak yollanmış ise de imparatorun murahhasları Eğri'nm kendilerine verilmesine mukabil Estergon kalesini iade edeceklerini teklif ettikleri için anlaşılamamıştı (Naîma tarihi, c. 1, s. 214-216).

Murad Paşa (kuyucu) müzakerelere devam etti; Murad Paşa bir kaç sene evvel henüz Diyarbakır beylerbeğisi iken ilk sulh yoklamasını yapmış olduğundan cereyan eden görüşme safhaslarim biliyordu; sulhun akdini geciktiren meselelerden biri Estergon^un Osmanlı devletine iadesi şartı idi; Avusturyalılar da bunu kabul etmiyorlardı; buranın geri alınması aradaki anlaşmazlıklardan en mühim m ini ortadan kaldırmıştı; vaziyetin aleyhlerine dönmesi dolayısiyle başkumandan Arşidük Matyas imparatora mükerreren baş vurmuş ve nihayet muvafakatini almıştı.[225]

Sulh Murahhasları

Osmanlılar tarafından vezir-i âzamMurad Paşa'nın damadı Budin valisi Ali Paşa ile Budin kadısı Habil Efendi ve Murad Paşa kethüdası Kadim Ahmed Efendi ve Budin eşrafından Nasrüddin zade Mustafa Efendi Sulh murahhası oldular; bilhassa ilk ikisi daha evveldenberi sulh. temaslarında bulunmuşlardı. Erdel beyi Boçkayi tarafından da dört murahhas vardı.
imparatorun başlıca murahhasları Komorin valisi olup mua-hedenâme metninde Âmorladı Yanoş denilen Molar ile Kont Adolf Altan, Turzo Görk (Jorj Turço) îştuvan Mikloş, Nikola İstuanfi vesaire idiler.
Murahhaslar Estergon ile Komorin (Komaran) arasında Zitva çayının Tuna'ya döküldüğü yerde buluştular[226]. Nemçe murahhasları, bilhassa senelik verilen otuz bin dukanın kaldırılmasını ve bir de kendi aleyhlerine ayaklanan Erdel (Transilvanya) voyvodasının muahedeye karıştırılın amasını sulhun mümkün olduğu kadar uzun olmasını, Erdel'in Avusturya'ya ait olduğunu ve Eflâk'ın tarafsızlığını istemek ve ısrar etmek üzere sıkı talimat almışlardı.[227]

Muahedenin Başlıca Şartları

Müzakereler üç hafta sürdü; nihayet 1015 recep ve 1606 kasım aylarının iptidalarından itibaren yirmi sene müddetle ve on yedi

[225] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/94-95
[226] Naîma, lıcr iki taraf murahha si arının kayıklara binerek nehir üzerinde görüştüklerini yazıyor (c. 1, s. 435).
[227] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/95-96

madde üzerine bir ahidnâme imzalanmış ve muahede imza edilmeden evvel Boçkayi'nin de muvafakati alınmıştır.

Muahedenâmenin ikinci maddesi mucibince Osmanlı darının bundan sonra imparatora gönderdiği nâmelerdeki kıral tabiri yerine çesar (imparator) elkabı kabul edilmek suretiyle akran -muamelesi yapılacak ve üç senede bir hediyelerle gönderilecek Osmanlı elçileri, divan çavuşu, müteferrika, çaşnigir rütbelerinde olmayıp sancak beyi derecesinde olacaktı.

Muahedenin on ve on üçüncü maddeleri mucibince de murahhaslar arasında kararlaştırıldığı üzere Kanunî zamanındaki muahede îcabı Nemçe'de kalan Macaristan için imparatorun vermekte olduğu senevi otuz bin duka kaldırılarak ancak bu muahedenin akdinde yalnız bir defaya mahsus olarak imparator, duka altının üçte ikisine muadil olan iki yüz bin kara kuruş vermeyi kabul ediyordu.

Bu on ve onbirinci maddelerin kabuliyle Osmanlı devleti kendisinin telâkki ettiği Macaristan'ın Avusturya idaresinde kalan yerler dolayısiyle her sene aldıkları vergiden vazgeçmeleriyle zaten ellerinde olmayan bu toprakları ismen de imparatora terk etmiş oluyorlardı[228].

Zidvatoruk muahedesinin birinci maddesi mucibince Osmanlı hükümeti, imparatorla Erdel beyi Boçkayi arasında aktedilmiş olan Viyana muahede nâme 's ini tanımış olduğundan Boçkayi'nin zehirlett ir ilerek ölmesinden sonra imparator, bu Viyana muahedesi mucibince Boçkayî'nin Erdel'i kendisine terk etmiş olduğundan bahis ile Türklerin kılıç ile aldıkları bir yerde hak iddiasına kalkışmış, fakat bunu tanımayan Osmanlı hükümetiyle arada daimî bir ihtilâf devam etmiştir [229]

---

[228] Nemçe, Macaristan'ın kendilerinde kalan kısmı için 1568 den 1593 senesine kadar yirmi üç senede yirmi iki defa her sene için otuz bin duka altını göndermişlerdir; vezir-i âzam, kubbe vezirleri, yeniçeri ağası, Budin Beylerbeğisi ve sair münasip olanlara verilen hediyelerle beraber verilen vergi miktarı bir milyon duka tutmaktadır. 996 H. 1588 M. senesine kadar bir duka altını altmış akçe iken bu tarihten sonra muharebeler sebebiyle paranın ayan bozulduğundan bir duka yüz yirmi akçeye kadar çıkmıştır. Muharebeden az evvel son iki senelik vergiyi getirmekte olan Baron Popel Lobkoviç harbin başladığını duyunca hemen avdet etmiştir (Hammer tarihi, c. 7, s. 271).

[229] imparatorun bu iddiası sebebiyle murahhas olarak gönderdiği Tegroti'-nin, ErdeVin kendilerine terki hakkındaki teklifine sadaret kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa gülüp başını sallayarak (Sen murahhasların Zidvatoruhfta ortaya koyamadıkları bir teklifi söylemeğe cesaret gösterdin) demişti. Vezir-i âzam Nasuh Paşa tarafından da 1021 ramazan iptidasında (26 ekim 1612) yeni imparator Matyas'a (kardeşi Rodolf'un yerine imparator olmuştu) gönderdiği mektupta ErdeVm padişahın kılıciyle alınmış memleketi olup oraya vali tayin edilen Boçkayi*jnn ErdeVî imparatora terke salahiyetli olamıyacağı ve bunun ağıza alınmasının bile doğru olmadığı beyan edilerek kim, kimin malını kime veriyor denilmektedir. Halbuki 1017 recep iptidası tarihiyle Zitvotoruk muahedesini tasdikan imparatora gönderilen nâmede (ol nesne ki

Muahedenâmenin on beş, on altı ve onyedinci maddeleri mucibince evvelce Osmanlılara ait iken muharebe esnasında Avusturyalıların ellerine geçen Yanık (Rab) Estergon, Îstoni-Belgrad ve Peşte kaleleri geri alındıktan başka fazla olarak Eğri (Egre -erlav) Kanije, Oyvar mevkileri de yeniden zaptedilmişti.

Zidyatoruk muahedesinin bazı maddeleri sonraları Erdel ve doğer hudut işleri yüzünden, tadilâta uğramıştır. Bunlardan biri 1025 cemaziyelâhır başında (1616 haziran) on iki madde üzerine yirmi sene olarak tecdit edilmiştir. Bu yeni muahede türkçe, almanca, maearca yani üç dil üzerine tanzim olunmuştur[230]. Bu son muahededе de Nemçe'nin ErdeVe taarruz etmemesi kat'î surette mukayyet di.

Bu tarihten sonra 1037 rebiulâhır (1628 ocak) da on bir madde üzerine ve yine yirmi sene müddetle muahededе ikinci bir yenileme olmuştur. Asıl ihtilâf Boçkayi'nin, Viyana muahedesiyle ölümünden sonra ErdeVi imparatora terketmesi ve Osmanlı murahhaslarının da bu muahedeyi kabul etmiş olmalarından çıkmış ve bu dikkatsizlik, imparatora Erdel üzerinde bir hak iddiasın-açmıştır ki bu ihtilâf Karlofça muahedesine kadar sürmüştür.[231]

Muhadelenın Tahlılı

Mahadele zahirde Osmanlıların bir kaç kale tahlili ve Şehir almasiyle üstün olarak kazanılmış, fakat hakikatta ise devletin manen, sukutunun birinci kademesini teşkil etmiştir. Muharebenin on dört sene sürmesi Osmanlı ordusunun artık Kanunî devrindeki enerjisini kaybettiğini göstermiştir. O tarihe kadar Osmanlı hükümdariyle aynı derecede sayılmayan ve kendisine kıral diye hitap edilen imparatora bundan sonra çesar denilmek suretiyle Osmanlı padişahı ile aynı derecede olduğu kabul edilmekte idi.

Zidvatoruk muahedesi mucibince imparatorun elindeki Macaristan toprakları için her sene Osmanlılara verdiği verginin kalkması, bu yerlerin ismen de terkinin kabul edilmesi demekti; bir de Boçkayi ile Osmanlılar arasında aktedilen mukavele ErdeVin Osmanlı elinden

---

Boçkay îşt-van hâkime verilmiştir. Beç'te bitürildiği üzere kala. Erdel vilâyetlerine ve ana tabi olan mahallere dahi ve taarruz olunmak lâzım gelmeyip..) kaydı vardır {Feridun Bey Münşeatı c. 2, s. 315).

[230] Naîma tarihi, c. 2, s. 147.

[231] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/96-98

çıkmasına doğru atılmış bir adım olup bu hususta daha sonraki tarihlerde epey kan dökülmüştür.

Bu Avusturya harbi, siyasî cepheden Osmanlı devletinin kudret ve nüfuzunun kırıldığını gösterdiği gibi memleketçe de askerî, malî, hukukî ve ekonomik buhranlar tevlit etmiş, Anadolu yer yer celâli eşkıyası ile dolmuş, memleket üzerindeki padişah ve hükümet otoritesi pek çok zedelenmiştir. Bundan başka Avusturya harbi doğu Anadolu'da, İrandan alman Azerbaycan taraflarının elden çıkmasında da âmil olmuştur.

ANADOLU İSYANLARI VE KUYUCU MURAD PAŞA

Celâlîler

İsyana Tekaddüm Eden Seneler

Celâli isyanlarını anlatmadan evvel yarım asırlık bir müddet zarfmdümdakı Anadolu vazıyetine kısaca bakmak icap etmektedir; çünkü onaltmcı asrın ortalarından, yani Kanunî Sultan Süleyman'ın son senelerinden itibaren, bazı münferid vakalardan sarf-ı nazar, batı Anadolu'da kesif bir halde köylere kadar tahakküm eden softa hareketleri görülmektedir.

Devlet idaresinin bilhassa eyaletlerde iyi ellerden çıkması, paranin ayarının bozulması, ekonomik durumun günden güne fenalaşması, vergi tazyiki sebebiyle çiftini bozan köylünün dağılması ve bir kısmının şekavete sülük etmesi ve böylece toprağın işletilmemesi sebebiyle husule gelen buhran ve bunlardan başka eyaletlerde bulunan kapıkulu ocağı halkının yani yeniçerilerin, süvarilerin şehir ve kasabalardaki şımarıkça hareketleri ve buna mukabil devletin esas süvari kuvveti olan tımarlı sipahinin ihmal edilmesi ve bir de kaza kadı veya naiplerinin muhtelif vesilelerle köy halkım sızdırmak için gayri meşru yollar tutması devlet bünyesini için için kemirmekte idi; bu haller bazı kere ayaklanmalara sebep olmakta ise de muvakkat tedbirlerle bastırılıyor ve parlamak için müsait bir zemin arıyordu. Nitekim ayaklanmalar uzun süren İran ve Avusturya seferleriyle kıvamını bulmuş ve patlak vermiştir.

Avusturya ile olan muharebenin uzaması yukarıda anlattığımız hâdiselere yenilerini ilâve etmişti; halktan alman muayyen vergilerden başka harp zarureti îcabı yeni yeni gelirler tarh edilmişti. Bunların bir kısmı hazineye gelmeyip kadı, çavuş ve mübaşirlerin ellerinde kalıyordu, tüccar mallarına kanundan ziyade vergiler konmuştu; bir dirhem gümüşten sekiz akçe kesilirken on iki akçe kesiliyordu.

Yine Anadolu seferinin uzun sürmesi, Anadolu'daki beylerbeyi, sancakbeyi ve tımarlı sipahilerin savaşta bulunmaları yukarıda belirttiğimiz sebepler dolayısiyle yer yer ayaklanmalara fırsat verdi. Bu isyanın genişlemesine sebep de Haçova meydan muhar besinden kaçan tıamrlı sipahilerin yoklama neticesinde dirlikleri ellerinden alınması idi. Vezir-i âzam Çağala zade Sinan Paşa meydan muharebesinden kaçan kapıkulu halkıyle tımarlı sipahilerin dirliklerini kestikten başka ele geçenleri öldürüp malla müsadere etmeğe başlamıştır.[232]

İsyanlar

Bu hal üzerine dirlikleri kesilenler ve bir bahane ile adavete hedef olanlar can korkusiyle Anadolu'ya J^açarak orada zaten kıvamına gelmiş olan müsait muhitlerde cemiyetler teşkil etmişler ve Karayazıcı Abdülhalim vesaire gibi geniş teşkilâtiyle ayaklananların kuvvetlerine iltihak etmişlerdir [233]. Dirlikleri kesilip Anadolu'da âsilere iltihak eden bu firarilerin mevcudu otuz bin gibi mühim bir yekûn tutmakta idi.

Bu karışık vaziyetten istifade etmek isteyerek Selçuk ailesinden olduğu iddiasiyle TurgutiH'nde bir şahıs da meydana çıkarak Osman oğullarının zulmünden bahis ile faaliyete geçmişti (1004 H. 1595 M.).[234]

Karayazıcı

Osmanlı tarihlerinde Celâli adiyle zikredilen müteaddit âsi zümreler

[232] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/99-1000
[233] Naîma tarihi^ c. 1, s. 165.
[234] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/100

arasında meşhurlarından birisi Karayazıcı şöhretiyle anılan Abdülhalim idi. Bu şahıs iptidalarda beylerbeğiler maiyyetinde kâh sekbanhk ve kâh suba-şıhk ederdi[235]. Sivas eyaletine bağlı sancaklardan birinin mütesellimi idi[236]. Harp esnasında bunun mütesellimlik ettiği ancak, başka bir sancak beyine verilmiş ve o da oraya kendi mütesellimini göndermiş, fakat Karayazıcı bu mütesellimi kabul etmemiş ve bizzat üzerine gelen sancak beyini başına topladığı reaya (Çiftbozan köylü) ve levendlerle sancak beyini öldürmüş ve muha-

rebe dolayısiyle hasıl olan durumdan, istifade ederek üzerine gönderilen beylerbey ileri bozmuş idi. Carayazıcı üzerine giden kumandanlardan birisi de Sinan Paşa oğlu Mehmed Paşa idi. Mehmed Paşa bunun gailesini bastırmak için kendisine Çorum sancak beyliğini vererek şakavetini durdurmak istedi; fakat bu müsait fırsatı kaçırmak istemeyen Karayazıcı kendisine karşı koyamıyacağmı anladığı Mehmed Paşa'yı azlettirmeğe muvaffak olduktan sonra Urfa'yı zapt ile hükümdarlığını ilân edip (Halim Şah Muzaffer Bâda) ibaresini hâvi etrafa tuğralı fermanlar göndermeğe başladı; evvelce Karaman eyaleti muhafızı iken sonradan isyan eden Hasan Paş isminde, birisini de kendisine vezir yaptı[237].

Karayazıcı bundan başka tıpkı Osmanlı pâdişâhlarını kapıkulu

[235] Naîma tariki, c. 2, s.. 3 ve Fezleke, c. 1, s. 289.

[236] Mütesellim, herhangi bir beylerbeyi ve sancakbeyinin vazife ile eyalet veya sancağında bulunmadığı sırada kendisine vekâlet etmek üzere yerine bıraktığı veya gönderdiği vekil.

[237] Karayazıcı'nm Hacı İbrahim Paşa ile yaptığı muharebede kendisine sadakat göstermiş olan Kayserili Mehmed isminde birinin bütün vergilerden muaf olduğuna dair 1009 H. 1600 M. tarihli aşağıdaki bir hükmünü Natma tarihi kaydetmektedir :

"Kayseriye sakinlerinden işbu hâmil-i hükm-i şerif Mehmed nam kimesne, Osmaniyen tarafından biinayetillâh-iteâlâ münhezim olan serdar Hacı İbrahim Paşa muharebesinde bu canibe kemal-i ihlâsla itaat etmekle cemiî tekâlif ve rüsumdan mutlak muaf eyledim ve eline bu hükm-i hümayun-u verdim ve bu-yurdum kİ dest-i Osmaniyan bu taraflardan bikülliye munkatı ve saltanat bilânizâ bana mukarrer ve mukadder oldukta tarafımdan tayin olunan emr ve hüküm mucibince mezburı muaf ve müsellem tutup rüsum ve tekâliften bir nesne teklif etmiyeler; her kim bu hükme itaat etmezse cezası verilür ve bu hükm-i şerifi elinde ipka edip mazmûn-i hümayunu ile amel eylieyler; şöyle hileler harrerc fî evasıt-ı Rebiulevvel sene Tis'a ba'del elf (Naîma, c. 1, s. 237),

teşkilâtı gibi bir maiyyet kuvveti vücuda getirerek hükû mete küskün olan bir çok mazul devlet adamlarını etrafına topla yarak kendilerine hizmetler vermişti. Karayazıcı'nın maiyyetinde yirmi bin kişilik kuvveti olup üzerine tayin edilen Hacı ibrahim Paşa'yı Kayseri civarında bozmuş ve sonra Bağdat valisi Vezir Sokullu zade Hasan Paşa serdar tayin olunmuştur. Sokullu zade ile Elbistan taraflarında sabahtan ikindi zamanına kadar yaptığı muharebede mağlûp olan Karayazıcı Samsun taraflarına çekilmiştir (1009 H. 1601 M). Bu son muharebesinde Karayazıcı'nın kuvveti otuz bin kadardı.[238]

Deli Hasan

Sokullu zade, Karay azıcı'yı takip ederek Tokat'a kadar gelmiş ve bu sırada Karayazıcı'-nın ölümü sebebiyle gailesi bitti diyerek işi gevşetmişti. Kaaraya-zıcı'nm yerine geçen kardeşi Deli Hasan biraderinin maiyye-tindeki sergerdelerden kethüda Şahverdi, Yularkaptı, Tavil gibi belli başlı şahıslarla Sokullu zade Hasan Paşa'yı Tokat'ta muhasara etmişti.

Hasan Paşa, kalede hergün muayyen bir yerde oturmak âdeti olduğundan kaleden kaçan birisinin o mevkii haber vermesi üzerine kurşunla vurularak maktul düşmüştür. Bunun üzerine Deli Hasan üzerine Diyarbakır beylerbeğisi Hadım Hüsrev Paşa kunıandasiyle gönderilen kuvvetlerin dağılması üzerine bu hal Ankara'da bulunan Deli Hasan'm cesaretini arttırmış ve Anadolu Beylerbeğilerinin merkezi olan Kütahya'ya gelip şehri yaktıktan sonra Afyon Karahisar taraflarına gitmiştir.

Muharebelerin devamı ve hükümetin Anadolu'ya bakamaması âsilerin yüze çıkıp şımarmalarına sebep olmuş ve bu yüzden bir kısım halk işlerini ve çift ve çubuğunu bırakarak şehirlerdeki mühim kalelere iltica etmişler ve uzun zaman oralarda kalmağa mecbur olmuşlar[239] ve kaçabilen diğer bir kısım Anadolu şehir ve köylüsü de bölük bölük Istanbula dökülüp perişan vaziyetlerini anlatmışlardı. Avusturya Muharebesi ile meşgul olan hükümet Anadolu vaziyetine bakamıyacağını düşünerek Deli Hasan işini tatlıya bağlamak istemiş ve

[238] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/100-101
[239] Mühimme defteri 75, s. 42, 47.

Yemişçi Hasan Paşa'nın sadareti zamanında Deli Hasana Bosna beylerbeyliği ve maiyye-tindeki elebaşılara sancak beyliği ve kapıkulu süvariliği verilerek
soygunculuğuna göz yumularak müşkülâtla Avusturya seferine gönderilmiştir [240].

Tavil Alımed

Celâlı delı hasan'm beylerbeyi olarak numentaratma geçirilmesi şakavetın sona ermesi demek zira Karaman ve Anadolu eyaletlerinde Tavil Ahmed Saçlı isimlerindeki celâlîler faaliyette idiler. Bunlardan Tavil sekbanlıktan yetişmedir. Durumdan istifade ile şakavete
başlayınca Anadoîunun muhafazasına memur edilen Nasuh Paşa ile kendisine Anadolu Beylerbeyliği verilen Gezdehan (çarpık ağızlı) Ali Paşa memur edilmişlerdi; Fakat Tavil Ahmed, Bolvadin köprüsünde bu iki Paşayı mağlûp etmiş ve Nasuh Paşa güç hal ile SeydişehrVne ve oradan da Kütahya'ya, can atmıştır (1014 receb ve 1605 kasım)[241]. Tavil'in kuvveti sekiz bindi.

Bu hallerden müteessir olan I. Sultan Ahmed bir faaliyet göstermek isteyerek Bursa tarafına gitti ise de bir iş göremeden döndü ve Tavil Ahmede de 1014 H. 1605 M. de Şehrizar beylerbeyliği verilmek suretiyle şakaveti önlemek istendi; fakat bir müddet sonra yine isyan ederek Harput kalesini muhasara etmiş fakat almağa muvaffak olamamıştı [242].

Tavil Ahmed'in Meymun ismindeki kardeşi ile Mustafa ve Mehmed veya Mahmud isimlerinde iki oğlu vardı; bunlardna Mehmed sahte bir fermanla Bağdat valiliğini ele geçirmişti; 1051 H. 1606 M. de bunun üzerine, kendisine Bağdat valiliği verilen Nasuh Paşa sevk edildiyse de

---

[240] Peçevî tarihi, c. 1, s. 252, 270. Deli Hasan gerek orduda ve gerek Bosna'da bir çok fenalık yapmış, sonra Temeşvar beylerbeğiliğine naklolunmuş, fakat ayak sürüyerek Anadolu tarafına geçeceği duyulup Gelibolu kadısına, iskele eminine ve sairelerine hükümler gönderilerek ikaz edilmiş ve bundan başka Deli Hasan'ı ele geçirenlerin memnun edileceği vaid olunmuştu (Mühimme 75, s. 11). Deli Hasan Paşa, Temeşvar^&a. da tek durmayarak Estergon'un zaptından sonra katline teşebbüs edilmiş ise de evvelâ Temeşvar ve sonra Bel-gra<fa kaçmış ve orada Rumeli beylerbeğisi Tiryaki Hasan Paşa tarafından katledilmiştir (1014 H. 1606 M.) Deli Hasan Paşa Bosna valisi iken, Venedik Cumhuriyeti ile Papa'ya adam yollayıp onlarla ittifak etmek istemiş ve bu teşebbüsünü Kuyucu Murad Paşa haber almıştır (Naîma tarihi, c. 1, s. 421).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/102

[241] Peçevî tarihi, c. 1, s. 311 ve Naîma, c. 1, s. 413.

[242] Başbakanlık arşivi (Emirî Tasnifi vesikalar - I.Ahmet kartonu) numara 856 ve Fezleke c. 1, s. 270.

mağlûp olmuştu[243]. Bundan bir müddet sonra Tavil oğlu Mehmed ölmüş ve yerine kardeşi Mustafa idareyi eline almıştı. Daha sonra Canboladoğlu isyanını bastırmış olan Kuyucu Murad Paşa, Halep'te kışladığı sırada Çağala zade Mahmud Paşa'yı bir miktar kuvvetle Bağdat üzerine sevkederek orayı Taviloğlu Mustafa'nın elinden aldı (1016 H. 1607 M.).

Murad Paşa Kalenderoğlunu bozduktan sonra Kırşehir havalisinde faaliyette bulunan ve biraderi Ahmed'in ölümünden sonra onun maiyetindeki altı, yedi bin sekbana baş olan Meymun, Kalenderoğlu'na iltihak etmek üzere Tokat ve Şebinkarahisar'dan geçerek Kara Hasan GediğVne konduklarından sonra ansızın Murad Paşa tarafından baskın yapılarak mağlûp ve kısmen imha edilmiş ve kaçabilenler de Kalenderoğlu'na iltihak etmek üzere İran'a kaçmışlardır[244].

Canboladoğlu

Celâlîler arasında ihdas etmiş olduğu siyasî vaziyet sebebiyle en mühimi Canboladoğlu Ali Paşa idi. Bunun büyük ceddi olan Canbolad Bey aslen Kürd olup Yavuz Sultan Selim zamanında Kilis taraflarına iskân edilerek orası kendisine yurtluk, olarak verilmişti[245].

Canboladoğlu Hüseyin Paşa, Halep beğlerbeyliği ile, Çağala zade Sinan Paşa maiyyetinde îran seferine memur olmuştu; Çağala zade 1014 H. 1605 M. de Selmas taraflarında trarthlara mağlûp olup Van, çekilmiş ve orduya geç gelip mağlûbiyete sebep olmasından dolayı Hüseyin Paşa'yı orada idam ettirmişti.

---

[243] Zübdeti-üt tevarih c. 2. s. 87.

[244] Fezleke, c. 1, s. 310 ve Naîma, c. 2, s. 13, 34, 39.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/103-104

[245] 978 ramazan ve şevval ayı tarihleriyle (1571 şubat) Azaz ve Kilis beyi Canbolad'a hükümler vardır (Miihimme, 12 s. 27, 59). Canbolad büyük Can-bolad'in torunu olup bunun oğullarından Ömer, Ahmed, Abdullah, Hüseyin isimlerindeki dört oğlu Tımarlı sipahi olup yararlıklarına mebni 967 H. 1559 M. tarihinde Halep beylerbeğisinin inhasiyle tımarlarına üçer bin akçe zam yapılmıştı (Miihimme, 4, s. 4) 990 H. 1582 M. de Canboladoğlu Hüseyin Bey ile kardeşi Celil Bey arasında Kilis sancak beyliği için ihtilâf çıkmış ve Kilis Hüseyin Bey'e verilmiş ve fakat Celil, buna razı olmayarak kabul etmemiştir. Bunun üzerine hükümet, Celil Bey Kilis'e karşı harekete geçtiği takdirde menedilmesini Halep beylerbeğisine emretmiştir (Mühimme, 44. s. 86). Çağala zade Sinan Paşa 1012 H. 1603 M. de İran'a serdar olduğu zaman ocaklık olarak bir yere sahip olanlara beylerbeğilik verilmek kanun değil iken serdarın ısrariyle bu kanuna aykırı olarak Vali Nasuh Paşa'nın azli üzerine 1012 H. 1603 M. de Hüseyin Paşa, Halep beylerbeyliğine tayin edilmişti (Fezleke, c. 1, s. 291 ve Naîma, c. 2, s. 6). Hüseyin Paşa, Halep beylerbeyi olunca küçük kardeşi veya biraderzadesi Ali Paşa da Kilis beyliğine getirilmiştir.

Bu hâdise üzerine Hüseyin Paşa'nın kardeşi veya biraderinin oğlu Ali Paşa ile [246] Hızır Bey, Hüseyin Paşa'nın maiyet olan otuz bin kişiyi ele alarak îran ve Avusturya seferi erindeki durumlardan da istifade ederek isyan etmişlerdir[247] Canboladoğlu Ali Paşa, hükümetin güç vaziyetini fırsat bilerek Seyfoğlu Yusuf'u mağlûp ederek Şam Trablus'unu zapt ve daha sonra Humus ve etrafına yayıldı, istiklâlini ilân etti, askerini Osmanlı ordusu gibi tertip ettirdi; atlı ve yaya iki sınıf sekban vücuda getirip yaya sekbanları yeniçeri gibi altmış iki bölüğe taksim ederek her birine bir çorbacı yani bölük kumandam tayin etti; bunlara maaş olarak iptidadan üçer akçe verip terakki ile yevmiyeleri sekize kadar çıkardı; üç ayda bir postal, koyun akçası ve cephane tevzi ederdi; yaya kuvveti on altı bin kadar olup süvarisi dahi Osmanlıların kapıkulu süvarisi tarzında altı bölüktü"f bunların mevcudu da on sekiz bindi[248]. Canboladoğlu bundan başka adına hutbe okutup para bas tirdi; hattâ 10 cemaziyelâhir 1016 ve 2 Ekim 1607 senesinde Tos-kana hükümdarı olup Kanije'de Triyaki Hasan Paşa'dan mühim bir sille yemiş olan Arşidük Ferdinand ile bir muahede yapmış ve diğer devletlerle münasebeta girişmeğe teşebbüs etmişti.[249]

Vezır-I Azam Murad Paşa'nın Faalıyetlerı

Celâli muharebelerinde Kuyucu lakabını almış vezir-i âzam Murad Paşa, Zidvatoruk muahe-faaliyeti hedesini imzalamağa muvaffak olduktan sonra sahası çok genişlemiş olan Celâli isyanlariyle uğ-raşmayı ele aldı, Anadolu'daki durumu iyice gözden geçirdikten sonra bunlardan iptida, hükümdarlığını ilân etmiş olan Canboladoğlu üzerine yürüdü; yine bu sırada Manisa, Bursa ve havalisinde en korkunç Celâli olan Kalenderoğlu vardı; Murad Paşa Haleb'e indiği zaman İstanbul'la rabıtasını temin için yolu üzerindeki Kalenderoğlu'na güler yüz gösterip kendisine memleketi olan Ankara sancak beyliğini verdi, ve yolu üzerindeki diğer asileri de affetmişti.
Murad Paşa Konya'ya, geldiği ^aman başına otuz bin kişi

[246] Fezleke ve ondan naklen Naîma, Ali Paşa'nın Canbolad oğlu Hüseyin Paşa'nın kardeşinin oğlu olduğunu yazıyor ki daha doğrudur (Fezleke, c. 1, s. 290 Naîma, c. 2, s. 6). Hüseyin Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa olup 1039 cemaziyelâhirde büyük nıiralmrlukla saraydan çıkmıştır (Naîma, c. 3, s. 45).
[247] Naîma, c. 2, s. 6, 7.
[248] Naîma, c. 2, s. 7, ve Hammcr tarihi (Ata Bey tercümesi) c. 8, s. 87.
[249] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/104-105

toplayabileceğini söyleyen serkeşlerden Saraçoğlu Ahmed Bey'i îdam[250], Silifke ve Adana'yı işgal eden Cenışid ve Muslı çavuş kuvvetlerinden evvelkisinin işini bitirdikten sonra Bağras boğazında kırk hin yaya ve atlı kuvvetleriyle [251]kendisini beklemekte olan Canbolad oğlu'nun üzerine gitmeyerek, İskenderun''a. yakın olan Belan boğazından güneye yani ovaya indi ve burada Maraş beylerbeğisi kırk bin kişiyle kendisine iltihak etti. Murad Paşa 1016 H. 1607 M. de bu ovada yaptığı muharebede Canboldaoğlu'nu mağlûp etti; onun müttefiklerinden Lübnan emîri Maanoğlu Fahreddin ile bütün dürzü kabileleri kaçtılar. Canboldaoğlu 'e can attı ve orada da durmayıp çekildi ve güç hal ile İstanbul'a, gelip padişaha iltica etti[252].

Bin Onaltıda Kırıldı Sekban

Mısraı Canboladoğlu'nun bozgununa tarih düşmüştür.

Murad Paşa, o kışı Halep'te geçirdi ve bu esnada bu Ça-ğala zade Mahmud Paşa kumandasiyle sevkettiği kuvvetle Bağdadh Taviloğlu Mustafa'nın elinden aldı. Canbolad seferinde Murad Paşa'mn maiyyetinde Kanije müdafii olan Rumeli beylerbeğisi vezir Tiryaki Hasan Paşa da bulunmuş ve sonra kubbe vezirliğiyle İstanbul'a çağrılmıştır.[253]

---

[250] Saraçoğlu, zorbalardan Dam /cöy'Iü Mustafa'yı öldürmek suretiyle memleketine hizmet etmiş, fakat bu defa zorbalığa kendisi başlamış, kadı naibim hançerle öldürmüş ve sonra Karaman beylerbeğisi Deli Abmed Paşa'yı sarayı ile beraber yakmış ve bin kadar adam öldürmüştü. Murad Paşa, bu herifi öldüreceği zaman Konya'nın bazı ileri gelenleri, memleketi mütegallibeden kurtardı diye kendisine şefaat etmek istemişlerdi. Murad Paşa bu Ahmed Bey'i davet ederek icabında kendisinden yardım isterse ne kadar kuvvetle gelebileceğini sormuş; otuz bin kişi ile gelebileceğini söyleyince Murad Paşa böyle kuvvetli bir şabsı gerisinde bırakmak istemiyerek temizlemiştir (Naıma, c. 2, s. 6).

[251] Murad Paşa tarafından Kırım Hanı Gazi Girayca gönderilen mektupta Canboladoğlu kuvvetlerinin süvari ve piyade olarak kırk binden fazla olduğu yazılmış ve bu muharebede sancağ-ı şerif de kullanılmıştır. Murad Paşa, Canboladoğlu kuvvetlerinden on bin kişinin telef olduğunu beyan ettikten sonra eşkıyanın bakiyyesini temizlemek için oğlu Toktamış kumandasiyle Sivas'ta kuracağı ordugâha bin kişilik bir kuvvet göndermesini ve bu kuvvetin Sinop yoluyla gelmesini bildirmektedir (Feridun Bey münşeatı, c. 2, s. 21) Zü6-det-üt-tevarih*de (c. 2, varak 80 b, ve 81) malûmat vardır.

[252] Canbolad oğlu beş, altı adamiyle İstanbul9a gelirken Bursa taraflarında bulunan Kalenderoğlu bunu haber alıp kendisini yanına getirip ve beraberinde bulundurmak istediyse de Canboladoğlu ne yapıp yaparak /s-tanbuVa can atıp affolunmuştur. Pâdişâh, Canbolad oğlu'yla görüşmüş ve maktul Hüseyin Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa-ki o sıralarda küçüktü ~En-deruna alınmıştır. Hükümet Canboladoğlu'na Temeşvar eyaletini verdi ve bir sene kadar orada kaldı. Fakat mezalimine mebni halk kendisini istemedik-lerinden Belgrad'a gelmişti. Kalenderoğlu isyanını da bastıran Murad Paşa istanbul'a dönünce, Celâli namına ortada hiç bir sergerdeyi bırakmak istemediğinden Belgrad muhafızı bulunan damadı Kadı Ali Paşa'ya verdiği emir üzerine Canboladoğlu'nu Belgrad'da hoğdurmuştur.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/105-106

[253] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/107

Kalenderoglu

Murad Paşa bundan sonra en tehlikeli olan Kalenderogiu üzerine yurudu. Kalenaeroglu Pirî veya Mehmed Ankara'nın[254] Murtazaâbat kazasına bağlı Yassıviraıı köyünden olup 1001 H. 1592 M. de seksen kişi ile şakavet yapıyordu; daha sonra afva uğrayan Kalenderogiu, beylerbey iler in maiyet çavuşu ve bazı beylerbey ilere ekthüda ve mütesellim olmuş ve Çağalazâd e'nin Iran serdarhğmda kendisine sancak beyliği verilmiş ise de bilfiil elde edemiyerek küsmüş ve bundan dolayı 1013 H. 1604 M. de isyan etmişti[255]. Kalenderogiu Anadolu beylerbeğişini mağlûp etmek suretiyle Manisa ve havalisini nüfuzu altına almıştı. Yukarıda söylendiği gibi Murad Paşa, Canboladoğlu üzerine giderken ordunun gerisini emniyet altında bulundurmak için Kalenderoğlu'nu af ile kendisine Ankara sancak beyliğini vermişti. Bunun üzerine Kalenderogiu Ankara'ya gittiyse de ahali zulmünden korkarak Kadı Vildan zade Ahmed Efendi'nin teşvikiyle kendisini kabul etmemişler, o da burasını muhasara etmiş ve daha sonra üzerine Kastamonu sancak beyi Tekeli Mehmed Paşa kumandasiyle Murad Paşa ordusundan kuvvet geldiğini duyunca çekilmişti.

Kalenderogiu, Murad Paşa'mn Canbolad işini hallettikten sonra onun Halep'te kışladığını haber abnca Canbolad kuvvetleri arasından kaçanları kendisine celp ile kuvvetini çoğaltmış ve diğer celâlîlerden Kara Said, Meymun Ağaçtan Pirî ismindeki reislerle beraber otuz bin kişilik bir kuvvetle Bursa üzerine gelip bazı yerlerini yakmış ve sonra Pazartepe ve Suçatı boğazından geçerek Mihaliç, Ulubad ve Kirmastı (M. Kemal Paşa) taraflarım işgal ve tahrip etmişti (1016 H. 1607 M.)[256]

Bu hal İstanbul'dan duyulunca büyük heyecan uyandırmış, derhal Nakkaş Hasan Paşa kunıandasiyle üzerine kuvvet sevkedilmiş ise de kış olduğundan bir iş görülememişti. Tehlikenin ehemmiyetine mebni Edirne ve civarındaki kuvvetlerin Burso'ya geçmeleri emrolunmuş ve

[254] Peçevî tarihinde adı Pirî ve Fezleke ile Naîma da ise Mehmed olarak geçiyor. 70 numaralı Mübimme defterinde (s. 184) Ankara'nın Yassıviran köyünden olduğu görülüyor.
[255] Fezleke> c. 1, s. 290 ve Naîma, c. 2, s. 4.
[256] Mühimme defteri 76, s. 8, 14.

Kalender'in İstanbul taraflarına gelmesi ihtimaline binaen bir miktar kuvvetle vezir Yusuf Paşa Üsküdar'da oturtulmuştu; bu sırada sabık Tamşevar beylerbeğisi olup arpalık hükmüyle Silistre sancağına mutasarrıf olan Mimar Dalgıç Ahmed Paşa, Nakkaş Paşa'yı takviye için Silistre askeri ve Dobrıca gönüllüleriyle Gelibolu'dan Anadolu tarafına geçirilmiştir[257].

Kalenderoğlu, Bursa'ya gelmekte olan Dalgıç Ahmed Paşa'yı Balıkesir'in Gönen kazası ovasında karşılayarak vukua gelen muharebede Dalgıç Ahmed Paşa maktul olup kuvvetleri bozulmuş[258] ve galip gelen Kalenderoğlu da Mihaliç taraflarına çekilip sonra da Manisa ve Aydın taraflarını vurmuştur. Kalenderoğlunun Ankara ile Ege ve Marmara taraflarına kadar sokulması sebebiyle İstanbul'a gönderdiği casusları vasıta-siyle, aleyhinde verilen kararlardan haberadr olmakta ve ona göre de tertibat almakta idi[259].

Murad Paşa kışı Halep'te geçirdikten sonra Kalenderoğlu işini halletmek üzere hazırlandı; Kalenderoğlu, Murad Paşa'-mn İstanbul'a gönderdiği hazineyi vurmak istedi; vezir-i âzam bunu haber alınca bütün kuvvetlerin toplanmasını beklemiyerek elindeki kuvvetlerle evvelâ Maraş ve sonra Göksün taraflarına geldi; bu sırada kendisine bazı kuvvetler iltihak etti.[260]

Murad Pasanın Kalenderogluna Galebesı

Murad Pasa' Kalenderoğlu'nun Adana taraf larına tagallüp eden Musli Çavuş'u ittifakına almak istediğini duyunca bunların birleşmelerini etmek için Musli'ye İçel sancak beyliği beratını yolladı. Kalenderoğlu ile arkadaşları Kara Said, Ağaçtan Pirî ve daha otuzdan ziyade eşkıya reisi Murad Paşa'mn geldiğini duyunca muharebe etmek veya çekilip gitmek hakkında görüştüler ve nihayet vezir-i âzamin yanında az kuvvet bulunup bütün hazinenin de onunla

[257] Mühimme 76, s. 7.

[258] Dalgıç Ahmed Paşa, mimarlıktan yetişmiş, Davud Ağa'dan sonra mimarbaşı olmuş ve yeni camiin ilk inşaatında bulunup sonradan beylerbeyi olmuştur. Kabri Gönen'in Paşa mezarlığı denilen mahallinde iken buranın sonradan park yapılması üzerine başka yere naklolunmuştur. Kabir kitâbesiyle kısa haltercümesi (Karesi meşahiri) isimli eserimizin ikinci fasikülündedir.

[259] Kalenderoğlu eşkıyasından bazılarının îstanbuVdate taraftarlarına güvenerek kıyafet tebdiliyle îstanbuVa gelip yangın çıkarmak suretiyle telâş ve heyecanı arttırmağa kadar (Sabotaj) cesaret ettikleri mühimme defterlerinde zikredilmektedir (Mühimme 16, s. 7).

[260] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/107-109

beraber olduğu için tamahları artarak muharebeye karar verdiler. Kalenderoğlu'nun maiyyetinde yaya ve atlı olarak otuz bin kişi vardı[261].

Kalenderoğlu, Murad Paşa'nm yolunu kesmek için Göksün boğazını kapamak istedi; fakat bunu casusları vasıtasiyle zamanında haber alan vezir-i âzam, daha evvel davranarak boğazı tuttu. 1017 H. 1608 M. de iki taraf arasında şiddetli bir muharebe vukua geldi, Murad Paşa'nm plânı Kalenderoğlu'mı aldatmıştı; serdarın, harbin, en mühim bir ânında hendeklerde sakladığı yeniçerileri birden bire meydana çıkarıp hücuma geçirmesi üzerine Kalenderoğlu bozuldu; takip edilerek çok telef verdi ve Doğu Anadolu'ya doğru kaçtı. Bayburd taraflarında bir az daha mukavemet gösterdikten sonra tamamen bozulup îran taraflarına çekildi.

Murad Paşa, Kalenderoğlu'nun takibine kuvvet gönderdikten sonra kendisi ağır ağır geriden yürüyüp Sivas'a geldi, bu sırada Tavil kardeşi Meymun'un Kalenderoğlu'na iltihak etmek üzere altı bin eşkıya ile Tokat ve Şebin Karahisar yoluyla Erzurum'a, gittiğini duyunca ağırlıksız olarak yalnız bir haftalık yem almak üzere ordudan ayırdığı on beş bin askerin başına geçerek, altı gün altı gece takip etti; ihtiyar ve rivayete göre doksanlık olan Murad Paşa, on iki konakta alınacak yolu yedi konakta alarak Meymun kuvvetlerine yetişti ve bir baskınla onları kısmen imha etti ve kurtulanlar Kalender oğlu'yla beraber İran'a kaçıp şaha tâbi oldular[262].

Murad Paşa'nın Diğer İcraatı

Kuvucü Murad Paşa Bayburd'a geldiği zaman Celâli olmayan fakat on beş bin kişilik maiyyetleriyle reayaya fenalıkları olan Murad Hanlılar diye maruf üç kardeşi[263] ve Beyşehirb\i Emîr Şahî denilen müte-gallibeyi ortadan kaldırdı; maksadı Anadolulu iyice temizliyerek

---

[261] Peçevi tarihi, c. 2, s. 335.

[262] Murad Paşa Canboladoğlu üzerine giderken öldürdüğü eşkıya ve asileri Konya çayırında kazdırdığı kuyulara attırmaktan başlayarak bu, Tavil biraderi Meymun baskınına kadar elde ettiği eşkıyayı öldürüp kazdırdığı kuyu gibi çukurlara attırmış ve bundan dolayı Kuyucu lakabını almıştır (Naîma, c. 2, s. 9 ve 42).

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/109-110

[263] Murad Hanh'lardan olan üç kardeşin biri Trabzon beylerbeğisi Ali Paşa ile kardeşi Mustafa Paşa ve üçüncüsü de sancakbeyi Abdurrahman Bey idi (Zübdet-üt-tevarih, varak 105 b).

bir daba böyîe yer yer ayaklanmaları önlemekti.
Vezir-i âzamin bu muvaffakiyetlerini gören padişahın yanındaki akıl hocaları, kendisinin Erzurum'da kışlayarak ilk baharda Iran üzerine gitmesi hakkında Murad Paşa'ya bir hatt-ı hümâyun gönderttilerse de o, bu hatt-ı Hümâyuna makul ve muvafık cevaplar vererek Anadolu'nun henüz şakavetten temizlenmediğini arz e dip :
— "Bizi kendi halimize bırakınız; iş sahibi işini bilir : herkesin sözüne kapılmayınız; evvelâ kendi memleketimizdeki düşmnı bertaraf edelim, sonra İran seferine çıkalım" diyerek acele İstanbul'a döndü ve 9 ramazan 1017/18 aralık 1608'de Üsküdar'a geldi; Murad Paşa beraberinde Celâlîlere ait dörtyüz bayrak getirdi ki bu, eşkıyanın müteaddit kuvvetlerini gösterir.[264]

Üsküdar Seferi

Murad Paşa, Canboladoğlu ve kalenderoğlu gibi büyük Celâlîlerle uğraşmak isterken
mıntaka jruntaka faaliyette bulunan diğer bir kısım Celâlîlere güler yüz gösterip onları birer vazife ile oyalamıştı; bunlardan Aydın ve Saruhan taraflarında Üveys Paşa zade kethüdası Yusuf Paşa [265] ile î çel* de sancak verdiği Muslî Çavuş mühimleri idi Murad Paşa îran üzerine sefer vardır diye Üsküdar'a geçerek gönderdiği mektuplarla Yusuf Paşa'yı okşıyarak ele abp îran ferine gidilecek diye Üsküdar'a getirttikten sonra hakkından crehniş veMsulî Çavuş'uda Konya valisi Zülfikar Paşavasıta-sivle Konya'ya, davet ettirip aynı zamanda orada

[264] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/110
[265] Yusuf Paşa, Aydın muhassılı Üveys Paşazade Mehmed Paşa'mn kethüdası olup 1014 H. - 1605 M. de efendisinin vefatı üzerine derhal onun yerine tayin edilmek suretiyle maiyyetindeki üç bin kişi ile Celalîlere iltihakının önüne geçilmiştir. Bu hususa dair vezir-i azamın takriri şöyledir : Devletlû Pâdişâhım,
Üveys Paşaoğlu fevt olmağla berveçh-i arpalık tasarrufunda olan Aydın sancağı mahlûlden kendinin kethüdası olup Hamid sancağı beyi olan Yusuf Bey kulları cümle mal-i mîrî tahsilinde ve vilâyet zaptında müşarünileyh muîn ve zahir olup ahvalini görüp gözeden ol kimse imiş ve müteveffanın üç binden ziyade yarar mevcut adamları varmış.
Devletlû Pâdişâhım, Allah saklasın ol miktar adam çok cemiyettir. Müşarünileyhin malını yağma edip cemiyet ve fesada mübaşeret eylemedin sancağı e muhassıl-ı emvalliği mezkûr Yusuf Bey kullarına muaccelen tevcih olunup ılagla hükmü gönderilmek din ve devlete £Üİ enfâdir. Enır-i şerifiniz olursa zik-lunan sancak ve rmıhassılhk-ı mezkûr Yusuf Bey kullarına tevcih olunup ccelen emri gönderilsin. Bu babta emr-ü ferman devletlû pâdişahımındır. 1 ^şevval, sene 1014. Bu takrir üzerine pâdişâh I. Sultan Ahm e d "verdiye yazarak Yusuf Bey Aydın muhassıh olmuştur (Emirî tasnifi ıncı Ahmed vesikaları (Hatt-ı hümâyun kartonu), numara 179).

onu da kati ettirmiştir; Murad Paşa, Üsküdar'da, bulunduğu sırada yukarıda adları geçen Celâlîleri temizlemek üzere çalışırken aleyhdarları da hir an evvel kendisini İran tarafına yollayarak icraatından korktukları vezir-i azamı istanbuVdan uzaklaştırmak istemişlerse de [266] vezir-i azana gizli plânını pâdişâha tekrar arzetmesi üzerine asd maksadın [267]İran seferi olmadığı ve bu sefer bahanesiyle mütegalli-beyi temizlemek olduğu anlaşılmıştır.

Murad Paşa'nm temizlediği Celâlîlerden başka bazan yalnız başlarına hareket eden ve bazan mevcut büyük Celâli kitlelerine iltihak eyleyen veya mevziî faaliyet gösteren ve mevcutları onbin ile bin arasında bulunan müteaddit Celâli zümreleri de vardı.

Bunlardan on üç bin mevcutlu Zülfikar Paşa ve aynı derecede kuvvetli olan Tekeli Mehmed Paşa, Türkçe bilmez Hüseyin Paşa'mn afvma uğramışlardır. Celâlîlerden Kalen-deroğlu'na iltihak eden dört bin mevcutlu Said Arap veya Kara Said üç bin mevcutlu Deli Hüsrev ve binden ziyade kuvvetle Şarkî Karahisar ve Giresun taraflarında faaliyette bulunan Hacı Şamlı1 ve Kara Koncolos, ve maiyetleri yüzle bin arasında olan daha bir hayli eşkıya vardı [268].

»«s- Murad Paşa, yalnız Celâlîleri değil onlarla uzaktan ve yakından temasları olan, onlara yataklık edenleri hattâ aralarında bulunan çocukları bile sonradan şakavete sülük eder diye öldürtmüştür. Seferden avdetten sonra bakıyye kalan Celâli eşkıyasiyle mahallî şakavet yapanların haklarından gelinmesi için sancak beyleriyle kadılara hükümler gönderilmiştir; bundan başka eyaletlerdeki kapıkulu süvarilerinden olan eşkıyanın da tedibi için süvari ocağından ulûfeci ve gureba bölükleri ağaları tayin olunmuşlardır [269]. Yine böylece şakavetin tamamen önünü almak için eşkıyalıkları mahkeme

---

[266] Naînıa, c. 2, s. 46 ve 62 ilâ 70 (Üsküdar seferi münasebetiyle geçen hâdie er). \eztr-i âzam Murad Paşa'ya aleyhdar olan Kaptan-ı derya Hafız med Paşa ile sadaret kaymakamı Mustafa Paşa ve Şeyhülislâm Hocu-
Mehmed Efendi ve Dar-üs-saâde ağası Mustafa Ağa idi (Naîma,17).

[267] Başbakanlık arşivi, Emin tasnifi Ahmed-i evvel hatt-ı hümâyun sene 1014.

[268] Gördüğüm bir mecmuada Canboladoğlu'nun on sekiz bin sekban, onaltı bin süvari ve beş bin kadar da softa kuvveti varmış, Kalenderoğlu'nun ilk zamanlarda seksen, sonra üç bin, Kara Said'in dört bin, Deli Hüsrev'in üç bin, Tavil Ahmed'in sekiz bin, Murad Hanlı kardeşlerin on beş bin Zülfikar Paşa'mn on üç bin kuvvetleri olup bunlardan başka yüzle bin arasında adetleri elli bir olan reislerin maiyyetlerinde Celâli eşkıyası vardı ki bütün kuvvetleri yüz yirmi yedi bin. kadar tutuyordu. (Rık9anâme. Esad efendi kitap' lan numara 3384). Bunlardan başka iki bin beşyüz mevcutlu Iğdişli Muştala, Sarhoş Halil, Isaoğlanı, Kara Süleyman, Küçük Hızır, Çınar-oğlu, Sarı Nebi, Günuğrusu vesaire gibi hükümet kuvvetleriyle çarpışan çeteler vardı (Mühimme 78, s. 838, 850).

[269] Mühimme defteri 78, s. 649 ilâ 656, 832, 850, 851.

sicillerinde mukayyet olanların takibi ve bunların cürümleri hakkında çıkarılan dosyaların eşkıya teftişine memur Mehmed Paşa'ya teslimi eyaletlere tamim edilmiştir .

On üç, on dört sene süren bu şakavet dolayısiyle Suriye, Irak ve Anadolu âdeta elden çıkmış denecek vaziyete gelmiş, asayiş kal- mamış, ticaret durmuş ve iktisadî durum çok fenalaşmıştı [270]. Bundan başka şakavetten dolayı köylü halk şehir ve kasabalara sığındıkları için ziraat yapılamaması yüzünden memlekette mühim ve tehlikeli darlık vukua gelmiş ve aynı zamanda tımarlı sipahinin maişet durumu çok azalmıştı. Bunun için hükümet bir taraftan köylünün tekrar yerlerine dönmelerini ve ticaret sahiplerine kolaylık gösterilmesini tavsiye yollu eyaletlere fermanlar gönderirken [271] bir taraftan da 1019 recep iptidasında (1609 ekim) Adalet-nâme ismi altında Anadoludaki bütün fenalıkları, Celâlîliği doğuran amilleri, halkın ıstırabını belirten dikkate şayan bir ferman neşretmiştir [272].

Tarihlerin kayıtlarına göre Kuyucu Murad Paşa'nın üç sene süreri»temizleme faaliyeti neticesinde Canboladoğlu, Ka-lenderoğlu, Tavil kardeşi Meymun kuvvetlerinden otuz bin ve bunlardan başka, yüz, bin, üç biner kişilik kuvvetlerle şakavet yapan kırk sekiz çeteci kuvvetlerinden yirmi beş bin kişinin öldürüldüğü ve bunlardan hariç diri olarak elde edilip katledilenlerin de onbin kadar olduğu tahakkuk etmiştir [273] ki mecmuu altmış beş dir. bin [274]

XVI. YÜZYIL SONUYLA XVII. YÜZYIL BAŞINDA PADİŞAHLAR, HÜKÜMET REİSLERİ VE İDARÎ DURUM

Üçüncü Murad (1574 -1595)

Dördüncü bölümde kısmen gösterildiği üzere III Murad, zayıf iradeli, re'sen direktif vermekten âciz, muhtelif tesirler altında hareket eden bir hükümdardı. İlk zamanları vezir-i âzam S okullu Mehme Paşa'nın idaresi sayesinde iyi gittiyse de onun ölümünden sonr o kudrette bir

[270] Mühimme 78, s. 631.
[271] Mühimme 78, s. 334 ve 731
[272] Adaletnâme sureti Mühimme de/teri'nin 78 numarasında (s. 896) dır.
[273] Zübdet-üt-tevarih, varak 107 b ve Naîmay c. 2, s. 47.
[274] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/110-113

hükümet başkanı bulunmamasından dolayı devle İdaresine valide, haseki sultanlarla musahibe ve bazı paşalar v saray ağaları müdahale eder olmuşlardır.

Yirmi bir sene padişahlık etmiş olan III. Murad, sarayınd kapalı bir hayat geçirmiş, ilk zamanlarında cuma namazlarına çıkarken sonra onu da terk ederek sarayda namaz kılmağı âdet etmişti. Babası II. Selim, ara sıra Edirne'ye gidip dolaştığı halde bu İstanbul'dan ve hattâ sonraları sarayından dışarı çıkmamıştır [275]

III. Murad tetebbua ve eğlenceye meraklı ve kadına düşkün olup zamanını bunlarla geçirirdi. Kendisinin Muradı mahlasiyle türkçe, arapça ve farsca divanları olduğu gibi merakı olan tasavvuf vadisinde de 1001 H. /1593 M. de yazdığı "Fiituhat-ı styam" isminde mühim bir eseri ile Şemseddin Sivasî tarafından şerhedilen "Esrarnâme" adında diğer bir eseri vardır; manzumelerinin içinde güzelleri de görülüyor. Aşağıdaki muhammes muta-savvifane manzumesinin matlaıdır :

Temâşândır cihan nakşi ve lâkin bî nişansın sen Ayan iken hicabı nür zâtında nihansın sen Zaman île mekânın hâliki bî îyn ü ânsın sen Mekân senden dolu yârab ve lâkin bî mekânsın sen Vücudunla cihan ve lâkin bî nişansın sen, III. Murad'ın nesih ve talik yazıları da güzel olup müverrih JUî Menakıb-ı Hünerveran isimli eserini bu pâdişâh adına kaleme almıştır. Daha aşağıdaki inhitat kısmında bunun saltanatı zamanındaki fena durum incelendiğinden burada bu kadarla iktifa edildi.[276]

Üçüncü Mehmed'in Şahsiyeti (1595 -1603)

III. Murad'ın büyük oğlu olup Manisa sancakbeyi iken babasını* yerine 1003 H. /1595 M. de hü-

kümdar olmuştur. Bunun saltanatı zamanında da, babası devrinde alışılan devlet işlerine müdahale, daha geniş ölçüde devam etmiştir. Sancak beyliğinin saltanata gelen son Osmanlı padişahı budur.

III. M e hm e d, tab'an zayıf iradeli ve safdil olup çok tesir altında kalırdı. Validesi Safiye Sultan kendisi üzerinde müessir olup icabında verdiği iradeyi geri aldırır di. III. Mehmed mûtekid ve Hazret-i

[275] Peçevî, c. 2, s. 281 ve Fezleke, c. 1, s. 219.
[276] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/114-115

Peygambere çok hürmetkar olup isimleri zikredildikçe ayağa kalkmağı itiyat edinmişti. Bu da babası gibi sarayda kalmak istemişse de yeniçerilerin ısrarları üzerine Eğri seferine çıkmış ve Haçova meydan muharebesini kazanmıştır. Şuara tezkiresi yazmış olan Riyazi, III. Mehmed'in Adlî mahîasiyle diye redifli bir gazelini tezkiresine koymuştur ki son beyit şudur :

Dilber oldur Adliyâ, kim hışmidicek âşıka Boynuna bend eylerin zülf-i hümâyunum diye

Olayların tetkiki, bu hükümdarın çok terbiyeli, halım, vakarlı, sakin ve aynı zamanda vehimli ve işlerinde müteredditolduğunu gösteriyor. Celâli isyanları ve Iran vaziyeti sebebiyle teessüründen çok defa yemek ve içmekten kesilirmiş. Ölümünde bu teessürün ve hem de büyük oğlu şehzade Mahmud'un ölümünden müte-vellid vicdan azabının, tesiri vardır; genç, yani otuz sekiz yaşında vefat etmiştir. On altı yaşındaki büyük oğlu Şehzade Mahmud'un, bir şeyhin telkini ile kendi aleyhinde hariçle bazı mektuplaşması haberi alınıp mektupların kızlar ağası vasitasiyle elde edilmesi üzerine şehzadeyi evvelâ hapsedip sonra boğdurmuş ve şeyh ile Şehzadenin validesi ve diğer vasıta olanları denize attırmıştır (1603 haziran). III. Mehmed oğlunu öldürdükten yedi ay sonra vefat .-tmiştir (1012 H. / 1063 M.).[277]

Birinci Ahmed'in Şahsiyeti (1603 -1617)

On dört yaSıuda hükümdar olup [278] on dört sene padişahlık etmiş olan I. Ahmed 1026 H. / 1617 M. de yirmi sekiz yaşında ölmüştür; Avusturya, îran seferleri ve Celâlîlerin çok faaliyetli bir zamanında hükümdar olmuştur; çocuk denecek yaşta bulunması sebebiyle devlet işlerinde bizzat hareket edecek halde bulunmadığından bütün hareketlerinde tesir altında idi. Dinî taassubu pek fazla olup aynı zamanda vefasızdı. Devlet işlerini bizzat takip ederse de emrini tesir altında verir ve üzerinde kim, nasıl müessir olursa öyle olurdu. Vefasızlığına misal olarak ömrünü hudutlarda geçirerek Macaristan'ın fena durumunu düşzeltmiş olan Estergon fâtihi Vezir-i âzam Lala

[277] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/115

[278] Zübdet-üt-tevarîh sahibi Mustafa Safi Efendi, Sultan Ahmed'in 996 H. - 1588 M. de Manisa'da doğup on altı yaşında hükümdar olduğunu yazmaktadır (Varak 20); fakat meghur olanı metindeki on dört yaştu.

Mehmed Paşa hakkındaki muamelesi kâfiîür misal teşkil eder.

Lala Mehmed Paşa Estergon'u alıp imparatorla galibane bir sulh esaslarını takarrür ettirerek müzakere etmesi münasebetiyle pâdişâhın fevkalâde iltifatına mazhar olmuş ve Avusturya işini tamamen halletmek üzere tekrar o tarafa serdar tayin edilmişti. Lala Mehmed Paşa hakkındaki bu teveccühü kıskanan ve valide sultan'm himayesiyle padişah üzerinde müessir olan kaptan-ı derya Derviş Paşa, pâdişâhın zihnini çelerek henüz muharebe işi bitmeden evvel vezir-i âzamin îran üzerine gitmesi hakkında bir emir tebliğ ettirdi.

Bu halden dolayı şaşıran Lala Mehmed Paşa vaziyeti izah yollu bir kaç arîze yazdiysa da Sultan Ahmed, akıl hocasının tesiriyle kabul etmiyerek İran seferine gitmesinde ısrar etti. Bu halden müteessir olan vezir-i azama nüzul isabet etti; hayatından ümit yoktu; gelip görenler vaziyeti pâdişâha söylediler ise de pâdişâh Derviş Paşa'nın telkini ile mutlak gideceksin diyor ve Mehmed Paşa'nın hastalığını temaruza hamlediyordu; Peçevî, bu münasebetle efendisi Mehmed Paşa'nın son durumunu şöyle anlatıyor :

"... Merhuma vefatından iki gün mukaddem hatt-ı şerîf geldi ki, temaruz edersin; şöyle ki bir gün çıkmayasm hakkından gelirim; merhum dahi cevap için bir telhis yazdırdı. Padişahın emri üzere öbir gün geçerim; ancak ol güne ömrümüz vefa eder mi bilmem? Ya bunda ölüm, ya anda Ölüm, ol zamanda hale îtimad fcuyurulur ve ertesi kabl-ez-zuhur Uzun kâtip merhum ki saa-detlû padişahın malûmu bir muteayyin adam idi; kapı ağasına ki merhum oğul derdi ve ziyade muhabbet ibraz ederdi; gönderdi ve sevabın kast edip zahmete girsün, ve ıyadetimize gelsün ve halimizi görsün deyü rica etti. Kapı ağası padişahtan izin alıp Öğleden sonra geldi ve merhumun halin gördü ve hayli ağlayıp bükâlar etti. Merhum dahi ağa bizim halimize îtimad olunmadı ve bu devleti aliyyede ettiğimiz hizmetimiz bilinmedi bulaykim huzurı hakda zayi olmaya. Rica ederim benden saadetlû padişahın mübarek eteğin öpesin ve vasiyetim olkadarcadır, diyesin; altı saçı bitmedik, anası sütüne muhtaç yetimim var; bunları il kapısına muhtaç etmesin; her ne ederse Hazret-i Hak bin o kadar mükâfatın eylesin.

"Ağa ağlaya ağlaya varır; saadetlû padişah ne ağlarsın buyurdular; ağa dahi padişahım şöyle bir vezirin gidiyor, ne haline kimse inandı ve ne

kadri bilindi der. Pâdişâh da ol giderse yerine biri dahi gelir der. Ağa :
— "Pâdişâhım anın yerin tutan vezir bulunca çok vezir değiştirirsin" cevabım verir. Bunun üzerine Sultan Ahmed:
— "Parası sefer masarifi için alınsın; sair muhallefâtına taarruz olunmasın" demiş; fakat yerine gelen Derviş Paşa nakdinden başka muhallefâtına da el uzatarak çoğu alındı."

Sultan Ahmed bu vefasızlığını Kuyucu Murad Paşa'yada tatbik etmek ve etrafındakilerin tesirleriyle onun hizmetini de takdir etmemek istediyse de, Murad Paşa'run sertçe ve dürüstçe hareketi ve süratle İstanbul'a, gelerek pâdişâhla görüşüp plânını anlatması üzerine durum düzelmiştir; bununla beraber Murad Paşa istanbul'da bulunduğu müddetçe mukarriplerin mefsedetleri yüzünden I. Sultan Ahmed'le epi uğraşmıştır.
Bu padişahın Ahmed adı ve Bahtî mahlasiyle bazı manzumeleri vardır.[279]

Hükümet Reisleri

Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümünden (1579) Halil Paşa'nın sadr-ı âzamhğma (1617) kadar otuz sekiz sene içinde mükerrerlerinden sarf-ı nazar hükümet reisliği makamına on dokuz vezir-i âzam gelmişti. Daha aşağıda yazılmış olan vezir-i âzamlar kısmındaki hal tercümelerinden anlaşılacağı üzere bu mevkie liyakati olanların adedi üçü geçmemektedir.
Kanunî Sultan Süleyman zamanına kadar ve onun devrinde vezirlik rütbesini ele alabilmek büyük bir ehliyet ve başarı mükâfatı olarak verilir ve rütbe sahibi divan-ı hümâyunda kj^bbe veziri olarak bulunup tecrübesinden istifade edilirdi. Yine o devirlerde vezir adedi kubbe altına inhisar etmek üzere dördü geçmezdi. Onaltıncı asır ortalarında'ehemmiyetine mebni Budin, Mısır ve bu asır sonlarına doğru yine aynı maksatla Yemen ve Bağdad*a da vezir valiler tayin edilir olmuştu.
III. Murad zamanında valide sultan, kapı ağası, musahip erkek ve kadınlarla saray dışında padişaha yakın olan nüfuzlu adamların iltimas ve himayeleriyle liyakate ve hizmete ehemmiyet verümiyerek gelişi

[279] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/116-117

güzel beylerbeyilik ve vezirlik verilir oldu. Vezir adedi arta arta eyaletlerdeki beylerbey ilikler e vezir valiler tayin edildi. Valiler, tayinleri için Valide Sultan, vezir-i âzam veya pâdişâh üzerinde müessir olanlara külliyetli rüşvet veriyorlardı. Vezir-i âzam Hadım Hasan Paşa, tayin ettiği memuriyetlerden kanunen kendisine verilen caizeden fazla, aldığı külliyetli rüşveti III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan'a (Venedikli Bafo) verdiğini söylüyordu. Meşhur Sinan Paşa ilk sadareti müstesna olarak diğer dört defaki sadaretini hep saraya takdim ettiği yüksek para ve hediyeler sayesinde elde etmişti; Sinan Paşa'ya göre zengin olmayan bir vezirin hükümet reisliği etmesi mümkün değildi. Devlete hiçbir hizmeti dokunmayan, celâlîler tarafından def'atle mağlûp edilmiş olan Nasuh Paşa, mühr-ü hümâyun Kuyucu Murad Paşa'dan alınıp kendisine verilecek olursa kırk bin altın ile askere yetecek zahireyi kendi mahndan vereceğini padişaha bildirmiş, fakat Sultan Ahmed, devleti büyük bir uçurumdan kurtaran vezir-i azama dokunmayarak Nasuh Paşa'nın mektubunu Murad Paşa'ya yollamıştı.[280]

İdarî Durum

Kitabımızın bundan evvelki birinci ve ikinci ciltlerinde Osmanlı devletinin kuruluşu, yükselişi ve esaslı kanunlarla nasıl kuvvetlendiği görülmüştü; bir aşiretin, küçük bir beylik kurmasiyle başlayan ve mükemmel teşkilâtla kuvvetlenen, her cephedeki idare tarzı Anadolu ve Rumeli'de bir hayli devletlerin ilhak edilmesiyle genişlemiş, aşiret ananeleri yerine hükümet kanun ve kaideleri kaim olmuştu.

Fatih Sultan Mehmed zamanında şark usulü teessüs eden saltanat ve padişahlık, Kanunî Sultan Süleyman zamanında Avrupa'da yapılan geniş mikyastaki fütuhat sebebiyle Avrupai bir devlet şeklini almış, vezir-i âzam ibrahim Paşa zamanında başlayan Avrupa sahasındaki mühim rol oynama ve icabında müdahele sistemi Sokullu Mehmed Paşa'mn Ölümüne kadar (1579) muvaffakiyetle devam etmiştir.[281]

[280] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/118
[281] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/119

Durumun Bozulması

Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından sonra ve onyedinci yüzyıl başlarında gelmiş olan üç Osmanlı hükümdarı (III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed) zamanında devlet idraresi valide sultanlarla padişah kadınları, kapı ağası, kızlar ağası, kadın, erkek musahipler ve diğer bir kısım nüfuzlu şahısların müdahaleleriyle bozuluyordu. Zevk ve safaya düşkün olan II. Selim, devlet idaresini vezir-i âzami Sokullu Mehmed Paşa'ya bırakarak zamanını hoşça geçirmişse de, III. Murad bunun kıymetini bilememiş ve Sokullu'dan sonra gelenler de onun gösterdiği liyakatin hiç birini gösterememişlerdir. Bu yüzden rüşvet ile iktidarsız adamlar iş basma geçmişlerdi. Muharebelerin uzaması pek muntazam olan askerî teşkilâtı bozmuş ve ihtiyaç üzerine ocaklara, devşirme kanununa aykırı olarak kanun harici asker alınmış, tımarlı sipahi ihmal edilmiş, bu suretle pek muntazam olan askerî teşkilât ve disiplin bozulmuştur; beyler-beyilere verilmesi icap eden zengin haslarla muharip eyalet sipahisine verilmesi lâzım gelen gelirli zeamet ve tımarlar saray mensuplarına yani musahip, cüce, dilsiz ve hokkabazlara verilmeğe başlanmıştı; bu sebeple eskidenberi sağlam esaslara bağlanmış olan askerî teşkilât III. Murad'm zamanından itibaren bozulmuştu.

Bundan başka ilmiye sınıfının bozularak devletin şeı hukukî kanunlarım tatbike memur olan hâkimlerin ve onların naiplerinin irtikâp ve ehliyetsizlikleri ve muharebelerin devamı ve birçok sebeplerle çiftini bırakan köylünün Celâli olmaları dola-yısiyle varidatın noksan olması malî vaziyeti çok sarsmış, paranın ayarı bozulmuş ve bu haller memlekette iktisadî ve ticarî geniş buhranlara sebep olmuştur.

Artık Osmanlı padişahları bizzat ordusunun başında cephelerde uğraşan bir baş kumandan değil, sarayda kapanmış, memleket ahvalinden, hakikî durumlardan habersiz şahsiyetlerdi; bunlar sarayda cariye ve dalkavukların, nedim ve musahiplerin terbiyesiyle yetişmişler ve bilfiil hariçle temas edemedikleri için muhitinin tesiriyle iş görür olmuşlar, vezir-i âzami, bu tesir ile verdikleri emre göre hareket ettirmişlerdir. Hükümet reisi sıfa-tiyle vezir-i âzamların kendi

işlerine lüzumsuz müdahaleden dolayı itiraza cesaretleri veya o mevkie liyakatleri olmaması sebebiyle işler karışmağa başlamış, hattâ Sokullu bile son zamanlarında bu müdahaleler sebebiyle idareyi zor. yürütmekte ve padişahın himayesine nail olanların su-i istimallerini önlemekte bulunmuştu. Musahiplerden Candaroğlu Şemsi Ahmed Paşa, III. Mu-rad'a kırk bin altın rüşvet kabul ettirdiği gibi yine bu padişah zamanında ve onun himayesinde bulunan defterdar Üveys (Paşa) de sû-i istimali tahakkuk etmesine rağmen himaye görmüş ve hattâ başdefterdarhğa getirilmişti.

Eyaletlere vali tayininde liyakate değil en fazla para verene itibar edildiğinden bu suretle devletin asıl bünyesinde de rahneler açılıyordu; meselâ vezirlikle Mısır valisi olan Hadım Hafız Paşa azlolunarak yerine tayin edilen Mır Âlem Ağa, hazineye her sene yüzbin altın irsaliye göndermek şartiyle vali olmuştu. Sancakbeyliği, beylerbeyilik, defterdarlık, kadılık ve saire gibi mühim memuriyetlerin (caizeler hariç) bahası malûm olup vasıta olan adama ayrıca dellâliye veriliyordu. Sarayda harem kethüdası olan Canfeda Kadın'ın kardeşi Deli İbrahim Paşa, Diyarbakır valisi iken fevkalâde mezalimine binaen azlolunarak tstan-buVa gelmiş ve saraya takdim ettiği hediyelerin tesiriyle iki ay sonra tekrar aynı yere vali olmuştu.

Devlet merkezinde otorite zaafa uğrayınca eyaletlerdeki beylerbeyi ve sancak beylerinin kanunsuz hareketleri başgöstermiş ve bunlarla rekabet edercesine halkı soyan hâkimlerin hali ise I. Ahmed'in Adaletnâme'sinde tasrih edildiği üzere pek elîm bir hal almıştı.[282]

Yabancılara Yardım

Bu onaltıncı yüzyıl sonlarındaki acıklı hâdiselerden birisi de hükümet işlerine sarayın müdahalesi yüzünden bazı Yahudilerle aslen ecnebi olup devşirmelikten yetişmiş olan devlet adamlarının

[282] Adaletnâme kadıların, nahiyelerini, kendilerine niyabet edecek olanlara iltizama verdiklerini, bir taraftan kadıların ve diğer taraftan voyvodalarla uyu-& naiplerin beraberce halkı soyduklarını ve gezerlerken her kasaba ve köye yakın gelince mezarlıklarda yeni gömülmüş mezarları sayıp bunlar ne zaman öldü? metrukâtı ne oldu bize niçin haber vermediniz? diye halka eziyet ettik, îrıni, cebren ölünün muhallefâtmı yazıp ikiyüz akçe değer eşyayı bin ve bin yüz akçe babaya tutup resm-i kısmet aldıklarını ve evvelce ölmüş olanların nuhallefâtmı mükerreren yazıp resm-i kısmet aldıklarını ve sair bu gibi meza-limden bahsedilmektedir (Mühimme 78, s. 897).

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/119-121

oynadıkları rollerdi.

Bu Yahudilerden birisi, II. Selim'în validesi Nurbânu sultanın himayesine nail olan Portekizli Yasef (Jozef) Nasi'-dir; bu adam Valide sultan vasıtasiyle pâdişâha hulul ederek Kiklad adaları dukalığına tayin edilmiş ve daha sonra Kıbrıs dukası olmak istemişse de Sokullu'nun müdahalesiyle burası eyalet yapılarak Yasef Nasi'ye verilmemiştir[283].

Saray'da haremin kilercisi bulunan Yahudi Kira Kadın devlet işlerine müdahalesiyle şöhret kazanmış tımar ve zeametlerin tevcihlerinde aldığı rüşvetlerle çok zengin olmuştur; yine böylece Alamanoğlu denilen saraya mensup bir Yahudi, rüşvet almak suretiyle genç bir sipahiyi yeniçeri ocağına kâtip tayin ettirmişti. Kira Kadın bir sipahi isyanı neticesinde öldürüldüğü zaman malının müsaderesi neticesinde beş milyon akçe elde edilmişti (1008 H. /1599 M.). Kira Kadın Venediklilerin kendisine verdikleri bir imtiyaz mukabilinde[284] cumhuriyetin Kıbrıs'taki ticaretine mühim menfaatler temin eylemişti. Bu hususlarda Nûrbânu ve Safiye Sultanlardan yardım görüyordu.

Venedik elçisi J. Soranzo kendi hükümetiyle Osmanlı hükümeti arasında ihtilaflı olan Dalmaçya hududunun tahdidi hususunda Nûrbânu Sultan'la III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan (Bafo), Yahudi Kira Kadın ve tabiplerden Yahudi Salamon Natan'm yardımlarını görmüştü.

Safiye Sultan, Bafo hanedanından olup Venediklilerin Korfo valisinin kızı idi; babasının yanma giderken Türk korsanlarının eline esir düşmüş ve saraya verilerek III. Mehmed'e valide jDİmuştu. Sözü, oğlundan ileri giden Safiye Sultan, Venedikli Hasan Paşa ile beraber cumhuriyete elden gelen bütün yardımı yapmışlardır [285].

Padişah hocası olup fazl-u-kemaîi ve cerbezesi itibariyle devletin iç ve dış siyasetlerinde mühim tesiri görülen Hoca Sade d din Efendi, Lehistan kıralhğı işinde mühim rol oynadığı gibi İngilizlerin düşmanı olan ispanya'nın Türkiye ile muahede yapmasına mâni olmuş ve bu suretle ingilizleri memnun etmişti.[286]

---

[283] Yasef Nasi hakkında kitabımızın ikinci cildinde (s. 685 ve bu ciltteki a dukalığı kısmında) malûmat vardır.

[284] Haremin kilercisi Yahudi Kira'ya Venedik'te bir piyango icadı hakkında verilen imtiyaz-ı zımmiye mukabil senato, Kıbrıs'ta Venedik ticaretine mühim menafi temin eden yedi fermana nail oldu (Hammer tarihi, c. 7, s. 136).

[285] Bu hususlar hakkında bu cildin ikinci kısmındaki Osmanlı - Venedik münasebetleri kısmına da bakın.

[286] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/121-122

Hukumet Otoritesinin Kırılması

Osmanlı pâdişâhları, III. Murad'm saltanatı zamamna kadar icabında direktif mahiyetinde olan ve hatt-ı hümâyun denilen kendi el yazılarını havi emirlerini ancak fevkalâde hallerde divan-ı hümâyuna gönderirlerken bunun zamanında sadaret makamının nüfuzuna halel geldiğinden padişah üzerinde müessir olan şahısların tesirleriyle herhangi bir iş hakkında sık sık hatt-ı hümâyunlar çıkmağa başladı. Halbuki o tarihe kadar vezir-i âzam, arz günlerinde pâdişâh huzurunda yapılacak işler hakkında mü-taleasım arzeder, hükümdar da kısaca muvafık veya hayır der ve o suretle muamele yapılırdı; fakat hatt-ı hümâyun ile iş görülmeğe başlayınca divandan vilâyetlere gönderilen tuğralı fermanlara itibar olurunayarak hatt-ı hümâyun ile tebligat yol almış ve bittabi vezir-i âzamin nüfuzuna büyük bir darbe vurulmuş ve bu tarzın Sokullu Mehmed Paşa'mn aleyhdarları tarafından telkin edildiği görülmüştür.[287]

İlmiye Sınıfı

Hem müderris ve hem hâkim yetiştirmekte olan ulema mesleği eski ehemmiyetini kaybederek zayıflamış ve ehliyet yerine himaye gören veya rüşvet verenler tayin edilir olmuştu, hususiyle bak ve adaleti temsil etmekte olan adlî tayinlerdeki isabetsizlik, haksızlık Celâli mezaliminden daha hafif değildi; halkın hükümetten nefret etmesinde kadıların mühim rolü vardı III. Murad'm ve daha sonra oğlunun hocası olan müverrih Sadeddin Efendi'nin büyük oğlu Mehmed Efendi henüz küçük yaşta iken Mekke kadısı ve hemen arkasından da istanbul kadısı tayin edilmiş ve bu yolsuz hareket dedikoduyu mucip olmuş ve hattâ bir şair bu tayini istihfaf yolunda şu hicviyeyi kaleme almıştır :

Bir aceb hâdise zuhur etti Oldı kadi-i şehr-i İstanbul Şimdi oğlancık oyununa döndü Ne nesne yenmez idi dünyada Saldı oğliyla dehre bir ateş Umarız itmeye şefaat ana Koca Tevkiî işidüp anı dinle imdi bu va'z-ı bülacebi on ikide on üçde bir çelebi hizmet-i muktezây-ı şer'-i

[287] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/122-123

nebi almış oldu Samı ya Halebi gör babası olan Ebû Lehebi rûz-ı mahşerde Muhammed-i Arabi dedi tarihini "kazâ-ı" sabî Bu çocuk iki ay sonra Anadolu kazaskeri oldu; bu tarihte henüz yirmi dokuz yaşında bulunuyordu. Hocanın diğer oğlu Esad Efendi medreseden birden bire Edirne kadılığına geçti ve arkasından yirmi beş yaşında bulunurken İstanbul'a kadı oluverdi. Tafra denilen bu atlamalar karşısında hakikî âlimlere yüksek hâkimlik kapıları kapanmış ve bu mevkiler şeyhülislâm, kazasker ve pâdişâh hocalarının oğullarına inhisar ettirilmişti.

III. Sultan Mehmed, bir gün "dünyada sözü doğru, hak tanır bir adam bulamadım." diye şikâyet etmiş, sebebim sormuşlar; pâdişâh :

Şeyhülislâm Bostanzâde EfendVye iltifat eyledim; derhal bir cahil kardeşini Rumeli kazaskeri yaptı ve yine bir cahil gence Selanik kadılığını rica eyledi. Sonra babamın hocası Saded-din'de doğruluk ve hak bilirlik ümit eyledim, derhal o da bir genç oğlunu Anadolu kazaskerliğine ve birini de Edirne kadılığına arzedip mevali ve ulema arasında beni bednam ve kendisini rüsvây eyledi demiştir.

Yine buna benzer diğer bir hikâyeyi Selanikî yazar :

III. Murad, oğlu Şehzade Mehmed'e iki kıt'a haraç defteri verip "bunları hocan Azmi Efendi'ye götür ihtiyacına sarf etsin" demiş[288]. O da bunları alıp derse geldiği zaman hocasının rahlesi üzerine koymuş. Azmi Efendi bunların ne olduğunu sormuş, şehzade de anlatmış; bunun üzerine Azmi Efendi:

"Elhamdülillah ne halimiz varsa vardır; bu makulelere rızamız yoktur, müberrâyız" sözleriyle haraç defterlerini almamış ve şehzade de keyfiyeti babasına anlatmış. Bunun üzerine Sultan Murad:

— "Senin hocan almazsa benim hocam alır" sözleriyle Sa-deddin Efendi'yi îma etmiştir.

1008 H. /1599 M. de dersten mezun olup nöbetle sıra bekleyen Anadolu'ya namzed olanlar, kadılıkların röşvet mukabilinde Anadolu kazaskeri Damad Muhyiddin Efendi tarafından tevcih edildiğini haber alarak padişaha ve valide Sultana toplu bir halde şikâyet ederek

[288] Cizye gayr-i müslimlerin derecelerine göre her sene devlet hazinesine vermekle mükellef oldukları başvergisi olup kaza, sancak ve vilâyetlere göre tertip edilen defterlere de haraç defteri denilirdi. Bu deftere sahip olan kimse ya bizzat o parayı tahsil eder veya onu satarak defteri alan, parayı toplardı. Çok zaman bu defterler kapıkulu süvarilerine nöbetle verilip onlar da bunları satarlardı.

kazaskeri azlettirmişlerdir.[289]

Bu Tarihlerdeki Malî Durum

Osmanlı devletinin maliyesi yani "Dış hazine" [290]Kanunî Sultan Süleyman'ın son senesindeki bir miktar açığa r ğmen İran ve Avusturya seferlerine kadar bozulmamıştı. 972 H. /1564 ve 1565 M. senelerinde devlet hazinesine giren para, yani bir senelik gelir miktarı 183 milyon seksen sekiz bin akçe ve masrafı ise 189 milyon altı yüz elli yedi akçe olup bütçede altı buçuk milyon akçelik bir açık çıkmışsa da bu sonradan Sokullu'nun himmetiyle kapatılmıştı. îran ve Nemçe seferlerinin devamı, muvaffakıyetsizlikler ve bir kısım yerlerin elden çıkması, Anadolu'daki şekavet dolayı-siyle tahsilata halel gelmesi ve israfat, devletin maliyesini bozmuş, Kapıkulu ocaklarına muntazam maaş verilememesi yüzünden sızıltılar başlamıştı; hattâ hazinede parasızlık o dereceyi bulmuştu ki Halep ve Şam Trablusu taraflarına çavuşlar gönderilerek oradan gelen vergi bakayası ile cizye (gayr-i müslimlerden abnan vergi) ve koyun vergilerinden (resm-i ağnam) abnan paralar yekûnu üzerinden ocaklara maaş verilebilmişti; fakat menbaların azalması dolayısiyle dış hazine ihtiyaçları karşılayacak kudrete malik olmadığından vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem muharebe cephesinden îstanbuVa bir memur göndererek Kapıkulu ocakları maaşiyle sefer masarifi olarak kendi şahsî kefaletiyle tç hazinemden beşyüz yük (bir yük yüz bin akçe) akçe borç istemiş ve buna karşı "bütün evkaf ve emlâkim rehin olsun" demişti. Bu müracaat üzerine III. Murad iç hazineden beşyüzü kara ordusuna ve beşyüzü denizcilere verilmek üzere bin yük akçe çıkarmıştı. Maaşın muntazaman verilememesi kapıkulu ocakları arasındaki kuvvetli disiplini bozmuştu; asker parasızlık dolayısiyle zabitlerine hücum ediyordu; hattâ 1001 H. /1592 M. de kışı hudut boyunda geçiren kapıkulu ocaklarının maaşları verilemediğinden yeniçeriler maaşları verilmezse muharebeye gitmiyeceklerini söy-liyerek serkeşliğe başlamışlardı. Yine bu maaş

[289] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/123-124

[290] Dış hazine, eyâletler hariç olarak kapıkulu ocakları ile bütçede mukayyet maaslarını ve devlet masraflarını verirdi.

yüzünden cebeciler, ağalarının üzerine hücum ile çadırının iplerini kesmişler, çavuş-lariyle bölükbaşılarını dövmüşlerdi. Yeniçeriler de Sofya'da, ayak direyerek içlerinden bir yayabaşıyı pâdişâha göndermişlerdi.Bâb-üs-saâde ağası vasıtasiyle pâdişâh tarafından kabul edilen yayabaşı[291] vaziyeti ve paraya olan ihtiyaçlarını anlatmış, bunun üzerine iç hazineden altmış kese safî altın çıkıp bu suretle altıyüz bin lira orduya gönderilmişti.Saray matbahmın israfatı çok artmıştı; Kanunî zamanında motbah-ı âmire denilen saray matbahmın bir senelik masrafı kırk sekiz yük yani beş milyon akçeye yakın iken, II. Selim zaı nında bu miktar altmış üç yüke çıkmış ve III. Murad devrinde ise matbah masrafı dört misli artarak iki yüz yük yani yirmi bir milyon akçeyi bulmuştu.Kanunî Sultan Süleyman zamanında yüz dirhem gümüşten beş yüz akçe kesilmiş ve bir dirhem gümüşün beş akçe mukabili tedavülü kanun olmuştu. Devlet teşkilâtının diğer bozuklukları gibi sikke yani paranın bozulması da III. Murad zamanında olmuştu[292]. Bunun ilk zamanlarında büyük babası Kanunî Süleyman zamanındanberi gelen para rayicine göre bir altın altmış üç akçeye muadil iken 989 H. / 1851 M. de bir filori kırk kuruşa ve bir kuruşun da kırk akçeye geçmesi emrolunmuştu. Daha sonraları devam eden muharebeler (îran, Avusturya seferleri) sebebiyle bir akçe dört, beş parçaya ayrılmak suretiyle sürülmeğe başlamış ve hurda akçe denilen bu kesik sikkelerin maaş olarak verilmesi askerin isyanına sebep olmuştur.

Bu devirde akçenin vezni üç kırattan iki buçuk kırata tenzil olunduğundan altın rayici de o nisbette yükselip bir altın yetmiş akçeye çıkmıştı. 992 H. / 1584 M. tarihinde yüz dirhem gümüşten sekiz yüz akçe kesildiğinden bu hal üzerine altm yüzyirmi ve kuruş ise seksen akçeye fırlamıştır. Yine muharebe sebebiyle III. Mehmed'in cülusunda bir dirhem gümüşten sekiz akçe kesilmesi lâzım gelirken on iki akçe kesilmesi, on bir ve on iki dirhem akçenin kıymet itibariyle bir dirheme müsavi gelmesi sebebiyle hükümetin tenbih ve tehditlerine rağmen altın ikiyüz yirmi akçeye kadar fırlamıştır. İç ve dış vaziyet

[291] Yayabaşı yeniçeri ocağındaki cemaat veya yaya bölüklerinden birimi kumandam olup buna çorbacı da denilirdi.

[292] Meşhur şair ve münşi Veysî "Hâbnâme-i Veysî" diye meşhur olan eserini III. Murad zamanından I. Ahmed zamanına kadar olan bozukluğu pâdişâha Lavir ve vaziyyeti ıslah İçin kaleme almıştır.

îcabı, gerek maliye ve gerek iç hazinelerde para kalmadığından dolayı 1006 H. / 1598 M. de Enderun'daki üçyüz yük akçelik gümüş eşya alınarak darphanede eritilip bir dirhem gümüşten sekiz akçe kesilip kırık akçeler toplanmağa başlanmış ise de ıslahat tam yapılamamış, fakat altın 220'den 180 akçeye kadar inmiştir. Bundan üç sene sonra yani 1009 H. / 1600 M. de sikke usulü daha ziyade ıslah edilerek bir altın, yüzyirmi ve bir kuruş seksen akçeye kadar düşürülmüştür.[293]

ÎKÎNCİ OSMAN'IN HÜKÜMDARLIĞI VE AKIBETİ

Yeni Tarzda Hiikümledar İntihabı

Birinci Mustafa

Üçüncü Mehmed genç yaşında öldüğü zaman hayatta olan en büyük oğlu Ahmed on dort yaşında idi; Kuyucu Murad Paşa'nın himmetiyle memlekette sükûneti iadeye muvaffak olan I. Ahmed'in de genç yaşında ölümü saltanat için yetişkin evlâd bırakmasına mani olmuş ve o tarihe kadar gelen teamülün hilâfına olarak yirmi altı yaşında bulunup dimağen hasta olan biraderi I. Mustafa hükümdar ilân edilmişti.

Sultan Ahmed çocuk denecek yaşta hükümdar olduğu zaman henüz evlenip çocuğu olmamasına mebni o zamana kadar devam edip gelen kanun hilâfına kardeşinin hayatına dokunmamış ve çocukları olduktan sonra[294] Mustafa'yı öldürtmek istediyse de hastadır zararı olmaz diye devlet adamları mâni olmuşlardı.

I. Mustafa'nın ilk hükümdarlığı üç ay on gün sürmüş cinneti saklanmaz bir hale gelmiş olduğundan Dar-üs-saade ağası Mustafa Ağa'nın sadaret kaymakamı, Şeyhülislâm ve diğer devlet adamlarını ikazı üzerine Sultan Ahmed'in henüz on dört yaşında bulunan büyük oğlu Osman, hükümdar ilân edilmiştir (1027 M. /1618 M.). Bu tarihte vezir-i âzam olan Halil Paşa İran seferinde bulunmakta idi.[295]

---

[293] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/124-126

[294] Sultan Ahmed'in, Osman, Mebmed, Murad, Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerinde yedi erkek evlâdı olmuştur. Bunlardan Osman, Murad ve İbrahim hükümdar olup Mehmed, Sultan Osman tarafından, Bayezid, Süleyman ve Kasım da IV. Murad tarafından şehit edilmişlerdir.

[295] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/127

İkinci Osman

Genç Hükümdar faal, fakat yaşı îcabı tecrübesizdi; bütün hüsnüniyetiyle ıslahat yapmak istiyorsa da kendisini makul yola sevkedecek adamlardan mahrumdu; validesi Mahfiruz'un tesiri altında bulunuyordu, 1027 zilkadesinde (1618 eylül) Ser av sahrasında İran'la bir anlaşma yapılmış, Şah Abbas işgal ettiği yerlere mukabil her sene yüz yük ipek, kumaş ve sair müteferrik vergiye bağlanmıştı.

Sultan Osman, babasının ölümünden sonra Osmanlı kanunu üzere hükümdarlık kendisine ait iken şuuru muhtel olan amcasının hükümdarlığının ilâniyle cülus bahşişi verilmesi ve kendi hakkının çiğnenmesi sebebiyle sadaret kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa'yi azletmiş ve şeyhülislâmın elinden de müderris ve kadıların tayin işlerini alarak onu yalnız fetva vermekle tavzi eylemişti.

Sultan Osman üzerinde validesinden başka hocası Ömer Efendi ile kızlar ağası Mustafa Ağa müessirdi; bunlar ne telkin ederlerse onu yapıyordu; fakat bir müddet sonra 1619'da vezir-i âzam olan îstanköylü Ali Paşa, pâdişâha bir çok hediye tak-dimiyle göze girdi ve bu parayı tedarik için hayli müsadere yaptı ve pâdişâhın itimadını o dereceye kadar kazandı ki hocası Ömer Efendi ile dar-üs-saâde ağasına gözden düşürdü ve ağanın malını müsadere ederek onu Mısır'a sürdürdü.[296]

Lehistan Seferi

İki Devlet Münasebatı

Osmanlı devletiyle Lehistan kırallığı arasında dost-münasebatı luk olup iki devlete Turla yani Dinyester hudut olmuştu. Osmanlı hükümeti, Kırım Hanını Lehistan'a akın yapmaktan menetmiş ve buna mukabil Lehistan kiralı da Erdel ve Boğdan işlerine müdahale etmemeği taahhüt eylemişti; fakat her iki tarafın bu taahhütlerine rağmen Kırım Hanı Lehistan'a tecavüzden vaz geçmediği gibi Lehliler

[296] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/127-128

de Kazaklar vasıtasiyle Osmanlı sahillerini vuruyorlar hattâ Boğaziçi sahillerine kadar geliyorlardı; Boğdan işi meselesinden dolayı iki taraf arasında çapışmalar oluyordu. Lehistan'a tâbi kazakların taarruzları sebebiyle 1026 H. /1617 M. senesinde İskender Paşa ser-darhğiyle Lehistan hududuna kuvvet sevk edilip muharebe yapılmak üzere iken Lehliler, Kazakları Özi (Dinyeper) nehrinden Karadeniz'e çıkarmamağı ve Erdel, Boğdan işlerine müdahale etmemeği ve Osmanlılar da tatarlara akın yaptırmamağı taahhüt etmişlerdi; fakat kuvvetlerin geçinmesi bu yüzden olan Kırım hanı bu taahhüde riayet etmemiş ve 1618'de tstanbuVa gelen Leh elçisine kazanların fenalıklarından bahsedildiği zaman, bu taarruz Kırım Haru'nın akınlarının sebep olduğunu beyan etmesi üzerine Han'a sulha aykırı hareket etmemesi emr olunmuş tu; lâkin bu sefer de Lehliler Boğdan işine müdahale etmişler ve Boğ-dan'a tabi olan Hotin kalesini işgal eylemişlerdi (1026 H. /1617 M.). Bunun üzerine Özi beylerheğisi İskender Paşa devlete isyan eden Boğdan beyine Lehlilerin elli bin kişi ile yardım etmelerini haber alması üzerine Yaş şehri civarında bunları bozmuş Boğdan voyvodası âsi Gratyani de[297] bir köylü tarafından katlo-lunmuştu (1029 H. / 1620 M.). İşte devam edip giden bu hâdiseler sebebiyle genç Osmanlı hükümdarı bizzat Lehistan'a harp açmak istiyor veiu hususta kendisini vezir-i âzam Istanköylü (Güzelce) Ali Paşa da teşvik ediyordu. Kazak'ların Karadeniz'e çıkıp Boğaziçi'ne (Yeniköy'e) kadar sokulup yaptıkları yağma sebebiyle[298] sahillerde emniyet kalmamıştı. Devlet adamları pâdişâhın Lehistan'a harp açmasını istemiyorlar ve bu işin bir serdar tayini ile halledileceğini söylüyorlardı; fakat pâdişâh bu hususiaki mü-taleaları dinlemediği gibi kiralın anlaşmak üzere göndermiş olduğu murahhası da Sultan Osman kabul etmedi ve hattâ bu hususta İngiliz sefirinin tavassutunu da reddetti.

Vezir-i âzam Ali Paşa, sefer hazırbğı yaparken mesane hastalığından vefat etti ve yerine Bostancı başılıktan yetişme Hüseyin Paşa vezir-i

[297] Bu isim Naîma'da "Gaşper" ve Peçevî Tori/ıi'nde "Gaşyaı" olaia] yazılıyor.

[298] Kazaklar âdetleri üzere şayka denilen kayıklariyle denize çıkıp evvelce Tuna ve o taraf sahillerinde olan köyleri yağma ederlerken, sonraları Osmanlıların yanından kaçan esir ve kölelerin teşvikleriyle Karadeniz'in hem güney ve hem batı sahillerini de yağmaya başlamışlardı. Hattâ 1614'de Sinop'a basl yaparak yağmalamışlar, elde ettiklerini Öldürmüşlerdi. Osmanlı hükümeti hei İm Lehistan Kazakları ve hem de Don Kazakları denilen Ruslara tâbi Kazaklarla uzun zaman uğraşmıştır. Bu hususta Kazaklar başlıklı ayrı kısımda malûmat vardır.

âzam oldu.[299]

Şehzade Mehmed'in Katli

Sultan Osman sefere çıkmadan evvel altı erkek kardeşinin en büyüğü olup kendisinden iki yaş küçük bulunan onaltı yaşındaki Şehzade Mehmed'i hükümdar olabilecek çağa gelmesi dolayısiyle öldürmeğe karar verdi. Bu hususta Şeyhülislâm Esad Efendi'den fetva istediyse de vermedi ve hu yüzden araları açıldı; fakat Rumeli kazaskeri Taşköprülüzâde Kemaleddin Efendi, Şeyhülislâm olmak ümidiyle istenilen fetvayı vermiş olduğundan[300] zavallı şehzade boğuldu. Pek güzel olan Şehzade Medmed'i öldürmek için üzerine hücum ettikleri zaman :

— "Osman, Allahtan dilerim ki Ömr-ü devletin herbad olup beni ömrümden nice mahrum eyledin ise sen dahi behremend olmayasın" diye beddua etmiştir. Filhakika muvaffakıyetsiz olarak Lehistan'dan dönmüş olan II. Osman pek az sonra feci bir surette öldürülmüştür.[301]

İstanbul'dan Hareket

Sultan Osman kapıkulu ocaklariyle beraber 29 nisan 1621'de (7 cemaziyelâhır 1030) İstan-buFdan çıkarak Edirne'ye geldi, burada hedefler diktirerek yeniçerilere atış yaptırıp muvaffak olanlara bahşişler verdi. Isdkçı[302] ya gelince kapıkulu ocaklarına sefer bahşişi olarak biner akçe tevzi olundu; Tuna üzerine kurulan köprüden geçile-ceği sırada kaptan-ı derya Halil Paşa geldi, Karadeniz'de rast geldiği yirmi üç şaykamdan beşini batırıp on sekizini yakalayarak getirmişti. îsakçı^dan hareketten sonra Kırım hanının elli bin tatariyle Dinyeper nehrini geçtiği ve akın için emir beklediği haberi geldi ve akına müsaade olundu; daha sonra Diyarbakır beylerbeğisi Vezir Dilâver Paşa eyaleti kuvvetiyle ve Eflâk voyvodası da altı bin kişilik mevcudiyle

[299] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/128-129
[300] Bu tarihte Kemaleddin Efendi üçüncü defa Rumeli kazaskeri bulunuyordu. Lehistan seferine giderken hastalanıp îsakçı'&a ölmüş, cesedi kadırgaya konarak îstonbuVa. getirilmiştir. Âlim, fazıl ve şair bir zat olup emeli olan geyhul-islâmlığa nail olamadı.
[301] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/129-130
[302] ısakçıt Dobrige'vin kuzeyinde Tuna nehrinin delta teşkil etmeden evvel sağ kıyısında bir kasaba olup bu sefer esnasında Sultan Osman burada bir kale yaptırmıştı

orduya iltihak ettiler. Elde edilen tutsaklardan, kiralın oğlu kumandasında elli altmış bin kişilik Leh ordusunun Hotin önünde beklediği ve bir kısım kazak kuvvetlerinin özi tarafına gönderildiği haber alındı. Lehliler, Nemçelilerden yardımcı kuvvet almışlarsa da bu kuvvetler Erdel voyvodası tarafından mağlûp edilmişlerdi.

Ordu Değirmânköyü mevkiine geldiği zaman bazı beyler ve Ro&daıı voyvodası orduya iltihak ettiler. Boğdan voyvodası Aleksandr, yolların ve köprülerin tamirinde, zahire hazırlamaktaki ihmali ve Lehlilere temayülünden ötürü azl ve haps olunarak verine İstefan Tomşa ikinci defa voyvoda oldu (1621 ağustos). "Bu yeni voyvoda Lehlilere düşmandı.

Boğdanişt menziline gelindiği vakit yeniçerilerim ordudan kaçmakta oldukları şayiası çıktı. Padişah her nefere yarımşar kuruş in'am vermek suretiyle yoklama yaptırdı vo askeri huzurundan geçirtti. Bu hal ocak ağalarına itimatsızlık sayıldığından zabitler müteessir oldular. Akma giden Kırım Ham'nın, kazakları bastırarak bir kısmını öldürüp bir kısmını da Leh ordusuna kaçırdığı haberi geldi.[303]

Hotin Önüne Varış Ve Savaş

Osmanlı ordusu 2 eylül 1621'de (15 şevval 1030) Turla yanı Dınyester nehri kenarındaki Hotın kalesi yakınına geldi; kale altında Leh müstahkem ordugâhı ve alt tarafında kazak kuvvetleri vardı; varıldığı gün harbe başlandı; bu sırada Kırım hanı Can Bey Giray da geldi. 3 eylül'den itibaren yirmi beş gün içinde yapılan tabur yani siper ve istihkâmk ordu muharebesinde düşman yerinden sökülüp atılamadı, fakat Lehistan içine yapılan akınlar etrafa dehşet vermişti. Bu hususta Ulu Nogay Mirzalarından Kantemir Bey'in - ki sonradan Sultan Osman kendisine Silistre beylerbeyliğini vermiştir - ve Kırım Hanı mirzalarının ve Kırım hanının ikinci veliahdi demek olan Nureddin Sultan'm büyük gayretleri görüldü; bilhassa Nureddin Sultan yuzbin esirle ordugâh* döndüğünden esir satışı pek ucuzlamıştı.[304]

[303] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/130-131
[304] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/131

Budin Valisinin Şehadeti

14 eylul (27 §ewal)'de yapılan dördüncü yürü-şehadeti yürüyüşte çok değerli bir kumandan olan Karakaş Mehmed Paşa düşman müstahkem mevkiine girip bayrak dikileceği sırada göğsünün iki tarafından tufenk kurşunlariyle vurulup şehit düştü. Budin beylerbeğisi olup kahramanlığı ile şöhret bulan bu kıymetli vezirin ünü, vezir-i azam Hüseyin Paşa'nm hasedini mucip olduğundan hücum esnasında kendisine yardım etmemişti. Bundan dolayı Hüseyin Paşa azlolunarak vezir-i âzamlık Diyarbakır beylerbeğisi vezir Dilâver Paşa'ya verildi. Karakaş Mehmed Paşa'nm şeha-deti askerin kuwe-i maneviyesini sarsmış ve bazı münasebetsiz baller de buna inzimam ettiğinden ocakhlarda şevk ve gayret kırılmıştı.[305]

Sulh Yapılması

Osmanlı ordusu düşmanı yerinden oynatamamış olduğundan heyecan gevşemişti. Pâdişâh mutlak surette bir muvaffakiyet istiyor ve icap ederse kışlayacağım söylüyordu. Eflâk voyvodası Kostantin Serhan'ın tavassutu ile[306] 5 ekim 1621 (20 zilkade 1030) da Leh elçileri gelip bu harbe sebep olduklarından dolayı özür dileyerek Sultan Süleyman zamanındaki esas üzerine sulh yapmak istediler.
Gerek Karakaş Paşa'nm şehadetinin tesiri ve gerek baş ve esir getiren askere cüz'î bahşiş verilmesi sebebiyle bir muvaffakiyet elde edilemiyeceği anlaşılmıştı; asker padişaha ve padişah da askere gücenik olarak sulhe karar verildi. Evvelce Boğdan Voyvodalığına ait iken sonra devlete isyan eden Gratyani tarafından Lehlilere terk edilmiş olan Küçük Hotin kalesinin yine Boğdan'a. terki ile eski hudud üzerinden sulh yapıldı[307]; Sultan Süelyman zamanından itibaren Lehistan'ın her sene Kırım hanına verdiği kırk bin duka altını vergi yine

[305] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/131-132
[306] Kâtip Çelebi Fezlekece (c. 2, s. 4) ve Peçevî (c. 2, s. 379) ve onlardan naklen Naîma (c. 2, s. 204) bu musalehada tavassut edenin Boğdan voyvodası Radul olduğunu yazıyorlarsa da bu sulb esnasında Boğdan Beyi1 îstefan Tomşa olup ondan evvelki de Aleksandir'dır. Osmanlı tarihlerinin Radul dedikleri Radumihne, Lehlilerle musalehanın akdini müteakip Boğdan voyvodalığına tayin edilmiştir. Hammer (c. 8, s. 204) Osmanlı - Leh nrusalehasına tavassut edenin Eflâk voyvodası Şerban olduğunu kaydetmektedir.
[307] Hotin kalesi 1084 H. 1673 M. de Komaniçe seferi takribiyle tekrar Lehlilerin eline geçmişti, fakat ertesi sene geri alındı

verilecekti.
Tabur muharebesi otuz dört gün sürmüş ve ordu 23 zilkade 1030 (8 ekim 1621)'de geri dünmüştür. II. Osman bir muzaffe-riyet kazanmış gibi etrafa fetihnameler yollamış ve büyük bir zafer alayı ile İstanbul'a girmiştir (28 safer 1031 ve 1622 ocak).[308]

II. Osman ve Kapıkulu Ocakları

Padişahın Akıl Hocalarının Zihniyeti

Lehistan seferine bizzat pâdişâh ile Kırım Hanı Canbey Giray iştirak edip Lehistan ordusunda ritmiydi ise yalnız kiralın oğlu bulunması ve buna rağmen bir başarı elde edilmemesi mahcubiyeti ve teessürü mucip olmuştu. Bundan dolayı II. Osman, bu muvaffakıyetsizliği askerin gayretsizliğine ve askerler de bunu kara hadımların sözleriyle hareket eden pâdişâhın hasisliğine atfederek iki taraf birbirine küsmüştü.
Bu harpte padişah mukarriplerinin zihniyetine bir misal olarak Peçevi, Fezleke ve onlardan naklen Naîma aşağıdaki vakıayı nakletmektedirler[309]:
Vezir-i âzam Hüseyin Paşa, mühim işlerde ve hudut meselelerinde mütaleasından istifade ettiği vezir Debbağzâde Mehmed Paşa'yı sever ve sohbet edermiş; Lehistan seferine hareket etmeden evvel vezir-i âzamin tavsiyeleriyle Sultan Osman, Mehmed Paşa'yı huzuruna kabul ederek bazı şeyler sormuş ve bu münasebetle de Debbağzâde kızlar ağası Süleyman Ağa ile tanışmıştı.
Süleyman Ağa bir gün, Debbağzâde ile görüşürken ona :
— "Leh kiralı pâdişâha mukabeleye gelir mi ve gelmeğe iktidarı var mıdır?" diye sormuş. Mehmed Paşa:
— "Biz gelir diyerek tedarik görelim, gelirse tedbirde kusurumuz bulunmaz. Gelmezse devlet padişahındır, bildiğimiz elimizden alınmaz" diye mukabele edince bu cevaptan kızlar ağasının canı sıkılarak :

[308] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/132
[309] Peçevi tarihi, c. 2, s. 378 ve Fezleke, c. 2, s. 4 ve Naima tarihi, c. 2, s. 205.

— "Biz seni serhadde düşmandan haberdar ehl-i vukuf anlardık. Sen dünyadan bihaber imişsin, Leh kiralı ne köpektir ki Al-i Osman padişahına karşı dura, anın ne denlü askeri olsa gerek' demesi üzerine Debbağzâde Mehmed Paşa:

— "Sultanım düşmanı hor ve hakir görmek olmaz; cümle küffar bir millet hükmündedir, Nemçe, Moskov, Kazak, Macar belki İspanya ve Frınçe ve Papa vesairleri kimi asker ve kimi mal ile yardım ederler ve aralarında nanms-ı din gözetirler" diye mukabele ettiyse de kuş beyinli ağa hazretleri (!) dediğinde ısrar ile:

"Böyle bunakların tedbirinden ne hayır olur" diye Debbağ-zâde'ye karşı istiskal göstermiştir.

işte sarayda kara hadımların en büyüğü olan pâdişâh üzerinde bir sözü ilci olmayan II. Osman'ın akıl hocasının zihniyeti bu idi.

Lehlilerle olan muharebede baş ve esir getiren gazilere verilen bahşişlerin az olmasından dolayı yeniçerilerden, biz padişah uğ-ruiîa baş alıyoruz" diyenlere karşı pâdişâhın musahip ve mukarrihi olan kara hadımlar :

'Getirdiğin kelle bir akçe değer mi?" diye mukabele ettiklerinden bu haller de pâdişâha karşı bir memnuniyetsizlik uyandırmıştı.

II. Osman muharebe esnasında kapıkulu süvarilerinin gayretsizliklerini görüp onlara karşı hakaret etmiş olduğundan bunlar da kendisine küsmüşlerdi.[310]

Sultan Osman Vakasına Takaddum Eden Gunler

II. Osman daha yukarıda söylendiği gibi devlette ıslahat yapmak istiyor, fakat tecrübesiz olduğundan saraydaki cahil mukarriplerinin tesiri altında kalıyordu. Islahata ocaklardan başlamak istemişti; ocağın mevcudunu anlamak için yaptığı yoklamadaki mevcudu maaş defterinde olan miktardan az bulmuş ve parayı kesmişti; bu hal mevcut olmayan askerleri mevcut gibi göstererek onların yevmiyelerini dercep eden ocak zabitlerinin işine gelmediğinden onlar da askerin memnuniyetsizliklerine iştirak etmişlerdi

Sultan Osman'm muharebedeki muvaffakıyetsizliği, askerin gayretsizliğine atfedilmiş, musahipleri ve bilhassa kızlar ağası

[310] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/133-134

Süleyman Ağa ile hocası Ömer Efendi bu hususta pâdişâhı tahrik etmişler ve hattâ kendisine Osmanlı askeri olmağa lâyık Mısır ve Şam askeridir, yoksa bunlara verilen ulufeye günahtır [311]diyerek pâdişâhı maiyyeti askerinden soğutmuşlar ve fesatlarını kuvveden fiile çıkarmak isteyerek plânlarım örtmek • n de -bilhassa kızlar ağası ile hocası Ömer Efendi- Sultan Osman'ı hacca gitmeğe teşvik eylemişlerdi.

Bu telkinler üzerine pâdişâh hacca gitmek üzere hazırlık pumasını emretmiş Halep, Şam ve Mısır taraflarına memurlar oünderilmiş, Mekke emîrine de haber salınmış ve bu arada Anadolu'dan sekban yazıldığı şayi olmuş yani sekban yazmak için Eski Yusuf isminde biri zahirde zahire cemi ve hakikatte sekban ve cündî yani süvari yazmak üzere Şam ve Halep tarflarma yollanmıştı. Vezir-i âzam D ilâ ver Paşa, pâdişâhın hacca gitmesinin aleyhinde fse de yukarıda adı geçen iki şahsın ve onların peyrev-lerinin faaliyetine karşı bir şey diyememekte idi.

Fakat Sultan Osman, Hicaz'a gitmesini ist emiy eni erin çokluğunu görünce tereddüde düşmüş, bu sırada görmüş olduğu bir rüya da maneviyatını sarsmıştı[312]. Bununla beraber otâğ-ı hümâyunun Üsküdar'a geçmesi için emir verildi. Şeyhülislâm Esad Efendi -ki pâdişâhın kayınpederi olup fakat kendisine güc nikti- Sultan Osman'a fetva yollayarak padişahların hacca gitmesine lüzum yoktur; yerinde

---

[311] Darüssaâde ağası Süleyman Ağa "Pâdişâhımıza hep kulu geçmekte ve yeniçeri taifesinin tüfeak atmakta ve sipah halkının cündilikte ve cenk günlerinde maharetleri meydandadır. Bu kul (Yeniçeri ve sipahi) kulluktan çıkmıştır; kul olursa, asker olursa Mısır ve Şam cündileri gibi ve tüfenk atmakta Anadolu sekbanı gibi olmalıdır. Hotin seferinde düşmanın taburunu bozmağa muktedir olmadılar; hünersiz, marifetsiz, dmntı, madrabaz ve erbab-ı maaş kul olur mu? diye saâdetlû pâdişâhımıza söyleye söyleye.." îbretnüma * Tûğî tarihçesi (Belleten^ sayı 43, s. 494).

[312] Ocakların toplanmasından bir kaç gün evvel Sultan Osman rüyasında taht üzerinde oturup Kur'an-ı kerîm okurken Hazret-i Peygamberi görür, Peygamber, pâdişâhın elinden kur'anı ve arkasından cübbesini alıp bir sille vurup tahtından aşağı düşürür. Sultan Osman, Peygamberin ayağına kapanmak isterse de muvaffak olamıyarak uyanır. Sultan Osman kendisini heyecana düşüren bu rüyayı hocası Ömer Efendi'ye tabir ettirir. O da hacca gitmekte tereddüt etmeniz dolayısiyle tokat yemeniz tevbihtir. Rüyada yüz sürmek müyesser olmadıysa inşallah merkad-i münevverlerine yüz sürersiniz diye tâbir eder. Pâdişâh bu tâbirden memnun olursa da tereddüdü gitmez. BİR gün namazdan sonra kendi imamını davet ederek rüyasını anlatır; imam efendi, mürşid-i kamil Üsküdarî Aziz Mahmud Efendi'ye tâbir ettirilmesini tavsiye eder. sultan Osman, rüyayı inceden inceye Aziz Mahmud Efendi'ye bildirir.

îyh Efendi rüyayı aşağıda yazıldığı tarzda tâbir edip yazı ile padişaha arzeder. A) Okuduğunuz kelâm-ı izzet hükm-i rabbanidir (hükm-i şer'-i şeriftir)

e ona imtisal lâzımdır. B) Oturdukları taht vücut cübbesidir, yani âlem-i vü-

•uttur. Bu rüya ziyade korkulu ve muhataralıdır. Allah bilir bu korkulu vak'a

yakın günlerde olur" diyerek tövbe ve istiğfar ile ehllullabı ziyareti tavsiye eder,

unun üzerine Sultan Osman Eyyüb türbesini ziyaret eder ve bu tabirden «olayı son derecede müteessir olur (Tûğî ve Naîma tarihleri).

oturup adalet etmesi kâfidi bir fitne çıkması ihtimali vardır; diye damadını îkaz etti ve a zamanda zamanın büyük hörmete mazhar olmuş şeyhlerinden bulunan Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdaî Efendi de Sultan Osman'ın fikrinden vaz geçmesi için nasihat ettiyse de dinlenmedi.[313]

Kapıkulu Askerlerinin Görüşmeleri

Ocaklar pâdişâhın kendilerine karşı olan muamelesinden dolayı gücenik idiler; yeniçeri ve sipahi " elebaşıları aralarında görüşüp, pâdişâhın Hicaz'a gitmesi mutlak bizden yüz çevirmesinden ötürüdür, başka türlü değildir; düşman tehlikesi varken hükümdarın makamından ayrılması hatadır, bundan vazgeçmelidir diye karar verdiler ve sonra kendilerine iltihak edenlerle beraber Atmeydanı^na. (Sultanahmed meydanı) geldiler, cemiyetleri büyüdü; şeyhülislâma müracaat ederek pâdişâhı bu seyahate teşvik edenler hakkında fetva aldılar ve Sultan Osman'ın hocası Ömer Efendi'nin konağını yağmaladılar.[314]

Saraya Gönderilen Heyet

Sultan Osman bu ayaklanmayı duyunca ulemayı saraya getirterek bunun sebebim sordu; onlar da "Kul taifesi pâdişâhın Anadolu'ya, geçtiğini istemiyorlar ve kızlar ağasiyle hocanın sürgün edilmesini talep eyliyorlar" dediler. II. Osman hacca gitmiyeceğini, fakat bunları azletmiyeceğini söyledi; ertesi gün cemiyet, müftü ve kazaskerler de dahil olduğu halde Atmeydanı'nda toplandı. Bunlar Dar-üs-saâ-de ağası Süleyman Ağa, Hoca Ömer Efendi, Vezir-i âzam Dilâver Paşa, defterdar, sabık kaymakam Ahmed Paşa'nm başlarını isteyerek ulema vasıtasiyle padişaha bir liste takdim ettiler. Sultan Osman istenilen adamları veremem diye reddetti; ulema büyük bir fitne çıkmadan verilmesini rica ettiler; kabul etmiyerek "siz mukayyed olmayın, onlar başsız askerdir tiz dağılırlar" diye mukabele eyledi; fakat onların :
— "Kul tayfası cemiyet ettikte istediklerini alırlar, ecdad-ı

[313] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/134-136
[314] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/136

izamanızdan ala gelmişlerdir, mukaddemce olmak evlâdır". Demeleri üzerine Sultan Osman hiddetlenip :

— "Bu fitneyi siz tahrik etmişe benzersiz; evvelâ sîzi kırarım bâdehû onları; ol tayfanın tedarikleri görülmüştür". Sözleriyle ulemayı da suçlandırmak istedi; o sırada Rumeli kazaskeri bulunan Şair Yahya Efendi:

— "Hâşa padişahım bizim bunda dahlimiz yoktur; ancak derunî hacca gitmelerini istemezdik" diye cevap verdi. Bunun üzerine vezir Hüseyin Paşa söz alarak :

-— "Padişahım bu kulunu dahi isterlerse veriniz; hemen sen sağ ol" dedi ve diğerleri de yine aynı şeyi söyledilerse de kabul etmedi. Bu murahhas heyet pâdişâhın huzurundan çıktıktan sonra cemiyete gönderilmeyip sarayda ahkonuldular.[315]

Askerin Saraya Girmesi

Murahhas olarak saraya gönderilen ulemanın gelmediğini gören cemiyet erkânı saraya girmeğe karar verdiler; bostancıların mukabele etmeleri ihtimaline binaen ihtiyatlı hareket ettiler; aralarında şehirli halk da olduğa halde Bâb-ı hümayun'âan [316] içeri girdiler. Sonra vezir-i âzami, dar-üs-saâde ağasını ve hocayı isteriz diye bağırarak Orta kapıdan geçip Divan-ı hümâyun önüne geldiler; burayı da geçip bab üs-saâde denilen kapıdan enderun kısmına girip içlerinden birisi Sultan Muştaf a'yı isteriz diye bağırmca hep birden Sultan Mustafa'yı isteriz diye bağrışmağa başladılar ve isyanın şekli değişti.[317]

Sultan Mustafanın Cıkarılması

Sarayın üçüncü kapısından (akağalar kapısı veya Bab-üs-saâdeden) içerisi Harem-i hümâyun denilen Enderun kısmı olup ocaklılar Sultan Mustafa'yı isteriz diye bağıra bağıra onu ararlarken Hasoda oğlanlarından birinin işaretiyle hükümdar kadın ve cariyelerinin

[315] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/136-137
[316] Bâb-ı Hümâyun, Topkapı sarayının Ayasofya tarafına ve Sultan sihmed ÇeşmesVne karşı olan büyük kapısının adıdır.
[317] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/137

bulundukları iç harem yani sarayın kadınlar dairesine gittiler.
Bu kısmın kapısı içeriden kapalı olduğu için açılmadığından binanın kubbesine çıktılar. Sultan Mustafa'nın bulunduğu yeri öğrenince kubbeyi delerek aşağı adam indirip onu bir minderin üzerinde oturur ve iki cariyeyi ayakta durur bir halde gördüler; hemen yer öpüp padişahım taşrada asker size muntazırdır dediler. Cidden meczup olan Mustafa bunlara cevap vermiyerek su istedi, kubbeden bir telâtin susak ile su indirip verdiler ve eski sarayda[318] bulunan validesine müjdeci gönderdiler. Sultan Mustafa'yı kubbe üzerinden dışarı çıkarıp Şeyhülislâmın atına bin-dirdilerse de çok zayıf olduğundan atta duramadı, Arzodasi'na, koydular.[319]

Vezırı Azamla Kızlar Agasının Katılleri

Askerin bâb üs saââe'den ıceri gırdıgını haver alan' haber abasının sultan Osman, asıl harem dairesine girip vezir-i âzam Dilâver Paşa ile Kizlarağası Süleyman'ın dışarı göndererek ocaklıya teslim ettirdiyse de iş işten geçmiş ve artık söz ayağa düşmüştü. Ocaklı kendilerine teslim edilenlerin her ikisini de parçaladılar; ulema, padişah istediğinizi verdi daha kimi isterseniz alalım dedilerse de biz istediğimiz padişahı bulduk diye kabul etmediler.[320]

Mustafanın İkinci Hükümlıgı

Asker I. Mustafa'yı arzodasından alarak Divan-ı hümâyuna (Kubbealtına) götürüp evvelâ ulemaya darlığı bî'at teklif ettilerse de onlar :
— "Padişahınız Sultan Osman Han size selâm etti, (istediklerinden ikisini verdim, diğerlerini de vereyim) dedi; biz kefil olalım. Sultan Mustafa'yı bırakın sonra pişman olursunuz" dedilerse de bu söz evvelden gerekti dediler ve ulemaya kılıç çekerek şuuru yerinde olmayan Mustafa'ya zorla biy'at ettirdiler.
Sultan Muştafa'yı sarayda emniyet altında görmeyen ocaklı kendisini

[318] Eski saray, şimdi Ba-yezid'de Üniversite binasının olduğu yerde idi. Asa-kir-i mansûre teşkilâtını müteakip Sultan Malımud. zamanında yandı ve yerine şimdiki bina yapıldı.
[319] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/137-138
[320] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/138

oradan alıp el ile çekilir bir enderun hasta arabasına bindirerek hay, huyla evvelâ eski saraya götürüp orasını bostancılarla Sultan Osman'ın basacağı rivayeti üzerine yeniçerilerin yeni odalardaki kışlasında bulunan orta camiine naklettiler. recep ayının sekizinci cuma gecesi Sultan Mustafa orta camiine getirildi[321]; cülus şükranesi olarak hapishaneleri boşalttılar ve bazı devlet adamlarının, konaklarını yağmaladılar.[322]

II. Osman'ın Vaziyeti

Sultan Osman, Mustafa'ya biy'at edildiğini vaziyeti duyunca D ilâ ver Paşa'nm yerine ikinci defa vezir-i âzam tayin ettiği Hüseyin Paşa'yı yanında abkoyarak diğerlerinin evlerine gitmelerine müsaade etti; ve Hüseyin Paşa ve Bostancı başı Pîr Mehmed ağa ile beraber yapacağı işi görüştü. Kendi kendimize inadımızla acele iş eyledik. Şimdi tebrik nedir ne dersin? deyince Hüseyin Paşa ile Bostancı başı kendilerinin Ağa kapısına gitmelerini teklif eylediler. Kendisi Üsküdar'a geçip Burscfya gitmek istedi. Hüseyin Paşa Ağa kapısı'na {Yeniçeri ağası dairesine) gitmeyi muvafık gördü; zaten isyanı tertip edenler her ihtimali göze alıp karşıya geçmek için îstanbul tarafında hiç bir kayık bırakmadıklarından Sultan Osman yatsı namazından sonra ağa kapısına gitti.

Yeniçeri ağası Ali Ağa bu işin para ile halledilebileceğini söyledi ve asker arasına gelip odabaşüarla görüşüp :

— "Sultan Osman kapıya geldi; ocağınıza sığındı" diyip va'd olunan in'am teklifini yapar yapmaz vurun sadasiyle zavallı ağayı bir hamlede parçaladılar; sonra II. Osman'ı Ağa kapısında saklandığı yerden çıkarıp perişan bir halde ata bindirip orta camime götürdüler ve onun son vezir-i âzami Hüseyin Paşa'yı da yolda Öldürdüler. Sultan Osman, Hüeyin Paşa'mn ölüsünü görünce ağlayıp: —"Bu mazlumun günahı yoktu; her zaman kul hakkında bana iyilik söylerdi; eğer onun sözüyle âmil olsam başıma bu hal gelmezdi, beni ıdlâl eden hoca ile dar-üs-

[321] Tugî'nİn vakaya dair îbretnüme isimli eserine, Sultan Mustafa Orta-camiye gelince el kaldırıp dua etti ve dedi ki; "ey padişahlar pâdişâhı ricam budur ki bana zulmeden Sultan Osman'ı bu mescid'de göreyim." (Belleten, sayı
43, s. 50).

[322] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/138-139

saâde ağası idi" demiştir.

II. Osman yeni odalardaki orta camiine götürülürken sağdan, soldan tarizlere hedef oluyordu. Zamanında kul taifesi itibar görmeyip araplarla bostancılara fazla yüz verildiği için ocaklı kendisine diş biliyordu. Bunun için bunların içinden bazıları :

— "Osman Çelebi, meyhaneleri basıp yeniçeri ve sipahiyi taş gemisine koymak ve denize atmak olur mu?" diyorlardı; Altıncıoğlu namında bir ahlâksız pâdişâhın baldırım sıkıp terbiyesizce taarruzda bulunmuştu; bu hal ile henüz ondokuz yaşında bulunan Sultan Osman'ı bin türlü hakaretle götürüp Orta camiVnde nezaret altına aldılar.

Yeniçeriler, II. Osman'ın hayatına dokunulmayarak sarayd kafes hayatı yaşamasını istediler. Bu sırada I. Mustafa, valide sinin işaretiyle Davud Paşa'yı vezir-i âzam tayin, etti. Davu Paşa, yeni pâdişâh I. Mustafa'nın ana, baba bir kız kardeşini kocası idi. Cinnet halinde bulunan Mustafa, camiin mihrabında oturup iki eteğini iki cariye tutuyor ve ufak bir gürültü üzerine ayağa kalkıp pencereye koşuyordu.

Onun bu halini gören II. Osman:

— "Pâdişâh ettiğiniz adam bu devletin inkırazına sebep olur; kendi ocağınızı söndürürsünüz" ve saire gibi sözlerle yeniçeri ve sipahileri ikna etmek istedi; yalvardı ve başı açık ağlamağa başladı ve ocak ağalarına :

— "Bilmezlik ile size cefa ettim ise afv eyleyin, siz etmeyin, dün sabah pâdişah-ı cihan idim, şimdi üryan kaldım; merhamet edip halimden ibret alın; dünya size dahi kalmaz; hangi pâdişâhın kulları pâdişâhlarına bu ihneti ettiler" diye onların merhametini tahrik etmek istedi ve ağladı ise de kendisine karşı olan umumî infial sebebiyle bu sözler, bir tesir yapmadı.

Bu sırada Davud Paşa'nın işaretiyle cebebaşı, Osman'ı boğmak için kemend attıysa da sabık hükümdar kemendi tuttu ve ağalar cebecibaşıyı : "Ne yapıyorsun? Dışarıdan duyulursa iş aksine döner" diye mertettiler. Yeniçeriler - zabitler ve ağalar değil- Osman'ın öldürülmesini istemiyorlardı. Sultan Mustafa'nın validesi ise gizlice ocak ağalarına :

— "Siz bilmezsiz bu ne yılandır; bunda sağ kurtulursa bizden ve sizden

kimseyi bırakmaz" diye ağaları, Osman aleyhine tahrik ediyordu; filhakika Orta cami'de Davud Paşa'nın emriyle II. Osman'ı boğmak için cebecibaşı bir kaç defa kemend attıysa da bir kısım ağalar ile muhafazasına memur Haseki Mehmed Ağa menetti. Hattâ Osman, hayatına kast eden Davud Paşa'ya :

— "Behey zâlim ben sana neyledim; iki defa mucib-i kati cürmünü afvedip öldürmedim, mansıb verdim, bana gadrin nedir?" diye bağırdı ve ocak ağalarına dönerek :

— "Bu adam beni sağ komaz" deyince onlar kendisini teskin edip teselli ettiler.[323]

II. Osman'ın şehadeti

O gün ikindiden sonra Sultan Mustafa saraya naklolunup II. Osman'ın muhafazasına Haseki Mehmed Ağa'yı bıraktılar. Davud Paşa Mustafa'yı saraya götürdükten sonra Orta camî'îne avdet edip yeniçeri ağası tayin edilen Derviş Ağa ile beraber II. Osman'ı bir pazar arabasına koyup sipahilerden subaşı kethüdası Kilindir Uğrusu (çocuk hırsızı) denilen şahıs da beraber olarak Yedikutâye götürdüler; buraya götürülmesinin sebebi malûm idi; ocak ağaları itma edilmiş ve yeniçeriler de, Osman'ın ağa kapısına getirmiş olduğu altınları yağmalamak üzere o tarafa sevkedilmişlerdi.

Yedikuîe'ye götürülen Osman ile beraber vezir-i âzam Davud Paşa ve kethüdası Ömer Ağa, cebecibaşı bir kaç maiyyeti ile orada kaldılar. Cebecibaşı kemend atıp boğmak istedi ise de Osman güçlü kuvvetli olduğundan bunlarla epi uğraştı, içlerinden birisi Osman'ın omuzuna balta ile vurarak yere düşürdü ve nihayet Kilindir (Kadeh) Uğrusu denilen subaşı kethüdası, husyelerini sıkmak suretiyle kendisini şehit ettiler. Cebecibaşı, ölümüne nişane olmak üzere kulağını kesip yeni padişahın validesine götürdü. Ertesi gün cesedini yeni saraya nakledip yıkandıktan sonra merasimle babasının türbesine defnettiler (1031 recep /1622 mayıs)

II. Osman Yedikule'ye nakledilmekteki maksadı anlayınca :

— "ihtiyar babacıklarım, ocağınıza geldim; beni Yedikule'ye götürmeyin, Sultan Mustafa mekânında mahbus olayım; pâdişâhınız

[323] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/139-141

mübarek olsun" dediği ve kendisinin hayatına dokunul-mıyacağına dair söz verdiği halde yeni hükümdarın validesi ile Davud Paşa'nın entrikaları ve paraları karşısında yeniçeriler sabık hükümdarın hayatiyle alâkadar olmamışlardı.[324]

Şehzadelere Su-İ Kasd Teşebbüsü

Davud Paşa 1031 recebinde vezir-İ âzam olup Sultan Osman'ı Yedikul&'de şehid ettirdikten sonra şehzadelere kasd için akağalardan birini kap ağası tayin edip ana Mısır eyaletini vaad ile şehza delere kasdetmeye ittifak ettiler. Saray hüddamının şiddetle zapt-u raptını temin etti. Sultan Osman'ın elbiselerinden birini, yâni kaftanını giyip ve mücevherli hançerini de yanına takarak sarayda dolaşmaya başladı. Bir dostu anı bu halden men'etmek istedi ise de dinlemedi. Bu kıyafetle Sultan Mustafa'nın huzuruna gitti, her işe karışıp emirler verdi. Anın bu hali saray halkına ağır gelip aleyhinde gizli gizli konuşurlardı. Gizlice Dâvud Paşa ile ittifak etti ve şehzadelerin izalesi hususunda da ittifak ettiler. Bunun üzerini Dâvud Paşa bir gün saraya geldi, Valide Sultanla görüştü. Padişahın tebdil-i hava için deniz kenarındaki bahçelerden birisine gitmesine karar verdiler. Pâdişâh sarayda olmayınca, Yeniçeri ağası da Divânda bulunmayacağından istifade, Sarayda mütecaviz bir harekette bulunamazlar, dedi. Ertesi gün Pâdişah'm Üsküdar'a göç etmesine karar verdiler ve Pâdişâh da irade etti.

Bu sırada Sultan Ahmed şehzadelerinin büyüğü Murad, ikincisi Bayezid, üçüncüsü Hüseyin, dördüncüsü Kasım, beşincisi İbrahim olmak üzere beş şehzadesi vardı.

Bu şehzadeleri Üsküdar'a gitmek üzere saraydan çıkarıp ikindi zamanında Has Bahçe'ye geldiler. "Zabitân-ı agayân-ı Harem olan hain-i pür sitem eline bir şeşper alıp Murad Han üzerine havale eyler. Meğer etraftan hüddam-ı harem olan muhteremler kasd-ı bed edeceğine vâkıf ve arifler olup âyâ ne güne muamele sudur eder deyû nazır-ı evza'-ı şahs-ı mezbur imişler. İçlerinden bir merd-i hünerver yerinden sıçrar fark-ı ağayı bed ahterde bir şeşper oynar ki ol nâpâk-i güher zemine düşer. Cümle kapı oğlanları üzerine üşer tig-ü-teber ve

[324] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/141

hançer ile her biri bir zahm açarak kelle-i bîdevletin bedeninden cüda ve belây-ı istilâdan rehâ ederler. Cümle şehzadeler izzet ile saraya avdet edip Pâdişâh dahi nakilden kuful ve saraya rücu' ve duhul etmekle lâşe-i ağayı kâfir-ün-niam endahte-i pişgâh-ı saray-ı Şah-ı muhterem olup ertesi Atmeydanı'nda berdar ederler". [325]

Bunun üzerine Ocaklı, bu hale sebep sensin, dîye Damad Paşa üzerine hücum ettilerse de inkâr etti, fakat azlolundu.[326]

İstanbul Ahvali

Hükümetsizlik

II. Osman'ın şehadeti ve yerine şuursuz bir zavallının hükümdar olması umumi etkarı müteessir etmiş ve yavaş yavaş bu hale sebep olan ocaklıya tarizler başlamıştı. Vezir-i âzam Davud Paşa'ya karşı halk "pâdişâh katili" diye ağzına geleni söylüyor, o da korkusundan divana gelemi-yordu. Kapıkulu süvarileri, Davud Paşa'nın sarayına hücum ederek "Sultan Osman'ı ne sebep ile öldürdün? Biz sana emanet vermiştik" dediler; o da "Sultan Mustafa'nın fermaniyle Öldürdüm" diye cevap verdiği için ses çıkaramadılar. Halbuki söylediği yalandı; fakat hâdise böylece muvakkaten örtüldü. Davud Paşa, mevkiini muhafaza için askerin her istediğini yerine getiriyordu; fakat söz o kadar ayağa düşmüştü ki vezir-i âzamlık edecek küçük bir nüfuzu bile yoktu; bunun üzerine vak'a esnasında Şeyhülislâm olan Yahya Efendi'nin valide sultana yaz-masiyle Davud Paşa azlolunarak yerine Mısır valiliğimden mâzul Mere Hüseyin Paşa adında haris birisini vezir-i âzam yaptılar (3 şaban 1031 /13 haziran 1622). Yeni vezir-i âzam kesesini doldurmakla meşgul olup tayininden yirmi dört gün sonra yeniçeri ağası Derviş Ağa'yı Karaman eyaletiyle İstanbul'dan uzaklaştırdı ise de yeniçerilerin ayaklanma-siyle azledilmiş ve yerine pâdişâhın dadısının kocası olan Lefkeli Mustafa Paşa adında bir zavallı tayin edilmiştir (1622 temmuz). Yeniçerilerin Mere Hüseyin Paşa'yı istememek için ayaklanmaları Sultan Osman'ın şehadetinden müteessir olan halkın hiddetini mucip olup her yerde kendilerine :

[325] Topkapı Sarayı Kitaplığı No R. 1305 fî Beyan-ı Vaka-i Sultan V. 41-43.
[326] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/142-143

— "Bir doğancı çelebi (yani Yeniçeri ağasını) [327]vezir-i âzam niçin azletti diye ayaklanırsınız; velinimetiniz olan ve ocağınıza iltica ederek size emanet edilen pâdişâhınıza yapılan muameleye sükût edersiniz" diye tariz edilerek ağır sözler söylenir oldu.Bu defa da kapıkulu ocakları, mürtekipdir diye Lefkeli'yi istemediklerinden Şehyulislâmı pâdişâha yolladılar; görüşüldü; Hadım Gürcü Mehmed Paşa'nm sadareti takarrür ettiğinden mühür ona verildi.[328]

II. Osman Katillerinin İdamları

Bir taraftan İstanbul halkının ocaklıları taan ve teşnii ve diğer taraftan daha aşağıda görüleceği üzere Erzurum beylerbeğisi Abaza Mehmed Paşa'nm ayaklanması ocaklıyı müteessir ediyordu. Bunlar bir gün divan-ı hümâyuna gelerek :

— "Herkes bize pâdişâh katili diye hakaret ediyor; biz ocağa emanet vermiştik, kim katlettiyse hakkından gelinsin" dediler (28 safer 1032 / ocak 1623).

Şeyhülislâm, pâdişâhtan soralım dedi, sordular; Sultan Mustafa:

— "Ben Sultan Osman katlolunsun demedim; Davud Paşa öldürdü, katiller kim ise haklarından gelinip katlolunsun" diye hatt-ı hümâyun gönderdi[329]. Evvelâ kaçmak isteyen cebecibaşı yakalanıp boynu vuruldu; saklanmış olan Davud Paşa da müjde parası almak isteyen adamlarından birinin ihbariyle Eyüp'te Topçularda, adamlarından birinin samanlığında bulunarak Yedi' feu/e'ye hapsedildi; ve sonra Öldürülmek üzere saray meydanına getirildi; fakat zevcesi olan Sultanın dağıttığı altınlarla elde edilen bazı taraftarları meydana koyduğu vesikalar ile hakikat anlaşılsın diye kendisini cellâdm önünden kaldırdılar; çünkü Davud Paşa II. Osman'ın katli için Rumeli kazaskeri Yahya Efendi ile Anadolu kazaskeri Kethüda Mustafa

---

[327] Yeniçerilerin Ali Ağa'yı öldürmeleri üzerine sarayda doğancılıktan yetişme Derviş Ağa, yeniçeri ağası olmuş ve Sultan Osman'ın şehadetinde faaliyeti görülmüştü. Konya valiliğine nakledilen bu Derviş Ağa'yı müdafaa eden yeniçerilere karşı istanbul halkı, kendilerine emanet bırakılan pâdişâhın Ölümüne sebebiyet verdiğinden dolayı tarizler yapmışlar ve Doğancı Çelebi diye Deli Derviş Ağa'yı kasdetmişlerdİr.

[328] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/143-144

[329] Tûğî, hatt-ı hümâyunu şöyle kaydediyor :
"Hak Tealâ Hazretlerinin nâm-ı pâki hakkı içün katle nza vermedim; katle bâis her kim ise hakkından gelinsün" (Belleten Nr. 43, s. 507), Sultan Mustafa cinnet halinde bulunduğundan yazı yazamıyordu. Onun hatt-ı hümâyunu Reis-ül-küttab Hamza Efendi'nin saraya verdiği Sınavber adındaki cari-««„„»! vn7i9i idi (Aynı eser, s. 513).

Efendilerin verdikleri fetvaları ortaya attı ve ben bu fetvalar üzerine öldürdüm dedi, bunun üzerine yukarıda söylendiği gibi kendisini meydandan kaldırdılar; sipah yani süvariler bu fetvalar üzerine işi tehir etmek ve yeniçeriler de üzerlerindeki lekeyi silmek için Davud'un katlini istediklerinden az kalsın iki sınıf asker arasında kan dökülecekti; zabitlerinin araya girmesiyle iş yatıştırıldı. Davud Paşa, meydandan alınarak Orta camiVne götürüldü.

Vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa, Davnd Paşa'mn sipahiler tarafından meydandan kaldırıldığını haber alınca şaşırdı. îki yüz müsellâh kapıcı ile kapıcılar kethüdası A hm e d Ağa'yı gönderdi. Ahmed Ağa camii basıp Davud Paşa'yı oradan alarak Sultan Osman'ın bindiği araba ile Yedikule'ye götürerek Kilindir Uğrusu denilen ve o sırada subaşı olan pâdişâh katiliyle beraber boğdurdu (7 rebîulevvel 1032 / 9 ocak 1623) ve yine pâdişâh katillerinden sabık yeniçeri ağası olup Budin beyler-beyiliğine tayin edilen Derviş Paşa ile Köstendü sancakbeyliği verilen Meydan Bey'in katilleri için de birer memur gönderildi.[330]

Yeni Ayaklanma

Vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa müdebbir bir zat olup Sultan Osman katillerini temizledikten sonra ortalığa biraz sükûnet gelmesinden istifade ile hükümet işlerine bir düzen vermek istediği sırada eski vezir-i âzam Mere Hüseyin Paşa külliyetli para dökerek bîr çok vaidlerle[331] sipah elebaşılardan Arnavud Süleyman vasıta-siyle yeniçeri ve sipahileri ayaklandırmıştır. Plân mucibince bu askerler Gürcü Mehmed Paşa aleyhine hareket edip divan günü çorba içmiyerek vezir-i azama :

— "Sen bizim evvelce bazı arkadaşlarımızı öldürtmüştün; biz seni istemeyiz, tavaşî (hadım) taifesinin vezarette alâkası olduğuna razı değiliz; yok dersen hançer üşürüp seni paralarız" demeleri üzerine Gürcü Paşa istifa ederek mührü kapıcılar kethüdasına ve o da

[330] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/144-145

[331] Mere Hüseyin Paşa yeniçerilerin her odasına yirmi beşer bin akçe ve bölük basılara ikişer yüz filori ve bazılarına dana ziyade ve adı gizli tutulan iki bölük basıya onar bin altın dağıtmıştı. Hüseyin. Paşa, ocağın ileri gelenlerini, ondördüncü bölükte Tophaneli Ahmed Çelebi'nin evine davet ederek isyanı hazırlamıştı {Tûğî tarihU Belleten^ Nr. 43, s. 509).

hazinedar başı vasıtasiyle padişaha gönderdi, içeriden kimi istedikleri sorulunca tabiî kendilerini tahrik eden Mere Hüseyin'i istemeleri üzerine Hüseyin Paşa ikinci defa vezir-i âzam oldu; yeni vezir-i âzam gayretlerine mükâfat olarak ocak zabitlerine hil'atlar giydirip askere koyun parası verdi; bundan başka ağa kapışma bin kelle şeker gönderip Orta camime de halılar döşetti; sabık vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa'yıda bursaya sürgün etti.[332]

Fatih Camii Vakası

Mere Hüseyin Paşa vezir-i âzam olduktan sonra mevkiini muhafaza için kapıkulu ocaklarına, zaten pek dar vaziyette olan hazineden paralar verip ocak zorbalarını himaye ederek o sayede şımarıkça hareket ediyordu. Bir gün divanda beylerbeyi rütbesinde olan birini döğe döğe öldürtmüş ve sâdât'dan (Peygamber neslinden) bir kadıya da dayak artırmıştı.

Dayak yiyen kadı kapı kapı dolaşıp ulemayı vezir-i âzam aleyhine tahrik eylemiş ve bunun üzerine Anadolu Kazaskerlerinden mütekaid Bostanzâde Yahya Efendi ulemaya ön ayak olarak bunları Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye getirmiştir. Bunlar, vezir ile davamız vardır, görülsün dediler; bunun üzerine şeyhülislâm, vezir mâzul olmayınca dava görülmez; ben gidip padişaha arzedip azlettireyim diyerek savuştu. Vaziyetten haberdar olan Mere Hüseyin Paşa yeniçeri ocağının himayesine sığındı ve kazaskerlerle ulemanın hücumundan kaçmış olan Şeyhülislâm Yahya Efendi'yi oraya davet etti; geldiler. Bir kaç defa ulema cemiyetine dağılmaları için haber gönderildiyse de esiri olmadı. Nihayet sevkedilen bir miktar acemi ocağı efradı bunları dağıttı, içlerinden on dokuz kişi öldü ve diğer ileri gelenler sürgüne yollanmakla iş bastırıldı; bu muvaffakiyet Mere Hüseyin Paşa'yı bütün bütün şımarttı[333].

---

[332] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/145-146

[333] Bu vak'adan müteessir olan Bursalı Meylî'nin söylemiş olduğu mü-seddes'in ilk parçası:
Şüphemiz var şol güruhun dînine, îmanına KİM gire nahak yere erbâb-ı ilmin kaanma Kaazıasker ile müftînin de şeyndir şanına Bir yezidin ram olup dünya için fermanına Girdiler çok âlim ü âl-i resulün kaanma nnndü Salın-ı Han Mehmed Kerbelâ meydanına
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/146

Mere Hüseyin Paşa'nın Azli

Vezir-i âzam, cami vak'asını bastırdıktan sonra fesad çıkarıyorlar diye sıpan yanı kapıkulu ocaklarının ileri gelenlerini ortadan kaldırmağa azmedip bu hususta yeniçerilerle bostancılardan söz alarak onlan hazırladı; fakat bu hazırlığı adamlarından birinin boş boğazh-ğiyle duyuldu; bunun üzerine sipahiler divana hücum ettiler; vezir-i âzam yeniçeri ocağına iltica ile yardım istedi; bu sırada yeniçeri kethüdası olan Bayram Ağa (sonradan vezir-i âzam tayin edilen, Bayram Paşa) yeniçerileri sipahilerle çarpışmaktan menedip Mere'den para alan odabaşüarın sözleriyle hareket etmemelerini ve garezsiz bir vezir istemelerini tavsiye eyledi ve onlar da sipahilere uyarak garezsiz bir vezir istemeleri üzerine Hüseyin Paşa azlolunarak vezir-i âzamlık sabık Bağdad valisi Kemankeş Ali Paşa'ya verildi (1032 şevval /1623 ağustos). 'Mere Hüseyin Paşa azlinden sonra bir müddet saklandı ise de Dördüncü Murad'ın cülusundan sonra bulunup katledildi.[334]

IV. MURAD'IN CÜLUSU ANADOLU AHVÂLİ VE SAFEVÎLERLE SAVAŞ

I. Mustafa'nın Hal'i

Kemankeş Ali Paşavezir-i âzam olunca devam eden vaziyeti telılikeli gördü. Bir taraftan Sultan Mustafa şuurdan mahrum olduğundan işler valide sultan ve taraftarlariyle ocaklının ellerinde idi. Diğer taraftan Sultan Osman'ın katli bahanesiyle Erzurum valisi Abata Mehmed Paşa ayaklanmış ve devletin başına mühim bir gaile açmıştı. Bundan başka askere verilen cülus bahşişleri, atıyyeler ve bunların her ayaklanmalarında teskin için sarfedüen paralarla ne dış ve ne de iç hazinede para kalmıştı. Bu acıklı haller sebebiyle yeni Vezir-i âzam, Şeyhülislâm Yahya ve kazasker efendiler ve diğer devlet erkâniyle görüşüp bu hale bir çare olmak üzere bizzat işleri görmekten âciz olan Sultan Mustafa'nın yerine Sultan Ahmed'in en büyük şehzadesi olup o sırada on bir buçuk yaşında bulunan IV. Murad'ın hükümdar olmasında ittifak ettiler[335]. Bu sırada Sultan Mustafa,

[334] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/146-147
[335] Ulema cümleten padişahın validesine haber gönderdiler ki yarınki gün oğlun Sultan Mustafa Han

Davudpaşa^dsiki sarayda idi. Vezir-i âzam ile şeyhülislâm, Sultan Mustafa'nın vali-desiyle görüşüp mecnunun imameti caiz olmadığı için hal'i lüzumunu söylediler o da oğlunun Sultan Osman gibi hayatına dokunulmamasını istedi[336]; bu hususta kendisi tatmin olunarak Sultan Mustafa, Davudpaşa'dan göç ettirilip sarayda dairesine konup bir kuşluk vaktinde Sultan Murad çıkarılıp hükümdar ilân olundu (14 zilkade 1032 / 9 Eylül 1623 pazar) [337]

Dış ve iç hazineler bomboş olduğundan ocaklara cülus bahşişi verilmek mümkün değildi; bu darlık sebebiyle ocaklarda bahşiş almamağa söz vermişlerdi; fakat zabitlerinin teşvikiyle sonradan bu sözlerinden dönüp bahşiş isteriz dediler. Bunun, üzerine ende-runda bulunan altın ve gümüş eşya darphaneye verilerek para kestirilip bu suretle cülus bahşişi verildi; yeniçeri ocağı kethüdası Bayram Ağa yeniçeri ağası oldu.[338]

Şeyhülislâm Yahya Efendının Azli

Vezir-i âzam Kamenkeş Ali Paşa, Sult Murad'ı tahta geçirmekle yaptığı işten alarak rüşvetle iş görmeğe başlamış ve az zaman işi azıtmıştı. 1032 H./1623 M. senesi Ramazan bayramında vezir-i âzam, şeyhülislâmı ziyarete gidip görüşüldüğü sırada Yahya Efendi, bir münasebet düşürerek vezir-i âzamin irtikâbına işaret ile bu hususta nasihatlerde bulunmuş ve bundan dolayı Ali Paşa müteessir olarak dönmüş ve meseleyi kayın pederi bulunan Anadolu kazaskeri Bostanzâde Yahya Efendi'ye açmış o da :

— "Yahya Efendi şeyhülislâm kalırsa seni bir tuzağa düşürür" diyerek vezir-i âzami kışkırttı.

Bunun üzerine Kemenkeş Ali Paşa, birgün genç pâdişâha Yahya Efendi, Mere Hüseyin Paşa ile beraber olup sizi hükümdar yapmak isteyen ulema ittifakına mani oldu; ulema kendisine kırgındır ve hâlâ

---

hazretleri taht-ı âlîsinde otururken şer'an sualimiz vardır : Evvelâ adın nedir ve kimin oğlusun? ve bugün günlerden ne gündür? soralım. Sonra bunlara cevap verirse emîr-ül-müminîn pâdışahımızdır.. illâ değilse imameti şer'an caiz değildir, sabinin imameti caiz, mecnunun değildir. Bu haber valide sultana vardıkta ahvali belli, kaadir olmadığı muayyen cevabım yollamıştır (Tûğî tarihi, Belleten 43, s. 513).

[336] Valide Sultan, oğlunun gerek büyük biraderi Sultan Ahmed ve gerek yeğeni Sultan Osman taraflarından öldürülmek istendiğini bildiğinden bu defa hal'inden sonra Sultan Osman'ın akıbetine uğrayacağından korkmuştu {Tûğî tarihi, Belleten 43, s. 513).

[337] Tûğî tarihi zilkadenin yirmi ikinci pazar günü diyorsa da zilkadeni yirmi ikisi pazartesidir.

[338] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/148-149

zorbalarla beraberdir gibi sözleriyle Sultan Murad'ı şeyhülislâm aleyhine çevirmesiyle Yahya Efendi azlolunarak yerine Sultan Osman'ın kayın pederi olan eski müftü Esad Efendi tâyin edildi (1032 H. / 1623 M.).[339]

Anadolu Ahvali

Bazı Valıleın Vazıyetlerı

Celali eşkıyasının defi, İran muharebesinin sona ermesi ortalığı sükûna kavuşturdu ise de Anadolu'daki bazı valiler kendi bildikleri gibi hareket etmekte idiler; I. Ahmed'in ölümünden sonra devam eden İstanbul ahvali bunların cesaretlerini.arttırmış ve hususiyle Sultan Osman'ın kapıkulu ocaklarına karşı olan soğuk hareketi de bu kabil valilerin cüretlerini ziyadeleştirmişti; hattâ Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa daha Sultan Osman'ın katlinden evvel - belki de gizli verilen bir emre istinaden - padişahın yeniçerileri tedip etmek istemesinden cesaret almış, Erzurum kale-sindeki yeniçerileri kaleden çıkarmış ve sekban askeri yazmağa başlamıştı.

Bundan başka Maraş Türkmenlerinden olan Trablusşam valisi Seyfoğlu Yusuf Paşa, Sultan Osman'ın katlinden cesaret alarak o taraflardaki yeniçerileri tard ile kendi sekban-lariyle âdeta müstakil gibi yaşıyordu- Hattâ Lefkeli Mustafa Paşa sadaretinde (1031 H./1622 M.) Seyfoğlu yerine Ketenci Ömer Paşa Trablusşam valisi olmuş ve Maanoğlu Fahreddin ile Yusuf Paşa'yı tedibe memur olmuşlarsa da o sırada Mere Hüseyin Paşa vezir-i âzam tayin olunduğundan Seyfoğlu rüşvet vermek suretiyle makamında bırakılmıştı.

Yine böylece Maraş beylerbeğisi olup on bin kişilik kuvveti bulunan Kalavun Yusuf Paşa da mühim serkeşlerden olup Abaza isyanında ona iltihak etmiş ve sonra Sivas önünde onun tarafından katledilmişti. Konya beylerbeğisi Safer Paşa da, kethüdasının zulmiyle Konya halkını ve sipahiyi bezdirmiş ve Niğde'yi zapteden Abaza Mehmed Paşa adamlarından Çopur Bekir tarafından baskına uğratılarak öldürülmüştür.[340]

---

[339] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/149
[340] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/149-150

Abaza Mehmed Paşa'nın İsyanı

Mehmed Paşa, Canbulad oğlu'nun hazine- darı olup genç ve ateşli bir delikanlı idi; Kuyucu Murad Paşa'mn Canbulad oğlu'yla olan muharebesinde esir edilmiş ve o sırada yeniçeri ağası bulunan Halil Ağa'nın (iki defa vezir-i âzam olan Halil Paşa) ricası üzerine Murad Paşa tarafından afvolunarak Halil Ağa'nın himayesine girmişti. Halil Paşa kaptan-ı derya olunca Abaza Meh-nıed'e deryabeyliği vermiş ve vezir-i âzam olup îran seferine giderken Abaza'yı Maraş beylerbeğisi tayin etmişti. Abaza Mehmed Paşa daha sonra yani 1030 H. 1621 M. de Erzurum beylerbeğisi olmuştu. Abaza Mehmed Paşa cahil, cesur, sa-dedil ve aklı gözünde kandırılması kolay bir adamdı.

Abaza Mehmed Paşa'nın Erzurum kalesinden yeniçerileri çıkarması üzerine[341] bunlar İstanbul'a, gelerek şikâyet ettiler. Bunun üzerine Abaza'ya Sivas beylerbeyiliği verilerek yerine Nasuh Paşa kethüdalığından yetişme Mustafa Paşa tayin edildiyse de Mehmed Paşa, azli kabul etmediği gibi civarındaki Kars ve Ahisha paşalarına da haber gönderip oralardaki kalelerden de yeniçerileri çıkarttırdı. Abaza, Halil Pasa'nın iyiliğini görmüş manevî evlâdı olduğu için onun tarafından kendisine nasihat yollu mektup gönderip Erzurum'u Mustafa Paşa'nın mütesellimine (vali vekili) teslim etmesi yazıldı ise de aldırış etmedi.[342]

Abaza'nın Sultan Osman'ın Kanını Istemesı

Abaza Mehmed Paşa, Sultan Osman'ın Abaza nin Sultan Osman'ın ölümünü kendi isyanı için iyi bir bahane yaptı, kanım istemesi Sekban namiyle başına otuz bin kişi toplayarak Şebinkarahisar'ı aldı ve ora sancak beyi Murtaza Paşa'yı kendine iltihak ettirdi, sonra Sivas ve Ankara üzerine yürüdü; ele geçirdiği yeniçeri, topçu, cebeci, acemi oğlanı gibi kapıkulu ocağı mensuplarını aman vermeyip öldürdü; kapıkulu süvarilerinden (sipah taifesinden)

[341] Yeniçeriler, eyaletlerde, hudutlarda kale muhafızı olarak bulunup, senede bir tebdil edilerek yerlerine İstanbul'dan yeni muhafızlar yollanırdı.

[342] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/150-151

kimseye dokunmadı. Etraf beylerine kendisine iltihak etmeleri için mektuplar gönderdi; bunlardan bir kısmı Abaza ile birleşti, isyanın zahirî sebebi Sultan Osman'ın kanını istemek ve buna sebep olan yeniçerileri öldürmekti.

Abaza Mehmed Paşa kırk bin kişiyi bulan kuvvetiyle Ankara'yı kuşattı; İstanbul'dan Çağalazâde Sinan Paşa'nın oğlu Mahmud Paşa serdar olup Anadolu ve Karaman beyleri ve dört bin yeniçeri emrine verildi. Abaza Mehmed Paşa Ankara'nın iç kalesini alamadığı için Niğde'ye kışlamağa gitti. Abazayı isyanında teşcî eden Abaza şeyhi diye meşhur olan Sarıbaba zade Abdurrahim idi; bu Abazaya Sahib-i huruç olduğunu söyliyerek safdil adamı inandırmıştı.

Bu sırada devletin başına Bağdad gailesi çıkmış olduğundan Abaza isyanı ikinci dereceye düşmüş ve hükümet evvelâ onu hal etmeğe uğraştığından bu vaziyetten istifade eden Abaza Paşa da mevkiini iyice kuvvetlendirmişti.[343]

Veziri Âzamin Abaza Üzrine Tayini

IV. Murad'ı hükümdar ilân ettiren Kemankeş Ali Paşa dessas, hilekâr ve mürtekip bir adam olduğundan nihayet aleyhdarları fırsat bulup bu arada kendisinin Mısır'dan getirttiği eski dar-üs-saâde ağası Mustafa Ağa'nın desisesiyle katline tuzak kurulmuştu. Bu sırada îran Şahı Abbas'ın Bağdadh elde ettiği haberi gelmiş ve pâdişâh bunun aslı olup olmadığını vezir-i azamdan sormuş ise de inkâr etmiş, fakat işgalin doğru olduğunun tahakkuk etmesi üzerine düşmanları fırsat bulup fenalıklarını zikreyledik-lerinden saraya davet edilip öldürülmüş ve yerine kubbe vezirlerinden Çerkeş Mehmed Paşa tayin olunup evvelâ Abaza ve sonra da îran seferine memur edilmiştir (14 nisan 1624 / 1033 cemaziyelâhır).

Yeniçeri kethüdası Mihaîiçli Sarı Mehmed Ağa, bu sefer esnasında ağa kapısında sefere gidecek odabaşılara bu sefer yeniçerinindir; Abaza'nın, başka taife ile husumeti yoktur; siz de ona göre kalabalık ile sefere gidin dermiş; bunu duyan Abaza Mehmed Paşa, yeniçeri kethüdasına bir mektup yollayarak ocağı, pâdişâh katilliği ve katilleri

[343] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/151

himaye ile ittiham etmişti[344].

1033 şabanında (1624 mayıs) vezir-i âzam ocaklılarla Üskü-rfar'a geçti Yeniçeri ağası Boşnak Hüsrev Ağa idi. Vezir-i âzam Konya'ya gelince Abaza'ya nasihat yollu mektup gönderdi ise de dinlemedi ve şeyhinin sözüyle muharebeye karar verdi. Kayseri sahrasına gelindiği zaman vezir-i âzamin, Abaza ile beraber olarak yeniçerileri kırdıracağı şayiaları çıktı ise de Abaza'nın casusları vasıtasiyle orduya giren bu propaganda ocak zabitlerinin nasihatleriyle yatıştırıldı.

Abaza, Kayseri ve Sivas taraflarındaki Türkmen uluslarını bir çok vaidlerle kendisine celbetmişti; muharebe başlayıp şiddet kesbettiği ve Abaza kuvvetleri sarsıldığı sırada Türkmenlere haber gönderip onların harbe iştirakini emrettiyse de onlar :

— "Bizim ol yükte bacımız yoktur; somun yedirdiği ada ile iş görsün" diyerek çekilip gitmişlerdi. Bu sırada Abaza ile müttefik görünen Sivas valisi Tayyar Mehmed Paşa ile Mür-teza Paşa harp esnasında birbirleriyle anlaşarak dönüp Abaza kuvvetlerine kılıç üşürdüler. Neticede Abaza'nın levend ve sekbanları bozulup kaçtılar; Abaza evvelâ hazine sandıklarım kaçırıp arkasından da kendisi kaçtı. Abaza'nın Niğde kalesinde bulunup mağlûp olması üzerine oradan kaçırılan zevcesi ile kızı Anadolu beylerbeğisi Balıkesirli Solakoğlu îlyas Paşa tarafından takip olunarak yakalanıp serdarın yanına getirildi.

Vezir-i âzam ve serdar Mehmed Paşa, Abaza'yı takip ederek Tercan'a, gelmişti. Bu sırada Abaza Mehmed Paşa tarafından afvı hakkında serdara mektup ve adamlar geldi; kışın yaklaşması sebebiyle Erzurum muhasarasının mümkün olamıya cağı düşünülerek Abaza afvolunup Erzurum valiliğinde bira kıldı ve Erzurum kalesine konulacak yeniçerilere dokunmayacağ şart kondu. Bunun üzerine kaleye bir haseki ve on bölük başı ile iki bin yeniçeri konulup vezir-i âzam kışlamak üzere Tokat'a geldi (1034 muharrem / 1624 ekim) [345]

Vezir-i âzam bundan sonra ilk bahardaki seferini Bağdac üzerine yapacağı için ona göre hazırlık yapıyordu[346]. Fakat bu sırada hasta

[344] Fezleke, c. 2, s. 55 ve Naîma, c. 2, s. 312.

[345] Kâtip Çelebi, Abaza çenginde babasiyle beraber kapıkulu süvarilerinin silâhdar bölüğünde bulunup muharebeyi görmüş ve eserinde bunu zikretmiştir (Fezleke, c. 2, s. 55 ve Naîma, c. 2, s. 321).

[346] Vezix-i âzam Çerkeş Mehmed Paşa'nın bu hazırlıkları arasında fcırl-bin keçi derisi tulum, dört yüz kelek, yüz yirmi bin kile arpa, kuk bin kile buğday ve yeniçeri peksimedi, Türkmenlerden iki yüz yirmi katar deve ve elli bin koyun tedariki vardı.

olarak Tokat'a, girildikten beş, on gün sonra vefat etti (1625 ocak başı). Yerine Bağdat havalisine vukufu olan Diyarbakır beylerbeğisi vezir Hafız Ahmed Paşa tayin edildi[347]

Bağdad Olayları Ve İran Muharebesi

Yusuf Pasa Ve Bekir Subaşı

1032 H'/1623 M" de Bağdat valiliğinde Yusuf Paşa adında bir vezir bulunmakta idi; Bağdad on iki bin yerli kulu ile kale azapları olup bunlarm kumandam Bekir Subaşı isminde biri idi. Bekir Subaş o tarafların eşrafından olup uzun müddet subaşılıkta bulunduğı için şöhret ve itibarı vardı; kendi adamlarını çorbacı yapma suretiyle askerî işleri eline almış, her işe burnunu sokmuş, vali olarak gelen beylerbeğileri gölgede bırakmıştı. Bunun nüfuz ev tahakkümüne karşı gelmek isteyen bazı aleyhdarları da vardı; bunlardan biri azaplar yüzbaşısı Mehmed Ağa idi; Bekir Subaşı'nın Bağdad haricinde kendisine muhalefet eden diğer bir aleyhdarını ele geçirmek için Bağdad dışına çıktığını fırsat bilen yüzbaşı Mehnaed Ağa evvelâ subaşmm oğlunu öldürmek ve sonra Bekir'in hakkından gelmek üzere bazı taraftarlariyle ittifak ettiyse de bundan haberdar olan subaşımn oğlu Mehmed kendisini kuşatmağa gelen yüzbaşıyı bozup Içkalede bulunan vali Yusuf Paşa'nm yanma kaçırmış ve sonra gelip kaleyi muhasara ederek validen yüzbaşı Mehmed Ağa'yı istemiş ve aynı za-mandşj. babası Bekir Subaşı'ya da haber gönderip Bağdad'a çâğırtmıştı.[348]

Yusuf Paşa'nın Ölümü

Süratle Basdad'a. selen Bekir Subaşı, Yusuf Paşa'dan yüzbaşıyı istedi ve sana zararımız yoktur diye haber gönderdi. Yusuf Paşa kendisine iltica etmiş olan yüzbaşıyı teslim etmeyi küçüklük sayarak red cevabı verdi; bunun üzerine subaşı kaleyi sıkıştırdı. Yusuf Paşa cesur bir asker olduğundan bizzat, kaleden çıkarak Bekir Subaşı

[347] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/152-153
[348] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/153-154

kuvvetlerini kırar ve Araplar tarafından kendisine gönderilen zahireyi alıp yine kaleye girerdi. Birgün Yusuf Paşa, Bağdad kalesinin îmam-ı âzam kapısı tarafındaki burcunda durup topçulara nişan almağı ve hedefi gösterirken Bekir Subaşı kuvvetleri tarafından atılan bir kurşun kale mazgal deliğinden içeri girerek Yusuf Paşa'yı kasığından yaralayıp ölümüne sebep oldu.

Bunun üzerine Yüzbaşı Mehmed Ağa mukavemet ede-miyerek aman isteyip kaleden inerek teslim oldu. Bekir Subaşı, yüzbaşı ile oğullarım Dicle nehrinde bir kayık içine bağlayıp üzerlerine neft döküp ateşledi ve kendisi bu feci manzarayı seyretti. İçkaledeki hazine ile cephaneyi aldı ve bundan istifade ile muhaliflerini ortadan kaldırdı ve bir uydurma valilik emri okutarak Bağ-dadhn hükümet tarafından kendisine tevcih edildiğini ilân eyledi (1032 H./1623 M.).[349]

Hafız Ahmed Paşa'nın Bekir Subaşı Üzerine Serdarhğı

Bağdatdaki hâdiseler İstanbul'dan duyulunca bura valüiğine Diyarbakır beylerbeyliğinden açıkta bulunan Süleyman Paşa tayin edilip oda kendi vekâlet etmek üzere acele mütesellimini gönderdiyse de Bekir Subaşı bize Paşa lâzım değildir diye mütesellimi kabul etmedi; bunun üzerine Bekir Su-başı'mn tedibine Diyarbakır valisi Hafız Ahmed Paşa tayin olundu.

Hafız Ahmed Paşa müdebbir, iyi görüşlü bir zat olduğundan bu hususta bazı tecrübeli adamlarla görüştü; Bekir Subaşı'nın sıkışınca îran şahının kucağına atılacağını anladığından Bağdad eyaletinin subaşıya verilmesini İstanbul'a yazdı ise de teklifi kabul edilmedi.

Bunun üzerine Hafız Paşa, emrine verilen Sivas, Maraş, Musul, Kerkük valileri ve Kürd beyleri kuvvetleriyle Bağdad üzerine yürüyüp karşı çıkan Subaşı kuvvetlerini bozdu; Musul valisi Yekçeşim Hüseyin Paşa hemen Bağdad üzerine yürümesini teklif ettiyse de Kerkük valisi Bostan Paşa îran kuvvetlerinin taarruz etmesi ihtimalini ileri sürerek bu teklifi kabul ettirmedi; fakat daha sonra görüşülerek Bağdad tarafına gidilmesi kararlaştı.

Bu sırada Bekir Subaşı orduda bulunan yedi sekiz bin sekbanı kendilerine onar kuruş vermek suretiyle Osmanlı kuvvetleri arasından

[349] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/154

ayırmak isteyerek gizlice kendilerine mektup gönderdi ise de Hafız Ahmed Paşa bunlara beşer kuruş bahşiş vererek sekbanları tatmin etti.[350]

Bagdatın Muhasarası

Hafız Paşa sekbanların bahşişlerini verdikten sonra; Bağdad önüne gelindi. Serdar, Bekir Su-başı'ya, orduda istediği paşalardan birisini - çünkü Süleyman Paşa ölmüştü- vali olarak kabul edip kendisi yine eski vazifesinde kalmasını ve canına dokunulmıyac ağını bildirdi ise de Subaşı kabul etmiyerek müdafaaya kalktı; bunun üzerine Bağdad muhasara edildi; fakat Bekir Subaşı vaziyetin ciddiyetini gözönüne alarak daha evvel Şah Abbas'a müracaat ile himayesini istemiş ve Osmanlı kuvvetlerini buradan defederse Bağ-dad'ı şaha teslim edeceğini vaid eylemişti.[351]

Sah Abbasın Kuvvet Gondermesı

Iran sahı Bekir Subaşı'nm teklifini alınca dernal otuz kin kişilik bir kuvvetle Hanlar Han Karçıkay'ı gönderdiği gibi Bekir Subaşı'ya da emirlik alâmeti olarak tac ve rakam (berat) yolladı; Bekir Subaşı bir taraftan bu tedbire başvururken aynı zamanda Hafız Paşa'ya bir adamiyle mektup gönderip:

— "Benim bu bususta günahım yoktur, pâdişâh hizmetine girmiş iken bana gadrettiler; siz lütfedip Bağdadh düşmana vermeğe sây eylemeyin, bir alçak payelû beylerbeyi gönderin, kabul edelim" demişti. Bunun üzerine vaziyeti müzakere edildi; nihayet Şah Abbas'tan, Subaşı'ya tac geldiği duyulması ve aynı zamanda Karçıkay Han'dan Hafız Paşa'ya gelen mektupta da Suba-şının şahın emanında olduğunun bildirilmesi ve Bağdad'a Şah Abbas namına para basılacağının haber alınması ve bu sırada Karçıkay kuvvetlerinin Öncülerinin Bağdad önlerine yakın sokulması üzerine Bağdad valiliğinin Bekir Subaşı'ya verilmesinden başka çare olmadığı görüldü; Hafız Paşa Subaşıyı Bağ-dad'tan çıkarmak için ona başka bir

[350] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/155
[351] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/155

eyalet vermek istedi.[352]

Bekir Subaşı'nin Bağdad Valiliği

Hafız Paşa, Bekir Subaşı'ya Rakka beyliğini ve oglu mehmete de Dicle sancağı fermanlarında yazdırarak kendisini istimzaç için tmadiye sancağı hâkimi Seyyid Han'ı Bağdad'a gönderdi. Sey-yid Han, Bekir Subaşı'ya nasihat etti ve "Birkaç günlük Ömre mağrur olup bu büyük günahı nasıl irtikâp edersin?" diye sordu; o da "Şimdiden sonra nasıl olmalıdır?" diye sorunca Seyyid Han "Size Rakka ve oğlunuza Dicle sancağı verilmesi için ben tavassut edeyim" der demez bu sözden hiddetlenen Bekir Subaşı, Seyid Han'ı kovdu.

Bunun üzerine Bekir Subaşı Bağdad'ın Şah'a ait olduğunu arzu edenlerin kalması ve etmiyenlerin çıkmasını ilân eyledi; vaziyetin ciddiyetini anlayan Hafız Paşa derhal Bağdad valiliği menşurunu Bekir Subaşı adına doldurarak bir mektupla beraber Harput beyi Küçük İbrahim Bey ile yolladı ve :

— "Bağdad eyaleti sana tevcih olunmuştur; basiret üzere olup muhafazasına ikdam edesin" diye bir de mektup yazarak Bekir Paşa'ya gönderdi; bunun üzerine tayininden memnun olan Bekir Paşa, İran şahma Bağdad'ı teslim edeceğine dair olan vadine pişman oldu ve Şah adına Bağdad Önlerine gelmiş olan Safikulu Han'ı birkaç gün ziyafetlerle oyaladı; fakat Safi-kulu, Bağdad'm. teslimini isteyince Bekir Paşa:

— "Şalım, Hân'ın ömürleri uzun olsun; bizi Osmank galebesinden kurtardınız; biz şahın edna kuluyuz; hazine ve hediyelerimizi kendisine takdim ile kulluğumuzu arz ederiz" diye Safikulu Han'a haber yollayınca bu haberden Safikulu Han hiddetlenip :

— "Bu kongaygidi[353] ne herzesini yer; meğer bizim şahımız oğlancık mıdır ki böyle kelimat ile firib verir; pes bizi bunda maskaralığa mı davet eder?" diye haber gönderip keyfiyeti aynı zamanda Şah Abbas'a bildirmiştir.

Bekir Subaşı, Safikulu Han'dan, bu cevabı alınca hiddetlenip şah

[352] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/156
[353] Koca pezevenk demektir.

tarafından Bağdad^a gönderilen üçyüz kızılbaşı yanma getirterek şahın gönderdiği tacı Önlerinde tekmeleyip yuvarladıktan sonra :
— "Padişahım günahımı afv ile Bağdad eyâletini bize verdi; varın gidip şahınıza bildirin, öyle ki Bağdad üzerine asker göndere; vermek ihtimalim yoktur, sonra nadim olur" deyince muhalefet edenleri öldürüp karınlarını yardırarak kale bendine astırdı, diğerleri de çıkıp gittiler.

Bekir Subaşı, tayininden dolayı Hafız Paşa'ya mektup yazıp teşekkür ettikten sonra kendisine emniyet gelmek üzere Bağdad önünden çekilip Diyarbakır'a dönmesini rica etti, o da avdet eyledi. Bütün bu hâdiseler 1032 H./1623 M. senesinde cereyan etti.[354]

Anadolu Ahvali

Bazı Valiların Vazıyetleri

Ceîâlî eşkıyasının defi, Iran muharebesinin sona ermesi ortalığı sükûna kavuşturdu ise de Anadolu* -daki bazı valiler kendi bildikleri gibi hareket etmekte idiler, I. Ahmed'in ölümünden sonra devam eden İstanbul ahvali bunların cesaretlerini arttırmış ve hususiyle Sultan Osman'ın kapıkulu ocaklarına karşı olan soğuk hareketi de bu kabil valilerin cüretlerini ziyadeleştirmişti; hattâ Erzurum valisi Abaza Melımed Paşa daha Sultan Osman'ın katlinden evvel - belki de gizli verilen bir emre istinaden - Pâdişâhın yeniçerileri tedip etmek istemesinden cesaret almış, Erzurum kale-sindeki yeniçerileri kaleden çıkarmış ve sekban askeri yazmağa başlamıştı.
Bundan başka Maraş Türkmenlerinden olan Trablusşam valisi Seyfoğlu Yusuf Paşa, Sultan Osman'ın katlinden cesaret alarak o taraflardaki yeniçerileri tard ile kendi sebkanla-riyle âdeta müstakil gibi yaşıyordu. Hattâ Lefkeli Msutafa Paşa sadaretinde (1031 H. / 1622 M.) Seyfoğlu yerine Ketenci Ömer Paşa Trablusşam valisi olmuş ve Maanoğlu Fahreddin ile Yusuf Paşa'yı tedibe memur edilmişlerse de o sırada Mere Hüseyin Paşa vezir-i âzam tayin olunduğundan Seyfoğlu rüşvet vermek suretiyle makamında bırakılmıştır.
Yine böylece Maraş beylerbeğisi olup on bin kişilik kuvveti bulunan

[354] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/156-157

Kalavun Yusuf Paşa da mühim serkeşlerden olup Abaza isyanında ona iltihak etmiş ve sonra Sivas önünde onun tarafından katledilmişti. Konya beylerbeğisi Safer Paşa da, kethüdasının zulmiyle Konya halkını ve sipahiyi bezdirmiş ve Niğde'yi zapteden Abaza Mehmed Paşa adamlarından Çopur Bekir tarafından baskına uğratılarak öldürülmüştür.[355]

İran Muharebesi

Şah'in Bağdad'ı Muhasarası

Vaziyetten haberdar olan Şah Abbas,Karçıkay Han ı o tarata sevk ettiği gibi kendisi de hazırlığa başladı. Bekir Paşa, Karçıkay Han'ın müracaatına da red cevabı verince keyfiyeti Musul'da bulunan Hafız Ahmed Paşa'ya bildirerek otuz bin kişilik İran kuvvetinin gelmekte olduğunu da haber verdi ve zahire yardımı istedi; o da gönderdi.
Şah Abbas kat'î red cevabı alınca bizzat sefere çıktı ve 1032 şevvalinde (1623 temmuz) Bağdad önüne gelip muhasara etti; keyfiyet Hafız Ahmed Paşa tarafından İstanbul'a bildirildi ise de o şurada vezir-i âzam bulunan Kemankeş Ali Paşa ehemmiyet vermeyip vaziyeti pâdişâha bile arza lüzum görmedi. Bekir Paşa, Hafız Paşa'nın bizzat gelmesinden korkarak Yekçeşim Hüseyin Paşa'yı yardıma istedi, fakat Hüseyin Paşa Kızılhan mevkiinde Şah kuvvetleri tarafından karşılanarak kaleye kapanıp müdafaada kaldı ve bu esnada Hafız Paşa'nın ikazına rağmen şahın hilesine kapılarak öldürüldü; bu suretle Bağdad'a yardımcı asker konulamadı.
Bu vaziyet üzerine Hafız Paşa'nın Bağdad'a yardıma gelmesi Bekir Paşa'yı korkutacağı gibi, aynı zamanda Abaza Mehmed Paşa'nın Diyarbakır taraflarına inmek istemesi Hafız Paşa'nın aşağıya inmesine mâni oluyordu; vaziyet istanbul'a. yazıldıysa da bir haber alınmadı; Hafız Paşa da Mardin'de kalarak iki tarafı kolluyordu.[356]

Bekir Paşanın Oğlunun Hıyaneti Sah'ın Bagdatı Alması

[355] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/157-158
[356] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/158-159

ŞahAbbas Basdadh iyice sıkıştırdı ve lağımlar koydurduysa da bunların çoğu bulunarak iptal edildi; zorlukla almaktan ümidini kesti, tç kalenin müdafaası Bekir Paşa'nın oğlu Derviş Meh-med'in kumandası altında idi. Şah Abbas casusları vasıtasiyle Mehmed'i avlayarak Bağdadh kendisine vermeği vadeyledi. Muhasara üç ay sürmüş kıtlık iyice artmıştı; kedi köpek kalmamış hepsi yenilmişti; fırsat bulanlar Şah ordusuna kaçıyorlardı. Bekir Paşa'nın en ziyade itimat ettiği adamları bile kaçarak kale vaziyetinden şahı haberdar ediyorlardı, Bekir Paşa'nın oğlu şahın vaidlerine aldanıp gizlice şahtan Bağdad valiliği beratını getirtti ve Bağdat'ın gizli kapısından şah askerini içeriye aldı; derakap kapılar açıldı; kale zaptedildi. Bekir Paşa yakalanarak şahın huzuruna getirildi ve orada oğlu Mehmed'i Şah'la beraber oturur gördü. Şah kendisine :

"Niçin böyle yaman iş ettin?" deyince, Bekir Paşa cevap olarak :

— "Şahım yaman işi ben etmedim; bu veled-i zina etti" sözleriyle mukabele eyledi ve oğluna söğüp saydı.[357]

Bekir Pasa İle Oğlunun Akıbetleri

Bekir'in oğlu Mehmed, şaha yaptığı hizmetinden cesaret alarak babasına :

— Sen Bağdad'ı vermeğe ahd edip sözünde durmadın ve ben ol ahdi yerine getirip verdim. Şimdiden sonra mal nerede ise ver. Şah seni azad eylesin dedi sonra kendisini soyup ateşe karşı yağı çıkıncaya kadar eziyet edip bütün malını söylettiler. Bu hali seyreden oğlu, babasının karşısında Şah Abbas'la beraber şarap içerdi. Sonra Bekir Paşa'yı bir kayığa koyup üzerine neft döküp Dicle'de yaktılar; devletine yaptığı fenalığın ve yüzbaşı Mehmed'e yaptığının aynı cezasını gördü.

BağdatPın. şah tarafından işgalinden sonra Bağdad'taki Sünnîler ve bu miyanda Bağdad kadısı, büyük cami hatibi ile şeyhi de işkence ile öldürüldüler; şehir baştan başa soyuldu, bu arada îmam-ı âzam Ebû Hanife ve Pîr Abdülkadir Geylânî türbeleri hem soyuldu ve hem yıktırıldı.

Şah Abbas Bağdad'da yapacaklarını yapıncaya kadar Bekir'in oğlu

[357] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/159

Derviş Mehmed'e güler yüz gösterdi işi bitince kendisinden kurtulmak isteyerek babasına böyle merhametsizce hıyanet eden adamın bana ne hayrı olacak diye kendisini Horasan'a, sürgün etti.
Hafız Ahmed Paşa Bağdad'ın sukutunu hükümete bildirip kendisi de Diyarbakır'a döndü.[358]

Musul Ve Kerkuk Taraflarının Vazıyetı

Şah Abbas Bağdadh aldıktan sonra Karçıkay Han'ı Mardin taraflarının yağmasına yolladı ve sonra Musul halkı şaha müracaatla vali istediler, arkasından Kerkük de Musul ile beraber İranlıların eline düştü. Diyarbakır*da. bulunan Hafız Paşa Iran kuvvetlerinin gelmeleri ihtimaline binaen Diyarbakır'ı tahkim ile müdafaa tertibatı aldı ve bütün bu halleri istanbul'a bildirdi; fakat az sonra Musul ve Kerkük İranlılardan geri alındı.[359]

Hafız Paşa'nın Âzamlikla İran Serdarhğı

Hükümet doğuda biri Abaza Mebmed Paşa Tezir-i ve diSeri Bağdad ve Iran olarak ıkı muhım gaile karşısında idi. Abaza isyanı vezir-i âzam Çerkeş Mehmed Paşa'nın galeb esiyle söndürülmüş olup bundan sonra da Bağdad üzerine gidilecekti; fakat Tokat'ta vefatı vukubulduğundan Defterdar Baki Paşa ile yeniçeri ağası Hüsrev Ağa'nın inhaları üzerine yerine kapısı mükemmel olan Diyarbakır beylerbeğisi vezir Hafız Ahmed Paşa vezir-i âzam Bu sırada Şah Abbas, kendisine muhalefet eden bazı Gürcü beylerini yola getirmek için Karçıkay Han'ı Gürcistan taraflarına göndermişti. Gürcü beylerinden Kartlı (Kârtil) prensi Mag-rav Han zahiren Şah Abbas'a sadık görünerek diğer Gürcülerle beraber îCarçıkay Han'ı iğfal eyleyip askerini mağlûp ve Karcıkay'ı katleylemisler ve kendilerine yardım etmek üzere Hafız Ahmed Paşa'yı büyük muvaffakiyetler elde edileceği vadiyle kendi taraflarına çekmek istemişlerdi; fakat vezir-i âzam Bağdadim istirdadına memur olduğu için asıl vazifesini ihmal İle sergüzeşt peşinde koşmak istemediğinden teklifi kabul etmemiş,

[358] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/159-160
[359] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/160

yalnız Gürcülere icabında yardım etmek üzere Batum beylerbeğisini Gürcistarta serasker tayin eylemiştir.[360]

Bagdat Uzerıne Hareket

Diyarbakır'da hazırlığını yapan Hafız Ahmet Paşa, askerî harekât hakkında ordu erkâniyle görüştü. Kumandanlar ve tecrübeli beyler topların ve kale cengi levazımatının noksan olduğunu söyledilerse de vezir-i âzami Bağdadhn kolayca alınacağını tahmin ile anahtarlarının cebinde olduğunu söylemişti; kumandanların top noksanı hakkındaki mütalealeri kabul olunarak dört kıta Bedoioşka top ilâve edildiyse de bunun güllesiyle barutu hesap edilmemişti.[361]

Bağdad Muhasarası

Diyarbakır beylerbeyliğine tayin edilen Murad Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Balıkesirli Ilyas Paşa ordunun öncüsü olarak ileri şevke dildiler. 1034 zilhicce ve 1625 eylülde ordu hareket etti, Bağdad önlerine varıldığı zaman, buranın anahtarları cebinde olduğunu söyleyen vezir-i âzam tereddüde düştü ve nihayet 1035 safer ve 1625 kasımda Bağdad kuşatıldı.

Muhasara pek uzun sürdü; yapılan müteaddit hücumlar, konulan lâğımlar bir netice vermedi; zaten kale tam muhasara edilmediğinden, fırsat buldukça İran kuvvetleri kaleye girebiliyorlardı; bunun üzerine iki buçuk ay sonra yerler çadırlarla kapa-tılabildi; muhasaranın yetmiş ikinci günü bazı lâğımların atılmasını müteakip umumî hücum yapıldıysa da muvaffak olunamadı.

Şahın Gelmesi

Şah Abbas, kalenin sıkışık vaziyetini haber alınca otuz bin kişilik kuvvetle Şehriban ve Diyale

bunun üzerine Hafız Paşa, ordu erkânını sipere çağırıp görüştü ve bunlara işte şan geldi, barut ve erzak azaldı ne yapmalı diye sordu.

[360] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/160-161
[361] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/161

Bazıları muhasaranın kaldırılarak şahın üzerine gidilmesini veyahut muhasaranın kaldırılarak dönülmesini söyledilerse de yeniçerilerle, süvariler muhasarada sebat edilmesini ileri sürdüler.
Şah Abbas'a karşı Murad Paşa sevkedildi ise de muvaffak olamıyarak bozulup orduya geldi; bunun üzerine şah ilerliyerek asıl kuvvetlerle karşılaştı ve ilk çarpışmada Iran kuvvetleri çekildi; ertesi günü Şah, Hafız Paşa'ya mektup yollayıp ben Bağdadh Celâli elinden aldım; Pâdişâh hazretlerine nâme gönderip oğlum için rica ettim, eğer vermezse size teslim ederim demiş. Buna karşı vezir-i âzam da :
— "Biz hâlen Pâdişâhın vekil-i mutlakı olup anın cevabı bizdedir; ol tarafa nâme göndermeğe hacet yoktur, bu gibi sözlerle Bağdaştan el çekmeziz; padişahın fermanı budur ki, Şah, İmam Ali ziyaretine gelmiş. Biz de varıp Şeyh Safi'yi[362] ziyaret edelim" sözleriyle mukabele etmiştir.[363]

Sah'la Muharebe

Bizzat Şah Abbas'la yapılan üç cenkten üçüncüsüpek şiddetli olmuştu. Şah'm maksadı Osman lı kuvvetlerini siperlerden çıkarıp sahraya çek tikten sonra hücuma geçmekti; fakat Serdar-ı ekrem, Şahın maksadını anladığından yerinden ayrılmadı, ve sabahtan ikindiye kadar devam eden muharebede Iran kuvvetleri bozularak çekildi; harp bir kaç defa Osmanh kuvvetlerinin aleyhine döner gibi olduysa da Yeniçeri Ağası Husrev Ağa'nın ve bilhassa Hafız Ahmed Paşa'nın elinde ok ve yay olduğu halde askeri teşci etmeleri vaziyeti kurtararak neticeyi kazandırdı.
Şah Abbas bu muvaffakıyetsizlik üzerine anlaşmak üzere Tohte Han adında bir elçi yolladı ve uzun uzadıya görüşüldü, fakat bir netice hasıl olmadı. Bunun üzerine Şah Abbas ehliyetli birisinin murahhaslıkla gönderilmesini istemesi üzerine vezir-i âzamin selâm çavuşu Mustafa Ağa, şahın yanına yollandı.[364]

[362] Safeviyyc hanedanının ceddi olup ETdebiVde medfun bulunan Şeyh Safıyyüddin kastedılmektedır.
[363] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/161-162
[364] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/162

Askerin İsyanı Ve Serdarın Avdeti

Bagdad muhasarası dokuz ay sürmüştü; asker ve tasta ve aç vaziyette idi, orduda at ve eşek etı kalmadığından, mazı, kestane, diken otu yenıyordu; bundan başka harp levazımatı da bitmiş gibi idi. Şahın muvaffak olamıyarak çekilerek bir anlaşma istemesi ordu erkânına ümit vermişti.

İşte tam bu sırada kapıkulu askerleri ayaklandı; "orduda yiyecek yok, at ve eşek kalmadı niçin oturuyoruz?" diye Hafız Paşa'nın çadırına hücum ettiler ve sen kızılbaşla berabersin diye kendisini ata bindirip îmam-ı âzam kulesine hapse götürüyorlardı. Bu fena hali elçi Tohte Han ile diğer îr an murahhasları da seyrediyorlardı; Ocak ihtiyarları askerin önüne geçip :

— "Paşa, serdarımız ve pâdişâh vekilidir, şah askeri ensemizde, bu hal nice olur? Düşman hücum ederse baş yok kim cevap verir ?" diyerek vezir-i azamı ellerinden aldılar. Biz Bağdadh almadan dönmeyiz diyen kabadayılar bu defa da gitmek yaygarasına başlamışlardı. Hafız Paşa, şaha gönderilen elçimiz gelsin bir, iki gün sonra kalkarım diye bunları yumuşattı.

Şah taraftarları tarafından el altından Hafız Paşa aleyhine tertip edilen isyan ümit edilen neticeyi verdi; keyfiyet derhal Iran elçisi tarafından şaha bildirildi.[365]

Osmanlı Murahhasının Avdeti

İran ordusuna varan Mustafa Çavuş'a, Şah Abbas çok riayet ederek kalenin Osmanlıya teslimine dair uâme vereyim dedi; filhakika 1626 senesi haziran sonu (15 şevval 1035) nâmeyi yazarak çavuşa verdi ve görüşülen sulh makbulümdür, kaleden çıkan askere katiyyen ilişilmesin diyerek bir takım hediyelerle Mustafa Çavuş'u göndermişti; Osmanlı murahhası henüz ayrıldığı sırada Osmanlı karargâhmdaki İran elçileri, kapıkulu askerinin isyanını bildirmiş olduklarından şah, Mustafa Çavuş'u döndürüp elinden nâmeyi alıp yırtarak :

- "Serdar Bağdad üzerinden kalktı gitti, giden askere kale vermek

[365] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/163

olmaz; var git gördüğünü söyle" sözleriyle Mustafa Ça-vuş'u geri yolladı ve bu defa da Bağdad elde edilemedi (1626 temmuz / 1035 şevval). Bu dokuz ay muhasarada asker pek zayıf <lüşmüş ve çok sıkıntı çekmişti. Takatsizlik yüzünden dönünşte çok asker vollarda dökülüp kalmıştı.[366]

Hafız Âhmed Paşa'nın Azli

Vezir-i âzam vaziyeti pâdişâha arzederek ağır ağır" Diyarbakır'a geldi. Şah Abbas Osmanlı kuvvetlerine taarruza cesaret edemiyerek o da geri döndü. Sultan Murad, Hafız Paşa'nin gönderdiği arızayı
getiren memuru huzuruna kabul ederek dinledi ve vezir-i azama hıl'at ile Halep'de kışlaması hakkında ferman gönderdi. Hafız Paşa Halep'te iken İstanbul'da bulunan aleyhdarlan, bu muvaffakıyetsizliğini ileri sürerek padişahı vezir-i âzam aleyhine çevirdiklerinden V, Murad, Hafız Paşa'yı azlederek yerine eski vezir-i âzam Halil Paşa'yı tayin eyledi (1036 rebîulevvel / 1626 aralık). Halil Paşa kış içinde Haleb'e gitmek üzere yola çıkarıldı; Hafız Paşa hakkında pâdişâhın teveccühü baki olması sebebiyle İstanbul'a davet olunarak sadaret kaymakamı ve damad oldu.[367]

Abaza Mehmed Paşa'nin İkinci İsyanı

Abaza Nın Vaziyeti

Abaza Mehmed Paşa afvedildikten sonra levend ve sekbanları vasıtasiyle yavaş yavaş etrafa el uzatıp herkesin malını müsadereye ve yine yeniçerileri öldürmeğe başlamıştı; Hafız Paşa'nm azli üzerine efendisi olduğu için Abaza'yı ele geçirir dîye ihtiyar Halil Paşa vezir-i âzam olmuştu. Halil Paşa, Haleb'e geldikten sonra hazırlığını yaparak 1627 temmuzda Halep'ten çıkıp Diyarbakır'a, geldi; buradan Bağdad üzerine gidecekti. Bu sırada hudut üzerinde bulunan Ahisha kalesinin İranlılar tarafından muhasara edildiğinin duyulması üzerine Diyarbakır beylerbeğisi Hüsrev Paşa ile Halep beylerbeğisi

[366] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/163
[367] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/164

Nogay Paşa ve Rumeli valileri memur edilip hepsinin üzerine de Dişlenk Hüseyin Paşa serdar tâyin olunarak Ahisha üzerine gönderildiler; arkalarından serdar-ı ekrem Halil Paşa da gitmeğe karar verdi ve aynı zamanda Abaza Paşa'ya da Bostan Paşa ile haber gönderip Dişlenk Hüseyin Paşa ile beraber gitmesi emrini yolladı.

Abaza Mehmed Paşa, Halil Paşa'ya mektup gönderip itaatini arzetmekle beraber kendi levendlerinin yeniçerilerden için Muş tarafından Ahisha üzerine gidilmesini kendisinin de seraskerlikle paşalar ile beraber hareket etmesine müsaadesini rica etti; fakat Halil Paşa, yeniçerilerin kendisinin seraskerliğine muvafakat etmiyeceğini Abaza'ya bildirdi ve bu sefere çıkıp bir hizmet gösterirse padişah yanında makbul olacağını yazdı.[368]

Abaza'nın Baskını

Abaza Mehmed Paşa çok ihtiyatlı hareket kendisini iğfal için dökülen tatlı dillere kapılmayıp, yakaladığı bazı ulaklardan kendi katli hakkında gönderilmiş olan bazı mektuplar elde etti; fakat vaziyeti belli etmiyerek itaat eder göründü ve Ahiska'ya gideceğini bildirdi.

Bu sırada Ahisha'ya yardım olmak üzere Karadeniz yoluyla gönderilen yeniçeriler Erzurum Önüne gelmişlerdi; asıl maksat Ab a z a'yı Erzurum'dan çıkardıktan sonra avlamaktı; fakat Abaza, aleyhinde olan bütün harekâtı casusları vasıtasiyle haber aldı; nihayet bir gün erkenden Erzurum'dan çıkıp yeniçerileri bir baskınla öldürmüş ve sonra Dişlenk Hüseyin Paşa kumandasındaki kuvvetlere hücum etmişti; bu baskın neticesinde Dişlenk Hüseyin Paşa maktul ve diğer paşalar esir düşmüşlerdi. Abaza Mehmed Paşa, esir ettiği paşalardan Bostan Paşa'-dan maadasını ve bazı ileri gelen adamları boğdurup, yeniçerilerin zabitlerini de dörder parça ederek Erzurum kalesi bedenlerine astırdı ve Erzurum ve havalisine adamlar gönderip hiç bir yeniçeriyi geçirmez oldu.

Zaten tedbirsizce hareket eden yezir-i âzam Halil Paşa bu faciayı haber alınca müteessir oldu. Bu esnada Ahisha kalesi im-datsızhk yüzünden İranlılara teslim olduysa da bir müddet sonra geri alındı. Halil Paşa Erzurum taraflarına gelip Abaza Mehmed Paşa'yı muhasara

[368] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/164-165

ettiyse de yanında büyük toplar olmadığından kış gelmesi üzerine yetmiş gün sonra geri döndü (re-biulevvel 1037 / kasım 1627).[369]

Husrev Pasa'nın Abaza Uzerıne Tayını

Üzerine aldığı işi yüzüne gözüne bulaştıran vezir-i Abaza âzam Halil Paşa'nın azli üzerine yerine Şeyhulis-üzerine tayini lâm Yahya Efendi'nin tavsiyesiyle kubbe vezirliğinde bulunan eski yeniçeri ağası Boşnak Hüsrev Paşa'nın tâyini muvafık görülmüştü. Fakat Hüsrev Paşa'nın vezirliği pek yeni olup kendisinden çok eski olan sadaret kaymakamı Recep Paşa varken ona takaddüm etmeği istenmediğinden iş kitabına uydurularak Hüsrev Paşa Diyarbakır valiliği ile İstanbul'dan çıkarılıp arkasından kapıcılar kethüdası vasıtasiyle mühr-i hümâyun gönderilmiş ve îzmifde iken veizr-i âzam olmuştur (1037 şaban /1628 nisan). Hüsrev Paşa doğru ordunun kış karargâhı olan Tokad'a gitti. Hüsrev Paşa, sert ve amansız olup hakkınad şikâyet edilenleri haklı, hakzsız derhal Öldürürdü; orduda kuvvetli bir disiplin temin etmiş ve maiyyetin-deki bütün kumandanları titretmişti.[370]

Abaza'nın Zor Durumu

Mehmed Paşa'nın etrafında kendisine araf tar °la:Qlar durumunu beğenmiyerek bunun sonunun felâket getireceğini düşünüp hükümete dehalete karar vermişler ve bu arada Erzincan ve Bayburt beyleri maiyyetleriyle Tokat'a gelmişler ve gelen askerlere bölükler verilmiş ve bunu duyanlar fırsat buldukça Abaza'nın yanandan kaçıp gelmeğe başlamışlardı.

Maiyyetinden bir kısmının kendisinden ayrılması Abaza'yı korkutmuş ve onun da Bekir Subaşı gibi hareket edeceğine dair bir takım rivayetler duyulunca vezir-i âzam acele Erzurum üzerine hareket etmişti. Bu sırada Abaza Mehmed Paşa, Hasan kale'si muhafızı olup kendisine muhalefet eden Arnavut Yusuf Paşa'yı muhasara etmekte iken vezir-i âzamin kendi üzerine geldiğini duyunca hemen Erzurum'u,

[369] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/165
[370] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/165-166

döndü. Abaza, Hüsrev Pşa'nın onbeş yirmi güne kadar gelebileceğini tahmin etmişti; halbuki aldığı haber üzerine vezir-i âzam ağırlığını geride bırakarak on dört günlük mesafeyi iki günde alarak 1628 ağustos sonlarında Erzurum önüne geldi; kendisinden birkaç gün sonra da toplar ve sair ağırlıklar yetişti (3 muharrem 1038 / 2 eylül 1628).[371]

Abaza'nın Iran Sahına Müracaatı

Mehmed Paşa, kendi maiyyeti kuvvetlerinin kaçmaları ve bunları Hüsrev Paşanın himaye edip tatmin etmesi ve Osmanlı ordusundaki sıkı disiplin sebebiyle kendi vaziyetini tehlikeli gördüğünden içine korku düşmüştü; bundan dolayı kethüdası Çopur Bekir ile Küçük Abaza ismindeki bir adamını İran şahına göndermişti. Bu müracaat üzerine Şah Abbas, Şemsi Han kumandasiyle birkaç bin asker göndermiş ve yukarıda söylendiği üzere Hüsrev Paşa bu şayiayı tam vaktinde haber alarak acele Erzurum üzerine yürümüştü[372]. Vezir-i âzamin süratle gelmesi Abaza'nın hesap ve tahminini bozmuş, zahire ve hayvanları ve bir kısım askerini kale içine almadan Hüsrev Paşa yetişmişti.[373]

Erzurum Muhasarası Ve Abazanın Dehaletı

Kale vezir-i âzam tarafından tamamen kuşatıldı ve 15 eylül 1628'de sipere girildi, toplar kurulup kale dövülmeğe başlandı. Hüsrev Paşa, muharebeden el çekerek kendi yanına gelenlere bölük vereceğini[374] ilân eylediğinden, kaçıp gelenler çoğaldı ve bu çözüntü Abaza'yı telâşa düşürdüğünden canını kurtarmak -kaygusiyle şeyhi olan Seyyid Abdülrrahim[375] ile Kayseri âlim ve şeyhlerinden altı kişiyi Hüsrev

[371] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/166

[372] Şemsi Han Erzurum taraflarına geldiği zaman kalenin kuşatıldığını haber aldığından geri dönüp Kars kalesini işgal etmek istediyse de Kars muhafızı Köse Safer Faşa daha evvel davranıp bir baskınla Şemsi Han kuvvetlerini bozup kendisini de yakalayarak Hüsrev Paşa'ya göndermiştir. Şemsi Han, İstanbul'a, getirilerek Rumelihisarı'nda. hapsedilip kendisine yiyecek tayin edilmiş idi; sonra yemeğini getiren Ermeni dönmesiyle anlaşarak kale penceresinde iplerle inip sahile getirilen kayığa atlayarak kaçmağa muvaffak olmuştur (Naîma c. 3, s. 45).

[373] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/166-167

[374] Bölük vermek, kapı kulu süvari bölüklerinden birine kaydedilmek de inekti.

[375] Tarihlerde Abaza Şeyhi diye meşhur olan Sarı Bahazâde Şey Seyyid Abdurrahim Bayramı,

Paşa'ya göndererek canına, malına ve adamlarına zarar gelmemek üzere teslim olacağını bildirdi; kendisine istediği tarzda amannâme gönderildi. Abaza Mehmed Paşa, yeniçeri ocağındaki büyük ağalardan Koca Muslihuddin Ağa'nın.[376] gelmesiyle kaleden ineceğini bildirdiğinden Muslihuddin Ağa. Abaza şeyhiyle beraber kaleye yollandı ve Abaza da gelip teslim oldu; kendisine samur kürk ve ağalarına hil'atlar giydirildi ve maiyyeti adamlarına bölük ve cebeciKk verildi; Erzurum valiliğine yeniçeri ağası Halil Ağa tayin edilip Hüsrev Paşa, Abaza da beraberinde olarak İstanbul'a geldi[377]; IV. Murad kendisini afvederek Bosna valiliğine tayin etti (1038 H. /1628 M.).[378]

Hüsrev Paşanın Îran Seferine Hareketi

Plan Ve Programsız Hareket

1629 baharında vezir-i âzam ve serdar-ı Hüsrev Paşa Iran seferine hareket etti. Hedef Bağdadhn istirdadı idi; 1037 H. /1628 M. de Şah Abbas vefat etmiş ve yerine torunu Şah Safi hükümdar olmuştu. Ordu Musul'a geldi; kış fazla olduğundan Dicle ve Zab nehirleri taşmıştı; Bağdad taraflarını su basmış olduğundan o taraflarda bir iş görülemiyeceği için sular çekilinceye kadar ordunun gerisini tehdid etmek ihtimali olan Erdlan ve Şehriban hakimi Ahmed Han'ın ülkesinin vurulmasına karar verilerek Şehrizor tarafına gidildi;

KayserVU olup İbrahim Tennurî ahfadından imiş. isyan etmeden evevl Abaza Mehmed Paşa bu zata intisap etmiştir. Abaza'nın sahip huruç olduğunu telkin ile safdil olan Mehmed Paşa*-nın isyanda ayak diremesine sebep olmuştur. Daha sonraları yani 1044 H. 1634 M.de Abaza'nın katlinden iki buçuk sene sonra JCoyscri'deki tekkesinde oturmakta olan Seyyid Abdurrahim İstanbul'a gelerek bazı mukarriplerin şevkiyle padişaha da hulul etmiş ve kendisine Üsküdar'da bir konak verilmişti. Bazan padişah tarafından kabul olunan Abaza Şeyhi, hükümdara bazı rüyalar söyleyip bu miyanda "Yeniçeri taifesinden sizin vücûdunuza zarar görünür, katl-i âm mümkün değilse bari kisvelerini tebdil etseniz iyi olur, âlem-i gayıpta işaret vardır" gibi ortalığı ihtilâle verecek sözler sarfetmesi dolayısiyle evvelki halleri de gözönüne alınarak katlolundu (1047 H. - 1637 M.).

[376] Koca Mualiluddin Ağa Bosna'h olup Mimar Ağa damadı denmekle meşhurdur. Yeniçeri ocağından yetişmiş mükerreren sekbânbaşı olmuştu. Ölümü tarihi olan 1060 H. - 1650 M. senesine kadar ocaktaki mühim işler bunun sözüyle halledilirdi. Dessas, tilki tabiatlı bir şahıs olup ocağın akıl kâhyası idi. Vezirler bunun muvaffakıyetiyle yeniçeri ocağımn müzaheretine nail olurlardı. Ocağın ikide bir isyan etmek suretiyle bozulmasında müessir olmuştur.

[377] Şair

Aferin ey alem-efrâhte serdâr-ı dilîr Safdei-i kaFa-küşâ saf-şiken-i kişver-gîr

matlaiyle başlayan meşhur kasidesi Hüsrev Paşa'nın Abaza'yı elde edip Erzurum'u alması üzerine kaleme alınmıştır.

[378] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/167-168

Gulanber kalesi tamir olunarak içine asker kondu ve burası Şehrizor beylerbeğiliği merkezi yapılarak valiliğine de Arna-vud Mustafa Paşa tayin edildi; Kürd beylerinin sözleriyle hareket eden vezir-i âzam buralarda vakit geçirmek suretiyle Bağdad işini askıda bıraktı.[379]

Genç Osman

Hüsrev Paşa Şehrizor taraflarında bulunurken, serdar Bağdad üzerine gelmiştir diye çölü geçerek Bağdad'a gelmekte olan Şam Trablus beylerbeğisi Parmaksız Mustafa Paşa Kerbeîa'ya geldiği zaman orasının İranlılar tarafından işgal edilmiş görüp acemleri tard ettikten sonra keyfiyeti vezir-i azama yazmış, o da Abaza Mehmed Paşa'nm adamlarından cesur bir yiğit olan Genç Osman'ı bir miktar askerle o taraflara yollamıştı. Genç Osman Necef, Hille, Remahiye taraflarını işgal ile Kerbela'nın muhafazası için o taraflarda kalmıştır.[380]

Bagdat Muhasarası

Hüsrev Paşa, çapul yapmak istiyen Kürd beylerinin sözlerine uyarak İran hududunu iyice aşıp Mihriban kalesini almış ve burada Zeynel Han ile yaptığı Meydan muharebesi, Sivas beylerbeğisi Halil Paşa'nm yerinden ayrümayarak sebat göstermesi üzerine kazanılarak[381] Hemedan *Hasanâbad, Dergezin tarafları yağmalandıktan sonra Bağdad tarafına dönülmüştür (1039 zilkade /1630 haziran). Zeynel Han muvaffak olamamasından dolayı Şah tarafından öldürülüp yerine Rüstem Han Hanlarhanı olmuştur. Osmanlı ordusu, yolda kendisine baskın yapan Lûristan beyini fena halde bozduktan sonra daimî bir yürüyüşle 28 Muharrem 1040'da (1630 eylül) Bağdad^a gelerek muhasara etti. Atılan toplar ve yapılan hücumlardan bir netice hasıl olmadı, murtaza ve Zor Paşa'lar gibi değerli kumandanlar şehit düşmüşler ve yukarıda adı geçen babayiğit Genç Osman topuğundan okla vurulup Dicle kenarında bulunduğu için nehre düşerek boğuldu. Nihayet 1630 ekim ayında avdete karar

[379] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/168
[380] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/168-169
[381] Halil Paşa, bu sebatından dolayı Demirkazık Halil Paşa diye şöhret bulmuştur.

verilerek MusuVa gelindi; Bağ-dad'ın alınmadığını duyan İran beyleri taarruza geçip Dertenk, Şehrizor taraflarını ve daha sonra Hiltâyi aldılar.[382]

Hüsrev Paşa'nm Azli

Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem Hüsrev Paşa, müfritâne kati ve tehdit ile iş görmek istemiş, Kürd beylerinin iğfaline kapılıp Bağdadi istirdada gitmiyerek İran topraklarında lüzumsuz blöfler yapmış, boş zaman geçirmiş, Bağdad muhasarasından da eli boş dönmüş, Iran hududundaki bazı yerlere birer miktar asker koymuş, ve sonra bunların iranlılara esir düşmesine sebep olmuş, muvaffakıyetsizlöklerini şuna ve buna yükleterek bir hayli vezir, beylerbeyi ve sairlerini öldürtmüş ve ocak zorbalarım himaye ile onlar vasıta-siyle mevkiini muhafaza edebileceği zannına düşmüştü. Nihayet 1636 ekim ayında (1041 rebîulevvel) vezir-i âzamlıktan azlolu-narak yerine ikinci defa Hafız Ahmed Paşa getirilmiştir.[383]

KIRIM HANLIĞI İHTİLÂFI

Sazi Giray'la Canbey Giray'ın Hanlıkları Arasındaki Olaylar

Gazi Girayın Ölümünden Sonra

Kırım Hanı meşhur şair ve mücahid ve eski bir tâbir ile Sahib-üs-seyf veH-kalem Gazi Giray'a 1608 martında (16 zilkade 1016) I. Ahmed tarafından badema hanlığın Gazi Giray evlâdına inhi-a dair bir ferman verilmişti. Gazi Giray ölünce İstanbul'dan beratı gitmeden evvel yerine geçen oğlu Tohtamış, hanlığa geçmişti. Tohtamış'm hodbehod Hanlığa geçmesini bazı devlet erkânı hoş görmediklerinden, Gazi Giray'ın yerine I. Ahmed'in fermanı hilâfına küçük biraderi Selâmet Giray[384] hanlığa ve Saadet Giray'ın oğlu Mehmed Giray da Kalgaylığa münasip görülüp deniz yoluyla Kırım'a gönderildiler (1016 zilhicce ve

[382] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/169
[383] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/169-170
[384] Gülbün-i hânân'da. Selâmet Giray, Devlet Giray'ın oğlu gösterildiği halde Düvel-i islâmiye"&& II. Mehmed Giray'ın oğlu olarak kayıtlıdır. Ben birinci eserin yazdığını tercih ettim.

1608 nisan).
Tohtamış haklı olarak hanlık menşurunu beklerken bunun, amcası Selâmet Giray'a[385] verildiğini duyunca öldürülmekten korkarak kardeşi Safer Giray'la birlikte kara yoluyla Rumeli'ye gelirlerken yolda Kalğay Mehmed Giray'a rastlayıp onunla müsademeden sonra maktul düşmüşlerdir.[386]

Mehmed Giray Ve Şahin Giray Maceraları

Kalgay Mehmed Giray'ın, validesi tarafından münasebetine mebni çerkesler arasında bulunan kardeşi Şahin Giray'la mektuplaşarak Kırım hanlığını elde etmek için çalıştıkları anlaşılması üzerine Mehmed Giray'ın îdam edilmesi hakkında emir verilmiş ise de işten daha evvel haberdar olan Mehmed Giray neme biraderi Şahin Giray'ın yanına kaçnuş ve yerine Canbey Gira Kalgay ve Devlet Giray da Nureddin olmuşlardır.
Selâmet Giray'ın hanlığı iki sene kadar sürmüş ve yerine üvey oğlu ve Kalgayı bulunan Canbey Giray Kırım han lığına tayin edilmiştir (1019 H. / 1610 M.). Selâmet Giray zamanında Kafkasya'ya kaçmış olan Meh med Giray'la Şahin Giray, Canbey Giray'in hanlığını du yunca Akkerman taraflarında yurt tutup .Rusya'ya akın yapar; elde ettikleri esirleri satmak suretiyle geçinmekte idiler. Bu se beple yanlarına epi çapulcu toplamışlardı. Canbey Giray bu halden ürkerek oradan uzaklaşmaları için İstanbul'dan emir getirtti ve kendileriyle çarpışarak cemiyetlerini dağıttı. Mehmed'le Şahin Giray yaralı olarak bir tarafa saklanabildilerse de diğer kardeşleri Çoban Giray maktul düştü; bunların tekrar faaliyete geçeceklerini haber alan vezir-i âzam Nasuh Paşa, Mebmed Giray'ı hanlık vadiyle ve tatlı dille itaat ettirerek dört yüz kadar maiyeti ile getirtti. I. Ahmed, Mehmed Giray'ı kabul ederek görüştü (1021 H. /1612 M.). Mehmed Giray'a İstanbul'da. Vefa semtinde bir konak tahsis edilerek bütün masarifi hükümet tara-fından verildi. Aynı senede Sultan Ahmed ikinci defa Edirne'ye

[385] Selâmet Giray, biraderi Gazi Giray'a kalgay tayin edilmiş ise de Gazi Giray'ın kendisini öldürmesinden korkarak .Kırım'dan kaçıp Celâli Deli Hasan'm yanına gidip bir müddet onunla gezmiş ve sonra yaptığına peşiman olarak hükümete dehalet edip affolunmuş ise de Gazi Giray'ın ricası üzerine istanbuV&a RumeHhisan^nAa nezaret altına alınmıştır. Han ilân edildiği zaman dört seneden beri Mehmed Giray'la beraber orada mevkuf bulunuyordu.
[386] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/171

giderken Mehmed Giray'ı da yanına aldı. Bu seyahattaki av esnasında pâdişâh bir ahuyu kovalarken bu takipten haberi olmayan Mehmed Giray da bir taraftan çıkarak bir okla ahuyu vurmuştu. Sultan Ahmed'in buna canı sıkılmış ise de sesini çıkarmamış, fakat etrafındaki riyakârlar atılan ok ya padişahımıza rast gelseydi diye söylenerek Mehmed Giray'ı Yedikule'ye hapsettirmişlerdir. Mehmed Giray'ın bu vaziyetini duyan kardeşi Şahin Giray İran'a kaçmış ve Mehmed Giray da Sultan Ahmed'in ölümüne kadar beş sene Yedikule'de kalıp sonra kaçmağa muvaffak olmuş fakat Bulgar İstan" da Pravadi taraflarında yakalanarak İstanbul'a getirilip evvelâ Yedikule'ye hapsedilmiş ve sonra Rodos adasına gönderilmiştir. 1029 H. /1620 M. de Mısır valiliğiyle memuriyeti mahalline giden Mere Hüseyin Paşa Rodos'a uğrayıp orada Mehmed Giray'la görüşmüş ve vezir-i âzam olursa kendisine Kırım hanlığını vâd eylemiştir.

II. Osman'ın cülusunda vezir-i âzam Halil Paşa'nm Irak seferi esnasında Kırım hanı Canbey Giray'da orduya gelmiş ve Serav sahrasında İran kuvvetlerine mağlûp olması üzerine aleyh-darları hanın uğursuz olduğunu parmaklarına dolayarak vezir-i âzam olan Mere Hüseyin Paşa'run da şevkiyle Canbey Giray azlolunarak .Rodos'tan getirilen Mehmed Giray Kırım hanı ilân edilip Canbey Giray da bir miktar tahsisatla Rodos'ta oturtulmuştur (1032 H. / 1623 M.). İran'a kaçmış olan Şahin Giray, biraderinin Kırım hanlığını duyunca Trabzon'a gelip oradan Kırım'a geçerek kalgayhğa tayin edildi.

Mehmed Giray'la kardeşi, hükümetin müşkül durumundan istifade ile kendilerine muhalif olanları bertaraf etmişler ve bun lardan korkan hanzâdeler Rumeli'ye kaçmışlardır; hattâ Mehmet Giray^Nureddin'liğe tayin edecek bir hanzâde bulunmadığı için Kırım hanları sülâlesine mensubiyeti meşkûk olan Çoban Mus t af a adında birini kendisine Nureddin tayin ettirmişti. Mehmed Giray'la kardeşinin hareketleri hükümetin dikka tini çekti ise de merkezdeki müşkül durum sebebiyle kendilerine ses çıkarılmamakta idi. Hattâ Şahin Giray'ın itikat ettiği bir müneccim, adı kuş adlarından biri olan bir kimsenin âleme pâdişâh olacağını söylemesini Şahin Giray kendisi zannederek ümide düşmüş ve bunların Osmanlı topraklarına taarruz edecekleri de şayi olmuştu; fakat hâdiselerin tetkikine nazaran bu iki kardeş aleyhindeki sözler hep propagandadan ibaret olup asıl mesele

kızlar ağası Mustafa Ağa'nın Mehmed Giray hakkındaki kini idi ve bu tebeddül onun tesiriyle yapılıyordu[387].

Bunun üzerine devlet erkânı görüşerek zaten evvelce lüzum suz yere azladilmiş olan sabık Kırım Hanı Canbey Giray'ın tekrar tayini muvafık görülerek .Rodos'tan getirtilip deniz yoluyla Kefe^ye gönderilip Kırım mirzalrı ve Şirin beyleriyle Kırım ule masına da hükümler yollanmıştır; fakat Mehmed Giray azli kabul etmiyerek Canbey Giray'a karşı çıkmış, bunun üz keyfiyet İstanbula bildirilerek emir gelinceye kadar Canbe Giray Kefemde kadının evinde misafir edilmiştir. Kırım halkı Canbey Giray'ı istemeyip Mehmed Giray'ın ipkasında ısr ettiklerinden iş sarpa sarmıştır.

Bunun üzerine Akdeniz seferine çıkacak olan kaptan-ı der} Recep Paşa'nın bu işi halletmesi takarrür ederek Kefe'ye sevk edildi; halbuki Mehmed Giray başına kırk bin kişilik bir kuvvet toplamış çarpışmayı göze almıştı. Recep Paşa, Mehmed ray'la kardeşi Şahin Giray'a nasihat yollu mektuplar göne ve Kendilerine Hersek ve Mora sancaklarını teklif etti. Şa Giray, senelerce uzak kaldığı memleketine gelip beş gün otu madan hanlığın Canbey Giray'a verildiğini zikr ile :

— "Bizden ne cürüm sudur etti ki bu hakarete müstah olduk" dedikten sonra kendi kuvvetlerinden bahis ile şayet K rım'ı terk ederlerse orasını düşmanın istilâ edeceğini beyan ve b vaziyet üzerine Osmanlının ICe/e'de oturamıyacağını yazarak kendilerinin tekrar tayinlerini rica etmiştir.[388]

Mehmed Gıray'ın Kefe'yi İşgali

Kefemden çıkılıp Kırım'a doaru gidildikçe Kırımlıların kendisine iltihak edeceklerim söyleyen Canbey Giray'm zannı boşa çıktı; çünkü Kefemden üç konak ayrıldıktan sonra Mehmed Giray bunların karşısına dikildi. Canbey'e hiç iltihak eden olmadı ve Recep Paşa'nm

[387] Mehmed Giray'ın, Mehmed Subaşı'ya naklettiğine göre evvelâ han dururken sultan adındaki mirza, han olamazdı. Canbey Giray'ın babası sultandı; hanlık kendisine verilmek îcap ederdi, fakat Çaşnigirbaşı vasıtası ve Kızlar Ağası Mustafa Ağa'nın delaletiyle Canbey Giray'a verilmişti. Kızlar Ağası Mustafa Ağa vazifesinden azlolunup Mısır'a gönderilirken, Rodos'ta Mehmed Giray kendisini görüp Elhamdülillah seni tard ve red olunmuş gördüm demiş. Fakat Mustafa Ağa, IV. Murad'ın cülusunu müteakip tekrar kızlar ağalığına getirilince o sırada Kırım ham bulunan Mehmed Giray'ı azlettirip CanbeyGiray'ı tekrar tayin ettirmek isteyerek metinde gösterdiğimiz Perişanlığa ve devlet otoritesinin sarsılmasına sebep olmuştur. Kızlar ağası Canhey'in tekrar tayini işinde iki yüz bin kuruş rüşvet almıştır.

[388] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/171-174

da geri dönmesine imkân kalmadı. Hanlı yine Mehmed Giray'da kalmak şartiyle müşkül durumd kurtulunmak istendi. Bunun üzerine Canbey Giray, Recep Paşa'ya :

— "Mehmed Giray beni sizden ister, ben giderim" diyerek Kefe^ye kaçtı. Hanın kaçtığını gören asker nereye gitti diye yavaş yavaş ordudan ayrılmağa başladığından bu hali hisseden tatar kuvvetleri ordugâha baskın yapıp yaya olan yeniçeri, cebeci ve azapları çiğneyerek ordugâhı yağmaladılar; iki paşa maktul olup Kefe*ye kaçabilenler gemilere can attılar. Şahin Giray Kefe* ahalinin üç güne kadar gemilerle gitmelerini îlân etti.[389]

Mehmed Giray'ın Tekrar Tayini

Bu vaziyet üzerine Ke/e'yi kurtarmak için yeni- Ser* ocağından Mehmed Subaşı Ke/e'ye Şahin Giray'a yollandı; o bunu, dört saat geride bulunan Mehmed Giray'a gönderdi; görüşüldü; Mehmed Giray, kendisine karşı yapılan haksız muameleden şikâyet etti; ocak çorbacısı, hanın haklı olduğunu teslim etti ve aynı zamanda Kefemden çıkılmaz, toplar ve esirler verilmezse bunun büyük bir seferi intaç edeceğini söyledi ve Han ile mirzaların ve nogay beylerinin karar-lariyle çorbacının teklifi kabul edildi ve Mehmed Subaşı İstanbul'a döndü ve Mehmed Giray'a hanlık ve Şahin Giray'a da kalgayhk beratları yollandı ve Ke/e'yi teslim alan Recep Paşa da İstanbul'a, döndü (1033 H. /1624 M.).[390]

Şahın Gıray'in Mezalimi

Bu vaziyet hükümetin nüfuz ve itibarını sarstığı bilâkis Mehmed Giray'ın mevkiini de kuvvetlendirdi. Muarızları hep baş eğdiler; muhaliflerini öldürmede ifrata vardı; hattâ Osmanlı hükümetinin bu son muvaffakıyetsizliğinden cüreti artan Şahin Giray, Ulu Nogay mirzalarından olup Hotin savaşındaki hizmeti sebebiyle kendisine Silistre beylerbeyliği verilen Kantemir Paşa'nın Kırım'daki hânümanım söndürdü, ailesini, çocuğunu ve maiyyetini öldürdü; hamile olan

[389] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/174
[390] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/175

zevcesini şişe vurup kebap gibi ateşte çevirdi; bundan başka büyük bir kuvvetle Rumeliye yürüyüp Tuna suyunu geçip, Akkerman^ Kili, İsmail ve Yergöği taraflarını istilâ edip yağmaladıktan sonra Edirne'ye saldırmak istedi.[391]

Kantemır Gırayın Kefeyı Isgalı

Kırım'da ailesi hakkında yapılan faciayı habeı Şahin Giray'a Kantemir Paşa vaziyetten şikâyet içi galebesi tstanbuVa geldi, Şahin Giray'dan şikâyet muharebe için izin istedi ve aldı ve Silistre sanca-ğından otuz bin kişilik bir kuvvet topladı, yanında Rumeli Sanca] beyleri ve Hacıkey Paşa vardı. Babadağı ve Dobruca kuvvetleri de kendisine iltihak eden Kantemir Paşa müthiş bir muharebeden sonra Şahin Giray'a galebe etti; Şahin Giray bi kayıkla Tuno'nm karşı yakasına geçerek kurtuldu (1033 H. 1624 M.).[392]

Mehmed Giray'in Azli Ve Tekrar Muhalefeti

Kantemir Paşa'nın galebesinden sonra Mehmet Giray sesini kesmiş, fakat kendisini samimî olarak afvetmemiş olan hükümete karşı uyanık bir halde bulunmuştu; Kırım'ı keyfî surette idare edip bu şımarıkça haline karşı bir gaile çıkmamak için ses çıkarılamıyordu; hattâ hükümet yeni bir gaile çıkarmamak için Kantemir Paşa'yı Silistre'den alarak Gömülcüne sancağına tayin etmiş ve bununla beraber Kırım hanına ilk fırsatta kuvvetli
bir darbe vurmak tasavvuruna mebni Kantemir'e hazırlanması emırolunmuş tu.
Aradan bir müddet geçtikten sonra hükümet evvelki başarısızlığını gidermek için aldığı tertibat üzerine Mehmed Giray'ı azledip Canbey Giray'ı tekrar hanlığa tayin etti (1037 ramazan/1628 haziran) ve yeni Han ile Kalgayı Devletgiray'ı denizden altmış kadırga ve otuz beş firkate ve mühim bir kuvvetle Kefe'ye gönderdiği gibi kara tarafından da Vezir Hasan, Kenan ve Beylerbeyi Kantemir Paşalar memur olmuşlardı.

---

[391] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/175
[392] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/175

Donanma İCe/e'ye asker çıkarınca Mehmed Giray, karşı koydu ise de gafil avlandıkları için mağlûp olup Şahin Giray'la beraber Lehistan'a kaçtdar; bunun üzerine Hasan Paşa, Canbey Giray'ı Kırım tahtına oturtup sonra Özi nehri kenarında Özi kalesini yaparak muhafazasına Hüseyin Paşa'yı bırak tıktan sonra İstanbul'a döndü.[393]

Mehmed Ve Şahin Giray'ın Akıbetleri

Bunlar Lehistan'da bulunurlarken Ruslarla Lehlıler den aldıkları kırk bin kişi ve kendilerine taraftar bazı Tatar kuvvetleriyle Canbey Giray'ı elde etmek için Kırım'a yürüdülerse de Canbey Giray kendi askeri ve Kantemir ve Nogay kuvvetleriyle mukabele edip iki gün süren harpten sonra Mehmed Giray kuvvetlerine galebe ettiler. Esir edilen Leh hatmanınm başı kesildi, memesi üzerine kurşun isabet eden Mehmed Giray yaralanarak öldü, bu hali gören Şahin Giray kaçtı. Mehmed Giray'ın ölüsü bulunarak Bahçesarayz-'ndaki Eski yurt'ta ceddi Semiz Mehmed Giray Han'ın yanma gömüldü (1037 H. / 1628 M.).[394]

IV. MURAD'IN SALTANATI ZAMANI

Padişahlığının İlk On Senesi

Ilk Seneleri

IV. Murad onbir buçuk yaşında amcası Mustafa'nın ikinci defaki hal'inde 1623 tarihinde hükümdar îlân edilmiş olduğundan işleri saraydan validesi Kösem (Mahpeyker) Sultan ile kızlar ağası Mustafa Ağa idare ediyorlardı; yukarıda onikinci bölümde gösterildiği üzere İstanbul ve Anadolu'daki durumlar iyi olmadığı gibi hiç yoktan devletin başına bir de îr an gailesi çıkmıştı.

Sultan Murad çocuk denecek çağma rağmen saltana işlerine yabancı kalmayarak her işi öğrenmek ve mahiyetini anlamak istiyordu; çok zeki ve seri kavrayışlı ve hafızası kuvvetli olan genç

[393] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/176
[394] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/176

hükümdarın yaşı ilerledikçe devlet işlerine alâkası artmakta idi. Abaza Mehmed Paşa'nın isyanının birincisi bastırılıp kendisi Erzurum valiliğinde bırakılmıştı. Abaza vakası ve îran muha ıebesi dolayısiyle kapıkulu ocaklarının cepheye gitmeleri tstan buVda ocak tegallübünü sükûnete inkılâp ettirmişti.

Valide Kösem Sultan kendisine saray dışında bir muhi yapmak istediğinden, Sultan Ahmed zamanından beri tanıdığı Hafız Ahmed Paşa'yı vezir-i âzam tayin ettirmişti. Diyarbakır valiliğinden sonra vezir-i âzam tayin edilen Hafız Ahmed Paşa, Bağdad muhasarasından sonra azlolunmuş, fakat derhal îstanbuVa davet olunarak kubbe vezirliğine tayin edilmiş ve aynı zamanda Sultan Abmed'in kızı Ayşe Sultan'la evlendirilmiştir. İstanbul'da, iktidarı elinde tutmak isteyen biri Hafız Ahmed Paşa ve diğeri Boşnak Recep ve Hüsrev Paşa'lara mensup olarak birbirine rakip iki zümre vardı; padişah ve validesi Hafız Paşa'yı tutuyorlardı. Hafız Ahmed Paşa'nın birinci defa sadaretten azlinden bir müddet sonra Hüsrev Paşa, vezir-i âzam olmuştu.[395]

Hüsrev Paşa'nın Azline Yeniçerilerin Muhalefetleri

Bosnak Hüsrev Paşa Abaza'yı teslim alıpİstanbul*a getirdikten sonra 1038 H./1628 M. de kurtarmağa memur edildiği halde 1041 H./1631 M. tarihine kadar iki buçuk sene dolaştıktan ve lüzumsuz şiddeti dolayısiyle bir hayli da kan döktükten sonra bir iş göremeden geri dönmüş ve bunun üzerine Hafız Ahmed Paşa ikinci defa vezir-i âzam[396] ve padişahın musahibi Hasan Halife de yeniçeri ağası olmak suretiyle hükümet idaresi ve yeniçeri ocağı pâdişâha mensup şahsiyetlere verilmişti. Bu sırada Hüsrev Paşa Diyarbakır'da bulunuyordu, azli kendisine tebliğ edildiği zaman yeniçeriler :

— "Bu kadar belâ ve mihnet çekip düşmandan intikam ala-cak^yerde senin azline sebep olan kimdir? Bize senden gayri serdar gerekmez" diye ayaklannuşlarsa da bu hâdiseden memnun olan Hüsrev Paşa zevahiri muhafaza için :

[395] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/177

[396] Hafız Paşa'nın ikinci defaki vezir-i âzamlığına Âdem Dede'nin bir mısra ile farsca dört tarih söylemesi pek sanatkârane olduğu için aşağıya yazıldı:

— "Biz pâdişâha âsi değiliz, muhalefet iyi değildir, emir kendinindir, bizler onun kullarıyız; kimi dilerse istihdam eyle-sinler" dedi; zorbalar kendisini serdar yapmak için pâdişâha müracaat etmek istedilerse de bunları sureta teskin ile defterhaneyi mühürleyip kaleye koydu ve Diyarbakır valisi Tayyar Mehmed Paşa'yı serdar vekili bırakarak Tokat taraflarına gitti, yolda kendisinden mühr-i hümâyunu almağa gelen kapıcılar kethüdası Ahmed Ağa'yı görüp mührü verdi.[397]

Sıpan Zorbam Nmn Faaliyetleri

Hüsrev Paşa'nın azli Kapıkulu süvarisi yani Sipah zorbalarının işlerini bozdu; çünkü bunlar Paşaya güvenerek serbest hareket ediyorlardı. Bunların Anadolu'nun muhtelif yerlerinde dernekleri vardı; içlerinden en azılısı Dağlar delisi Süleyman adında birisi olup Beyşehri, Seydişehri, Bozkır, Karaman ve havalisi ocak sipahileri bunun avenesindendiler; Süleyman'ın vefatı üzerine yerine akrabasından Deli ilahi denilen ikinci bir deli zorba geçmişti; bu, Seydişehri'nde oturuyordu; yine bu zümrede Rum Mehmed isminde bir sipah zorbası Js.ony za'ya karşı Konya'yı müdafaa eden müteveffa Kâtip Mustaf Çelebi'nin karısını nikahlayıp el, ve kol peyda ederek Kony> (Karaman) valisinin hüküm ve nüfuzunu hiçe indirmiş ve bütün işlerde merci olmuştu. Bunlardan başka Afyonkarahisar'Ûa Baba Ömer, Aydın taraflarında Kmahoğlu, Eskişehir ve înönü taraflarında Kör Ali, İskilip'te Köse Şaban ve saire gibi yer yer nüfuzlarını yaymış olan sipahi zorbaları vardı; bu suretle kapıkulu süvarisine mensup olup devlet hazinesinden maaş aldıktan başka Anadolu'yu mmtaka mmtaka tagallüpleri altına alan bu zümre âdeta ikinci bir Celâli zümresi haline gelmişler ve Sultan Osman hadis sinden* sonra gemi azıya almışlardı.

Hüsrev Paşa'nın azli bunların aşına soğuk su katmış bunun üzerine hepsi birbirleriyle haberleşip Hüsrev Paşa'yı a: ile Hafız Paşa'yı vezir-İ âzam yaptırmış olanların haklarmd gelerek Hüsrev'i tekrar vezir-i âzam yaptırmak üzere aralarında anlaşmışlardı; hepsinin tstanbuV&a elleri vardı; bu sırada Kapıku ocaklarının İstanbul'a, davet edilmeleri

[397] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/178

bunların işlerine pek yaradı.[398]

Ocaklıların İstanbul'a Çağrdması

Hafız Paşa Vezir-i âzam olunca, Vezir-i âzam sarayında şeyhülislâm ve devlet erkâniyle Is-ı tanbul'daki ocak zabitleri toplanarak pâdişâhın, askerin ahvali hakkında sorduğu suali görüştüler, unlar aradan epey zaman geçtiği için asker taşrada kışlayıp Hemedan seferi ve Bağdad muhasarası sebebiyle çok zahmet çektikleri için Ocakların İstanbul'a, getirilmelerinde ittifak ettiler; bunun üzerine gelmeleri için davet fermam gönderildi (23 re âhir 1041 /1631 ekim). Ocaklar IstanbuVa. gelirlerken maaş ala cakları için yukarıda adı geçen zorba sipahiler, yanlarındaki diğer sipahilerle beraber İstanbul'a geldiler, şehir bunlarla doldu ve asayiş bozuldu.[399]

Recep Paşa'nın Askeri Tahriki

istanbuVda kıdemli vezirlerden olan Recep Paşa Hüsrev Paşa'dan evvel vezir-i âzamlığı ümic ederken kendisine verilmeyerek Hüsrev Paşa tâyin edilmiş ve bu defa da yine ümidinin hilâfına Hafız Ahmed Paşa'nın o makama getirildiğini görünce müteessir olmuş ve bir isyan ile sadareti elde etmek isteyerek istanbul'a gelmiş olan sipa zorbalarının ele basılarım ve Hüsrev Paşa taraftarlarını ve bu arada yeniçerileri el altından tahrik etti.

Fırsatı kaçırmayan ocakblardan evvelâ süvari bölükleri ayaklanıp Atmeydanı'nda toplanarak, Hüsrev Paşa gibi bir veziri azle sebep olanlar padişahın ve bu devletin dostu değildirler diye Hüsrev Paşa'yı azle sebep olanlardan on yedi kişinin başım istediler. Pâdişâha takdim edilen listede Vezir-i âzam Hafız Ah-meh Paşa ve Şeyhülislâm Yahya Efendi, defterdar Mustafa Paşa, Yeniçeri ağası Hasan Halife ile musahip Musa Çelebi vardı (1041 receb / 1632 M.). Sonra sipahilere yeniçeriler de iltihak edip üç gün saraya hücum ettiler, kendilerine yarın cevap verilir denilince Atmeydanı'na gelip dağılmayarak geceyi orada geçiriyorlardı; daha sonra sarayın orta kapısına kadar gelip

[398] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/178-179
[399] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/179

ulemayı oraya davet ettiler.[400]

Vezir-İ Âzam'ın Saraya Gelmesi

Zorbaların listesinin başında vezir-i âzam Hafız Ahmed Paşa'nın adı vardı; vezir Bayram Paşa, Hafız Paşa'ya katiyyen gelmemesi için haber göndermişti; Hafız Paşa yola çıkmış gelirken Bayram Paşa'nın gönderdiği adamla karşılaştı ve vaziyeti anladı; fakat gülerek :

— "Var bizden paşa hazretlerine selâm eyle, zuhur edecek kaza-i mübremi rüyamda gördüm ölmekten gam çekmem" diyerek Bayram Paşa'nın adamını geri gönderdi.

Hafız Paşa, sarayın Bâb-ı hümâyun demlen birinci kapısından içeriye girince asker ikiye ayrılmış ve "feire vurun" diye kendisini taşa tutup atından yıkmışlar ve maiyet hademesi olan satırlar koltuğuna girip kendisini Bâb-ı hümâyun dahilindeki Hastalar koğuşundan içeriye alıp saraya kaçırmışlar, satırlardan biri maktul olmuş ve birisi de yaralanmıştı.

Hafız Paşa, padişah tarafından kabul olunarak vukubulan ahvali bildirdi ve sadaret mührünü teslim etti; Sultan Murad müteessir olarak kendisinin gidip saklanmasına müsaade etti; Hafız Paşa hemen sarayın yalı köşkü tarafına inerek kıyafetini degıstırıp uskudara gecmek ıcın bır kayıga atladı.[401]

Sultan Murad'ın Ayak Divanına Çıkması

Hafız Paşa'mn hastalar odasından kaçmasınd sonra, asker orta kapıdan içeri girip divanı hümâyun önüne gelerek "Padişaha sözümüz vardır" diye bağrışmağa başladılar; Sultan Osman vakası i bir hâdiseye meydan vermemek için Sultan Murad Bâb-üs-saâde (Akağalar kapısı) önüne çıkıp ayak divanı yaptı ve "Kullarım muradınız nedir?" diye sordu. Onlar, listesi verilmiş olan onyedi kişinin paralanmak üzere kendilerine teslimini istediler; "bunlar pâdişâha dost değillerdir; eğer devlete hayırlı olsalar biz Musul'da düşman ağzında dururken perakende ettirmezlerdi" ve saire gibi sözler

[400] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/179-180
[401] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/180

söylediler. Yapılan nasihati ve verilen cevabı dinlemediler ve "Elbette verirsiz yoksa iş başka türlü olur" diye başka bir şehzadeyi hükümdar yapacaklarını îma ettiler ve pâdişâhın oturduğu tahtın yanma kadar sokuldular.

Bu sırada yirmi yaşında olan Sultan Murad, âsi askerin söz dinlemediklerini görünce :

— "Madem ki cevaba kulak vermezsiz ve kabil-i hitap değilsi niçin beni taşra davet eylediniz?" diye kendilerine bağırdı ve tahttan kalkarak Bâb-üs-saâdeden içeri girdi; arkasından asker de girmek istediyse de kapı yüzlerine kapandı.

Bunun üzerine âsiler bütün bütün galeyana gelip mademk onyedi kişiyi vermedin biz işimizi biliriz diye bir tehdit daha s a vurdular.

Hafız Paşa'mn hasmı olan isyan mürettibi Topal Re Paşa, ağlayarak Sultan Murad'm ayaklarına kapanmış ve

— "Padişahım bu müfsidleri teskin lâzımdır, eğer ben kulı da isterlerse ver ki kul efendisi yoluna feda ola gelmiştir; kul istediğini ala gelmiştir; bir kaç bendeniz gitmekle nesne lâzım gelmez; ama hak saklasın bunlar teskin olunmazsa ahval müşkil olur" yollu hayli söz söyledi ve o da, "ahval müşkil olur" sözüyle hal'e işaret etti.

Neticenin iyi gelmiyeceğini takdir eden IV. Murad henüz Üsküdar'a varmamış olan Hafız Paşa'yı geri döndürmek üzere Bostancıbaşıyı gönderdi. Hafız Paşa'ya yetişen Bostancı başı "Siri nâdisah istiyor" diye alıp saraya getirdi.[402]

Pâdisahın İkinci Defa Ayak Divanına Çıkışı

Akagalar kapısı tekrar açılarak Sultan murad Çıkıp tekrar tahta oturdu; asker geri çekilip durdular; dört kişiyi huzuruna çağırdı; bunların ikisi yeniçeri ve ikisi sipahi zabiti idi, kendilerine tekrar nasihat etti. Bütün asker bir ağızdan :

— "Devletine bedhâh olanları elbette vermek gereksiz dediler. Artık bunlara söz tesir etmiyor ve istediklerini almaktan geri dönmiyecekleri anlaşılıyordu.[403]

[402] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/181
[403] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/182

Hafız Âhmed Paşa'nın Şehadeti

Hafız Ahmed Paşa, yarı yoldan döndürüldükten sonra neticenin vehametini anlamış olduğundan abdest almış, feci akibetini bekliyordu; pâdişâhın müşkül durumunu görünce Bâb-üs-saâde'den çıkarak Murad'm yanına geldi ve ona :

— "Pâdişâhım binlerce Hafız gibi kulun yoluna feda olsun; ricam şudur ki beni sen katletmeyip bu zalimler haksız yere kanımı döküp beni şehit etsinler ve lütfedip cesedimi Üsküdar'da defnettiresin ve yetimlerime lûtf ve inayetini rica ederim diye yer öptükten sonra besmele çekip: "tnna lillâh ve inna ileyhi râciûn" âyet-i kerîmesini okuduktan sonra âsi güruhunun içerisine daldı ve ilk defa üzerine hücum eden sipahinin suratına vurduğu bir yumruk ile onu yere yuvarladı; diğer bir sipahi Hafız Paşa'nın başına bir hançer vurup kulağına kadar başını iki şak etti; birisi de göğsünden bir hançer vurduktan sonra yere yıkarak kılıç ve hançer üşürüp şehit ettiler; bir yeniçeri cesedi üzerine çıkıp boğazından kesti.

Hafız Paşa'nın soğuk kanlı hareketini ve âsilerin arasın atıldığını ve feci surette şehit edildiğini gören Sultan Murad mendilim yüzüne tutarak ağladı, saray hademeleri cesedi üzerine bir yeşil örtü örttüler. Padişahın artık durmağa tahammülü kalmadığından :

— "Bire Allahtan korkmaz, Peygamberden utanmaz, şer'e ve pâdişâha itaat etmezler" diye söylenerek içeri gitti. Hafız Paşa'yı vasiyyeti üzerine Üsküdar'da Karaca Ahmed mezarlığına defnettiler. Bu sırada âsiler Sultan Murad'a âdilâne hareket edeceğine de ettirmişlerdi.[404]

Recep Raşa Vezir-İ Âzam Ve Ahizâde Şeyhulislâm Oluyor

Hafız Ahmed Paşa'run şahadetinden sonra mühr-i hümayun Recep Paşa'ya verildi, büyük - bir isyan ile istediğine nail olan âsiler Şeyhülislâm Yahya Efen dinin de idamını istiyorlardı; Yahya Efendi'nin, Hüsrev Paşa'ya aleyhdar olan Balıkesir' îlyas Paşa taraftarı ve onun kapı kethüdası gibi olup Ilyas Paşa'yı vezir-i âzam yaptırmak iste diğini zanneyledikleri için adım listeye koymuşlardı. Yahy Efendi saklandığından asker azliyle iktifa edip ileri gitmediler

[404] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/182

Onun yerine Rumeli kazaskeri Ahizâde Hüseyin Efend şeyhülislâm oldu. Sultan Murad bu son hâdisede tahrikin nereden ve kimde olduğunu öğrenmiş ve büyük bir soğuk kanlılıkla bunu Rece Paşa'ya hiç sezdirmemiş ti. Asiler Üstedeki diğer istediklerini arı yorlardı, onların her biri bir tarafa gizlenmişti; yeniçeri ağas Hasan Halife ise ocağa iltica etmek suretiyle hayatım kur tarmış ise de sonra oradan da kaçarak saklanmıştı.[405]

Hüsrev Paşa'mn Îdamı

Bu isyan Hüsrev Paşa'mn azli yüzünden Recep Paşa'mn tahriki üzerine yapılmış olduğunda Sultan Murad, Hüsrev Paşa'yı katle kar vermiş, fakat yapacağı işi Recep Paşa'dan gizli tutmuştu. Pâ dişah evvelâ Özi muhafızı Murtaza Paşa'yı getirterek kend sine Diyarbakır beylerbeğiliğini verip Üsküdar'a geçirdi ve gizlic verdiği hatt-ı hümâyun'la. fitneye sebep olan Hüsrev Paşa'nı katlini emretti. Murtaza Paşa Tokat'a yollandı. Hattâ Osmancık kasaba sına geldiği zaman arkasından gönderilen ikinci bir hatt-ı hümi yun'la işin tacili emir edildiğinden süratle Tokat Önüne gel Hüsrev Paşa'mn kolayca elde edilemiyeceğim bildiği içıı ihtiyatlı hareket etti; fakat Recep Paşa, Hüsrev Paşa'ya ad; gönderip Murtaza Paşa'dan gafil olmamasını bildirmişti. Hüsrev Paşa nikristen muztaripti, Hüsrev Paşa'mn adamları efendilerine :

— "Bu herifin bu kadar kuvvetle gelmesi hayra alâmet de ğildir" demişler ve o da bu hususta bir haber almalarını söylemişti. Bu sırada Tokat kadısına da Hüsrev Paşa'mn katli iç n

bir hatt-ı hümâyun gelmesi üzerine kale dizdarı, Hüsrev Paşa'-nın konağını topa tuttu, oturduğu konak sarıldı ise de paşa teslim olmayarak maiyyeti kendisini müdafaa ettiler. Bunun üzerine Murtaza Paşa, Hüsrev'in kaçmasından korkarak başı padişahın, malı yağma edenin diye îlân etti; Hüsrev Paşa; bir desise ile Murtaza Paşa'yı öldürmek istediyse de muvaffak olamadı; kendisine gönderilen hatt-ı hümâyundu görünce abdest alıp iki rikat namaz kıldıktan sonra boğuldu ve başı gizlice İstanbul'a. yollanıp padişaha gösterildi (1041

[405] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/183

recep / 1632)[406]. Bu hâdise tetkik edilince Hüsrev Paşa'nm, Ocaklı'nın isyanında medhali olmayıp sadaret makamını elde etmek istiyen Recep Paşa'nm bunu emelinin tahakkukuna vesile yaptığı anlaşılıyor.[407]

İkinci Ayaklanma

Recep Paşa vezir-i âzam olmakla yaptığı İşlerden dolayı padişaha karşı ihtiyatlı davranıyor ve istediği gibi hareket için Sultan. Murad'm mukarriplerini ortadan kaldırmağa çalışıyordu. Hüsrev Paşa'nm ölümü ve başının geldiğini haber alması üzerine ocaklıları yeniden tahrik eyledi. Bu yeni ayaklanmada ocaklı, Hüsrev Paşa'yı îdam edenlerin intikamının alınacağını söylediler ve saraya gelerek Sultan Murad'ı ayak divanına davet ettiler ve kendisine :

— "Padişahım, sen niçin Hüsrev Paşa gibi yarar bir veziri katledip kendi devletine yara açtın; imdi sen elbette bize Hasan Halife'yi, Musa Çelebi'yi, Defterdar Mustafa Paşa'yı ver paralayalım" dediler ve sonra daha ileri giderek :

— "Şehzadeler bizim efendimiz oğullarıdır, gayri sana itimadımız kalmadı; nahak yere Hüsrev Paşa'yı öldürdün; şehzadelere dahi kıyarsın; elbette şehzadeleri çıkarıp bize göster" diye ayak dirediler. Sultan Murad katlini istedikleri adamları vermek istemedi, bunun üzerine ocaklılar :

— "Bu dediklerimizi bize vermezsen sen bize padişahlık edemezsin" dediler; bu sırada kasden halk arasında hünkâr şehzadeleri boğdurmuş diye şayia çıktığından mutlaka şehzadeleri çıkar görelim demeleri üzerine pâdişâh emredip kardeşleri Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim'i içeriden getirerek gösterdi; Bayezid kardeşlerinin en büyüğü olup Sultan Murad'dan üçay kadar küçüktü; bunlardan Bayezid ile Süleyman ileri varı âsi askere :

— "Bizden ne istersiz, bizi kendi halimize bırakmayıp niçin namımızı anıp bizi lisana getiriyorsuz ? yoksa bizi suçlandın öldürtmek mi istiyorsuz? bizi halimize kon, sizin himayenizin bizlere lüzumu

[406] Hüsrev Paşa, sadaretten azlinden dolayı muğber ise de askeri tahrik gibi bir hareketi duyulmamış, fakat topal Recep Paşa onu emeline vesile yaparak ocakları tahrik eylemiş ve böylece Hüsrev Paşa'nm katline sebep olmustur.

[407] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/183-184

yoktur" diye bağırdılar; fakat onlar bu sözler aldırış etmeyerek pâdişâha :

— "Bundan sonra biz sana bu efendileri inanmazız, elbett bunlara zarar etmiyeceğine bize kefil ver" diye yaygaraya baş ladılaj. Recep Paşa ile Şeyhıüislârn Ahizâde Hüseyin Efendi'nin kefil olmaları üzerine yatıştılar. Recep Paşa il şeyhülislâm şehzadelere kefil olmaları Sultan Murad'm şüp hesini mucip oldu ve bunu mimliyerek zamanı gelince acısını çı kardı.

Bu suretle ayak divanı bitti ve âsiler yukarıda adı geçen ü şahsı elde etmek için, saklandılkarı yerleri haber verenlere vaidlerde bulundular. Hasan Halife'yi mehterhanede bulup Atmeydani'na. getirirlerken öldürdükleri gibi Defterdar Mustafa Paşa'yı da Vefa meydanı tarafında bir evde yakalayıp Atmeydamanda vezir-i âzamin bulunduğu İbrahim Paşa sarayına getirip orada öldür düler. Sultan Murad'm sevgili musahibi Musa Çelebi d Recep Paşa'mn desisesiyle saraydan çıkarılıp İbrahim Paş sarayt'nsı getirildi ve oradan alınarak öldürüldü.[408]

Sıpah Zorbalarının Sultan Muratf'ı Hal'etmek Istemesı

RecepPaşa bundan sonra hıyanetini gizliyemleyecek duruma düştü. Bir saltanat tebeddüliy vaziyetin düzelebileceğini anladı; kendisiyle aynı istemesi fikirde olan zorbabaşılar buldu, edepzislikleri haddi aşan sipah zorbaları bu arada Saka Mehmed, Cin Ali, Salih Efendi, Çalık Derviş, Mehme Ağa oğlu, Yemişçi Mustafa gibiler Recep Paşa gibi düşünerek, yaptıklarının yanlarına kalmayacağım ve Sultan Mu-rad'ın. mutlak surette kendilerinden intikam alacağını düşünerek padişahı hal' ile şehzadelerden birisini hükümdar yapmağı karai laştırıp, fikirlerini elebaşıları olan Rum Mehmed'e (Konya olduğu için bu lâkapla anılmaktadır) açtılar; Rum Mehmed bunlara "Padişahı iğfal edenlerden istediğimiz tarzda intikam alındı; işi azıtırsak âlem ayak üzeredir, Allah saklasın devleti inkıraza sürükleriz" diye cevap verdi; fakat onlar kararlarında ısrar ettiler ve bu işe Yeniçeri ocağının da iştirakini istediler.

Hasan Halife yerine yeniçeri ağası olan Köse Mehmed Ağa pâdişâha

[408] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/184-185

sadıktı; ocaktan yetişerek ocak kethüdalığından ağa olmuştu; ocak vaziyeti ve diğev işlere dair dışarıdaki havadisi bir vasıta ile pâdişâha bildiriyordu. Sipahi zorbalarının bu hareketlerini duyunca bir taraftan yeniçerileri işe karıştırmamak için gayret etmekle beraber diğer taraftan da keyfiyeti saraya bildirdi; bu işlerin başında Recep Paşa ile Canbulad oğlu Mustafa Paşa'nın bulunduklarım da arzetti; Rum Mehmed ile Kös Mehmed ağanın muhalefetleri üzerine Sultan Murad'ı hal' etmek teşebbüsü önlendi; pâdişâh zahiren sipahilerin günahlarını afv eyliyerek onlarla barıştı; Rum Mehmed, Konya'ya giderek Mevlevi tarikatine intisap etti ve hizmetine mükâfat olarak kendisine Maraş Beylerbeyliği verildi.[409]

Sultan Murad'ın İdareyi Eline Alması

Recep Paşa'nın Katli

Sultan Murad, Recep Paşa'nın yaptığı tarikler, desiseler hakkında iyi bilgi edinmiş ve bunun meî'anetlerini Rum Mehmed ile Yeniçeri ağası Köse Mehmed de teyid eylemişlerdi; bütün bu isyan hareketlerinin Recep Paşa'nın başı altından olduğuna pâdişâhın şüphesi kalmamıştı.

Sipah ve yeniçerilerin İstanbul'da, bayram münasebetiyle yaptıkları edepsizlikler, para toplamak için tertip eyledikleri eğlenceler, salınacak alayları ve soygunculukları geçtikten sonra birgün yani 28 şevval 1041 (18 mayıs 1632)'de Vezir-i âzam Recep Paşa saraya davet edildi; âdeti üzere maiyetindeki bir kısmı sipah zorbaîariyle gelerek onları sarayın dış kapısı Önünde bırakıp pâdişâh tarafından kabul olundu.

Recep Paşa,pâdişâhın eteğini öpeceği sırada Sultan Murad:

— "Gel beru topal zorba başı" diye seslendi; çünkü Recep Pasa nikristen muztarip olduğu için topallayarak yürüdü; bu cam basına sıçrayan Recep Paşa:

— "Haşa padişahım; vallah ve billâh padişahımın rızasından hariç zerre kadar vaz'u hareketim yoktur" dediyse de artık sab taşan padişah :

[409] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/185-186

— "Bire kâfir abdest al" diye bağırdı; çünkü Recep Pa ayak divanı günü pâdişâh dışarı çıkacağı zaman "pâdişâhım abdest alıp öyle dışarı çıkın" sözleriyle Sultan Murad'm öldürülmesi ihtimali olduğunu îma etmek istemişti. Sultan Murad:

— "Şu hainin tiz başını kesin" diye haykmnca, cellâd hazır bulunmadığından zülüflü baltacılar kemend atıp boğdular; ölüsünü dışarı çıkarıp bâb-ı hümâyun önünde bekleyen adamlarının önüne atınca heriflerin kalbine korku düşüp dağıldılar.

Recep Paşa'nın yerine vezir-i azandık Mısır valiliğinden mâzül Tabanı yassı Mehmed Paşa'ya verilip zorbaların hakkından gelmesi emrolundu. Recep Paşa'nm katli zorbaları kızdırdı ise de işi meydana vurmağa cesaret edemediler; bu sefer öc alma sırası pâdişâha gelmişti.[410]

Sinan Pasa Köşkü Mukarreratı

Pâdişâh yirmi yaşını doldurmuş olup cereyan eden - olayları takip ile ayak görüşmelerinden ders almıştı. Kendisi vücutça çok kuvvetli, demir pençeli, gözü pek, nüfuz-ı nazar sahibi idi. Recep P a ş a'yı tepeledikten sonra yerine getirdiği vezir-i azama zorbalar hakkında kat'iyyen müsamaha etmemesini söylemişti.

Her sene kapıkulu süvarilerinden mülâzım denilen nöbetçi süvarilere sıra ile cizye defterleri, vakıf tevliyetleri ve iltizam gibi şeyler verilir ve bunlar da onları mültezimlere satarak para alırlardı[411]. Sipahiler 1041 zilkadesinin yirminci günü Okmeydani'nda toplanarak sene sonuna kadar beklemek zordur, hizmetler tevzi olunsun diye vezir-i azama bir defter vermişler, o da buna pâdi şaha arzeylemiş. Sultan Murad:

— *Ecdâd-ı izamım zamanında müdahale etmedikleri hizmetler verilmesin; kanun üzere diğerleri verilsin" diye vezir-i azama hatt-

[410] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/186-187

[411] Karnını Sultan Süleyman zamanında seferler oldukça orduda emir zabitliği yapmak üzere kapıkulu süvarilerinden üç yüz kişi ayrılıp hizmet ederler ve bunlara hizmetleri mukabelesinde divan hizmetlerinden münasip birer vazife verilirdi; bunların zorbalıkları sebebiyle onyedinci asırda üçyüz mülâzım on-bine çıkmıştı. Bundan başka bu mülâzİmet hizmetleri seferlerde verilireken her seneye teşmil ettirilerek kendilerine verilmesi kanunî olmayan hizmetler de bunlara verilir olmuştu; vezir-i âzam olmak isteyen bazı haris vezirler o makamı işgal için sipahileri bu gibi vaidlerle de ele almışlardı, tşte IV. Sultan Murad, kanunsuz olarak verilen bu hizmetleri eski haline irca ile tahdit eylemek istemiş ve muvaffak da olmuştur.

ı hümâyun gönderdi. Bunun üzerine sipahiler, Sultan Ahmed meydam'na toplandılar; bu toplantı haber alınınca padişah Sarayburnu'nd&ki Sinanpaşa köşkünde ayak divanı ferman edip vezir-i âzam, şeyhülislâm, kazaskerler, ulema ve yeniçeri ocağı ağalariyle altı bölük ağalarını davet etti ve Sultan Ahmed meydam'ndaki güruha :

— "Eğer sipahi kullarım muti iseler içlerinden birkaç kişi göndersinler" diye haber yolları. Bunların içlerinden ileri gelen suçlular, bir tuzağa düşmemek için bölük eskilerinden bazılarını yolladılar. Yeniçeriler etrafı muhafaza altına almışlardı. Sultan Murad, bunlara nasihat yollu çok şey söyledi ve yapılan fenalıkların devletin yıkılmasını mucip olacağım ve herkesin hakkına razı olup emr ve kamına itaat etmesini söyleyince bütün ocak ağaları ve yeniçeri tapu kılıp hayır dua ile alkış yapıp :

— "Devletlû pâdişâhım, sen bizim pâdişahımızsın, bizim sana veçhile muhalefetimiz yoktur, dostuna dost, düşmanına düşmanız" dediler; bunun üzerine Sultan Murad:

— "Bu sözünüze inanmam için aranızdaki müfsidleri himaye etmeyip teslim etmek lâzımdır; siz kullukta sabit kadem oldukça ben de her birinize derecesine göre inayet ve riayet ederim" deyince yeniçeri ağasiyle beraber bütün ocak ağa ve zabitleri :

— "Şevketlû pâdişâhımıza mutîiz; eşkıyayı himaye etmeziz; pâdişâhımıza gerekmeyen bize de gerekmez" dediler. Bunun üzerine mushaf çıkarılıp Sultan Murad vallahi mi? billahi mi? diye oradaki ocaklıları yemine çekti ve bütün bu görüşmeleri sicille geçirtti.

Padişah asıl kendisine müzaheret edecek polan yeniçerileri böylece tahlif ettikten sonra oraya gelen sipah eskilerine dönerek fikirlerini sordu; onlar da yeniçerilerinki gibi teminat verdiler. Sultan Murad sipah ağalarına acı ve müessir sözler söyledi; onların itaatsizliklerini ve bütün devlet iradını hizmet namiyle alıp reayayı dağıttıklarım, halka yaptıkları mezalimi memleketi harap ettiklerini; tebea olmayınca hazinenin olmıyacağım,

dinin, tevliyetlerine kadar el uzattıklarını ve daha bu yolda birçok şeyler zikretti. Onlar da âsî olmadıklarını padişaha muti* kul olduklarını arzettiler. Bunun üzerine padişah :

-- "Sözünüze sadık iseniz siz de eşkıyayı himaye etmeyip aranızdan

çıkarın, eskiden olduğu gibi hizmet verilecektir; ziyade hizmet istemeyiniz ve siz de yeniçeri yoldaşları gibi yenim ediniz" deyince başka türlü harekete imkân bulanıiyan sipah ağaları da mushaf üzerine yemin ettiler. Bunlarla olan mükâleme de sicille geçirildi.

Pâdişâh aynı mecliste kadıların irtikâp ve irtişasından bahsetti. Kaddar, sipahilerin işlerinde kendilerine cebrettiklerini, şikâyetlerinin dikkate alınmadığını ve daha sair şeyleri açıkladılar; onların mezalimi def ve herkesin hakkını vereceklerine dair ettikleri yemin de tescil olundu ve bütün bu sicille geçen şeyler orada bulunanlar tarafından mühürlendi.[412]

Temizleme Hareketi

Bu Sinan Paşa köşkü kararlarını müteakip Sultan Ahmed meycZanı'na toplanan sipahiler, cemiye davet edilip yemin eden ocak eskilerinin yeminlerini tanımayarak yine serkeşliğe başladılarsa da yeniçeri ocağıma ele alınmış obuası bunların maneviyatını sarstı. Vezir-i âzam sarayında yapılan diğer bir toplantıda muhalefet edeceklerin haklarından gelinmesi kararlaştırıldı; keyfiyet padişaha arzedilip Saka Mehmed, Gürcü Rıdvan, Cadı Osman ve emsali şakiler derhal katlolunup cesetleri denize atıldı. Bundan sonra İstanbul'da, bulunan sipah zorbaları birer birer elde edilip öldürüldü. ^4/ıodo/u'dakiler de yakalandıkça temizlendi.

Bunların içinde Beyşehri, Seydişehri ve havalisini kasıp kavuran Deli İlâhi, vaziyetten kendisini haberdar etmelerine rağmen İstanbul'a gelmiş ve aleyhdarları tarafından divan-ı hümâyuna getirilip katledilmişti. Bundan sonra Bozkırdı Dereli Halil, daha sonra diğer sipah zorbaları elde edilip Öldürüldüler. Sultan Murad bu temizleme esnasında Hafız Ahmed Paşa'nın katlinde alâkaları olanlarla Hüsrev Paşa taraftarı olanları takip ederek öldürmüş ve ortalığı sindirmişti.[413]

Ilyas Pasanın Katlı

Aslen Balıkesirli olan îlyas Paşa'va Solakozlu denilirdi. Kendisi cesur

[412] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/187-189
[413] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/189

ve faal olup Balıkesir ve
havalisindeki eşkıyayı tedip etmesi sebebiyle şöhret bulmuş ve Hafız Paşa Bağdad seferine giderken îlyas Paşa da Anadolu beylerbeyliği ile orduya iltihak edip yüz aklı-ğiyle orduda ün almıştı; fakat Hüsrev Paşa'nm vezir-i âzam olması üzerine onunla aralarındaki zıddiyete binanen Balıkesir'e çekilip orduya gitmemiş ve kendisini müdafaa için etrafına bir hayli sarıca, sekban ve levend toplayıp kendisi namdar beylerbeyi olduğu için kimseye baş eğmemişti; Şeyhülislâm Yahya Efendi ile mektuplaşirdı; şair Nef'î ile Cevrî'nin, İlyas Paşa hakkındaki kasideleri vardır[414]

îlyas Paşa'yı avlamak için kendisine vezirlikle Şam valiliği verilip vezirlik şiarından olan altın1 zincir gönderilmiş ise de Ba~ ilkesinden ayrılmadı; vezir olunca bütün bütün tahakkümü arttı; Midilli adasını işgal eylemek istediyse de muvaffak olamadı. Ma-nisa?yı işgal edip yağmalattı. Nihayet 1041 sonlarında (1632 haziran) Küçük Ahmed Paşa kumandasiyle üzerine kuvvet gönderilip bir muharebede mağlûp olarak Bergama'ya kapandı ve nihayet teslim olarak îstanbuVa getirilip UeyZeriey'indeki istavroz bahçesinde pâdişâh kendisini istintak ettikten sonra katlolundu (1632 eylül).[415]

Maanoğlu Fahreddin

Küçük Ahmed Paşa daha sonra Şam valisi havalide kırk senedenberi büyük bir nüfuz sahibi olan dürzü emîri Maanoğlu emir Fah-reddin'i mağlûp ederek iltica ettiği sarp dağlarda takip ile zaptı mümkün olmıyacak derecede zor olan dağa kadar çıkmıştır. Küçük Ahmed Paşa senelerce Suriye'de devletin basma belâ olan Maanoğlu'nu her ne bahasına olursa olsun yakalamağa azmetmiş olduğundan saklandığı dağdaki mağaranın üzerine odun yığdırıp yaktırmış ve üzerine sirke döküp yumuşayan taşları kızdırarak onu teslim olmağa mecbur

[414] Nef'î'nin tlyas Paşa hakkındaki meşhur kasidesi şöyle başlar:
Kerim-ü-kâmrân vâr ise ger îlyas paşadır
ki dest-i zerfeşânı kân-ı dil derpâşı deryadır
Çevri de îlyas Paga'mn Balıkesir9de yaptırmakta olduğu cami ve mevle-vihane dolayısiyle :
Teâlâllah zehî cami ki reşk-i arş-i âlâdır
Muallâ kubbesi hempâye-i kürsî-i vâlâdır
Nedir ol hanikah-i dilküşa menzil-geh-i hurrem
Ki her bir hücresi feyz-i sofada cennet-âsâdır.

[415] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/190

etmiştir. Ahmed Paşa, Maanoğlu'nu ve oğulları Hüseyin ve Mes'ud'u İstanbul'a, yollayarak Suriye'yi bir karışıklık yuvası olmaktan kurtarmıştır.

Sultan Murad Revan seferine giderken Maanoğlu İstan buVa getirilip oğulları Mesud ve Hüseyin Beyler Galatasaraylına aunmişlardır. Sultan Murad bu sefer esnasında Sivas'ta bulunduğu sırada İstanbul kaymakamı Bayram Paşa'ya 1044 H. 1635 M. de bir hatt-ı hümâyun gönderip Maanoğlu Fahred-din'in katlini emretmiştir. Fahreddin ile beraber büyük oğlu Mes'ud bu suretle öldürülmüşlerdir. Maanoğlu'mın küçük oğlu Hüseyin Bey Enderunda yetişmiş ve elçilikle Hindistan'a, gönderilmiş ve 1102 H. / 1691 M. de vefat etmiştir; Naîma bir çok tarihî vekayii bizzat kendisinden dinleyerek tarihine yazmıştır[416]

Tutun Yasağı Vesilesiyle Temizleme[417]

1043 saferinde (1633 ağustos) tstanbuFda Cibalide cıkan yangın şehrin büyük bir kısmını yakmış ve herkes kahvehanelerde heyecanlı dedikoduya başlamış olduğundan herhangi bir ayaklanmanın, önünü almak için meşhur vaiz Kadızâde'nin teşvikiyle Sultan Murad bütün İstanbul kahvehanelerini yıktırmış ve kadızâde'nin fetvasiyle tütün içenleri öldüreceğini îlân etmiştir.

Bu yasak münasebetiyle pâdişâh daimî surette ve bilhass geceleri İstanbul'da, bir kısım yerleri basıp bu suretle elde ettiği şüpheli adamları öldürterek İstanbul kabadayılarını sindirmiş ve böylece İstanbuVda. temizlik yapılarak asayiş tamamen iade ol muştur[418].

---

[416] Naîma tarihi, c. 3, s. 171.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/190-191

[417] Tütün yasağı hakkındaki ilk ferman 1040 H./1631 M. senesinde ya olup iptida tütün ziraatı men ve sonra içilmesi yasak edilmiştir (Mühimme defteri, No. 85, s. 134 ve 185).

[418] O tarikte İstanbul'da tarikat ulularından Abdülmecid Sivasî Efendi bazı dostlariyle Kâğıthane'de îmrahor köşkü taraflarına giderek herrı yemek yiyip hem de ilmî ve edebî musahabeye koyulmuşlar. Bu sırada Sultan Murad sandal ile köşke gelmiş ve bir adam gönderip bunların kitaplarım istemiş. Görmüş, bu kitaplar arasında Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin divanı da varmış. Divanı görür görmez "bu bizim efendinin divanıdır" demiş. Sonra diğer kitapları tetkik ederek "kitaplariyle seyre giden ulemaya, seccade ve ridasiyle giden dervişane ve kalem ve hokkalariyle giden kâtiplere bizim sözümüz yoktur, hemen kendi âlemlerinde olsunlar" demiştir (Naîma, c. 3, s. 163.)
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/191

Tımarlı Sıpahıleın Nizamları

Osmanlı devletinin kuvvet ve şevketinin artmasinahîlcrin sında büyük hizmetleri olan tımarlı sipahi teşkilatı Kanunî zamanındaki ehemmiyetini kaybetmiş, kanunları bozulup kendileri ihmal olunarak kale tamiri, nakliyat gibi geri hizmetlerde istihdam edilmeğe başlandığından bu mükemmel süvari teşkilâtının ehemmiyeti azaltılarak levend ve sekbanlar gibi tâlim ve terbiyeden mahrum çapulcu bir sınıf vezir, beylerbeği maiyetlerinde istihdam edilir olmuştu. 1632 senesinde Rumeli beylerbeğisi olan Hüseyin P a şa'mn Kümelideki bütün tımarlı sipahiyi yoklaması emrolunduğu gibi Anadolu beylerbeğisi de aynı vazifeye memur edilmişti. Muharip olmayanlara verilen sepet tımarları*y\c münhal tımarların kılıç tımar denilen kısmı yarar ve kudretli sipahi ve sipahi oğullarına verildi. Hattâ yeniçerilerden bir haylisi ulufelerini terkederek tımarlı sipahi oldular. 1043 H. /1633 M. senesinde Rumeli beylerbeğisi olan vezir Bayram Paşa Sofya'ya giderek tımar ve zeamet yoklaması yapıp her tımarlının hüviyetini gösterir surette defterler tanzim ettirdi; bu suretle Sultan Murad bozulmuş olan tımarlı sipahi teşkilâtım mümkün mertebe yoluna koydu.[419]

Padişahın Iran Seferine Hazırlığı

Bir kısım Iran kuvvetlerinin hududu geçerek Van\ muhasara ettikleri duyulunca acele Anadolu beylerbeğisi Mehmed Paşa serasker tâyin olunmuş, fakat o gitmeden evvel acemlerin mağlûp olarak çekildikleri haberi gelmekle beraber Sultan Murad Iran seferine gitmeyi kararlaştırıp vezir-i âzam tabanı yassı Mehmed Paşa'yı 1043 rebîulâhır / 1633 ekim'de sefere memur etti. Hazırlık işini bizzat kontrol eden pâdişâh dört vezirin ihmalim gördüğünden[420] bunların mallarım müsadere ile kendilerini sürgün etti. Üsküdar'da askerin geçit resmini seyreden Sultan Murad serdarın İzmitfe varmasını müteakip arkasmdan acele yetişerek emrine muhalif

[419] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/192

[420] Bu dört vezir Çağalazâde Mahmud Paşa, Nişancı Yusuf Paşa Mostarlı Mustafa Paşa ve Civan kapıcıbaşı Semiz Mehmed Paşa'lard

hareket edenleri cezalandırdıktan sonra Istan 6uPa döndü, vezir-i âzamin Bağdad üzerine gitmesi emrolun muştu.[421]

Şeyhülislamın Katli

Sultan Murad İstanbul etrafındaki bazı yerleri görmek ve teftiş etmek üzere kış ortasında 1633 aralık (1043 cemaziyelâhır) da avlanarak îzmit> İznik yoluyla BurscCya. giderken İznik kadısı hakkında şikâyetçi gelmiş olduğundan İznifce gelir gelmez kadıyı yerinden aldırarak kale kapısına astırmış, Bursa'ya gelip ecdadının kabirlerini ziyaret edip İstanbul'dan, aldığı fena bir haber üzerine beş gün sonra acele paytahta dönmüştür.

Birkaç gün daha Bursa'da kabnak isteyen padişahın İstan buVa acele dönmesi validesinden aldığı bir mektup üzerine ol muştur. îznik kadısının hiçbir soruşturma yapılmadan şikâyet üzerine asılmasından İstanbul'daki ulema müteessir olup söylenmeğe başladılar. Bunun üzerine Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi padişahın validesine bir tezkire göndererek ulemanın teessürünü Ve ecdadının hürmet gösterdiği bu zümre hakkındaki muamelenin olmadığını bildirip :

— "Kendilerini bedduadan sakınırız, memuldur ki siz kendu-lere nasihat buyurup zümre-i ulemanın hayır duasını alasız; zira henüz âlemin herc-ü-merci sönmeğe yüz tutmuşken kîl-ü-kaale müeddi olacak ahvalden cenab-ı hilâfetpenahiyi sıyanet ederiz demiş.

Bu tezkireyi şeyhülislâmın aleyhdarları, ulema ile birlikt şeyhülislâmın pâdişâhı hal ile tehdit ettiği şekline sokarak valide s|ultanı tahrik etmişler o da Ahîzâde'nin tezkiresini bir mektupla oğluna yollayarak :

— "Benim arslarum acele üzere gelesiz, cülus tedbiri için sözler ve tedbirler olmaktadır" diyerek pâdişâhı acele İstanbul'a davet etmiştir.

Bu haberden telâşa düşen Sultan Murad, hemen yola çıkmış, gece uykusunu terk ederek maiyyeti yolda dökülüp kendisi Katırlı mevkiine gelip tstanbuPdan kayık gelmesini beklemeden fırtınalı olan denizi orada bulduğu bir kayıkla geçip karşıya Gebze'ye ve oradan da dinlenmeden Üsküdar'a, gelip hemen Saray-burnu'na geçmiş ve ilk iş olarak Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi ile İstanbul kadısı olan oğlunun birer gemi ile Kıbrıs*& sürgün edilmelerini emreylemiştir.

---

[421] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/192

Sultan Murad'm meşhur bostancıbaşısı Duçe Mehmed evvelâ müftüyü ve sonra oğlunu alıp ayrı ayrı kayıklarla yola çıkarttı. Sonra bunların arkasından bostancıbaşıyı gönderip eğer baba oğul, boğazdan çıkmadılarsa öldürülmelerini, çıktılarsa ilişil-memesini emretti. Bostancıbaşı boğazdan çıkmadan önce Hüseyin Efendi'nin kayığına yetişip onu alıp Ayastafanos kıyısma çıkartmıştır. Bu sırada yanında meşhur Abaza Mehmed Paşa olduğu halde Yedikule'den çıkarak sahili takip eden Sultan Murad, sabık müftünün sahile çıkarıldığını görünce bostancıbaşıyı yanma çağırıp "tiz şimdi katleyle" demiş o da Hüseyin Efendi'yi bir saman arabasiyle Ayastafanos^nn Kalabriya köyüne götürüp boğmuştur.

Sultan Murad şehzadelerin hayatına dokunulmıyacağına dair kefil olduğu tarihtenberi Hüseyin Efendi'ye kin bağlamıştı; bu defa gönderdiği mektup ve dolayısiyle bir kıyamı îma etmesi pâdişâha fırsat vermiştir. Vekayiin tetkikinden, evvelâ yalnız sürgün edilmesi emrolunmuş sonra öldürülmesi hakkında Bostancıbaşınm yollanmış olduğu anlaşdıyor. Çanakkale Boğazından geçmişlerse dokunma denilmiş olması doğru olmasa gerek; çünkü kayığın havanın muhalefeti de olmasa Ayastafanos önlerinde çevrilmesi ve pâdişâhın da bunu sahilden atkip eylemesi vak'anm daha istanbul kapısında cereyan ettiğim ve maksadın da sabık müftünün îdam edilmesi olduğunu gösteriyor. Kayığın boğazdan çıkmasının en. aşağı üç dört gün süreceği tabiîdir.[422]

Sultan Murad'ın Revan Seferi

Padısahın Seferinin Ehemmıyetı

Osmanlı pâdişâhlarının ordulariyle beraber başkumandan olarak sefere gıtmeJerı usulü, Kanuni ehemmiyeti Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra terk edilmiş; gerek îran, gerek Avusturya ve Lehlilerle olan muharebelerde bir defa yeniçerilerin israriyle III. Mehmed Avusturya'ya ve I. Osman da Lehistan seferlerine gitmişlerdi. Sultan Murad'm çeki düzen verdiği ordusunun başında sefere çıkmasının gerek memleket dışında ve gerek içinde büyük tesiri vardı.

[422] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/193-194

IV. Murad'm gerek bu, Revan ve gerek daha sonraki Bağdad seferleri, Anadolu'daki sipah zorbalarını ve mütegallibe denilen bir zümreyi temizlemesi bakımından pek mühimdir; bu arada iftiraya uğrayan ve husumete kurban giden şahıslar da bulunduğuna şüphe olmamakla beraber zorbalıkları tespit olunan bir hayli şahıs da bu arada temizlenmiştir. Sultan Murad bir gördüğü şahsı bir kaç sene sonra görse yine tanıyıp bundan başka şakilerin ve zorbaların isim ve yerlerini hafızasında tutarak bu seferlerinde o gibileri aman vermeden arayıp bulduraraK öldürmüştür. Bunun için her iki seferde memleket içinde temizlik sebebiyle bir istikrar husule gelmiş ve kendisinden sonra da bu sükûnet bir müddet daha devam etmiştir.[423]

Sefer Esnasındaki İcrâât

Sultan Murad'm otağı daha kara kış içinde (21 şubat 635) Üsküdar'da, kuruldu. Kendisi 7 martta otağa çıktı. Hareketten evvel kendisinin haberi olmadan hiç bir ocak ağasının ortak (tekaüd) ve koruyucu (yeniçeri odalarını bekleyen) isimleriyle îstanbuVda asker bırakmamalarım emretti; Maltepe geçilip Kazıklı derbendime gelindiği zaman solakbaşı'larda.11 Galatalı Çelebi'nin bir neferi İstanbul'da, bıraktığını duyunca emekdarbğma bakmıyarak derhal önünde çökertip boynunu vurdurdu. Bundan sonra muhtelif konaklarda da zorbalardan veya haklarında şikâyet edilenlerden isterse vezir veya kadı olsun hiç kimseye aman vermeden öldürttü. Bu cümleden olarak Seyid GazVde Anadolu valisi hizmetinde bulunan ve Konya ayanından olup Karayılan denilen iki kardeşi katlettirdi. Zorbalıktan gelmiş olan Manisa Sancakbeyi Duducu Hasan Paşa mükemmel kapısı halkiyle orduya gelir gelmez öldürüldü; çünkü Sultan Murad bunu bazı zorbaların katillerini emrettiği halde bir iş görememişti; Hasan Paşa, iki bin kişilik maiyyetiyle alay gösterip, pâdişâhın eteğini öpeceği sırada bir iki düşmanı öldürmeğe muktedir olamadın, şimdi bana alay gösterirsin bire mel'un diye katlini emretmiştir.

Hasan Paşa'nın öldürülecek bir kusuru yoksa da Sultan Murad zorbalıktan eyalet ve sancak idarelerine getirilenlerin birer bahane ile öldürülmesini esas prensip yapmıştı. Ilgın'a, geldiği vakit Karaman

[423] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/194-195

beylerbeğisi Celeboğlu Ali Paşa orduya iltihak etmiş ve bu da zorbalıktan beylerbeyliğe geldiği için katledilmiştir. îshakh konağında Karaağaç kadısından şikâyet edildiğinden o da Öldürüldü.

Konya'ya, gelindiği vakit pâdişâh içkaleyi görmek isteyerek yalnızca at sürüp hendek üzerindeki köprüyü geçip kaleye çıkarken kale dizdarı atla gelenin pâdişâh olduğunu bilmiyerek kelenin üzerinden :

— "Bire ağa aşağı inip piyade yürü, bu pâdişâh kalesidir. Buna atla çıkılmaz, diye bağırdığından Sultan Murad dizdarın bu sözlerinden memnun olmuş ve kaleye girerek cephenelîği gezmiştir.

Sultan Murad .Konya'da bulunduğu sırada Hazret-i Mev-lâna'yı ziyaret edip Çelebi Efendi'ye iltifat eyliyerek dergâh matbahma Sugla mahsulünden bin kuruş zammetmiştir. Yine Konya'da bulunurken sipahilerden Koca Gürcü Osman, Sultan Osman vakasında ocak subaşısı bulunup katle iştirak ettiği için ve zeametli divan çavuşu tütün içmesinden dolayı katlolun-dular. Sivas'a gelindiği vakit Beyşehri sancak beyi Keskinli Ali Paşa mezalimine binaen katlolundu.

Sivas sahrasında iken bostancılardan birisinin pâdişâhın yazısını taklid edip sancak beyi ve beylerbeğileri sızdırdığı duyulması üzerine bostancı, padişahın huzuruna getirilerek derisi yüzülmek suretiyle öldürüldü; Konya kadısı Şehla Mehmed Efendi'den şikâyet olunduğundan hemen adam gönderilerek Konya pazarında asıldı. Şehla Mehmed Efendi, Karayılan oğullarını padişaha zorba diye şikâyet ederek öldürtmüş ve kendisi hakkında da - belki Karayılan ailesinin teşvikiyle - şikâyet olunmuştur.

Sivas'tan hareketinden sonra Sultan Murad Anadolu ve Karaman, Sivas ve Rumeli tımarlı sipahilerini ikiye ayırarak manevra yaptırmıştır[424].

Demirkazık Halil Pasa'nın Katli

Daha evvel sefere gönderilen vezir-i âzam Meh- nıed Paşa Diyarbakır da kışlarken evvelce aldığı talimat üzerine bütün hazırlığım Bağdad

[424] Karacelebi-zâde Zafernâme kütüphanemizdeki nüsha s. 12.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/195-196

üzerine tertip etmişti; fakat seferin Revan üzerine olduğunu haber alınca derhal Erzurum'a hareket etti. Bu sırada Erzurum valisi değerli kumandanlardan Demirkazık Halil Paşa ve zaferi temin etmesi sebebiyle bu lâkabı almıştı. Pâdişâhın yanında, vezîr-i azama vekil olarak bulunan rikâb-ı hümayun kaymakamı Murtaza Paşa ile îran serdarlığı meselesinden dolayı aralarının açık olmasına mebni Murtaza Paşa'nm telkini ile Halil Paşa'nın katli hakkında vezir-i azama hatt-ı hümayun gönderildi; hiç bir kabahati olmayan bu değerli vezir boğulmak suretiyle öldürüldü, Murtaza Paşa bu seferde aralarının iyi olmamasından dolayı îzmir kadısı Tevfikizâde Mehmed Efendi'vi de katlettirmişti.

Sultan Murad 1635 haziran ortalarında (1045 muharrem başları) Bayburd^a geldi; vezir-i âzam kendisini karşıladı ve san-cağri şerifi padişah'a teslim etti. Padişah büyük bir alayla Erzurum'a, girdi; burada da katiller yapıldı, Sivas beylerbeğisi Bosnalı Osman Paşa'dan şikâyet edildiği için başı kesildi, onu BehisnVU Ali Paşa'nm katli takip eyledi; yeniçeri ocağından Sakabaşı ve sipah zorbalarından Işık Yahya da aynı akıbete uğraddar. Buradan da doğuya doğru hareket olunup evvelâ Kars'a ve oradan Revan (Erivan) Önüne gelindi.[425]

Revan İn Alınması

Revan kalesi küçük ise de hudut üzerinde bulunması sebebiyle ehemmiyeti büyüktü. Kalenin muhafızı Emirgûneoğlu Tahmasb Kulu Han idi; kendisinden evvel babası Emirgûne Han Revan beyi iken onun ölümiyle yerine oğlu tayin edilmişti. Bunlar otuz senedenberi bu kale beyi bulunuyorlardı. Revan kalesi 1635 temmuz sonlarında (12 safer 1045) muhasara edildi; kalede on iki bin muhafız vardı. Pâdişâh kumandanları ve askeri teşci ediyorsa da haşin ve amansız hareketi, kızgınlık ile adam öldürmesi kumandanları şaşırtmıştı.

Revan muhasarası onbir gün sürüp kale muhafızı Emirgûne oğlu kaleden çıkarak padişahla görüşüp kaleyi teslim etti. Sultan Murad Tahmasb Kulu Han'a Yusuf adını ve vezirlik verdi, îşte bu suretle Tahmasb Kulu Han, Emirgûne oğlu Yusuf Paşa şikâyet olunarak

[425] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/196-197

azledildi[426].
Revan kalesi tamir edilip içine on iki bin asker, cephane konup muhafızlığı vezir Murtaza Paşa'ya bırakılarak avdet olundu; Tebriz tarafları vuruldu. Araş nehri taraflarındaki Zeynelli aşiretinden bin kadar nüfusun Erzincan^ Tercan, Pasın taraflarındaki hâlî yerlere iskân edilmesi emrolundu. Van'da tımarlı sipahiler yoklandı. Padişah Diyarbakır'a uğrayıp orada bir müddet oturduktan sonra İstanbul'a döndü. Sultan Murad'ın Revan seferine gidişi ve dönüşü on ay sürmüştü.

Revan, alınmasından yedi buçuk ay sonra kış esnasında İranlılar tarafından muhasara olunup Diyarbakır'da bulunan vezir-i âzam tarafından acele yardım edilmek üzere faaliyete geçilmiş ise de İhsın şiddetli olmasından dolayı imdat edilemediğinden 1636 nisanında (1045 şevval 24) teslim olmuştur. Revanhn yardımına koşmadığı için bir müddet sonra vezir-i âzam Tabanı yassı Mehmed Paşa azlolunarak yerine Bayram Paşa vezir-i âzam tayin edilmiştir (7 ramazan 1046 ve 1637 şubat).[427]

Sehzadeleın Ölümleri

Sultan Murad'ın hayatta, Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerinde dört kardeşi vardı; bunlardan ilk ikisi yirmi beş yaşında idiler. Sultan Murad, İstanbul'da, tebdil gezerken kardeşilerinden şehzade Süleyman'ı bazan beraberine alırdı; Bayezid, Sultan Murad'dan üç ay kadar küçüktü. Yeniçeri ve sipahilerin isyanlarında ve ayak divanında âsiler, şehzadeleri pâdişâha emniyet edemediklerini söyliyerek onların hayatlarına dokunulmıyacağına sadr-ı âzam ile şeyhülislâm kefil olmuşlardı. O tarihten sonra iki defa daha Murad'ın hal'i hakkında lâkırdı geçmesi Sultan Murad'ın şehzadeleri öldürmesine vesile teşkil etmişti.
1 katline karar verip bunun zamanını Konuyordu. jxevan fetihnâme'si kapıcılar kethüdasiyle İstanbul*a bildirilerek halk tarafından şenlik

[426] Emirgûne-oğlu sefili, ayyaş ve ahlâksız bir adamdı; Halep'teki edepsizlikleri sebebiyle iki ay sonra hakkında şikâyet edilip azlolunarak padişahın îstanbuVa dönüşüne kadar İzmit'te beklettirilmesi emrolunmuştu. Sultan Murad 1045 senesi recebinde gelip Emirgûneoğlu'nu beraberine alarak kadırga ile İstanbuVa gelmiştir. Boğaz9 da. kendisine verilen köşkten dolayı o semt Mirgüu (Emirgân) ismiyle meşhurdur.
[427] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/197-198

yapıldığı sırada yine kapıcılar kethüdasiyle İstanbul kaymakamı Bayram Paşa'ya ve bostancıbaşıya gönderilen gizli batt-ı hümayunlar'la Bayezid ile Süleyman'ın boğulmaları emrolunmuştu. Bunun üzerine Bayram Paşa ile bostan-cıbaşı Duçe Mehmed harem-i hümâyuna gidip birer bahane ile celbedilen Bayezid'le Süleyman'ın yalvarıp ağlamalarına ba-kılmıyarak bu işe memur edilenler de ağlayarak istemiye istemiye bu zavallı şehzadeleri boğup padişahın emrini yerine getirdiler. Halk dışarda her şeyden habersiz zafer neşesiyle eğlenirken bunlar gasl ve tekfin edilip namazları kılındıktan sonra babaları Sultan Ahmed türbesine defnedildiler. Hizmetine karşılık olarak kpı-cılar kethüdası Salih Ağa'ya Bosna valiliği verildi.

Sultan Murad'm geri kalan Kasım ve İbrahim adlarındaki kardeşlerinden Kasım, büyük biraderlerinin ölümünden sonra iki sene daha yaşadı; o da yirmi beş yaşına gelmişti. Sultan M-urad, Boğdad seferine hareketinden evvel 7 mart 1638 (2 şevval 1047) tarihinde bunu da boğdurduğundan bu tarihte Osmanlı hanedanında şehzade olarak henüz yirmi üç yaşındaki İbrahim kalmıştı.[428]

Dördüncü Murad'ın Bağdad Seferi

Bu Sefer Esnasındaki İcrâât

Sultan Murad'ın tekrar İran seferine çıkacağını haber alan İran hükümdarı Şah Safî, Maksud Han adında bir elçisini İstanbul'a, yollamıştı; Şah'ın. nâmesi tatmin edici olmamakla münâsip bir zamanda cevabî nâme ile iade edilmek üzere elçi alıkonuldu. Sultan Murad, Hareketinden evvel halka hiç bir suretle zulüm edilmemesine ve âdilâne hareket olunmasına dair her tarafa şiddetli bir tamim yaptı.[429] Kendisinden evvel vezir-i âzam Bayram Paşa'yı yolladı; vezir-i âzam îcabeden tertibatı aldı ve 638 mayısında (23 zilhicce 1047) Sultan Murad Üsküdar' d an areket etti; Şeyhülislâm Yahya Efendi ile sadaret kaymakamı e kaptan-ı derya olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa ve âdişahın en yakın musahibi vezir silâhdar Mustafa Paşa e

[428] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/198-199
[429] Adalet fermam sureti Mühimme DefterVmn 87. sinde s. 74 - 146'dadu.

onun akıl hocası ve Sultan Murad'ın mutemedi Ruznâmeci Maliye hazinesi yevmiye defterini tutan) îbrahim Efendi ve îusahip Deli Hüseyin Paşa ve kazaskerler de padişahla be-aber gidiyorlardı. Sultan Murad, Silâhdar Paşa ile ruznâmeci brahim Efendi'ye çok îtimad ettiğinden onlar ne derlerse nu yapardı.[430]

Sakarya Şeyhinin Ölümü

İnönü'ne gelindiği zaman Vezir-i âzam Bayram Paşa orduya geldi; yolda yine katiller başlamıştı. Bolvadin'de Hekimbaşı Emîr Efendi'niıı arpa-ğı olan Mihaliç de nâibten[431] şikâyet olunarak katledildi. Ilgın'da akarya Şeyhi diye meşhur olan Ahmed, güya mehdilik iddia lerek başına yedi sekiz bin kişi toplamıştı, Şeyh Ahmed, üzene sevkedilen kuvvetleri bozmuş ve sonra bir düzen ile yakala-arak on iki adamiyle Konya'da bulunan Sultan Murad'ın yama getirilmiştir. Sakarya Şeyhi bazı suallerden sonra cellâd .ara Ali tarafından pek feci surette mafsalları, burnu, kulağı ve ayakları kesilmek suretiyle öldürülmüştür; bu kadar feci aziyete karşı, Sakarya Şeyhi, Cellâd Kara Ali'ye acele ;me diye işkenceye tahammül ile telâş göstermemiştir.[432]

Molla Hunkaroğlunun İstanbul'a Sürgün Edilmesi

Pâdişâh Konya'da bulunurken Konya Mevlevi şeyhi Molla Hünkâroğlu Bekir Çelebi hakkında şikâyet edildi. Bekir Çelebi gerek mevkii ve gerek Revan seferine giderken pâdişah'ın kendisine gösterdiği iltifat ve tekke matbahma verdiği fazla ıhsisat dolayısiyle şımararak her işe müdahele ettiğinde kendinin muvafakati alınmadıkça hükümet adamları, kadılar hiç bir ış goremez oolmuslardı.[433]

---

[430] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/199-200

[431] naıb vekil demek olup herhangi bir kazanın hasılat-ı şer'iyyesi denilen mabkeme-i şer'iyye varidatı ya kazaskerlere veya kadılardan birisine verilir ve o kazasker veya kadı bizzat oraya gitmeyip şer'î işlere bakmak üzere tarafından naib denilen bir vekil gönderirdi. Bu naibler aldıkları şer'î varidatın bir kısmını kendileri diğerini de arpalık sahibi kimse ona gönderirlerdi. Adalet Fermanından açık olarak anlaşıldığına göre naibler halkı soyacak kadar ileri giderlerdi.

[432] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/200

[433] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/200-201

Tayyar Pasanın Şehadeti Ve Bağdad'ın Zaptı

Filhakika ertesi günü büyük bir yürüyüş yapıldı, kazı kuleler ele geçerek bayrak dikildi vezir-i âzam elinde kılıç olduğu halde kendi tarafındaki kuleler üzerine yürüdüğü sırada alnına isabet eden bir tüfenk kurşunu ile vurularak şehit oldu; pâdişâh bunu duyunca müteessir oldu; " Tayyar, Bağdad kalesi gibi yüz kale değerdin" diye değerli vezirine acıdı, onun yerine kaptan-ı derya olup orduda bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı tâyin etti. Hücum devam ediyordu nihayet muhasaranın kırkıncı cuma günü muhafızlar aman istediler ve bu suretle Bağdad alındı[434].

Sultan Murad Bağdadim alınmasından sonra îmâm-ı âzamhnkabrini ziyaret etti; İmâm-ı âzam ve Abdülkadir Gey-lânî türbeleri ve kale tamir olunup yeniçeri ağası Hüseyin Ağa Bağdad valisi ve yeniçeri kethüdası Bektaş Ağa sekiz bin yeniçeri ile Bağdad muhafazasında bırakıldı[435].

Pâdişâhın Geri Dönüşü

Suitan Murad, ordu ile vezir-i âzam Mustafa Paşa'yı Bağdad'da bırakarak sadaret kaymakamlığına kendisinin en mûtemcd adamı olan Şam valisi Silâhdar Mustafa Paşa'yı tâyin edip İstanbul'a, döndü[436].

Suitan Murad'ın Bağdad seferine hareket etmek üzere olduğu sırada Şalı Safî tarafından elçi olarak gönderilen Mak-sud Han, bu sefer esnasında Musul9a yollanıp orada bırakılmıştı. Bağdad zapt edilince elçi bir nâme ile iade olunmuştu. Sultan Murad (27 ocak 1639 / 1048

---

[434] Bağdadim zaptı münasebetiyle Sultan Murad:
Hızr âsâ geldi yetdi himmet'i kutb-i zaman Bî taab feth eyledim Bağdad şehrin râyekân beytini söylemiştir.

[435] IV. Murad Bağdad seferine giderken 23 Za. 1047 ve 1638 nişan Üsküdar'dan geçmiş, 1048 recep 27 ve 1638 kasımda Bağdadhn Kuşlar kalesi önüne konulup muhasara ile toplarla döğülmeğe başlamış, 18 şaban 1048 ve 1638 aralıkta alınmıştır. Bağdad'a sekiz aydan ziyade yol gidilmiş olup sefer esnasındaki konuk yerleri ve yolda yapılan masraflar ve pâdişâha takdim edilen hediyeler Topkapı saray arşivindeki 1999 numaralı defterde gösterilmiştir.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/203-204

[436] Sultan Murad 1049 saferinin onunda yani 12 haziran 1639'da İstanbul'a geldi. İstanbul'dan çıkışı ve dönüşü on üç buçuk ay sürmüştür.

ramazan) tarihli nâmesinde :
Sulh murad edilirse ecdad-ı izamım zamanında kendilerine ait olan memleketlerin geri verilmesi ve her sene verilegelen hediyelerin gönderilmesi, aksi takdirde hudutta kışlayarak ilk baharda taarruza geçeceği yazılıyordu. Iran elçisiyle beraber padişah tarafından Hamza Paşazade elçilikle nâmeyi şaha götürdü.

Sultan Murad Bağdad'tan avdetinde Diyarbakır'a gelmiş; Rumiye Şeyhi diye maruf olan Nakşibendî şeyhi Mahmud'u, manevî nüfuzu ve müridlerinin çokluğu sebebiyle, şeyhlikten şahlığa çıkmak istemesi ihtimaline binaen asesbaşı ile cellâd Kara Ali'yi gönderip şeyhi boğdurnmştur[437].

İran'la Sulh

Nâme ile İran'a gönderilen Osmanlı elçisi ile beraber şahın mirahuru Mehmed Kulu ismindeki İran elçisi geldi : Elçi İran hududu üzerindeki Şehriban'Aa. vezir-i âzam tarafından kabul olundu. Kars'ın İran'a terki teklifi şiddetle reddolunup Dertenk kalesinin anahtarının derhal gelmesi ve Iran kuvvetlerinin altı gün içinde Bağdad vilâyeti hududundan çekilmesi hakkında şah'a mektup yollandı; vezir-i âzam buradan Kasr-ı Şirin mevkiine geldiği zaman îran tarafından murahhas olarak Saruhan geldi ve askere maaş verilirken vezir-i âzam tarafmdan kabut olundu.
Kasr-ı Şirin muahedesi diye meşhur olan bu anlaşma mucibince Bağdad tarafından hudut, Bedre Hassan, Hankın, Mendeli, Derne, Dertenfe'ten, Sermenel mevkiine kadar arada olan sahralar ve burada Caf aşiretVmn bazı kabileleri ve Zincir kalesVnm. batısındaki köyler ve

[437] Şeyh Mahmud aslen. Rumiyeli olup Nakşibendî tarikatine müntesipti. Diyarbakır ve havalisinde büyük nüfuzu vardı. Halk kendisinden mallarını dirig etmezlerdi. Müritleri kendisine bağlılıkları sebebiyle azizlerinin başına yemin edecek kadar şeyhe inanıyorlardı. Şeyh Mahmud JReuan. seferinde bulunmuş ve pâdişâhın teveccühünü kazanmıştı. Sultan Murad Bağdad seferine giderken, Şeyh Mahmud onu Ha/ep'de istikbal ile hediyeler takdim etmiş ve kendi yanında bulunan Maanoğlu Fahreddin'in altın yapmakta mahir olduğu söylenen bir kızını tavsiye ederek, padişahım size hazine lâzımdır demiş, pâdişâh da bir miktar para verip kızın Diyarbakır'da altın yapmasını emredip yanına maden işlerinden anlar bir kapıcı koymuş ve pâdişâh Bağdad'a gitmişti.
Maanoğlu'nun kızı kendisine hazineden verilen parayı zevk ve safa ve saz âlemleriyle yiyip sahtekârlığı anlaşılmış ve Bağdad'dan dönen Sultan Murad, Diyarbakır'a gelince kızı boğdurup iki çocuğuyla beraber Dicle nehrine attırmış ve saflığından dolayı kadının altın yapmak hususundaki oyunlarına inanmış olnn şeyhe de iltifat etmemiştir. Sultan Murad bundan sonra müritlerinin rokluğundan dolayı bir isyan hareketi tertip etmesinden korktuğu zavallı şeyhi ihtimal üzerine boğdurmuştur.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/204-205

Şehr-i zor kurbindeki Zalim Ali kalesVnin civarı Osmanlılarda kalacaktı; bundan başka kuzey hududundaki Kars, Ahisha, Van ile, Şehr-izor Bağdad ve Basra hudutlarına Şah tarafından katiyyen taarruz edibniyecekti. Zincir kalesi, Van hududundaki Kotor, Makû, Kars taraflarında olan kaleler her iki tarafça da yıktırıl a çaktı. Muahedenin sonunda eğer sulha riayet edilecekse Şcyheyn yani Ebu Bekir, Ömer ile Osman ve Peygamber'in zevcelerinden Ayşe ile diğer bazı ashaba sebc ve lanet edenlerin men'i de sulh şartları arasında idi[438].

İşte bu suretle 1623'den 1639 mayısına kadar (1049 muharrem) on altı sene süren îran muharebesinin üçüncü safhası da sona erdi; bu sırada Iran şahı, Şah Âbbas'ra torunu olan Şah Safî idi.

Vezir-i âzamin bu muvaffakiyetini, pâdişâhın mukarriplerin-den olup Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya aleyhdar olan Silâhdar Mustafa Paşa az görerek Sultan Murad'ı vezir-i âzam aleyhine tahrik ederek öldürülmesine az bir şey kalmışken sadaret kaymakamlığına getirilmiş olan sabık Sadr-ı âzam tabanı yassı Mehmed Paşa'nın, vezir-i âzami müdafaa etmesi neticesinde Kemankeş Kara Mustafa Paşa ölüm tehlikesini atlattı ise de tabanı yassı Mehmed Paşa, Silâhdar Paşa'nın padişahı teşviki üzerine bazı bahanelerle katledilmiştir. Vezîr-i âzam aleyhine olan harekâta Silâhdar Paşa'nın pâdişâh üzerindeki nüfuzu sebebiyle isteyerek veya istemiyerek musahip Deli Hüseyin Paşa ile Şeyhülislâm Yahya Efendi de katılmışlardı.

Vezîr-i âzam, sulh akdinden sonra Bağdad valiliğine vezirlikle Derviş Mehmed Paşa'yı tayin ettikten sonra İstanbul'a. geldi.[439]

Sultan İbrahim'in Hükümdarlığı

Sultan Murad nikris hastalığına müptelâ idi. Bağdad seferinden donuşundenberı hasta olup tedavi ediliyordu. Bazılarının tavsiyeleri üzerine mûtadı olan içkiyi terk ile bir müddet iyi olmuş ve bayram tebriklerini kabul etmişti. Kaptan-ı deryalığa tayin edilmiş olan sevgili mukarribi Silâhdar Mustafa Paşa'ya verilen îbrahim Paşa Saraylına. giderek orada kendisine ziyafet çekilmiş ve Silâhdar'ın teşviki ile tekrar içmiş ve fakat saraya gelince bir daha kalkmamak üzere

[438] Nâme-i hümâvun defteri* Nr. 7, s. 4 - 6.
[439] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/205-206

yatmıştır. Sultan Murad 1049 şevvalinin on dört veya onaltısında (7 veya 9 şubat 1640) guruptan sonra kardeşi Kasım'ı boğdurduğu odada vefat etti; ölümünde yirmi dokuz yaşında idi[440].

Keyfiyetten haberdar edilen vezir-i âzam hemen saraya koşup kapıağası, kafes hayatında bulunan şehzade İbrahim'i taziyet ile saltanatını müjdeledi ise de diğer kardeşleri gibi biraderi tarafından öldürüleceğinden korkan ibrahim validesinin yeminleriyle dışarı çıkarılarakMurad'ın ölüsünü gördükten sonra tahta oturup tebrikleri kabul etti. Murad'm cenazesi ertesi günü kaldırılarak Sultan Ahmed türbesne defnedildi.

Vezir-i âzam ilk iş olarak hasmı olan Silâhdar Mustafa Paşa'yı evvelâ Budin ve arkasından Rumeli eyaletiyle IstanbuV-dan uzaklaştırdığı gibi malını müsadere eyleyip Temeşvar eyaletine nakletti.

Sultan ibrahim daha sonra biraderi zamanında devlet idaresinde nüfuz ve tahakkümleri olan şahıslardan yukarıda adı geçen Silâhdar Mustafa Paşa ile Emirgûneoğlu Yusuf Paşa'ya[441] birer birer ortadan kaldırmış ve bunda vezir-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'mn tesiri olmuştur.

Sultan Murad'm genç yaşında vefatı devleti kuvvetli bir elden mahrum bıraktı; yerine gelen ibrahim, korku içinde ve her an ölümle karşı karşıya yaşamış olduğundan asabı bozulmuştu. Tam yirmi beş yaşında ölüme intizar ettiği bir zamanda birdenbire hatırından geçirmediği saltanata geçmesi, onun hayatı üzerinde mühim değişiklikler yapmıştır.

Sultan İbrahim, Osmanlı Hanedanından hayatta kalmış tek şehzade idi. Sultan Murad'ın, Ahmed ve Süleyman, Alâüddin, Mehmed isimlerinde dört oğlu olduysa da hepsi de küçük yaşta ölmüşlerdi. Genç pâdişâh Sultan İbrahim'e evlât yetiştirmek İçin takdim edilen cariyeler bunun zaten bozuk olan asabını büsbütün bozmuştur.

---

[440] Peçevî vefatını 14 şevval ve Fezleke ile Vecihî ve onlardan naklen Naîma 16 şevval gösterirler.

[441] Emîr Gûneoğlu Yusuf Paşa bilmünasebe daha yukarı kısımlarda da söylendiği üzere sefih ve ahlâksız bir adam olup Sultan Murad'a hulul ederek onun sefahate devamında âmil olmuştu. Pâdişâh kendisine îstinye koyuna nezareti olan Feridun Bey Bahçesi'ni temlik etmişti. Vezirlikle tstanbuV&a oturdu. Naîma'nın manidar işareti üzerine vücudu lâzım olmadığı için 1051 H. de îdam edilmiştir. Kâğıthâne^de olan köşkünü padişah alıp Boğazdaki bahçe ve köşkünü de vezir-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya verdi (Naîma tarihi, c. 4, s. 5 ve 13). Bu Mirgüu sahilhanesi daha sonra Şeyhülislâm Mirza Mustafa Efendi'ye ve onu müteakip Şeyhülislâm Vessaf Abdullah. Efendi'ye geçmiş ve bunun oğlu Şeyhülislâm Esad Efendi'nin vefatı üzerine I. Abdülhamid burada bir köy tesisini murat edip cami, hamam ve dükkânlar yaptırmış ve sonra III. Selim zamanında büyümüştür (Hadikat-ül-cevâmi,

İbrahim'in cülusunun ikinci senesinde Mehmed ve ondan bir sene sonra Süleyman ve Ahmed isimlerinde oğulları olmuştur.[442]

SULTAN İBRAHİMİN İLK SENELERİ VAKAYİİ

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya Dair

Vezir-İ Azamın Hizmetleri

Bağdad'a yapılan hücumda şehit düşen Tayyar Veaar-ı azamın hizmetleri Paşa'dan sonra vezır-ı âzam olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa devlet işlerinde ciddî, ve dürüst idi. Sadaret makamı Bayram Paşa'dan sonra buna verilmek îcap ederken pâdişâhın musahibi Silâhdar Mustafa Paşa'nın telkini ve ruznameci ibrahim Efendi'nin tavsiyesiyle Tayyar Mehmed Paşa'ya verilmiş ve onun ölümünden sonra Kemankeş Paşa o makama getirilmişti. Kemankeş Kara Mustafa Paşa ilk büyük hizmeti olarak Kasr~ı Şirin muahedesini akdedip İstanbul'a, geldikten az sonra Sultan Murad'ın vefatı onu müthiş hasmı olan Silâhdar Paşa'mn pençesinden kurtarmış[443] ve bu defa fırsat bulan vezir-i âzam da rakibinin mallarını müsadere edip iyice hırpaladıktan sonra en son Temeşvar valiliğine tayin ettirmişti.
Silâhdar Paşa bundan sonra İstanbul'a gelmek için saraya mektuplar göndermeğe başlamış ve Valide Sultanın da Silâhdar Paşa'yı getirip Sultan Murad'ın kızı Kaya Sultanı verip damat yapmak istemesi vezîr-i azamı korkuttuğundan bir çaresini bulup Silâhdar Mustafa Paşa'nm

---

[442] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/206-208

[443] Bağdad seferi esnasında vezir-i âzam Bayram Paşa, silâhdarm padişah yanındaki nüfuzunu görerek ona kavuk sallamağa mecbur olmuş, pâdişâha arzettiği şeyin bir suretini de Silâhdar Mustafa Paşa'ya bildirip bu suretle onunla hoş geçinmeği muvafık bulmuştu. Bayram Paşa'mn ölümünden sonra mühr-i hümayun Tayyar Paşa'ya yollanıp Kemankeş Kara Mustafa Paşa sadaret kaymakamı tayin edilmişti. Kara Mustafa Paşa, Sultan Murad'a arzedeceği meseleleri, Silâhdara bildirmeden yalnız pâdişâha bildiriyordu. Silâhdar Paşa bu hale gücenerek pâdişâha şikâyet etmiş ve :
II — "Bu kulunuzu adam yerine komaz ve işlerine nâ mahrem addeder, yanında cürmümüz nedir?" demiş. Bunun üzerine Sultan Murad, Mustafa Paşa'ya itap ederek :
— "Niçin Silâhdanm tarafını ihmal edersin, bana yazdığını ana da yazmazsın" deyince vezir-i âzam :
— "Şevketlû pâdişâhım evvelâ bu kuluna bildir, Silâhdar kulunun senin saltanatında ortaklığı var mıdır yok mudur? Eğer varsa emir pâdişâhınım; her umurı ana da yazmak lâzım gelir. Yok ise pâdişâhım ben yalnız seni pâdişâh bilirüm, ancak sana yazarım ve lâyık olanı budur ki benimle pâdişâhımın arasındaki muamele ve yazılışlar gibi sırlara katiyyen Silâhdar ve gayrisi muttali olmaya ve illâ ben hükümet ve vezaret edemem" diye mukabele edince bu açık sözden memnun olan IV. Murad, Kemankeş Paşa'yı takdir etmiş ve bu yüzden Silâhdarla arası iyice açılmıştır (Naîma, c. 4, s. 51).

katli emrini almış ve bundan dolayı vezir-i azamın valide Kösem Sultan ile araları açılmıştır.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, ayarı düşmüş olan sikkeyi tashih ile tam ayarlı gümüş akçe kestirerek evvelce yüz yirmi beş akçe olan bir kuruşu seksen akçeye ve altını da ikiyüz elli akçeden yüz altmış akçeye indirmiştir. Bundan başka ocak mevctfüunu indirerek maaşları muntazaman verdi. Devlet maliyesini tevazün ettirdi.

Yine bunun himmetiyle tersane işleri yoluna konup kanun üzere her sene muayyen miktar kadırga donatılması temin edildi; epi zamandanberi terkedilmiş olan memleket tahriri yapıldı. Vezir-i âzam işlerine hiç kimseyi müdahale ettirmeden iş gördü ve rakiplerini de uzaklaştırdı.[444]

Nasuh Paşa Zade Meselesi

Nasuh Pasa'nın oğlu Hüseyin Paşa, vezir-i azama karşı ocaktan yetiştiği için çorbacı tabirini kullanırdı. Bu sözler Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kulağına gidip gücenmişti. Bu sırada serhadlerde olan vezirlere lüzumu halinde evvelden beri pâdişâh adına tuğra çekmek salâhiyeti verilmiş olup vezirlerin adedinin çoğalması ve bir takım ehliyetsiz adamların vezir olması sebebiyle vezir-i âzamin tavsiyesiyle bâdemâ serhad valilerinin tuğra çekmemeleri emrolunmuş ve bu arada Erzurum beylerbeğisi bulunan vezir Nasuh Paşazâde'ye de ferman yollanmıştı. Hüseyin Paşa vezir-i âzam ağasiyle gönderilen fermana itaat etmiyerek :

— Tuğrakeşlik bana mirastır; ben veziroğlu vezirim ve tuğrayı bana Sultan Murad merhum gibi bir gazi sahibkıran ısmarladı; senin paşan Arnavud diyarından gelip ol makama nail olsa da bana tuğrakeşliği çok görmeğe mucip nedir? bu emri şeriften pâdişâhın haberi yoktur; bu menetme kendisindendir sözleriyle giden fermanı tanımamıştı.

Vezir-i âzam bu hal üzerine, bunun da isyan ile Erzurum'a kapanması ihtimalini düşünerek kendisine Halep valiliğini tevcih ettirip sonra oradan azleyledi; fakat azli kabul etmeyip bu defa Sivas eyaleti verilip gitmezse üzerine kuvvet şevkini pâdişâh emreyledi. Nasuh Paşazade Sivas'a giderken, Sivas valisi kör hazinedar İbrahim Paşa'ya» vezir-i

[444] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/209-210

azamdan mektup gelip Sivas Nasuh Paşazâde'ye li maslahatın verilmiştir; sen ne suretle olursa olsun hakkından gelesin demiş olduğundan İbrahim Paşa, Nasuh Paşazade üzerine gittiyse de maktul düşerek muvaffak olamamış, bunun üzerine Hüseyin Paşa Sivas'a girmiyerek vezir-i azamla dâvam vardır diye bütün maietiyle İstanbul'a doğru yürümüş, ilerledikçe kuvveti artmış ve el altından vezir-i âzamin aleyhdarları tarafından İstanbul'a davet olunmak suretiyle teşvik görmüştür. Kendisine karşı gönderilen kuvvetleri İzmit'te mağlûp ettikten sonra Üsküdar'a, kadar gelen Nasuh Paşazade, vezir-i âzamin azliyle kendisinin derhal o makama tayin edileceğini zannetmiş ise de karşısına gelen kuvvetlerden dolayı bir iş başaramıyacağmı anlaması üzerine geceleyin gizlice ordugâhını terk ile kaçmış ve maiyeti de teslim olmuştur.

Hüseyin Paşa, Karadeniz kenarından bir kayıkla Rumeli tarafına geçip oradan Kırım hanının yanma gidip kendisini affettirmek üzere Rusçukla kadar gelebildiyse de Edirne bostancı basısı kırk kadar bostancı ile yetişerek yakalayıp İstanbul'a getirdi ve Topkapı haricinde katlolundu (1053 H. /1643 M.).[445]

Vezir-I Azamın Yeni Rakipleri

Kemankeş Kara Mustafa paşa, sadr-ı âzam olmasından korktuğu Nasuh Paşazâde'yi bertaraf ettikten sonra mevkiini kuvvetlendirdi ise de halkın kendisine olan hürmetini kaybetti; bundan sonra kendisine rakip olarak Civan Kapıcıbaşı diye şöhret bulan Sultan zade Mehmed Paşa'yı gördü ve onu Şam valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırdı; fakat bu defa da karşısına Sultan İbrahim'in silâhdarı olup kendisine vezirlik verilen Yusuf Paşa ile Cinci Hoca çıktı. Bu sonraki iki rakip ile valide Kösem Sultan'ın Mustafa Paşa aleyhindeki kini birleşince vezir-i âzam için tehlıke daha buyumustu.

Sultan İbrahim, günün birinde "Biraderimin musahibi olarak bir silâhdar paşa vardı, benim niçin olmasın?" diyerek rikâbdarı Yusuf Ağa'yı ikinci vezirlikle divana memur edip kendisine musahip yapmış ve vezir-i âzam, icraatına engel olacağı için bu tayini önlemek

[445] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/210-211

istemişse de muvaffak olamamıştı.
Bundan başka, padişahın geçirmekte olduğu bir buhranı okumakla iyi eden medrese softalarından Safranbolulu Hüseyin Efendi daha dersten mülâzım olmadan hariç müderrisliğine tayini Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye emrolunmuş ise de o kanun değildir diye itiraz, eylediğinden hatt-ı hümayun ile defaten sahn müdrrisi yani profesör tayin edilivermişti. Bu delice tayin yetmiyormuş gibi arkasından Sahan-ı Süîeymaniye müderrisliği ve onu takiben Galata kadılığı ile padişah hocalığı verilmiş ve bu suretle cahil bir padişaha cahil bir hoca tayin olunmuştur.

İşte vezir-i âzamin karşısına çıkan ona karşı müttefikan cephe alan Yusuf Paşa ile Hüseyin Efendi sadr-ı azama ait tayin ve azil işlerim ona sormadan padişaha arz eyliyerek Keman-keş'i müşkül duruma sokuyorlardı.
Kemankeş Kara Mustafa Paşa'mn faaliyetlerinden biri de hazinenin gelir ve giderleri arasında bir muvazene temini idi. Devletin gelirini arttırıp giderini azltmak için çalışıyordu; fakat bu cezrî icraat bir kısım menfaat sahiplerinin işlerine gelmiyordu. Bundan dolayı iki defa sedaretten çekilmek istediyse de pâdişâh istifasının kabul etmemişti[446].

Vezir-İ Âzam'm Felâketini Mucip Bir Hareketi

Vezir-i âzam, Yusuf Paşa ile Hüseyin Efen-di'nin tahakkümlerinden usanmış ise de her ikisini de pâdişâh himaye ettiği için diş geçire-miyeceğini anladığından bunları ortadan kaldırmak için kendisinin mahremi olan kul kethüdası Hüseyin Ağa ile görüşüp yeniçerilerin tahrikiyle buna muvaffak olacağını ümid etmişti. Kul kethüdası, bu iş hakkında ocak zabit-leriyle görüştü ise de onlar bu teklifi derhal kabul etmeyip işi ocağın akıl hocası olan Koca Muslihuddin Ağa'ya açtılar. Muslihuddin Ağa:
— "Aman sakının, asla doğru değil; Sultan Murad'm nice bin nüfusu öldürmek suretiyle söndürdüğü fitne ateşini uyandırmayın" diye işi Önledi ve doğru vezir-i azama giderek sordu; fakat vezir-i âzam

[446] Vecıhı tarıhı (turk tarıh kurumu kutuphanesı nushası)s.42.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/211-212

inkâr etti, ve sonra yeniçeri ağasına sorup o da haberi olmadığını söyleyince başından korkarak ve daha doğrusu bir menfkat umarak bir vasıta ile keyfiyeti pâdişâha bildirdi. Bunun üzerine pâdişâh, Muslihuddin Ağa'yı davet ederek :

— "Baka! ihtiyar kullarım çorba yememek isterlermiş[447], aslı var mıdır?"

ieyince Muslihuddin Ağa:

— "Hâşâ pâdişâhım, cümlesinin boynu kıldan incedir, cümlesi emrine mutîlerdir; bu sözden asla haberleri yoktur; eğerçi lalan, î^ethüaanm eliyle odalara birkaç kese göndermiş; lâkin onların igvasiyle böyle iş etmek muhaldir" cevabını vermiştir. Bu söz üzerine Sultan İbrahim:

— "Ya ben şimdi lalamı katletsem kullarım bana incinirler mi?" deyince Muslihuddin Ağa:

— "Hâşâ pâdişâhım, belki cümlesi hazzederler ve pâdişâhıma hayır dua ed Kemankeş'in katli erler" diye mukabele eylemiştir[448]

Yaptığı tertibatın duyulduğunu öğrenen Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Demirkapı'dan saraya gelip pâdişâhla buluşup koynunda getirdiği mushafı öperek söylenen şeylerin kendisi hakkında iftira olduğunu arzeylediyse de pâdişâh bu sözlere inanmadı ver mührümü dedikten sonra Bostancı basıya al şunu diyerek kendisi hareme gitti; bostancıbaşı, al şunu'dan maksad mührü al demek olduğunu zan ile vezirden mührü aldı ve Kemenkeş Kara Mustafa Paşa bundan, istifade ile atma atlayarak konağına geldi ve oradan Nalh-mescid civarında bir yığın otun arasında saklanıp geceleyin kaçmak istediyse de takibine çıkan bostancılardan biri tarafından görülerek! yakalandı. Sabık vezir-i âzam, kendisinin Öidürübniyerek padişahın, huzuruna götürülmesini istediyse de o sırada katli hakkında emir geldiğinden Hocapaşa çarşısında Tırnakçı sarayı ve Sebilhane önünde Cellâd Kara Ali tarafından kemend ile boğuldu. Cesedi pâdişâh tarafından görüldükten sonra Parmakkapı'-daki (Çarşıkapısında) türbesine defnedildi (zilkade 1053 / ocak 1644).

---

[447] Nöbetçi yeniçerilerin divan günlerinde saray matbahında pişip sabahları kendilerine! verilen çorbayı alıp içmemeleri muhalefet ve isyan alâmeti olduğundan padişahın çorba yememek isterlermişden maksadı budur.

[448] Musllihuddin Ağa'nın bu işle alâkası ve son suale verdiği cevap onun vezir-i azama âleyhdar olduğunu göstermektedir.

Kemankeş'in vezir-i âzamlığı beş sene dört ay olup bazı ku-surlariyle beraber devlete hayırlı hizmeti dokunanlardandı. Ölümünde bir heybe içinde otuz bin duka altınından başka bir şeyi bulunmadı. Yerine kendisinin sadarete rakip addettiği Şam valisi Sultanzâde Mehmed Paşa tâyin edilip o gelinceye kadar vezir Kenan Paşa kaymakam oldu. Ocağı tahrik etmek isteyen kul kethüdası Hüseyin de Ağa kapısında (yeniçeri ağası dairesinde) kahve içerken boğuldu.

Kemenkeş Kara Mustafa Paşa, hiç irtikâp ve irtişası olmayan devlet nizamının bozulmaması için çalışan bir hükümet reisi idi; padişahın bazan yolsuz hatt-ı hümâyunlarını tatbik et-miyerek o gibi usulsüz ve lüzumsuz hareketleri önlerdi; bir gün padişah silâhdarı Dilâver Ağa'yı Anadolu beylerbeğiliği ile çıkarıp sonra vezir yapmak isteyince, vezir-i âzam, vezir çoktur diye itiraz etmişti; birgün vezir-i azama padişah bir hatt-ı hümâyun gönderip :

— "Sebep nedir, senin verdiklerin tutulup benim verdiklerim tutulmaya. Ben Dilâver'e vezaret verdim" diye çok ağır sözlerle şikâyette bulunmuştu. İnadından Ötürü Sultan tbr ahim kızardı. Yine bir gün divanda işlerle meşgulken mutadından iki saat evvel divanı boz içeriye gel diye pâdişâh vezir-i âzami davet edip gider; İbrahim harem kethüdası olan kadının odununun verilmemiş olmasından bahis ile :

— "Kethüda Hatun'a ferman ettiğim odun bu vaktedek niçin verilmedi" diye vezir-i azama hitap edince o da :

__"Pâdişâhım tenbih edelim, verilsin" cevabını verdi ve sonra hiddetli hiddetli :

— "Pâdişâhım, ben senin vezirinim, divanı bozdurup bu makule cüz'î maslahat için beni çağırdırsm. Beşyüz çeki odun on beş bin akçe eder; bu kadar şey-i hasis için beni getirtip umur-ı mühimmeyi ta'vik ettirirsiz ve siz bana raiyyet ve hazine ve ser-hadler ahvalini sormazsız" diye S. İbrahim'e çıkışmıştır. Hattâ bu muhavereyi bir mahremine nakledip o da Şeyhülislâm Yahya fendi'ye söyleyince Yahya Efendi ellerini açıp "Bire zinhar akınsın, padişahlara böyle söz söylenmez" gibi nasihat yollu aber göndermiştir[449].

[449] Naîmat c. 4, s. 47, 48. Bu hususta vezir-i âzamlar kısmına da bakılsın.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/212-213

GIRÎT ADASI DOLAYISİYLE VENEDİKLİLERLE MUHAREBE

Girid Harbînin Birinci Safhası

IV. Murad Zamanında Venediklilerin Vaziyeti

Venedik cumhuriyeti ile olan dostça münasebetler IV. Murad'ın son zamanlarında bozulmuştu. Buna da sebep Tunus gemileriyle Girid'i vuran Ali Becinoğlu'nun Avlonya limanına geldiği sırada onu takip eden Venedik donanmasının bu limanda Tunus gemilerini zaptettikten başka attıkları toplarla kasabadaki minareyi yıkmış olmalarıydı. Şu vakayı duyan Sultan Murad, Venediklilere harp açmak üzere donanma hazırlanmasını emretmiş olduğundan her tarafta bu hususta mühim faaliyete geçilmişti. Venedik cumhuriyeti Osmanlı donanmasının hazırlandığını duyunca Balyos denilen sefirleri vasıtasiyle tazminat olarak kırk beş bin altın vermek suretiyle bu seferi önlemek istemişler, fakat padişahın vefatı üzerine parayı vermemişlerdi. Bunun üzerine vezir-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa donanmanın hazırlıkta devamını emrederek Cezayir, Tunus ve Trablus donanmalarının da ilk bahardaki sefere hazırlanmaları bildirilmiş ve bu faaliyeti gören Venedikliler hemen elçileri vasıtasiyle elli bin flori yani altın göndererek muharebeyi önlemişlerdi.[450]

Girit Seferi Ve Hanyanın Zaptı

Malûm olduğu üzere Girid 8618 kilometre murabbaında Akdeniz adalarının büyüklerinden olup Venedik cumhuriyetine tâhidi. Şeklen uzun ve bir çok limanları olan adanın merkezi kuzeyde Kandiye müstahkem mevkii olup karşısında liman dışında Diya veya Tavşan adası vardı. Adanın batısına tesadüf eden kuzey kısmında Akrotiri yarım adasının doğusunda Suda limanı ve batısında Hanya körfezi ve Hanya şehri bulunuyordu. Kandiye ile Suda ve Hanya limanları arasında Retmo şehri vardı.

1604 H. / 1644 M. senesinde bazı hareketleri pâdişâha hoş gelmeyen

[450] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/216

Kızlar (Dar-üs-saâde) ağası Sünbül Ağa azlolunarak deniz yoluyla Mısır'a gitmesi emrolunmuştur. Sünbül Ağa henüz yeni yapılan ibrahim Çelebi'nin kalyonuna binmişti, kendisiyle beraber Mekke kadılığına tayin edilen Bursalı Meh-med Efendi ve hacca giden bazı adamlar da vardı; kalyonun mevcudu altı yüz kadardı.

Kalyonun külliyetli eşya ile topsuz, tüfenksiz ve askersiz geleceğini haber alan Malta adasındaki altı parça korsan gemisi Gi-rft'e gidip oradan İbrahim Çelebi kalyonunun boğazdan çıkmasını bekliyordu. Kalyon müsait hava ile boğazdan çıkıp Rodos adasına varmıştı. Rodos'taki gemiciler, bu kalyona, Rodos'ta kalmasını ve korsan gemilerinin kendilerini beklediklerini söylemişlere e de Sünbül Ağa Mekke kadısının, hac vaktine erişmek lâzımdır diye ısrar etmeleri üzerine yola çıkılmış ve Girit adası civarında Malta kor-sanlariyle karşılaşmıştır. İki taraf arasında vukua gelen müsademede Sünbül Ağa ile gemi kaptanı İbrahim Çelebi ve daha kalyonun mevcudu olan altıyüz kişiden altmışı müstesna olarak diğerleri öldürülmüşler ve kadı Mehmed Efendi ile altmış kişi de esir düşmüşlerdir. Malta korsanları, gemiyi zaptettikten sonra yedeğe alıp Girid adasının güneyindeki Kalismen limanına yanaşıp elde ettikleri eşyanın bir kısmını Girit valisine vermişler ve Sünbül Ağa'nin atlarından birisini Kandiye beyine göndermişlerdi; bundan sonra korsanlar yedeklerine aldıkları kalyon ile Mesina^ya. giderlerken kalyon bütün eşyalariyle batmış ve neticede hiç bîr fayda elde edememişlerdir.

Bu facia İstanbul'da duyulunca derhal donanma hazırlanması emrolundu ve silâhdarlıktan ikinci vezir olan Yusuf Paşa, Girit üzerine serdar tayin edildi[451]; vezir-i âzamin muhalefetine rağmen Yusuf Paşa, ile Cinci Hoca Hüseyin Efendi'nin ısrarla-riyle Venediklilerle harbe karar verdi.

Hükümet ismi meçhul mahalle sevkedilecek Rumeli askerinin. Selanik'te ve Anadolu askerinin Çeşme limanında toplanmalarını emretti. Bu sefere gidecek olan yeniçerilerin kumandası da zağarcı başılıktan Kul kethüdası olan Kara Murad Ağa'ya verildi; Selanik ve

[451] Yusuf Paşa, aslen Daîmaçya'da Ferona'Iı olup hıristiyan adı Jozef Markoviç idi; Ali Ağa adında birinin kölesi imiş (Hammer tarihi, c. 10, s. 55). Sarayda yetişerek rikâbdarhktan silâhdarlığa ve oradan da ikinci vezirliğe geçerek Sultan İbrahim'in musahibi olmuş ve hakkındaki teveccühün fazlalığına binaen padişahın iki yaşındaki kızına namzed olmuştur. Girid seferinden avdette mütelevvin ve kararsız olan padişaha karşı dürüst ve dürüst muamelesi katline sebep olmuştur.

Çeşme'deki askerler alındıktan sonra elliden fazla tüccar gemisiyle de askerin yiyecek ve sair levazımı naklolu-nacaktı; Garp / ocaklarına da fermanlar gönderilip sefere davet edildiler. 4 rebîulevvel 1050/30 nisan 1645'de serdar Yusuf Paşa Malta seferi adiyle ve donanma ile İstanbul'dan denize çıktı; Navarin limanına varıldığı zaman serdara verilen gizli talimat ile seferin Malta gemilerine yataklık eden Girit üzerine olduğu îlân edildi. Donanma mevcudu büyük küçük üçyüzden fazla idi. İptida Girit'e üç dört mil mesafedeki Ayatodori adası işgal olundu ve Girit'in kuzey batısındaki Hanya limanına çıkarma yapıldı; hiç bir suretle tahribat yapılmadan elde edilen esirler serbest bırakıldı. Hanya kalesi pek müstahkemdi; muhasaranın onyedinci günü yirmi pare gemi ile Cezair donanması geldi; bunlar Suda limanının muhafazasına memur oldular. Biri Hanya muhasarasının kırk beşinci ve diğeri elli ikinci günü iki yürüyüş yapıldıysa da kale düşmedi; fakat kale muhafızları üçüncü bir yürüyüşe karşı koyamayacakları için kaleyi sulhen teslime karar verdiler. Bu suretle elli dört gün muhasaradan sonra Hanya 18 ağustos 1645 (24 cemaziyelâhır 1005) tarihinde imzalanan mukavele mucibince alındı. Kaledeki frenkler mukavele mucibince hiç bir taarruza uğramadan kadırga ve burtan'larına binerek ayrıldılar; Hanya muhafazasına Küçük Hasan Paşa tayin edildi.

OsmarJı donanmasının Girid'e geldiğini duyan Venedikli-ler'le onların yardımcıları olan Malta, Papa, İspanya gemileri seksen çekdiri (kürekli), dört mavna ve bir hayb burton'la Suda limanına geldilerse de Hanya sukut etmiş olduğundan bir işe yaramadılar ve karaya da çıkamadılar. Yusuf Paşa Hanya'ya muhafız kuvvet, yeter miktarda cephane ve mühimmat, yiyecek koyduktan sonra aynı senede yani 1645 kasım sonlarında İstanbul'a geldi. Adanın tamamen zaptına sabık Budin valisi Deli Hüseyin Paşa memur edildi.[452]

Mehmed Paşa vezir-i âzam oldu. Tarhoncu yaptığı tasarrufla masraftan bir buçuk yük tenziline muvaffak olmuştur.

Derviş Mehmed Paşa'mn Sadareti

[452] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/2165-218

Derviş Paşa vezir-i âzam olunca hazinenin fena durumunu gördü ve para tedariki için müsadereye başladı; Tarhoncu'nunkethüdası Mümin Ağa'-nın hapis ve işkence ile doksan kesesini aldı ve daha da istedi; fakat Mümin Ağa:

— "Bizim paşamız rüşvet almazdı; âlem bilirdi, îrad ve masrafım hisab olunsun, ona göre benden para istensin*' dedi ise de sözüne kulak asümayıp işkenceye devam olunarak hapiste bırakıldı; sonra Mümin Ağa'nın kayın biraderi esbak vezir-i âzam Siyavüş Paşa ile îbşir Paşa'dan gelen şefaat mektupları üzerine[453] Mümin Ağa evvelce verdiği doksan keseye ilâve olarak kırk kese için de kefil göstererek hapisten çıkarıldı.

Derviş Mehmed Paşa'mn yerine Çavuşoğlu Mehmed Paşa kaptân-ı derya olmuştu. Bu, 1063 H. /1653 M. baharında boğazı düşman gemilerinden hâli bulup Girife kuvvet ve mühimmat gönderdi; dönüşte Rodos'a uğradı. Venedik donanması buraya geldi ise de muharebeye cesaret edemedi; Çavuşoğlu da taarruza cesaret edemiyerek İstanbul'a, döndü, azlolunarak yerine 1064 muharrem / 1653 aralıkta Budin valisi esbak vezir-i âzam Kara Murad Paşa tayin edildi[454].

Kara Murad Paşa'nın Kaptan-I Deryalığı

Derviş Mehmed Paşa kaptan-ı derya iken donanma masrafı dolayısiyle Tarhoncu Ahmed Paşa ile araları açılmıştı. Bu defa Kara Murad Paşa'nın kendisinden donanma için para istemesi üzerine o da, kendi kesenden sarfet sonra veririz demişti.

Murad Paşa donanma ile Boğazdan çıkarak; dışarıda donanmayı

[453] Siyavüş Paşa, Derviş Paşa*ya olan mektubunda şöyle diyordu: "Eniştemiz Mümin Ağa el'an hapis ve cefada imiş; malûmunuzdur» sadaret rütbesine biz de nail olduk. Kethüdaların ne cünnü vardır? Halbuki katlolunan Ahmed Paşa merhum ol sadre sizden ve bizden ve sair eslâfından efdal idi; nizam-ı devlete ne gûna istikametle damen dermiyan ettiği cümlenin malûmudur; yine mukabelesinde bostancı cellâdlan elinde hunharlıkla katlolundu. Acaba bu hizmetler mukabelesinde cenab-ı şerifiniz ne gûna lûtfa mazhar olmak mülâhazasmdasız? bilcümle bizimle karabeti malûm iken bu eziyet ve cefaya uğraması melhuzumuz değil idi; hâlâ af buyurulması rica olunur (JVaıma, c. 5, s. 304).

[454] "Bittim'den davet olunan Murad Paşa Âsitaneye vusul buldu. Müneccim İsmail Efendi kendüye mensup idi; haber gönderip ihtiyâr-ı vakit emretti. Çarşanba günü altıncı saatte vakt-i duhul mübarektir deyip gurre-i muharrem sebt (cumartesi) olmağın beşinci çarşanba günü, kavl-i müneccime riayeten küçük tülbend ile şehre girdiler. Evvelâ vezire vanp vezir kendü arkasından samur kürkünü çıkarıp giydirip tazim ve tekrimden sonra pâdişâha götürüp el öptürüp kaptanlık tevcih ve hu*at ilbâs olundu". (Naîma, c. 5, s.

bekleyen Venediklilerle çarpıştı. Bu defaki deniz muharebesi yeni bir tabiye ile Osmanlı donanmasının galebesini mucip oldu. 1043 H. /1634 M. senesine kadar donanmanın önünde çerhacı denilen öncü gemileri gider, asıl kısm-ı küllî de merkez sağ ve sol cenahlara ayrılırdı; merkezdeki kaptan paşa baştardesi olan Umiral gemisi kati'yyen düşmana top atmaz ve kendisini tehlikeye sokmazdı. Halbuki bu tarihte, Cafer Paşa Kesendire muharebesinde bizzat kendi amiral gemisiyle düşmana saldırıp tehlikeli duruma düşmüş ve baştardesi yanıp kendisi çok zor kurtulmuştu. Bundan sonraki deniz muharebelerinde hep böyle iptida baştardeden hücum yapılmış ise de çok zayiat verilerek muvaffakiyet de hasıl olmamıştı. Bu defa ise Trablusgarp kalyonları ağası Mehmed ile kalyonlar kaptanı Küçük Mehmed'in tavsiyeleriyle baştarde hücumu kaldırdarak eskisi gibi muharebe nizamı ihdas edildi.

Murad Paşa 1064 cemaziyelâhırm yirmi birinci pazar günü (1654 mayıs) Haliçten çıktı. Düşman gemilerinin boğaz dışında bekledikleri keşif donanması vasıtasiyle haber alındı; Mısır gemileri ile bey gemileri Bozcaada'da asıl donanmayı bekliyorlardı. Donanma boğazdan çıkınca muharebe tertibatı aldı[455].Girit seferi başlayalı beri Osmanlı donanmasının Girit*e asker ve cephane ve zahire götürmesi âdet olmuştu. Venedikliler bu seferde aynı suretle hareket edileceğini zannettiler; halbuki bu defa Osmanlı donanması öyle yapmayıp muharebe etmek üzere Venedik donanması üzerine gitti ve deniz muharebesi yaptı; Venedik donanması mağlûp olup yirmi altı kalyonundan sekizi ya yandı veyahut zaptedildi, sekiz yüz kadar esir alındı, düşman amirali maktul düştü. Kara Murad Paşa donanma ile Bozcaada'ya varıp muvaffakiyet haberini İstanbul'a, göndererek barut istedi; istenilen barut ile asker ve para gönderildi; Murad Paşa, Sakız, Foça, Rumeli sahilleriyle Ağriboz adası taraflarını dolaştıktan sonra Gîrît'e gitti ve oraya bırakacaklarını bıraktıktan sonra Rodos, Sisam, Sakız ve İzmir'den geçerek (1064 zilhicce / 1654 kasım) da İstanbul'a

[455] Bu tertibata göre kısm-ı küllî ilerisinde bey gemileri ve içinde eyâlet askeri olan kalyonlar, sağ kolda Trablusgarp kalyonları sol kolda yine bir kısım kalyonlar saf bağlayıp arkalarında mavnalar bulunup merkezin ön kısmında yeniçerileri havi sefinelerle kadırgalar ve tam merkezde kaptân-ı derya Murad Paşa, baştardeye binmeyip başında fes ve hareketine mani olmamak için arkasında levend elbisesi elinde ok ve yay olduğu halde bir firkateye (firkate on ilâ onyedi oturaklı hafif kürekli gemi) girip donanma arasında gezerek askeri teşc etmekte idi (Naîma, c. 5, s. 391).

geldi.[456]

Defterdar Morah Mustafa Paşa

1063 H. / 1653 M. de Defterdar Zurnazen Mustafa Paşa azlolunup, yeni vezir-i âzam Derviş Paşa, Baş baki kulu Morali Mustafa Efendi'yi başdefterdarlığa getirmiş kendisine emîr-ül-üme-ralık yani küçük derecede paşa rütbesi verdirmişti. Morali defterdar 1065 H. / 1656 M. de vezir-i azama kırk kise caize vermek suretiyle vezirliğe terfi edildi; gayet dessas bir şahıstı. Vezir-i âzam Derviş Paşa'yı valide sultan himaye ediyordu; Morali Mustafa Paşa da bazı Enderunluların tavassutu ve mühim bir para vermek suretiyle Dar-üs-saâde Ağası Süleyman Ağa'ya çatmış ve bu sayede kendisini o mevkie getiren efendisi aleyhine vezir-i âzam olmak sevdasına düşmüştü; bu arzusuna mebnî saray ağalarından biri vasıtasiyle valide sultana bir arîze takdim ederek bunda :

— "Mührü bana verirlerse şöyle hizmet ederim, böyle hizmet ederim ve derhal altıyüz kise takdime hazırım" demişti. Valide sultan vezir-i âzami himaye edip azline razı değildi. Morali Mustafa Paşa, hakikaten faal, işgüzar, halk ile imtizaç etmiş, para tahsili yolunu bilir bir zat ise de gayet hilekâr, vefasız, gaddar, eline fırsat geçince ana ve babasına bile merhamet etmez takımından olduğu için isteğine ehemmiyet verilmemiş ve valide sultana yolladığı tezkire de gizlice veizr-i azama gönderilmişti. Valide sultan bu münasebetle Derviş Paşa'ya haber gönderip :

-— "Biz sizden geçmeziz; edânî sözüne ve eracife vücut ver-miyesiz ve bazı çirkin sözler için kimseye gücenmeyiniz; zira tertib-i mücazat vakti değildir." dediğinden Derviş Paşa, Morali hakkında hiç bir şey yapmıyarak iptida bilmemezlikten gelmiş, fakat az bir müddet sonra Defterdar Morahyı çağırıp :

— "Benim oğlum, masarif çoğaldı, akçe yok, hemen beş altı yüz kise akçe getir, lâzım olan mühimmata sarfolunsun; mühr-i şerifi hüsn-i rızam ile sana ipka ederim; ben tekaüt olurum" deyince Morah'nın etekleri tutuşmuş ve yaka silkerek :

— "Maazallah sultanım, bu ne sözdür ? Ben akçeyi nereden bulayım

[456] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/268-269

ve halkı dolandırıp geçinmekte olan adamda bu kadar akçe ne gezer? Sen benim velinimetim efendimsin; kuluna niçin böyle sû-i zan edersin" demesi üzerine vezir-i âzam koynundan tezkireyi çıkarıp göstererek :

— "O1 miktar akçeyi getir; ben tatyib-i hatırla sadareti sana terkederim" diye temin etti. Morali ağlayarak Derviş Paşa'nın ayağına düştü ve :

— "Beni sen çırağ ettin; bu makama getirdin; ben nice se makamına talip olurum, küfran-ı nimet ederim" diye yemin ederek Kur'ana el bastı; vezir-i âzam da ileri gitmiyerek inanır göründü ve valide sultanın tavsiyesine riayetle defterdara kürk giydirdi.[457]

Dâr-Üs-Saâde Ağasının Pâdişâha Tahakkümü

1064 H. / 1654 M. de IV. Mehmed on üç yaşma basmıştı. Bayramdan bir gün evvel Sınan Paşa Köşkü'nde enderunlu sanat ve hüner sahiplerin muhtelif oyunlarını ve Aislanhâne denilen h vanat bahçesindeki hayvanları seyrettikten sonra, ecdadı zama mnda olduğu gibi Enderun ağalarının âdet üzere sabaha kada gösterdikleri muhtelif oyun ve eğlenceleri seyretmek istemiş Hasoda'ya. gelmişti.

Enderun ağaları en yeni elbiselerini giyerek o gece pâdişâhları eğlendirirlerdi; bunların arasında, nüktedan, hoş sohbet meddah, malûmat sahibi bir hayli şahsiyet vardı. Padişahlar M ağaların sohbetlerinden mütelezziz olurlardı. Sultan Mehmed de ecdadı âdetine riayet ederek o gece Hasodaya gelmişti; fakat o. nâdisahın yaşları küçük, güzel ve sohbetleri ve terbiyeleri mükemmel olan Enderunlular arasından kendisine musahipler seçerek kendilerine itibar edilmeyeceğini ve sözlerinin yürümiye-ceğmi tahmin eden Dâr-üs-saâde Ağası Behrem Ağa ile maiy-yeti olan diğer musahip kara hadımlar, Sultan Mehmed'i bunlarla temas ettirmek istemiyerek padişahı o gece Hasoda'da tutmak istememişlerdi.

Yatsı namazı kılındıktan sonra IV. Mehmed taht üzerinde oturup Enderunluların oyunlarını seyrederken başında mücev-veze kavuğu ve resmî kıyafetiyle Dâr-üs-saâde ağası içeri girerek tahtın yanında durup lisanı hal ile içeriye buyurmaz mısınız demek istemişti; bu oyunları

[457] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/269-270

seyretmek isteyen genç hükümdar Dâr-üs-saâde ağasına :
— "Ağa lala! Ecdâd-ı izamımızın bayram geceleri Hasoda'da eğlenmeleri ağaların bu hünerlerini görmek için imiş; eğleniliyor, epi zaman uykumuz gelmez" demiş.
Bu söz ağayı kıskandırdığından hiddetle dışarı çıkmış, Harem dairesine gidip keyfiyeti valide sultana söylemiş ve "Pâdişâhın Hasoda'da kalmasının manası nedir ? İç oğlanları bilmez misiniz ? kulağına söz girer musahipler peyda olur, sonra oğlunuzu inkıyattan çıkarmış olursunuz, siz bilirsiniz" deyince valide sultan :
— "Behey ağa, bu bayram gecesidir; arslanım dahi masumdur; bu gece ağaların lû(b ve hünerlerin seyretmek kanun-ı kadîmdir. Gece yansından sonrayadek eğlensinler, sonra yerlerine gelsinler" diye cevap vermiş. Karahadım bu sözden fırsat bularak tekrar Hasoda'ya gelmiş yer öperek "Pâdişâhım içeri buyurun demiş, Sultan Mehmed:
"Bu gece bunda eğleniriz demişse de Arap hiddetle :
- "Valide hazretleri istiyor, buyurmalısmız" diye zavallıyı yerinden kaldırıp götürmüştür.[458]

Derviş Mehmed Paşa'nın Hastalığı

Vezir-i âzam Derviş Mehmed Paşa yetmiş yaşında tecrübeli bir vezir olduğundan işlerinde dikine gitmiyerek gerek sarayı, gerekse dışarı idare ediyor ve valide sultanın kendisine ark olması neticesinde mevkiinden emin bulunuyordu. İşleri teferrua tına kadar takip ile yorulmayıp kendisine içeriden ve dışanda
severse de bunu bizzat yapmayıp defterdar vasıtasiyle dercep ettiğinden kendisine de bir lâkırdı gelmez, bütün günah Defterdar Morali Mustafa Paşa'ya yüklenirdi.
Derviş Paşa, şeyhülislâm ile kadılar arasındaki bir ihtilâfı hal için pâdişâhın huzurunda yapılan bir görüşmede bir saatten fazla ayakta durması ve vücutça zayıf ve kulunç illetine müptelâ olması sebebiyle sarayına gelir gelmez hastalandı; ertesi günü divana gittiyse de rahatsızlığının artması sebebiyle yerine dönüp bir tarafına nüzul isabet ederek eli ve ayağı hareketten kaldı. Kendisine kubbe vezirlerinden Yusuf Paşa vekâlet etti. Bir kaç gün sonra diğer tarafına

[458] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/270-271

da isabet vaki olduğundan yerine bir münasip vezir-i âzam arandı; Siyavüş, Kara Murad, Melek Ahmed, Ibşir ve Morali Mustafa Paşalardan bilinin vezir-i âzam olması kararlaştırıldı.[459]

Ibşır Paşa Nın Vezir-İ Âzamkğı

Pâdişâh, vezir-i âzamin hastalığının uzaması ve ku yüzden işlerin geri kalması sebebiyle kendisine hatt-ı hümâyun yollayıp hastahğımn iyi olup olmıyacağını sormuş, o da etibbanm iyi olacağını söylediklerini ar-zetmişti[460]. Fakat padişah hekimbaşıyı davet ile onunla görüşüp iki taraflı olan felcden kurtulamıyac ağını beyan ettiğinden yerine bir münasibi araştırılmıştı.

Derviş Paşa mührün kendisinden alınacağını anlayınca Şeyhülislâm Ebu Said Efendi'yi davet ederek eğer mühür kendisinden alınırsa mağrur ve kibirli olan ve kendisiyle arası iyi olmayan Kaptân-ı derya Murad Paşa'ya verilmemesi için çalışmasını rica etti. Bir az sonra Şeyhülislâm pâdişâh tarafından davet edilerek görüşüp Siyavüş Paşa'yi söylemek istediyse de onun valide sultan ve kara hadımlarla arasının iyi olmadığım düşünerek[461] teklif etmedi. Melek Ahnıed Paşa'ya temayül fazla ise de Ayşe Sultan'ın başlalası Mercan Ağa'rnn dâr-üs-saâde ağasiyle musahiplere tesiri neticesinde Ayşe Sultan'ın nişanlısı Halep Valisi îbşir Paşa'nm adı meydana çıktı; îbşir Paşa olmazsa valide sultan mühr-i hümâyunu Kara Murad Paşa'ya verdirmek istiyordu.

Derviş Paşa, Kara Murad Paşa'nm gelebileceğini duyunca Ebu Sai.d

---

[459] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/271-272

[460] Benim lalacığım, Allah rızası için bana doğru cevap ver; hastahğ kabil-i ilâç mıdır değil midir? Zira din ve devlet umuru tatil kabul etmez, tlâ kabil ise madem ki sen hayattasın sana azl yoktur; ilâç kabul etmezse îlâ eyliyesin." Vezir-i âzam iyi olacağı kanaatiyle pâdişâhın hatt-ı hümâyununa cevap olarak şunu yazmış :

Benim şevketlû, kerametlû hünkârım.

Mizacım dürüst ve akıl ve fikrimde ihtilâl ve tegayyür yoktur; ama bir elimle bir ayağım hareket etmez. Nev'â kuvvet-i hissiyeleri vardır, amma gereği gibi tahrik edemem; hükenıa felçtir derler; lâkin bazı hâzik tabipler kabil-i ilâçtır dediler; hâlâ mualeceye meşgullerdir; ferman pâdişahımındır (JVaîma,

[461] Şeyhülislâm, pâdişâhın huzurunda kimin sadarete getirilmesini görüşürlerken mukarriplerden biri Siyavüş Paşa'yı söylemiş. Buna karşı Valide Turhan Sultan "Siyavüş'ün azameti benini arslanımdan artuktur; öyle mütekehbir adam nasıl kulluk eder ve ne hizmet vücuda getürür?*' demiş ve Dâr-üs-saâde ağasiyle diğer kara hadımlar "Evet sultanım öyledir, buyurduğunuz mertebeden ziyadedir" diye tasdik etmişlerdir. Hattâ Musahip Lala İbrahim Ağa, "Siyavüş, pâdişâhımın mukarriplerine adüvv-i candır. Eğer duvarda bir tevaşi resmi görse parmağiyle bozmadıkça oradan geçmez, öyle adama nasıl emniyet olunur'* demişti. îşte bu aleyhdarları yüzünden Şeyhülislâm Siyavüş'ü teklif edememişti (Naîma^ c. 5, s. 432).

Efendi'yi, îbşir'in sadaretine çalışması için teşvik etti; tekrar davet edilen Şeyhülislâma, îbşir Paşa hakkınca mütaleasım sordular o da muvafık gördüğünü söyledi, bunun üzerine 1064 zilhiccesinde (1654 ekim) mühr-i hümâyun Derviş Paşa'dan alınarak ertesi perşenbe günü büyük mirahur Mehmed Ağa ile îbşir Paşa'ya yollandı.

îbşir Paşa, meşhur Abaza Mehmed Paşa'nm yeğeni olup cahil, sadedil, şöhret meftunu idi; başına topladığı sekban ve levend'leile enva-i mezalim yapan, söz anlamaz bir vezirdi; isyanının önünü almak için kendisine valilik verilmişti; aynı zamanda I. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan'la nişanlayarak elde tutmak istemişlerdi; lüzumundan fazla mağrur olduğundan söylediği sözün nereye varacağını hiç düşünmez patavatsız bir zattı.

îbşir Paşa gelinciye kadar Melek Ahmed Paşa sadaret kaymakamı tayin edildi; îbşir Paşa, hemen İstanbul'a hareket etmiyerek Anadolu'daki karışık durumu düzelttikten sonra geleceğini bildirdi; bundan dolayı îbşir'in sadaretini tavsiye eden dâr-üs-saâde ağası ile Şeyhülislâm ve diğer taraftarları telâşa düştüler ve tekrar davet için bir bostancı hasekisi gönderdiler. İbşir Paşa hasekiye :

— "Baka bire bostancı, siz beni sair vüzera gibi mi kıyas cdersiz? Acele ile İstanbul'a varayım ve oradaki nüfuzluların emir kulu olayım; otur diyeler oturayım, kalk diyeler kalkayım; çünkü bana mühür gönderildi, bugün, vezir-i âzamim; bundan Mısır'a ve Bağdad'a. varınca Halep ve Şam ve Anadolu fitne ve ihtilâl ile doludur; bunları defetmeyince îstanbuPa. varmanın faydası nedir? Bunlara gereği gibi nizam verdikten sonra varırım, işittim ki pâdişâhımın devletine içeriden ve dışarıdan nice kimseler müstevli olmuşlar; çöplük subaşıhğı'na kadar her şeyi rüşvet ile verirlermiş; bu tarafın nizamım yoluna koyduktan sonra o tarafa da varıp ıslah ederiz" sözleriyle hasekiyi geri göndermiştir.[462]

Defterdar Moralının Faalıyetleri

îbşir Paşa, tatbiki kabil olmayan bir çok vaidlerle başındaki kalabalık bir güruhla Halep'ten faaliyeti Konya'ya doğru geldi; Şam, Halep ve Bağdad valiliklerini kendi taraftarlarına verdi. Gecikmesi

[462] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/272-274

İstanbul'da, dedikodulara yol açtı. isyan ettiği söylendi ve kendisini alıp getirmeğe nişanlısı Ayşe Sultan'm ağalarından Reyhan Ağa gönderildi; bu adam, İstanbul'da Ibşir'in kapı kethüdası gibi idi[463].

Ibşir'in malî işleri bizzat yapması mültezimlerin işlerini bozdu; bilhassa Morali Defterdar ile onunla müşterek mültezimler aralarında konuşarak Moralıyı sadarete teşvik ettiler. O da bu işe teşne olup :

— "îbşir gelmez, muradı Anadolu'yu, istilâdır; mühür bana verilsin, Katırcıoğlunu çarhacı (öncü-pişdar) edip hakkından gelirim" demiş ve bu mütaleasım pâdişâh kabul etmişti; fakat bunu haber alan Kaptan-ı derya Kara Murad Paşa, Ibşir Paşa'yı sevmemekle beraber bu halin büyük bir isyana sebebiyet vereceğini takdir ederek davet edilmediği halde birden bire saraya gidip pâdişâhı görmüş :

— "Saadetlû padişahım, bu bapda kat'iyyen evvelki kararınızdan dönmeyiniz; isyan ettiğini söyleyenlere ben lalamı getiririm^ mühre nail olanlarda isyan olmaz deyiniz; elbette lalanız gelir;} geleceğine ben müteahhidim. O taşrada iken sadareti başkasına verirseniz vukuundan çekimlen fitnenin zuhur etmesi muhtemeldir" gibi mütalea ve buna benzer sözlerle valide sultan ile padişahı fikrinden caydırdı ve kendisi de îbşir'e mektup yazarak vaziyeti bildirdi. îbşir de ağır ağır geliyordu. Bütün bunlardan habek-darı olan îbşir Paşa, Defterdar Morali Mustafa Pa-şa'ya, korkusunu bertaraf edici buyruldu göndererek :

— "Benim oğlum biz varınca sipahin ulufelerini veip, bö İliklerini devrettir, akçe lâzım olursa ben göndereyim" demişti

Morali Defterdar böyle oyalamalara kanmadı; tbşir'in ken dişini bij: vartaya düşüreceğini bildiğinden vezir-i âzam olmak için tekrar saraya başvurdu; bu sırada îbşir Paşa İzmit'e yaklaşmış bulunuyordu; hemen bütün saray halkı defterdarın vezirliğini istiyorlardı. Bu hususta görüşülmek üzere Sadaret kay makjamı Melek Ahmed Paşa, Kaptân-ı derya Murad Paşa ve Şeyhülislâm vesair bazı zevat saraya davet edildi. Padişah M erek ^hmed Paşa ile Şeyhülislâma hitap edip :

— 'lîbşir'in rızay-ı hümâyununa mugayir hareket ve sû-i niyeti rftalûm

[463] İbşir Paşa mübr-i hümâyunun gönderilerek kendisinin bir tuzağa dü-sürülmesinden korkuyordu; emniyet hasıl etmesi için Reyhan Ağa ile bû hattı-hümâyun ve bir mushaf gönderilerek teminat verilmişti (Abdi Paşa vekayi-nâmesi, Vrh, 30).

oldu; mührü ondan ahp defterdar paşa lalama veri ıek murad ederim; zira doğru kurumdur ve sadakat ile hizmeti malıimuin olmuştur, siz ne dersiniz?" demesi üzerine her ikisi de :

— Padişahımız daha iyi bilir" diye işi on dört yaşma henüz basmış olan tecrübesiz çocuğa bırakmışlar, bunun üzerine padişah Kaptân-ı derya Murad Paşa'ya dönüp "Lala sen ne dersin?" deyince o da :

—"Devletlû pâdişâhım, tbşir lalanız doğru kulunuzdur; hâli gelip yaklaştı, birkaç günedek hurdadır, garazkâr sözüyle bilârnûcip azl lâyık değildir. Anadolu'nnn karışıklığına sebep olur; şay st hatır-ı hümâyuna keder verecek bir iş yaparsa gelince suhuleti s icra edersiniz, makulü budur" cevabını verdi.

Padişah tekrar kaymakam ile müftüye bakıp siz ne dersiniz deyimceı onlar yine evvelki gibi pâdişâhımız daha iyi bilir diyerek dâr üs-saâde ağasiyle diğer kara hadımların iltizam ettikleri Morah'iun sadaretini ister gibi bir vaziyet aldılar.

Murad Paşa'nin sözleri pâdişâh üzerinde tesir yapıp toplantıda kat'î bir karar verilmemiş, fakat kara hadımlar Murad Paşa'ya hain hain bakarak pâdişâhın huzurunda kendisine ağır sözler söylemişler ve bu arada :

— "Padişahım, siz Murad Paşa'nm sözüne kulak tutmayınız, pederiniz Sultan İbrahim'in katline sebep olan bu zalim değil midir?" diye işi karıştırmışlar, bu halden sıkılan pâdişâh "Varın gidin" sözleriyle hepsini yanından çıkarmıştır.

Musahip ağalar dışarıya çıkınca Murad Paşa'ya hücum edip "Kendinin ceberuti yetişmiyormuş gibi bir celâlîye sahip çıkıp pâdişâhımızın tedbirini iptal edersin" diyerek üzerine hançer çekip kendi hizmetlerindeki baltacılara "Bire urun şunu" deyince onla*- da Murad Paşa'nın üzerine hücum etmeleriyle kaptan paşa hançerine el atıp dışarıya doğru kendisini koruyarak çekilip gitti. Ağalar Murad Paşa'mn ardından bostancılara haykırıp "Bire koman, vurun paralayın" diyerek onları Murad Paşa'mn üzerine sevkettilerse de Murad Paşa uzun boylu, güçlü kuvvetli, pehlivan yapılı olduğundan yanına sokulana a dil ar ve eli hançerinde olduğu halde dışarı çıkması üzerine orada bekleyen kendi şatır ve çuhadar makulesi adamlarının muhafazası altında kurtuldu ve konağına kapandı, nıkris hastalığım bahane ederek Ib-şir Paşa gelinceye kadar divana gitmedi.

Bütün bu hâdiselerden haberdar olan îbşir Paşa izmit'ten ileri gelmiyerek Şeyhülislâma gizlice bir mektup gönderdi. Mektubunda Defterdar Morah'yı vezir etmek istediklerini ve Murad Paşa'ya hançer çekildiğini yazıp :

— "Bu ne iştir; saray-ı pâdişahîde vezirlere hançer çekilmek ve mühr-i hümâyun tahviline müdahale olunmak ne demektir?" sözleriyle şikâyette bulunmuş ve Ebu Said Efendi de bu mektubu Reyhan Ağa eliyle valide sultana göndererek :

— "Korkarım iş başka türlü olur; mutlaka îbşir'e müdara etmek ve kalbini celbetmek lâzımdır" demesiyle tekrar görüşülüp padişahın hocası ve valide sultanın mutemedi Reyhan Ağa, iltifatlı bir hatt-ı hümâyun, samur hiFat ve murassa hançerle îbşir Paşa'ya yollanıp acele gelmesi istendi. Reyhan diğer kara hadımlar gibi olmayıp ilim sahibi, edebiyat ve muhadarata vâkıf, söz bilir, natuk bir zat idi; Ibşir'in kürkünü giydirip bançeri de beline takarak batt-ı bümâyunu kendisine verdi.

Ibşir Paşa mahremleri olan Abaza Hasan ve Kürd Mebmed Ağalarla Kâtip Hayreddinzâde ve daha sair itimat ettiği adamlarla görüştü; sonra Reyhan Ağa'yı tekrar kabul ederek, onun söylediği sözlere ve mushaf üzerine ettiği yeminlere inanarak aralarında birbirlerine dost olmak ahidleri yapıldı; îbşir Paşa daha İstanbul'a ayak basmadan evvel, etrafındaki ileri gelen adamları kendilerine dehalet eden gümrük emini ve saireyi haklayarak rüşvet alıp himaye ettiler.

Ibşir Paşa başında yirmi bin kişilik bir çapaçul alayı ile Üsküdar'a, geldi; oradan nişanlısı Ayşe Sultan'm oturduğu Nasühpaşa Sarayı'nda, sultan tarafından kendisine ziyafet çekildi. Karşılamağa gelenler arasında sadaret kaymakamından başka Şeyhülislâm Ebu Said Efendi de vardı; îbşir Paşa Üsküdar'da Şeyhülislâmın kayığına binip saraya gitti ve pâdi* şahla görüştükten sonra tekrar Üsküdar'ca, döndü ve ertesi günü maiyyetiyle Üsküdar'dan Eyüb'e geçip oradan alay tertibiyle İstanbul'a, girdi.[464]

Ibşir Paşa Nın İcrââtı

Yeni vezir-i âzam 1065 rebiulâbırm yirmi birin Pazar günü (1655

[464] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/274-277

şubatın son günü) Ayşe Sultan'la evlenip ertesi Pazartesi günü vazifesine başladı. İlk işi, mükerreren vezir-i âzami iği istemiş olan Morali Defterdarı çağırmak ve ondan maaş için para istemek oldu. Yoktur cevabını alınca :

— "Ya mühür için (vezir-i azandık için) padişahımıza beş kise arzeylemişsin; var getir ulufeye verelim" dedi. Morali yemin ile inkâra kalkınca îbşir Paşa:

— "Bire sefih hain, bu sözü pâdişâh hazretleri mübarel lisanlariyle buyurdular, hiç pâdişâhlarda kizb ve iftira olur mu? Kaldırın şunu!" diyerek kendi kethüdası Salih Ağa'nın hapsine verip derhal sarayını mühürlediler. Defterdar Moralı'mn altın ve gümüşle dolu yirmi arabayı Afora'ya kaçırdığı haber alınması üzerine sabık Mora Paşası Kürd Ahmed Paşa Mora'ya yollanarak Defterdar'a ait bütün nakid ve eşyanın müsaderesi emredildi.

Ibşir tarafından sadarete rakip addedilen Melek Ahmed Paşa'ya Van eyaleti verilerek îstanbuV&an uzaklaştırıldı. Hattâ konağına gitmeğe izin verilmeden Vezir-i âzam sarayından Üsküdar'a, geçilip acele yola çıkarıldı. Sabık defterdar Morali Mustafa Paşa dalıa sonra Yedikule'ye hapsolundu; nesi varsa hazineye alındı. Müsadere edilen bir hayli parasından başka iki sandık içinde elli bin altını çıktı. Valide sultan tarafından yezir-i azama gelen tezkirede öldürülmeyerek bir yere sürgün edilmesi emro-lunuyordu; Kıbrıs adasına gönderilmesine karar verilerek karadan yola çıkarıldı; fakat arkasından adamlar tayini ile Dil iskelesi taraflarında boğulmak suretiyle katledildi; tbşir Paşa müsadere edilen altınları pâdişâha gönderip :

— "işte bir akçem yoktur diye yemin eden adamın sakladığı altınlar" diyerek Morah'nın katlinin yerinde olduğunu arzetti. Morah'run katlini, onun akıl hocası olan ve kendisini sadarete teşvik eden Mevkuf atî Mehmed Efendi[465] ile Melek Ahmed Paşa'nın sadaretine çalışan Gadde Mehmed Kethüda'nın katilleri takip eyledi. Bu münasebetle epey müsadereler yapıldı ve ortalığı dehşet bürüdü.[466]

[465] Mevkufatî Mehmed Efendi âlim bir zat olup kalemden yetişmiş reis-ül-küttap ve nişancı olmuş ve Morali Mustafa Paşa'nın adamı olduğu İçİnlbşir Paşa sadaretinde katlolunmuştur. (Müîtek-eî-ebhur) isimli telifi vardır. Karıştırıcı, tek durmaz bir şahıs olup bu yüzden bir kaç defa ölüm tehlikesi atlatmıştı.

[466] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/277-278

Halka Yapılan Mezalim

İbşir Paşa evvelden beri devam eden serkeşliği sebebiyle sadarette iken ihtiyatlı hareket edip Anadolu'daki bir çok eyâletlere kendisine yakın olanları tayin eylediği gibi bir çok levend ve sekbanh ve cazip vaidlerle Kapıkulu sipahilerini başına toplayıp İstanbul'a getirmişti. Anadolu Valisi Şeydi Ahmed Paşa ile Şam Valisi Tayyar Paşazade Ahmed Paşa ve Bolu sancak beyliğine tayin ettiği Kürd Mehmed ve beylerbeylikle Trabzon valiliğine musallat edilen bir bölük başı o taraflarda halkı soyup perişan ettiklerinden şikâyetçileri İstanbul'a dökülüyorlar ve divana gelerek mezâlimden dolayı şikâyet ediyorlardı, Hattâ Şeydi Ahmed Paşa'nın mezâlimini duyan Sultan Mehmed, paşanın getirilmeşini emretmişti. Şeydi Ahmed Paşa'yı icabında kendisine yardımcı bilen îbşir Paşa, onu Kütahya'da, alıkoymuştu; bütün bunlar îbşir'in Ölüm korkusiyle mukabil bir tedbir almasından ileri geliyordu.

Bundan başka bir çok vaidlerle istanbul'a, getirilen ve bir kısmı Üsküdar'da bulunan sipah taifesi ile vezir-i âzam arasında ihtilâf çıktı. Etraftaki mahremleri böyle levend, sekban ve sipahlere güvenerek padişahtan kaçınmasının doğru olmadığım ve hükümdara hulûs ile îtimad edip mutî olmasını tavsiye ettiler. O da bu tavsiyelere riayet ederek söylenileni yaptı; fakat kendisine rakip saydığı Kara Murad Paşa'yı donanma ile İstanbul'dan aşırdıktan sonra Anadolu işini ele alacağını vadetti; halbuki Anadolu'da seki an ve sarıcalar yer yer gezip kapıkulu süvarisinin oralardaki mal ve eşyalarını gasp ile bunların ailelerine bile taarruz ediyorlardı. İstanbul'a gelen sipahiler, îbşir Paşa'ya müracaatla avdetlerine izin istedilerse de, gitmelerini donanmanın çıkışından sonraya bıraktı; bunun üzerine sipahiler padişaha müracaat ettiler. O da kendilerim îbşir Paşa'ya gönderdi; müftü yani Şeyhülislâma gidenleri o da münasip suretle savdı. Buralardan ümitlerini kesen sipahiler yeniçeri ocağına müracaat eylediler; oradan da bir ses çıkmamakla beraber bu müracaat sonradan meydana pâdişâhın sû-i zannı varsa da isimleri belli değildi; bu sû-i zandan Abaza Hasan ve Kürd Mehmed Ağalarla diğer bazı sipahiler kocunuyorlardı; vezirin yanına sık sık gelmemeğe başladılar; hulâsa îbşir'in getirdiği sipah, sarıca, sekban ile kendi arasında bir

soğukluk girmişti. Bu sırada vezir-i âzam hamakatinden, kendisinin o makama gelmesi için canını tehlikeye koymuş olan Kap-tan-ı derya Kara Murad Paşa'yı gücendirip aleyhine çevirdi ve nihayet gurur, kibir ve tedbirsizliğinin cezasını gördü.[467]

İbşir Ve Kara Murad Paşalar

Kaptan-ı derva Kara Murad Paşa, yeniçeri ocağından yetişmiş ümmî bir şahıstı; fakat yerine göre çok cesur, icabında çok yumuşak olup hatır gözetir, zekâ ve tecrübesi sebebiyle işin neticesini kestirerek ona göre hareket eder, ifrattan ziyade itidali sever, natuk, hâdiselerden ders almış bir vezirdi; cömertti, doğruyu söylerdi, müşkül
hayatî bir durumda ve müztar kalmayınca bir hâdiseye meyaaa vermek istemezdi. Bu meziyetleri ve cömertliği, hatirnüvazlığı sebebiyle gerek dışarıda ve gerek sarayda kendisini sevenler çoktu. Fakat Murad Paşa'nın hayatım kurtarmak için tertip ettiği aşağıda zikredeceğimiz isyan hareketi devlete pek ağıra mal olmuştu. Devrin âdeti üzere devlet erkânının ve tarayın her tarafta adamları ve casusları olup her işten günü gününe haber alıyorlardı. Murad Paşa'nm külliyetli serveti vardı; birinci sadaretinde müsadereye uğramadan çekildiği için maddî sıkıntısı yoktu. Son aylarda pâdişâh îbşir Paşa'dan gizli kendisini saraya davet ederek birbiri üzerine iki samur kürk giydirip :

— "Lala göreyim seni, donanma üzerine takayyüd eyle; sene-i^sabıkada vücuda getirdiğin hizmetten ziyade senden hizmet memûl-i hümâyunumdur" demişti.

Bunu haber alan îbşir Paşa kuşkulanarak Murad Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak üzere bir an evvel donanma ile çıkmasını isteyip kendisini sıkıştırıyordu. Murad Paşa, îbşir'den istediği bazı ricalarının yapılmamasmdan veya kendi adamlarına vezir-i âzamin istiskal göstermesinden dolayı ona gücenik ise de bunu hissettirmiyordu.

Îbşir Paşa bir defa donanmanın çıkması için Murad Paşa'yı sıkıştırınca :

— "Hizmette kusurumuz yoktur, donanmanın çıkması dört yüz kiseye

[467] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/278-279

muhtaçtır; defterdara emir buyurun, versin" diye haber göndermişti. Kendi haberi olmadan Murad Paşa'nra pâdişâhtan kürk giydiğini kıskanmış olan Îbşir Paşa:

— "Varıp iki kürk giyen akçeyi dahi bulmak gerektir" sözleriyle hasedini dışarıya vurması üzerine bu sözler nakledilmek suretiyle iki tarafın arasını daha ziyade açmıştı.

Îbşir Paşa bir gün tersaneye gelip kaptan paşaya bu haftanın içinde çıkasm diye kat'î emir verdi ise de o da yine para işini açtı ve temin edilmedikçe çıkamıyacağını söyledi. Bu söz üzerine Ibşir Paşa:

— "Evvelki sadaretinizde padişahımızdan dört yüz kise alıp hâlâ ödememişsiniz; verdiğiniz borç senedi hâlâ pâdişâhımızın çekmecesindedir; bize tahsilini emretti ise de şimdi işiyle meşguldür diye tehir etmiştik" dedi; buna karşı Kara Murad Paşa:

— "Biz o borcu fazlasiyle ödedik ama senedi istemedik" dediyse de îbşir Paşa dinlemiyerek onu borç saydı ve onunla iş görmesini tekrarladı. Bu halden Murad Paşa, vezir-i âzamin kendisine karşı olan adavetini açıkça anladı ve daha ileri gitmi-yerek işi yumuşak tuttu ve mülayim surette vezir-i azama :

— "Sultanım, bu bapta pek sıkıntı çekmiyelim diye bir miktar olsun nakit ümit etmiştik; çünkü siz böyle ferman buyurdunuz, gayri lâzım olan mühimmatı biz tedarik edelim; devlet-i pâdişahîde mal ve mülkümüzü hizmet ifasına sarfederiz" sözleriyle işi tatlıya bağladı ve bundan sonra vezir-i âzami defetmek üzere hazırlığa başladı.[468]

Ibşır Aleyhine İsyan Hazırlığı

Kaptan paşa, vezir-i âzamin kendi aleyhindeki vaziyetini anlayınca Ibşir in Tersaneye geldiğinin

akşamı, vezir-i âzamin sû-i kasdmdan korkarak Üsküdar'dan İstanbul'a, geçemeyen Kürd Mehmed'i Tersaneye davet edip gizlice görüştü. Kürdün koynuna beşyüz altını havi bir kise koydu; vezir-i azamdan şikâyet etti. Ibşir Paşa'mn kendi müdafaasiyle o makama geldiği halde şimdi fenalığa başladığını bir çok müsadereler yapıp para toplayarak ortalığa yaranmak istediğim", fakat kendisi donanma ile İstanbul'dan çıkar çıkmaz sipahilerin hakkından geleceğini söyledi.

[468] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/279-281

Kürt Melımed donanma gider gitmez İbşir'in sipahileri temizliyeceğini evvelden de duymuş olduğundan Murad Paşa'mn bu sözleri onun duygusunu teyit etti ve cevap olarak :

— "Sultanım, bu sözünüz gerçektir; bu cümlemizi sağ komaz ve bunu cümlemiz biliriz; hemen siz bir iş görün, ben can ve baş ile hizmet ederim ve cümle sipahi kendimize uydurmağa teahhüd ederim, siz gayri hususları görün" deyip anlaşarak ayrıldı ve Kürd Mehmed gece yansı yine gizlice Üsküdar'ca gönderildi.

Murad Paşa ertesi gece hazinede malları zayi olan Deli Birader, Ak Ali, Mimar Mustafa, Gümrük emini Salih Efendi ve sair mültezimleri yanma davet ile görüştü ve eğer bizimle beraber olursanız elden çıkan paralarınızı taahhüt ederim dedi; onlar da söz verip maldan ziyade Ibşir'den intikam almak istediler.

Murad Paşa, bundan, sonra yeniçeri ağalığından mütekaid Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'yı[469] davet etti. Bu, Koca Muslihuddin Ağanın Ölümünden sonra ocakta en ziyade sözü geçen ve her teklifine itaat olunan bir şahıstı. Bu da ikiyüz kise kadar bir parasını kaptırdığından dolayı îbşir'e düşmandı. Bu nun, Murad Paşa ile arası iyi değildi; Murad Paşa, Kara Hasanoslu hakkında :

— "Çok bilir kurnaz tiryakidir" dedi. Kaptan paşa, bunu davet edip gelince ona :

— "Ağa karındaş, size olan bürudet ve adaveti derunumuz dan çıkardık; bundan sonra ittifak ve ittihad üzere olabm. Hayb akçen karaya çaldı bilürüz; bize yardım eder ve arkadaş olursan cümle paranızı almağa taahhüt ederiz" deyince Hüseyin Ağa

— "Emir sultamnundır; hemen hizmet buyurun" diyerek kalkıp etek öptü.

Bundan sonra Murad Paşa geceyarısı valide sultanın kah-vecibaşısı Şaban Halifeyi - ki IV. Mehmed'in dadısının kocası idi — yalısından davet edip görüştü ve ona :

— "Baka adam ben devletlû valide sultan efendimizin çırağ hâssıyım; îbşir Paşa beni dışarı yolladıktan sonra Morali defterdara ettiğini size edeceğini bilir misiniz?" demesi üzerine Şaban Halife yana yakıla :

---

[469] Bu Hüseyin Ağa'nın babası Kara Hasan da ocaktan yetişmiş olup 1014 H. - 1605 M. de Lala Mehmed Paşa tarafından Estergon'un istirdadında küçük çavuş olup daha sonra sekbanbaşılığa kadar çıkarak 1029 H. - 1620 M. de tekaüd olmuştur. Hüseyin Ağa kayın pederi Koca Muslihuddin Ağa yerine 1054 H. - 1644 M. de sekbanbaşı, 1061 H. - 1651 M. de yeniçeri ağası olmuştur

— "Ya efendim, bizim korkumuz bu değil midir ? Moralinin sende emanet malı vardır diye mâmelikimizi aldı. Şimdi korkumuzdan halk ile görüşmek değil evimizden dışarı çıkamaz olduk, şerrinden Allaha sığındık" dedi.

Bunun üzerine Murad Paşa, Şaban Haîife'ye güler yü gösterip :

— "îmdi var kadın hazretlerine (Şaban Halife'nin zevcesi) selâm eyle; valide sultan efendimize varsın. Ben, kadimi bendesi olup sadakatim, malûm-ı devletleridir; hâlâ vezir aleyhinizde çalışıyor; iftira ederek bizi bir töhmet altında bulundurmak ister. Tedarikimizi görüp donanma ile çıkıncaya değin üzerimize hüsn-i nazar ve himayeleri olsun; aleyhimizde bir şey yazarsa îtima buyurulmasın; biz derya seferine gittikten sonra ne hali varsa, görsün. Zira cümle halk kendisinden yüz çevirip dedikoduya başladılar. Keşke bir gün evvel çıkıp gitmiş olsaydık! İstiskal ettiği bazdarma iftira atmak fikrindedir; siz de iftirasından hazer edin; Allah emaneti bu sözleri valide sultana tebliğ etsinler" sözleriyle Şaban Halife'yi de savdı; o da zevcesi Mülkî Hatun'u bu haber ile valide sultana yolladı.

Murad Paşa bundan sonra ocaktaki adamlarına ve yetiştirmelerine ayaklanmak üzere lâzım gelen talimatı verdi ve kendisi güya gitmek üzere hazırlanıp baştarde'yt yani kaptan paşaya ait kadırgaya fenerler koyup "Donanma gemilerine levend yazısı (kaydı^dır, bir hafta sonra flandire açılacaktır" diyerek gideceklerin paralarını tedarik için gayret sarfediyordu.

Bu sırada, vezir-i âzamin levend ve sipahilerini Üsküdar'dan İstanbul'a, geçirerek yeniçeri odalarını bastırıp ocaklıyı kırdıracağı şayiası çıkarıldı ve ortalığı telâş ve heyecan aldı. Bunun, üzerine ocak kethüdasının emriyle yeniçeri odalarının (kışlalarının) dış kapılarına hariçten girilmesini men için zincir gerildi. Bundan başka îbşir Paşa, Üsküdar'a geçip kaçacaktır lâfları dolaşmağa başladı; bu rivayetler hep Murad Paşa'nın talimatı üzerine adamları tarafından tertip ediliyordu.[470]

Îbsir Pasa Aleyhıne Ayaklanma

1065 recep ayının ikisinde (8 mayıs 1655) îbşir Paşa'nın

[470] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/281-283

vefasızlığından müteessir olan Kürd Mehmed, Murad Paşa'nın vaidlerini söyleyip sipahi kendisine uydurarak beşyüz kişi ile Üsküdar'dan tstanbuVa, geçti ve At meydanına geldi. "Devlet nizamına ve mezâlimin define dair davamız vardır" diye yeniçerileri davet etti. Zaten hazır olan yeniçeriler de odabaşılarını önlerine katıp oraya geldiler; güya gelmek istemeyen ağalarını zorla dairesinden (ağa kapısından) alarak At meydanına (Sultan Ahmed meyda- getirdiler. İsyanı Kürd Mehmed idare ediyordu. Ayaklananlar, şeyhülislâmı davet için adam gönderdiler ve' kendisini alıp "Elbette gidip vezir-i âzami buraya getir, şer'an davamız vardır" dediler; Ebu Said Efendi, kaçmak için bunu fırsat bildi ve veziri getireyim diye oradan ayrıldı; aynı zamanda giderek îbşir'i keyfiyetten haberdar etti. îbşir Paşa, davete icabet etmeyip şeyhülislâma :

— "Hay efendi, beni yanar ateş içine mi götürürsün? Paralatmak mı istersin? Ölürsek beraber ölürüz" diye Ebu Said Efendi'yi yanında alıkoydu ve padişaha bir arîze yazıp bu fitnenin defini rica etti.

IV. Mehmed bu sırada Tersane bahçesinde idi; kapıcılar kethüdasını gönderip muratları ne ise bildirip dağılsınlar dedi; Kirrd Mehmed ayağa kalkarak :

— "Emir pâdişahımızmdır; huzûr-ı hümâyuna yüz sürmek isteriz; arz-ı halimiz vardır; müsaade buyrulsun" dedi. Bir kaç defa adam gidip geldi; istekleri îbşir'in katli idi; fakat müsaade olunmadı; cemiyet iki gün sürdü, dağılmadılar; kalabalık git» tikçe arttı; Murad Paşa işi tertip ettikten sonra hiç bir alâkası yokmuş gibi donanma işiyle meşgul görünüyordu, isyanın ikinci günü Sultan Mehmed saraya döndü. îbşir Paşa'nın azledilmesi teklifi de pâdişâh tarafından kabul edilmedi; lâkin âsiler, vezir-i âzam ile şeyhülislâm ve îbşir'in adamı olan kul kethüdasını isteriz diye ayak dirediler. îbşir Paşa Üsküdar'a geçmek istediyse de her taraf kapanmış olduğundan muvaffak olamadı ve şeyhülislâmın tavsiyesiyle beraberce saraya gittiler.[471]

Ibşır Paşa Nın Katli Ve Murad Paşanın Sadareti

îbşir Paşa müftü ile beraber saraya gitti maıyyetı de dağıldı; isyan edenler vezır-ı azamın Ayasofya'âaU sarayına hücum ile

[471] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/283-284

yağmaladılar[472]. Ertesi günü de şeyhülislâmın konağını talan edip Hasan Can ailesinin yüzelli seneden beri biriktirdikleri eşya, mücevherat ve kitapları yağmaladılar; hattâ müftünün kütüphanesindeki sedefli işlemeleri ve sanatlı dolap kapaklarına kadar söküp aldılar.Âsiler, îbşir ile Şeyhülislâmın öldürülmelerinde ısrar ediyorlardı, îbşir Paşa "Sancağ-ı şerifi çıkaralım, t/sfcüdar'dan levend geçirelim" dediyse de asd maksat kendisinin katli olduğundan işin farkında değildi; sarayda kendisine yardımcı hiç kimse yoktu. Sultan Mehmed, vezir ve müftünün konaklarının yağmalanmasından müteessir oldu ve maksadın ne olduğunu sordu. Bu sırada padişahın yanında bulunan Murad Paşa kul kethüdası tayin edilenKeçecizâde Mehmed Ağa'yagoz ucuyla söyle diyerek işaret etti; o da ileri varıp duadan sonra :

— "Devletlû pâdişâhım, kullarınız cümleten padişahımızdan hoşnut ve razilerdir; ancak vezir lalam istemezler" deyip îbşir'i göstefdi. Pâdişâh "Daha neyi istemezler" deyince :

— "Müftüyü de istemezler" dedi. Bu sırada yeniçerileri yatıştırır mütaleasiyle şeyhlerin meşhurlarından Veli Efendi gönderilmişti; o da gelip aynı şeyi söyledi. Bunun üzerine îbşir Paşa hayatından ümidini keserek mühr-i hümâyunu padişaha teslim etti; Sultan Mehmed:

— "Al bunu, götürün bir yerde otursun" diye îbşir'i bostan-cıbaşıya teslim etti ve elindeki mührü Murad Paşa'ya uzatarak :

—"Gel lala, al mührü, seni vezir eyledim" dedi. Murad Paşa özür dileyerek almak istemiyormuş gibi numaralar yaptı ve ağlayarak :

— "Pâdişâhım ben uhdesinden gelemem; donanma hizmetinde olayım, vüzera kullarınızdan bir gayrisine ihsan buyurun" dediyse de pâdişâh ısrar eylediğinden mührü alıp vezir-i âzam oldu ve bu fena tertiple hasmına galebe çaldı.

Pâdişâh bundan sonra Şeyhülislâm Ebu Said Efendi'ye "Sen de var başka odada otur" dedi. Bostancıbaşı onu bir mükellef odaya götürüp teselli etti ve şeyhülislâmlığa Hüsamzâde Abdurrahman Efendi tayin olundu.

Sultan Mehmed bunları azledip öldürülmemelerini rica ettiyse de

[472] Ibşır Paşa Sarayı, zevcesi Ayşe Sultan'a ait olup sonradan Köprülü zade Fazıl Ahmed Paşa'ya intikal etmiştir. Ayasofya'&an Soğukçeşme'ye inerkeı tramvay yolunun solunda olup hâlâ kârgir olarak bakayası görülmektedir.

kabul edümiyerek katillerinde ısrar edildi ve bostancı-başiya iki cellâd hazırlanması emrolundu. Fakat bu anda nakib-ül-eşraf Zeyrekzâde Abdurrahman Efendi'nin meydana atılarak ebu Said Efendi'nin katline itiraz eylemesi üzerine sabık müftü bu suretle Ölümden kurtuldu ve îbşir Paşa boğdurularak cesedi sarayın dışına bırakıldı[473]. Ebu Said Efendi'nin oğluyla beraber Gelibolu'ya sürülmesine irade çıktıysa da saraymı daki taraftarlarının tavassutiyle Azadlı'daki çiftliğinde otur sına müsaade olundu[474].

Kara Murat Paşanın Zaralı Icraatı

Vezir-i âzam tertip ettiği fesat neticesinde ıbşir Paşa'ya galebe çaldıysa da bol vaidlerle hazine işlerini ve devlet itibarım alt üst etti. îbşir Paşa, iş başına gelince kendisinin sadaretinden evvel iltizama verilen mukataaları tammıyarak onları yeniden kendi adamlarına vermekle evvelkilerin peşin taksitleri zayi olup bunlar mağdur ve mutazarrır olmuşlardır; Murad Paşa bu mağdur mültezimlere yine mukataalarım vereceğini vadetmiş ve vezir-i âzam olunca vadini yerine getirmiş, fakat bu defa da îbşir zamanındaki mültezimlerin taksitleri yanmıştı. Bundan başka Kara Murad Paşa daha fena bir harekette bulunarak kapıkulu süvarilerinin veledeş denilen paralarım kabul edip onları da verdiği gibi Revan ve Bağdad seferlerinde isimleri defterden çıkarılıp tardedilmiş olan sipahileri tekrar deftere kaydetmiş ve Tarhoncu Ahmed Paşa'nm Ölümü bahasına büyük bir gayretle yirmi beş bin beşyüze indirmiş olduğu sipah mevcudunu elli bine ve yine Tarhoncu'nun himmetiyle elli beş bine düşürülen yeniçeri ulufesini de seksen binden ziyadeye çıkarmak suretiyle zaten

[473] îbşir Paşa öldürüleceğini anlayınca, yanına bir okumuş adam verilerek tövbe ve istiğfar ettirilmesini Bostancıbaşı'ndan rica etmiş, o da Bostancı-başı Kâtibi Koca Mabmud Efendi'yi vermiş, saîâh-ı hal sahibi olan Mah-mud Efendi, îbşir Paşa ile beraber abdest alıp namaz kılarak dizdize dm ederlerken îbşir ile Şeyhülislâmı öldürmeğe memur edilen haseki, beraberinde getirdiği iki cellâdı îbşir'in bulunduğu odaya sokup kendisi dışarıda kalmış. İçeri giren cellâdlar Şeyhülislâm ile beraber iki kişiyi öldüreceklerini bildikleri için odada gördükleri Mahmud Efendi'yi* Şeyhülislâm zannederek Ibşir'le beraber onun boynuna da kemendi atıp boğmak isterlerken adamcağızın feryat üzerine dışardaki haseki içeri girip Mahmud Efendi'yi kurtarmış. Mahmud Efendi kurtulduktan sonra : "Subhanallah dirisinde ve ölüsünde böyle adamların yanına yaklaşmak muzır imiş" diye çıkıp gitmiştir. îbşir'in başı sonradan cesedi ile birleştirilerek Parmakkapı'da (Çarşıkapı'sında) Kemankeş Kari Mustafa Paşa türbesine defnedilmiştir.

[474] Ebu Said Efendi çiftliğinde oturup afvi için emir beklerken Çınar Kafc'ası'nda kendisini himaye eden saray ağalarının öldürülmeleri üzerine aleyh-darlannm tesirleriyle arpalığı olan Gelibolu'ya gönderilmiştir

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/284-286

açık olan devlet hazinesine en büyük darbeyi indirmiştir,[475]

Süleyman Paşa'nın Sadareti

Ocaklar mevcudunun pek fazla artması sebebiyle masraf bütçesi evvelkinin iki misli olmuştu; vezir-i âzam Kara Murad Paşa bu hal karşısında şaşırdı. Bu arada bir takım tayinler için saraydan tezkireler gelmekte idi. Darlık sebebiyle itiraz ettiği işler ve tayinler valide sultan ve padişahın emirleriyle zorla yaptırılıyordu; hattâ kendisi bu emirlere karşı :

— "Masraf fazla irad az; nereden bulayım? işime karışmasınlar" dedikçe :

— "Sen fitne kaldırıp bir alay eşkıyaya veledeş vermek ve ocaktan tardedibniş olanları tekrar ocağa kaydetmek suretiyle masrafı arttirdm" diye cevaplarla tehdit ediliyordu. Bundan başka Anadolu'da, da Abaza Hasan'ın meydana çıkarak muhalefete başlaması üzerine büsbütün şaşırdı ve tehlikesizce işin içinden sıyrılmak istedi. Hacca gitmek fikriyle 19 ağustos 1655'de (16 şevval 1065) yani sadarete geçişinden üç ay sonra istifa ederek Şam valiliğine tayin edildi. Yerine Malatyalı Ermeni Süleyman Paşa adında âciz bir adam -ki vezir-i âzam olacağı vadiyle Tarhoncu Ahmed Paşa'nm katline sebep olmuştu - vezir-i âzam oldu[476].

Murad Paşa, deniz yoluyla Payas'a gitti. Oradan da kara yoluyla Şam tarafına hareket edip yerine varmadan hastalanarak Hama9da vefat etti.

Murad Paşa, yerine Süleyman Paşa'yı tavsiye etmekle kendisine zarar vermiyecek birisini getirtmişti. Hazinenin darlığı sebebiyle yeniçerilere zoruna maaş verilebilip sipah açıkta kalmıştı; Girit'ten gelen haberler de iyi değildi; Kandiye^ji muhasara eden askerler vezir-i âzamin bizzat kapıkulu ocaklariyle beraber gelmelerini istemişlerdi, Pâdişâh da

---

[475] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/286-287

[476] Zayıf bir rivayete göre Murad Paşa, îbşir Paşa'yı bertaraf ettiği gibi mütemadi surette devlet işlerine müdahale etmekte olan kara hadımları da bir takrip ortadan kaldırmak istemiş ve bu fikrim Şeyhülislâm Hüsamzâde'ye açıp "Efendim benim takatim kalmadı; hazine zarureti ve haremin kesret-i şefaati çekilmez bâr-ı belâdır, ne veçhile tedarik edelim" diye sormuş. Hüsam-zâde arifane tecahülden gelerek tahammül ve müdara tavsiye etmiş. Şeyhülislâmdan ümidini kesen Murad Paşa onu değiştirip yerine kendi düşüncesine uygun birini getirmek isteyince Hüsamzâde Abdurrahman Efendi, Murad Paşa'nın maksadını Valide Sultan'a bildirmiş ve bu suretle padişahın huzurundaki bir toplantıda Murad Paşa mührü padişaha teslime mecbur

beraber olarak üç gün süren görüşmede eski sadrazamlardan Sîîistre Valisi Siyavüş Paşa'-run Girit seraskerliğine ve serdar Hüseyin. Paşa'mn da kaptan-ı deryalığa getirilmelerine karar verilerek göya bir iş görüldü.

Vezir-i âzam Süleyman Paşa bütçenin muvazenesizliği ve devlet işlerine her taraftan vaki müdahaleden şaşırmış olup Para meselesi en mühim bir dertti; bir kuruş, ismen seksen ve bir esedî (arslanlı kuruş) yetmiş akçe ise de hakikatte böyle değildi. Kesik ve ayarı noksan kuruş ve bozuk ve karışık akçe sebebiyle esnaf, halk ve asker arasında kavga ve çekişme eksik olmuyordu. Sarraflar ise ayarları bozulmuş olan bu paraları sikke kıymeti itibariyle değil maden olarak okka ve terazi ile alıp verdiklerinden, memlekette iktisadî sıkıntı en had şeklini bulmuştu. Hattâ hükümet, memuriyet tevcihi ile müsadereden ve ödünç olarak tedarik ettiği halis ayarlı akçelerden ocaklara maaş vermek istediyse de bunun kifayet etmiyeceği görüldüğünden bu halis akçeler o tarihlerde çingene ve meyhane akçesi denilen kesik ve kızıl akçeye tebdil olunarak miktarı artmış ve böylece müşkülâtla kapı-kulu ocaklarının maaşları verilebilmişti.

Bu tehlikeli vaziyeti gören Süleyman Paşa vezir-i âzam-hktan çekilmek istemiş ise de bu âciz adamın yumuşaklığı sebebiyle ipliklerini boyayanlar onun sadaretten ayrılmasını istemiyorlardı. Valide sultan kethüdası meşhur Mimar Kasım Ağa, Süleyman Paşa'nın dostu olup kendisiyle mahrem olarak görüşmüş. Kasım Ağa'nın, hükümetin ıslahı hakkındaki tavsiyeleriyle Süleyman Paşa'nın cevapları o tarihlerde hükümet vaziyetini ve zihniyeti göstermesi itibariyle kayda şayan olup

— "Süleyman Paşa'ya eskiden beri aramızdaki dostluğa mebni bir gün. yalnızca görüştüğümüz sırada, behey devletli, ortalığın, hali malûm, iş görmeğe bir hoşça başlasanız, dedim; paşa, ben de hayrette kaldım, ne işleyeyim bilmem, dedi. Kendisine ocak ağalarından Kara Hasanoğlu'nu ele alıp Bodur Süleyman'ı kulkethüdası yap, şunu defterdar bunu yeniçeri efendisi ... ilh yap dedim. Aciz gösterip "behey Kasım Ağa, bu söylediklerinin iş bildiklerini ben de bilirim, lâkin bu memuriyetlerin her biri bir ejder ağzmdadır, kudretim yoktur, himaye edenlerden korkarım; müstaid adamları çağırıp konuşamam; çünkü hükümet üzerindeki müessir

şahıslardan her birinin etrafımda casusları vardır, haber verirler, dedi. Köprü kasabasında Şam Trablus valiliğinden mazul Melımed Paşa (Köprülü Meh-med Paşa) vardır; getir müşkül işlerinizde size yardım eder, diye söyledim; cevaben "behey adam vardığı yerde geçimsizliği yüzünden azlolunan müflis adamı tavsiye edersin; anı getürüp işe komak için harçlık vermek lâzımdır, şimdi padişaha bayram hediyesi olarak şu kadar paraya ihtiyacımız vardır; bize öyle adamlar tavsiye et ki nakdiyle bize yardım etsin; böyle dar vakitte kuru söz laklakası akıl ve tedbir ne işimize yarar, bizden söz istemezler, diye cevap verdi" dedikten sonra Kasım Ağa, vezir-i âzam hakkında :

— "Herkesten menfaat celbi sevdasiyle umuruna telâş gelmiş olduğundan bir işe yarayacak hali olmadığını anlayarak kendisine acıdım" demektedir[477].

îşte hükümet başkanının bu sözü kendisinin ne durumda, ne kadar acz ve korkaklık içinde bulunduğunu ve bilhassa kara hadım ağalarının ne derece tesiri ve korkusu altında kaldığını göstermektedir. Nihayet vaziyetin tehlikeli bir safhaya girdiği ve masarif ile varidata bir çare bulunmadıkça işlerin yoluna girmiyeceği bazı devlet adamları tarafından valide sultanla kızlar ağasına yazılıp ocaklara kızıl akçe olarak verilen maaşın dedikodusu hükümet durumunu iyice müşkülleştirdiğinden bahis ile yapılan tavsiye üzerine saderet makamına bir ehlinin getirilmesi münasip görülmüştür.[478]

Girit Serdarının Sadarete Daveti

Süleyman Paşa'nın talihi varmış; yukarıdakitavsiyeyi müteakip Süleyman Paşa ihtiyarlığını ileri sürerek yüz doksan yedi gün sadaretten sonra 1066 cemaziyelevvelinin ikinci günü (27 şubat 1656) istifa etti; saraydaki gizli müzakerelerde her zümre o makama kendi mensuplarından birisini getirmek istiyordu; adları
ileri sürülenler arasında Girifdeki kahramanlığı sebebiyle serdar Deli Hüseyin Paşa da vardı. Sultan Mehmed bunu kabul etti ve kendisine gönderdiği hatt-ı hümâyunda :

— "Eğer senin vücudun Girit ceziresinde lâzım değilse karadan (yani

[477] Naıma tarıhı c.6,s.135 ıla 137
[478] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/287-289

Moraya geçerek oradan) gelesin; eğer hareketinde din ve devlete terettüp edecek mahzur ihtimali varsa muhafaza hizmetinde olasın" denilerek kendisi gelip gelmemekte muhayyer bırakılmıştı. Hüseyin Paşa'nin gelmesine kadar sadaret kaymakamlığı Kaptan-ı derya Zurnazen Mustafa Paşa'ya verildi; fakat bu, ne yapıp yaparak mührü geri döndürmeğe muvaffak olup kendisini vezir-i âzam tayin ettirdi ise de dört saat sonra isyan eden ocaklının kendisini istememeleri üzerine azlolundu[479].

At Meydanı Veya Çınar Vakası[480]

Kara ve ak hadımlardan ileri gelenlerin hükümet işlerine müdahale ile vezir-i âzamları istedikleri gibi emirlerine ram ederek muhalefet etmek istiyenleri Öldürtmeleri idareyi çığrmdan çıkartmış, artık son haddi bulan müdahale yüzünden askerin tahrik edildiği haber alınarak bazı devlet hayırhahları Süleyman Paşa'nın yerine bir ehlinin getirilmesini tavsiye etmişlerdi.

isyanın zahirî fakat en haklı sebebi askere verilen mağşuş para ile bir kısım askere maaş verilmemesi idi; Yeniçerilere aylık olarak verilmiş olan züyuf veya kızıl akçe'yi alışverişte esnaf almryor ve alanlar da pek zorlukla ve tehditle kabul ediyor ve fiu yüzden her gün yüzlerce vak'a oluyordu. Henüz kapıkulu süvarilerine maaş verilmeğidi için bunlar da şikâyetçi idiler. Yine bu sırada Gırû'den avdet eden bir sınıf yeniçeri askeri dokuz ay maaş alamadıklarından şikâyeti olanlar Ağakapısı'na varıp hallerini arzetmeleri üzerine kul kethüdası Osman Ağa'nın hakaretine uğrayıp odalarına gelip dertlerini oda arkadaşlarına yanmışlardı. Zaten züyuf paradan yürekleri yanmış olan yeniçeriler de bunları tasdik ile derdlerine çare ararlarken bu haberi alan sipahilerin iltihakiyle evvelâ yeni odalardaki Etmeydanı'nâa. ve daha sonra da Su/tana/ımed'teki Atmeydani'nâa. toplanıp :

---

[479] Zurnazen Mustafa Paşa, Rumeli beylerbeğisi iken Girit serdarı Hüseyin Paşa ile Girü'de bulunup araları açılmıştı. Hüseyin Paşa'dan korktuğu için mührü elde ettiyse de dört saatten fazla arzusuna nail olamadı.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/290

[480] Çınar Vak'ası'na dair Eremya Çelebi, Kömürciyan tarafından tutulmuş olan bir vekayinâme o devirdeki vekayi ile tetabuk etmektedir. Eremya Çelebi olayları günü gününe kaydetmiştir. Bu vekaymâme Fahri Prof. Hırand An-dreasyan tarafından İstanbul Enstitüsü dergisinin üçüncü sayısında 1957 de vavınlanmıstır.

— "Vezir ve defterdar elinde iş yoktur; bu müzayekaya sebep olanlar malûmdur" diyerek 1066 cemaziyelevvelinin altıncı cumartesi günü (4 mart 1656) pâdişâha bir arıza takdimi ile ayak divanı istemişler ve öldürülmesini istedikleri otuz kişinin ismini havi bir liste vermişlerdir[481].

Bu müracaat üzerine yeniçeri ağası ile kul kethüdası değiştirilmiş ise de bu fitneyi meydana getirmekte kubbe vezirleriyle ulemadan ve devlet adamlarından bir takımlarının elleri olduğundan isyan bu azillerle yatışmayıp kendilerine nasihat etmek üzere birkaç defa gidip gelenler de bir başarı elde edemediklerinden askerin cemiyetleri daha büyümüştü.

Nihayet padişah ayak divanım kabul edip vezirler ve ulema beraberinde olduğu halde Alayköşkü'ne [482]gelerek köşkün önünde toplanan askerle konuşmuştur. Burada sipah zümresinden Mehter Hasan Ağa, Şamlı Mehmed, Galata voyvodalığından kovulma Karakaş Mehmed ileri varıp padişaha dua ettiler; sonra Hasan Ağa umum namına söze başlayarak padişahın yaş itibariyle işleri ele alacak bir sinne geldiği için (bu sırada henüz on beş yaşında idi) bizzat meşgul olmasını, Girifin, acıklı durumunu, memleketin harabîsini, köylünün zulümlerden bıkarak Jıarp meydanlarına gittiklerini, padişahın kul ile kulun hazine ile ve hazinenin de tebaa ile vücut bulduğunu, askerin maaş yüzü görmediğini, verilenlerin de geçmez akçe olduğunu vezirlerin ve defterdarın saltanat şeriklerinden korkarak hakikati arzedeme-diklerini ve pâdişâha yakın olan ağa ve musahiplerin devletin her işine karışarak çok mal topladıklarını, hizmet ehli denilen saray dışındaki bir takım adamların elleri altındaki sarraflardan kalp ve züyuf akçe hazırlatıp defterdarın dar vaktinde ödünç vermek suretiyle bunları sarfettirip sonra bunun yerine halis altın ve gümüş aldıklarını ve bu suretle hazinede iki senelik açık olduğunu (yani iki

---

[481] Sipahilerin vezir ve defterdarın elinde iş yoktur denilmesi, ve şürekây-i saltanat diye aaray ağalarına mahsus bir defter tertip edilmesi ve askerin isyana tahrik olunmasında kimlerin âmil oldukları sarih olarak bilinmiyor; fakat o sırada hazine kethüdası ve sırkâtibi olan Maanzâde Hüseyin Bey'in, saray dışındaki sadık ahbaplarından aldığı haberde isyanın zahirî sebebinin ulufe ve kalp ve züyuf para işi olduğu ve hakikatte ise devlet tarafından mağdur olanların bu isyanı hazırladıklarını beyan ediyor. Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi ise muharriklerin başında Zurnazen Mustafa Paşa'nın bulunduğunu yazmaktadır. Naîma tariki de isyanı tahrik edenlerin reisi Zurnazen olduğunu Mesudzâde'den naklen kaydediyor (e. 6, s, 148).

[482] Üçüncü Sultan Murad zamanında yaptırılan Alay Köşkü, Topkapı Sarayı9-nın vilâyet konağı tarafındaki köşesinde olup II. Sultan Mahmud tarafından seklinde tamir edilmiştir.

sene sonraki gelirin iki sene evvelinden tahsil edildiğini) ve bu yüzden hazinenin hali feci olup bu hale sebep verenlerin temizlenmesini söyliyerek bu cüretlerinden dolayı isyan edenler adına aflarını istemiş ve bize ulufe diye verdikleri akçe budur diye bir avuç züyuf akçe çıkarıp verdikten sonra otuz kişinin listesini takdim etmişti[483].

Padişah, defterde isimleri zikredilenlerin mallarım alıp kendilerinin sürgün edileceklerini dört saat evvel vezir-i âzam olan Zurnazen Mustafa Paşa ile askere tebliğ ettirdiyse de hep birden :

— "Hayır, kati olunmadıkça feragat etmeziz, seni de istemeziz" diye Zurnazeni de istemediler. Bunun üzerine istekleri kabul edildi ve orada bostancıbaşıya bir hatt-ı hümâyun yazılıp Dar-üs-saâde Ağa'sı B ehram, Kapıağası Bosnalı Ahmed, Raca İbrahim Ağalar derhal boğulup ölüleri saray duvarından dışarı atıldı. Hasodabaşı Hasan Ağa, padişahın hocası Bilâl ve Hazinedar Yusuf Ağalar sarayın diğer tarafındaki duvarlarmdan iple inip Üsküdar'a kaçtılar; Hasan Ağa sonradan yakalanıp Öldürüldü. Maktullerin cesetleri sürünerek Atmeydanı^n-daki çınar ağacına asılmış olduğundan bu vak'aya Çınar Vakıası veya Vak'a-i Vakvakiye denildi[484]. Olaylar altı gün sürdü.[485]

Siyavüş Paşanın Vezir-İ Azamlığı

Zurnazen Mustafa Paşa'nın dört saat süren sadareti esnasında asilerin reisi Hasan Aga padişaha haber gönderip Mustafa Paşa kendi âleminde sakin bir adamdır; ona başka mansıb verilip sadarete başka müstait birinin getirilmesini arzetmesi Eremya Çelebi'ye göre Siyavüş Paşa'yı istemeleri üzerine Esbak vezir-i âzamlardan Silistre Valisi Siyavüş Paşa ikinci defa vezir-î âzam olup kubbe vezirlerinden Yusuf Paşa sadaret kaymakamı tayin edilmiş ve azlini isteyen Hüsamzâde Abdur-rahman Efendi'nin yerine de onun tavsiyesiyle Memikzâde (bir beyitte Memek) Mustafa Efendi şeyhülislâm olmuştur. Hüs amz ad e'nin tebdiline sebep ağaları müdafaa ile padişahı ayak divanına

[483] Eremya Çelebinin nakline göre katli istenenler arasında pâdişâhın validesi de zikredilmişti. Padişah boynuna makreme (mendil) takarak ve ağlayarak annesinin kendisine bağışlanmasını rica ettiğinden valide sultan bu suretle kurtulmu stı r

[484](Vakvak) Şark mitolojisinde meyvası insan olan bir ağaç imiş. Maktullerin cesetlerinin çınara asılması sebebiyle ona telmih olarak bu vakaya VaWa-i Vakvakiye denilmiştir.

[485] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/290-293

gitmekten vazgeçirmek istemesi idi. Fakat Hocazâde Mesud Efendi'nin adamları asker arasına girip, Memikzâde gibi afyon müptelâsı, ilmî meziyeti olmayan mürtekip bir adam nasıl müftü olur? böyle vakitte hak sözü söyleyen Hocazâde gibi cesur bir adama ihtiyaç vardır" demeleri üzerine tayininden bir kaç saat sonra Memikzâde azlolunarak Hocazâde Mesud Efendi şeyhülislâm olmuştur.

Liste mucibince bundan sonra ele geçenler öldürüldü; bu arada valide sultan musahibesi pâdişâh dayası Mülki Usta ile zevci Şaban Halife, padişah hocası Bilâl Ağa ve dışarıdan Defterdar Hacızâde Mehmed Paşa ve Zurnazen Mustafa Paşa'nın defterdar tayin ettiği "Karagöz Mehmed Efendi[486] gümrük ve tersane eminleri ve diğer bazıları katlolunarak cesetleri hep Atmeydanı'jıdaki çınar ağacına asıldı; bu suretle altı gün süren cemiyet istediklerinin çoğunu öldürüp elde edemediklerinin de öldürüleceği vadiyle dağıldı. Bu Çınar vak'ası sebebiyle bir şair aşağıdaki üç beyiti söylemiştir :

Gûş-ı merrihe irüp tantana-i câh-ü-celâl Lerzenâk itti bu kavga gede-i âfâki Oldi mahmur nice mest-i müdâm-ı devlet Câm-ı ikbale ne tarh etti bilinmez saki

Bâgbân-ı felek-i kîne-güzân seyr it Ât meydânına dikti şecer-i vakvaki

Başka bir şair de :

Meyve vaktinde yetiştik şecer-i vakvakın mısraını söylemiştir.

Siyavüş Paşa vezir-i âzam olunca acele İstanbul'a geldiyse de hastalandığından ancak bir defa divan yapabilmiştir. Bu hasta halinde kendi yerine vezir-i âzam olmak ihtimaline binaen değerli vezirlerden Defterdarzâde Mehmed Paşa'yı istirkap etmiş ve onun, maktullerin müsadere ettiği para ve eşyasından hazineye onda birini göstermedi vesilesiyle katline sebep olmuş ve defterdarın boğulduğu gece Siyavüş Paşa da öldüğünden ertesi günü Siyavüş Paşa'nın Sultan Ahmed ve Defterdar zadenin Sü-leymaniye CamiVnâe cenaze namazları kılınmıştır (1066 recep / 1656 nisan sonlan). Siyavüş Paşa kibirli, gaddar ve tam mana-siyle cahil bir vezirdi.[487]

---

[486] Zurnazen Mustafa Paşa'nın vezir-i âzam olur olmaz Karagöz Mehmed Efendi'yi defterdar tayin etmesi üzerine zurefadan bir şair şu mısraı söylemiştir :

[487] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/293-294

Boynueğri Mehmet Paşa'nın Sadareti

Pâdişâh şunun bunun tesirleri altında tecrübesiz, valide sultan cahil ve düşüncesiz olup yukarıdanberi görüldüğü üzere hükümet işleri hakkiyle görülemiyordu; son çınar vakası bunları temizledi ise de ortada muktedir bir hükümet bulunmadığından işler bir türlü düzene girememekte idi. Bu defa Siyavüş Paşa'nın yerine vezir-i âzam olan Boynueğri Mehmed Paşa da bu kabildendi; gençliğinde cesareti ile meşhur olan muharebe meydanlarında kırk kadar yara alan bu ihtiyar vezir fevkalâde hallerde hükümet başkanlığını yapacak kabiliyette değildi. Siyavüş Paşa'dan sonra mührün kime verileceği görüşüldüğü sırada Şeyhülislâm Mesud Efendi'nin tavsiyesiyle mühr-hümayun Sam Valisi'miş ve kubbe vezirlerinden ihtiyar Yusuf Paşa sadaret kaymakamı tayin olunmuştu. Mesud Efendi'nin Boynueğri'yi sadarete sevketmesinden kasdı safdil sandığı bu ihtiyar vezir zamanında, istediği gibi devlet işlerinde rol oynamaktı.[488]

Sipahın İsyanı

Çınar vak'asını yapan sipah ağaları (Kapıkulu süvarileri ağalan) onları temizledikten sonra bu defa da kendileri küplerini doldurmağa başlamışlardı[489]. Bunlann elebaşılarından Hasan, bir kaç defa pâdişâh tarafından kabul olunduğu için kabına sığmıyordu. Diğer ileri gelenlerden Şamlı Mehmed, Karakaş, Kara Osman ve Yamak Ali gibiler îstanbuVâa birer konak peyda edip ellişer, altmışar adam ile yaşıyorlar ve halk arasında kendilerine meydan ağalan deniliyordu. Bu zorbabaşılar saderet kaymakamına henüz Boynueğrî Mehmed Paşa gelmemişti - ve diğer devlet ricaline gidip istediklerini yaptırıyorlardı. Her ne suretle hükümette işleri olanlar, bunlar vasıtasiyle arzularına nail oluyorlardı. Bu hale bir çare bulmak için hükümet adamları sadaret kaymakamı Yusuf Paşa ile şeyhülislâma dertlerini yanmışlardı. Bunun üzerine Yusuf Paşa, yeniçerilerin ileri gelen ağalarından ocak

[488] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/294-295

[489] Meşhur bir İran darbı meseli vardır. Onlar böyle bit hale karşı Ay(& jj\j ÖUlaU derler; Yani "kabak gitti patlıcan geldi". Bunun gibi tegallüp eden saray ağaları ve adamları gitmişler, onların yerine sipah soyguncuları gelmişlerdi.

fettanı Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'yı gizlice davet ederek bu meseleyi görüşüp buna bir çare bulmasını istemişlerdi.

Hasan Ağa bu hususta ocağın yardım edeceğini, yalnız ocağa zabitlerin kendisini sevecekleri bir yeniçeri ağasiyle bir kethüda getirilmesini tavsiye eylemiş ve kethüdalık için de eski ocak kethüdası Keçeci oğlu Mehmed Ağa'yı tavsiye eylemiştir.

Bu sırada sipah elebaşıları, Şeydi Ahmed Paşa'run mezalimi ve ele geçirdiği sipahileri öldürmesi sebebiyle padişahın bizzat Anadolu'ya çıkmasını istediler. Bu zorbalardan Sipahi Mehmed, padişah tarafından kabul olunarak cemiyetin Anadolu seferini istediğini arzetti. Bu teklifleri, Kara Hasanoğlu'nun teşvikiyle zahiren kuvvetlendi. Vezir-i âzam vekili ve müftü ile görüşen Kara Hasanoğlu, zorbabaşîların topyekûn ele geçmeleri için yaptıkları teklifin kendileri için bir tuzak olduğunu söyledi. Bunun üzerine padişahın Anadolu seferi için tuğlar çıkarılarak cephanelik önüne dikildi ve sefer işi görüşülmek üzere sadaret kaymakamı, müftü, devlet erkânı sipah ve yeniçeri ocağı ağalan saraya davet edildiler ve bu miyanda tabiî meydan ağaları da geldiler. Bütün tertibat alınmıştı.

Sadaret Kaymakamı Yusuf Paşa bu hey'ete pâdişâh namına ocaklıların bizzat niçin Anadolu'ya sefere gitmesini istediklerini sordu. Zorbabaşı Hasan ileri atılıp :

— "Şeydi Ahnıed Paşa yoldaşlarımıza fenalık ve reayaya zulüm yaptı ve yapıyor; bizzat pâdişâhımız gitmedikçe defi mümkün değildir" diye cevap verdi. Bunun üzerine Yusuf Paşa bu seferin meşru olup olmadığını şeyhülislâmdan sorup o da bir vezir serdarlığiyle işin halledileceğini söyledi; sonra yeniçeri ocağına siz ne dersiniz denildi; ocak kethüdası Keçecioğlu:

— "Pâdişâhımızın kılıcı uzundur; Şeydi Ahmed Paşa'nm isyanı vâki ise hakkından gelmeğe vezirlerden bir kulları kifayet eder" dedi; daha sonra Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa, şeyhülislâma :

— "Sultanım, padişah üzerine tahakküm edip, devlet ve reaya nizamını bozup ortalığı fesada verenlerin cezası nedir?" diye sordu; şeyhülislâm da şeriat kılıcı ile izaleleri lâzım geleceğini söyleyince padişah tarafından verilen işaret üzerine içtimaa gelmiş olan Hasan, Şamlı Mehnıed, Yamak Ali ve Kara Osman denilen dört elebaşının kafaları kesildi ve İstanbul'da bunlara mensup yirmi kadar zorba

katîolundu ve bu suretle bunların yetmiş günlük derneği de dağıtıldı (1066 şaban / 1656 haziran).[490]

İstanbul'un Nazik Durumu

Donanmanın Mağlübiyeti Düşmanın Bağazı Kapatması

İstanbul isyan ve ihtilâller içinde alıp verirken daha aşağıdaki kısm-ı mahsusunda görüleceği üzere Anadolu vaziyeti de çok endişe verici idi. Bir zamanlar müttefik Akdeniz Frenkleriyle savaş yapmış olan Türk donanması bu, sefer yalnız bir Venedik donanmasiyle başa çikamıyacak kadar âciz bir duruma düşmüştü. Bu tarihe kadar Girit adasına şöyle böyle yarım yamalak bır yardım yapılırken osmanlı donanmasının son durumu sebiyle o da yapılamıyacak bir hale gelmişti. Bu sırada kaptan paşalıkta Atike Sultan'ın zevci olan Sarı Kenan Paşa bulunmakta idi.Senelerden beri Girime yardım için donanma çıktığı sırada Boğaz dışında bekleyen Venedik donanması ile çarpışmak âdet olmuştu; 1066 H. / 1656 M. de Venedikliler Avrupa devletlerinden yardım görüp Amiral Moçeniko kumandasında olarak yetmiş kadar yeni gemi tedarik etmişlerdi. Osmanlı donanmasının çıkma zamanı gelince Kenan Paşa kumandasındaki gemiler 1656 hazi-ranında hareket ettiler. Gemi mevcudu kırk beş kadırga, yedi mavna, yirmi yedi kalyondan mürekkep olarak yetmiş dokuz parça idi. Donanma efradı tamam olmadıktan başka içlerinde dentz harbi bilir asker de yok gibi idi. Düşman taarruz etmeden müdafaa tertibatı alınmak suretiyle Akdenize çıkmak mümkündü. Lâkin tstanburûaıı gelen emirde mutlak surette düşmana taarruz edilmesi bildiriyordu. Bunun üzerine asker yazılmağa başlandı, fakat paralarının muharebeden sonra verileceğinin söylenmesi üzerine kimse razı olmadı. Zaten bunların para alıp cenk etmi-f yerek savuştukları malûm olduğundan mevcut kuvvetle düşmana taarruza karar verildi. Bu sırada înbat denilen (denizden karaya doğru esen rüzgâr) rüzgârla suların da düşman tarafına müsait olması sebebiyle Osmanlı donanması fena halde mağlûp oldu ve yetmiş dokuz gemiden sekizi düşman eline düşüp diğer bir çoğu yanıp kaptan paşa baştardesi ile

[490] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/295-296

yedi sekiz pare tersane ve on iki bey gemisi kurtulabilmiştir; hattâ kaptan paşa baştardesi düşman eline geçmek üzere iken bey gemileri kaptanlarından Ali Paşazade Abdülkadir Paşa ve Memi Paşazadelerden birinin hücumiyle zorlukla kurtanlabilmişti; bin kadar top ile pek çok tüfenk, cephane ve yedi sekiz bin forsa (kürekçi) Venediklilerim eline geçti. Meşhur Lepanto (înebahtı) mağlûbiyetinden sonr^ Osmanlı donanması böyle bir mağlûbiyete uğramamıştı. O zamaî1 süratle gemi ve levazım tedarik edilmişti; fakat bu defa olmadığı gibi tersane ocaklarının ehemmiyetini kaybetmesi rine ne levazım ve ne de asker vardı; bundan dolayı tehlike mühimdi.

Donanmanın bu bozgunluğu üzerine Venedikliler muhasara ettiler; ada muhafızı olan Damad Abaza Ahmet

Paşa, kal'a muhafazasında bulunan askerin tir kısmına izip vermek suretiyle adanın müdafaa kuvvetini azaltmış olduğundan muhasaranın dokuzuncu yani 1066 ramazanının birinci günü (1656 temmuz) aman ile ada Venediklilerin eline geçti.

Bozcaada'nın düşman eline geçmesinden on gün evvel yani Vezir-i âzam Boynueğri Mehmed Paşa İstanbul'a gelmiş ve bu sırada adanın işgali İstanbul'da, büyük heyecanı mucip olmuştu, îş yalnız Bozcaada'nın elden çıkmasiyle kalmayıp donanmanın perişan olması sebebiyle cesaretleri artan Venedikliler, Limni adası üzerine de giderek on dokuz gün muhasaradan sonra orayı da aman ile almışlardı (1659 ağustos). Bu haberin de İstan-buVda duyulması üzerine panik başlamış ve üst üste gelen bi haberlerden şaşıran vezir-i âzam düşman donanması şayet İs tanbula hücum ederse ona göz dağı vermek üzere İstanbul surla rımn deniz tarafına düşenlerini badana ettirmeğe başlamış ve Ahırkapı ile Yedikule arasında bulunan burçlar üzerindeki evleri yıktırmış ve hükümetin bu hazırlığını gören İstanbul halkının ileri gelenleri birer bahane ile satıp savarak Üsküdara geçmeğe başla mışlardı.

Kenan Paşa kumandasındaki donanmanın mağlûp olup düşmanın Rumeli sahillerine de taarruza geçmek istediği sırada tayin olunduğu Silistre eyaletine gitmekte olan Şeydi Ahmed Paşa vaziyetten haberdar olur olmaz kendisine emir verilmeden hemen sahillerin muhafazasına koşarak dışarı çıkan düşmanı yüz-geri etmiş ve az sonra

da Kenan Paşa'nın Ağriboz muhafızlığına nakliyle yerine kaptan paşalığa tayin edilmiştir.[491]

Durumun Cıddıyetı Dolayısıyle Mazakere

Bozcaada ile Limni adasının birbiri arkasından elden çıkması sebebiyle istanbul da müthiş bir panik görüldüğü gibi boğazın tamamen kapanmış olması eşya fiyatlarını da birdenbire fırlatmış olduğundan zahire daralarak yer yer dedikodular çoğalıp herkes ağzına geleni söylemeğe başlamıştı. Bu söylentiler arasında :

— "Bu nasıl iştir? Devlet vükelâsı fena maksatlarını icra edip mal (yani para) kaydına düştü; donanmayı ve adaları düşmana teslim edenlere ceza yok[492]; bir miktar akçesini alıp memuriyet verirler; pirincin kilosu yüzelli akçeye, sair şey dahi bahaya çıkıp vezir-i âzam tedbir ve tedarikten âciz, küffar geliyor diye hisar üzerindeki haneleri yıktırdı; bu halin sonu ne olacak? Saa-detlû padişahımız ise Üsküdar'da zevk ve sefasında, ahval-i âleme karşı kayıtsız" gibi sözler ve dedikodular her yerde alenen söylenir ve bu mealde ulema, ocak erkânı ve kürsü şeyhleri tarafından da pâdişâha arızalar takdim edilmekte bulunmuştu; hele Limni adasının işgali haberinin gelmesi heyecanı arttırdığından bu işin akıbetinin büyük bir ihtilâle ve saltanat tebeddülüne kadar gideceği anlaşıldığından IV. Mehmed Üsküdar'dan Yeni saraya geçmişti (3 eylül 1656).

Bunun üzerine 15 zilkade 1066 / 15 eylül 1656'da vezirler, ulema ve devlet erkânı vaziyeti görüşmek üzere Yalı köşkiTne davet edilmişlerdir. Görüşme neticesinde hazineye ait olan Manisa ve Aydın sancaklariyle Anadolu ve Karaman eyâletlerine sancakbeyi ve valiler tayini ile bunların İzmir, Sakız, îstankoy vesair ada ve sahillerin muhafazalarına memur edilmeleri, Tersanede çektirme (kürekli gemi) yaptırılıp kalyon inşasının terki ve herkesten imdadiye namiyle para alınması ve iç hazineden bir miktar para çıkarılması karar altına alınmıştır.

Vezir-i âzam Boynueğri Mehmed Paşa devlet işinde tedbirden âciz bir

[491] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/296-298

[492] Filhakika donanma kumandanı Sarı Kenan Paşa hiç ceza görmeden Ağriboz muhafızlığına naklolunduğu gibi Bozcaada'nın düşmesine sebep olan Abaza Ahmed Paşa'ya da o sırada bir şey yapılamamıştı

zavallı olmakla beraber külliyetli para mukabilinde memur tayini işlerinde kesesini dolduran bir açıkgözdü. Verilen karar mucibince havass-ı hümâyundan ayrılan Manisa ve Aydın sancaklarına mühim bir para mukabilinde kendi adamlarını tayin ettiği gibi Anadolu ve Karaman (Konya) eyaletlerini de külliyetli para ile bazılarına verdi.

IV. Mehmed sadarete geldiği günden beri vezir-i âzamin işlerini beğenmiyordu, hattâ :

— "Bir ihtiyar umurdide adamdır diye sevkolumnakla mührü verdik; geldiği günden beri biç bir işte bir faydası görülmedi; cülus töhmeti ile bu kadar adamı katlettirdi; memuriyetlere lâyık olanları değil mensuplarım tayin ettirdi; ne kuvvet-i şecaatle iş görecek kuvveti var, ne de zekâ ve firasetle hüsn-i tedbirde mahareti var? Sefer için olan müzakerede hareket böyle mi olur?" diye teessürünü göstermişti.

Bu birinci görüşmeden sonra aynı mesele için ikinci bir görüşme daha yapıldı; bu görüşme esnasında padişah :

— "Bizzat sefere gideceğim, denizde ve karada hazırlığını gör" diye vezir-i azama emir verdiği zaman Boynueğri ellerini oğuşturup meclistekilerden lisanı hal ile yardım bekliyerek :

— "Padişahım Allah ömrünüzü uzun etsin; ortalığın ihtilâli, askerin nizamsızlığı vaktinde sefer etmek zordur; hazinenin ise zarureti pek büyük, azimetiniz takdirinde iç hazineden derhal yirmi bin kese yardıma ihtiyaç vardır; aksi takdirde sefer-i hümâyun ihtimali yoktur" diye kat'î olarak mütaleasını söylemesi üzerine padişah kızmış ise de ses çıkarmamış ve hiç bir netice almadan meclisi dağıtmıştır.[493]

Şeyhülislâm Hoca Zade Hakkında

Olaylardan bahsettiğimiz bu tarihlerde Şeyhu islâm Hocazâde Mesud Efendi şöyle böyle okumuşlardan, fakat eli ve dili silâhlı müftülerdendi; fikir ve mütaleasını açık söyler ve söylerken hiç kimseden çekinmezdi. Gürcü Mehmed Paşa'nın vezir-i âzamlığında kendisi henüz kazaskerken Mehmed Paşa ile mücadelesi sebebiyle valide sultan ve pâdişâh açık konuşmasına binaen kendisine teveccüh göstermişler ve her işte fikir ve muta-lealarını sormuşlardı; bununla beraber pervasız sözleriyle haklı haksız herkesi kırdığından gerek İbşir

[493] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/298-300

Paşa ve gerek Kara Murad Paşa sadaretlerinde kendisine yüz verilmemiş, fakat Çınar Vak'asında meydan ağaları'nm istemeleri üzerine şeyhülislâm olmuştur.

Sipah zorbalarının istemeleriyle bu makama gelmiş olması pâdişâh ve valide sultanın kendisine îtimadlarım sarstı ise de hükümetle beraber hareket ederek zorbaların katlinde hizmet etmesi sebebiyle yine eski îtimad ve teveccühe mazhar olmuş hattâ bu hizmetinden dolayı Sivas mukataası dahilindeki on bin kuruşluk bir has kendisine ihsan olunmuş ve yine ön safa geçmişti.

Siyavüş Paşa'nın vefatı üzerine sadaret makamına kimin getirilmesi lâzım geleceği hakkında vaki müzakerede Mesud Efendi, Şam valisi Boynueğri Mehmed Paşa'yı tavsiye eylediğinden mühr-i hümâyun derhal ona gönderilmiş ve bu suretle Mesud Efendi safdil ve devlet idaresinde vukufsuz olması set! bebiyle davulu Mehmed Paşa'nın boynuna takarak işleri kendisi ele almak istemişti.

Boynueğri Mehmed Paşa istanbul*a. gelince Mesud Efendi'nin her işe karışarak mütehakkimâne vaziyetini görüp kendisine yüz vermemiş ve işlerini yalnızca görmeğe başlamıştı. Bu halden müteessir olan Mesud Efendi:

— "Bu adamı yanlış sevk etmişiz; bu makamın ehli değildir; bir "başkasını burmak lâzımdır" demeğe başlamış ve hattâ bu hususta valide sultana da haber göndermişti. Valide sultan bu tahavvüle kızarak :

— "Bu adamı kendüler tarif etti; icap ettirir ne cürmü var? Küffar ahvali böyle; devletin zaruret ve ihtilâli malûm; böyle vakitteyisiz iki günde bir vezir tebdil olunmak zararını mülâhaza etmeden niçin böyle ham fikre zâhip olurlar?" diye cevap yollayarak bu haris adamı ilzam etmişti.

Müverrih Vecihî ile Kara Çelebizâde'den başka diğer Osmanlı tarihçilerine göre hükümet işlerinde ön safta bulunmak ve birinci derecede söz sahibi olarak sözünü yaptırmak hırsını taşıyan Şeyhülislâm Hocazâde Mesud Efendi bu mağlûbiyete sabredemeyip Dördüncü Mehmed'in hal'iyle yerine biraderi Şehzade Süleyman'ı geçirmek için faaliyete geçmiş ve yeniçeri ocağından bazılariyle görüşüp bilhassa sabık sadaret kaymakamı Haydar Ağazâde'ye, düşmanın îstanbuVa hücum etmesi ihtimalini ve sadarete sevkettiği

bunağın bir iş göremiyerek kendi aleyhinde hareket etmekte olduğunu ve pâdişâha nasihat için haber göndermiş ise de dinlemediğini ve ocağın harekete geçerek şehzade Süleyman'ı iclâs etmelerini söylemiş ve aynı zamanda Şehzade Süleyman'ın validesinin kethüdasiyle diğer bazılarını ele alıp aynı maksatla ocaktan da bazı taraftarlar bulmuştur. Vezir-i âzam bunu duyunca keyfiyeti padişaha arzeylemiş olduğundan evvelden beri devam eden ihtiras ve maceraları zâde. 1066 ramazanının yirmi beşinci günü (17 temmuz 1656) hükümet işlerini görüşmek üzere Sinan Paşa Köşkü^ne davet edilerek geldiği gibi padişahı görmeden hemen bir kayığa konup beş, altı bostancı muhafazasında arpalık olarak verilen Diyarbakır'a gitmek üzere Bıırsa'ya gönderildi ve yerine Rumeli kazaskerliğinden mâzul Hanefî Efendi şeyhülislâm oldu.

Mesud Efendi bir müddet Bursa'da kalıp hazırlık gördü; yolların Abaza Hasan levendleriyle kapalı olması sebebiyle kendisine muhafız olarak sekban yazmağa başlamış fakat bunun, vezir-i âzam tarafından isyan etmek istediği şeklinde padişaha bildirilmesi üzerine katline emir verilerek misafir bulunduğu evde bastırılmış ise de kendisi cesur olduğundan bir kaç kişiyi yaraladıktan sonra öldürülmüştür (11 şevval 1066 / 2 eylül 1656).

Bu sırada Bursa'da menfiyyen oturmakta olan Karaçelebî-zâde Abdülaziz Efendi, Hocazâde'nin IV. Mehmed'in hal'ine teşebbüsünü varid görmemekte ve yalan şehadetiyle Defterdar-zâde Mehmed Paşa gibi âlim ve arif bir zatın şehadetine sebep olduğunun cezasını çektiğini beyan etmektedir[494].

Köprülü Mehmed Paşa'mn Sadarete Getirilmek İstenmesi

Köprülünün İlk Zamanları

Köprülü Mehmed Paşa, vezir-i âzam Boşnak Hüsrev Paşa

[494] Mes'ud Efendi'nin idamından sonra, Haydar Ağazâde Mehmed Paşa ve Şehzade Süleyman'ın validesinin kethüdası Ali Ağa ile Karaçe-lebizâde Mahmud Efendi'nin kethüdası üçüncü bir Ali Ağa cülus işinde alâkaları sebebiyle katledilmişlerdir. Vezir-i âzam, bu işte malûmatı olan yeniçeri ocağının kul kethüdası Keçecizâde Mehmed Ağa'yı da öldürtmek istediyse de Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa sahip çıkıp Valide Sultana haber göndererek işe yarar adamdır az hizmet etmedi, müfti ile iktifa olunmak makuldür demesiyle azlolunarak Mihaliç'teki çiftliğine sürgün edildi.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/300-302

hazinedarlığından yetişmiş olup 1057 H./1647 M. senesinde Sultan İbrahim'in yedinci hasekisi olan sultana başmaklık olarak verilen Şam eyaleti mütesellimi idi[495]. Bir sene sonra Karaman beyler-beğisi bulunurken isyan eden Sivas valisi Varvar Ali Paşa üzerine memur edilmiş ise de Ali Paşa kuvvetlerine esir düştüğünden Ibşir Paşa tarafından kurtarılmasını müteakip azledilmiştir.

Köprülü Mehmed Paşa, daha sonra memuriyet almak üzere İstanbul'a, gelmiş, ahbabı Mimar Kasım Ağa ile düşüp kalkarak devlet işleri hakkında söylediği sözler, yaptığı tavsiyeler dolayısiyle Kasım Ağa bunun müşkül işleri başarabilecek bir şahsiyet olduğunu anlayarak her fırsat düştükçe meth-ü senasında bulunmağa başlamıştır.

1061 H./1651 M. de vezir-i âzam Siyavüş Paşa'nm sadaretten azli tekarrür edince valide sultan, kethüdası olan Kasım Ağa'yı davet ederek bu hususta görüşmüş, Gürcü Mehmed Paşa halfanda mütaleasını sormuştur. Açık sözlü bir adam olan Kasım Ağa, Gürcü Paşa'nın belâhetinden bahis ile Siyavüş Paşa ondan bin kere daha ehildir; eğer mutlak azli icap ediyorsa bir münasibini getirmek lâzımdır demiş ise de valide sultan münasip olan kimdir demediği için Kasım Ağa tavsiye etmek istediği Köprülü Mehmed Paşa'dan bahsedememiş ve valide sultan da :

— "Şimdilik Gürcüyü yapalım uhdesinden gelemezse değiştiririz" demesi üzerine Gürcü Mehmed Paşa vezir-i âzam olmuştu; fakat bir müddet sonra Gürcü Mehmed Paşa'nın aczinden istifade eden Mimar Kasım Ağa Valide Sultan'a :

— "Devletlû sultanım, merhum Hüsrev Paşa hazinedarlığından çıkma Köprülü Mehmed Paşa vardır. Vezir-i âzam-lığın uhdesinden gelmeğe kadirdir; başkalarının bu işin uhdesinden geleceklerini zannetmiyorum" demişti. Buna karşı Valide Sultan :

— "Henüz halk arasında nam ve şâm olmayan adama mühür nasıl verilir?" deyince Kasım Ağa :

— "Onun kolayı, iptida, kubbenişîn yapıp sonra hizmetinizde kullanırsınız" demiştir.

Bunun üzerine Valide Sultan Kasım Ağa'nın bu sözünü Pâdişâh'a söylemiş, o da kızlar ağasını çağırıp :

---

[495] Naîma tarihi, c. 4, s. 235

— "Köprülü Mehmed Paşa derler bir adam varmış, devlete hizmet etmeğe kudret ve tecrübesi var imiş; anı kubbe veziri yapalım" demiştir. Dar-üs-saâde ağası padişahın bu iste-

— "Makul pâdişâhım, ancak ben kulun da sorup sual edeyim" deyip

Vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa'ya haber göndererek vaziyeti bildirmiş bu telkinin Kasım Ağa tarafından olduğunu da ilâve etmiştir. Bunun üzerine kubbe vezirliğine tayin edilmiş olan Köprülü Mehmed Paşa ancak bir defa divanda bulunabilip sonra arpalık olarak Köstendil sancağı verilerek İstanbul'dan çıkarıldığı gibi Mimar Kasım Ağa da bir iftira ile valide kethüdalığından azlolunarak evinde otursun denilmesine rağmen Yedikule zindanmdaki Kanlikuyu'ya indirilip bütün varlığı müsadere edildikten sonra Kıbrıs'a, sürgün edilmiştir.

Köprülü Mehmed Paşa Köstendil sancağından da azledildikten sonra Amasya sancağında zevcesinin memleketi olan Vezirköprü kasabasına gidip orada oturdu; îbşir Paşa vezir-i âzam olup IstanbuVa gelirken kendisinden bir memuriyet almak üzere Kütahya'ya gelip orada îbşir Paşa ile görüşüp kendisine Şam Trabîusu beylerbeğiliği verilmiştir. Köprülü, iltifat gördüğü îbşir Paşa ile İznik'e kadar geldikten sonra oradan yeni memuriyeti olan Trablus'a hareket etti (1065 rebîulevvel / 1655 ocak) ve oğulları Ahmed ve Mustafa Beyler de Köprü kasabasında babalarının ağırlıklarını alıp arkasından Trablusşam'a gittiler; fakat talihsizliği eseri olarak Köprülü henüz işe başlamadan îbşir Paşa maktul ve yaptığı tayinler battal olunca Trablusşam eyaleti Morali defterdarın çırağı Abdi Paşa'ya verilmiş olduğundan zavallı Köprülü bin türlü sıkıntı içinde yine Köprü kasabasına döndü[496].

1066H./1655M.'deBoynueğri Mehmed Paşa vezir-i âzam olup İstanbul'a gelirken Köprülü Mehmed Paşa bir memuriyet almak üzere Eskişehir'e gelip vezir-i âzami orada karşılamış ve beraberce İstanbul'a gelmişlerdir. Vezir-i azamla birlikte İstanbul'a gelirlerken Köprülü devlet işleri hakkında Boynueğri ile çok şeyler konuşmuş ve İstanbul'a, gelince vezir-i âzam ona bir miktar tayinat verdirip Beyazıd'ta. bir konakta oturtmuştur. İşte Köprülü bu konakta oturup

[496] Trablusşam valiliği tevcihi muharremden muharreme olup fakat valilerin teaddisi ve tedahül sebebiyle vilâyetin malî ahvali karışık olduğundan dolayı bu eyâlet Köprülü Mehmed Paşa'ya cemaziyelevvel ayına tesadüf eden marttan itibaren yani üç buçuk ay sonradan itibar edilerek tevcih olunmuş olduğundan Köprülü o müddetin gelmesini beklemek mecburiyetinde idi. Fakat işe başlayacağı sırada îbşir Paşa'mn katli ve eyaletin yine muharrem'de tevcihi kabul edilmiş İstanbul'dan bir başkasına verilmesi yüzünden Köprülü Mehmet paşa açıkta kalmıştır.

kendisinin bir valiliğe tayinini beklerken eski dostu Mimar Kasım Ağa ve onun vasıtasiyle daha bir kısım yeni dostlarla tanışmıştı.[497]

Körülünün Sadaretini İsteyenlerin Faaliyetleri

Köprülü Mehmed Paşa, İstanbul'da, bu suretle veui kir memuriyet almak üzere beklediği isteyenlerin sırada kıyafetini tebdil ile Mimar Kasım Ağa'mn evine giderek orada reis-ül-küttaplardan Şamîzâde Mehmed ve Saray hocası Mehmed Efendi'lerle gizlice görüşürdü. Bu sırada Mimar Kasım Ağa yine K,öprülü hakkında valide sultanın itimat ettiği Hazinedar Solak Mehmed Ağa vasıtasiyle içeriye telkinatta bulunmakta idi. Boynueğri Mehmed Paşa'nın kethüdası Ahmed Ağa tecrübeli bir adam olup kendi efendisinin gidişinin iyi olmadığını takdir ederek gizlice Mimar Kasım Ağa grubuna katılmış ve onlar da vezir-i âzami iğfal etmesini tavsiye etmişlerdi.

Bu sırada Bozcaada^mn Venedikliler tarafından işgal edildiği haberinin gelmesi üzerine Kasım Ağa ve taraftarlarının Köp-rülü'nün sadareti hakkında valide sultan üzerindeki telkinleri artmıştı; fakat bunu Silâhdar Siyavüş Mustafa Ağa[498] hissedip vezir-i azama haber göndererek :

— "Gafil olma, mühr-i hümâyunun başkasına verilmek ihtimali vardır" diye Boynueğri'yi ikaz etmiş olduğundan vezir-i âzam Trablusşam valiliğini Köprülü Mehmed Paşa'ya verip "Elbette bugün gidesin" demişti.

Köprülü Mehmed Paşa gitmek için bir taraftan tüccardan bir kaç kese Ödünç para tedarikiyle uğraşırken diğer taraftan da adamları vasıtasiyle mühr-i hümâyunu elde etmek için çalışıyordu; bu sırada Limni adasının da düşman eline geçtiği haberi gelince heyecan daha ziyade artmış olduğundan pâdişâh müzakere emrettiği esnada casuslar tarafından vezir-i azama :

— "Mühür elden gitti, Köprülü'nün çaresine bak" denilmişti; bunun üzerine vezir-i âzam, kethüdası Ahmed Ağa'yı çağırıp :

— "Bu kocaya mansıp verdik gitmeyip bunda kalmasının sebebi

[497] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/302-305

[498] Köprülü Mehmed Paşa sadr-ı âzam olduktan sonra Şam. Valisi Siyavüş Mustafa Paşa'yı bir bahane bulup öldürtmüştür.

nedir? Galiba dimağı fesattadır, tiz şimdi adam gönderip davet eyle; onun vücudundan adem-i evlâdır" demesi üzerine işin duyulduğunu ve Köprülü'nün hayatının tehlikeye düştüğünü gören Ahmed Ağa:

— "Sultanım, bu sözü size söyleyen yanlış söylemiş; eğer ihtirazınız varsa diğer nam ve şan sahibi adamlardan çekinin; Köprülü Mehmed Paşa, kendi zaruret halinden akşam yemeğini tedarikten âcizdir; her gün valide hanına varıp yol harçlığı tedarikine sây için bu kadar zamandır kaldı; bugün beş kese bulsa akşama kalmaz kalkar gider" demesi üzerine vezir-i âzam evvelâ üç kese ve sonra kethüdasının ısrariyle beş kese vermeğe razı olup Köprülü'ye beş kese akçe yollamıştır.

Vezir-i azamın Köprülü'yü istanbuVA&n çıkarmak için üstüne düştüğü görülünce kendisini şaşırtmak üzere Boynueğri'-nin dostu olan pâdişâh silâhdarı Siyavüş Mustafa Ağa vezirlikte Şam valiliğine tayin edilip Şam valisi Haseki Mehmed Paşa acele îstanbuFa davet edildi; bu suretle işin iç yüzüne vâkıf olmayanlar Haseki Paşa'nın sadarete davet edildiğini zan ile Köprülü'yü şüphe altından kurtardılar.[499]

Köprülü Mehmet Paşanın Sadareti

Köprülü'nün vezir-i âzamhjh tekarrür etmişti; tebeddül esnasında Boynueğrinin adamı olan Yeniçeri ağası vezir Gürcü Hüseyin Paşa azlolunarak birinci mirahur Sührab Mehmed Ağa Yeniçeri ağası tayin edilip bir kaç gün sonra kendisine vezirlik de verildi; Sührab Mehmed Paşa, Köprülü taraftarlarının dostu olduğundan o cihetten emniyet hasıl olmuştu.

Köprülü Mehmed Paşa, kendisine sadaret teklif edilecek olursa bazı şartlarının kabulü takdirinde mesuliyeti üzerine alacağını söylemiş ve bu teklifi valide sultana arzedilmişti; Yeniçeri ağasının değiştiği gün ikindi zamanı zülüflü ta/tacı'lardan biri gelip Köprülü'yü gizlice saraya kızlar ağası odasına götürmüş ve orada valide sultanla buluşturmuştur. Köprülü Mehmed Paşa yer Öptükten sonra Valide Sultan kendisine Paşa hoş geldin

— "Padişah hazretleri size sadaret mührünü ihsan buyurmak murad

[499] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/305-306

eder; din ve devlete matlup olan hizmetin uhdesinden gelebilir misin?" deyince Köprülü:

— "Devletlû Sultanım, taraf-ı saltanat-ı aliyyeden bir kaç şart ile himmet ve inayet buyrulursa inşaallahü teâlâ devlet-i pâdişahîde her iş lâyik olduğu derecede görülmek me'muldür" diye mukabele etmiştir. Valide Sultan şartlarının neler olduğunu sorması üzerine Mehmed Paşa:

1. Huzur-ı hümâyuna ne telhis edersem kabul edilip redolun-maya.
2. En büyükten en küçüğe kadar bütün rütbe, tayin ve aziller hususunda kat'iyyen hiç bir taraftan bu kullarına ibram buyrul-maya ki işe kabiliyetli adam kullanıla.
3. Vüzera ve vükelâdan birinin ya malına itibar veya hüsn-i itikadına mebnî müsteşar veya şerik olarak ileri çekilerek bu kullarının istiklâline halel verilemeye.
4. Bu kulları hakkında garez sahipleri olan münafıkların sözlerine itimat olunmaya ve söz söyletilmeye; zira herkes devlete hissemend olmak ister; herkesi hakkına razı etmek ve ikna eylemek mümkün değildir; bu cihetten vezir-i azama düşman olanlar ve hased edenler çoktur.

Bu dört şart kabul buyur ulursa Allahın inayeti ve duanız berekâtiyle vezaret hizmetinin uhdesinden gelmek mümkündür." demiştir. Bunun üzerine Valide Sultan hak sözü kabul edip :

— "Vallahilazîm bu ricalarına müsaade olunur" diye üç defa sözünü tekrarladı ve sonra Köprülü, Valide Sultanı selâmlayıp yerine döndü. Bu görüşme 1066 senesi zilkadesinin yirmi dördüncü perşenbe günü (13 eylül 1656) vukua gelmişti.

Görüşmenin ertesi cuma günü Köprülü Mehmed Paşa saraya davet olunmuş ve aynı gün cuma namazından iki saat evvel de vezir-i âzam Boynueğri Mehmed Paşa da oraya çağırılmıştı. Vezir-i âzam gelir gelmez padişah tarafından kabul olunarak sefer hazırhğmdaki ihmali sebebiyle tekdir edildikten sonra elinden mühr-i hümâyun alınıp Köprülü'ye verilirken Sultan Mehmed dört şartı beraber okuyarak :

— "Bu şartlara riayet olunmak üzere seni müstakillen vezir eyledim, göreyim seni nice hizmet edersin" demiştir; bunun üzerine

— "Şevketlû Pâdişâhım Allah ömrünüzü ve devletinizi uzun etsin; doğrulukla hizmet-i şerifinizde iktidarımı sarf ve uğrunuzda canımı

veririm. Devletlû padişahımızın hizmeti ve hayır duası berekâtiyle hak teâlâ tevfik ihsan eyliye" diyerek huzurdan çıkmıştır (14 eylül 1656).
Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti gerek saray ve devlet ricali ve gerekse halk arasında hayreti mucip oldu; hu tarihe kadar hiç hir başarısı ve şöhreti olmayan ve Varvar Ali Pâşa'ya esir düşmüş olan Köprülü aleyhinde her kafadan bir ses çıkıyordu. Ulema sınıfı okumak, yazmak bilmediğini; ağalar, liyakatsizliğini söylüyorlar ve hükümet adamları da müflis olan bu yeni vezirin hiç bir iş göremiyeceğini ve maliyeyi düzeltemiyeceğini beyan ediyorlar, memleketin dışardan ve içerden tehlikeler geçirdiği bir sırada hükümet başında muktedir ve mahir bir adama ihtiyaç varken bu ihtiyar ve istirahata muhtaç vezirin iş başına
gelmesini pek isabetsiz buluyorlardı.
Bu tarihte Dördüncü Mehmed onbeş yaşını henüz bitirmiş ve Köprülü Mehmed Paşa da yetmiş yaşını aşmıştı.[500]

Anadolu Olayları

Bu Tarihlerde Memleket Ahvali Hakkında Bir İcmal

XVII. yüzyılda Osmanlı devleti, idarî, malî, askerî, adlî ve hukukî bakımdan içeriden yıkılmakta idi; bu yıkılışta muhtelif sebepler vardı. Padişahın mizaç, bünye ve yaşları dolayısiyle bizzat işleri ele almamalarının ve buna mukabil ekserisi cahil, menfaatperest, iktidarı olmayan vezirlerin hükümet reisi olmalarının, vali, memur ve hâkim tayinlerinde ehliyetten ziyade rüşvetle tayinin yer almasının ve malî işlerin, iltizamın mütegallibelerin ellerine bırakılarak halkın bunların ellerinde perişan olmasının ve bunun neticesi olarak çift ve çubuklarım terkeden bir kısım çiftbozan reayasının levend adiyle şakavete başlamalarının ve kadılarla onların tayin ettikleri naiplerin - pek azı müstesna-vali, sancak beyi veya mütegallibe güruhiyle uyuşarak vazifelerini sû-i istimal etmelerinin tesiri vardı. Bu mezalim sebebiyle bir çok köylü halk (reâyâ) acıklı duruma düşmüştü. Köylü halktan bir kısmı biraz evvel söylediğimiz balara iltica eylemişler, kalanlar da ezilmişlerdi; halkı ezen bu levend ve sekbanlardan başka

[500] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/306-308

vilâyetlere, kasabalara yerleşmiş olan bir de kapıkulu süvarileri vardı.
Evvelâ Kuyucu Murad Paşa'nın ve daha sonra IV. Murad'ın şiddetli darbeleriyle bu isyan ve şakavetler önlenmiş ise de merkez zayıf düştükçe yine baş kaldırmakta tereddüt etmiyorlardı. Bilhassa Sultan İbrahim'in son seneleriyle oğlu IV. Melımed'in ilk sekiz senesinde eski durum bütün şiddetiyle devam etmiştir.

Hükümetin aczi ve devlet idaresine el koyan ocak ağalarının, ak ve kara hadım ağalarının nüfuz ve tesirleri sebebiyle eyâletler ihmal olunarak yalnız İstanbul düşünülmüş olup bilhassa Ana-doZu'claki isyanlar söndürülemeyip âsilerin resilerine valilikler verilmek suretiyle bunlar hükümetin mümessili sıfatiyle eli bayraklı olarak halkın başına belâ kesilmişlerdir.
IV. Mehmed'in çocukluğu dolayısiyle bütün işler ilk devirde ocak ağalarının elinde olup üç, dört ayda bir vezir-i âzam değişmesi hükümet makenizmasını bozmuştur; hazine gelirini tahsil için mültezim olanlar aldıkları mahallin varidatına nisbetle hazineye, defterdar ve vezir-i azama verdiklerinin iki mislini çıkarmak için maiyyetlerine aldıkları sarıca ve sekbanlarla iltizam mınta-kalarını dolaşıp halkı ezerler, şikâyet edenlere de ehemmiyet verilmezdi. Vali ve hâkim olarak tayin edilenler, bu memuriyetlerim muhtelif nüfuzlu şahıslara başvurmak suretiyle rüşvetle aldıkları için onlar da verdiklerinin bir kaç mislini çıkarıyorlardı. Çünkü tekrar azilde geçinme ve yeni bir tayinde rüşvete para lâzım olduğundan bunu tedarik için muhtelif vesilelerle halka salgın yaparlardı. Herhangi bir eyâletin valisi eğer himaye görmüyorsa veya isyan etmesinden çekinilir bir adam değilse altı aya varmadan ve hazan daha memuriyetine gitmeden yolda iken azl ve tebdil edilir ve yerine hazineye menfaat ve vezir-i azama fazla caize veren bir yenisi tayin olunurdu.
1648 den 1656 (1058 - 1067 H.) sonlarına kadar İstanbul ahvalinin hulâsası hükümetin ne gibi ellerde ve ne gibi tesirler altında bulunduğunu ve günden güne fenalaşan durumun niçin ıslah edilmediğini, irtikâp ve irtişa ile husumet ve gayzın ve bunlara munzam olan iktidarsızlığın ve aczin ve muhtelif vesilelerle ocakların isyana tahrik edilmelerinin ve devlet hazinesindeki acıklı durumun sebeplerini olayları göstermek suretiyle yukarıda ayrı bir kısımda

gösterdik. Şimdi de aynı seneler içinde bir çok vakalarla dolu olan Anadolu durumunu gözden geçirelim.[501]

Aynı Seneler İçinde Anadolu'nun Durumu

Bu seneler içinde Balkanlarda, Mora, Bosna v_ Macaristan tarafları bazı ehemmiyetsiz kısa hâdiseler istisna edilecek olursa iç durum itibariyle sükûn içinde bulunmakta olup tehlike asıl Anaddl tarafında idi.

^Sultan İbrahim'in cülusundan sonra tedricî surette lıc zulmuş olan durum onun son senelerinde çok artmış ve artık 1\ Murad zamanındaki ihtiyatlı hareket ve çekinmek tamame ortadan kalkmıştı. Yedi yaşında hükümdar ilân edilen IV. Meh med, Köprülü'nün sadaretine kadar olan ilk sekiz senesi Anadolu'da, isyan ve şekavet yapanların alıp vermeleriyle geçmiş ve bu kıtada emniyet ve asayiş namına hemen hiç bir şey kalmamıştı.

Anadolu isyanlarının belli başlıları Haydaroğlu, Katırcı-oğlu, Gürcü Abdünnebi, Abaza Hasan ısyanlariyle Şeydi Ahmed Paşa cemiyeti idi. Bundan evvel yani Sultan İbrahim devrinde meydana çıkan Nasuh Paşaoğlu Hüseyin ve Var-var Ali Paşaların hükümete karşı isyan hareketleri ve daha sonra Ibşir Paşa ve Boynueğri Mehmed Paşa[502] muhalefetleri varsa da bu olaylar hakkında daha yukarıda malûmat verilmiştir.[503]

Haydar Ve Katırcı Oğulları

1055 H /164-5 M. den beri Anadolu'da Kara Haydar adında yol kesip kervan soyan bir şakı türemiş; İsparta, Uluborlu ve havalisinde epi can yakmış; nihayet yakalanıp öldürülmüştür. Bunun oğlu

[501] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/308-310

[502] Katırcıoğlu'nun 1059 H. /1649 M. senesindeki »yanı sırasında onun tenkiline Boynueğri Mehmed Paşa serasker olmuş ise de mezlimine binaen seraskerlikten azledilip katline emir verilmiş ve üzerine de Köprülü Mehmed Paşa ile kusuru afvedilen Katırcıoğlu gönderilmiştir. Bunun üzerine Boynueğri Mehmed Paşa, kendi üzerine gelerek kuvvetlere karşı hazırlanmağa haşlamış ve bu sırada Köprülü Mehmed Paşa tarafından Boynueğri'ye gönderilen mektupta nasihat yollu, derhal kuvvetlerinden ayrılarak İstanbul'a gidip Valide Sultana dehalet etmesi tavsiye edilmiş olduğundan o da bunu kabul edip İstanbul'a gelmiş, Valide Sultana bir kaç bin altın ve cevahir hediye-ı»;-tU iltina evledieinden kusuru afvolunmuştur (JVofm, c. 4, s. 453).

[503] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/310

olan, Mehmed babasının intikamım almak üzere meydana atılarak Haydaroğlu namiyle senelerce ortalığı kasıp kavurmuştur. Haydar o ğlu'nun tenkiline iptida sabık Anadolu valisi îbşir Paşa tayin edilip Söğüt taraflarında bunun derneğini dağıtmış ise de kendisi ele girmeyip kaçmış ve sonra yeni baştan faaliyete geçmiştir. Ilgın ile Akşehir arasını keserek hacıları ve tüccarı soyan ve türlü yağmalar yapan Haydaroğlu üzerine bu defa da Anadolu beylerbeğisi Küçükçavuş Ahmed Paşa memur* edilmiştir. Anadolu valisi, Haydaroğlu'nu Afyon Karahisar yakınlarında bozduysa da iyice takip etmeyip işi gevşek tuttuğundan, Sandıklı ovasında birdenbire eşkıyanın baskınına uğrayarak maiyetinin kendisine yardım etmemesinden dolayı esir düşmüştür, Haydaroğlu, Küçükçavuş Ahmed Paşa'yı öldürmeyip serbest bırakmış ise de kendisinin en cesur ve kuvvetli adamı Katırcıoğlu'nun muhalefeti üzerine Ahmed Paşa öldürülmüştür. Bu hâdise üzerine Ahmed Paşa maiyyetindeki sarıca sefc&an'lariyle levend^lerin Haydaroğlu'na iltihak etmeleri neticesinde cemiyeti büyümüş ve gailesi mühim bir şekil almıştır. Bu fena durum hükümetçe haber alınır alınmaz Bosna valiliğinden mazul Ketencizâde Mehmed Paşa'ya Anadolu valiliği verilip Haydaroğlu üzerine yollandı ve her kim Haydaroğlu'nu katledecek olursa elde ettiği malları kendisinden sorulmayacağı gibi aynı zamanda bir valiliğe de tayin edileceği ilân edildi. Bu hal Haydaroğlu isyanının ne derece ehemmiyet kesbettiğini göstermiştir. Haydaroğlu, Küçükçavuş Ahmed Paşa'yı mağlûp edip öldürdükten sonra Afyon Karahisar üzerine yürüdü, şehri bastı, yağma ve katillerden sonra İsparta taraflarına gitti. Bu sırada İsparta sancak beyliğine Hacı Sinan Paşazade Mehmed Paşa tayin edilmiş ve mütesellimi olan Abaza Hasan Ağa'yı İsparta'ya, göndermişti. Bu sırada İsparta önüne gelmiş olan Haydaroğlu'na, şehir halkı bir heyet yollayıp ne isterse verelim bize taarruz etmesin dediklerinden o da şehre üç bin kuruş salinişti. Şehir halkı bu parayı tedarik etmek üzere Haydar o ;lu*mt oyalarkenJAbaza Hasan Ağa cenge yarar genç, dinç kuvv toplayarak, ayş-ü-nûş ve eğlence ile meşgul olan Haydaroğ kuvvetleri üzerine ânî bir baskın yaparak bunları perişan etmiş ayağından yaralanıp bir köyde yakalanan Haydaroğlu ile maiy yetinden ileri gelenlerle İstanbul'a, yollamış, Haydaroğlu Pır makkapı^da. asılıp adamlarının da başları kesilmiştir

(1058 H. 1648 M.).
Haydaroğlu Mehmed, at ve silâh kullanmakta mahir olu henüz bıyıkları gelmiş genç bir adam imiş; bu hizmetine karşılık olarak mütesellim Abaza Hasan. Ağa'ya - ki meşhur Abaza Hasan Paşa'dır - yeni il voyvodalığı verildi; hattâ bu tevcih dolayısiyle hükümete tahakküm etmiş olan ocak ağaları bir sipahiyi birdenbire türkmen voyvodası yaptı diye itiraz ettilerse de Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa bu adam büyük hizmet etmiştir, ben bu tevcihten dönmem, mührü alıp istediklerine versinler diye ayak direyince ağalar ses çıkarmamışlardır.[504]

Katırcioğîu Mehmed

Haydaroğlu kuvvetlerinin en değerli reisleri dendi. Aslen Hamiteli (İsparta) taraflarında! ;i türkmenlerden olup Haydaroğlu'nun yakalanmasından sonra onun yerine baş olup aynı suretle faaliyete geç Daha aşağıda görüleceği üzere bu sırada meşhur Gürcü Abdü nebi hükümeti devirmek üzere mühim bir kuvvetle îstanbu yürümekte idi. Katırcı o ğlu'ya bunlar vasıtasiyle kusurur affettiririm veyahut bir zaman da böyle yaşarım diyerek Gürcü Abdünnebi kuvvetlerine iltihak etti (1059 cemaziyelevvel, 1949 mayıs). Gürcü Abdünnebi'nin muvaffak olamaması üzenine Katırcıoğlu yine yerine dönüp şekavete devam etti; Beyşehri, Seydişehri taraflarına gelerek aman parası aldığı sırada Hamiteli sancağı mutasarrıfı Topal Mehmed Paşa, yedi yüz mevcutlu Katırcıoğlu'nu bozmuştur. Bunun üzerine Katırcıoğlu dağlarda gezmekten bıkarak Çay kasabasına gelip oranın ayanına olan îsa Ağa'mn çiftliğine inerek[505] kendisine
— Ya Igelsiîı beni afvettirsin ve illâ hanumanmı yakıf iran'a. giderim haberirİL göndermiştir.
Bunun1 üzeltine Yeniçeri ocağından yetişmiş olan İsa Ağa IstanbuVa, ğelerjîk eski kapı yoldaşlarından olan ve o sırada sadr-ı n buluiian [Kara Murad Paşa ile görüşerek ona :
— Sultanım Haydaroğlu bir yarar bahadırcıktır; üzerine bu' kadar

[504] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/311-312
[505] Çay kasabasında oturan tsa Ağa, yeniçeri ocağında talimhaneci ölüp sonra zeamet alarak ocaktan ayrılmış ve Çay'daki çiftliğinde ziraatle olmuştur. Kışı Afyon*da ve yaz aylarını da Çay'da geçirirdi

kuvvet sevkolunmuştur. Zarnan-ı devletinizde birinin cürmü afvolunup, sairlerinin gönlü alınıp teslim olmalarına senet olsun. Zorlu işlerde istihdama liyakati vardır; nasihat kabul etmezse hakkından gelinmek kolaydır diye afvmı rica etmiştir.

Bunun üzerine Murad Paşa bu teklifi münasip görmüş, fakat Ben mekjtup verememem; devlet erkânı mektup göndersinler diye muvafakatini beyan etmesiyle, yeniçeri ağası, bazı devlet erkânı ile şeyhülislâm ve kazaskerlerden giden teminat mektupları üzerine Katırcıoğlu afvolundu ve derhal IstanbuVa. geldi; vezir-i âzam kendisine bir kürk giydirip sonra pâdişâhın huzuruna götürerek :

—"işte Katırcıoğlu dedikleri budur hünkârım; af rica-siyle dergâhınıza yüz sürmeğe geldi" diyerek işaret edip yer öptürdü. Kusuru afvolunarak kendisine Beyşehri sancağı tevcih olunup yanındaki on sekiz adamına da kapıkulu ocağı sipahiliği verildi (1649 senesi sonları), bunlar arasında Yakalı Bekiroğlu denilen ve ikiyiüz levendle eşkıyalık eden birisi de vardı; bu sonradan Katirçioğlu'yla birleşmişti. Abaza Hasan Paşa'nm isyanı kısmında görüleceği üzere Katırcıoğlu Karaman beyler-beğisi olarak Abaza Hasan üzerine serdar tayin edilmiştir.

Katırcıoğlu bir müddet îstanbuV&a oturmuş vezir-i âzam şehulislâm ve sair devlet ricaliyle görüşmüştür. Cirid oynamaktaki mahareti fevkalâde olup oyununa herkesi hayran bırakırdı.

İstanbul'da, büyük ikram gören Katırcıoğlu sonra sancağına gitmiş; bir aralık Karaman valiliğinde ve İsparta sancağında bulunmuştur. Klatırcıoğlu, Abaza Hasan ile îbşir Paşa'nın isyan hareketlerinde hükümet rarafmdan bunları tenkile memur edilmiştir. 10Ö2 H./1652 M. de Karaman valisi bulunduğu, sırada Ibşir'in ikinji defaki muhalefetinde onun kendisiyle beraber Katırcıogluiî ÎİbşiT'in sadr-ı âzam olması üzerine kaptan paşa bulunan Kara JVLuraa Paşa'nm himayesiyle îbşir'in elinden kurtulmuştur[506]. Katırcıoğlu Mehmed Paşa Türkmen aşiretinden olması sebebiyle kendi lehçesiyle konuştuğu için o senelerde tarihini yazan Şarih-ul-menar zade İstanbul lehçesiyle konuşmamasından dolayı kendisine "türkçe bilmez" demektedir[507].

---

[506] Naîma, c. 6, s. , 31

[507] Katırcıoğlu İstanbul'da ulema ve devlet adamlariyle görüşürler iken padişah tarafından kabulünden bahsederken :

Katırcıoğlu çok zeki, intikali seri ve hazırcevap imiş; Giri Seferinde Karaman ve Anadolu beylerbeğilikleriyle hizmet etmiş ve 1079 H. / 1668 M. de orada şehid düşmüştür. Girid'de Kandiye muhasarası esnasında bir gün vezir-i âzam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Faşa, Katırcıoğlu'na yüksek dağları gösterip lâtife yollu :

— "Paşa, ne güzel beklenilecek dağlardır" sözleriyle kendi sinin eşkıyalığını telmih etmiş; fakat vezir-i âzamin maksadını anlayan Katırcıoğlu derhal :

— "Efendim, iyi dağlardır amma kervanı işlemez" diye cevap vermiştir.[508]

Gürcü Abdünnebi

IV. Mehmed'in ilk devirlerinde vezir-i âzam olan Gürcü Mehmed Paşa'nm akrabasından olan Gürcü Abdünnebi Kapıkulu süvarilerinin ileri gelen dişlilerinden olup IV. Murad'ın sipahi zorbalarını tepelediği sırada bir müddet kaçıp kurtulmuş, sonra Murad'ın sevgili silâh-darı Mustafa Paşa'nm şefaatiyle afvolunmuştur. Silâhdar Abdünnebi için padişahın ayağını öptüğü sırada Sultan Murad: — "Sana bağışladım, bir kıyafetli kâfidir, kapıcılar kethüdası yap" demiştir.

Gürcü Abdünnebi bir müddet silâhdar paşanın yanında bulunarak onun nüfuzundan istifade ile Niğde ve Bor taraflarında çiftlikler elde etmiş ve efendisinin katlinden sonra jVîğde'ye çekilmiş ve sözü geçen ve itibarı yerinde olduğundan îstanbuVa. mektuplar yollayarak varidatk iltizamları ve voyvodalıkları ve sair hizmetleri kendi adamlarına almıştı.[509]

İsyanın Sebebi

Abdünnebi, Sultan İbrahim'in hafinden az evvel Suriye'de hazineye ait olan bajed taralının voyvodalığını (mültezimliğini) yüz doksan bin

---

"...Saadetlû hünkârımın gara gara gözlerini gördüğüm gibi ödüm sına-yazdı. Paşa düş dedi (yani vezir-i âzam yer öp dedi), yüzüm üstüne düştüm. Emme düş demese hemen düşmeğe durup yıkılu verdim. Allah hünkârımın yaşın uzun eylesün; yer öptüm. ." Müverrih bunu söyledikten sonra "Eğerçi böyle türkçe bilmez Türk idi; lâkin umur-ı hariciyeyi anlar ve mahalline göre istida-dınca cevap vermeği güzel bilîrmiş demektedir (Naîma tarihi, c. 4).

[508] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/312-314

[509] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/314-315

kuruşa iltizam edecek yüzbin kuruşunu peşin vermiş ve bakiyesinden otuz bin kuruşu Vezir-i âzam Hezarpâre Ahmed Paşa'ya göndermiş ve bu suretle altmış bin kuruş borcu kalmıştı. Fakat bu sırada Sultan İbrahim halc ve Ahmed Paşa katledildiklerinden yeni hükümet onun Hezarpâre Ahmed Paşa'ya gönderdiği otuz bin kuruşu tanımak istememişti[510]. Bunun üzerine Gürcü Nebi bu parayı tekrar ödememekte ısrar eylediğinden voyvodalık başkasına verilmiş; verdikleri de havaya gitmişti.

Bu esnada İstanbul'da, sipahiler vak'ası olduğundan Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa yeniçerilerin yardımı ile sipahileri tedip etmişti. Arkadaşlarının "Sende sıpah gayreti yok mudur?" diye teşviklerini vesile yapan Abdünnebi, vezir-i âzam ile şeyhülislâmdan intikam almak üzere etrafına sipahileri ve muhalifleri toplayarak cemiyetini büyütmeğe başladı; kendisine Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa tarafından mektuplar yazıldıysa da dinlemedi ve bu sırada Sofu Mehmed Paşa'nın yerine Kara Murad Paşa vezir-i âzam oldu.

Gürcü Abdünnebi topladığı sipahilerle İViğde'den Konya'ya, geldi; oradakiler de kendisine iltihak ettiler. Etraftan maiyyetine adam davet edip muhalefet edenlerin mal ve mülklerini yağma ettiler. Yeni Vezir-i âzam Murad Paşa, Abdünnebi'ye haber ve mektup gönderip :

—"Murad, Mehmed Paşa ise onun hakkından gelindi; cemiyetini dağıt, yerine git" dediyse de Abdünnebi:

— "Bizlerin Yenicami (Sultan Ahmed camii) vak'asında bu kadar arkadaşlarımız Öldürüldü, namazları kılınmadı; bu fitneye sebep olan vezir-i âzam gitmiş, lâkin fetva veren müftü oradadır; pâdişâh huzurunda onunla davamız vardır" diyerek muhalefette ısrar etti.

Cemiyetini çoğalta çoğalta ilerliyordu. Bolvadin ve Çay taraflarından geçerken o sırada henüz âsi vaziyette bulunan Katırcı-oğlu da^kendisine iltihak eyledi. Altıntaş taraflarına geldiği vakit maiyyetinde onbeş bin kişi vardı; İstanbul'u, telâş almıştı. Yeniçerilere

[510] Gürcü Abdünnebi ile Murad Paşa iptidalarda hocadaşlar olup hattâ Abdünnebi'nin mirîye geçen parasının ruznâmçe suretini yani Vezir-i âzam Ahmed Paşa zamanında hazineye verdiği otuz bin kuruşun varidata kayıt suretini alıvennek için o tarihte yeniçeri ağası bulunan Murad Ağa, Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa'dan rica etmişti. Fakat vezir-i âzam "Onun parasını Ahmed Paşa aldı; mal-i Karûna malik bir zorbayı niçin himaye ediyorsun?'* diye Murad Ağa'ya çıkışmış, o da "Sultanım, Hezarpâre*nin dahi cümle malı mirîye geldi, bu az akçe değildir. Bu kadar cerimeyi çekmeğe Gürcü Nebi'nin borcu ve suçu nedir?'* demiş ise de ruznâmçesini kurtaranuyarak bu yüzden vezir-i âzam İle yeniçeri ağasının aralan açılmıştı (JVaîma tarihi, c, 4,

o kadar güvenilemediğinden ocağa, acemilerden asker alındı ve İstanbul'daki sipahilerin Abdünnebi ile birleşmemeleri için kendilerinden söz alındı; bundan sonra Abdünnebi'nin "hurucun ole1 s-sultan" (pâdişah'a karşı isyan) töhmeti ile katli hakkında fetva verildi.

Abdünnebi, İzmit üzerinden İstanbul'a yaklaştı. Üsküdar'a kuvvet geçirildi; İzmit'te, siperler kazılarak o tarafa gemilerle onbeş oda yeniçeri yollandı ve müdafaa tertibatı alındı, ilk müsademe esnasında Katırcıoğlu dörtyüz zırhlı levend ve bir kaç yüz sipahi ile geldi. Yeniçerilerin tüfenk atmağa başladığı sırada Katırcıoğlu at sürüp :

— "Atman yoldaşlar, bizim sizinle çengimiz yoktur, sizinle adavete gelmedik" demesi üzerine yeniçeriler tüfenklerini çekip birbirleriyle görüştüler; bir kaçı Abdünnebi'nin yanına gönderildi. Abdünnebi bunlara :

— "Bizi ne mesele ile tekfir edip katlimize emirler göndermişler; sual edip şer'-i şerif mûcebince malûmat edinmeye geliyoruz; siz bizim din karındaşlarımız ve yoldaşlarımızsmız, sizinle adavete gelmedik" diyerek teminat verdi ve yeniçerileri geri döndürdü; onlar da harpten el çektiler. Bunun üzerine Abdünnebi Üsküdar'a doğru yürüdü. Mukavemet için bostancı kuvvetleri de Üsküdar'a geçirildi. Kayışdağı ile Bulgurlu taraflarında iki taraf karşılaştı: bir aralık uvuşulacak gibi bir hal oldu; çünkü Abdünnebi'nin iddiası yapılmıyacak bir şey değildi; fakat Katırcıoğlu kuvvetlerinin yağmacılığı işi bozdu ve bunun üzerine Abdünnebi çarpışmaya cesaret edemiyerek geri döndü. Katırcıoğlu çarpışmadığından dolayı Abdünnebi'yi muaheze edip ayrıldı ve Ab-dünnebi de Mudurnu taraflarında şakavete başladı. Kendisini yakalamak için her tarafa hükümler yollandı; nihayet Kırşehri Sancakbeyi îshak Bey, Karapınar taraflarında bulunduğu sırada Gürcü Nebi'yi ansızın bastırıp yakaladıktan sonra başını kesip İstanbul'a, yolladı (1059 ramazan /1649 eylül). Gürcü Ab dün-nebi'nin saraydan teşvik gördüğü ve valide sultanın kendisine taraftar olduğu bazı karinelerden anlaşılmaktadır.[511]

Abaza Hasan'ın Birinci İsyanının Sebebi

[511] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/315-317

Gürcü Abdünnebi'nin isyanına sebep, kendisine karşı yapılan haksızlık olduğunu gördük. Hükümdar çocuk, hükümet reisi âciz, ocak ağaları her işte nafiz ve mütehakkim oldukları için doğru iş görmeğe imkân yoktu.

Daha yukarıda Haydaroğlu kısmında bu şakiyi yakalayarak İstanbul*a gönderdiğinden bahsettiğimiz Abaza Hasan Ağa o tarihte henüz mütesellim yani sancakbeyinin bulunmadığı zaman onun namına sancağı idare eden bir vekil idi. Haydaroğlu'nu yakalamasına mükâfat alarak ocak ağalarının İtirazlarına rağmen. Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa tarafından kendisine üç şene müddetle Yeni-il voyvodalığı verilmiş fakat vezir-i âzamin azli üzerine bir sene sonra burası ocak kethüdasının adamlarından bir başkasına tevcih edilmişti.

Bu haksızlık üzerine Abaza Hasan Ağaırkdaşı olan Melek Ahmed Paşa sadaretinde (1061 H. / 1651 M. de) İstanbul'a, geldi. Voyvodalıkta daha iki sene müddeti varken hatt-ı hümâyun'a muhalif olarak voyvodalığın başkasına verildiğini ve hükümetten altmış bin kuruş alacağı olduğunu iddia ederek ocak ağalarına, sonra da vezir-i azama başvurdu ve hakkını istedi ve :

—- "Bana olan zulüm ve haksızlık reva mıdır? Haydaroğlu ki üç tuğlu bir veziri katledip Anadoluyu haraba verip elinden âciz kalınmıştı; başını meydana koyup tutup getirdim; hizmetim mukabili verilen bir voyvodalık parasına göz diktiler. Elimden kurtulup kaçan Katırcıoğlu'na üç tuğ ile eyalet (valilik) verdiler..Almak üzere gelen sipahileri zorla geri döndürüp izmit'ten itibaren soygunculuğa başladı. Yolda ocak ağalarından Bektaş Ağa'ya gönderilen otuz bin kuruş ile at ve deve katarlarını müsadere etti ve bunu Bektaş Ağa'ya da bildirdi. Sonra Bolu taraflarındaki eşkıyalardan Köleoğlu bunlara iltihak eyledi. Abaza Hasan üzerine Sivas valisi tbşir Paşa tayin edildi; bu Hasan Ağa'nın hemşehrisi olduğu için ocak ağaları îbşir'in tayinini hoş görmediklerinden ondan vazgeçilip Karaman beylerbey iliği verilen Katırcıoğlu Mehmed Paşa serasker oldu (1061 H./1651 M.).[512]

Îbsir Paşanın Abaza Hasan İle Birleşmesi

ibşir paşa, Abaza Hasan üzerine serasker olmuşken sonradan

[512] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/317-319

başkasının tayınını duyunca müteessir oldu ve güya hükümetle Abaza'nın aralarını bulmak istiyormuş gibi Abaza'nın cemiyetine katıldı. Katırcıoğlu, Abaza Hasan üzerine yürüdüyse de Konya Aksaray'ı taraflarında bozuldu. îbşir'le Hasan Ağa birleşince cemiyetleri çok arttı, Orta Anadolu'daki bazı valiler ve sancak beyleri bunlara tâbi olmak zorunda kaldılar. Her taraf yağmalanıyordu; sipahiler, îbşir Paşa'nın vezir-i âzam olmasını istiyorlardı; mevcutları otuz bin kadardı; bunlar Ankara'ya, geldiler; orada ocak ağalarından Bektaş Ağa'nın adamı Abdullah Bey sancakbeyi bulunuyordu; bu adam, meşhur eşkıyadan olup Abaza Hasan ile birleşmiş olan Köleoğlu'nu Öldürttüğü için tbşir Paşa da Abdullah Bey'i öldürtmüştür.

Ibşir Paşa, etrafa buyruldular gönderip tuğra çekmeğe müsaade edilmiş olduğunu ilân ile memur tayinine başladı. Bu sırada Abaza Siyavüş Paşa vezir-i âzam bulunuyordu. Si-yavüş Paşa, hemşehrisi olan Abaza Hasau'a mektup yazarak cemiyetini dağıtmasını tavsiye ile iyi bir vilâyete tayin edileceğini yazdı. Abaza Hasan buna verdiği cevapta ocak ağalarından Bektaş Ağa ile Karaçavuş, Kethüdabey (Ocak kethüdası) Sarıkâtip,Delibirader, Gadde Kethüda,Samsuncu Ömer ve Tezkireci Gınâyî'nin başlarını istedi. Siyavüş Paşa bu mektubu pâdişâh ile saraydaki nüfuzlu adamlara gösterdiyse de ocak ağalarına gösteremedi. Bu sırada da ocak ağaları temizlendiğinden Siyavüş Paşa vaziyeti Ibşir'le Hasan Ağa'ya bildirdi ve cemiyetlerinin dağılmasını istedi. Aynı zamanda sipahilerin önayak olmasiyle vezir-i âzam olmak isteyen Ibşir Paşa'ya da :

— Dağlar başında mühür istenmez; eğer mühre talip ise buraya gelsin" diye haber gönderdi. Nihayet hükümet tarafından uyuşulmak üzere gönderilen Boynueğri Mehmed Paşa'nın tavassutiyle Ibşir Paşa'ya Halep ve Abaza Hasan Ağa'ya Türkmen ağalığı, Topal Mehmed Paşa'ya Karaman[513] ve ileri gelen sipahilerden Konya ayanı Hasan Ağa'ya da üç sene müddetle Bozuluş voyvodalığı verilerek hüccet yapıldı; henüz katledilmeyen Gadde Mehmed ile defterdar ve sairenin katilleri de vaid olundu ve bu suretle 1061 H. / 1651 M.

[513] îbşir'le beraber bulunan Topal Mehmed Paşa'ya âsilerin istekleri üzerine Karaman eyaleti verilince, Karaman Valisi Katırcıoğlu'na da Şehrizor valiliği ihsan olundu ise de kabul etmeyip Konya'da kaldı ve emrini getirtti. Fakat Ibşir Paşa'nın kendi üzerine memur edildiğuini duyunca Konya etrafına hendekler kazılıp müdafaa tertibatı almış ve sonra kendisine Hamideli yani İsparta sancağı verilmiştir

sonlarına doğru bu tehlikeli isyan bastırıldı. Böylece, ocak ağalarının Türkmen voyvodalığını üzerinden aldıkları Abaza Hasan memleketi vurup soymak ve adam öldürmek suretiyle kendisini hükümete pek pahalıya sattı.[514]

Hükümetin Ciddiyetsizliği Yüzünden Çıkan Yeni Bir Hâdise

1063 H. / 1653 M. de Konya ayanından olup kendisine Bozuluş voyvodalığı verilen hadım kardeşi Abaza Hasan yaranından Hasan Ağa'dan şikâyet olunması üzerine tahkikat yapılmadan derhal Hasan Ağa üzerinden voyvodahk abna-rak Usta Rıdvan denilen birisine verilip hazinenin darlığı sebebiyle peşin olarak bir miktar parası alınmıştı. Buuu haber alan Hasan Ağa, elindeki hatt-ı hümâyunu göstererek burasının kendisine üç sene için verildiğini söyledi; fakat Usta Rıdvan bir miktar kuvvetle Hasan Ağa'nın üzerine yürüyüp çarpış-tıysa da bozuldu ve Ankara'ya çekilip kuvvet toplamağa başladı; Hasan Ağa da eski kafadarları Ibşir Paşa ile Abaza Hasan'a haber göndererek yardım istedi; hükümet Rıdvan'ı tutarak Hasan Ağa üzerine İsparta Sancakbeyi Katırcıoğlu'nu memur etti; fakat Hasan Ağa kaçtı ve nihayet Türkmen ağalığı yine kendisine verilmek suretiyle iş bastırıldı.[515]

Devlete Nizam Vermek İsteyen İbşirin İkinci Muhalefeti

İbşir Mustafa Paşa, barışıklık olduktan sonra Halep valiliğine tayin edilip vilâyetine gitmişti; içinde vezir-i âzam olarak devleti ıslah etmek arzusu vardı. Devlet merkezinin acz ve za'fından cesaret alarak kendi eyâletinin haricindeki valilikler üzerinde de nüfuzunu göstermeğe başladı; hattâ Trablus-Şam beylerbeğiliğine tayin edilen Ömer Paşa'yı geri döndürmüş, o da Konya'ya gelerek Katırcıoğlu'na misafir olmuştu.

İbşir Paşa JTa/ep'te âdilâne bir idare kurmak suretiyle halkı tatmin ettikten ve Halep ayanının kendisine verdikleri hediyeler mukabilinde onlara Halep şehri haricinde bir ziyafet çektikten sonra bir nutukla

[514] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/319-320
[515] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/320

içinde olan muhalefet fikrini açmış, devleti idare edenlerin fena hallerinden, asker arasına ikilik soktuklarından halkın zulüm içinde yaşadığından, rüşvetle her işin bozulduğundan ve rüşvet kalkmayınca işlerin düzelmiyeceğinden bahsetmiş ve bundan sonra memuriyet verilirken rüşvet alınmamasını, vali ve kadıların üçer seneden evvel azledil memelerini, işlerin kanun dairesinde görülüp para ayarının düzeltilmesini ve bu karardan dönülmemesini K.ur'an-1 kerîm ve talâk üzerine yemin ettirmek suretiyle asker ve memurları tahlif eylemiş ve bu hususa dair Diyarbakır, Bağdad, Erzurum, Sivas, Karaman vesair Anadolu eyâletlerine mektuplar göndermişti. îbşir Paşa bu mektubunda 1062 H. /1652 M. senesi ilkbaharında memlekete nizam vermek üzere Maraş'da toplanmalarını da valilere bildirmişti.

îbşir'in adamlarından Hacı Bayram Sofu adında biri Konya valisi Katırcıoğlu'na gelip paşanın, mektubunu vermiş ve o da mektubu okuduktan sonra "Mektuba bak" diyerek kendisinin yanında bulunan Ömer Paşa'ya vermiştir. Katırcıoğlu mektubu getiren adama :

— "Bakın bire herifler, paşanız beni Öldürmek istedi, öldüre-medi. Hâlâ böyle suret-i salâhda tuğyan etmek ister. Ben dağ başında bir harami iken Hak Teâlâ bana böyle büyük ekmek verdi, hergiz padişah nusretinden dönmezim ve üzerime gelirse altı bin yarar askerim vardır; derbendleri kapayıp basıp kırarım ve size mektup dahi vermem, cevabım dahi budur; varın istediginiz gibi söyleyin bire kahbe avrath gidiler" diyerek yanından kovmuştur [516] îbşir'in teklifini diğer valilerin kabul etmemeleri üzerine iş kuvvete kalmış bir isyan hâdisesine meydan vermemek için hükümet de buna göz yummuştur. Seydî Ahmed Seydî Ahmed Paşa, Kara Ahmed Paşa'nın Paşa'nın kölesi olup Çerkestir; sarayda iken kazaen bir maceraları ağanın ölümüne sebep olduğu için dışarı çıkarılarak sancak beyi olmuştur. 1064 H. / 1654 M. de Maraş beylerbeğisi tayin edilen Seydî Ahmed Paşa memuririyeti mahalline giderken yeni Vezir-i âzam Ibşir Paşa ile tanışarak îbşir Paşa ona :

[516]Naîma Tariki, c. 5, s. 198. Katırcıoğlu Larende (Karaman)'de ölen bir sipahinin karısını kendi adamlarından birine istemiş ise de kadın varmamış. Bunun üzerine Katırcıoğlu kadını zorla alıp kendi adamına nikahlamış. Halk İstanbul'a şikâyet etmiş, Vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa, gelenlere tatmin edici cevap vermemiş. Bunun üzerine Şeyhülislâm Ebu Said Efendi, vezir-i âzam'a niçin bu mezalimi ümmet-i Muhaınmed'in üzerinden kaldırmıyorsun deyince Gürcü Paşa da, "Ol orospu oğlu için saklayıp müsamaha ederiz" diyerek icabında Katırcıoğlu'nun Îbşir Paşa'ya karşı kullanmak istediğini söylemiştir.

— "Senin gibi cesur bir vezire Maraş azdır" diyerek Paşa'yı Anadolu valiliğine tayin etmek suretiyle icabında kendisinin muavenetinden istifade etmek istemiştir.

Tab'an zulme meyyal olan Seydî Ahmed Paşa, îbşir'e güvenerek pervasızca halkı soymağa başlamış ve fenalıkları tahammül edilemez bir hal aldığından Kütahya ve havalisi halkı vasıtalı vasıtasız İstanbul'a, şikâyete başlamışlar. İstanbul'a gelenler îbşir Paşa'nın atının yularına yapışarak "Bu zalimi vilâyetimize sen musallat ettin" diye bağırmışlar ve sonra pâdişâha şikâyet ile kendisini 1065 H. / 1655 M. de Şehrizor (merkezi Kerkük) valiliği ile Boğazhisan (Çanakkale boğazı) muhafazasına tayin etmişlerdir. Seydî Ahmed Paşa Boğazhisar'a karşı Venediklilerin taarruzlarında iyi iş görmüş vilâyetine dönüşünde mezaliminden dolayı halk kendisini şehre sokmamış; bunun üzerine Karaman beylerbeğiliğine tayin edilmişti. Fakat bu sırada îbşir Paşa'nın katline sebep olan Kürd Mehmed, îbşir'in adamı olan Seydî Ahmed Paşa'nın Abaza Hasan ile anlaştığını haber ahuca pirelenip Konya'nın ileri gelenlerini toplayarak Seydî Ahmed Paşa'nın Anadolu'daki mezaliminden bahis ile onu Konya'ya sokmayacağını anlatarak kendisine yardım etmelerini istemiş ve aynı zamanda bu hususları arz için Konya*dan İstanbul'a, da bir heyet göndermiştir.

Kürd Mehmed, halkı korumaktan ziyade kendi hayatını korumak için bu tertibatı aldıktan sonra üç bin kadar sipah ile Konya'ya kapanıp müdafaaya karar verdiği gibi Konyalılar ağzından Seydî Ahmed Paşa'ya, vilâyetimize gelmiyesin, seni istemezler diye haber gönderdi. Seydî Ahmed Paşa bunu duyunca :

— "Bire bu gidiler ne yabana söylerler; bana pâdişâhın verdiği mansıbı zapt ettirmeziz demek ne herze yemektir? Hepsini kılıçtan geçiririm; bunlar Kürd Mehmed'in başının altındandır; Allah canımı almazsa onu bin parça edeyim" diye gelen adamı iade etti; derhal Abaza Hasan Ağa'ya haber gönderip kuvvet istedi; o da iki bin kadar tüfenkendaz yolladı. Seydî'nin maiyye-tinde de üç bin kendi kuvveti vardı; Kürt Mehmed mağlûp olarak Konya'ya kapandı; hükümet bunu haber alınca Karaman valiliğini Kör Hüseyin Paşa'ya verip Seydî Ahmed Paşa'yı Halep valiliğine nakleyledi ve derhal kalkıp gitmesi için bizzat padişah hatt-ı hümâyun gönderdi. Hükümet Seydî Ahmed ile Abaza Hasan'ın ittifakını haber alır almaz yeni bir isyanın Önüne

geçmek için Kürt Mehmed'i voyvodalıktan azl ile voyvodalığı Abaza Hasan'a vermiş, azlini haber alan Kürd Med-med memleketine gitmek istediğini söyliyerek Konya'dan çıkıp sapa yollardan Haleb'e varıp Seydî Ahmed Paşa aleyhinde tahrikâta başlamıştı. Bu tarihte, yani

1065 senesi sonlarında (1655 ekim) Halep valiliğinde Kara Mustafa Paşa adında bir vezir bulunmakta idi; Haleb'in Şeydi Paşa'ya verilmesi üzerine bu zat İstanbul'a döneceği sırada oraya gelen Kürd Mehmed'le görüşmüş, Kürd gerek Ibuna ve gerek Halep ahalisine Seydî Ahmed Paşa'nın mezalimi hakkında birçok şeyler söyleyerek kendilerinin de aynı akıbete uğrayacaklarını anlatmış ve istanbul'a, başvurulmasını tavsiye eylemiştir; bunun üzerine Halep ahalisi sabık valiye :

~ "Biz Seydî Ahme d Paşa'yı istemeziz, gelirse size yardım ederiz" diye onu salıvermeyip Seydî Ahmed Paşa'nın mütesellimin! geri döndürdüler; aynı zamanda İstanbul'a mahzar gönderip "Haleb'in Seydî Ahmed Paşa gibi levendi çok ve kapısı harcına kifayet etmez bir vezirin masrafına tahammülü yoktur; valimizden hoşnuduz" diye muhalefetlerini bildirdiler; eski vali Mustafa Paşa icabında müdafaa için Haleb'e kuvvet yolladı.

Seydî Ahmed Paşa, Halep'ten de istenmediğini duyunca Abaza Hasan'dan da kuvvet alarak gelip Haleb'i muhasara etti. Muhasara iki ay sürdü; şehir açlıktan çok bunaldı; hükümet Seydî Ahmed Paşa'ya bir iki defa nasihat için müracaat ettiyse de dinlemedi; nihayet kendisi Sivas valiliğine naklolunarak Halep valiliğine Murtaza Paşa tayin olundu; Kehleli Ahmed Paşa vasıtasiyle Seydî Ahmed Paşa'ya yollanan hatt-ı hümâyunda :

— "Halep üzerinden kalkıp gidesin ve rızama muhalif hareketin bademe duyulmasın" deniliyordu. Seydî Paşa, hatt-ı hümâyuna karşı itaat ederek Halep muhasarasını kaldırarak Sivas'a gitti.

Seydî Ahmed Paşa'nın iki vilâyet halkı tarafından kabul edilmemesine sebep olan Kürd Mehmed, Haleb'in düşmesi ihtimaline binaen oradan kaçarak Trablus-Şam'a gitti. Oradan bir sömbeki ile denize açılıp İstanbul'a kaçarken Adana sahillerinde yiyecek içecek tedarik ettiği sırada arkadaşlariyle beraber elde edilip öldürüldü.

Seydî Ahmed Paşa kalabalık maiyyetini doyurmak için âdeti üzere dört beş ay Sivas ve Tokat havalisini de vurup yağmalattı, envâ-ı

mezalim yaptı; Boğaz muhafazasına tayin olunup bazı mazul beylerbeyiler de yanında olduğu halde beş, altı bin sarıca ve sekban eşkıyasiyle Sivas'tan hareket etti; etrafı yağmalaya yağ-malaya Kütahya taraflarına geldiği sırada Silistire eyâletine tayin edildi ve hayatına kasd edilmiyeceğine dair padişah, hükümet ve ocaklı teminat verdiler. O da İstanbul'a geldi[517].

Van Hadisesi

Yine bu sekiz senelik Anadolu olayları arasında hiç yoktan bir de Van hâdisesi çıkmıştır. 1061 H. /1651 M. de olunmuştu; Mehmed Emin Paşa, henüz verdiği caizeyi çıkarmadan azlolunarak yerine ocak ağalarından Bektaş Ağa tarafından kendisinden külliyetli rüşvet alınan İbrahim Paşa adında birisi tayin edilmişti; fakat halk bu sonraki valiyi kabul etmediklerinden Fian'daki yerli-kulu askeriyle kapıkulu muhafızları arasında top, tüfenk muharebesi oldu. Hudut üzerinde cereyan eden bu tehlikeli durum nihayet Bitlis hâkiminin tavassutiyle bastırıldı; tbtahim Paşa idareyi ele aldı ve Mehmed Emin Paşa da kaçarak İstanbul'a, geldi.[518]

Basra Vak Ası

Basra beylerbeğisi Efrasyaboğlu Ali Paşa'-nın 1062 H. /1652 M. de ölümü üzerine, yerine oğlu Hüseyin Paşa vali olmuştu. Bunun beylerbeyliğini istemeyen amcaları Ahmed ve Fethi Beyler ve taraftarları Bağdad valisi Murtaza Paşa'ya külliyetli para vadiyle Bağdad'a. Ahmed Bey'in tayinim istediler. Murtaza Paşa, para tamama mebni kethüdasını askerle Basra'ya, gönderdiyse de halk Hüseyin Paşa'ya taraftar olduklarından kethüda muvaffak olamadı, bunun üzerine Murtaza Paşa, vaziyeti Ahmed Bey'in lehine olarak tstanhuVa. bildirdiğinden Ahmed Bey vali oldu ve beraberce hareket eden Murtaza Paşa bizzat Basra'ya giderek Ahmed Bey'i yerine

[517] Seydî Ahmed Paşa, bu kadar fenalık yaptıktan sonra kabahatinin afvını ümid etmediği halde basireti bağlanarak İstanbul'a gelmişti. Hattâ yanındaki adamlar "Ettiğimiz suç bağışlanacak mertebede değildir; bizim için İstanbul'a varmak kanaraya girmekle beraberdir" demirlerse de dinlememiştir (Naîma Tarihi, c. 6, s. 174)
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/321-324
[518] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/325

oturttu. Yeni vali Ahmed Paşa, Murtaza Paşa'ya vadettiği para ve hediyeleri fazlasiyle verdiyse de Murtaza Paşa buna kanaat etmedi. Kapan hanı'nda Basra ile alışveriş yapan tüccarlara ait bütün paraları istedi. Kendisine, bu paralarla eşyalarla tüccarın olup bu handa emniyet altında bulunması dolayısiyle ticaretin revaçta olduğu ve kimsenin bu para ve eşyaya el süremiyeceği büdirüdiyse de hırs ve tama'ı sönmeyen Bağdad valisi bu sözleri dinlemek istemedi. Hattâ bu halin bir isyana sebep olacağı anlatıldı, yine ikna edilemedi ve arzusuna mâni olmak isteyen Ahmed Paşa ile Fethi Bey'i öldürttü. Çıkan isyana Urban da iştirak etti. Murtaza Paşa kendi eşyasından da mahrum olarak canım kurtarıp Bağdad'a kaçtı; lâkin Bağdad halkı da kendisinden memnun olmadıkları için kapılan kapayıp şehre sokmadılar. Bunun üzerine azledilip Halep ahalisinin Seydî Ahmed Paşa'yı Haleb'e sokmamaları üzerine Murtaza Paşa Halep valisi oldu (1065 H. /1655 ekim) Basra valiliği yine eski vali Hüseyin Paşa'ya verildi.

îşte yukarıdan beri hulâsa ettiğimiz Anadolu ve Jrafc'taki iç olaylar memlekette asayişin ne derecede bozuk olduğunu valilerin ve maiyyetlerindeki levend, sarıca ve sekbanların neler yaptıklarını göstermektedir. Bu belli başlı vak'alardan başka diğer eyalet ve sancaklarda da buna yakın hâdiseler varsa da nisbeten ehven olduğundan bahsedilmedi.[519]

Siyasî Olaylardan Osmanlı - Venedik Mücadelesi

Hudut Devletleriyle Münasebetleri

Osmanlı devleti bu sekiz senelik (1648—1656) müddet zarfında tran, Lehistan, Rus, Avusturya ve Venedik gibi hemhudut devletlerden yalnız Venedik ile muharebe etmekte idi. Hanya kalesinin işgaliyle başlayan Girit işi uzun sürüp üzücü bir mahiyet almıştı. Kırım hanları ile olan hasmane münasebetler sebebiyle İstanbul'a gelen Leh ve Rus elçilerinin şikâyetleri hükümeti müşkül duruma sokuyorsa da bu hal bu devletlerle olan münasebatı harbe kadar Ötürmüyordu;yine bu tarzda Lehlilerin BoğdanMaki entrikaları

[519] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/325-326

Rusların Don kazaklarını tahrikleri de karşılık olarak Osmanlı hükümetinin şikâyetini mucip oluyordu; diğer devletlerle elçiler gidip gelmekte ve dostça münasebat temadî ettirilmekte idi.[520]

Girit Meselesi

Malûm sebepten dolayı 1055 H. /1645 M. de Girit seferi açılmış olup halen devam edip duruyordu; adanın merkezi olan Kandiye uzun mücadelelere rağmen hâlâ dayanmakta idi. Giritlin işgaline karşı Venedikliler de Mora ve Bosna'da faaliyete geçmişlerdi, nitekim Hanya muhasarası esnasında büyük bir Venedik donanması Balyebadra'ya. taarruz ile asker çıkardılarsa da muvaffak olamayıp çekilmişlerdi; yine bu sıralarda adalarına lâzım olan zahireyi almak için Zanta ve Kefa-lonya adası gemicileri Karh-eli sahiline hücum etmişlerse de epey telefat vererek kaçmağa mecbur olmuşlardı (1648). Bosna taraflarında vaziyet Osmanlıların aleyhine idi; 1057 H. /1647 M. de Dalmaçya taraflarına taarruza memur edilen Tekeli Mustafa Paşa fena halde mağlûp olduğundan Venedikliler Kırka sancağından mühim kale ve plangalar alarak ilerledikleri için tehlikeye düşen Bosna-saray halkı kendilerini müdafaaya kalkışmışlardı. Hudut üzerinde mühim bir kale ve sancak merkezi olan Kilis'in düşmesi Bosna taraflarındaki durumu zorlaştırdı; Kilis'in düşmesi İstanbul'a, Bildirilmiş fakat o sırada vezir-i âzam bulunan Hezarpâre Ahmed Paşa bunu ehemmiyetsiz göstermek isteyerek iki sancaklık yerin elden gitmesini Sultan İbrahim'den saklayarak bunu iki palanga (küçük kale) ile bir kilise olarak bildirmiştir; hattâ Bosna'daki fena durumu pâdişafefa anlatan Rumeli beylerbeğisi Damat Fazlı Paşa bunu Sultan ibrahim'in huzurunda vezir-i azamın yüzüne karşı da söylemiş ise de hükümdar yine vezir-i âzamin sözüne itimat ederek Fazlı Paşa'yı Azak kalesi muhafızkğiyle İstanbul'dan çıkarmıştır (1648).

Girit seferi başlayab dört sene olduğu halde Venedik balyozu (elçisi) serbest olarak İstanbul'da, oturup bura ahvaline dair hükümetine malûmat göndermekte idi. Venedikliler'e yardıma gelen Frenk donanmasından kaçarak Osmanlı hükümetine iltica ile îslâmiyeti

[520] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/326

kabul eden Fransalı bir kaptan[521] Venedik Koç'undan (cumhurbaşkanından) elçiye mektup geldiğini gizlice vezir-i azama haber verip derhal çavuşlar gönderilerek elçinin masası mühürlenip gelen mektup tercüme ettirilmiştir. Doç'un mektubunda Osmanlı donanmasının boğazdan çıkmasını geciktirdiğinden dolayı elçiye teşekkür olunmakta ve kendilerinin yetmiş gemi hazırlayıp bir kısmının Cezair donanmasının geleceği yoîa konup diğerlerinin de Osmanlı donanmasına karşı sevkedileceğîni, sultanlar, musahipler ve iş başında olanlar vasıta» siyle ne suretle olursa olsun kendi donanmalarının boğaza varıp oradaki donanmayı değiştirinceye kadar Türk donanmasının dışarı çıkmasının yine geciktirilmesini ehemmiyetle tavsiye eylemekte idi. Mektupta beyan edildiğine göre Boğaz dışında bekleyen Venedik donanmasında askere hastalık gelerek mevcudu azalmıştı.

Doç'un mektubunun münderecatı malûm olunca hükümet Venedik balyozunun mallarını müsadere ederek kendisini Ru~ melihisari'na hapsetmiş ve Venedik tercümanını da boğdurup denize attırmıştır (16 rebîulevvel 1059 / 1649 mart sonu).

1062 H. /1652 M. de Hırvat Beyi Zerinoğlu Venedik kalyonundan Nove sahiline çıkarılan askerle beraber Zadre (Zara) kalesini amanla teslim aldıktan sonra Mostar üzerine yürümüş ise de büyük bir fedakârlık mukabilinde Mostar gençleri kendisini yüz geri etmişlerdir.

Yine 1652'de İngiliz elçisinin tavassutuyla Venedik'ten bir elçi istenerek sulh yapmağa teşebbüs edilmişti. Ertesi sene başında gelen elçi Kandiye şehri için cizye ve donanma için bir para teklif etmişse de Kandiye teslim edilmedikçe sulhe yanaşılma-mıştı.

Hanya'nın zaptından itibaren 1656 senesine kadar on bir senede Girift yardım için on üç defa Akdenize çıkarılan donanmadan yalnız 1064 H. /1654 M. de Kara Murad Paşa kuman-dasiyle çıkan donanma Venedik donanmasına galebe edebilmiş diğerlerinde ya her iki taraf berabere kalmışlar veya bizimkiler mağlûp olmuşlardır. 1656'da Sarı Kenan Paşa'nm feci surette mağlûbiyeti Bozca ve Limni adalarının elden çıkmasını ve ıstan-buVun tehlikeye düşmesini mucip olmuştur.[522]

---

[521] Bu sırada düşman donanmasından namlı bir kaptan otuz kadar adamîyle kaçarak Boğaz muhafazasında bulunan Çatalbaş Mustafa Paşa'ya iltica ile islâmiyeti kabul etmiş ve maiyyetiyle îstanbuV& yollanarak kendisine tersane kaptanlığı verilmiştir (Naima tarihi, c. 6, s. 175, sene 1066).

[522] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/326-328

Deli Hüseyin Paşa Ve Girit Savaşı

Hüseyin Paşanın Kısa Tercüme-İ Hali

Hüseyin Pasa, Naîma Tarihi'ne göre Bursa i Yenişehir ve Enderun Tarihine nazaran da Kastamonulu bir Türk oîup zülüflü baltacı olarak saraya girmiştir. Zülüflü baltacılar^ sarayın hükümdar ailelerine mahsus harem kısmının odunlarını taşırlar ve kara hadım ağalarına da hizmet ederlerdi. Rivayete göre Baltacı Hüseyin bu ocakta acemi olarak hizmet ederken İran'dan gelen bir elçi, kurulmuş bir yay getirip: "Bu yayın kirişini çıkarıp yine kurmağa muktedir Osmanlılarda bazusu kuvvetli bir pehlivan ulunur mu?" diye sormuş; İstanbul'da aranmış, bunu bozup urmak değil kirişini bile oynatan henüz kimse bulunmamış; kızlar ğasının odasının duvarına asılan bu kurulmuş yay için bir pehli-n aranmakta imiş.

Baltacı Deli Hüseyin, kış münasebetiyle kızlar ağasının dasına odun taşırken duvarda asılı duran bu kurulu yayı görüp danın tenhalığından istifade ile yayı duvardan alıp bir kaç defa kip dururken "Ağa geliyor" denilince yayı karma karışık olarak erine asmıştır.

Kızlar ağası odasına gelip yayı bozulmuş vaziyette görünce bunu kimin karıştırdığını sormuş; ağanın kethüdası da "Deli Hüseyin odaya odun getirdi; yayı görünce abp bir kaç defa çekti ve sizin geldiğinizi duyunca kaçtı" demesi üzerine kızlar ağası memnun olmuş ve derhal Deli Hüseyin'i getirtip bir kaç defa çektirdikten sonra kethüdaya: "Bunu derhal iyice giydirin, padişaha götüreceğim" demiş. Hüseyin, padişahın huzurunda da yayı bir kaç defa çekmiş; bunu takdir eden IV. Murad îran elçisini davet ile Hüseyin'e yay çektirmiştir.

Deli Hüseyin, Iran elçisinin yanında da bu yayı talim yayı gibi çekerken fazla kuvveti sebebiyle yayı parça parça edip bu parçalan elçinin Önüne koyuverince pâdişâh ve maiyyeti memnun ve elçi ise mahcup olmuştur[523]. Deli Hüseyin bu suretle hâriku lâde bazu ve pençe kuvveti olan Sultan Murad'a intisap ve daha sonra imrahor ve pâdişâhın musahibi olmuştur.

---

[523] Son zamanlara kadar Topkapı Sarayının zülüflü baltacılar ocağın Deli Hüseyin Paşa'nm kırdığı yay olduğu söylenerek muhafaza edilen y şimdi sarayın Silâh müzesindedir

Deli Hüseyin bundan sonra Mısır beylerbeyliği ve kapt paşabk edip Bağdad seferinde IV. Murad'ın maiyyetinde bulunmuştur. Sultan Murad'ın vefatı üzerine adamlarının her bi i bir tarafa gönderilirken Hüseyin Paşa 1049 H. /1639 M.de ikinci defa kaptan paşalığa tayin edilmişti. 1050 H. /1640 M.de Karadeniz'e çıkan Deli Hüseyin Paşa Rus kazaklarının şaykalarmdan otuz kadarını alarak yüzaklığı göstermiş ve avdetim Silistre veya Özü valiliğine naklolunmuş tur. Deli Hüseyin Paşa 1051 H. / 1641 M. de Azak kalesin istirdadı için serasker tayin edildi; Kırım Hanı Bahadır Giray da beraberdi. îstanbuVdan istenilen barut zamanında gelmediği için kale alınamadı. Hüseyin Paşa aynı sene sonunda Bosna valiliğine naklolunarak orada epey iş gördü ve sonra Bağdad valiliğine gönderildi; 1054 H. /1644 M. de Bağdad'tan avdette Sultan ibrahim'in musahipleri arasına girmişken patavatsız sözleri sebebiyle bazılarını kırdığından aleyhdarlarının tesiriyle aynı senede Budin valiliğine tayin olundu[524].
Deli Hüseyin Paşa 1055 H. / 1645 M. de Budin valiliğinden alınarak Girip e naklolunup Hanya'nın muhafazasına tayin edildi ve kendisine vezaret hasları ve Mora sancağı arpalık verildi. Karadan Mbra'daki AnapolVye gelip on bir kıt'a bey gemileri, asker ve mühimmat ile aynı sene şevvalinin ikinci günü (21 kasım 1645) denize açıldıysa da fırtına sebebiyle tekrar Anapoye döndü ve nihayet aynı sene zilhiccesinden onbirine (28 ocak 1646) müsait bir hava ile üç günde Hanya'ya, geldi.[525]

Hüseyin Paşa Hanya Muhafızı

Hüseyin Paşa, 1056 H. / 1646 M. de Girit adasına geçtiği zaman vazifesi Hanya kalesi muhafız-muhafizi lığı idi. Koca adada yalnız bu kale Türklerin elinde bulunup adanın diğer şehir ve kaleleri Venediklilerde idi; ve ancak büyük kuvvet ve üstün bir donanma ile bu adada tutunabilmek mümkün olabilecekti; halbuki daha aşağıda görüleceği üzere üstün donanma yoktu, fakat bu gayretli ve azimli vezir, donanmamızın Venedik donanmasına galebe edememesi

[524] Hüseyin Paşa, Sultan İbrahim'in huzurunda bulunduğu sırada pâdişâhın nedimi Acem Mehmed ile lâtife ederken işi azıtarak Acem'e ağır sözler söylemesi ve aleyhdarl arının bunu fırsat bilerek kendisini istanbul'dan uzaklaştırmağa muvaffak olduklarını Naîma yazmaktadır (c. 4, s. 111).
[525] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/328-330

sebebiyle istediği asker, mühimmat ve cephanenin gelememesine ve gelenlerin de az olmasına rağmen bin müşkilâtla bütün yokluğa katlanarak askerin çıplak ve parasızlığına ve müteaddit defalar ayaklanmalarına bakmayarak yokluk içinde mücadelesine devam etti.
Hüseyin Paşa evvelâ 1056 muharrem /1648 şubat'ta Hanya'nın kuzey-batısında ve sahilde bulunan Kisamo kalesini almakla işe başladı. Adanın Rum halkına güleryüz gösterdi; Venediklilerin sekiz bini Rum olmak üzere on sekiz bin kişilik bir kuvvetle Hanya'yı muhasara edeceklerini haber alarak istanbvVa yazıp yardım istedi. Aynı zamanda Suda limanının dışına toprak sürüp Hanya'yı toptan muhafaza altına aldığı gibi Hanya etrafına hendek kazıp içerisini su ile doldurdu. Suda limanı tarafından yapılan çıkarmaya karşı bir kaç defa bizzat taarruza geçti. Hattâ kırk atlı ile gezerken Tuzla mevkiine kurulan pusudan üzerine çıkan düşmanı bu az mevcudiyle bozarak beş on kadarını bizzat eliyle öldürdükten sonra Marho ismindeki meşhur bir kaptanı da yıkıp bağlayarak Hanya'ya, getirdi. Bu suretle Hüseyin Paşa'-nın çok cesur ve fevkalâde kuvvetli olduğu Rumlar ve Frenkler arasında yayıldı ve aralarına korku saldı; hattâ ressamlar, Hüseyin Eaşa'nın Kaytos adındaki atiyle resmini yaparak Avrupa'ya, yolladılar. Tuzla müsademesinden kurtulanlar gemilerine kaçtılar; tutulan esirlerden düşman kuvvetlerinin Kandiye'&e toplanıp sonra karadan ve denizden Hanya'yı saracakları tahakkuk etmişti.
Türk kuvvetleri arasında süvari için at yoktu. Hüseyin Paşa fütuhatını ilerletmek ve etraftan haber almak üzere bir atlı kuvveti teşkiline başladı. Evvelâ Hanya fâtihi Yusuf Paşa ile Hanya'ya, getirilip yerli halka verilen yüz kadar atı geri aldığı gibi Tuzla savaşından aldığı atların da ilâvesiyle üçyüz kişilik bir süvari bölüğü kurdu.
Hüseyin Paşa 1056 cemaziyelevvel iptidalarında (1646 haziran) Suda limanının Hanya tarafındaki bir üssünü alıp tahrip etti. Bu sırada sabık Vezir-i âzam Sultanzâde Mehmed Paşa*-nm serdarlığiyle istenilen asker ve donanma geldi ve bununla Suda limanı kuşatıldı. Hüseyin Paşa Ebu-Koron ve Granbosa'yı aldı.[526]

Hüseyin Paşanın Serdarlığı

[526] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/330-331

Bu tarihe kadar Hanya muhafızı olan Deli Hüşeyin Paşa, Serdar Sultanzâde Mehmed Paşa'nın 1056 cemaziyelâhırında (1646 temmuz) Gim'de vefatı üzerine ordu erkânının kararıyle serdarhğa seçildi ve keyfiyet İstanbul'a, arzolunarak kendisine murassa kılıç, iki hıPat ve bir samur kürk ile serdarhk beratı yollandı (1056 şaban /1646 eylül). Bunun üzerine Hüseyin Paşa Hanya muhafızlığına Sekbanbaşı Kara Murad Ağa'yı

Sarası (daha sonra vezir-i âzam olan Kara Murad Paşa) vekil bırakarak kendisi gelip kumandayı ele aldı. Bundan sonra muhasara edilmiş olan Retmo'nun doğusunda yani Kandiye ile Retmo arasındaki Milopotamos (Servi Hisarı) kalesi alınıp onu müteakip bir buçuk aydan beri muhasara edilmekte olan Retmo elde edildi (1646 kasım). Bu muvaffakiyetleri müteakip zaptedilen Retmo, Kisamo, Ebu-koron, Milopotamos kalelerine muhafız asker ve cephane koyup sonra Hanya'ya döndü.[527]

Kandiye'nin Birinci Muhasarası

Serdar Deli Hüseyin Paşa, adanın merkezi olan Kandiye muhasarasına karar vererek keyfiyeti İstanbul'a yazıp mühimmat, top ve asker ile donanmanın gelmesini bildirdi. Kendisi de karargâh ittihaz ettiği Retmo'ya gelip 1057 rebîulevvelde (1647 nisan) Kandiye muhasarasına çıktı.

Adanın merkezi olan Kandiye'nin bir tarafı deniz olup üç tarafı da derin hendekti. Deniz ve karadan muhafazası için iki metîn tabyesi ve yine karşı tarafında da her biri bir hisar kadar büyük beş tabyesi olup daha başka küçük tabyeler de vardı.

Hüseyin Paşa tertibatını tamamladıktan sonra muhasara kumandanlığına Rumeli beylerbeğisi Hasan Paşa'yı tayin ile kendisi Retmo'ya döndü; bu sırada Kaptan-ı derya Fazlı Paşa ile gelen donanmadan bin beşyüz yeniçeri ile Anadolu'dan gelen asker çıkarıldı; Kandiye muhasarasında kullanılacak büyük topların karadan nakli pek müşkül olduğundan bunların donanma ile taşınması îcap ediyordu. Fakat Kandiye limanının Venedik gemileriyle dolu olması ve Osmanlı donanmasının da acele İstanbul'a çağrılması üzerine halka ve

[527] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/331-332

askere yollar açtırılıp toplar bin müşkülâtla kara yoluyla Kandiye önüne getirildi. Bu toplardan biri dokuz, ikisi yedişer ve üçü beşer okkalık gülle atmakta idiler. Sekiz yüz lâğımcı ile üçyüz topçuya ihtiyaç olduğu İstanbul bildirildi; daha sonra yine Kandiye'nin dağlık kısımlarına on balyemez topu daha gönderildi; Osmanlı donanmasının, Venedik donanmasına faik olmaması cihetiyle Kandiye deniz tarafından muhasara edilemediği için kale daimî surette hariçten yardım görüyordu; buna mukabil Venedik gemilerinin Boğaz dışında Osmanlı donanmasını dışarı çıkarmamak için beklemeleri sebebiyle osmanlı serdarı Kandiye'nin ikinci defa muhasarası esnasında emri geldi ve donanmayı alıp İstanbul* a, götürdü.[528]

Girit'teki Askerin İsyana Teşvik Edilmesi

Rumeli heylerheğisi vezir Zuruazen Mustafa Paşa, Girit'te Hüseyin Paşa'nm kumandası altında bulunmayı istemeyip bir isyan çıkartarak serdarlığı elde etmeği kurmuştu. Seferlerde kim serdar olursa onun maiyyetinde eyâlet valilerinin defterhâneleri yani tımar ve zeamet defterleri serdarın emrinde bulunup hizmet edenlerin veya ceza görecek olanların defterlerine serdarın emriyle kalem yürütülürdü. Zurnazen Mustafa Paşa bu umumî kaideye muhalif olarak serdardan Rumeli eyaletinin defterhânesini istemişti; bunun üzerine Hüseyin Paşa bu isteğe kızarak :

— "Ben serdarım, mahlûlât ve tevcihât bana aittir; senin alâkan nedir? Edebinle otur" diye kendisine ihtarda bulunmuş ve bu yüzden araları açılmıştı. Hüseyin Paşa'ya karşı ses çıkaramayan Zurnazen el altından, düşen (yani inhilâl eden) mahlûlleri satıp müstahiklerine vermez diye Hüseyin Paşa aleyhine askeri kışkırttı. Bundan başka asker, "Bize lüzumu kadar kuvvet, cephane ve lağımcı gelmezse siperlere girmeyiz" dedi; askerin bu muhalefetini Zurnazen ile Sekbanbaşı Mahmud Ağa derhal vesile yaptılar : "Serdarın küffar ile gizli sözü vardır" diye asker arasına bir söz bıraktılar; asker ertesi günü serdarın sarayına hücum ile kendisini öldürüp sarayı yakmak istedi; Hüseyin Paşa maiyyetine vurun diye izin verdiğinden iş alevlendi. Bir yeniçeri bizzat Hüseyin Paşa'yı öldürmek isteyerek üzerine

[528] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/332-334

saldırdığından Hüseyin Paşa bunu bir vuruşta ikiye ayırdı. Fakat isyan eden asker paşanın sarayını yakıp eşyalarını yağmaladı. Ertesi günü düşman karşısında isyan hareketinin vahametini anlayan Zurnazen ile sekbanbaşı, Hüseyin Paşa'nın yanma gelip askerle serdarı barıştırdılar;

asker "kasım gününe kalır, fazla kalmayıp gideriz" dediklerinden vaziyet İstanbul'a yazıldı.

Serdar Hüseyin Paşa kendisine karşı yapılan muameleden son derece müteessir olmuştu. Askeri topladı; şahsına olan isnat ve iftirayı reddedip teessüründen ağlayarak :

•— "Bire Allahtan utanmazlar, devlet şeref ve haysiyetini ve vezirlerin hürmet ve riayetini bilmezler; bu ettiğiniz edepsizlik nedir? Ben pâdişah-ı îslâmm vekili ve veziri ve cümlenizin serdarı değil miyim? Benim cürmüm ve kusurum nedir ki bu eziyet ve hakarete müstahik oldum? Kâfire şatır gönderdi demişsiniz; tutulan satırı getirin göreyim; bu kadar zamandır dîn-i mübîn uğruna mal ve canımla sâyu hizmet etmiş emekdar vezir iken böyle fena ve ağır töhmeti bana nasıl isnat ve iftira edersiniz? Allahtan korkmaz mısınız ? A'day-ı dinime karşı şerefimi ayaklar altına aldınız; muhalif-i din olan milletlerden hiç bir zümre serdar ve zabitlerine bu resme ihanet ettikleri hiç duyulmuş mudur? Cümle malımı garet edip yine benden ulufe istersiz; bu ne gûna insafsızlık ve edebsizliktir" demiştir.

Bu^ısyanın muharriklerinden olan Sekbanbaşı Mahmud, işin vehametinden korkarak hem paşanın gönlünü almak ve hem de üzerindeki töhmeti sümek için serdarın ayağına kapanıp askerin bilmemezlik ve tehevvür ile bir iş yaptıklarını, şimdi pişman olduklarını ve af talep eylediklerini, hepsinin uğrunda can ve baş feda edeceklerine kefil olduğunu söylemiş, Hüseyin Paşa'nın ayaklarını Öperek gönlünü almıştı. Bu sırada yeniçeriler de paşaya yardımcı olacaklarını taahhüd etmişlerdi.[529]

Kadriye'nin İkinci Muhasarası

Serdar Hüseyin Paşa'nın teessürü zâü olunca Kandıyenın tekrar faaliyete geçti. Kaptan paşanın şehadeti sarası sebebiyle derya beyleri denizden yardam teklifinde bulundular ve" Siz metrise

[529] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/334-335

girerseniz biz de denizden size yardım ederiz'* dediler; bunun üzerine serdar askerin zabitlerini çağırarak :
— "Beni kâfirle müttehiddir dersiniz, siz kale almak isterseniz metrise hazır olun; kürekçi ve cenkçi yardımına muhtacız derseniz donanma gemilerinde olan kürekçiler dışarı çıkıp metrise beraber girerler ve gemiler de top nakline yardım ederler; bundan sonra Özür ve bahane istemem" deyince sekbanbaşı ve diğer asker kumandanları muhalefet edemeyip sipere girmeğe muvafakat ettiler ve hep birden metris'e girildi. Düşmanın yaptığı hücum muvaffakiyetle tardedildi ve tabyeler tekrar ele geçti. Lâğım ve humbaralardan çok zayiat veriliyordu. Hattâ askeri isyana tahrik etmiş olan Sekbanbaşı Mahmud Ağa, bir ayağını humbara kopardığından dolayı dört beş gün sonra öldü (1059 H. /1649 M.).[530]

Hüseyin Paşa'nın Şöhretine Hased

Ser<iar aleyhindeki propaganda İstanbul'a kadargitmişti; İstanbul'dan gelen bir fermanda yeniçeri-hasedlerden ve azaptan bin beşyüz kişinin İstanbul'a iadesi emrolunmuş ve yerlerine üç bin yeniçeri ve bin sipahi yazılmıştı; bu ferman ocak ağalarından Kör Hüseyin Ağa ile yollanmıştı. Serdar bu sırada bu kadar askerin metrisden çıkarılması diğerlerine de sirayet edeceğinden bahs ile tehirini istedi ise de fermana muhalefet edilemiyeceği söylendiğinden serdar bunu tatbike mecbur oldu. Fakat bu hal diğer askerlere de sirayet ederek bir gece elli birinci cemâat ortasının tamamı ve elli üçüncü cemâatin yarısı ve on dokuz ve otuz sekizinci bölüklerin efradı tamamen ve kırk birincinin de bir miktarı kaçmış olduklarından bunların orta zabitlerinden başka kimse kalmamıştı; fermanın tatbiki bu fena durumu meydana getirdiğinden serdarın bütün gayreti yeniden boşa gitmişti. Kör Hüseyin ocağa iade edilen askeri İstanbul'u götürdükten sonra sekbanbaşılık ile tekrar Girid'e geldi.
Serdar Hüseyin Paşa'nın şöhreti her tarafta çalkandığm-dan ocak ağaları buna hased edip bir vesile ile kendisini bertaraf etmek istiyorlardı; bu hususta Yezir-i âzam Kara Murad Paşa'yı da ikna etmişlerdi. Fakat Murad Paşa derhal serdar aleyhine harekete

[530] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/335

geçmedi. Serdarı Girid'&e sekbanbaşı iken tanıyan v< maiyyetinde bulunan vezir-i âzam, Girid'deki askerî kumandanlara mektuplar göndererek Hüseyin Paşa'nın askere eziyet edip etmediğini, mahlûl olan zeamet ve tımarlan müstahiklere verip vermediğini, Kandiye'nin zaptında tekâsül edip etmediğini ve askerin isyanı sebebinin onun sû-i tedbirinden ileri gelip gelmediğini sormuş; eğer vâki ise sicil ve hüccet edip gönderiniz demişti.

Serdar Hüseyin Paşa bu mektupların münderecatına vâkıJ olmuş, hizmetinin takdir edilmediğine teessüf etmiş, yeniçerilerin Gtrid'deki ağa ve zabitlerini Rumeli, Anadolu beylerbeği ve san-cakbeyleriyle alay beylerini davet ederek vaziyeti hepsine bildir dikten sonra :

— "Baka, ihtiyarlar ve gaza yoldaşları; benim sây u hizmette kusurum ve müstahik olmayana dirlik tevcih eylediğim var ise söylen; hak kelâmı ne ise diriğ etmeyin; dünya ve ahrette sizden de şehadet isterim" deyince hepsi birden :

— "Bizim bu adada üç dört senedir bulunmamız sizin görüp gözetmeniz sayesindedir. İllâ bu makule bir büyük kale muhasarasına iki, üç sene yaz ve kış oturup mütemadi surette harbe tahammül ne mümkündür? Biz sizden her veçhile hoşnuduz ve zerre kadar incindiğimiz yoktur. Düşen mamulleri kılıç ehli olanlara verip müstahik olmayanlara vermediniz, kale hususunda kusur etmediniz. Aramızda zuhur eden lâyıksız hareket dört seneden beri çekilen muhasara sıkıntısına tahammül edilemediğinden ve bıçak kemiğe dayandığındandır. Hakikat-i hal ne ise arzederiz" diye cevap verdiklerinden bu hususta tertip edilen mahzar ve hüccet îstanbuVa yollandı.

G^rit ordugâhının bu hususlaki şehadeti Hüseyin Paşa aleyhdarlarını sükûta mecbur etti. Yoksa kendisine sû-i kasd muhakkaktı. 1059 şevvalinde (1649 ekim) gelen bir hatt-ı hümâyunla Kandiye muhasarasına ihtimam olunarak bir adım geri çekilinmemesi tavsiye olunuyor ve külliyetli asker yollanacağı bildiriliyordu. Fakat dört beş bin dinç asker gönderileceği lâfta kalıp ancak üçyüz yeniçeri, yetmiş seksen kadar sipah yani süvari gelmiş ve bu hal hem serdarı ve hem askeri yese düşürmüştü. Kandiye kumandanı gönderilen askerin dört yüz kişi bile olmadığını Sakız hıristiyanları vasıtasiyle haber aldığından müsterih olarak kaleden pervasızca çıkıp taarruz eylemekte idi.

Serdar Hüseyin Paşa Kandiye kalesine karşı iki, üç yerde kale bina edip yeni gelen askeri o kalelere koyup eski askere izin verirdi.[531]

Serdar Hüseyin Paşa'nın Mühim Bir Başarısı

1060 senesi şaban ayında (1650 ağustos) Türkler tarafından esir edilen General oğluyla Venedik-bir başarısı lilerin esir ettikleri Ayamavra beyinin mübadelesini ve diğer esirlerin de üçer yüz kuruş verilmek suretiyle serbest bırakılmalarını görüşmek üzere Kandiye kalesinden bir heyet gelmişti. Zahirî vazifesi bu olan hey'etin asü maksadı vaziyeti tecessüs ederek ona göre taarruza geçmekti. Serdar Hüseyin Paşa, bu hey'eti merasimle kabul ederek tekliflerini dinledikten sonra :

— "Biz ceneral oğlunu salıvermeyiz; Ayamavra beyinin de salıverilmesi kat'iyyen muradımız değildir. Bizden esir olanlardan dolayı hatırımız kırılmaz. Zira biz buraya Allah için gaza niyetine gelmişiz; şehid ve esir olanların ecirleri Allah üzerindedir; eğer kaleyi teslim ile adadan tamamen el çekerseniz size aman verip yerlerinize götürürüz; başka türlü anlaşmak mümkün değildir" sözleriyle, onları geri döndürdü.

Bundan sonra bir gece orduya baskın yapmak üzere hazırlanan Venedik plânı elinde olarak baskın gecesi kaçıp serdara iltica eden biri tarafından vaziyet haber verildiğinden Hüseyin Paşa ona göre hazırlandı; serdar askeri iki bölük edip sağa ve sola ayırdı ve asıl kuvvetlerin bulundukları yeri boş bıraktı. Gece düşma"n bu boşluğa hücum ederek Türk kuvvetlerinin arasına düşürüldü ve gerilerini de Hüseyin Paşa çevirdi. Kalenin iki kapısından çıkan düşman kuvveti on bin kadardı. Pusudan çıkan Hüseyin Paşa ile sekban başı iki ateş arasında kalan Kandiye kuvvetlerini üçyüzü hariç olmak üzere tamamen imha ettiler; Hüseyin Paşa düşman kellesinden kule yaparak bu büyük muvaffakiyeti düşmanlarına gösterdi (16 şaban 1060 / 14 ağustos 1650).

Hüseyin Paşa yalnız Kandiye muhasarasiyle meşgul olmayıp sevkettiği bölükler vasıtasiyle adanın diğer yerlerindeki ufak kale ve palangaları da alıyordu; fakat asıl iş adanın merkezi olan Kandiye kalesi idi;

[531] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/336-337

halbuki ne istenilen asker ve ne harp levazımı ve hattâ askerin ulufesi yarı yarıya olsun gönderilemi-yordu; bu yüzden Girit işi uzuyor ve buna mukabil düşman daimî surette takviye kıt'aları alıyordu.

Bu haller dolayısiyle 1066 H. / 1656 M. senesinde Kandiye muhasarasındaki askerler tarafından hükümete gönderilen feryad-nâmede : "Bu tarafın ahvali perişandır; kuvvet azdır, maaşımızı vakit ve zamaniyle alamadığımızdan durumumuz fenadır, düşmandan kale almak değil alınanları da muhafaza etmeğe kuvvet ve kudretimiz kalmamıştır; eğer bu yıl vezir-i âzam umum yeniçeri ve sipah ile gelirse ada tamamen alınır, aksi takdirde muhafaza dan el çekerek aman ile kaleleri düşmana teslim edeceğiz" deniliyordu.

Bu kât'î müracaat üzerine pâdişâh huzuıyıe u^ madi görüşüldü. Herkes bir türlü söyleyip işi uzattılar; geceleri vezirlerin konaklanndaki görüşmelerden de esaslı bir netice hasıl olmadı; en son eski Vezir-i âzam Siyavüş Paşa'nm serdarhkla Girid'e gidip Hüseyin Paşa'nm da kaptan-ı deryalığına karar verildi; fakat bu da hâdiseler sebebiyle fi'le çıkamadı.[532]

Hüseyin Paşanın Saderette Daveti

Yine 1656 senesinde Vezir-i âzam Malatyalı Süleyman Paşa nın azli tekarrur edince yerine Girid serdarı Hüseyin Paşa'nm getirilmesine karar verilerek kapıcılar kethüdası vasıtasiyle mühr-i hümayun gönderildi ve Hüseyin Paşa gelinceye kadar sadaret kaymakamlığına Zurnazen Mustafa Paşa tayin edildi. Fakat aralarındaki malûm hâdise sebebiyle Hüseyin Paşa'dan korkan Mustafa Paşa, bir yolunu bulup kendisini vezir-i âzam-hğa tayin ettirdi ise de bu sırada çıkan meşhur Çmar Vakıası yüzünden dört saat sonra isyan eden askerin kendisini istememeleri sebebiyle azlolunarak yerine Siyavüş Paşa ikinci defa veziriazam oldu.[533]

Girit'teki Tehlikeli Durum

Bu sene de Girid işi büsbütün fenalaşmıştır. Çünkü şöyle böyle Girid'e

[532] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/337-339
[533] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/339

asker ve mühimmat götürmekte olan Kenan Paşa kumandasındaki donanmamız, boğaz Önünde pek feci surette mağlûp olmuş evvelâ Bozcaada ve sonra da Limni adası elden çıkmıştı. Böylece, değil Girid'e yardım, tstanbuVvm müdafaa vaziyeti bile zorlaşmış ve bir panik başlamıştı.

Osmanlı donanmasının yenilmesinden artık Giritfe yardım yapılamıyac ağından dolayı cesaretlenen Kandiye kalesindeki Venedik kuvvetleri aldıkları yirmi bin kişilik bir yardımla kara ve denizden ansızın taarruza geçmiştler. Fakat gazi serdarın bizzat mukavemeti ve bilhassa meşhur Katırcıoğlu Mehmed Paşa'nm fevkalâde cesaret ve manevrası sayesinde dört beş saat süren muharebede düşman yarı kuvvetini kaybederek kaleye çekilmiştir ,1067 rebîulâhır / 1657 ocak). Bu muvaffakiyetten beş buçuk ay evvel sadr-ı âzam değişerek Boynueğri Mehmed Paşa'mn vrine Köprülü Mehmed Paşa vezir-i âzam olmuştu.[534]

Köprülü'nün Hüseyin Paş'yı İstirkabı

Serdar Deli Hüseyin Paşa gibi şöhret sahibi bir veziri, yeni Vezir-i âzam Köprülü Mehmed Paşa istirkap ediyordu; serdarın Girid'de yokluk içindeki başarıları, Kandiye kalesinden başka hemen bütün adayı elde etmesi ve bundan dolayı Sultan Mehmed'in kendisine temayülü sebebiyle iki defa onu vezir-i âzam yapmak istemesi gibi haller Koca Köprülüyü kıskandırmış ve bu hal Hüseyin Paş^ı için bir tehlike teşkil etmişti.

Köprülü Mehmed Paşa ilk muvaffakiyetlerini müteakip şöhretine hased ederek sadarete getirilmesinden korkduğu Hüseyin Paşa'nm hakkından gelmek isteyerek 28 recep 1068'de (1 mayıs 1658) serdarlıktan azledip katletmek üzere bostancı hasekisi*Ib rahim Ağa vasıtasiyle o sırada padişahın bulunduğu Edirne'ye davet ile yerine İstanbul kaymakamı Kör Hüseyin Paşa'yı tayin ettirdi.

Köprülü, Deli Hüseyin Paşa'nm mezalimini pâdişâha arzederek bu kadar senede bu kadar bin akçe ve mühimmat gönderildi; kendisi para biriktirmekle meşgul olup bir iş görmedi ve daha buna benzer aleyhinde epi veriştirip tarihî hakikatlere aykırı olan sözlerle genç

[534] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/339

hükümdarı Hüseyin Paşa aleyhine tahrik etti. Fakat Hüseyin Paşa baltacılıktan çıkma olduğu için gerek Dar-üs-saâde ağası Solak Mehmed Ağa'nın-ki Köprülü onu oğulluğu olarak kabul etmişti - ve gerek Reis-ül-küttap Şamîzâde ile valide sultanın müdahaleleleriyle Hüseyin Paşa ölümden kurtuldu; hattâ bunlar :

-— "Bu kadar zamandır Girit gibi bir cezirede hizmeti sebk eden namdar bir vezir ne töhmetle katlolunsun? Katli mucip bir töhmeti varsa fetva alınıp Öyle hakkından gelinsin" diye Hüseyin Paşa'yı müdafaa eylediler. Köprülü ayak basıp "Zâlimdir" dedi ise de müdafaa edenler :

— "Şikâyetçileri yok, böyle hafif sebeplerle öldürülse halk gareze hamlederler; hakkında söylenen sözler isbat olunmak lâzım olup sabit olursa fetva alınmak icap eder" diye Köprülü'nün sözlerini reddettiler. Köprülü Mehmed Paşa dediğini yaptırmak isteyerek Şeyhülislâm Bolulu Mustafa Efendi'den Hüseyin Paşa'nın katli hakkında fetva istedi ise de o da katli mucip bir suçu olmadığını Şemizâde Mehmed Efendi vasıtasiyle ve gayet tatlı dil ile vezir-i azama bildirildi ve böyle namdar bir vezirin katlinde mahzurlar vardır; kendisine bir mansib verilsin şiddeti sebebiyle bir zulüm yapar ve şikâyetçileri gelerek katlolunur diye tavsiyede bulundu. Köprülü Mehmed Paşa Şeyhülislâmın itirazlarını mimlemekle beraber tavsiyesini kabul etti.[535]

Hüseyin Paşa'nın Son Memuriyeti

1068 şevval (1658 temmuz)'de Hüseyin Paşa Paşanın son Edirne'ye gelip pâdişâh tarafından kabul olunarak memuriyetleri kaptan-ı deryalığa tayin edildi. Köprülü, bunun deryabeyleri ve adalardan para almak sevdasına düşerek bu suretle hakkından geleceğini tahmin etmişti. Halbuki Hüseyin Paşa'ya arka olan dâr-üs-saâde ağasiyle diğer kapı yoldaşları kendisine gizlice haber gönderip "Olmaya ki, derya beylerinden, tersaneden ve adadan bir şey alasın, bin canın olsa birini kurtaramazsın" diye vezir-i âzamin, aleyhindeki kasdını bildirdiler.

Filhakika Hüseyin Paşa böyle bir hale teşebbüs etmediği gibi hattâ derya beylerinin âdet üzere veregeldikleri, köle, saat, çuha, kumaş, ehram makulesi mutad olan hediyeleri de almadı. Köprülü bu

[535] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/340-341

tertibinde muvaffak olamayınca 1069 rebîulevvel / 1658 kasımda Hüseyin Paşa'yı kaptanlıktan alarak Rumeli beylerbeyiliğine nakleyledi.

Hüseyin Paşa kaptanlığında GincFtlç tedarik ettiği para ile idare olundu; Rumeli'ye nakledildikten sonra parası tükendiğinden maiyyetindeki levendlerin ulûfesiyle diğer bazı masarifine medar olmak üzere zahire baha namiyle zenginlerden bir miktar para toplaması ve onları sıkıştırması sebebiyle vezir-i âzamin eline fırsat geçti. Rivayete göre Köprülü Mehmed Paşa Filibe Kadısı Süleyman Efendi'ye gizlice adam gönderip Hüseyin Paşa'nın mezalimi var ise arz-ı mahzarla şikâyetçilerinin İstan-buVa gönderilmesini yazmış ve o da göndermişti.[536]

Hüseyin Paşa'nın Katli

Abaza Hasan Paşa isyanını bertaraf eden Köprülü Mehmed Paşa artık tamamen serbest kalarak Hüseyin Paşa'nın hakkından gelmeğe karar verdi ve onu tatlı dilli ve iltifatı havi bir emirle îstan-buVa. davet etti, geldiği zaman güler yüz gösterip kürk giydirdi

ve o gece padişahı görüp Hüseyin Paşa aleyhindeki şikâyet mahzarlarını arz ile katline müsaade aldı. Ertesi günü saraya davet edilen Hüseyin Paşa'ya Sultan Mehmed: On beş sene Girifte serdar olup her sene hazineden giden bu kadar bin kesenin onda birini mahalline sarfetmediğinden, hizmetin muattal kaldığından, Kandiye'nin alınması pek yakın iken ihmal ve müsamaha ettiğinden ve emekdarlığına binaen, kendisi hakkında takibat yapılmayıp şimdi de Rumelinde celb-i mâle başladığından dolayı kendisine itab edince; Hüseyin Paşa kendisini müdafaa edebilecek taiâkati olmadığı için bu ithamlar karşısında :

— "Bana edenleri Allaha havale eyledim; beni çoktan öldürtmek isterlerdi; bu arz-ı mahzarları ısmarlayıp getirttiler" diye Köprîlü'nün tertibatını îma ettiyse de dinlenmeyip hapsolun-mak üzere Yedikule'ye gönderildi. Kendisini kurtarmak isteyenlerin ricaları fayda vermedi; hapsinden iki gün sonra boğulmak suretiyle öldürüldü (3 rebiulâhır 1069 ve 1658 araJık). Kabri Yedikule'de Yaldızlıkapı

[536] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/341

(Mücevherkapı) bahçesindedir. III. Ah-med'in kızı Saliha Sultan'ın ilk zevci Sarı Mustafa Paşa bunun oğludur; Hanyo, Retmo ve tmadiye'de cami ve mektepleri vardır. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, Kandiye'yi aldıktan sonra camie tahvil ettirdiği müteaddit kiliselerden birini de Deli Hüseyin Paşa adına camie çevirmek kadirşinaslığında bulunmuştur.

Şehadeti münasebetiyle Deli Hüseyin Paşa ağzından bir türkü

Benimle Girit'te olan gaziler Bu imiş alnımda yazılan yazı Cenk içinde uyanırım ben böyle Bin yedi yüz küffar kestim elimle Ben gittim hünkârım sen binler yaşa Birgün lâzım olur Hüseyin Paşa Uğrarsa kabrime eğer yolunuz Şehitler, gaziler kaldım yalunuz

Elveda gaziler unutman bizi Elveda gaziler unutman bizi Şehitlik isterdim kendi dilimle Elveda gaziler unutman bizi Devlete hıyanet etmedim hâşİ Elveda gaziler unutman bizi Hüseyin Paşa'ya fatiha kılınız Elveda gaziler unutman bizi.[537]

SOFÎYYE RİCALİ VE KADI-ZÂDELÎLER

Türkiye'deki Tarikatler Hakkında Bir İcmal

XV, yüzyıl ortalarından itibaren tasavvuf cerayaları

Osmanlı talihinin birinci cildinde ondördüncü yüzyılın ikinci yarısından onbeşıncı yüzyılın ortalanna kadar Osmanlılar zamanındaki tasavvuf cereyanlarmdan bahsetmiştik. Onbeşinci yüzyıldan İtibaren bilhassa tedrisi tasavvuf dediğimiz ilmî tasavvuf daha kuvvetli olarak yayılmağa başlamış, hududun genişlemesi nisbetinde muhtelif tarikat zümreleri Osmanlı mem-leketlerıöde yer alarak âyîn ve tarikatlerini neşretmeğe başlamışlardır.

Onbeşinci yüzyılın ikinci yarısından onaltmcı yüzyıl ortalarına kadar AnkarcCh. Hacı Bayram-ı Velî halifelerinden Ak Şemşeddin namiyle maruf Mehmed bin Hamza ile Vefa mahlâsiyle meşhur Konycfh. Şeyh Muslihüddin Mustafa ve Çelebi Halife denilen Cemalüddin Aks ar ay î, Sünbül Sinan, Merkez Muslihüddin, İbrahim Gülşenî, Ümmî Sinan, Şaban-ı Velî gibi muhtelif tarikat erbabı oları arif zatlar kendi

[537] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/341-342

tarikatlerini neşrederlerken bu tarikatlerden herhangi birisine intisap ederek vahdet-i vücut felsefesini neşreden Melâmiyye ricali de görülmektedir.

Osmanlı memleketlerindeki bu bir asırlık fikrî hayat - adedi mahdut bazı âlimler müstesna olarak - daha sonraki onyedinci yüzyıla nisbetle serbest olduğu için tarikat erbabının neşriyatına karşı iki taraf arasındaki münakaşa fikir ihtilâfından ibaret kalmakta idi; zaten tarikatleri doğuran sebeplerden birisi de meşrep, meslek ve düşünceler arasındaki fikir ihtilâfları olduğundan buralara intisap edenler de yine aynı meslek ve meşrepteki insanlardı.

Onbeşinci yüzyıl ortalariyle onaltıncı yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı ülkelerinde en çok yayılan tarikat Şirvanlı Ş eyh Yahya'ya mensup Halvetiye tarikatı olup Sünbüliyye, Gülşeniyye, Şem-siyye \e Ahmediyye ve saire gibi muhtelif kollar halinde genişleyerek devam etmiştir[538] Mevlâna Celâlüddin Rumî'ye mensup olan Mevlevîlik ondördüncü asnn ilk yarısından itibaren Anadolu'da, yayılmağa başlayıp Osmanlı devletinin kuruluşundan sonra onun hudutları içinde de yayılmıştır.

Osmanlı memleketlerinde ilk yayılan tarikatlerden Nûrbah-şiyye tarikati[539], Yıldırım Bayezid'e damat olan Emîr Sultan denilen Şemseddin Mehmed bin Ali El-Hasan El-Buharî vasıta-siyle Bursa'da kurulmuş ise de kendisinden sonra çok devam etmemiş "ve iki nesil sonra münkariz olmuştur.

Bundan başka Hacı Bayram Velfye mensup Bayramiyye tarikati de bilhassa Melâmiyye, Şemsiyye, Celvetiyye olarak müteaddit kollar ve o kollarda bir takım şubelere ayrılmak suretinde devam etmiştir. Bunlardan sonra Osmanb hudutlarının Basra, Mısır taraflarına kadar genişlemesi Irak, Suriye ve Mısır'da intişar etmiş olan tarikatlerin de Anadolu ve Rumeli'de yayılmalarını mucip olmuştur ki Kadiri, Rifaî tarikatleri bunun önünde gel-

---

[538] Halvetiyye tarikatinin kurucusu Şeyh Ömer Ekmeleddin olup bir çok yerlere halife göndermek suretiyle bu tarikati her tarafa yayan pîr-i sâni yani bu tarikatin ikinci pîri sayılan Seyyid Yahyay-i Şirvanî (vefatı 869 H./1464 M.) dir. Osmanlı memleketlerinde Halvetiyye tarikati Şirvanfnin Pîr Mehmed Erzincanî, Ömer Ruşenî, Alâüddin Rumî ve Habib Karamanı vasıta-lariyle yayılmıştır. îstanbuVâa Koca Msutafa Paşa'nın yaptırdığı tekke Pîr Mehmed Erzincanî halifesi Cemalüddin Aksarayî için yapılıp daha sonra buraya Sünbül Sinan Efendi şeyh olmuştur.

[539] Nûr bahşiyye tarikati Necmeddin Kübra'ya (vefatı 618 H. / 1221 M.) mensup Kübreviyye tarikatinin bir şubesidi

mektedir [540].

Bu muhtelif tarikat zümrelerinin şeyhleri bulundukları şehir ve kasabalarda ve devlet merkezinde hükümet işlerine karışmayarak kendi âlemlerinde zikr, sohbet ve bazılarına verilen büyük camilerin kürsü şeyhlikleriyle ve va'z ve nasihatle halkın irşadiyle uğraşırlardı. Bu asırlarda gelen şeyhlerin hemen hepsi hem şer'î ve hem tasavvuf! ilimlerde malûmat sahibi oldukları gibi arala rında şair, musikişinas olanlar da vardı.[541]

Ak Şemseddin Mehmed Bin Hamsa

Hacı Bayram Velî halifelerinden olan bu zat istanbul fethinde bulunarak pâdişâhı bu feth teşvik etmiştir. Daha sonra memleketi olan Göynüfc'e çekilen Ak Şemseddin 863 H. /1459 M. d orada vefat etmiştir. Bayramiyye tarikati şubelerinden Şemsiyye tarikatı buna mensuptur. Ak Şemseddin'in tasavvuftan (Risale-i nur), (Hall-i müşkilât)^ ve Maddet-ül-Hayat ismiyle de tıbtan bazı tecrübeleri havi eseri vardır.[542]

Muslihuddin Vefa

Fatih ve II. Bayezid devirlerinde Konyalı Şeyh Muslihuddin Vefa'nın istanbul'da, hâlâ ismine mensup mahallesindeki tekkesi münevverlerin toplandığı bir yerdi. Kendisi Zeyneddin Hâfî'ye mensup Zeyniyye tarikatinden olup Burscfâa medfun Abdüllatif Mak-desî'den (Vefatı 856 H. /1452 M.) hüâfet almıştır. Şeyh Vefa tekkesi (Tezarruat) sahibi Sinan Paşa ile Molla Lütfi, Bursalı Hocazâde, Zenbilli Ali Efendi, Şair Balıkesirli Zatî ve sair münevverler buranın müdavimi idiler; zamanında büyük bir hürmete mazhar olan Şeyh Vefa, 896 H. /1491 M. de vefat ettiği vakit cenaze namazında bizzat II. Bayezid de bulunmuş ve kefenini açarak yüzünü öpmüştür.(Evrad-ı Vefa) (Makam-ı

[540] Rifaiyye ve Kadiriye tarikatleri daha on dördüncü asır sonlariyle onbeşinci asrın ilk yansında Anadolu'da vardı. Bizim metindeki mütaleamız bu tarikatlerin onaltıncı asnn sonlarında bile diğer tarikatlere nazaran inkişaf edememeleridir. Kadirîlik Eşref-i Rumî (Ahdullah-ı Rumî) ile Osmanlı ülkesine girmiş fakat diğerleri gibi süratle yayılamıyarak ancak onyedinci yüzyılda Tos-ya'li İsmail Rumî'den (vefatı 1041 H. / 1631 M.) itibaren taanımüme başlamıştır.

[541] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/343-345

[542] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/345

sülük), (Sâz-ı irfan) ve kozmografya-daıı İstanbuVnn tul ve arzına göre tertip ettiği Ruznâme-i Vefa isimli eserleri vardır.[543]

Osmanlı Memleketlerinde Tarikatlarını Neşreden Halvetiyye Büyükleri

Bunlardan birincisi Çelebi Halife diye şöhret bulan Cemaiüddin Halveti[544] ile Cemaleddin lshak Karamanı2[545]ve Sünbüliyye tarikati pîri Sinanüddin Sünbül Sinan[546] ve Halvetiyye' nin Qnişeniyye şubesini kuran Diyarbakırlı îbrahim Gülşenî[547] ve Sinaniyye şubesi kurucusu İbrahim Ümmi Sinan[548] ve bunun halifesi Seyid Seyfullah[549]onaltıncı asırda gelmiş olan Halvetiyye tarikati ulularından

[543] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/345

[544] Cemal-i Halveti aslen Karaman'h. bir ailedendir. Yahyay-î Şirva-nî'nin halifesi Erzincanlı Pir MehmedMen hilâfet almış ve Amasya'da bulunurken II. Bayezid'in cülusu üzerine îstanbuVa gelmiş ve sonrza Hicaz'a gitmiştir. Yirmiden fazla ilmî eseri vardır. Vefatı 899 veya 912 hicret senesinde (1494 veya 1506)Mir.

[545] Bu da Karaman'h. olup Habib-i Karamanî'nin halifesidir; vezir-i âzam Pirî Mehmed Paşa'nın İstanbul'da yaptırdığı tekkesinde şeyhlik etmiştir Vefatı 923 H. / 1517 M. de ve kabri Haliçteki Süf/üce'dedir; müteaddit eserlerinden biri olan Vahdet-i Vücud risalesi esbak Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi tarafından tercüme olunmuştur.

[546] Sünbül Sinan Efendi Merzi/bn'ludur; hem zahir, hem bâtın ilimle-lerinde âlimdir. Çelebi Halife, yani Cemaleddin Haîvetî'den hilâfet alıp şeyhine damat olmuştur. Şeyhinin hacda vefatı üzerine yerine Koca Mustafa Paşa tekkesine şeyh olmuş ve vefatı tarihi olan 936 H./1529 M. senesine kadar şeyhlik etmiştir. Tasavvufî üç beyti:

Ezelden aşk oduna yâna geldim Saray-ı vahdet olmuşken makamım Çü birdir Sünbülî mârufu arif
Anın çün tâ ebed mestâne geldim. Bu keseret âlemin seyrâne geldim. Edip dâva deme irfana geldim.

[547] Diyarbakırlı olan İbrahim Gülşenî, Aydın'k Ömer Ruşenî halifelerinden olup Mesneviye nazire olarak Ma'nevî ismiyle farsca manzum kırk bin beyitlik bir eseri vardır. Bundan başka arifane risaleleri de görülüyor. Gülşenî 940 şevval H. / 1534 nisan M. senesinde Mısır'da vefat etmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın vezir-i âzamı meşhur İbrahim Paşa bunun hakkında bazı münasebetsiz isnadlarda bulunarak kendisini İstanbul'a getirtmiştir. Bunun üzerine pâdişâhın emriyle iptida İbn-i Kemal bununla görüşmüş zahir ve bâtındaki ilim ve irfanına hayran kalıp keyfiyeti padişaha arzetmiş ve sonra bizzat Sultan Süleyman tarafından kabul olunarak kendisine karşı yapılan hatadan dolayı özür dilemiştir (Âlî tarihi, basılmamış ikinci cilt, varak 9 ve 10).

[548] İbrahim Ümmî Sinan Bursa'h veya Pizrerc'Iidir. Babasının adı Ab-durrahman olup İstanbul'da tahsil görmüş, Konya'ya giderek Habib Kara-manî'ye intisap eylemiş, sonra Halvetiyye tarikatinin orta kolunu kuran Yiğitbaşı Şeyh Ahmed Efendi'den hilâfet alarak İstanbul'da Şehremini taraflarındaki tekkesinde şeyhlik etmiştir. 958 veya 976 (1551 veya 1568) tarihinde vefat edip JSyup'ta Olukbayır tarafında halifesi Nasuhi Efendi tekkesinde medfundur.

Erenlerin sohbeti ele giresi değil İkrar ile gelenler mahrum kalası değil
İkrar gelerek bir ere bakıcak didar göre Sarraf gerek cevhere nadan hilesi değil Vmmî Sinan yol ayan oîupdur belli beyan Dervişlik yolu hemen tac-u hırkası değil ilâhisi bunun olup bestelenmiştir,

[549] Ümmî Sinan'ın en değerli halifelerindendir. Seyyid Seyfhllah, kihar-ı meşayihten Seyyid Nizameddin'in oğludur; bir hayli arifane risaleleri olup külliyat halinde basılmıştır.

Bu âşık bir bahr-i ummandır Buna hadd ü kenar olmaz
Delilim sırr-ı Kurbandır Bunu bilende âr olmaz.

meşHur ilâhisini bazı zevat şerh etmişlerdir.

idiler.[550]

Melamiler

Bu tarıkatler arasında münhasıran vahdet-ı vucud akidesini neşreden Bayramıyye tarikatının şeyh Ömer Sıkkın (Bıçakçı ömer)'e bağlı bir kolu vardır. Bu, XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı memleketlerindeki Melâmiyye-i Bayramiyye arifleri arasında Şeyh Ömer Sikkîn'in yâni Bıçakçı Ömer'in halifelerinden Ayaş'h Bünyamin (vefatı 926 H. /1520 M.) ile onun halifesi Pîr Ali Aksarayî (vefatı 945 H. /1538 M.) ve bunun oğlu olup 935 H. / 1529 M. de şeriate mugayir söz sarf ettiğinden dolayı Çivizâde'-nin fetvasiyle öldürülen ve oğlan Şeyh denilen Şeyh İsmail ve yine Pîr Ali Aksarayî halifelerinden Ahmed Sarban yani Deveci Ahmed (vefatı 952 H. / 1545 M.) ve onun da halifesi Ankaralı Hüsamüddin (vefatı 964 H. / 1557 M.) ve Hüsa-müddin'in halifesi olup akidesinin şeriate aykırı olmasından dolayı 980 H. / 1572 M. de îstanbuV&a katlolunan Hamza, Bayra-miyye-i Melâmiyye'mn meşhurlarındandır. Bu Melâmiyye ricali ile şeriat uleması arasında fikir ve görüş noktasından ihtilâf olup bunların felsefe ve akideleri cahil halkı şaşırtıp dalâlete düşürebileceği için esas dinî akideleri muhafaza ile mükellef olan âlimler bunlardan fikirlerini meydana vuranlardan bazılarını îdam ve bazıjarını da haps ettirmişlerdir. Melâmîlerin tarikatleri esas sohbet üzerine olup diğer tari-katler gibi tac ve hırkaları, yani muayyen kıyafetleri yoktur. Şeyh-i Ekber Muhy iddin Arabi'nin Fusus-ül-hikem'i ve onun esası olan vahdet-i vücûd felsefesi bunların umdelerindendir. Melâmî Hamzavilerde bilhassa Samavnah Şeyh Bedreddin'in tesiri vardır.[551]

Osmanlı Hükümdarlarının Tarikat Erbabına Hürmetleri

Osmanlı pâdişahlariyle devlet adamları tarikat erbabına karşı lâzım gelen hürmeti fazlasiyle yapmışlar, namlarına tekkeler açtırıp vakıflar yaptırmışlardır. Padişahlar sefere giderken onlardan bazılarından gaza

[550] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/346
[551] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/347-348

kılıcını kuşanmışlar ve bazı şeyh ve müridlerini teberrüken beraberlerinde sefere götürmüşlerdir. II. Sultan Murad sefere giderken Emîr Şemseddin Buharî'den kılıç kuşandığı gibi[552] yine aynı hükümdar seferlerinde tarikat erbabı cepheye götürmüştür. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul fethinde Hacı Bayram Velî halifelerinden Ak Şemseddin ile Akbıyık bulunmuşlardır; Yavuz Sultan Selim mutasavvıf ve arif bir hükümdar olup Mısır seferinde Muhyiddin Arabi'ye karşı yüksek hürmeti sebebiyle onun türbesini ihya ile cami ve imaret yaptırmış ve bu seferden avdette bazı mutasavvıf zatlarla görüşmüştür. Kanunî Sultan Süleyman'ın seferlerinde de bazı şeyhlerin müridleriyle beraber bulundukları görülüyor; bu padişahın son seferi olan Sigetvar'da İstanbul şeyhlerinden Nureddinzâde Şeyh Muslihüddin Efendi de bulunmuş ve padişahın vefatından sonra cenazesini İstanbul'a getirmiştir[553]. III. Sultan Mehmed 1004 H. / 1596 M. de Eğri seferine giderken Sivas'ta, bulunup irfan ve fazileti İstanbul'da duyulmuş olan Şemseddin Ahmed Sivasî'yi İstanbul'a davet ederek beraberinde muharebeye götürmüş ve avdette İstanbul'da alıkoymak istemişse de şeyhin ihtiyarlığına mebnî Sivas'a dönmesine müsaade etmiştir[554]. Filhakika Şemseddin Sivasî memleketine döndükten az sonra 1006 H. / 1598 M. de vefat etmiştir. Yine aynı hükümdar Şemseddin Sivasî'nin birader zadesi ve halifesi olup fazl ve kemali İstanbul*a. kadar yayılan Abdülme-cîd Şeyhî Efendi'yi bir hatt-ı hümâyunla İstanbul'a, getirtmiş[555] ve gelir gelmez kendisine Çarşanba'da Mehmed Ağa'nın yaptırdığı tekkenin şeyhliğini

[552] Mecdi Efendi Şakayik tercümesi, s. 76.

[553] Nureddin zade aslen Filibe köylerinden olup meşhur Fusûs-ül-Hikem isimli Muhyiddin Arabi'nin eserim tercüme eden Sofya1}! Bâli Efendi'den (vefatı 960 H. /1553 M.) hilâfet almıştır. Müridlerinin çokluğu sebebiyle isyan edeceği hükümete haber verildiğinden bunu haber alan Şeyh Muslihüddin derhal istanbuVa gelerek Ebüssuûd Efendi ile görüşmüş fazilet ve kemaliyle Ebüssuûd'un takdirini kazanmış ve kendisine Küçük Ayasofya dergâhı verilmiştir. Sokullu Mehmed Paşa buna intisap etmiştir. Vefatı 981 H. / 1573 M. senesindedir.

[554] Şemseddin Sivasî aslen Zile'li olup Kara Şems diye meşhurdur. Abdülmecid Şirvânî'den hilâfet alıp Sivas'ta Beylerbeyi bulunan Hasan Paşa'nın meydan camii denilen camiin yanında sonradan yaptırılmış olan türbede medfundur, Şemseddin Sivasî Efendi 1006 H. /1598 M. de seksen yaşında vefat etmiştir. Bir hayli eseri ve divanı vardır. Biraderi Muharrem Efendi, Molla Câmi'nîn Kâfiye'sini şerhetmiş ve bunun oğlu Abdülmecid Efendi amcası Şemseddin Sivasî'den hilâfet almıştır. Ahfadı zamanımıza kadar gelmiştir

[555] Faziletlû ve kerametlû Abdülmecid Sivasî Efendi merhum aminim Şemseddin Efendi'nin Eğri seferinde refakatinden zahiren ve bâtınen çok menâfi müşahede etmişizdir, baderrucû Dar-üs-saltanada ikametlerin murat etmiştim; pirliği özr-ü kavi olmağın icazet vermiştim. Hâlâ seni kavlen ve fîlen ve vasfen ona müşabehet-i tamme ile müşabehetin olduğu mesmûum olmağın derunumuz-dan meyl-i tam etmişizdir. Hatt-ı şerifim vusulünde Dâr-üs-aaltanaya bicret etmek emrim olmuştur; ihmal olunmaya."

vermiştir.[556]

Tarikatlerde Zikr Usûlü

Tarikatler deveranı, kıyamı, kuudî olup bir de semâ denilen Mevlevîlere mahsus olarak - hem mihver ve hem mahrek üzerinde dönmek olmak üzere - bir zikr usulü daha vardı. Halvetîlerle Kadiriler devr yaparak Rifaîler ayakta durdukları yerde, Nakşibendîler otururak zikrederlerdi; Bektaşîler ile ftlelâmîler de ise esas sohbet üzerine olduğundan bunlar yukarıdaki üç zümreden birine dahi değillerdi. Mamafih bilhassa Melâmiler herhangi bir tarikate girerlerdi. Tarikatlerde bu zikr tarzlarını burada basit olarak kaydetmekten maksadım, daha sonra, yani XVII. asırda tarikat erbabı ile Kadı-zâdeli veya Fakılar denilen zümre arasındaki münakaşadan dolayıdır; tarikatlerdeki devir ve raksın haram olduğu hakkında îbn-i Kemal ve Ebüsuûd Efendilerin de fetvaları varsa da bunların zamanında tarikat erbabına dokunulmamış ve bu fetvalara karşı da deveranı olan sofiyye ricali devr suretiyle Zikrullahın meşru olduğuna dair müteaddit eserler yazarak bunlara cevap vermişler ve Mevleviyye ricali de semâm haram olmadığını ispat eden risaleler kaleme almışlardır [557].

XVII. Asırdaki Tasavvuf Cereyanları

Bu Asırdaki Bazı Yüksek Mutasavvıflar

Bu XVII. asırda sofiyye ricaline karşı müthiş bazı yüksek hasım olarak bir vaiz sınıfı görüyoruz; vaızla-mutaaavvıflur riyle avamı okşayan bu zümre ile münevverlere hitap eden mutasavvıflar arasında bir zamanlar kitaplar ve risalelerle yapılan ilmî münakaşa bu asır ortalarına doğn* tstanbuV&a. fi'lî, mücadeleci ve ihtilâlci bir mahiyet arzedi-yordu. Fikrî mücadelenin silâha sarılıp kıtale varacak dereceye

[556] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/348-349

[557] Deveran ve semâhn meşru olduğuna dair Sünbül Sinan'ın Tahkikiyyev Rüsuhî İsmail D e de'nin Hüccet-üs-semâ adlı eserleri ve merkez efendi halifelerinden Çavdar şeyhî Beşir Efendi'nin yine bu vadide bir risalesi ve yüksek âlim ve mutasavvıf şeyh Abdül-ahad Nuri Efendi'nin"Risale fî beyan-ı deveran-is-sofiyye" isimli telifi ve yine bunlar gibi Dördüncü Mehmed zamanındaki Halvetiyye şeyhlerinden Niksar'a İbrahim Efendi ile Tatar imam Kefeli Feyzî Efendi'nin risalesi vardır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/349-350

gelmesinde hükümetin aczi ve saraya mensup veya sarayda vazife gören bazı cahil ağaların vâizlann teşvikleriyle Sofiyye ricaline düşman olmalarının tesiri vardır.

Biz bu bahsi daha sonraki Kadı-zâdeliler kısmına bırakarak bu onyedinci asırda yetişmiş olan belli başlı mutasavvıf şahsiyetlere geçeceğiz.

Onyedinci asırda sofiyye ricali arasında Tekke şeyhi olarak Halvetiyye tarikatinin Şemsiyye kolundan Abdülmecid Şeyhî[558] ve Bayramiyye tarikatinin Ceîvetiyye kolundan Aziz Mahmu Hüdâî[559] Efendi'lerle Abdülmecid Efendi'niu halifesi Abdül-ahad Nuri Efendi[560] ve Sohbet-nâme sahibi tasavvufî sohbetleri halifesi Sun'ullah Gaybî tarafından kaleme alınan Oğlanlar şeyhi İbrahim Efendi [561]ve Halvetiyye tarilçatminRama-zaniyye şubesi müessisi Şeyh Ramazan Mahfî[562]

---

[558] Abdülmecid Şeyhî Efendi, amcası Şemseddin Sivasî'den sonra Sivas'ta şeyh iken, Üçüncü Sultan Mehmed'in daveti üzerine İstanbul'a gelerek Çarşanba'da Mehmed Ağa tekkesinde şeyhlik etmiş ve yetmiş sekiz yaşında iken 1049 H. / 1639 M. de vefat ederek Eyup'ta Nişancı mahallesinde kendisine temlik olunan bahçeye defnedilip Kösem Sultan tarafından üzerine türbe yaptırılmıştır. Elliyi mütecaviz eseri ve bin ciltlik bir kütüphanesi vardır. Şiirde Şeyhî mahlasını kullanırdı; mürettep ilahiyat divanı vardır; meşhur Kadızâde
bununla mücadeleye kalkmıştır. Zamanında umumî hürmete mazhar olmuştur.

[559] Aziz Mahmud Hüdâî Efendi Si«ri/usar*hdır. Medrese tahsilinden sonra mülâzım olup bazı yerlerde kadı naipliklerinde bulunup 981 H. / 1573 M. de Bursa* da. Ferhadiye medresesinde müderris ve aynı zamanda eski cami mahkemesinde naip iken vazifesinden çekilerek Celvetiyye şeyhi Bursalı Uftade Mehmed Ef endi'ye intisap ile hilâfet almış ve sonra İstanbul'a gelerek vefatına kadar Üsküdar'daki tekkesinde irşat ile meşgul olmuştur. Vefatı 1038 H. / 1628 M.*de doksan iki yaşında vefat edip türbesine defnedilmiştir. Zamanının en tanınmış ve hürmet görmüş şeyhlerinden olup I. Ahmed ile oğullan Osman ve Murad kendisine lâyık olduğu hürmeti göstermişlerdir. IV. Murad'ın cülusunda genç pâdişâha gaza kılıcım Aziz Mahmud Efendi kuşatmıştır. Bir kısmı arapça olmak üzere yirmi üç eseri vardır. Bunnlardan divanîyle Tanknûme ve Necat-ül-ferik isimli eğerleri basılmıştır.

[560] Abdül-ahad Nuri Efendi, Şemseddin Sivasfmn biraderi fıkıhtan Mülteka'yi şerheden İsmail Efendi'nin torunu ve kadı Mustafa Safaî Efendi'nin oğludur. Mükemmel bir tahsil gördükten sonra dayısı Abdülmecid Şeyhî Efendi'ye intisap ile hilâfet almıştır. Abdülmecid Efendi'den sonra onun yerine Çarşanba tekkesine şeyh olmuş Fatih, Bayezid ve Ayasofya camilerinde de kürsü şeyhliği etmiştir. Abdül-ahad Nuri Efendi 1061 safer / 1651 şubatta vefat edip Eyub'da şeyhinin civarına defnedilmiştir ve sonra üzerine türbe yapılmıştır. Otuza yakm değerli eseri ilmî hüviyetine dedlilir. Şeyhliği Kadızâdelilerin amansız ve şuursuz hücumları zamanına tesadüf ettiyse de ilmî cepheden kendisine karşı çıkan olmamıştır. Yüksek kemal ve irfanından dolayı Oğlanlar Şeyhi ibrahim Efendi gibi arif bir zat teberrüken kendisinden hilâfet almıştır. Abdül-ahad Nuri Efendi'nin Mir'at-ülvücûd ve Mirkat-üş-şuhûd ismindeki arifane risalesini Arif-i billah Abdülgani Nablusî şerhederek Itlak-ul-kuyûd adını vermiştir.

[561] İbrahim Efendi Eğriderc'lidİT. Sinaniye'den ve Seyyid Nizam halifelerinden Eğrikapısısnâa tekkesi olan şeyh Hakikîzâde Osman Efendi'den, daha sonra Aziz Mahmud Hüdaî ve daha sonra da Abdül-ahad Nuri Efendi'lerden hilâfet almıştır; vefatı 1065 H. / 1655 M, de kabri İstanbul'da. ^fcsaray'daki tekkesindedir; arif ve derin vukuflu bir zat olduğu Dil-i Dana ismindeki meşhur kasidcsiyle küçük divanından anlaşılıyor. Melâmiye tarikatine de intisabı vardır.

[562] Halvetiyye tarikatinia Hamazaniye kolunun kurucusu olup Afyonkara-/nsnr'hdır. Memleketinde Halvetiyye şeyhi Muhyiddin Efendi'den hilâfet ahırak 991 H. / 1586 M. de îstanbbuVn gelip Koca Mustafa Paşa taraflarındaki Bezirgan Tekkesinde şeyh olup 1052 H. / 1616 M. de vefat etmiştir. Mahfî mah-lı-ıvlı- ârifitftc manzumeleri vardır

ve Galata Mevlevî şeyhi Mesnevfyi şrheden Rüsuhî İsmail Dede[563] ve Kadiriyye tarikatinin Türkiye'de ikinci pîri sayılan Tosyalı İsmail Rumî[564] gibi arifane eserleriyle tanınmış şahsiyetleri görmekteyiz. Sohbet tarikatı olan Bayramiyye tarikatı Melâmîlerinden Hasan Kabaduz (vefatı 1010 H. / 1601 M.) ve onun halifesi Hüseyin Lâmekânî (vefatı 1034 H. / 1625 M.) ve Hüsamüd-din Ankaravî halifesi olup halk tarafından tüccar Hacı Ali Bey[565] diye tanılan Idris Muhtefî (vefatı 1024 H. / 1615 M.) ve Hüseyin Lâmekânî ile Aziz Mahmud Hüdaî Efendi mün-tesiplerinden Mesnevfyi şerheden Reis-ül-küttap Sarı Abdullah Efendi (vefatı 1071 H. / 1660 M.)[566] ve Ahmed Sarban halife-leriyle sair kollardan gelen Melâmiler ve Hamzavîler sohbet halinde vahdet-i vücud akidelerini neşretmişlerdir. Bu Bayramiyye müntesipleri arasında diğer tarikatlere mensup bîr hayli arif şahsiyetler de vardı. Meselâ OğJanlar Şeyhi İbrahim Efendi ile halifesi Kütahyalı Sun'ullah Gaybî de meşrep itibariyle Bayramı idiler. Keza Sarı Abdullah Efendi tarikaten Celvetî olup meşreben Melâmı idi; keza Halvetiye tarikatine mensup Kasımpaşa Saçlı Emîr diye meşhur Haşimî Emîr Osman Efendi (vefatı 1003 H. / 1594 M.) de aynı zamanda Meiâmî idi[567].

[563] Ankaralı olan Rüsuhî İsmail Dede iptida Bayramiyye tarikatine intisap edip sonra Konya'ya, giderek Mevlevî Şeyhi Birinci Bostan Efendiden hilâfet alarak İskender Paşa tarafından yaptırılan Galata Mevlevihane-sine şeyh ve mesnevihan olmuştur. Vefatı 1041 H. /1631 M. de kabri Galata Mevlevihânesindedir. Mesneviyi tamamen şerhetroiş olup bundan başka çok değer H ve derin vukuflu eserleri ve bazı şerhleri vardır. Mesnevi şerhi ile Zübdet-ül-Fusus, Minhac-ül fukara ve Hüccet-üs-semâ) isimli eserleri basılmıştır, Rüsuhî mahlâsiyle şiirleri vardır.

[564] TosyVhdır. Tahsilini Küastamonu'da yaptıktan sonra Bnğdad'a gitmiş, Abdülkadir Geylânî tarikatine yani Kadiriyye tarikatine intisap ile Şeyh Feyzullan Ef endi'den hilâfet almış Pîr-i sânı unvaniyle İstanbul'a gelip Tophane'deki Kadirhânede vefatına kadar irşat ile meşgul olmuştur. 1041 H. 1631 / M. de vefat edip dergâhında medfundur. Tekkenin bulunduğu yer evvelce kilise yeriimiş. İsmail Rumî, Osmanlı memleketlerinde Kadiriyye tarikatinin yayılmasında âmil olup birçok şehir ve kasabalarda tekke açtırmıştır

[565] Hacı AH Bey veya Idris Muhtefî aslen Tesaiya'daki Tır/ıoJa'dandır, Rüstem Paşa'nın terzi basısı olan amcasının himayesinde yetişmiş; 955 H. / 1548 M. de İran seferine iştirak ile avdette amcasının intisap ettiği ricali Melâ-miyyeden Hüsameddin Ankaravî'ye intisap eylemiştir. Hacı AH Bey mükerreren hacca gitmiş ve ticaret için çok memleket gezmiş ve sonra İstanbul'da Sultan Selim'deki evinde oturarak adamları vasıtasiyle ticaret yapmıştır. Kendisini mahallesinin halkıHacı AH Bey, ticaret yaptığı Araplar Hoca Aliyyü'r-Tumî diye tanırlardı.

[566] Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Sarı Abdullah Efendi'nin mürşidini tdris muhtefî yani Hacı Ali Bey olarak gösteriyor. Ben o devri yaşayan Atâyî'nin Şakayik-i Numaniye tercümesi zeyii*ndeki kaydını tercih ettim.

[567] Haşimî Osman Efendi Sivas'lıdır. Medrese tahsili görmüş ve sahn müderrisliğine kadar çıkmıştır. İstanbul'a geldikten sonra Bayramiye tarika-tinden Gazanfer Efendi'den hilâfet aldı; Kasımpaşa' d ak i tekkesinde otururdu. Düşüncesi cihetiyle halk ve zahir uleması nazarında itikatsızlıkla mütte-hem olduğundan hakkında takibata girişileceğini anlayarak asrının büyük şeyhlerinden Nureddinzâde'ye dehalet ve ondan hilâfet almak suretiyle yakasını kurtarmış ve 1063 H./1595 M. de vefat etmiştir. Haşimî

Bu kısa izahatten anlaşılacağı üzere Osmanlı memleketlerinde muhtelif tarikat zümreleri tarafından muhtelif kanaat ve inançlar halinde tasavvuf cerayanlarının ilerlediği görülmektedir. Bunlardan gidişlerinin bir kısmı zahirî şeriate uygun ve bazılarının da aykırı olduğundan bu sonrakiler haklarında bazan takibat kapılmıştır[568]. Şeriate aykırı görülen tesavvuf Melâmîlerin telkinleri olup bunun havassa ve irfan sahiplerine telkini icap-ederken bazan sahasını aşması dolayısiyle avamın ve zahir ehlinin itikadını sarstığı için şer'î nizamı bozmamak için zarurî olarak bu gibilerin bir kısmı saklı neşriyat yapmışlar ve bazıları da yanlış ve mübalâğalı bir propaganda ile salâh-ı hallerine rağmen zan altında kalmışlardır[569].

XVII. yüzyıl ortalarına doğru Kadı-zâdeliler veya Fakılar demlen cahil, mutaassıp ve riyakâr bir zümrenin hücumuna maruz kalan Halveti, Kadiri ve Mevlevi tekkelerinde serbest âyin icrası tehlikeli duruma girmiş ve elıl-i tarik ile Kadı-zâdeliler arasındaki münaferet İstanbul halkını ikiye ayırmış, saraydaki baltacılar ve diğer bazı saray adamları tarafından himaye gören Fakılar, hükümetin aczinden de istifade ile kendileriyle muhakeme ve mantık üzerine konuşmak isteyen şeyhleri, tekkelerini basmak ve öldürmekle tehdit etmişlerdir.

İlk zamanlarda Kadı-zâde'nin Sofiyyeye itirazlariyle başlayan münakaşa memleketin Girit harbi ve iç durumdaki vahim seneler

---

mahlâsiyle arifane ilâhileri vardır.

[568] Atayî, Emîr Efendi diye meşhur Haşimî Osman EfendiMen bahsederken "silsile-i tariki maktul Hamza ve oğlan şeyhe peyyeste ve hulefa-i Bayramiye'den Ömer Sikkîn ve Bünyamin Ayaşî koluna beste olmağın medhul olmağla.." sözleriyle Melâmîlerin daima zan altında bulunduklarını ve takibata mâruz kaldıklarım söylüyor (s. 463). Yine bunun gibi Melâmîlerden Vizeli Alâüddin halifesi Gazanfer Dede de itikatsızlıkla itham edilerek İstanbul'a getirtilip, Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi bâzı hususlarda kendisini zan altında görmekle beraber serbest bırakmıştır. Ebüssuud Efendinin bu hususta vezir-i azama gönderdiği mektup, Şakayik zeylinde vardır (s, 87).

[569] Hacı Ali Bey denilen îdris Muhtefi Sultan Selim taraflarındaki evinde oturup kendisini ziyarete gelen müridleriyle sohbet yapardı. Telkînatı yalan yanlış avam arasında yayılıp kimse kendisini bilmediği halde lehine ve aleyhine bir çok şeyler söyleniyordu. Hattâ kendisini tanımayan Sivasî Efendi ile tercüman Şeyhî Ömer Efendi halkın bir kısmım duyguları üzerine İdris Muhtefî aleyhinde bulunmuşlardı. Bir gün tercüman Şeyhî Ömer Efendi, kendisine ahret kardeşi yaptığı ve salâh ve tekvasına meftun olduğu Hacı Ali Bey'le görüşürlerken Ömer Efendi: "Şehirde îdris demlen bir zındık halkı ızlâl ediyor, dedikodusu bizleri meşgul etti; başına epi adam toplamış, elde edilse derhal idam edilecek amma yakalanmadı, müridlerinden birisini yakalamayınca elde edilemiyecek" diye îdris Muhtefî hakkında daha bir çok şeyler söylemiş. Bunun üzerine Hacı Ali Bey: "Siz o adamı görüdünz mü? Dediklerinizi huzurunuzda itiraf etti mi? Yahut bir tarikle size şer'î kanaat geldi mi?" diye sorunca Ömer Efendi hayır demiş. Onun üzerine Hacı Ali Bey: "Madem ki malûmunuz değildir, bir müslümanın hakkında bu mertebe iftira niçin ibtiyar olunur?" demesi üzerine Ömer Efendi mahcup olmuş. Bundan sonra Ali Bey, işte îdris dedikleri adam benim, ismim Ali, lâkabım îdris'tir; beni nice bilirsiniz deyince Ömer Efendi afvini dileyip hakkının helâl edilmesini rica ederek "Ben sizi salâh ve tekvada pirim ve azizim makamında bilirim" demiştir (Atayı, s. 602).

zarfında da devam etmiş ve bu geri zihniyetin iddialarının ne derecede düşüncesiz olduğu bundan sonraki kısımda gösterilmiştir.[570]

Kadı-Zâdeliler Veya Fakılar

Bırgıvı Menmed Efendi

Kadı-zâdeli veya Fakülten ealat olarak fakılar hakkında malûmat verebilmek için iptida bun-
ların Tarikat-i Muhammediyye isimli eserini zahiren kendilerine umde ittihaz ettikleri Birgili Mehmed Efendi'-den kısaca bahsetmek lâzımdır. Birgivî Mehmed Efendi aslen Balıkesirli olup Ali adında bir müderrisin oğludur. Kendisi müderris ve vaiz olup ikinci Selim'in hocası Birgili Ataullah Efendi'nin memleketinde yaptırdığı medreseye iptida Mehmed Efendi müderris olup vefatına kadar burada kalmış ve bundan dolayı Birgivî lâkabı ile şöhret bulmuştur.
Birgivî Mehmed Efendi gerek va'zlarında ve gerek eserlerinde samimî olup kanaatini hiç kimseden çekinmeden söyler ve müdafaa ederdi. Kendisi bir aralık tarikate intisap hevesine düşüp Bayramiye Melâmîlerinden Karamandı Abdurrahman Efendi'ye intisap eyledi ise de tarikatteki riyazet ve vahdet-i vücûd felsefesini kavrayamadığından şeyhi tarafından zahir ilimlerle meşgul olması tavsiye edilmiştir.
Yirmi kadar eseri olan Birgivî'nin bunlar arasında en mühim eseri Tarikat-i Muhammediyye isimli mev'izeye ait kitaptır; bazı risaleleriyle bazı mütaleaları Ebüssuûd Efendi ile Bilâl-zâde taraflarından cerhedilmiştir. Birgivî 981 H. / 1573 M. de BirgVde vefat etmiştir.
Birgivî'nin eserleri XVII. yüzyıldaki bazı vâızlarm ellerine geçip bunu kendi ipliklerini boyamalarına alet edip suret-i haktan görünmek suretiyle menfaatler elde etmişlerdir. Bu Kadı-zâdeli*-lerin başında meşhur Küçük Kadı-zâde denilen Balıkesir'U Mehmed Efendi gelmekte olup mahlası kurduğu teşkilâta alem olmuştur.[571]

[570] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/350-354
[571] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/354-355

Küçük Kadi-Zâde[572]

Kadılardan Doğanı Mustafa Efendi'nin1 oğlu olan Kadı-zâde Mehmed Efendi 990 H. / 1582 M. de Balıkesir'de doğmuş; memleketinde Birgivî talebelerinden ders görmüş İstanbul'a gelerek tahsilini bitirip icazet almıştır; Kadı-zâde bir ara, Tefsiri demekle meşhur Terceman Yunus tekkesi şeyhi Ömer Efendi'ye intisap ettiyse de meşrebine muvafık gelmediğinden bir müddet sonra çekilerek kürsülerde vaiz ve nasihat etmeğe başlayıp serbest ve güzel söz söylemesi ve avamı cezp ve celp etmesini bilmesi sebebiyle az zamanda meşhur olmuş ve bu şöhreti ile saray adamlarına ve anlar vasıtasiyle pâdişâha çatmış ve 1041 H. /1631 M. de Ayasofya câmiVne vaiz olmuştur.

Kadı-zâde kurnaz, cerbezeli ve çok haris bir şahsiyet olup Sultan A hm e d'in ölümünden sonraki vaziyetlerden, kühûmetin sıkışık durumundan ve halkın bunaltısından istifade ile şeriatin müdafii olarak kendisini gösterip bütün hataların şer'i şerife aykırı hareketlerden ileri geldiğini ilân ile İstanbul'u birbirine katarak bir kısım ayak takımını hükümete ve şer'a mugayir say-dığı tarikatlere karşı cephe aldırmağa muvaffak olmuştur.[573]

Kadi-Zâdenin Dar Görüşü

Çok haris olan Kadı"zâ<le va'zlariyle kendisini gösterdikten sonra arzusu olan saraya çatmağa muvaffak oldu; IV. Murad'a hulul etti; pâdişâhın tütün yasağını bahane ederek İstanbul'da, temizlik yapmasında âırnl oldu; devlet idaresini ele alan pâdişah'ın tütün kullanmağı men eylemesi üzerine Kadı-zâde bundan istifade ile padişahın men eylemesiyle tütünün haram olduğunu beyan eylemek suretiyle hükümdarın fermanına destek oldu1. Kadı-zâde'ye tütün ve kahvenin Allah tarafından haram edilmemiş olduğu söylendiği zaman "ülülemr olan padişahın menetmesiyle terki lâzım gelir dinlemeyenler katlolunur" diye sudan cevap verdi; bu sayede Sultan Murad tütün yasağı bahanesiyle haklı, haksız çok adam öldürdü; bu hususta Naîma

[572] Büyük Kadı-zâde Şeyh Mehmed Efendi Sofyalı olup Kadırgamda Sokullu Mehmed Paşa tekkesinde şeyhlik etmiştir.

[573] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/355-356

şöyle diyor :

'Fermân-ı mülûkânelerin tenfiz için bî-nihaye halkı kati etmeğe Kadı-zâde'yi siper edip satvet ve mehabetleri âlemgîr oluncaya dek nice bin derdimend-i bî-günahı şimşir-i gazap ve siyaset ile tebah etmişlerdi[574]".

Kadı-zâdenin mücadelelerinden biri de Sofiyye ricali ile uğraşmak olmuş; devran ve semain haram olduğunu iddia etmiş ve bu iddiası kendisinden sonra gelen tebaası tarafından asabiyet, tehditle takip olunmuştur.

Kadı-zâdelilerin ortaya attıkları meseleler ;

O devirde hayatta olup tarihini yazan Şarih-ül-menar-zade Ahmed Efendi, kadı-zâdelilerin yaptıkları fenalık dolayısiyle onlara adamakıllı hücum etmektedir. Kadı-zâdr, aralarındaki meşrep ve kanaat farkı olmaksızın tarikatler ve mutasavvi-fenin kanaat ve düşünceleri hakkında iptida muasırı olup Sıva si Efendi diye meşhur olan Abdülmecid Şeyhî Efendi ile çatışmıştır. S iv asî Efendi ile Kadi-zâde arasındaki ihtilaflı mesele on altı idi:

1- Müsbet ilimlerin ve bu miyanda riyaziyenin (matematik) tahsili meşru mu değil mi?

2- Hızır Peygamber sağ mı, değil mi ?

3- Ezan ve nât-i nebevi, mevlût ve sair şeylerin makamla ve güzel sesle okunması caiz mi değil mi?

4- Tarikat erbabının devran ve semâları meşru mu değil mi ?

5- Makam-ı tazimde Peygambere sallallahü aleyhi ve sellem ve ashaba radiyallahü anh demek lâzım mı değil mi?

6- Sigaranın, kahvenin ve sair muhdesatm haram olup olmadığı.

7- Hazreti Peygamberin peder ve valdelerinin imamları hakkında.

8- Firavnun imanla ölüp ölmediği?

9- Şeyh-i ekber Muhyiddin-i Arabî hakkında mutasavvife ve Kadı-zâdenin kanaatleri.

10- Hazret-i Hüseyin'in şahadetine sebep olan Yezid'e lanet edilip edilmemesi.

11- Peygamber zamanından sonra meydana gelen ve tatbik edilen bid'atler hakkında.

12- Kabirleri ziyaret edip etmemek.

---

[574] Nâîma tarihi, c. 6, s. 221. Nâîma tarihi, c. 6, s. 221.

13- Cemâatle nafile, regaib, berat, kadir namazları kılınmak bahsi.
14- Kibarın elini, eteğini, ayağını öpmek ve selâm almakta eğilmek bahsi.
15- Emr-i bi'1-mâ'ruf ve nehy-i ani'l-münker bahsi1
16- Rüşvet bahsi.[575]

Sofiyye'nin Bunlara Cevabı

Bu sualere karşı Abdülmecid Sivasî Efendi bunlara cevabı nıüsbet ilimlerin tahsilini, Hızır Peygamber'in hayatta olduğunu, ezan, ve buna benzer okunan şeylerin güzel sesle ve makam ile okunmasını, devran ve semain caiz olduğunu, tazim makamında gerek Peygambere ve gerek ashabına lâzım gelen hürmetin İfasını; sigara ile kahvenin haram olmadığını, Peygamberin peder ve validelerinin iman ile vefat ettiklerini, Muhyiddin-i Arabi'nin Şeyh-i ekber namiyle en büyük İslâm mutasavvıfı olduğunu; Peygamber zamanından sonra meydana gelen güzel âdetlerin kabul edilmesini ve diğer buna benzer meselelerin aklî ve mantıkî olanlarının yapılmasını tasrih ve isbat ile bujhususa dair kanaatini risale ve vaiz suretiyle beyan etmiştir, Kadı-zâde Mehmed Efendi 1045 H. /1635 M. tarihinde vefatına kadar müfritâne iddialariyle vaızlanna devam etmiş ve bu iki zat ile tarafları arasındaki münakaşa sözde ve yazıda kalıp münazaa ve mücadeleye kadar gitmemiştir. IV. Murad bunların münakaşalarına müdahale etmeyip siyasetine âlet olan Kadı-zâde'yi tutmakla beraber Abdülmecid Sivasî Efendi'ye de lâzım gelen riayeti göstermiştir.[576]

Kadı-Zadehlenn Saraydan Kuvvet Almaları

Kadı-zâde Mehmed Efendi'nin ölümünden sonra ona tâbi olan kürsü vâızlan saraya hulul almaları ederek para almak ve mevki elde etmek için haram olduğu kat'î delillerle sabit olmayan şeylerin haram olduğunu iddia ve bunları yapanların kâfir olduklarını beyan eylediler; yani hocaları olan Kadı-zâde'nin kanaatlerini kürsülerde izhar ile nafile namazı kılanları, güzel sesle okuyanları, cumalarda salevat getirip

[575] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/356-357
[576] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/358

(<a* -Sil ^J) Radiyallahü anh diyen müezzinleri, na't-ı şerîf okuyanları zorla ve tehdit ile menettikten başka Hazret-i Peygamber'in vefatlarından sonra hadis olan güzel ve mâkul şeyleri yapanların küfürlerine hükmedecek kadar ileri gittiler.[577]

Sofıyye'nın Devran Ve Semâ Meselesi

Kadı-zâdeliler, asıl hasım oldukları tarikat el <*evran ve semâlarını raks telâkki edip raksın ise haram olmasına mebni Müslümanların bunları menetmelerini vaızlannda telkin eylediklerinden cahil halktan ekserisi bunların sözlerine uyarak Halvetiyye,, Mevü ve sair tarikat erbabının düşmanı olmuşlar ve bunları tek-rden başka tekkelerine gidenlerin bile küfürlerine hükmedecek adar ileri varmışlar ve bu yüzden tarikat erbabı sinerek bu mü-îcavizlere karşı hükümeti ele almış olan ağaların da bu şuursuz alabalığa uymaları üzerine devranî ve mevlevî tekkeleri âyin apamaz olmuşlardı.

Bu husus hakkında Naîma me'hazlerinden naklen hulâsa larak şöyle diyor :

"IV. Sultan Mehmed'in ilk zamanlarında devlet işleri saltanat şerikleri ellerinde olduğu sıralarda Kadı-zâdeliler şöhret eyda etmişlerdi; sebebi bu iki ehli tarik şeyhlerinin pek çoğu ünya malma haris olmayıp kanaatle geçinip mal peydasına lâzım lan hiyle ve dalavere nedir bilmezlerdi. Ama Kadı-zâdeliler zühte tekva suretinde görünmeği dünya tahsiline bir vesile edip ekseiya murabahacı habisleri ve muhtekirleri ve müraî kallaşları eshir edip envâ-ı tezvirat ve hiyle ile işlerini görürlerdi. Saray idamlarından baltacılar, bostancılar ve kapıcılardan bazı kimseler tunların va'ızlarında bulunup. ve kimisi derslerine devam edip lünya tahsiline münasip vesiledir diye saraydan kızlar ağasına ve calide sultana bunları tanıtarak iltifat ve atiyyelere nail etmişerdi.[578]

Üstüvani Mehmed Efendi

Kadı-zâde'den sonra gelen vaizlerin en cerbeselisi, cerrar ve riyakârı

[577] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/358
[578] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/358-359

Ustüvanî Efendi denilen Şamlı biri idi. Bu adam memleketinde birisini ildürerek kaçmış, sonra İstanbul'a, gelerek Ayasofya camiinde lirek dibine oturup somaki direğe dayanarak va'z ve nasihatte bulunduğu için Ustüvanî diye meşhur olmuştur.

Saraya mensup baltacı, bostancı, kapıcı ve Ae/vacı'lardan okur pazarlar bunun dersine devam ederek kendisini içeriye yani ha-rem-i hümâyuna duyurmuşlar ve padişah hocası Reyhan Ağa da bu riyakâr adamı himaye etmiş ve hattâ kanuna mugayir olarak sarayda Hasoda'ya kadar alarak orada va'zettirmiş ve Pâdişâh şeyhi diye İstanbul*a velvele salmıştı. Bu suretle saraya arka veren Us t iivanî Efendi, kendisi gibi mutaassıp vaiz olan Sultan Mfîhmcd camii vaizi Şeyh Veli, Çavuşzâde, Köse Mehmed, İç oğlanları îıocası Süleymaniye vâızı, Şeyh Osman, Çelebi Şeyh ve yeniçerilerin Orta camii vâızı Hüseyin Efendi, bu Üstüvanî ile ittifak ederek tarikat erbabına karşı kürsülerde atıp tutmağa ve halkı tahrike başlamışlardı[579].

Kadı-Zadelilerin Mütecavizane Vaziyet Almaları

Kato-zâdelilerin mütecavizâne Kadı-zâde'lilerin saraydaki hamilerinden aldıkları cür'ete ilâveten vezir-i âzam tarafından da vaziyet almaları verilen buyruldu ile SalkımsÖğüd'&e Demirkapı tarafındaki Halveti tekkesini basarak dervişleri dağıtmışlardı. Vezir-i âzam olan Melek Ahmed Paşa'nm hamakati yüzünden İstanbul'da, büyük bir kıtal olmak üzere idi. Çünkü vezir-i azamın bu müsaadesinden cesaret alarak diğer tekkelere taarruz etmek istediler

[579] Bu vâızlardan Çavuşoğlu denilen şahıs, va'ız esnasında şâir Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin:
Mescidde riya - pîşeler etsün ko riyayı Meyhaneye gel kim ne riya var ne mürâyî beytin okuyarak "Ümmet-i Muhammed, her kim bu beyti okursa kâfir olur. Zira bu beyit sarih küfürdür" diyerek şeyhülislâmı tekfir etmiştir ki bu zihniyet bu cahil vâızlann ne derece cür'etkâr olduklarını göstermektedir (Naıma, c. 5, s. 55) vâızın bu sözlerini Yahya Efendi'ye söyledikleri vakit hiç bir kıymet vermemiştir. Yalnız ara sıra Birgivî Mehmed Efendi torunlarından ve ulemadan İsmeti Efendi'ye bakıp "îsmetî, ceddin sûret-i salâhta bu âleme ne gûna şikak ve niza tohumu ektiğini bilir misin?" dermiş. Bu vâızlardan Çavuşoğlu denilen şahıs, va'ız esnasında şâir Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin:
Mescidde riya - pîşeler etsün ko riyayı Meyhaneye gel kim ne riya var ne mürâyî beytin okuyarak "Ümmet-i Muhammed, her kim bu beyti okursa kâfir olur. Zira bu beyit sarih küfürdür" diyerek şeyhülislâmı tekfir etmiştir ki bu zihniyet bu cahil vâızlann ne derece cür'etkâr olduklarını göstermektedir (Naıma, c. 5, s. 55) vâızın bu sözlerini Yahya Efendi'ye söyledikleri vakit hiç bir kıymet vermemiştir. Yalnız ara sıra Birgivî Mehmed Efendi torunlarından ve ulemadan İsmeti Efendi'ye bakıp "îsmetî, ceddin sûret-i salâhta bu âleme ne gûna şikak ve niza tohumu ektiğini bilir misin?" dermiş.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/359-360

ve bir gece Mısırlı Ömer Efendi'nin Ekmel tekkesini basmağa karar verdiler; yeniçeri ocağının büyük ağalarından Samsuncubaşı Ömer Ağa o tekkenin dervişlerinden bulunuyordu. O gece on beş kadar silâhlı çuhadar-lariyle gelerek tekkeyi muhafaza ettiği gibi kendisi de zikre girdi. Bundan başka ocak kethüdası da o tekkeye müntesip olduğundan onların teşebbüsleriyle Üstüvanî ve taraftarlarına verilmiş olan vezir-i âzamin buyruldusu ellerinden alındı. Fakat tek durmayan bu mutaassıp ve mütecaviz zümre, Şeyhülislâm Bahaî Efendi'-yi sıkıştırıp şeyhlere ve tekkelere karşı mücadelelerine devam etmek üzere devran ve semâ aleyhine olarak fetva alarak yine fesada başladılar ve Hoca Üstüvanî ağzından Şeyh Abdül-kerim Çelebi'ye kâğıt yazıp kendisini ölümle tehdit ettiler.

Abdülkerim Efendi bu kâğıdı alıp Bahaî Efendi'ye göstermiş, verdiği fetvanın kanlı bir hâdiseye sebep olacağını anlayan Şeyhülislâm, Üstüvanî'yi celbetmiş ise de korkusundan gelemiyerek vezir-i âzamin himayesine sığınmış ve o da afvı için Reis-ül-küttabı göndermiştir [580].

Kadı-Zadelilere Karşı Şeyhlerin İlmî Mukabeleleri

Kadı-zâde ile Sivasî Efendi arasındaki ilmî münakaşa yukarıda görüldüğü üzere kadızâde mensuplarının fi'lî taarruzlariyle çirkin bir şekil almış ve buna karşı Halvetiyye şeyhlerinden bazıları da ilmî şekilde risaleler yazarak cevap vermekte bulunmuşlardı. Kadı-zâdelilerin elinde esas umdeleri olan B i r g iv î'nin Tarikat-i Muhammediyye isimli kitabı vardı,

Abdülmecid Sivasî Efendi'nin halifesi ve zamanının en büyük şeyhlerinden olan Abdülahad Nuri Efendi Tarikat-Muhammediyye'ye

[580] Bahaî Efendi bu sırada, Şeyhülislâm Ebû Said Efendi'nin zevcesi olan kız kardeşini ziyarete gitmiş. Görüşmesi esnasında Ebû Said Efendi, kayınbiraderi olan Bahaî'ye "..bu ânedek bizim hanedanımız meşayih ve eizze-i tarikatin hayır duasiyle revnak bulmuşken aslı nedir ki sizin zamanınızda bu makule fitnelere cüret ederler de men'lerine takayyüd etmiyesiniz" diyerek nmâhaze etmiş. Bunun üzerine Bahaî Efendi faaliyete geçerek İstanbul kadısına bu vâizlardan herhangi birisinin tarikat ehli hakkında söz söylemesini menederek dinlemeyenlerin şiddetle cezalandırılmasını emreylemiştir (Naîma tarihi, ç. 5, s. 58). Bahaî Efendi bu sırada, Şeyhülislâm Ebû Said Efendi'nin zevcesi olan kız kardeşini ziyarete gitmiş. Görüşmesi esnasında Ebû Said Efendi, kayınbiraderi olan Bahaî'ye "..bu ânedek bizim hanedanımız meşayih ve eizze-i tarikatin hayır duasiyle revnak bulmuşken aslı nedir ki sizin zamanınızda bu makule fitnelere cüret ederler de men'lerine takayyüd etmiyesiniz" diyerek nmâhaze etmiş. Bunun üzerine Bahaî Efendi faaliyete geçerek İstanbul kadısına bu vâizlardan herhangi birisinin tarikat ehli hakkında söz söylemesini menederek dinlemeyenlerin şiddetle cezalandırılmasını emreylemiştir (Naîma tarihi, ç. 5, s. 58).

karşı bir eser yazarak onun bazı kısımlarını tenkit etmiş ve aynı zamanda kendisine mensup olan bazıları da kitaptaki mevzu hadisleri ileri sürerek bu kitabı çürütmek istemişlerdi. Fakat sarayda elleri olan Üstüvanî ve diğer Kadı-zâde-liler bundan müteessir olup bu iddialara karşı ilmî surette mukabele edecekleri yerde açıkıca münazaraya cesarçt edemiyerek sağa sola başvurup Birgivâ'nin eserini çürütenlerin katlolunma-larmı isteyerek Şeyhülislâm Bahâî Efendi'yi sıkıştırdılar. Birgivî'nin eserindeki bir çok hadislerin mevzu olduğunu iddia eden Mehmed Ağa camii imamı Tatar imam (Kefeli Hüseyin Efendi) müdekkik bir zat olup Kadı-zâdelilerin Şeyhülislâma müracaat ettiklerini duyunca Bahaî Efendi'ye gelerek :

"Kadı-zâde adamları efendimi rahatsız etmişler. Eğer mutlaka onların arzusiyle kati lâzım gelirse emr-i hak ne ise Öyle olsun. Fakat ben Kür d Molla değilim ki[581] saklanayım; mevzu hadisleri isbata hazırım; Sultan Mehmed (Fatih) camiine gelerek beni ilzam etsinler, sonra şer'in emrine razıyım" demiş ve bu meseleye ait olan kitapları bir katıra yükletip Fatih camime gelip "işte meydan" diye oturup Üstüv ani ve taraftarlarını davet etmiş ise de bu şarlatanlardan hiç biri meydana çıkıp gelememiştir. Bu suretle maksatlarının koyu bir taassup ve yaygara ile din perdesi altında ortalığı karıştırarak menfaat temin etmek olduğu anlaşılmıştır; fakat ilmî şekilde iddialarını ispat etmekten âciz kalan Kadı-zâdeliler Saraya başvurarak :

"Birgivî gibi sâlih ve mütedeyyin bir fazılın eseri padişahımız zamanında tezyif olunmak alâmet-i hayır değildir; hadislerin mevzu olduğu farzolunsa bile ıslah-ı nas için kaleme alınmıştır. Pâdişâh hazretleri bu kitabın itibarını muhafaza etmek icap eder" yollu sözlerle Tarikat-i Muhammediyye kitabının İtibarının iadesine çalıştılar ve Şeyhülislâm Bahaî Efendi'ye hu hususta pâdişâhın bir emrini[582] tebliğ eylediler; 1063 saferinde (1653 ocak) toplanan ulema meclisinde sarayın direktifi üzere Tarikat-i Muhammediyye kitabına

[581] Bu Kürd Molla'nın adı Mehmed olup fâzıl bir zattır. Kendisi Abdül-ahad Nuri Efendi mensuplarından olup bu da Tariktu-i Muhammediyye kitabını tenkit etmiş ve bu kitaptaki mevzu hadîsleri göstermek suretiyle bir eser yazmış. Bunun kitabını okuyan Kadi-zâdeli vaızlar buna kargı da mukabele edemiyerek şeyhülislâmdan katlini istemişler. Bunun üzerine Bahaî Efendi, Molla Mehmed'i çağırarak gözden kaybolmasını söyleyip kendisine bir miktar da harçhk vermek suretiyle onu memleketine göndermiştir. Kefeli Hüseyin Efendi, şeyhülislâma, Molla Mehmed gibi saklanmıyacağını söylemek istemiştir.

[582] Pâdişâh henüz küçük olduğundan bu emirler, Kadı-zâdelileri himaye eden pâdişâhın hocası Reyhan Ağa ve diğer tarafdarlarmın gayretleriyle verilmiştir.

yazılan şerhlerin merdud olduğuna ve kibar-ı eslâfın eserlerine dil uz atılmam asm a karar verildi ve ilmî münazara ilzam edemedikleri Kefeli Hüseyin Efendi*-ye bu hususta tebligat yapıldı.[583]

Kadı-Zadelilerin Hükümet İşlerine Müdahaleleri

Suret-i haktan görünen Kadı-zâdeli veya Kaaı-zâdelilerın hükümet avamı ve murabahacı ve muhtekir esnafı ele alıp işlerine saraydaki hamileri vasıtasiyle kuvvet bulup mua-
müdahaleleri rızlarım kâh tehdit ve kâh itikadsızlıkla itham veya saray vasıtasiyle öldürmekle korkutarak devletin içerden ve dışardan en buhranlı zamanında istanbuV&a. istedikleri gibi rüşvet ile kendi üzerlerine aldıkları işleri hükümette hallediyorlardı; bir kısım azil ve tayinler bunların delaletiyle oluyor ve mevkilerini muhafaza etmek isteyen vezir-i âzamlar bunlara yumuşak ve müsamahalı davranıyorlardı; hele valide sultanla dâr-üs-saâde ağasına çatmış olan Üstüvanî Efendi'nin bir dediği iki olmuyordu [584].

Çınar vak'asından sonra saraydaki hamilerinin katledilmeleri üzerine Kadı-zâdelilerin bu gayr-i meşru kazançlarına halel geldi; vezir-i âzamhğa getirilen Boynueğri Mehmed Paşa:

— "Tayin ve sair işleri ulemâya ve vâızlara danışmak ve onların medh ü zemmine kulak asmak ne demektir?" diyerek bütün tayinleri kendisi yapıp rüşveti de kendisi almağa başlamıştır; kârlarına kesat gelen Kadı-zâdeli vâızlar bundan müteessir olarak fırsat kollamağa başladılar; bu sırada Boğazın Venedikliler tarafından kapatılmasından bunlar cesaret alıp cami kürsülerinde ve bulundukları meclislerde :

— "Zalim ve mürteşi çok, şer'-i şerîf icra olunmaz; memâlik-i islâmiyye bid'atle doldu; vezir ve müftü ehl-i tariki himaye ederler" gibi sözlerle

---

[583] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/361-362

[584] tîstüvanî ve adamları *'.. .kendülere mûtekid geçinen mütemevvil eşhasla bazı menasıp ve tevcihat ve tebdilât ve buna müteallik nice mesalih söyleşip bayağı pazar edip gizlice casuslar ile Tnukarribîn tarafına haber gönderip "bu hususta makuldür, din ve devlete nâfîdir" derler idi. Sırren mühürlü keseler ruhanî yürüyüp Kadı-zâdelilerin makul gördükleri iş suret bulurdu; vaiz ve nâsıh efendilerin makul gördükleri işe kimin hata demeğe kudreti vardır? Alelhusus matlup olan nukud gizlice, anların sây u himmeti ile husule gele; suret-i salâhta böyle faydalı pazara Hind tüccarı bile zafer bulamaz deyip bu veçhile bir kaç sene muamelât vadisinde revaç bulmakla harem-i hümâyun ağalan ve mabeyne tavassut eden huddam-ı saray, emvâl-i azîme iddihar etmişlerdi ve azl ve nasba müteallik bir emre şürû olunsa efendilere (Kadı-zâdeli vâızlara) ihsan sürresi peşin giderdi... bu mekruh ve menfur işleri onlar bir takım tevillerle kendilerine mubah göstermek yolun bilürlerdi" (Naîma tarihi, c. 6, s. 222-224).

ortalığı tahrike başladılar.[585]

Köprülü Ve Kadı-Zadeliler

Köprülü Mehmed Paşa'nın vezir-i âzam olduğunun sekizinci cuma günü Fatih camiinde cuma deliler namazı esnasında müezzinler na't-i şerif okurlarken Kadı-zâdelilerden bir güruh bunların nağme ve makam ile okumalarını menetmeğe kalkıştılar; az kalsın kan dökülecekti. Bundan sonra hasımları olan tarikat erbabına tekrar taarruza geçtiler; ne kadar tekke varsa yıktıktan sonra taş ve topraklarını denize dökmeğe ve 1stanbuV'da rastgeldikleri şeyh ve dervişlere tecdid-i iman teklif edip kabul etmiyenleri öldürmeğe ve sonra padişaha gidip cümle bid'atleri kaldırmağa izin isteyip salâtîn camilerinde birer minare alıkoyup diğerlerim yıkmağa ve peygamber zamanından sonra ihdas olunan şeyleri kaldırıp zihniyetlerine "göre ortalığa nizam vermeğe ve mâni olmak isteyenlerle eli silâhlı olarak mücadele etmeğe karar verip ertesi günü Fatih camiinde toplanmak üzere taraftarlarına haber gönderdiler : "... ol gece bu gulgule şehr-i İstanbul'a, münteşir olup softalar sopalar ve kürdeler ile ve muhtekir ve mürâi esnaf ve bunlara mensup şahısların elebaşıları Hacı Mandal ve Fakı Döngel madrabazları şagirdleri ve köleleri olan hatvan kazak kakavanlariyle silâh kuşatıp din davasına gidelim şeklinde güruh güruh Sultan Mehmed camiine toplanmağa başladılar.. ." [586].

Bu toplantıyı Vezir-i âzam Köprülü Mehmed Paşa haber alınca, fakılann elebaşılarına, haber gönderip nasihat ettirdi ise de dinlemediler; sonra ulemayı davet ile onlarla görüştü ve onlar fakılann iddialarının bâtıl olduğunu beyan ile fitne çıkaranların te'diplerinin caiz olduğunu söylediler; bunun üzerine vezir-i âzam keyfiyeti pâdişâha arzederek fesatçıların katillerine emir aldı; fakat öldürmek tarafına gitmeyi programına uygun görmeyerek sürgün edilmelerine müsaade istedi ve derhal Üstüvanî ile Türk Ahmed, Divane Mustafa gibi muharrik vâızlan yakalatıp Kıbrıs'a sürdürüp şeyhleri ve tekkeleri bunların ellerinden kurtardı (1066 H. / 1656

[585] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/363
[586] Nalına tarihi, c. 6, s. 225.

M.)[587].

Kadı-Zadelilerin Zihniyetleri

Bunlar hakkında yukarıdan beri verdiğimiz marihlûmat falcıların pek dar olan zihniyetlerini ve avama sureti haktan görünerek asıl emellerinin yaygara ile gayr-i meşru menfaat temin etmek olduğunu açık olarak göstermektedir.

Bunların güya dini ıslah maksadiyle isyan çıkarmak istedikleri sıralarda Osmanlı devleti dışarıdan ve içeriden tehlikeli buhranlar geçirmekte idi : pâdişâh çocuktu; hükümet evvelâ ocak ağalarının ve sonra da saray ağalarının emirleri altında olup Anadolu'da, asayiş namına bir şey olmadığı gibi Venedikliler de denizde üstün vaziyette olup İstanbul tehdit altında idi. Bu mütecavizlere mümaşât>edilmesi kendilerini şımartmış ve beş altı sene istedikleri gibi alıp vermişlerdi.

Kadı-zâdeliler veya fakılar Peygamber zamanından sonra ihdas olunan şeyleri kaldırmak istemeleri üzerine bunlarla münasebeti olan birisi vâızlardan Türk Ahmed''e :

— "Peygamber zamanında çakşır ve don yoktu, şu halde sizlere göre bunları giymek bid'attir; onları da kaldırır mısınız?" diye sormuş o da :

— "Evet menederiz, izar (futa) ve peştemal kuşansınlar" demiş. Bunun üzerine sual sahibi tekrar :

— "Kaşık kullanmak da bid'atdır, anı ne yaparsınız ?" deyince Türk Ahmed:

— "Taamı elleriyle yesinler, ellerine bulaşmakla ne lâzım gelir?" mütaleasiyle mukabele eylemiş bunun üzerine sual sahibi dayanamayıp :

— "Efendiler halk-ı âlemi soyup götü çıplak çöl arabı kıyafetine sokmak istersiniz" diyerek ortalığa nizam vermek isteyen vaiz efendi ile alay etmiş.

Bu musahabeyi dinleyen diğer birisi vaiz efendiye :

— "Kaşıklar yasak olunca kaşıkçı esnafı ne yapsınlar?" diye sorması üzerine :

---

[587] Naîma'dan naklettiğimiz bu hulâsanın sonunda "tasarrufat-ı evliya-i kiram ile akd-i meclis-i cemiyyet-i mutaassıbın küsiste ve şohret-i kâzibeleri gibi giimnam oldular.." demektedir (c. 6, s. 226).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/364

— "Misvak ve teşbih yapıp anınla geçinsinler" cevabını vermiştir.
Meşhur Maan-zâde Hüseyin Bey bu Kadı-zâdeUlerden görünüşleri âbid ve zâhid fakat içleri fâsık ve iğrenç bir çok riyakâr adam gördüğünü ve bunların her türlü ahlâksızlıkları yaptık-
larını, yalnız bıyıklarını kırpıp küçültmek suretiyle sünnete riayet göstermek istediklerini naklettikten sonra bunlardan birisinin yetiştirmiş olduğu genç oğlanına vuslat zamanında oğlanın ipek uçkurluğunu görüp ipeğin haram olmasından dolayı "Bu haram kuşağı gider, vücuduma dokunuyor, günahkâr oluyorum" dediğini ve yaptığı şenî fi'ilinden utanmayıp tütün içmek, ipekli giymek, bıyığını kesmemek gibi şeylerin haram olduğunu ve tekke-lerdeki semâ ve devranların ve buralara gidenlerin büyük günah işlediklerini söylediklerini beyan etmektedir[588].

KÖPRÜLÜLER DEVRİ

Köprülü Mehmed Paşa'nın İşe Başlaması

İlk İcraat

Köprülü Mehmed Paşa işi ele aldığı zaman dış tehlikeden başka içeride icraatına engel olmak isteyecek zümreler vardı. Bunun için saray mensupları ile bun-ların tahrik edecekleri Kapıkulu ocaklarından her birini gözden ayırmayarak işlerini ona göre mahirane çevirmek mecburiyetinde idi; bundan dolayı pâdişâhtan geniş salâhiyet alarak işe başladı.
Köprülü, mühr-i hümâyunu alıp saraydan çıktıktan sonra selefi olan Boynueğri Mehmed Paşa'nın katli için hatt-ı hümâyun gönderilmişti; fakat vezir-i âzam şefaat edip öldürül-miyerek mab müsadere edildikten sonra Malkara'da ikamete memur edildi.
Bundan evvelki bölümde görüldüğü üzere Kadı-zâdeli vâız-ların pek aşın hareketleri ve nizam-ı âlem için isyan çıkarmak istemeleri üzerine

[588] Naîma tarihi, c. 6, s. 226, 227. Fazıl Ahmed Paşa'nın vezir-i âzam iken zühd ve salâhına aîdanıp pâdişâha takdim ettiği meşhur Vanî Ef endi'nin sonradan velinimeti olan Fazıl Ahmed Paşa aleyhindeki harekâtı ve riyakârlığı hakkında NaîmaMaki kayıt hu Kadi-zâdelilerin iğrenç zihniyetini göstermektedir (Bk. Naîma tarihi, c. 6, s. 228-229).

Köprülü Mehmed Paşa'dan yedikleri sille ile bu hareketleri bastırıldı ve ileri gelen vâızlar sürüldü.

Köprülü Mehmed Paşa vezir-i âzam olduktan sonra saray mensupları ihtiyar sadr-ı âzamin bir iş yapacağını tahmin etmiyerek kendisine ehemmiyet vermeyip âdetleri üzere hükümet işlerine burunlarını sokmak istediler. Bunun üzerine vezir-i âzam, sarayda hasoda başı olup pâdişâh üzerinde tesir yaparak işlere engel olmak isteyen Halil Ağa'yı tekaütlükle oradan atarak yerine kendi mutemedi Galatasarayı Ağası Kürd Safer Ağa'yı tayin ettirdi. Bundan sonra paralarını alarak askerleri terhis ile Bozcaada'nın düşman eline geçmesine sebep olan Abaza Ahmed Paşa'yı îstanbuVa getirterek valide sultana mensubiyetine ve onun himayesine bakmayarak derhal îdam ettirmiş olduğundan bu icraatı saray halkına şaşkınlık verdi; bunun üzerine el altmdan azli çaresini araştırmağa başladılar.

Seydî Ahmed Bu sırada seydî Ahmed Paşa Kaptan-ı derya Paşa'yi vczir-i bulunuyordu; kendisi Sarayda baltacılıktan çıkma âzam yapmak olup orada taraftarları vardı. Bunlar Seydî teşebbüsü Ahmed Paşa'nm vezir-i âzam olmasını istediklerinden musahipleri ve Enderun ağaları vası-talariyle bu hususta vaid de almışlardı. Fakat Köprülü Meh-med Paşa bunu haber alır almaz 1067 saferinin sonlarına doğru (1656 aralık) Seydî Ahmed Paşa'yı Bosna valiliğine tayin ettirip derhal İstanbul'dan çıkardı ve yerine Temeşvar valiliğinden açıkta kalan Topal Mchmed Paşa'yı getirtti.

Köprülünün bu cezrî harekâtı saray adamlarının cüretlerini kırdığından Seydî Ahmed Paşa'nın Bosna'ya, tayini münasebetıyle bu defa da el altından Kapıkulu süvarilerini tahrik eylediler.[589]

Sipahilerin İsyan Hazırlıklarına Karşı Köprülü'nün Tedbirleri

Bu isyana takaddüm eden günlerde Kapıkul süvarileri maaşlarını istemek bahanesiyle Defterdar Divrikli Mehmed Paşa'nın Süleymaniye'-deki konağını taşlayıp camlarını kırmışlardı; bunun üzerine konağından kaçan defterdar, vezir-i azama gelip dert yanmış ve nihayet tebdil edilmişti[590].

[589] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/367

[590] Defterdar Paşa sipahin hücumu üzerine arka kapıdan kaçarak gelip vaziyeti vezir-i azama anlatmış; bu

Köprülü Mehmed Paşa, sipahilerin daha o zamandan beri isyan için bahane aradıklarını gerek saraydaki ve gerek dışar-daki casusları vasıtasiyle öğrenmiş olduğundan ona göre tedbir almakta idi; hattâ isyandan bir gün evvel gizlice Şeyhülislâm Bâli Efendi'yi ziyarete gidip :

— "Efendi hazretleri, biz vezir olalı bizden şer'-i şerife aykırı ve devlet haysiyetini ihlâl eden bir hareket sâdır oldu mu?" diye sormuş; Bâli Efendi de:

— "Hayır, cümle hareketiniz şer'îdir ve güzeldir" diye cevap vermesi üzerine Köprülü, bu mütaleasmm pâdişâha arzını rica etti ve o tarzda Şeyhülislâmdan bir hüsn-ihal vesikası olarak lüzumu halinde gösterilmek üzere koynuna koydu; hattâ Şeyhülislâm efendi, ortada hiç bir sebep yokken böyle bir vesikanın alınmasına hayret ederek :

— "Bu îlâma niçin ihtiyaç hasıl oldu?" diye sorunca Köprülü :

— "Şimdiki halde ihtiyaç yok; fakat nıaksad dostluğunuzu tecrübedir; muhaliflerimiz sizi de kendilerine celbedip etmediklerini anlamaktır" diye cevap vermişti.

Köprülü yine o gece kıyafetini tebdil ile yeniçeri ocağının bir sözü iki olmayan eski ağalarından Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa ile görüşmeğe gitti ve ona ;

— "Siz devletin hayırhahı ve ocağın mutemedisiniz; bu âne kadar cereyan eden vak'alar malûmumuzdur; düşman Boğaz'a geldi; askerin zapt ve raptı yok; benim maksadım din ve devlete hizmet edip bu âhır ömrümde canla başla çalışmaktır; düşmana galebe ile nizam müyesser olur ise cümelmiz rahat oluruz; yoksa neticesi vahimdir; Seydî Ahmed Paşa'mn şecaati malûm; lâkin zulüm ve adaveti ne derecededir biliyorsunuz; kaptanlığa ve serdarlığa liyakati vardır; fakat gözü sadr-ı âzam olmaktadır; gareze mebnî tek durmaz; sadarete liyakati varsa ben arzumla çekileyim, anı vezir etsinler; lâkin ifrat hiddet ve şiddeti ve tedbirsizliği ile bu zamanda fenalığa sebep olacağında şüphe yoktur; anı vezir etmeğe çalışanların maksatları

---

halden dolayı hiç telâş eseri göstermeyen Vezir-i âzam gülerek "Sen ahval-i âlemi bilmez misin? Muztarip olma; selefte gelen defterdarlar, bu gaileyi çekmişlerdir; hattâ sakini oldukları sarayın camları iki, üç kat müheyya dururdu. Taşla kırılanları camcı dükkânına gidip hazır olan camları derakap vaz'olunurdu. Hak Teâlâ hazretleri nizam-ı ahvale tevfik ihsan edinceyedek bu hale tahammül zaruridir; sabreyle görelim" diyerek defterdarı teskin etmek istemişse de bunun böyle şeylere tahammülü olmadığını anlayarak azl ile yerine baş bakikulu Ahmed AğaV defterdarlığa getirmiştir (15 safer 1067/1656 aralık). Bk. Naîma tarihi, c. 5, s. 237.

kendi ipliklerini boyamaktır; işin neticesinin îbşir Paşa ahvaline benzeyeceğine şüphe yoktur; kaptanlıkta kalsa da arzumuz gibi istihdam edemeziz [591]. Anın için Bosna tarafına serdar eyledim; hâlâ fesat çıkarmak mutadları olan sipah zorbaları Seydî Ahmed Paşa'mn tebdilini bahane edip fitne çıkarmağa teşebbüs ettiler; âhır ömrümde şehit olmaktan korkmam; bu hususta cenabınız bize taraftar olup nasihat ederek yeniçeriyi zapt ile devlet şerefini muhafaza ederseniz sipahin muhalefeti bertaraf olur; eğer ocak halkını zapt etmeği taahhüd etmezseniz, bizden hoşnut değilseniz bizi haberdar edin de biz de ona göre işten el çekelim" dedi.

Kara Hasanoğlu, Köprülü'nün mütaleasım doğru buldu; vezir-i âzam da Hüseyin Ağa ile beraberce hareket edip onun sözünden dışarı çıkmıyacağma dair söz verdi; bunun üzerine o gece yeniçeri ağası ile kul kethüdası gizlice davet olunarak alınacak tedbirler tesbit olundu.[592]

Sipahilerin İsyanı

1067 senesi rebîulevvelinin on sekizinci perşenbe sipahilerin isyanı günü (1657 ocak) sipahiler ağalarının evlerini taşlayarak yolda rast geldikler ini çevirip Atmey-danı'na topladılar; keyfiyet vezir-i âzam tarafından padişaha arzedildi. Sultan Mehmed, Köprülü'nün telhisi üzerine yeniçeri ağasiyle ocak kethüdasını davet ederek :

— "Ocağınız devletin hayırhahıdır. Fesatçıların bertaraf edilmesi sizden memûlümdür" demesi üzerine onlar da başüstüne diyerek yeniçerileri sipahilerle birleştirme diler. Sipahilerden adamlar gelip onları da kendileriyle beraber olmağa davet ettilerse de ocaklı ağa ve zabitlerinin nasihatlerini dinleyerek birlik olmadılar. Bunun üzerine sipah Atmeydanı'n&an yavaş yavaş çözülüp saklanmağa başladılar; o gece her tarafta kol gezilerek ufak bir toplantıya meydan verilmedi; ertesi cuma günü vezir-i âzam sarayında (Paşa kapısında) büyük bir toplantı yapıldı. Bu sırada padişah tarafından gönderilen hatt-ı

[591] Köprülü Mehmed Paşa, dahilî vaziyeti düzelttikten sonra sefere çıkacağı İçin kendisine muhalif ve sadr-ı âzam olmak isteyen Kaptan-ı derya Seydî Ahmed Paşa'nın donanma ile çıkışında aykırı bir vaziyet almasından endişe etmekte idi

[592] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/368-370

hümâyun okundu.[593]

Asillerin Temizlenmesi

Genç hükümdar bu hatt-ı hümâyununda : "Cülûsumdan bu âna kadar sipah eşkıyasının ienalığı hadden aşmış, ekmek yedikleri kapıya fenalıkları çoğalmıştır; bu makule eşkıyanın vücutlarının ortadan kalkması elzem olduğundan tedipleri vezir-i azama havale olunmuştur; din ve devlete hayırhah olanların vezir-i azama yardım etmeleri" beyan olunmakta idi. Bunun üzerine yeniçeri ocağı erkânı :
— "Fesat ve fitneden biz de bıktık; padişahımızın emrini bekliyorduk" diye müttefikan beyanatta bulunmaları üzerine ele geçenlerin derhal katledilmelerine karar verildi ve hemen o gün silâhdar ağalığından mâzul Ahmed Ağa'nın katliyle işe başlandı;
İstanbul ve Üsküdar'daki evler ve odalar basılarak zorbabaşılar ve zorbalardan ele geçenler günden güne katledildiler; bu suretle ortalığa sükûnet geldi.[594]

Köprülünün Sedaretten Çekilmek İstemesi

Vezir-i âzam 1067 H. /1657 M. deki vali tayinlerinde sılâhdarlıktan çıkma Şam valisi Sıyavuş Mustafa Paşa'nın yerine Halep valisi Murtaza istemesi Paşa'yı tayin etti[595]. Fakat Siyavüş Mustafa Paşa vezir-i âzam olmak isteyerek saraydaki araftarlarına güvenip azli kabul etmeyip Şam ahalisini isyana teşvik eyledi; bunun üzerine Şamlılar yeni vali Murtaza Paşa'yı kabul etmemişler ve eski valinin yerinde bırakılmasını istemiş-lerse de-Köprülü bunu yapmayarak Şam'a Tayyarzâde Ah-med Paşa'yı ve Maraş'a, da Siyavüş Mustafa Paşa'yı tayin etmişti.
Siyavüş Paşa'nın bu serkeş vaziyeti Köprülü'ye fırsat erdiğinden makamına göz dikmiş olan Siyavüş Mustafa Paşa akkında pâdişâha bir telhis takdim etti ve onda :

---

[593] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/370
[594] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/370-371
[595] Siyavüş Mustafa Paşa zamanında Şom kulu, Girit seferine memur olmuştu; fakat bunlar "Biz deniz seferine gitmiş değiliz. Şam'ı muhafaza ve nöbetle hacca gidip muhafızlık yaparız; icabında kara seferine de gideriz" diye gönderilen fermana muhalefete kalkmışlardı, Siyavüş Paşa bunların elebaşılarını cezalandıracak yerde arzularına uyarak keyfiyeti İstanbul*a yazmış ve bundan dolayı Şam valiliğinden azlolunarak yerine Halep valisi Murtaza Paşa tayin edilmişti (Naîma tarihi, c. 6, 8. 322).

"Padişah hizmetinden ve hususiyle silâhdarlıktan çıkmış olan ir zâtın pâdişâh fermanına herkesten ziyade itaat etmesi lâzım elirken Siyavüş Mustafa Paşa'nın Şam âsileriyle beraber olarak azli kabul etmeyip pâdişâh fermanına karşı isyan etmesi ebebiyle katli lâzımdır" diyerek buna dair hatt-ı hümâyun istedi e istediğini aldı ise de hemen tatbik etmedi.

Enderun'da bulunan Siyavüş Mustafa Paşa'nın kapı oldaşları ve bilhassa pâdişâhın silâhdarlariyle çuhadar ve rikâb-dar gibi ileri gelen Enderun ağaları ve sairleri bunu imleyip Si-avüş Mustafa Paşa'yı kurtarmağa çalıştılar, Köprülü bunu haber alınca acele saraya giderek pâdişâhla buluşup :

— "Hükümet idaresi başkalarının elinde olunca iş görmek mümkün değildir; bu kölenizin yaptığını diğerleri bozmak istemektedir; bir gün kusur isnadiyle öldürülmekten ise daha evvel bu makamdan çekilmek iyi olur" diyerek mühr-i hümâyunu padişahın eline verdi; fakat Dördüncü Mehmed, evvelki verdiği sözü tekrar ile bundan sonra da hiç kimsenin sözünün kat'iyyen dinlenmiyeceğini teyid edip mührü Köprülüye verdikten sonra ona:

— "Senin işine karışanların cezalarım sana bıraktım; nice bilirsen öyle eyle, bundan sonra işine kimse karışmasın; müdahale edenlerin haklarından gel" diye kat'î salâhiyet verdi.

Köprülü Mehmed Paşa ince düşünceli olduğundan işine müdahale eden Enderun ağalarına derhal dokunmadı ve iki ay kadar bekledi ve ondan sonra silâhdar, rikâbdar, tülbend ağası ve doğancıbaşı gibi içerdeki iş bozanları uzaklaştırdı ve bu suretle ses kesildi [596]

Enderun ağalarının çıkarılmalarından epey zaman sonra Köprülü Mehmed Paşa, Siyavüş Mustafa Paşa'yı Maraş*-tan azl ile İstanbul'a, getirerek [597] Erdel seferine hareketinden evvel katlettirmiştir (1068

[596] "...Tâ cemaziyelâhır evâhirinde bir gün nâgehanî Rikâbdar Anber Mustafa Ağa ve Dülbend ağası Gürcü İbrahim Ağa kapıcıbaşılıklar ile ihraç olunup Doğancıbaşı Ömer Ağa dahi Saray-ı ânıireden ihraç badehu Maraş payesiyle tekaüd ve Silâhdar Abaza Mustafa Ağa dahi nazar-ı iltifat-ı pâdişabiden sukut ile ihraç olundu" (Naîma tariki, c. 6, s. 248). Bunların ihracı münasebetiyle arşiv vesikaları arasında rikâbdar ile tülbend gulâmmın çıkarılmalarına dair IV. Mehmed'in hatt-ı hümâyunları vardır. Fotoğrafileri bu cildin sonuna konmuş olan hatt-ı hümâyunlar aynen şöyledir :

"Sen ki rikâbdar ağasın; sana kapıcıbaşıhk ihsan eyledim, hayır duamda olasm. Fî 27 c. sene 67."

"Sen ki dülbend gulâmısm, sana kapıcıbaşıhk ihsan eyledim, hayır duamda olasm, Fî 23 c. sene 67."

[597] Köprülü Mehmed Paşa bir müddet sonra Siyavüş Mustafa Paşa'yı Maraş valiliğinden azledip İstanbul'a davet etmişti. Vezir-i âzam Boğaz seferinden Edirne'ye dönünce Siyavüş Mustafa Paşa da oraya gelmişti. Köprülü âdeti üzere zahiren Siyavüş Paşa'ya güler yüz gösterip fakat eski hâdiselerden bahis ile pâdişâha bir telhis takdim eylemişti. Siyavüş Mustafa Paşa, vezir-i azamla görüşürken, padişah

şevval / 1659 haziran).[598]

Bütçe Tenkihatı Ve Şeyh Selimin Katli

Onbeş seneden beri îstanbuVda bulunarak Ebû Bekr-i Sıddîk evlâdından olduğunu iddia keramet satıp ulûmı garibe denilen gaip şeyleri haber vermekle tanınmış olan Mağribî Şeyh Salim adındaki sahtekâr ve hilekâr bir herif, devlet erkânına intisap etmek ve sarayda valide sultana çatmak suretiyle epey şöhret bulmuş ve bu sayede külliyetli para sahibi olduğu gibi kendisine gümrük, ipek ve sair mukataalarla evkaftan yevmiye bin akçe maaş tahsis kılınmıştı.
Köprülü Mehmed Paşa vezir-i âzam olunca hazinenin darlığına mebni bütün vazifeleri ve vazife sahiplerini bizzat yok-layarak gümrükten vazifesi olanlardan sermaye sahibi ve vaziyetleri çabşmağa müsait olanlarla iki yerden maaş alanların birinden maaşlarını kesmiş ve yalnız bir yerden maaş verdirmişti. Mahlûl olan vazifelerden ancak iki akçesiyle tayin yapıp diğerlerini hazineye irat kaydediyordu; bu halden şikâyet ile kendisine başvuranlara, "Allah muvaffakiyet ve hazineye genişlik verince yine herkes gelsin, haline göre ihsan edelim" diye cevap veriyordu.
Vezir-i azamın yoklaması münasebetiyle Şeyh S alim de geldi; beratlarını gösterdi. Köprülü bu işle meşgul memurlara "İstanbul gümrüğünden iki yüz akçe bırakın; bu para şeyhin maişetine yeter, geri kalan yedi, sekiz yüz akçesi hazineye kaydo-lünsun" deyince Şeyh Salim hiddetlenerek "Pâdişâh ihsanıdır, niçin kesersiniz?" diye bağırması üzerine vezir-i âzam müîâyi-metle :
— "Sefer etsek gerektir ve hem hazinenin darlığı vardır; şimdi bu kadar ile kanaat et. înşaallah genişlik zamanında ikram yine mümkündür" cevabını verdi.
Bu yumuşak ve makul söze mukabele olmak üzere Magribli Salim terbiyesizce bağırarak "Biz size gör ne yaparız" diye meclisten fırlayıp gitti; Köprülü gülümseyerek Asesbaşı Zülfikar Ağa'ya emir vererek

---

Siyavüş'ü çağırmış ve kendisinin Şam kullarını tahrik etmesini ve diğer kusurlarım saydıktan sonra kap'ı arasına hapsettirdikten sonra katlettirmiştir. Köprülü Mehmed Paşa'mn sadarete geçmesine takaddüm eden günlerde Silâhdar bulunan Siyavüş Mustafa Paşa, sadaret elden gidiyor diye Boynueğri Mehmed Paşa'yı ikaz eylemiş ve bundan dolayı Köprülü buna mim koymuştu.

[598] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/371-372

Şeyh Salim'i
tevkif ettirip o gece boğdurdu.[599]

Rum Patriğinin Asılması

Devletîn içten ve dıştan ne kadar tehlikeli duruma geçirdiği yukarıdan beri verilen izahattan anlaşıldığından, cidden mühim olan bu anlarda dahildeki bazı gayr-i müslim unsurlar da büyük ümide düşmüşlerdi. İşte bu arada Ortodoks kilisesinin mevcudiyetini Fatih Sultan Mehmed'in himaye ve müsamahasına medyun olduğunu unutan Rum patriği III. Partenios'un devletin bu karışık vaziyetinden istifade ile Ortodoks kilisesine bağlı olan Eflâk ve Boğdan voyvodalarını isyana teşvik ettiği elde edilen mektubundan anlaşıldı.

Eflâk voyvodası Kostantin metbuı olan hükümete karşı isyankâr bir tavır takınmıştı. Rum patriğinin, Eflâk voyvodasına gönderip elde edilen mektubunda şöyle deniliyordu :

— 'Müddet-i devr-i islâm tamam olmağa az kalmıştır; hıris-tiyanlık velvelesi âlemi tekrar tutacaktır. Ona göre tedarikte olasınız; pek yakında cümle vilâyetler mesihîler (hıristiyanlar) eline girip haç ve çan'a (Salip ve nâkus'a) mensup olanlar islâm memleketlerine sahip olacaklardır."

Bu mektubu elde eden Köprülü, işi tahkik için Rum patriğini davet ederek mektubu kendisine gösterdi ve yazılmasının sebebini sordu; o da cevap olarak her sene sadaka için böyle kâğıt gönderildiğini söyledi; bu hazırlıksız cevap vezir-i âzami tatmin etmedi ve verilen emir üzerine Partenios Parmakkapi'&a asıldı (8 cemaziyelâhır 1087 / 24 mart 1657)[600]; derhal Patrikhane basılarak Rumların yeniçeri kıyafetine girip isyan edeceklerine dair olan şayiaları teyid edici kırk elli kat dolama, fes ve yeniçeri üsküfü elde edildi[601].

Fatih Sultan Mehmed'in tayin ettiği patrikten itibaren bu III.

---

[599] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/373

[600] III. Partenios, Sakız metropolidi iken 1656'da patrik intihap olunmuştu. Asılı cesedi üç gün kaldıktan sonra denize atılıp Rumlar tarafından bulunan cesed Heybeliada'&aki Panaiya manastırına defnedildi. Vizandios Skarlatos, Kostanünopolis isimli eserinin ikinci cildinde (s. 536) III. Parte-nios'un idamına sebep olarak Cizvitlerin buna husumetlerinden dolayı Ruslarla muhaberede olduğunu Kırım hanının ihbar ettiğini yazıyorsa da bizim tarihler bunun hıyanet vesikası tercümesini aynen koyduklarından Vizandiyos'un tevili yerinde değildir.

[601] Naîma tarihi, c. 6, s. 252 ve Silâhdar tarihi^ c, 1, s. 68 ve Hammer tarihi tercemesU c- 11» s« 16.

Partenios'a kadar bütün Rum patrikleri milleti tarafmdan intihaptan sonra bizzat padişahlar tarafından kabul olunurlarken bundan sonra kendilerine karşı yapılan bu imtiyazlı muamele kaldırılarak vezir-i âzamlar tarafından kabul edilmeleri kanun olmuş ve bu tarz Tanzimata kadar devam etmiştir.[602]

Köprülü'nün Venediklilere Karşı Hareketi

Donanmalın Akdenize Çıkması

Vezir-i âzam bir taraftan îstanbuV&a temizlik yapıp aleyhinde çalışanları bertaraf ile işlere oldukça nizam verdikten ve Venedik seferine gitme hazırlığını yaparak vilâyetlere îcap eden fermanları gönderip tertibat aldıktan sonra 1067 cemaziyelevvelinin dokuzunda (23 şubat 1657) sefer münasebetiyle tuğlar çıkarıldı; verilen karar üzerine Venedik donanması Boğazca, gelmeden evvel bizim donanmanın Akdeniz'e çıkarılmasına karar verilerek mevcut gemiler Kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa kumandasiyle sevkedüdi; hattâ kaptan paşanın bineceği bastarda yani birinci amiral kadırgası tamam olmadığından arkadan çıkarılacak donanma ile gönderilmek üzere geri bırakılmış ve kaptan paşa yedek gemisine üç fener koymak suretiyle hemen hareket ettirilmişti.[603]

Vezir-İ Âzamin Boğaz'a Hareketi

Köprülü Mehmed Paşa hareketinden evvel İstanbul'da, hazırlanan donanmanın ikinci kısmını da şevketti; içine mühim miktarda asker konan bu donanma on dokuz kalyon, on mavna ve otuz çekdiri ile kaptan paşa baştardesinden mürekkepti; fakat gemiciler acemi, asker nizamsız olup gidenler bir kuru kalabalıktan ibaretti.

ikinci kısım donanma da gittikten sonra vezir-i âzam pâdişâh tarafından kabul olunarak serdâr-ı ekrem tayin olundu ve Arz odasında başına iki kıt'a murassa sorguç takılıp biri samur diğeri sade iki hil'at giydirildi ve bizzat pâdişâh kendi eliyle sancağ-ı şerifi teslim

[602] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/374-375
[603] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/375

ettikten sonra Çırpıcı Çayırı'ndaki ordugâha gitti ve ramazan iptidasında Boğaz tarafına hareket etti (1657 haziran) istanbul'da sadaret kaymakamı olarak Ankebut Ahmed Paşa kaldı. Köprülü Mehmed Paşa, ordu inzibatını bizzat ele alıp hareketinden sonra ikinci konakta askeri yokladı; bulunmayanlarmın dirliklerini keserek münasiplere verdi; bu sırada Boğaz-hisarı yani Çanakkale Boğazını işgal etmek üzere Venedikliler sekiz bin kadar kuvvet çıkardılarsa da muhafızların müdafaa ve hücumiyle dayanamıyarak beşyüzü esir düşerek mütebakisi gemilerine kaçtılar; vezir-i âzam Gelibolu'ya, geldikten sonra Anadolu yakasına geçti ve KaVe-i Sultaniye etrafını karargâh yaptı (18 ramazan 1067 / temmuz 1657).[604]

Venediklilerle Savaş

Boğazın Rumeli tarafındaki Soğanlıdere ile Anadolu tarafındaki Küçük Kepez mevkilerine toplar kuruldu; buradan atılan gülleler ile o taraflara demirlemiş olan düşman gemileri hasara uğradıklarından çekildiler. Şevvalin beşinci salı günü (17 temmuz) düşmana denizden hücum edilmesi emrolundu; ilk çarpışmada bir kaç Osmanlı mavnası yardım edilmemek yüzünden muvaffak olamayıp biri düşmanın eline geçtiği gibi diğeri de battı; yeniçeriler de bindikleri çektirVleile Rumeli sahiline çekilip deniz muharebesine seyirci kaldıklarından diğer askere de zaaf ve fütur gelmiş ve askerin bir kısmı da gemilerinden çıkarak karaya dökülmüşlerdi.

İşte bu sırada Venedikliler elde ettikleri Süleyman Kaptan mavnasını çekip götürürlerken Alâiye sancak beyi Küçük Meh-med Bey, beşer oturaklı bir, iki kayık ile üzerlerine varıp yedeklerini keserek döğüşe döğüşe mavnayı kurtardı; kalyonlar ise muvafık hava ile yelkenlerini açarak Boğaz dışında kaptan paşa kumandasındaki donanmaya iltihak etmek üzere denize açılmışlardı.

Bu muvaffakiyetsizlikten Ötürü fevkalâde hiddetlenen vezir-i âzam hemen bir kayığa atlayarak Rumeli sahiline geçti ve düşman donanması önünden kaçarak çektirilerden ve mavnalardan karaya çıkan firarileri alıp Anadolu sahiline getirdi; bu sırada onbeş kadırga ile düşman önünden kaçarak karaya dökülenlerden yedi, sekiz yüzünü

[604] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/375-376

vezir-i âzam derhal îdam ettirdiğinden diğerleri yine gemilerine döndüler. Bundan sonra muharebe karadan Osmanlı-larm ve denizden Venediklilerin müdafaa ve hücumlariyle uç gun üç gece devam etti.

Bu sırada düşman gemileri Kum Burnu'nda bulunan baştarde ile on yedi parça çektiri üzerine hücum ettiyse de muvaffak olamayarak çekilmişti. Fakat ertesi günü Osmanlı tarihlerinin Kör Kaptan dedikleri Venedik amirali Moçeniko bizzat kendi amiral gemisi, kendilerine yardım eden devletlerin bayraklariyle de donanmış olduğu halde Osmanlı baştardesini zaptetmek üzere akşamdan bir saat evvel Kum kalesi önünden geçerek taarruz etmişti. Müdafaadan âciz olan Osmanlı donanması sahildeki topların himayesi altında tutunabiliyordu,

Moçeniko'nun bu taarruzu üzerine sahilden toplar yağdırılıyordu. Köprülü Mehmed Paşa teessüründen ağlıyor ve bu tehlikeli durumu önlemek için gayret sarfediyordu. Venedik amiral gemisi, Osmanlı baştardesini almak üzere iken Kumburnu*n-daki metrislerden Kara Mehmed adındaki bir topçu tarafından atılan bir gülle Venedik amirali baştardesinin barut mahzenine isabet ederek baştardeyi berhava etti; bu muvaffakiyetli isabet bozulmuş olan kuvve-i maneviyenin düzelmesine yaradı ve Osmanlıların galebesini temin etti.[605]

Hizmet Eden Ve Kaçanlar Hakkında Koprülü'nün Muamelesi

Venedik amiralinin bastardesi ve maiyyeti ile berhava olması neticesinde Venedik donanmasının faaliyetinin durması Köprülü'ye geniş nefes aldırdı. Hemen düşman eline düşen mavnayı kurtaran Küçük Mehmed'i yanına çağırdı; gelip vezir-i azamın eteğini öptü: Köprülü ona :

— "Gel şahbazım, padişahın ekmeği sana helâl olsun; senin gibi gayretli dilâveri Allahü Tealâ berhudar etsin" diyerek alnından ve gözlerinden öptü ve arkasındaki samur kürkü çıkarıp Küçük Mehmed'e giydirdi ve kendi eliyle başına iki "Gazi çelengi" taktı ve kendisine iki yüzden fazla altın ve beraberinde giden adamlarına dağıtılmak üzere bir kese kuruş verdikten sonra :

[605] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/376-377

—"Bu istidadına riayet için seni akranından mümtaz mertebeye nail ederiz; elem çekme" diye de ayrıca gönlünü aldı.
Bundan sonra Amiral Moçeniko'nun. baştardesi cephaneliğine isabet ettiren Kara Mehmed'i huzuruna çağırtarak ona da :

— "Berhudar ol, kerametlû pâdişâhımızın nimeti sana helâl olsun" diyerek yetmiş akçe sipahilik ulufesi ile çırağ edip yüz altın harçlık ve bir kat ağır elbise ile topçuyu da sevindirdi. Bunlardan
başka az çok hizmeti ve gayreti görülenleri de derecelerine göre mükâfatlandırdı.
Bu iş bittikten sonra sıra harpten yüz çevirenlere geldi. Evvelâ cezaya Ferhad Paşa adındaki deniz kumandanından başladı. Ferhad Paşa, daha harbe başlamadan evvel bindiği kalyonu Rumeli tarafına baştan kara edip kaçmış ve o gece bir Venedik filikası gelip bu kalyon ile diğer iki kalyonu yakmıştı. Ferhad Paşa yakalanıp getirilmesini müteakip çökertilip boynu vuruldu; sonra Yeniçeri kethüdası Yusuf, yeniçerileri cenge teşvik etmedikten başka çorbacüariyle (bölük kumandanlariyle) beraber iptida kendisi kaçtığından dolayı derhal getirtilip hem kendisi ve hem çorbacılar vezir-i âzam çadırının arkasında boğulup cesetleri denize atıldı. Kaptan Paşa'ya vekâlet eden ikinci filo kumandanı Sivas beylerbeğisi Osman Paşa da aynı akıbete uğradı ve mavna kaptanlarından Tophaneli Mehmed Kaptan ile diğer birkaç mavna kaptanı da muharebe esnasında sahile çıktıkları için asıldılar. Gayretsizliği görülen Yeniçeri Ağası Sürhab Mehmed Paşa Köprülü'nün sadareti için çalışanlardan olduğu için yalnız azlolunup birkaç gün sonra Sivas beylerbeyliğine tayin edildi.[606]

Bozca Adanin Geri Alinmasi

Köprülü harpte hizmeti görülenlerle görülmeyenler hakkında kesin olarak icraattan sonra Bozcaada karşısındaki Eski İstanbul namiyle meşhur Çaybaşı (Trova) mevkiine geldi. Kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa, donanma ile Boğazdan çıktıktan sonra bazı yolsuz hareketlerde bulunmuş forsaları (kürekçileri) ölen bey gemilerine forsa vermemiş olduğundan hakkında şikâyet edilmişti. Bundan dolayı kaptan paşa vezir-i azamdan korkarak MidillVde demirleyip bazı

[606] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/377-378

özürler ileri sürerek davete icabet etmiyordu. Mavna kaptanlarından bazılarının katledilmesi gerek kendisini ve gerek maiyetindeki kaptanları korkutmuş olduğundan Cezayir*e gitmek istiyorlardı. Bunu haber alan Köprülü, bunların korkularını gidermek için Kaptan paşaya hil'at ile bin altın yollayıp :

— "Sizler muharebe mahallinde bulunmadığınız için özrünüz makbuldür; bulunsaydımz dilirâne hizmet edeceğinize şüphe yoktur; inşaallah bundan sonraki harekâtta hizmet edersiniz" gibi sözlerle hem kaptan paşanın ve hem de diğer kaptanların korkularını giderdi. Cezayir, Tunus ve Trablus gemileri dayılarına da hil'at ve para yollayıp onları da Bozcaada'nın istirdadına davet etti.

Venedik amirali baştardesinin berhava olmasından sonra Venedik gemileriyle onlara yardıma gelmiş olan Malta ve Floransa gemileri Bozcaada'ya, çekilip Boğaz ağzında bir kalyon bırakmışlardı. Vezir-i âzam, Kurt Paşa kumandasiyle bir kısım askeri Kaptan paşa gemilerinden otuz üç çektiriye koyarak gece yarısı Bozcaada'nın Kemer deresi mevkiine çıkarttı; sabahleyin düşman bunu görünce gemileriyle Türk askerini topa tuttuysa da tesiri olmadı ve vezir-i âzam adaya mütemadiyen asker şevketti. Bunun üzerine Venedikliler de karaya asker döküp Türk askerini iki ateş arasında bırakmak istediler; fakat bu plân haber alınarak düşnrân denize döküldüğü gibi, Türk askerini arkadan vurmak isteyen kale muhafızları da kaleye kaçırıldı. Adaya ihraç edilen askerin çokluğuna ve taarruzlarına dayanamayan Venedik kuvvetlerinin bir gece kalenin bazı burç ve bedenlerini berhava edip gemilerine binerek kaçmaları üzerine Bozcaada tamamen istirdat edildi (21 zilkade 1067 / 31 ağustos 1657).[607]

Hasanoğlu'nun Köprülü Aleyhindeki Faaliyeti Ve Ölümü

Yirmi seneden beri gerek Yeniçeri ocağında ve gerek padişah ve devlet ricali arasında bir sözü iki olmayan ve müşkül durumlarda yeniçeriler üzerindeki nüfuzundan ve tecrübesinden istifade edilen ocak ağalarından Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa, Köprülü'nün sadaretini müteakip sipahi isyanına yeniçerileri iştirak ettirmiyerek o

[607] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/378-379

sayede sipahilerin temizlenmesine hizmet etmişti. Kara Hasanoğlu'nun daha evvel de hadlerini aşan ocak ağalarının temizlenmesinde, İbşir Paşa aleyhindeki harekâtta ve daha sonraki bir sipahi isyanının bastırılmasında da mühim rolleri olmuştu. Yeniçeri ocağı zabit ve efradı, bunun emrinde idi; hiç kimse bunun reyinden dışarı çıkamazdı. Pâdişâh ve valide sultan taraflarından sorulan şeylere cevaplar yazarak mütaleasım bildirirdi; eğer görüşülecek iş bizzat kendisinin bulunmasını îcap ettirirse vücutça zayıf ve hastalıklı olduğundan gönderilen araba ile Saraya gelirdi. Zeki, tecrübeli, sinsi, hissiyatını gizlemesini bilirdi. Sipahi kıyammdaki yardımına mukabil Köprülü Mehmed Paşa da, Kara Hasanoğlu'nun reyinden çıkmayacağına söz vermişti.

Kara Hasanoğlu ordudaki casusları vaaıtasiyle muntazaman haber almakta idi. Köprülü bu şahısları bildiği halde Kara Hasanoğlu'ndan çekindiği için kendilerine ses çıkarmıyordu. Vezir-i âzamin Boğazda harpten kaçanları tedip ettiği sırada ocak kethüdasiyle yedi sekiz çorbacı ve bazı yeniçerileri boğdurması Kara Hasanoğlu'nun kapı yoldaşlığı gayretine dokunarak :

— "Bu koca'nın (ihtiyarın) hareketi hareket değildir; yeniçeri ocağına kılıç koyup zabitler katline başladı; birgün evvel bunun tedariki görülmek gerektir" sözleriyle Köprülü aleyhine padişaha mütemadi surette tesir yapıyordu.

Sultan Mebmed, vezir-i azama karşı hüsn-izan besliyorsa da'yeniçeri ocağı elinde olan Kara Hasanoğlu'ndan çekiniyordu. Bu sırada şeyhülislâm bulunan Bolulu Mustafa Efendi, Köprülü taraftarı idi; Kara Hasanoğlu, buna da müracaat ederek Köprülü aleyhinde kullanmak istiyorsa da şeyhülislâm, seferde bulunurken vezir-i âzam değiştirilmenin doğru olmadığını beyan ile azl teklifini reddediyordu.

Kara Hasanoğlu yine bu iş için kendi adamlarından Baki Çelebi'yi şeyhülislâma gönderip :

— "Köprülü Paşa'ya sahip çıkmasınlar; pâdişah-ı âlempenaha ahvali ifade olunup azli karardâde ve yerine Ankebut Ahmed Paşa'nın gelmesi takarrüc etmiş gibidir. Aksine say etmesinler; onun zuhur ve hareketi gayet korkunçtur. Kuvvetlenirse bizi ve kendilerini ve sair ileri gelenleri sağ koymayacak alâmetleri vardır. Himaye ederlerse sonra kendileri pişman olurlar." yollu sözlerle şeyhülislâmı kendisine

uydurmak istemiş; Mustafa Efendi bu mütalealara karşı Burnaz Baki Çelebi'ye :

— "A Baki Çelebi, şimdi sefer üzere azl güçtür. Muvaffak olup kâfir gemilerini Boğazdan kaldırdı ve Bozcaada'yı kurtarmakla meşguldür; seferden avdetine dek sabrolunsun, görelim" dive mukabele etmesi üzerine Baki Çelebi:

— "Hayır sultanım, ağanın reyi budur ki Bozcaada yi LimnVyi alıp mansûren gelirse bir daha ona zafer bulmak müşküldür; hemen fırsatı kaçırmamak gerektir" diye ısrar ettiği sırada şeyhülislâmın kethüdası içeriye girip efendisinin kulağına Kara Hasanoğlu'nun öldüğünü haber vermiştir. Ve Bu lıaber üzerine şeyhülislâm hem hayret ve taaccüp ve hem de gülümsiyerek keyfiyetten B âki Çelebi'yi haberdar edince o da şaşırarak "Sultanım, kusura bakmayın bizim bu derece ısrarımız ânın emriyle idi" gibi sözlerle özür dileyerek çıkıp git-mistir.

Kara Hasanoğlu'nun ölümü, icraatında Köprülü'yü, önlemek isteyen birinci derecede bir maniadan kurtardı. Hüseyin Ağa sağ olsa idi, Köprülü mutlak surette azl ve belki idam edilecekti; padişah ve diğerlerinin bunu önlemelerine imkân yoktu. Çünkü Kara Hasanoğlu'nun bir işareti yeniçerilerin ayaklanması için kâfi idi.

Köprülü Mehmed Paşa, Kara Hasanoğlu'nun ölümünü haber alır almaz ordudaki vaziyet ve ocaklıdan katledilenler hakkında Kara Hasanoğlu'nu daimî surette haberdar eden zaimlerden Mümin Ağa ile Sekbanbaşı Çoban Kasım Ağa'-dan evvelkisinin ordugâhta boynunu vurdurduğu gibi sekbanba-şıya Hüdavendigâr (Bursa) sancağını tevcih ile gönderdikten sonra olda öldürttü.[608]

Limni'nin Geri Alınması

Bozcaada'ıan zaptı îstanbuV&a. sevinci mucip oldu,şenlikler yapıldı. Pâdişâh Limni adasının zaptına kadar vezir-i âzamin dönmemesini emretti. Bozcaada kalesi tamir olunarak asker ve mühimmatla tahkim edi- muhafızhğına da Sivas Valisi Sührap Mehmed Paşa Bundan sonra LimnVmn alınması için kaptan paşa yol-Çok sarp bir mevkide olan kalesi iyice tahkim edilmişti. Kaptan Moçeniko'nun biraderi on yedi kalyon ile gelip kaleye mühim miktarda asker koyduğundan muhasara

[608] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/379-381

uzadı. Kaptan paşa yaralandı ise de Köprülü'nün korkusundan iş sıkı tutuldu ve nihayet kalenin gerisine bin müşkülâtla toplar çıkarılarak iki ay muhasaradan sonra muhafızlar ve kale halkı bütün eşyaları ve kendi gemileriyle gitmek şartiyle teslim olacaklarını bildirdiler ise de Kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa hiç bir şeyin çıkmasına müsaade edilmeyeceğini ve yükte hafif eşyalariyle gitmelerine müsaade olunacağını bildirdiğinden bu teklif kabul olunarak Venedikliler adayı terk ettiler (1068 safer / 1657 kasım).

Köprülü Mehmed Paşa, Boğazı açıp iki adayı da kurtararak müşkül ve tehlikeli durumu bertaraf ettikten sonra Erdel (Transüvanya) taraflarındaki vaziyetin ciddiyeti üzerine acele Edirne'de bulunan padişahın yanına çağrıldı ve derhal oraya gitti.[609]

Köprülü'nün Erdel Seferi

Erdel Vaziyeti

vezir-i azam Edirne'ye geldikten sonra Osmanlı devleti himayesinde bulunan ve isyan etmiş olan Erdel Kiralı Rakoçi üzerine memur edildi. Osmanlı-Erdel münasebetleri kısmında da görüleceği üzere II. Rakoçi Alman imparator hanedanı olan Habsburg'la.ta. karşı sefer açıp galip gelmiş olan tsveç kiralının müttefiki olarak Lehistan kıralbğını elde etmek istiyordu; Rakoçi metbûi olan Osmanlı devletinin iç ve dış vazi-yetlerinden istifade ile Eflâk ve Boğdan voyvodalarını da nüfuzu altına alıp kendisine yapılan nasihati dinlemiyerek Lehistan üzerine yürüdü; fakat Kırım hanı tarafından mağlûp edilerek yerine döndü ise de yine serkeşliği devam etti.

Osmanlı hükümeti, kuzey hududunda Lehistan ile ErdeVin bir idare altında geniş bir devlet halinde bulunmasına müsaade etmiyeceği gibi bu devletin o tarihlerde Avrupa'nın büyük ve kudretli devletleri arasında bulunan İsveç'in müttefiki olmasına da muvafakat eyleyemiyeceği siyaseti İcabından idi ve bu hususta gayet hassas davranıyordu. Lehistan kıralhğı bu tarihlerde hem içeriden sarılmış ve hem de dışarıdan Kırım hanlığının akınlariyle zayıf düşmüş olduğundan Osmanlı devleti bu cihetten kuzey hududundan emin

[609] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/381-382

bulunuyordu; bundan dolayı Rakoçi'nîn Lehistan'a karşı olan taarruzunu önlemek suretiyle hem kendi siyase tine ve hem de Lehistan'a hizmet etmiş oluyordu.

II. Rakoçi'nin temadi eden isyan hareketini sona erdirmek üzere Köprülü Mehmed Paşa serdâr-ı ekrem tayin edildi ve hemen hareket etmeyerek bir taraftan hazırlık yaparken bir ta raftan da Eflâk ve Boğdan işiyle ve aynı zamanda bir takım te mizlik hareketleriyle uğraşıyordu.[610]

Voyvodaların Azilleri

Vezir-i âzam ErdeVe hareketinden evvel Rakoçi kirlikte hareket eden Eflâk beyi Kostantin ile Boğdan beyi Istef an'ı azlederek yerlerine yenilerini tayin ile kendilerini makamlarına oturtacak iskemle ağcısını[611] bir miktar kuvvetle gönderdi; fakat eski voyvodalar azli kabul etmeyerek isyan ettiklerinden üzerlerine Kırım Hanı ile Silistre Valisi Fazlı Paşa memur edildiler; Fazlı Paşa bir takım bahanelerle ayak sürüdü ise de Kırım Ham kuvvetleri, âsi voyvodaları mağlûp etti[612]. Bunlar, müttefikleri olan Erdel kiralının yanma kaçtılar. Bu suretle Eflâk ve Boğdan voyvodalıklarına tayin edilmiş olan Mihne ile Ghika yerlerine oturtuldular.[613]

Hareketten Evvel Ocaklarda Temizleme

Köprülü kumandası altında itaatli bir kuvvetin bulunmasını şiddetle arzu ederek bunları tahrik edenleri ve edeceklerden ileri gelenleri kendi casusları vasıtasiyle haber aldıkça öldürttü. Hattâ Boğazdan Edirne'ye döndüğü sırada ve Edirne'de gerek sipah ve gerek yeniçerilerden epi adam öldürtmüş ve hattâ yeniçerilerin kendilerine kışlık tayin olunan Edirne'ye gitmek istememelerinden dolayı yeniçeri ağası Ali Ağa'yı mes'ul tutarak azleylemisti; bunun üzerine Ali Ağa

[610] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/382

[611] Erdel kıraliyle Eflâk ve Boğdan voyvodalarını tahtlarına oturtmak üzere gönderilen memurdur. Bunlar devletçe bir kıral olarak tanınmayıp himaye altında bulunup vergi verir olduklarından kendilerini makamına oturtacak memura taht ağası denilmeyip iskemle ağası adı verilmiştir.

[612] Fazlı Paşa, YergöğVden Bükreş üzerine gitmiyerek Kostantin'in kaçmasına sebep olup bu hali dedikoduyu mucip olduğundan dolayı bir müddet Bonra îdam edilmiştir.

[613] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/382-383

kendisini yerinde bıraktırmak üzere askeri tahrik etti, yeniçerilerin bunu tekrar ağalığa tayin ettirmek isteyeceklerini haber alan Vezir-i âzam Ali Ağa'yı Edirne'ye celp ettirip pâdişâh huzurunda îdam ettirerek çıkacak isyanı önlemişti.

Yine bu sırada sipahi serdengeçti ağalarından olup Bozcaada'nın zaptında [614]hizmeti görülen Nakkaş Hasan Ağa'nın ortaya çıkarmak istediği isyan bastırıldı. Nakkaş Hasan, muharebedeki hizmetine mukabil İstanbul'un intisap ağabğını almış ise de elaltından isyan için bazı tahrikatı ve İstanbul muhafızı Kör Hüseyin Paşa ile birlikte hareketi haber alındığından ibtisap ağalığından azli ile iktifa edip Bozcaada'da, hizmeti görülmüştür diye öldürtmemişti; Nakkaş Hasan bir vazife almak üzere Edirne'ye geldi ise de muvaffak olamadı. Bunun üzerine sipahilerden bir çoklariyle görüşüp bir isyan tertibine teşebbüs ile bu hususta Silâhdar kethüdası Mustafa Ağa'yı da kendisine uydurmuş ve ilk teşebbüste Erdel seferi münasebetiyle çatiıra çıkmış olan Köprülü'yü çadırında öldürmeği kararlaştırmışlardı. Nakkaş Hasan başına topladığı bir kaç yüz kişi ile ortaya çıkarak :

— "Bu vezir-i âzam pâdişâh kullarını katlederek mahvetse gerektir; böyle kan. dökücü vezir bize lâzım değildir, anın kılıcından kurtulmak isteyenler gelsin" diye bağırarak etrafına epice güruh «topladı.

Köprülü Mehmed Paşa soğukkanlılığını muhafaza ile yeniçeri ağasiyle kul kethüdasını çağırıp bu toplantıyı derhal dağıtıp fesat başlarının tevkiflerini emretmiş ve Kul kethüdası Süleyman Ağa bir kaç yüz yeniçeri ile bunları dağıtarak Nakkaş Hasan ve arkadaşlarından dört beşyüz kişiyi ele geçirip vezir-i azamın yanına getirmiş ve hemen katledilmişlerdir. Yakalanan Nakkaş Hasan'ı yeniçeri kethüdasının elinden almak isteyen Silâhdar Ağası Mustafa Ağa da öldürülmüştür.

Sarayda pâdişâh yanında kendisine taraftar birisini bulundurmak isteyen Köprülü Mehmed Paşa, Boğaz seferinde iken birkaç defa pâdişâhın hatt-ı hümâyuniyle kendisinin yanına gelip giden Hazinedar Solak Mehmed Ağa ile anlaşıp dost olmuşlardı. Vezir-i âzam bu dostluğu kuvvetlendirmek için Solak Mehmed Ağa'yı Dâr-üs-saâde ağası yaptırmağı vaad eylemiş olduğundan Erdel seferine hareketten

[614] Vezir-i âzam, Boğazdan Edirne'ye gelinceye kadar ve Edirne'de her gece yeniçeri ve sipahilerin fesada müstait dişlilerinden ve meşhur elebaşılardan kırk, elli kişiyi gizlice öldürttü, öyle ki .Edirne'nin Tunca suyu kenarında bulunan başsız adam cüsselerinin adedi fazla idi {Naîma tarihi^ c. 6, s. 315).

evvel, Dilâver Ağa'nın yerine Solak Mehmed Ağa dâr-üs-saâde ağalığına tayin edildi (1068 rebîulâhır / 1658 ocak).[615]

Köprülünün Erdel'e Hareketi Ve Avdeti

Kırım Hanı tarafından mağlûp edildikten sonra kendisine yapılan nasihati dinlemedikten başka yanına kaçan Eflâk ve Boğdan voyvodalarını da himaye eden Rakoçi, üçüncü defa giden fermana da itaat etmediğinden Köprülü bizzat hareket etti (22 ramazan 1068 / 23 haziran 1658). Orduya yüz binden fazla Kırım ve Kazak kuvvetleri ile Budin valisi Kenan ve Silistire valisi
Kadri Paşa'lar iltihak ettikleri gibi Lehistan kiralı da on iki bin kişilik bir kuvvet göndermişti. Belgrad*dan kalkılıp ErdeVe girildi. Sultan Süleyman zamanında zaptedilerek sonra ErdePe geçmiş olan Yanova kalesi amanla alındı (1068 zilkade ve 31 ağustos 1658); bundan sonra kırallığm merkezi olan Erdel Belgradh zabte-dilip Rakoçi Avusturya hududundaki bir kaleye kaçtı ve Ra-koçi'nin yerine Erdel beyzadelerinden Ekoş Barcgay tayin edildi ve Osmanlı-Erdel münasebetleri kısmında görüleceği üzere Yanova (Jeneo) Şebeş, Lügoş kaleleri Osmanlı hudutları içinde kalmak ve her sene kırk bin altın haraç vermek üzere yeni Erdel kıraliyle anlaşma yapddı.
Vezir-i âzam daha Yanova muhasarasında iken Anadolu'da Köprülü aleyhine büyük bir isyan çıkması sebebiyle pâdişâh tarafından acele davet edilmiş ise de kalenin zaptına kadar bunu hiç belli etmemişti. Fakat Yanoua'yı aldıktan sonra Rakoçi'nin kaçtığı kale üzerine gidemiyerek yeni Erdel kiralı ile olan anlaşmayı imza ve o tarafların muhafazasını Budin valisi Kenan Paşa'ya bırakarak Edirne''y& döndü ve hareketinden evvel Tel-hisçi Mustafa Ağa vasıtasiyle Yanouo'nın zaptını müjdeleyerek yirmi güne kadar geleceğini ve Anadolu kıyamından dolayı keder ve telâş edilmemesini arzeyledi.[616]

Erdel İşinin Hali

Köprülü avdet ettikten sonra Erdel harekâtı devam etmiştir; çünkü

[615] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/383-384
[616] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/384-385

mukabil harekâta geçerek yeni kıral Barcgay'ı mağlûp eden Rakoçi muhtelif yerlerde mukavemet ettiğinden Bosna'dan Budin valiliğine naklolunan Seydî Ahmed Paşa ve ondan sonra Köse Ali Paşa Erdel işine serdar olmuşlardır. Rakoçi, Seydî Ahmed Paşa ile yaptığı iki muharebede mağlûp ve maktul olmuş ve kendisine yardım etmiş olan Avusturya kuvvetleri Seydî Ahmed Paşa tarafından fena halde perişan edilmiş ve hattâ Avusturya ile sulhu bozacak derecede aşırı olan bu vaziyet Seydî Ahmed Paşa'nın azliyle Köse Ali Paşa'nın tayinine sebep olmuştur (1070 şaban / 1660 nisan). Köse Ali Paşa 1660 ağustosunda (1070 zilhicce) Varad kalesini zapteylemiş ve sonra Erdel Bel-grad'ına giderek Ekoş Barcgayı makamına oturtmuştur; fakat buna karşı Kemeni Yanoş, Avusturya tarafından rakip çıkarılmış ve bu Ekoş Barcgay'ı yakalayarak öldürüp kendisinin kıralhğının tasdikini istemiş ise de kabul edilmeyip üç sınıf Erdeİ halkı tarafından kıralhğı talep edilen Apafi MihaPin kıralhğı tasdik edilmiş ve bu suretle Erdel işi kapanmıştır (1071 H. / 1661 M.) [617]

Abaza Hasan Paşa İsyanı

Abaza Hasan Paşa

Aslen Kapukulu süvarilerinden olan Abaza Hasan Haydaroğlu vak'asmda hizmet görmüş, sonra Vezir-i âzam îbşir Paşa ile beraber Jfsfj tanbuVa gelmiş ve onun katlinden sonra bin kadar maiyyeti ile Anadolu'ya dönüp îbşir'in adamlarından başına epey adam toplamış ve Seydî Ahmed Paşa ile birlikte hareket ettiği için bir gaile^çıkarmasından korkularak evvelden beri arzu ettiği Yeni-il voyvodalığı kendisine verilmişti (1065 H. / 1655 M.). Aba'za Hasan, bir sene sonra vezirlikle Diyarbakır valiliğine tayin olunup 1067 H. / 1657 M. de Halep valiliğine naklolunmuştu.[618]

[617] Evliya Çelebi Apafi Mihal'in ne suretle kıralhğa seçildiği hakkında malûmat vermekte ve bizzat gördüğü Apafi'nin henüz genç olduğunu beyan eylemektedir {Seyahatname, c. 6, s. 56). Bu münasebetle Seyahatnamenin bu cildinde Erdel hakkında mufassal malûmat vardır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/385-386
[618] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/386

Bu Sırada Anadoluda Durum

Köprülü idareyi ele aldığı zaman Anadolu du-du sırada anadolunun durumu çok fena idi. Valilerin isyanları ve hükümet merkezinin aczinden dolayı emir ve fermanların dinlenmemesi ve yer yer levend, sekban ve sarıca'ların şehir, kasaba ve köyleri yağmalamaları, valilik, kadılık, mültezimlik vesair hizmetlerin değerlerinden birkaç misli farkla ve rüşvetle satılmaları ve bunların da verdiklerini çıkarmak için halkı soymaları Anadolu'da emniyet ve asayiş namına birşey bırakmadığından bir kısım köy halkı çiftlerini bozup ya şehir ve kasabalara iltica etmişler veya levend olarak bir tarafa kapılanıp soygunculuğa başlamışlardı.[619]

Köprülü Aleyhine Faaliyet

Vezir-i âzam'm, işi ele aldıktan sonra amansız olarak hareketi kendilerinden şüphelen olan sipahin Abaza Hasan Paşa'nın yanına gitmelerine sebep oldu; bu hallerden cesareti artan Abaza, diğer valileri de kendisiyle beraber harekete teşvik ederek Köprülü'yü ber-ı taraf etmek için Konya*da toplanılmasını bunlara yazdı. Bu davete, Şam valisi Tayyar Paşaoğlu Ahmed Paşa, Anadolu beylerbeğisi Can Mirza Paşa ve bunlardan başka Ankara beyi Ali Mirza Paşa, Deli Ferhad Paşa, Mustafa Paşa vesair onbeşten fazla vazifeli vazifesiz vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi ile onların hizmetlerinde olan sarıca ve sefc&an'lardan maada birçok îevend de icabet etti; bu cemiyete dahil olanların mevcutları otuz bini bulup Konya Ouası'nda toplanmışlardı. Vezir-i âzam Erdel seferi münasebetiyle bunları davet ettiyse de geleceğiz geldik söz-riyle kendisim oyaladıklarından dolayı Köprülü Erdel seferine ancak haziran sonlarına doğru hareket edebilmişti; bunların maksatları Köprülü'nün sefere gitmesinden sonra faaliyete geçmekti; çünk"u Abaza Hasan Paşa ve arkadaşları sefer münasebetiyle Rumeli'ye geçerlerse kendi ayaklariyle tuzağa düşeceklerini ve yaptıklarının yanlarına kalamıyacağını bildikleri için vaziyetlerini düşünerek aralarında bir karar verip keyfiyeti padişaha arzettiler. Evvelâ Köprülü'nün öldürdüğü binlerce ocaklıdan ahsettiler

[619] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/386

ve sonra vezir-i âzamlığa Bağdad muhasarası esnasında şehid olan Vezir-i âzam Tayyar Paşa'nın oğlu Ahmed Paşa'nın tayinini istediler. Köprülü sadarette kaldığı müddetçe öldürülmeleri korkusundan sefere gidemiyeceklerini ve dilekleri kabul edilmedikçe itaat etmiyeceklerini bildirdiler. Bunların Ru-me/f de sefere gitmelerinden vaz geçilerek Bağdad muhafazasında bulunmaları emrolunduğu zaman kendilerine ferman tebliğ eden memura kararlarını açıkladılar.[620]

Köprülünün Katli Teklifi

Bu arada "Vezir-i âzam öldürülmedikçe ne sefere gideriz ve ne de ferman olunan tarafa gideriz; on beş güne kadar kat'î cevap bekleriz; müsaade olunursa ne alâ; aksi takdirde biz de bildiğimiz gibi hareket ederiz" cevabını verdiler. Nizam ve intizamı olmayan bu kadar kalabalığın zaptı kabil olmadığından evvelâ muhitlerinde yağmacılığa ve tahribata başladılar, orduya gönderilen erzak paralarım kazalara buyruldular yazarak tahsile devam ettiler. Bu suretle Bursa taraflarına kadar geldiler.

Bu sırada Rikâb-ı hümâyun kaymakamı olan Topal Sarı Kenan Paşa, makamından azlolunarak Bursa muhafazasına tayin edilmiş olup azline gücenerek evvelâ gizlice Abaza ile mek-tuplaşıp aynı zamanda el altından âsilere barut, kurşun ve zahire yolladıktan sonra kendisi de âsiler tarafına geçmişti. Âsiler, Bur-sa'ya girdikten sonra Bursa kadısı Haşimzade ile Bursa eşrafından bazıları zorla Edirne'ye gönderdiler. Sultan Mehmed gelen hey'eti kabul ettikten sonra "Sizi kim gönderdi?" diye sordu; onlar da "Abaza Hasan Paşa kulunuz ile yanındaki kullarınız gönderdi" diye cevap verdiler.

Genç hüküm gönderdikleri hey'etin, "kullarınız" tabi darın metîn "m kullanmasına kızan IV. Mehmed onlara : hareketi

— "Hâşâ, anlar benim kullarım değildir; Leh kiralı kâfir iken bu gazây-ı azîme imdad eyledi; bunlar mümin ve muvahhid ve pâdişah-ı islâm kuluyuz derler; ehl-i din ve ehl-i îmana lâyik olan bu mudur ki vesvese-i şeytaniye ile baş korkusuna düşüp bu kadar adamı kendüye uydurup küf-ran-ı nimet ede. Bundan evvel afv ve amanı müş'ir

[620] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/386-387

ferman gönderdim. Bu tarafa gelmekten korkarlarsa Bağdad muhafazasına varsınlar, yahut cemiyetlerini dağıtıp herkes vilâyetine gitsin, vezir azlolunacak zaman değildir dedim; Allah ile ahdim olsun bundan sonra katl-i âm ile hepsini kılıçtan geçirip hiç birisini sağ koymayacağım; sizleri de katlederdim, lâkin elçiye zeval yoktur. Varın yıkılın gidin" sözleriyle gelenleri kovmuş [621] ve padişahlığına da mal olması ihtimali olan bu tehlikeli anda Köprülü'ye verdiği söze sadık kalmak büyüklüğünü göstermiştir. Padişahın, vezir-i azama karşı o kadar itimadı vardı ki yanında hiç kimse Köprülü aleyhinde söz söylemeğe cesaret edemez olmuştu.[622]

Bu Nazik Durumdan Vezir-İ Azamın Haberdar Edilmesi

Abaza Hasan Paşa henüz Konya'da iken kendi fermanla kapıcıbaşılardan Sence fi i oğlu Hasan Ağa gönderilmişti. Bu adam, Abaza Hasan karargâhiyle kalabalığı görüp pâdişâha nakl ile vezir azl olunmadıkça bu fitne bastırılamaz demişti; bundan sonra da âsiler tarafından gelen evrak da pâdişâh, tarafından bu Sencefli oğlu'na verilerek, vaki hali var gördüğün gibi sadr-ı azama bildir diye gönderilmiş ve pâdişâh vezir-i azama verilmek üzere Hasan Ağa'ya ayrıca bir zarf ve olun, köprülü gönderilen evrakı tetkik ederek vaziyetten haber-ıca kapıcının sözleri duyularak bir fesat çıkar diye Sencefli oğlu'nu derhal öldürttü ve sonra ocakların ihtiyar ve zabit-leriyle Abaza Hasan isyanını görüşüp askexin lisanından Abaza kuvvetleri arasındaki yoldaşlarına haber gönderip isyandan el çek-melerini ve kendi yanlarına gelerek düşmana beraberce kılıç vur-malarını, aksi takdirde Erdel işi bittikten sonra üzerlerine geleceklerini yazıp ikaz yollu mektuplar yazdırarak her ocaktan birer kişi ile Abaza Hasan ordugâhına gönderdi ve keyfiyeti de pâdişâha arzetti.[623]

Âsiler Hakkında Fetva Verilmesi

[621] Bursa kadısı sâdâttan yani peygamber evlâdından olan Haşimzâde iki tarafın anlaşması için âsilerin ısrarlariyle geldiğini özür makamında söylediyse de pâdişâh kendisine gazab edip katlini emretti. Fakat bilâhare seyyid olmasına hürmeten katilden kurtarılmıştır.
[622] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/387-388
[623] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/388-389

Köprülü'nün Kapıkulu ocaklarından intihap hakkında fetva ettirdiği adamlar evvelâ Edirne'ye gelip padişahı verilmesi görerek askerin sadakatini arzettikten sonra Ab a-za Hasan ordugâhına gittiler. Abaza Hasan, Köprülü'nün feda edilmiyeceğini anlayınca "Rumeli anların, Anadolu bizim olsun" diyerek memurlar tayin ile pâdişâhı yola getirmek ve vükelâsını katletmek üzere her tarafa adamlar yolladı.

Sultan Mehmed, âsilerin yola gelmediklerini görünce o da islâm askeri düşmanla muharebe ederken fesat çıkaranların düşmandan daha eşed olduklarına dair onlar hakkında fetva aldı ve bu fetvaların adedi çoğaltılarak vilâyet ve kazalara yollandı. Bağdad muhafazasına tayin edilen vezir Murtaza Paşa'ya âsiler üzerine serasker tayin edildiğine dair ferman gönderildi. Ve Doğu Anadolu sancakbeyleri ve Diyarbakır ve Erzurum valileri ile Abaza Hasan Paşa'nın yerine Halep valisi olan Sofu M ah mud Paşa'nın İçel askeri ile (çünkü Halep kuvvetleri Abaza'nın yanında idiler) Murtaza Paşa emrinde olarak hareket etmeler emrolundu; bu işler tamamlanıncaya kadar âsilerin kuvvetleri çok artmıştı. Padişahın etrafındakiler, devlet ricali vesair iş adam larımn hemen hepsi Abaza'nın galebesini ve Köprülü'nün katlin istiyorlardı; fakat padişahtan korktukları için ses çıkaramıyor lajrdı. Abaza, Allah tarafından gönderilmiş müceddid-i dindir bunun yüzünden şöyle olacak, böyle olacak diye ber tarafta propagandalar yapılıp söylenir olmuştu.[624]

Köpriilü'nün Nazik Durumu

abazza cemiyetinin her gün biraz daba artması saraydan, hariçten ve el altından taraftarlarının faaliyet ve gayretleri ve Köprülü aleybdarlannın dedikoduları pâdişâhı müteessir ettiği gibi aynı zamanda korkutmuş ve âdeta kendisini yalnız bırakmıştı. Bunun üzerine Köprülü'yü acele davet için mahremlerinden birisiyle vezir-i azama şu batt-ı hümâyunu göndermişti :

"Benim lalam, Abaza Hasan dedikleri şakinin hakkında nefir-i âm[625] ferman ettim, lâkin cemiyetleri gittikçe ziyade olmaktadır ; zdbt u rabt'i umura müteallik olan hizmetine hased edip senden hoşnut

[624] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/389-390
[625] Nefir-i âm = Umum halk manasına olup eli silâh tutan halk kasd olunur

olmadıkları için halkın çoğu eşkıya tarafına meyi üzeredir, suhuletle de/4 olmaz ve ihmal götürmez iştir; halen memur olduğun umurdan ve feth-i kaleden bu gailenin defini ehem ve takdim ve mühr-i vekâletim sana lâzım ise tehir ve tevakkuf etmeyip bir gün evvel erişesin[626]

Köprülünün Gelmesi Ve Ayak Divanı

Köprülü pâdişâhtan son ve kat'î hatt-ı hümayunu alınca ağırlığı arkadan gelmek üzere kendisi acele hareket edip 14 muharrem 1069 ve 1658 ekimde Edirne'ye geldi ve üç gün sonra otağ-ı hümayunda pâdişâhın huzuriyle bir ayak divanı tertip olunup vaziyet görüşüldü. Divanda ocak ağaları da vardı. Pâdişâh, Abaza Hasan Paşa'nın emre muhalefetini ve gazaya iştirak etmediği gibi mani olduğunu söyledikten sonra :

— "Abaza üzerine benim seferim vardır; gitmeniz memul-i hümayunumdur, gider misiz V deyince ocak ağa zabit ve ihtiyarları hepsi birden :

— "Uğrunuza can ve başımız fedadır gideriz ve ahdimiz üzere dururuz; haklarından gelmedikçe kılıncınnzı kınına koymazız, lâkin pâdişâhımızdan ricamız budur ki korkularından dolayı Abaza cemiyetine dahil olanlardan itaat edip gelenler afv buyrulsun ve gelmeyenler bizden değildir; cümlesinin cezaları verilsin" dediler[627]; dilekleri kabul olundu.[628]

Asillere Karşı Hazırlık

---

[626] Naîma tarihi, c. 6, 8. 339,
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/390

[627] Bu sırada Halep valiliği fermanını Softa Mahmud Paşa*ya götüren Bostancı .Edirne'ye dönmüş, Mahmud Paşa tarafından rikâb-ı hümâyuna gönderilen mektubu Dar-üs-saâde ağasına verip gördüklerini anlatmış ve vezir-i azama olan mektubu da Köprülü'ye vermişti. Köprülü bostancıyı dinleyip iyice söyletti; Bostancı, Sultanım Anadolu elden gitti, Murtaza Paşa, Mahmud Paşa, ve gayri paşalar Abaza Paşa'ya denk olamazlar; bu, zor bazu ile def olacak iş değildir, buna bir çare gerektir diye heyecanla yaygarayı basmıştı; yani Köprülü sadaretten gitmeyince bu iş düzelmez demek istiyorsa da sözün buraya geleceğini hesap etmemişti. Köprülü, bostancıyı sonuna kadar serbestçe söylettikten sonra boşboğazlıkla ortalığı velveleye vereceğini hesap ederek Çavuşbaşı'ya emredip çadırının arkasında boğdurduktan sonra dimağında fesat var diye saraya bildirmiştir (Naıma tarihi, c, 6, s. 359).

[628] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/390-391

Pâdişâh ve ocaklar Edirne'den İstanbul'a, geldiler; olmasına rağmen saraya ınmeyıp Kağıthane de otağa inildi. Askere iki kist maaşları verilerek hemen Üsküdar'a, geçildi. Eşkıyaya iltihak etmiş olan Can Mirza Paşa'nm yerine Anadolu valiliğine Konakçı Ali Paşa, Ankara'ya. Neyzen Hasan Paşa tayin olunarak yolların eşkıya tarafından kapalı olmasından dolayı bunlar eyalet merkezleri olan Kütahya ve Ankara'ya, mütesellimlerini göndermişlerdi. Bu mütesellimler ahalinin yardımiyle şehre girip oradaki sabık valilerin "mütesellimleriyle sekban ve saruca efradını öldürüp şehri zaptetmiş olduklarından Abaza Hasan icabında sığınacak bir kale bulamayacağını ve bu sırada kendi üzerine serasker tayin edilen Murtaza Paşa'nın Sivas taraflarına geldiğini de duyarak Bursa taraflarından Eskişehir9e geldi.[629]

Koprulu'ye Â-İ Kasd Tertibi

Abaza Hasan'ın maiyyetindeki sipahiler İstanbula. ocaklara iki kist mevaciplerinin (altı aylık maaş) verildiğini duyunca Abaza Hasan'ın ertibi ile bunlardan beş binden fazla sipah ulufelerini almak bahanesiyle zahiren itaat yollu orduya dahil olacaklar ve yoldaşlarını kendilerine uydurup hep birden ayaklanıp Vezir-i âzami öldüreceklerdi. Aralarında verilen bu karar üzerine maaş almak üzere bölük bölük İstanbul'a, gelmeğe başlamışlar ve bir kısmı da daha evvel gelip şehre inmişlerdi.Köprülü'nün her sınıf arasında casusları vardı. Sîpah ocağında Pîrî Çavuş ve Koca Halife isinüerindeki casuslar alınan tertibattan kendisini haberdar ettiler. Köprülü defterlerini getirerek evvelâ bizzat kendisiyle sefere gelmeyip Abaza Hasan cemiyetinde olan yedi bin sipahinin isimlerini defterden çıkardı ve bu isimleri Murtaza Paşa ile onun maiyyetindeki paşalara bildirerek elde edilenlerin derhal öldürülmelerini emretti. Kendisi de yolları bağlatarak ulufe için gelmekte olanları yakalatıp binden fazlasını öldürttüğü gibi İstanbul'a girmiş olanları da katlettirdi.

Pâdişâh bizzat Abaza Hasan üzerine gitmek istediyse de vezir-i âzam ve diğer devlet adamları muvafık görmediler. Vezir-i azamın gitmesi tekarrür etmişti; fakat Abaza Hasan cemiyetinden-gelen sipahilerin isimlerinin defterden çıkarılması ve bin kadarının katli askerin kalbine

[629] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/391

korku verdiğinden aralarında "Biz seferimizi yaptık, niçin din karındaşlarımıza ve ocak arkadaşlarımıza kılınç çekelim?" gibi sözlere başladıklarından bir sû-i kasda uğramamak için Köprülü de bizzat gitmeyip işi Murtaza Paşa'nın dirayetine bıraktı.[630]

Murtaza Paşa'nın Mağlubiyeti

Serasker Murtaza Paşa Ankara'ya, geldiği zaman Halep valisi Softa Mahmud Paşa ile Fars'tan ma'zul Dilâver Paşa orduya geldikleri gibi Abaza Hasan'ın damadı ve Halep'te mütesellimi olan Hamamcıoğlu da kendisini itaat etmiş göstererek Murtaza Paşa'nın yanına gelmişti; bu üç paşa gizlice Abaza Hasan Paşa ile muhabere ediyorlardı; çarpışma esnasında maiy-yetleriyle beraber Abaza tarafına geçmeği kararlaştırmışlardı. Fakat Murtaza Paşa bunların muhaberelerine ait mektuplarını elde edip üçünü birden öldürdükten sonra muhabere evrakını da tstanbuVa yolladı.

Murtaza Paşa Eskişehir'e doğru yürüdüğü esnada Abaza Hasan, Konya'ya, çekilmeğe başlamış olduğundan onu yakahya-mıyor ve Abaza'nın kalktığı yere Murtaza Paşa konuyordu; nihayet âsiler üzerine sür'atle ilerleyip baskın yapmak isteyen Murtaza Paşa'nın plânı kendi ordusunda bulunan Abaza Hasan'ın casusları tarafından karşı tarafa haber verildiğinden Abaza da ona göre tertibat almış ve pusu kurmuştu. Murtaza Paşa sür'atle ilerlerken Abaza'nın pususuna düşerek mağlûp oldu ve Afyon Karahisan'na. can atarak dağılmış olan kuvvetlerini orada topladı ise de kış geldiği için yeniden sefer tedariki ilk bahara bırakıldı; kendisine de ağır bir şey yazılmayarak korkutulmada teminat verilip :

"Mutlak eşkıyanın hakkından gelmeğe gayret edesin; il bahara kadar lüzumu derecesinde asker gönderilir" denilmişti.[631]

Abaza Ve Arkadaşlarının Katilleri

Murtaza Paşa Afyon Karahisarı'nda bulunduğu sırada Şam valisi Kadri ve Halep valisi olan Tutsak Ali Paşa orduya gelmişlerdi. Ab aza Hasan,

[630] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/391-392
[631] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/392-393

seraskere galebesinden sonra Antep'e çekilip kış münasebetiyle etraf kazalara askerini yerleştirmişti. Murtaza Paşa da kışı Halep'te geçirmeğe karar verip bütün kuvvetleriyle o tarafa geldi ve etrafa buyruldular yollayıp Suriye, Birecik, Sivas ve Doğu Anadolu'daki kuvvetlerle Abaza Hasan kuvvetlerini sıkıştırıp kat'iyyen erzak ve saire verilmemesini emreylemiş olduğundan Abaza kuvvetleri ziyade sıkıntıya düşmüşlerdi; bundan başka elde edilen Abaza kuvvetlerinden bir kısmı Haleb'e gidip Murtaza Paşa'ya teslim oluyorlardı; bu halden ümitsizliğe düşmüş olan Abaza Paşa, Antep müftü ve kadısının tavsiyeleriyle zahiren kusurunun afvi ve hakikatte ise güya Murtaza Paşa'dan memnun olmayan askerin de kendisine iltihakiyle Haleb'i elde etmek plâniyle aldatıldı; Murtaza Paşa hayatına dokunmıyacağma dair yeminle Abaza'ya teminat verdikten başka Ar si an Paşa'yı da rehin gönderdi; bunun üzerine Abaza Hasan ve arkadaşları olan paşalar Haleb'e gelip Murtaza Paşa'ya dehalet ettiler. Güzel bir plânla kan dökülmeden bunları eline geçiren Mur-taza Paşa kendilerine güler yüz gösterdi ve afivleri hakkında İstanbul'a arıza yazdırdı; Abaza ile Tayyarzâde Ahmed ve Sarı Kenan Paşa'ları kendi sarayında misafir ederek diğer otuz kadar ikinci derecedeki paşaları Halep Valisi Ali Paşa ile diğer beyleri Halep eşrafına misafir etti. Murtaza Paşa vakit geçirmeden bunların hesaplarını görmeği kararlaştırıp asıl elebaşıların misafir edildikleri hane sahiplerine kaleden top atıldığı vakit misafirlerini derhal öldürmelerini, aksi takdirde kendilerinin öldürüleceklerini gizlice haber verdirmiş ve kendisi de tertibat almıştı.

1069 cemaziyel evvelinin yirmi dördüncü gecesi (16 şubat 1659 pazar günü akşamı) Murtaza Paşa'nm konağında akşam yemeği yenilip yemekten sonra musahabe ile vakit geçmiş ve Murtaza Paşa yatsı namazına abdest almak için kalktı&i sırada maiyyetine de "Paşa kardeşlerimize abdest verin" diye emredip dışarı çıkınca hazırlanmış olan yirmi otuz kişi abdest bahanesiyle odaya girip, paşaları hançerliyerek Öldürmüşler ve bunun üzerine kaleye haber gönderilip oradan atılan top ile de diğerleri temizlenmişlerdir[632].

[632] Maktullerin bazılarının isimleri şunlardır: Abaza Hasan, Tayyarzâde Ah-med, San Kenan, Ali Mirza, Deli Ferhad, Tayyarzâde*nin kardeşi Mustafa Paşa'larla Deli Ferhad'ın oğlu Yahya Bey, Mustafa Paşa kethüdasiyle oğlu ve hadım karındaşı Konyalı Hasan ile üç oğlu ve Abaza ordusunun yeniçeri ağası olan Ankara kethüda yeri Mir Ali ve Ordu kadısı Abdülvehhab ve saire ki mecmuu otuz bir kişidir. Paşalar

Keyfiyet hemen o gece İstanbul'a, bildirildiği gibi maktul paşalarln başları da yüzülerek âdet üzere içlerine saman doldurulup boyunlarına takılan yaftalariyle beraber yollanmıştır. Muvaffakiyetinden dolayı Murtaza Paşa'ya memnuniyeti havi hatt-ı hümâyunla hil'at ve kılıç gönderilmiştir.

Bu muvaffakiyetten sonra Sultan Mehmed vilâyetlere kat'î hükümler yollayarak âsilerden, sanca ve sekbanlardan ele geçenlerin aman verilmiyerek derhal katillerini emrettiğinden bu suretle epi şaki öldürülmüş ve daha aşağıda görüleceği üzere teftiş suretiyle de daha esaslı temizlik yapılmıştır.[633]

Müteferrik Bazı İcraat

Şam Vak'ası

Gerek hudut ve gerek dahildeki bazı mühim kalelere kanun üzere her üç senede bir nöbetçi olarak istanbul'daki ocaktan bir kaç oda yeniçeri gönderilir ve bu müddet bitince onlar devlet merkezine getirtilerek yerlereine yeni efrad[634] sevkolonurdu; fakat daha sonraki gaileli zamanlarda bu kanundan başka yerli kulu nâmiyle mahallî halktan ve ocak haricinden yeniçeriler yazılıp maaşlarının mahallinden verilmesi kanun olmuştu. Şam'da da böylece yerli kulu bulunup bunların adedi artarak şımarmışlar, her işe burunlarını sokarak valileri ve diğer memurları dinlemez olmuşlardı; istemedikleri valiyi kabul etmezler ve valilik edenlere de dirliklerinin yani maaşlarının onda birini verip diğer kısmını kendileri tahsil ederlerdi.

Köprülü Mehmed Paşa, Abaza Hasan işini bitirdikten sonra bu gibi yolsuzlukları bertaraf ederek devleti bir elden idare için icraata geçmiş ve Şom'a da derhal beş oda yeniçeri yollayıp yerli-kulu namiyle olan askerin kale hizmetini bırakıp, sabık Şam

---

arasında bir de Anadolu valisi Can Mirza Paşa vardı; fakat bu Murtaza Paşa'ya dehalet eder gibi hareket ile Haleb'i zaptetmek isteyen şakilerin maksatlarını seraskere haber verdiğinden dolayı Paşanın rica-siyle o sırada öldürülmemiş ve Murtaza Paşa ile birlikte Diyarbakır'a, gitmişti. Fakat Köprülü bu gibileri ortada bırakmak istemediğinden hatt-ı hümâyun gönderterek onu da Diyarbakır'da öldürtmüştür.

[633] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/393-394

[634] Bu hususta tafsilât için bu cildin ikinci kısmındaki Şeyhülislâmlar faslında Bolulu Mustafa Efendi'nin terceme-i haline bakınız.

valisi"*Tayyarzâde ile birlikte gidenlerin isimlerini defterden çıkardığı gibi bunların da derhal .Şam'dan çıkıp gitmelerini ve dinlemeyenlerin katillerini emreylediğinden yüz kadarı da bu arada temizlenmiştir.[635]

Deli Hüseyin Paşanın Katli

Köprülü Mehmed Paşa'mn sadaret makamına kakip addettiği eski Girid serdarı Deli Hüseyin Paşa Şeyhülislâm Bolulu Mustafa Efendi'nin muhalefetine rağmen 1069 H. / 1659 M. de vezir-i azamın hileli tertibiyle maktûlen vefat etmiş olup daha yukarıda Girit mücadelesi kısmında malûmat verilmiş olduğundan burada tekrar edilmedi.[636]

Şeyhülislâmın Azli

Köprülü Mehmed Paşa'mn hayatını kurtar- dığı ve en buhranlı anlarda vezir-i azama arka olduğu daha yukarılarda gösterilen Şeyhülislâm Bolulu Mustafa Efendi, Deli Hüseyin Paşa'mn katline aleyhdar olmasından dolayı Köprülü ile arası açılıp azlolunarak yerine Bursalı Mehmed Efendi tayin edilmiştir.[637]

Mısır Vak'ası

Erdel meselesi münasebetiyle bir kısım kuvvet-Mısır vak asılerin Transilvanya'da ve diğer bir kısmının da Abaza Hasan ısyaniyle uğraştıklarını fırsat bilen Mısır beylerinden Çerce beyi Çerkeş Mehmed Mısır'ı zaptederek hükümdarlığını ilân etmeği kurup on bin kadar kuvvetle Kahire'yi almak üzere gelerek bazı va'idlerle bir kısım ümerayı ve hükümet adamlarını elde etmiş ve derhal Kahire'yi terk etmesi için Mısır valisi Şah Gazi Paşa'ya haber göndermişti. Şah Gazi Paşa Kahire'deki ümera ve asker zabitleriyle görüşerek onların sadakatlerini anladıktan sonra İCa/ıtre'deki ileri gelen bütün beyleri kalede gözaltı edip kaledeki toplarla mukabele ve müdafaaya karar

[635] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/394-395
[636] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/395
[637] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/395

verdiklerini duyan Çerce beyi bir iş göremiyerek daha fasla kuvvetle gelmek üzere çekilip gitmiştir. Filhakika Çerce beyi Urbandan tedarik ettiği kuvvetlerle beraber yani otuz bin kişi ile tekrar Kahire üzerine geldi ise de Gazi Paşa, müdafaa tertibatı almış olduğundan sevkettiği beş bin kişilik "bir kuvvetle Çerce beyini bozmuş ve kendisi de yakalanıp ileri gelen adamîariyle beraber başları kesilmiştir (1069 H. / 1659 M.).[638]

Antalya'da Körbey İsyanı

Yine bu sırada arpalık olarak Antalya sancağına mutasarrıf olan Körbey lâkaplı Mustafa Paşa, uzun müddet Süveyş kaptanlığında ve Cidde sancakbeyliğinde bulunarak epi para sahibi olmuş ve bir kaç defa da Antalya'da, sancakbeyliği yapmıştı. Körbey, devletin iç ve dış gailelerini fırsat bilip müstahkem oluşuna da güvenerek bir aralık isyan etmiş ise de kadılardan Vehhab Kadı[639] araya girerek isyanını önlemeye muvaffak olmuştu; fakat Körbey daha sonra Abaza Hasan gailesinden dolayı cesaretlenip tekrar isyan etmiştir. Bunun üzerine karadan Anadolu beylerbeğisi Ali Paşa ile Manisa sancakbeyi olan Küçük Mehmed Paşa[640] ve denizden de Kaptan-ı derya Ali Paşa memur olmuşlardır. Kaptan Paşa'nın sahile asker ve top çıkardığını gören Antalya halkı Körbey'i afv va'diyle kendilerine teslim etmişlerse de kaptan paşa bunu ve adamlarım boğdurup mallarım müsadere ile başlariyle beraber istanbul*a. yollamış ve bu suretle bu gaile de basdırılmıştır (1069 H. / 1659 M.)[641]

Anadolu'da Temizleme

Köprülü Melımed Paşa, Celâlîlerin temizlenmesi için Kuyucu Murad Paşa'mn yaptığı gibi Anadolu'yu isyan ve şekavetten temizlemeğe azmetti; bunun için padişah Bursa'ya geldikten sonra İstanbul

[638] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/395-396
[639] Bu Kadı Vehhab (Abdülvehhab) sonradan Abaza Hasan Paşa ordusuna kadı olmuş ve Halep'te katledilmiştir.
[640] Bu, Küçük Mehmed, Köprülü ile Boğaz muharebesinde bulunan ve düşman eline düşen mavnayı kurtaran meşhur gazi olup Köprülü vaadi üzerine kendisini terfi ettirerek Manisa sancakbeyliğine getirmişti. 1078 H. / 1667 M. de Rumeli beylerbeğisi iken harpte şehid olmuştur.
[641] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/396-397

kaymakamlığında bırakmış olduğu İsmail Paşa'yı oraya getirterek kendisini Üsküdar'dan Arabistana. varıncaya kadar Anadolu eyaleti ile Karaman ve Maraş taraflarını teftişe memur edildi [642]Vazifesi Celâlîlerle beraber bulunan veya onların isyanlarında her ne suretle olursa olsun kendilerine yardım etmiş olan gerek yeniçeri, slpah, çavuş, zaim, müteferrika, yani hükümet hizmetindeki vazife sahipleri ve gerek sancakbeyi, müderris, kadı, softa ve sâdât'tan kim varsa haklarında fetva verilenleri aman vermeden katletmekti; bundan başka askerî sınıftan veya hükümet hizmetinde olmayıp askerlik iddiasiyle ortaya çıkan çift bozanların yine eskisi gibi çift ve çubuklarına iadesi ve nesepleri sahih olmayıp ellerinde şereceleri bulunmayan sâdâtm başlarından sarıklarının (bunlar yeşil sarık sararlardı) alınması, reâyâ yani köylülerin ellerindeki harp silâhlariyle tüfenklerin toplattırılması da İsmail Paşa'nın vazifeleri cümlesindendi. Vezir-i âzam, müfettiş İsmail Paşa'ya verdiği talimatta valide sultanın başmaklık haslarından olan Kilis, Azaz ve diğer haslarına müdahale etmiyerek kendisinin gücendirilmemesini tavsiye etmeği unutmamıştı. ismail Paşa'nın maiyetine yeniçeri ve sipah ocaklarından zenberekçi başı ile çavuşlar, ulemadan bir kadı ve sarıca ve sekbanlar için serçesine namında bir bölükbaşı koşulup geniş salâhiyetle vazifesi başına hareket etti (1069 H. / 1659 M.).

ismail Paşa Bursa'dan hareketini müteakip beşyüz kişi ile »ir ağasını Anadolu'nun sağ kolunua ve yine aynı kvvetle diğer bir ığasmı sol kola tayin edip kendisi de orta kolda olmak üzere vilâyet, taza, nahiye ve köyleri tarayarak içerilere girdiler; sağ ve sol kol-arda elde edilen Abaza Hasan adamları veya onlarla uzaktan ve yakından münasebetleri olanlardan ve mütegallibeden yakaladıklarını orta kola, İsmail Paşa'nm yanına gönderdiler. Bu gelenler herhangi sınıftan ise maiyyetindeki ağa ve zabitlere teslim ettiler; derhal boğularak başları devlet merkezine gönderildi. İsmail Paşa'ya gönderilenlerden kurtulanlar pek azdı.

Konya'ya gelindiği zaman ağalarından birisi sekiz Mevlevi dervişi

[642] ismail Paşa, İstanbul iktisap ağalığında (Belediye reisliğinde) bulunup '■mmCui narha riayet etmesi hususunda gayret göstermiş ve sonra dergâh-ı âli l<ıpıcı!Laşi£i olmuş ve daha sonra çavuş başılığa ve imrahorluğa tayin edilmiş ve 1068 II. do Vezirlikle İstanbul kaymakamı olmuş ve buradan da Anadolu ldişliğini gönlrlcriltnişlir, İsmail Paşa, Abaza Hasan'la beraber kat- arı Kcnıuı Paşa'dan dul kalmış olan Sultan İbrahim'in kızı Atiye fcıünişlir. Valiliklerde bulunarak 1076 H./1665 M. de Erzurum elmUtir.

tutup göndermiş. Bunlar İsmail Paşa'nm divanına gelince kimsiniz diye sormuş, onlar da Mevlevi fıkarasıyız diye cevap vermişler. Bunun üzerine İsmail Paşa emretmiş bir Mesnevi, bir ney getirtmiş; "Mevleviler ya Mesnevi okur veya ney üfler, yahut ta semâ eder. Seyahate çıkan ve bu üç hünerden birisini bilen mevlevîdir; bunları bilenlere taarruz olunmaz" demiş; imtihan etmiş, bu sekizden birisi Mesnevi okumuş, biri ney üflemiş ve ikisi de semâ etmişler; bunları serbest bırakıp diğer dört kişiyi hapsedip hüviyetlerini tahkik ile Abaza Hasan bölükbaşılanndan dolduklarını anlayınca Öldürtmüştür.

Müfettiş İsmail Paşa bu suretle gerek askeri sınıftan ve gerek levende sekban, sarıca ve bunlara müntesip geçinen ve tas-lakçı makulesinden ve sahte seyyidlerden Anadolu'yu temizleyip bir çok silâh elde ederek İstanbul'a, göndermiştir[643]. Rivayete göre toplayarak İstanbul'a, cepehâneye göndermiş olduğu tüfenlkerin mevcudu seksen bin kadardı[644].

Seydi Ahmed Paşa'nın Katli

Köprülü Mehmed Paşa vezir-i âzam olduktan sonra kaptan paşa bulunan Seydî Ahmed Paşa ona rakip çıkarak vezir-i âzam olmak istemiş ve hattâ kendisine saray erkânı ve sipahiler taraftar olmuşlar ve nihayet Köprülü, Kara Hasanoğlu'nu kola alarak bu rakibinin sadarete geçmesinden kurtulup az sonra da Seydî Ahmed Pa-şa'y1 Bosna valiliği ile îstanbuVdan uzaklaştırmıştı[645]. Seydî Ahmed Paşa Erdel kiralı Rakoçi işinde büyük yararlık göstermiş ve o taraflardaki kahramanlığı ile herkese parmak ısırtırmış, Erdel seraskeri olmuş ve Avusturya'ma Erdel kiralına arka olduğundan dolayı hududu aşan Seydî Ahmed Paşa içerilere kadar girmiş ve imparatorun hakkındaki şikâyeti üzerine Köse Ali Paşa serdarlığa tayin edilerek Seydî Paşa

[643] Bir köylü dağ başında öten bir keklik görüp, "öt gidinin kekliği Öt; İsmail Paşa gibi arkan var, bizde ttifenk komadı'* diye tüfenksizlikten şikâyet etmişti (Naîma tarihi* c. 6, s. 405).

[644] Abdi Paşa, Vekayinâme, varak 59; Naîma tarihi, c. 6, s. 402

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/397-398

[645] Köprülü Mehmed Paşa, Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa*nın himayeye müzaheretini istemek üzere onunla görüştüğü sırada "Seydî Ahmed Paşa'nm şecaati malûm, lâkin sulm ve adaveti ne mertebede ve ne keyfiyetledir bilürsiz; kaptanlığa ve serhadlerde serdarhğa liyakati mukarrerdir; lâkin piizü sadaret mühründe, garaza mebnî tek durmaz; sadarete liyakati var \.v ı misti-i rizam ile fariğ olayım, anı vezir etsinler, lâkin ifrat-ı tehevvür ve mı-i tedtnr ile bu vakilte neler eylese gerektir" demişti (Naıma tarihi, e. 6,

onun maiyyetine verilmişti.
Köprülü Mehmed Paşa, Abaza Hasan isyanını bastırdıktan sonra rakibi olan Seydî Ahmed Paşa'yı da temizlemeğe karar vermiş ve serdar tayin ettiği Köse Ali Paşa'ya verdiği talimat üzerine onu da öldürtmüştür (1071 H. / 1661 M.). Seydî Ahmed Paşa, cesur, pek gözlü, azim sahibi bir vezir ise de Anadolu taraflarındaki valiliklerinde yaptığı mezalim meşhurdu; fakat Bosna ve Budin valiliklerinde ve Erdel serdarlığındaki büyük hizmeti ile yüz ağartmıştı; tercüme-i haline göre kendisi asabı mizacı ve şedit hareketi sebebiyle vezir-i âzam olamazsa da Köp-rülü'nün de söylediği gibi çok değerli bir hudut kumandanı bir serdar idi.[646]

Akdeniz Boğazı Kalelerinin Tamiri

IV. Sultan Mehmed on sekiz yaşına basmıştı, Abaza isyanının bastırılmasından sonra Bursa'ya giderek bir müddet oturmuş ve orada bulunduğu sırada Köprülü'nün büyük oğlu olup o sırada yirmi dört yaşında bulunan Fazıl Ahmed Bey'i huzuruna kabul ederek vezirlikle Erzurum valiliğine tayin etmiş ve yine burada iken Çanakkale Boğazına karşılıklı iki kale yapılması emr olunmuş tur. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra gerek burasının ve gerek Marmara denizi sahillerinin muhafazası için karşılıklı iki kale yaptırmıştı; bu kaleler en müşkül zamanlarda Akdeniz'de hücum edecek düşman gemilerine karşı iç denizi muhafaza -ediyorlardı; bu hal Girit adasının zaptına teşebbüs dolayı-siyle Venediklilerle muharebe yapıldığı tarihlere kadar sürmüştür. Venedik gemileri kaledeki toplar sayesinde KaVe-i Sultaniyle"[647]-den içeriye giremeyip Marmara'ya, geçemedilerse de Boğazın med-halinden girip kalelerin arkasında yatarak Osmanlı gemilerini dışarıya çıkarmadıkları gibi dışarıdan içeriye giren gemileri de zapt etmekte olduklarından, Bozcaada ve Limni'nin geri alınmasından sonra Boğazın Akdeniz medhalinde padişahın validesi Turhan Sultan tarafından karşılıklı iki kale yapılması tasavvur edilmiş ve Köprülü Mehmed Paşa'nm ısrarla ricası üzerine Boğazın Anadolu kısmının Ağzına Kumkale ve karşısında Rumeli

[646] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/398-399
[647] Bu arşından maksat, mimarî arşın yani zırâ-ı mimarî olup 75,8 santimetredir.

sahilinde ise Seddülbahir isimleriyle üçer yüz arşın kare üzerine1 iki metîn kale yapılarak Boğaz tamamen emniyet altına alınmıştır (1071 H. / 1661 M.) [648]; pâdişâh ile validesi gidip bu kaleleri görmüşlerdir.[649]

Köprülünün Ölümü

Mehmed Paşa hem yaşlı ve hem yorgundu; beş seneyi aşan sadareti zamanında hiç durmadan bin bir tehlikeye göğüs gererek azimli ve cezri hareketleriyle işleri düzenine koymuş ve fakat fazla yorulmuştu. Bu sırada Erdel meselesi dolayısiyle pâdişâh Edirne'ye hareket etmiş olup hasta olan vezir-i âzam da beraberinde bulunmakta idi. Az çok şöhretli vezirler ortadan kalkmış olduğu için kendisinden sonra ortada iş görecek bir vezir görülmüyordu. Oğlu Fazıl Ahmed Paşa'yı yerine vezir-i âzam yapmak hususundaki emeli tahakkuk ediyordu; hayatının son günlerinde genç pâdişâha :

suretle süratle takibat yapılması bu yolda hareket edeceklere ders oldu (1072 H. / 1661 M.).

Avusturya Seferi

Muharebenin Sebebi

IV. Mehmed Avusturya'yı kuşkulandırmamak için zahirî surette Venediklilerden intikam almak için karadan Dalmaçya taraflarına sefer yapmak isteyerek îcap edenlere emirler verilmiş ve Arnavutluk taraflarından asker ve harp levazımı geçmek için yollar açılıp her türlü hazırlığın yapılmış olduğu bildirildiğinden padişah, vezir-i âzam ve kapıkulu askerleri 1073 şabanının onaltıncı günü (26 mart 1663) tstanbuFâ&n Edirne'ye gelip askere geçit resmi yaptırılmıştı; fakat bu sırada Avusturya hududundaki sancak beyi ve valilerden gelen haberler de Alman İmparatorunun Erdel meselesi bahanesiyle huduttaki mütecaviz vaziyetinden şikâyet edilmesi dolayısiyle

[648] Kara Murad Paşa'nın sadareti zamanında Fatih devrinde yapılan kalelerden yirmi mil aşağı Boğazın Akdeniz medhaline karşılıklı iki kale yapılması düşünülmüş ise de yapılmamıştı (Silâhdar tarihi, c. 1, s. 168).

[649] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/399-400

Venedik seferi geri bırakılarak Avusturya taraflarına sefer açılması kararlaştırılıp Fazıl Ahmed Paşa serdar-ı ekrem tayin edildi ve aynı zamanda Kırım Hanı Mehmed Han'ı muharebeye davet için nâme-i hümâyun ile on bin altın çizme parası ve kılıç ve kürk gönderildi. Alman imparatoru Erdel işlerinde daimî surette rol oynadığından Rakoçi'nin son isyan hareketleri esnasında da arkadan arkaya ErdeVde tahrikat yapıyordu; hattâ bu tahrikâta tahammül edemeyen Erdel serdarı Seydî Ahmed Paşa pek şiddetli hareketle hududu aşmış ve imparatorun topraklarına girmiş, fakat hükümet bir hudut hâdisesini önlemek üzere Seydî Ahmed Paşa'yı serdarhktan azlederek meseleyi kapatmıştı. Lâkin bu uysallığa rağmen ErdeVe ait olup Avusturya sınırında bulunan Sikeîlid (Szechelhyd) ve Kolojvar isimlerinde iki kale Avusturya kuvvetleri tarafından zaptolunduktan başka Avusturyalıların muahedeye mugayir olarak batı Macaristan'da Kanije taraflarında kale yaptıkları da haber alınmış olmasından dolayı Avusturya seferi zahirî olan Venedik seferine tercih edilmiştir[650]

Avusturya Elçisinin Gelmesi

Vezir-i âzam ve Serdar-i ekrem Fazıl Ahmed Paşa 1073 ramazanı iptidalarında (1663 nisan) Edirne'den hareket edip Belgrad'a geldiği vakit orada görüşmek üzere gelmiş olan Baron De Goes adındaki elçiyi buldu; İstanbul'dan ordu ile beraber gelen Avusturya kapı kethüdası (Maslahatgüzar) Reninger ile diğer elçiler serdar-ı ekrem tarafından kabul edilip görüşüldü; büyük elçi imparator Leopold'ün nâmesini getirmişti, serdara teslim etti, gelişlerinin sebebi soruldu; imparatorun arzusu sulhtur, onun için geldik dediler. Bunun üzerine serdar-ı ekrem :

—"Madem ki imparatorunuzun arzusu sulh idi; iki seneden beri niçin sulhu bozdu; topraklarımızda kaleler yapmak ve Erdel kalelerifîden Sikelhid'i ve Kolojvarh alıp palangalarımızı yakıp hudut halkını esir etmek ne demektir? Bu nasıl sulhtur? Venedik üzerine sefere

[650] Mübalâğalı kayıtlara göre, Osmanlı ordusu mevcuda yüz elli bin kadı olup bundan başka Kırım hanının oğlu Ahmed Giray'ın emrinde yüzelli bin Tatar ve biraderinin kumandasında da on bin Kardeş Kazak kuvvetleri olup düşmanın ifadesine göre Osmanlı ve Tatar kuvvetleri mevcudu dört yüz bin imiş (Siîâhdar tarihi, c. 1, s. 272 ve 287); halbuki eldeki kayıtlara göre Osmanlı ordusu yüzbinden fazla değildi.

giderken bizi yolumuzdan çevirip üzerinize getirdiniz; sizlerin sözlerine itimadımız yoktur" diyerek elçilere red cevabı verdi; sonra imparatorun nâmesini okutup kapı kethüdasının murahhas tayin edildiği bildirildiğinden Reninger davet olunarak görüşüldü; vezir-î âzam murahhasa bizimle sulh için :

''1 — Kanije karşısında yapılan kalenin yıkılması. 2 — İmparator kuvvetlerinin Erdeli tamamen terketmeleri. 3 — îki taraftan çete hareketlerine son verilmesi. 4 — Esir edilen müslü-manların para alınmadan serbest bırakılmaları lâzımdır; bunlardan biri noksan olursa sulh olmaz" diye kat'î mütaleasını söyledi.

Buna mukabil Avusturya murahhası, imparatorun kendisini Sikelhid ve Kolojvar kaleleriyle yine Erdemdeki bazı varoşları istemeğe memur ettiğini ve bunlar kendilerinde kalırsa sulh akdine mezun olduğunu bildirdi.

Vezir-i âzam bu görüşmeleri pâdişâha bildirdi; Sultan Mehmed bu sözlerin kıymeti olmadığını ve ileri gidilmesini emretti; vezir-i âzam imparatorun başvekili Duc de Sagan'a bir mektup yazarak küçük elçi ile yolladı; Fazıl Ahmed Paşa bu mektubunda Kanije karşısında yeniden yajfilan kalenin yıkılması ve ErdeVdcn Nemçe askerinin çekilmesinin sulhe esas olduğunu beyan ediyordu. Büyük elçi orduda ahkonarak kendisine ve maiyye-tine yiyecek ve muhafız tayin edilip istirahatı temin olundu.[651]

Tekrar Müzakere

Belgrad'tan Sava nehri üzerine kurulan köprüden Zemon (Zemlin) yakasına geçilip toplarla, erzak ve bir kısım yedek cephane nehir gemileriyle yollandı; Drava nehri kenarındaki Eşek (Eszek) kasabası Önüne gelindiği zaman imparatorun başvekilinin cevabî mektubu geldi (1663 temmuz başı); mektupta memurların sulh için salâhiyetleri olduğu bildirilmişti; bunun üzerine vezir-i âzam elçileri yanına davet ederek görüşmüş ve bunların maksatlarının oyalayıp vakit kazanmak olduğunu anlayınca son olarak : Kanije kalesi karşısındaki Zerinvar kalesinin yıkılması, Nemçe askerinin Erdemden çıkması ve Sultan Süleyman zamanında her sene verilen otuz bin

[651] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/403

altının tediyesini de evvelki iki maddeye ilâveten ileri sürünce elçiler şaşırarak :

— "Hele kale yıkılması ve ErdeFden Nemçe askerinin çekilmesini taahhüt edelim; lâkin otuz bin altın vergi vermeği imparatorumuz kabul etmez ve olmıyacak iştir; Çasar efendim şimdi böyle midir ki Al-i Osman padişahına haraç vere; biz bunu kabul etmeziz, madem ki can tendedir, birimiz kabncaya kadar harp ederiz" diye kat'î red cevabı verdiler.[652]

Ileri Hareket, Uyvar Üzerine Gidiş

İmparator Leopold Türklere karşı İsveç'ten yardım istediyse de yapılan teklıtleri kendi aleyhine gördüğünden dolayı yardım istemekten vazgeçti. Budin valisi Sarı Hüseyin Paşa'nın Pespirem veya Vesprem[653] taraflarını vurup külliyetli ganimet aldığı haberi geldi. Yüz bin kişiyi bulan ordu JBudin'e vardı. Kazaklarla Kal-mukların taarruzları cihetiyle Kırım Hanı bizzat gelemeyip oğlu Ahmed Giray'ı göndermişti.

Vezir-i âzam genç olmasına rağmen tedbirli hareket ediyordu; tecrübeli olanlarla görüşmeden iş yapmıyordu. Belgrad'tan itibaren düşman ahvaline dair casusları vasıtasiyle muntazaman malûmat aldı. Budiri*e gelindikten sonra ordu erkânını ve ocak ağalarını toplayarak onlarla görüştü, herkesi mütaleasmda serbest bıraktı. Yanıkkaîe[654] ve Komaron [655] ve Uyvar[656]'dan hangi tarafa gidilmesi lâzım geleceğini sordu; ordu erkânı nereye emrederse o tarafa gideceklerini söylediler; bunun üzerine serdar-ı ekrem :

—- "Evet sözünüz yerinde; fakat sizin de nice işittiğiniz ve gördüğünüz şeyler vardır, gönül olmaz; herkes mütaleasını söylesin" dediyse de hey'et kendisinin reyini sordu. Fazıl Ahmed Paşa:

—j- "Eğer Yanıkkaîe muhasarasına gidersek yollar dağlık ve etrafta şenlik yok; askeri doyuracak köyler mevcut değil. Metîn bir kale olup alsak bile bir kale almış oluruz; vilâyet almış olmayız. Komaron

[652] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/404
[653] Vesprem Budin'in Güney-batısına ve Balaton gölünün Kuzeyine düşer
[654] Yanıkkale'ye Almanlar Raab derler. Budm'in batısında Tuna'ya dökülen Raab suyu kenarındadn
[655] Komaran veya Komaron, Macarca Komarom ve Almanca'da Komaran olup Budin'in batı kuzeyinde ve Tuna nehri kenarındadır
[656] Uyvar (Macarca Ujvar) Budin'in Batı-kuzeyinde olup ÜComaron'un da kuzeyine tesadüf eder.

üzerine gidilse Adada vaki müstahkem bir kaledir, köprü kurup geçmek îcap eder; askeri o adada kapatmak müşküldür; fakat orta Macar tarafındaki Uyvar muhasara olunsa büyük ve Macarların baş kalesidir, ona tabi otuzu mütecaviz palanga ve kaleler bulunduğu gibi altın ve gümüş madenleri de vardır; büyük bir eyâlet elde etmiş oluruz demesi üzerine mütaleası ittifakla kabul olundu ve Estergon Önünden Turaa'ya köprü kurulması emredildi.

Bundan sonra Budin'de gözaltı edilen elçi tekrar getirtilerek sulh hakkındaki fikri soruldu. Kanunî zamanındaki vergiden vaz geçilerek Kuyucu Murad Paşa ile aktedilen Zitvatorok muahedesi mucibince iki yüz bin kuruş vergi istendi; elçi para işine yanaşmadı ve "Çasar efendimizin sikkeli akçe vermeğe rızası" yoktur demesi üzerine vezir-i âzam :

— :"Madem ki sulhe yanaşmadınız, biz işimizi biliriz; şen var Budin kalesinde otur; zevk ve safada ol; hatırını hoş tut. Elçiye zeval yok; biz efendinin memleketine gideriz. Bakalım Allah ne gösterir" diye elçiyi tekrar Budin'e yolladı[657].

Uyvar Muhasarası

Askerin bir kısmı 1074 muharreminin ikinci günü (6 ağustos 1663) Estergon'd&n köprüyü geçerek Tuna'nın sol sahilindeki Ciğerdelen (Adony) sahrasına geçti; köprü henüz tamamlanmamıştı; müslüman olmuş Macarlardan iki kişi Uyvar kalesine gidip kale muhafızı Forgaç'ı köprü başında Türk ordusunu basmağa teşvik eylediler. Foreaç geceleyin epi kuvvetle bu baskını yaptıysa da muvaffak olamayıp altı bin telef ve bin kadar esir verdikten sonra çıkan kuvvetlerin pek azı kaleye dönebildi ve iki de topları alındı.

Ciğer delen* den hareket edilerek 13 muharrem (15 ağustos)'ta Uyvar Önüne varılıp kale kuşatıldı[658].

Serjiar-ı ekrem kalenin teslimi için muhafızı olan Orta Macar beylerinden Forgaç'a mektup yazdı ise de red cevabı aldı; kurbanlar

[657] Fazıl Ahmed Paşa'nin vergi işini ortaya atması muvaffakiyetli bir seferle sadaretinin ilk senelerini parlatmaktı; çünkü imparatorun murahhası diğer teklifleri kabul etmiştir.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/404-405

[658] Uyvar 1012 H. /1603 M. de Osmanlılar tarafından zaptedilip Erdel kırallığına verilmişti.

kesilip dua edildikten sonra muhasaraya başlandı. Muhasaranın yirmi dördüncü günü Kırım hanzadesinin kumandasındaki Tatar kuvvetleriyle EfJâk ve Boğdan kuvvetleri geldiklerinden orduda maneviyat arttı. Bu sırada elde edilen tutsaklardan imparatorun büyük kumandanlarından Montecuccoli'nin otuz bin kişilik bir kuvvet ve kırk beş topla kaleyi kurtarmağa geldiği haber alındı; filhakika bu kumandan geldiyse de seksen bin kadar Tatar ile Eflâk ve Boğdan kuvvetleri tarafından mağlûp edilerek çekilmeğe mecbur oldu; Han kuvvetleri Viyana önüne kadar akın yaparak bir çok ganimet maliyle döndüler. Ordugâhta bir koyun on beş akçeye satılır oldu.[659]

Uvar'ın Zaptı

Kale epi dayandı; kale muhafızı yardıma gelen kuvvetlerin muvaffak olamıyarak mağlûp edildiklerini görüp bir müddet daha mukavemetten sonra muhasaranın otuz sekizinci günü (21 safer 1074 / 13 eylül 1663) kaleyi teslim etmek üzere orduya bir murahhas gönderdi. Sekiz madde üzerine teslim şartları tespit olundu:
1 — Mal ve canlarına zarar gelmiyecek. 2 — Tatar yüzü görmeden gidilecek. 3 — Ağırlıklarını nakl için bin kadar araba verilecek. 4 — Kaleyi büyük fedakârlıkla muhafaza ve müdafaa
ı ettiklerine dair imparatora gösterilmek üzere ellerine mektup verilecek. 5 — Kaleden çıkmayınca Osmanlı kuvvetleri kaleye girmiyecek. 6 — Kendilerine zahire verilecek. 7 — Yaralılar kalede kalıp iyi olduktan sonra yerlerine dönebilecek. 8 — Kaleden çıkınca bayrakları açılıp trampetleri çalınarak gidilecek.
Serdar-ı ekrem bu teklifleri dinledikten sonra kaleyi teslim ettikleri için matem edecekleri yerde son teklif olarak trampetlerini çalarak ve bayraklarını açarak gitmek istediklerini işidince :
— "Böyle yapmağa utanmazsanız yapın, tabıhânenizi (bando muzika) döğün, borularınızı çalın ve bayraklarınızı açın" demiştir. Vezir-i âzam bu şartlara karşı :
— "Mal ve canınıza zarar ve ziyan olmaz, sizi ordudan geçir-miyelim; ancak bir günlük zahire ve dört yüz araba verelim ve selâmet ile Komaran adasına götürelim, fakat gediklerle kale bedenleri bugün

[659] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/406

zapt olunsun" dedi ve mutabık kalındı. Kale işgal edilerek külliyetli cephane ve top ve erzak elde edildi. Vezir Kaplan Mustafa Paşa, kaledekileri Komaron adasına kadar götürdü; yerli halka aman verildi. Kale iyice tamir olunup içine yerli kulu, farisan, cebeci, topçu, azap, martalos olarak dört bin muhafız ile külliyetli harp levazımı konuldu. Uyvar'm. zaptından sonra Erdel kiralı Apafi Mihal de orduya geldi; sefere yetişemediğine dair bir takım vâhî özürler beyan etti; vezir-i âzam kendisine güler yüz gösterdi. Bu tarzda muamele ile Macarların devlete ısınmalarını temin etmek istiyordu.[660]

Diğer Bazı Kaleleın Alınması Ve Belgrad'a Avdet

Uyvarm zaptı padişaha arzedildi; vezir-i azama rin alınması ve iltifatı hâvi hatt-ı hümâyun, samur kürk ve ayrıca Belgrad'a kaftan (hil'at), sorguç ve kılıç gönderildi. Fazıl Ahmed Paşa bundan sonra ordu erkânını toplayarak devlet merkezine dönmek veya hudutta kışlamaktan hangisinin münasip olacağını sordu. Kumandanlar, düşman henüz ayakta iken İstanbul'a dönmenin doğru olmadığını, çünkü kış esnasında imparator kuvvetlerinin ânî hücumu ile kale ve palangaların muhasara edilebilmesi ihtimalini ileri sürüp hududa yakın bir yerde kışlamasının isabetli olacağını beyan ettiklerinden teklifleri kabul edildi.

Vezir-i âzam dönüşte Estergon (Gran) tarafından yani geldiği yoldan dönmeyerek Tuno'nın sol sahilim takip etmek istedi; bu suretle Uyvarhu doğusundaki Neograd, Leva müstahkem kaleleri alındıktan sonra Osmanlılara ait olan Tuna'mn sol sahilinde dirsek üzerindeki Vaç (Waitzen) kalesi[661] Önüne ve oradan Peşte'ye geldi ve sonra Budin sahrasına geçildi. Orduda bulunan Erdel kıraliyle Eflâk ve Boğdan voyvodalarına ve Kazak beyine ilkbaharda sefere gelmeleri emriyle memleketlerine gitmelerine müsaade edildi ve sonra Budin'de bulunan imparatorun elçisini davet eden serdar-ı ekrem :

— "Seni burada alıkoyduk, birkaç gün memleketinizde gezdik, yürüdük, şimdi kışlağa gideriz sen de efendine var, bu kâğıdı götür;

[660] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/406-407

[661] Voç Budin'in kuzeyinde ve Tuna nehrinin güneye döndüğü dirsek üzerinde olup Almanlar Vaytzen derler

Kanije karşısında sulha mugayir olarak yaptığınız kaleyi yıkın, ErdeVden Nemçe askerini çıkarın. Yolunmuz uğrayınca yeni yaptığınız kaleyi yıkar ErdeVden de askerinizi çıkarırız" dedi ve imparatorun başvekiline bizzat müsveddesi kendisi tarafından yazılan bir mektup yollandı. jı /

Elçi gittikten sonra vezir-i âzam, imparatorun İstanbul'da kapı kethüdası olan Reninger'i beraberine alarak Belgraa"*a hareket etti. Yolda Yeni Palangaya gelindiği zaman vezir Kaplan Mustafa Paşa seraskerliğiyle Batı Macaristan beyi Zirin-oğlu (Zerini) memleketlerini vurmak üzere elli bin Tatar askeri ve Kanije bey-lerbeğisi Pantor Hasan Paşa ve Istoni Belgrad sancakbeyi memur oldular.

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem 1074 cemaziyeîevvelinin üçünde yani 1663 aralık ayının üçünde Belgrad'a. geldi ve askerler münasip yerlere kışlağa yollandı.[662]

Düşmanın Kış Taarruzu

Vezir-i âzamin cephede kalarak İstanbul*a. gitmemesi cok isabetli olmuştu; çunku kış içinde imparator kuvvetleri ortalığın askerden hâlî olduğunu hesap ederek Batı Macaristan'da General Zirini (Zirin-oğlu) ile Hırvat beyi Bakânoğlu otuz bin kadar yaya ve atlı askeri ve kırk top ile ansızın taarruza geçerek Sigetvar^a yakın bazı palangalan zapt ve halkını esir edip oradan da ilerleyerek Sigetvar"'! mu hasara ettikleri haber alındı (1664 ocak).

Bir an evvel yetişmeleri için Tatar kuvvetleriyle diğer yakın kışlakta bulunan kuvvetler ve vezir-i âzam vaziyetten haberdar edilmeleriyle fevkalâde soğuk bir zamanda şöyle böyle hazırlık apılmış ve vezir-i âzam bizzat atlandığı gibi etraftan da süratle sker sevkedilmişti. Düşman Sigetvarh ele geçiremeyip oradan sek köprüsünü, Peçevi (Peçuy) kalesini sarmış ve etraftan henüz kuvvet gelmediği için cesareti artmıştı; fakat vezir-i âzam ile Mehmed ve Kaplan Paşa'ların gelmekte olduklarını duyunca üç ateş aj-asmda kalmamak için çekildi ve bu suretle tehlike bertaraf oldu. Bu sene kışın pek şiddetli olması sebebiyle asker buz tutan nehirlerden yürüyerek karşı tarafa geçmişti. Vaziyet düzelince vezir-i âzam daha sıkı tedbir' alarak Belgrad'a döndü

[662] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/407-408

(24 recep 1074 / şubat 1664).
Bu sırada barış için vezir-i âzam ile imparatorun başvekili mektupl aşmışlar s a da netice çıkmadı ve ilkbaharda yine sefere karar verildi ve bu münasebetle padişahtan vezir-i âzamin serdar-ı ekrem tayin edildiğine dair hatt-ı hümâyun geldi.[663]

Alman Seferi

Kış esnasında harp hazırlığı yapılıp 1074 ramazanının on yedisinde (13 nisan 1664) vezir-i âzam Zemlin (Zemon) yakasına kurulan çadırına çıktı. Düşman geçen sene gafil ve tedariksiz avlanmış olup bu sene çok hazırlık yapmış, Papanın teşvikiyle İspanya, Fransa ve Alman prenslerinden mühim yardım almıştı. Casuslar vasıtasiyle düşmanın Eşek köprüsü tarafına şiddetli hücum yapacağı haber alınmış ve ona göre tedbir ittihaz edilmişti. Bu sırada Avusturya kumandanının altmış bin kişilik bir kuvvetle Kanije'yi muhasara ettiği haberi alınması üzerine bizzat vezir-i âzam hareket etmişse de Kanije'ye gelmeden evvel düşman muhasarayı kaldırarak kaçmış ve bir hayli barp levazımı bırakmıştır. Otuz altı gün süren Kanije muhasarasında gösterdiği büyük hizmet ve gayret dolayısiyle vezir-i âzamin arzu-siyle Kanije beylerbeğisi Hasan Paşa'mn Pantor lâkabı Yen s ur (Yardım eder) Hasan Paşa olmuş ve orduda tamim edilmiştir.
Bu seferde Yanık-kaîe üzerine gidilmesi tekarrür etmişti. Fakat düşmanın daha güneyde General Zerini'nin kendi mınta-kasında sulhe mugayir olarak yaptığı Zerinvar kalesi üzerine gidildi. Bu kaleye Türkler Yeni kale adını vermişlerdi. Zerinvar kalesi Kanije^mn güney-batısmda idi. Burası yirmi gün muhasara edildi ve düşmanın yardımına rağmen daha fazla dayanamadı Ve vezir-i âzamin maiyyeti adamlarından Erzurumlu Abbas'ın iptida kaleye bayrak dikmesini müteakip müthiş bir hücumla kale alındı[664]. Kaledeki cephane, top ve

[663] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/408-409
[664] Fazıl Ahmed Paşa seferden döndükten sonra Sultan Mehmed kendisine "Berhurdar olasın, nan ve nimetim sana helâl olsun" demiş ve sonra Zerinva,Ttw. nasıl zaptedildiğini sormuş. Köprülüzâde "Kerametlû padişahın hayır dualariyle fetholdu. Ama ben kulunun yanında Erzurumlu Abbas namında bir yiğit vardı, kale döğülürken cümleden evvel kale üstüne çıkıp bayrak dikti, kâfir bir hayh hücum eylediler. Lâkin avn-i hakla bedenden ayıramadılar, derakap bir yeniçeri yiğiti dahi onun yamna çıkıp asker-i islâm bunları böyle görünce AUah Allah çağrışıp, gülbang-i Muhammedi ile yürüyüş edip biavnillâhi teâla kalenin fethi müyesser oldu" diye cevap vermiş. Bunun üzerine pâdişâh Abbas'i getirip söyletmiş, başına çelenk takdırmış, ne istediğini sormuş, arzusu üzerine Erzurum gümrüğünden günde

sair mühimmat tamamen çıkarıldıktan sonra yıktırıldı.
Bu sırada imparatorun meşhur kumandanlarından General Strozzi Osmanlılara hücum etmek üzere Drava nehrinin ayakla-undan olan büyük Mor NehrVni geçmek isterken maktul düştü. Zerinvarhn zapt ve tahribinden sonra Komar ve Balaton gölü yakınlarındaki Eğersek (Ersekiyvar) kaleleriyle diğer bir hayh palanga elde edildi.[665]

Sulh Görüşmeleri

Nemçe kuvvetlerinin gerek kış taarruzları Sulh görüşmeleri gerek ilkbahardaki hareketleri kendi lehlerine bir netice vermediği gibi Osmanlı kuvvetlerinin Uy» var\ aldıktan başka kavgaya sebep olan Zerinvar kalesini de alıp yıktıktan başka daha bir hayh kale ve palangaları zapt eylemeleri üzerine Papanın tesiriyle Türklerin yeni istilâlarına karşı Avrupa devletlerinden yapılan yardıma rağmen Nemçe hudut kumandanları imparatora müracaat ile sulh yapılmasını istediler. O taraflarda kıtlık olması da düşman ordularının durumunu güçleştirdiğinden daha zararlı çıkmadan bir an evvel barış yapılmasını muvafık buldular. Bu münasebetle imparatorun başvekilinden sulh talebini havi vezir-i azama gelen mektupta, Osmanlı ordusunda bulunan Avusturya kapı kethüdası Simon Reninger'in imparator tarafından murahhas tayin edildiği bildiriliyordu; bunun üzerine 5 muharrem 1075 / 29 temmuz 1664 salı günü gece yansına kadar devam eden müzakere neticesinde on madde üzerine sulh şartları tespit olundu. Bu muahedenâme Osmanlı pâdişahiyle Alman imparatoru tarafından tasdik edilip gelinceye kadar Osmanlı ordusu harekâtında serbest kalacaktı. Vezir-i âzamin bu kaydı koydurması imparatorun bir an evvel muahedeyi kabul ve tasdik etmesi içindi.[666]

Vasvar Muahedesi

Asıl muahede Vasvar (Eisenburg) merkeziyle onun batısındaki Sen

---

yetmiş akçe tekaütlükten gayri kendisine dört top kumaş, dört top çuha bir hayh altın ve kardeşine de yine ayrn gümrükten maaş bağlatmış ve bedene çıkan yeniçeriye de ocaktan yüksek maaş ile tekaütlük verdirmiştİr (Abdi Paşa, Vakayiname, vrk. 83, 84).

[665] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/409-410

[666] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/410-411

Gotar mevkii arasında Rab nehri üzerinde bulunan Çakani (Cskany) palangası yakınında aktedilmiş ise de büyük bir kasaba olan Vasvat'a izafe olunmuştur. Osmanlı murahhası vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa ve imparatorun murahhası da lstanbuVda\d kapı kethüdası îstirycfh. Simon Reniger von Reningen idi[667]. Osmanlı ordugâhında on madde üzerine tertip edilen muahedenin başlıca şartları :1. Osmanlılar tarafından zapt edilmiş olan Uyvar ve Neograd kalele-riyle etrafındaki palangaların Osmanblarda kalması, 2. tki taraf askerinin JErdeZ'den çıkması, 3. Erdel kıratlarının Avusturya topraklarına tecavüz ettirilmemesi, 4. Yıkılan Zerinvar veya Yeni Kale'nin, tekrar yapılmaması, 5. îki taraftan da akın ve çeteye son verilmesi, 6. Muahedenin akdinden İtibaren yirmi sene müddetle devam etmesi, 7. Dostluk nişanesi (Zitvatorok muahedesinde olduğu gibi) olmak üzere imparatorun Osmanlı pâdişâhına iki yüz bin kara kuruş değerinde hediye yollaması, 8. Buna karşı da Osmanlı hükümdarının büyük elçi ile münasip hediye göndermesi.

Vasvar muahedenâmesi türkçe ve lâtince olarak kaleme alınıp iki tarafın murahhasları tarafından mühürlendikten sonra lâtince ahidnâmeyi vezir-i âzam alıp türkçesi de murahhas Re-ninger'le imparatorun başvekili Duc de Sagan'a gönderildi[668].

Sen Gotar Vezir-i âzam musalehadan sonra iki taraf arasm-muharehesi daki anlaşmaya göre harekât serbestisini muhafaza ettiğinden bulunduğu Çagani mevkiinden kalkarak daha batıya doğru gitti. Sen Gotar mevkiinde Feld -Mareşal Montekukuli (Montecucculi) kumandasında[669] ki Alman, Fransız, İspanyol ve diğer müttefiklerin kuvvetleriyle karşılaştı; iki taraf arasında Raab nehri vardı. Alman kumandanı köprü teşkilâtı noksan olan Osmanlı kuvvetlerinin nehri geçmelerini bekledi ve Türk topçusunun bombardımanı karşısında nehir kenarındaki kuvvetlerini gerideki ormana çekti. Köprülü-zâde de müsait bîr geçitten nehri geçip düşmanı bastıktan, Raab yahut Yanik-

[667]Bu isim Osmanlı vesikalarında Simon de Reningen imlâsında yazılıdır în^ Hariciye vesikaları, Numara 408).

[668] Rabe cengi de denilen Sengotar muharebesinde Evliya Çelebi de bulunmuş olup kırmızı elbiseli yeşil kadifeli ve beyaz bayraklı Fransız askerlerinden bahsediyor (c. 7, s. 89) gene Evliya Çelebi'ye göre Rabe çenginde üç vezir, altı sancak beği. onbir alay beği, bin seksen yeniçeri, bin sekizyüz sipah ve dört-bin yetmiş kadar diğer askerden şehid varmış (c. 7, s. 102).

[669] Alman imparatorluğunun o tarihte en değerli kumandanlarından olan Kont Montekukuli 1608'de doğmuş ve 1681'de vefat etmiştir; kendisi topçu sınıfından yetişmiştir. Bir sene evvel Uyvar'ı muhasara eden Osmanlı kuvvetlerine karşı muvaffak olamayarak çekilmişti

kale'yi aldıktan sonra Viyana'ya doğru gitmek plânını tatbik etmek istiyordu. Fakat iş gevşek tutulmuş, atlı asker için büyük köprü yapılmak lâzım gelirken yaya askeri köprüsü yapılmış ve o köprü de daha ilk anda üzerinden asker geçerken yıkılmıştı.

Vezir-i âzam 31 ağustosta bir kısım askeri Bosnalı İsmail Paşa kumandasında olarak süratle nehrin karşı kıyısına geçirdi; üç bini yeniçeri ve üç bini süvari olan bu kuvvetlerin geçişi, düşman ordusunda bir panik çıkardı. Fakat vezir-i âzam burada düşman cenahlarını işgal etmediği gibi aynı zamanda nehri geçen askere süratle imdat göndermemek hatasında bulunduğundan her şeyin kaybolduğunu zanneden Montekukuli (Montecucculi) bu hatalardan istifada ederek soğukkanlılığı ve seri tedbir alması sayesinde vaziyetini kurtardı. Mukabil taarruz yaparak kendi karargâhlarına kadar girmiş olan Osmanlı kuvvetlerini çekilmeğe mecbur etti ve bu sırada vezir-i âzamin beş bm kişilik bir kuvvet daha göndermesi Osmanlıların vaziyetlerini düzeltti ve düşman tekrar ormana kadar sürüldü.

Sabahtan ikindiye kadar devam eden bu harbin ilk safhası Osmanlıların galibiyeti ile bitti. Fakat elde edilen bu muvaffakiyet askere rehavet verip yağmurun fazla yağması bu rehaveti arttırdığından Osmanlıların bu vaziyetini tarassut eden Monte-kukuli, vezir-i âzamin emriyle bir miktar nehre doğru çekilen yeniçerilerin vaziyetinden istifade ile ekser generallerinin itiraz eyledikleri cephe plânını tatbik etmek suretiyle ânı bir taarruza geçti. Sonradan cenahlara gönderilen ve bilhassa düşmanın sağ cenahını tehdit eden Osmanlı süvarileri geri püskürtülüp düşmanın sol cenahını çevirmek isteyen Osmanlı kuvvetlerine karşı da o tarafta bulunan Fransız kuvvetleri topçuları, nehri geçmekte olan Osmanlı süvarilerini önlediklerinden Montekukuli'nin pek şiddetli taarruziyle nehrin karşısında kalan dört bin kadar Osmanlı askerinin çoğu şehit olup kaçabilenler de kabarmış olan Raab çayına atlayıp boğuldular, on beş kadar top düşmanın eline geçmişti.

İmparator ordusunun askerce zayiatı çok değilse de[670] bu ordunun asıl can damarı olan altmış kadar zabitin telef olması kumanda

[670] Silâhdar tarihi, düşmanın telefatını sekiz bin gösteriyor (c. 1, s. 363).

kuvvetini sarsmıştı[671].

Muahedenin Tasdiki Ve Ordunun Avdeti

Fazıl Ahmed Paşa'nın bu muvaffakıyetsizimi tasdiki ve or- muahedeye tesir etmedi; bir şans eseri olarak dunun avdeti kazanılan Sen Gotar muharebesinden sonra düşman kuvvetleri bir adım ileri gidemedi. Osmanlı ordusu da Vasvar'a. döndü. Mağlûbiyete rağmen muahedenin İmparator tarafından kabulünün bir sebebi de İspanya kırallığı tacı meselesinden dolayı vuku bulacak bir harpte Leopold'ün serbest kalmak istemesi idi. Vezir-i âzam orada imparator tarafından gönderilen tasdik edilmiş muahedeyi alıp döndü. Bu suretle iki sene süren Avusturya harbi sona erdi; iki taraf muahede mucibince büyük elçilerini gönderdiler[672]. Vezir-i âzam 1075 zilhicce / 1665 temmuz'da pâdişâhın bulunduğu Edirne'ye geldi.[673]

Vezir-İ Âzamin Girid'e Hareketi

Pâdişâhın Kandiye'nin Zaptını Emretmesi

Venediklilerle yirmi bir seneden beri muharebe devam etmekte idi. 1076 şabanı içinde (1666 şubat) pâdişâh vezir-i âzam şeyhülislâm ve devlet erkânı ile kazaskerleri davet ederek : "Kandiye*-den başka bütün Girit adası elimizdedir; bunlar tüccar ve hacı gemilerine rahat vermediklerinden Kandiye'mn de alınması zarurîdir, seni Girid'e serdar yaptım" diyerek Fazıl Ahmed Paşa'yı Girit seferine memur etti; on iki seneden beri Edirne'de gözaltı edilmiş olan Venedik elçisi vezir-i

[671] Muharebe hakkında Askerî Müze Müdürü merhum Ferik Ahmed Muhtar Paşa tarafından yazılmış olan "Sen Gotar'da Osmanlu Ordusu" isimli 1326 tarihli matbu eserden istifade edilmiştir.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/411-413

[672] İmparatora gönderilen Türk büyük elçisi müteferrikalardan Kara Meh-med Ağa olup kendisine Rumeli beylerbeğiliği verilerek paga rütbesine çıkanlmıştı. Meşhur seyyah Evliya Çelebi de Mehmed Paşa ile beraber bulunup bu münasebetle eserinde çok güzel malûmat vermektedir. Evliya Çelebi'nin tarifine göre İmparator Leopold henüz yirmi iki yaşlarında, orta boylu, ince belli, balık etli, sakalsız olup uzun başlı, yassı alınlı, araları açık siyah kalın kaşlı, yuvarlak ela gözlü, uzun kirpik ve uzun çebreli, kalın dudaklı, büyük ve kırmızı burunlu ve büyük kulaklı, siyah uzun bıyıklı çirkin bir adam imiş (Seyahatname, c. 7, s. 298, 299) Kara Mehmed Paşa'nm sefareti hakkındaki malûmatı, pâdişâhın emriyle Abdi Ağa (Abdi Paşa) aynen tarihine yazmıştır (Vekayinâme, varak 97). Leopold'ün 1640'da doğduğuna göre bu sıralarda yaşının yirmi dört, yirmi beş arasında bulunmasına göre Evliya Çelebi pekaz farkla tah-mininde isabet etmiş demektir.

[673] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/413

âzamin Girid'e gideceğini haber alınca görüşmek istedi ve geldi; vezir-i âzam elçiye :

Kandiye Venedik'te kalıp her sene on bin altın verilmesini ve yalnız bir defaya mahsus olmak üzere yüz bin altın tediye edilmesini ve Suda kalesinin yıkılarak limanın Venedikliler elinde kalmasını ve Bosna hududunda Venediklilerin zaptettikleri kale ve palangaların iadesini ve Kandiye kalesindeki müslüman esirlerin para alınmadan serbest bırakılmasını ve Yeni Kale'nin yıkılmasını teklif etti ise de elçi Suda kalesinin yıkılması müstesna olarak diğer tekliflerin kabul edileceğini fakat Suda kalesi iftiharımız olup bir taşına bin canımız fedadır diyerek cevap verdiğinden vezir-i âzam inşallah Kandiye ile Suda'yı da alırız sözleriyle elçiye yol verdi. Bundan sonra Venedikten suret-i mahsusada gönderilen murahhasın teklifinden de bir netice çıkmadığından pâdişâh ordu ile beraber Edirne'ye kadar gelip Köprülüzadeyi serdar yapıp gönderdi (10 zilkade 1076 / 14 mayıs 1666).[674]

Gırıd Adasına Geçiş

1666 ağustosunda (1077 safer) Tesalya'dan Mora'ya geçen vezir-i âzam Istefe (Teb)'de iki ay oturdu. Bu sırada Ağriboz adasiyle Benefşe[675] ve nik iskelelerinden, donanma muhafazasında olarak gemilerle Girtfe asker, mühimmat ve cephane nakledildi. Vezir-i âzam bu rada iken Venedik elçisi tekrar gelerek görüştü; çünkü bizza vezir-i âzamin gitmesinin Kandiye'yi mutlak surette almak oldu ğunu bildikleri için bunu Önlemek istiyorlardı; görüşme müspe bir netice vermedi.

Fazıl Ahmed Paşa 1666 ekim ayı sonlarına doğru (26 rebîulâhır 1077) îstefe'den kalktı ve Benefşe'ye gelip oradan do nanma ile 3 kasım'da hareketinden üç gün sonra Hanya'ya, çıktı ve oradan da Kandiye ordugâhına geldi ve merhum Deli Hüseyin Paşa sarayına indi.[676]

---

[674] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/414

[675] Onaltıncı yüzyıldaki eserlerimizde Manvasya, Manavaşya denilip daha sonraki vesikalarda, tarihlerimizde Benefşe veya Menekşe denilen hu mevki İVfora'nın doğusunda ve Malea burnu üzerinde bulunuyordu. Osmanlılar Mone-vazya'da.n bozma olarak buraya Benefşe (Menekşe) demişler ve bu adı buruna da vermişlerdir

[676] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/415

Kandiye Muhasarası

Vezir-i âzam kumandanları çağırıp görüştü ve onların gönüllerini aldı, beraberce kalenin zaptına çalışacaklarını söyledi. Bu sırada Venedik Cum-hurreisi Kont dö Kontarini'nin elçisi geldi. Vezir-i âezamın kendilerinden vergi istemesi teklifini muvafık şekle bağlanmasını istiyor ve sulh yapılmayacak olursa Akdeniz'de cumhuriyet donanmalarından başka Papa^ Malta ve Floransa ve diğerlerinin gemileriyle kendilerine yardım edeceklerini tehdit makamında bildiriyordu; fakat vezir-i âzam bu kadar sefer zahmeti çekilip gelindikten sonra Kandiye teslim edilmedikçe sulh mümkün değildir deyip red cevabı verdi.

Kandiye'nin. vezir-i âzam tarafından muhasarası 1077 zilhiccesi iptidasından (25 mayıs 1667) başladı; her sene taze kuvvet geliyor ve bir taraftan da Venedikliler kaleyi kurtarmak için murahhaslar gönderiyorlar di. Muhasaranın ümit edildiğinden fazla uzaması üzerine 1668 mart sonunda pâdişâh muharebe sahasına yakın olmak üzere Tesalya Yenişehiri'ne geldi[677]. Mütemadi surette vaziyetten haberdar ediliyordu. Bir müddet sonra buraya Venedik murahhası da gelmişti.[678]

Îcap Ederse Muhasaranın Kaldırılması Hakkında Padişahın Hatt-I Hümâyunu

Vezir-i azamdan kat'î red cevabı alan Venedik Cumhuriyeti, padişahı elde etmek istedi; Yenişehir'e gelmekte olan Venedik Elçisi Molini'in bu hususta Sultan Mehmed'i iknaa çalışarak muvaffak olması ihtimali vardı. Hattâ Sultan Mehmed, elçi ile yapılacak görüşme hakkında 1668 kasım iptidasında vezir-i azama şu hatt-ı hümâyunu göndererek bu hususta mütaleasmı istedi :

-. "Bihamdillâhi teâla Yenişehir'e gelip vasıl olmuşumdur; Venedik elçisi dahi Yenişehir'e karip geldi; lâkin dahî' (daha) gelip rikâb-ı

[677] IV. Mehmed'in Tesalya'ya hareketi tarihi olan 1079 Ra. ve 1668 ey ül başlarında yaşı yirmiyediidi. Kavala'ya geldiği zaman burada sakal bırakmıştır (Abdi Paşa Vekayinamesi).

[678] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/415-416

hümâyunuma yüz sürmemiştir. Benim lalam ne dersin? Elçi geldikte ne cevap verelim? Filvaki kaVa fethini eğer aklınız keserse elçiden kaleyi isteriz ve eğer bir sene dahi kaVa ile cenk olunursa asker ve cephane, mühimmat ve âlât yetiştirmeğe cümle memâ-lik-i mahrûsam âciz olmuştur; imdi bu hususta bir iki kimse ile söyleşip bir gün evvel haberini irsal edesin".

Bu hatt-ı hümâyun Köprülü-zadeyi pek müteessir etti ve ağlattı; îcap edenlerle görüşüp bu teessür şevkiyle müsveddesi kendi kaleminden çıkmak üzere padişaha aşağıdaki arızayı takdim etti :

"Benim şevketlû pâdişâhım, Haliyâ Venedik elçisi gelip rikâb-ı hümâyuna dahî (daha) yüz sürmemiş; eğer gelen elçide kaleye müteallik söz var ise ne güzel yüz sürsün ve illâ yine yerinde otursun. Eğer kal'a ahvali sual huyrulursa kal'a iki taraftan üçer yüz zira' (bir zira' 75,5 santimetre) miktarı yıkılıp içine girmeğe mabeynimizde on kulaç (bir kulaç bir metre yetmiş santimetredir) yer kalmıştır. Bu kadar yüz kulaç yerden parmaklıkları, domuz damları, lâğımları ve püskürmeleri zahmetin çektik; şimdiki halde on kulaç yer içeri gidilir ise kal'a bizimdir.

Benim şevketlû padişahım

Beldar[679] kılleti ve asker yorgunluğu sebebiyle bir az eğleniyoruz, yoksa katî az zamanlık işimiz kaldı; lâkin buna zaman tayin eylemek olnıa'z; amma sağır ve kebîr sulb-ü-mesâ, Hak Teâlâ cümlemizin canını alsın, tek bu kale kefere elinde kalmasın; deyu dergâh-ı hakka niyazda olduklarında iştibah buyrulmasm kale bir hale varmıştır ki saat be-saât Hak Teâlâdan fethim ümit ederiz. Benim efendim, elçinin akçesine ve yahut münafıkların sözlerine itimat buyurmayıp bir en yakın kulunuzu irsal buyurun ki Kandiye kal'ası ne halde olduğun görüp rikâb-ı hümâyunlarına takrir eyleyip elçiye merdâne cevap verile."

Fazıl Ahmed Paşa bu arızadan başka padişahın yanında bulunup itimadım haiz Musahip Mustafa Paşa ile kendi eniştesi olan Sadaret kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya ve Şeyhülislâm Minkarîzâde Yahya ve pâdişâhın şeyhi Vanî Efendi'ye ve Silâhdar Kız

[679] Belden-^ dağlar arasındaki geçitleri açan, temizleyen ve muhafaza eden, hendek kazan ve diğer kazı işlerinde kullanılan bir sınıf amele taburu efradı olup lüzumu halinde ücretle istihdam, edilirlerdi. Hizmet zamanlarında vergilerden muaf idiler

Hüseyin Ağa'ya da mektuplar yollayarak bu hususta kendisine yardım edilmesini rica etti.[680]

Elçinin Gelmesi Ve Pâdişâhın Tekrar Verir-İ Azama Müracaatı

Filhakika bu sırada yani 3 cemaziyelâhır 1079'da (8 kasım 1668) Venedik elçisi gelip Kandiye kalesinden el çekmek şartiyle senevi yirmi dört bin riyal kuruş olarak vergi vermeği ve bundan başka Bosna'da Kilis sancağının geri verileceğini teklif etmişti. Bunun üzerine IV. Mehmed, vezir-i azama aşağıdaki hatt-ı hümâyunu gönderdi : "Venedik elçisi rikâb-ı hümâyunuma yüz sürmekle bu kadar akçe arzedip Kandiye kaV asından feragat edin (diyor) ; rikâbımda ve sair işde olanlarapişkeş veriyor; ne dersin? KaVanınfeth ve teshirin aklın keser mi? Filvaki yakinin var ise ne güzel ve illâ bize ona göre Vlâm eyİiyesin."
Bu hatt-ı hümâyuna da vezir-i âzam verdiği cevapta bütün vezirler ve asker kumandan!ariyle ve ihtiyarlariyle görüşüp bu kalenin düşman elinde kalmasına razı olmadıklarını ve bir buçuk seneden beri (kendisinin bulunduğu müddet) çekilen zahmetlerin, devlet ve millet şerefinin boşuna gideceğini ve bu kış siperlerde kalınacağını, elçinin iadesiyle bir miktar asker, cephane ve beldar gönderilmesini ve ilkbaharda kalenin zaptının mümkün olabileceğini bildirdi.[681]

Venedik Murahhasının Vezir-İ Azamla Görüşmesi

Bundan sonra mücadele devam etti. Kalenin kutunun yaklaştığını gören elçi bu defa adaya geçerek vezir-i azamla görüşmek istedi; ne istediği Divan tercümanı Panayot Efendi vasıtasiyle soruldu; yine Kandiye kendilerinde kalmak şar-tiyle vergiden bahsedilince vezir-i âzam kızdı :
— "Biz buraya bezirgânlığa gelmedik; devletin paraya ihtiyacı yoktur, Kandiye'yi verirlerse ne hoş ve illâ başka türlü olmaz" cevabını yolladı. Bunun üzerine elçi Kandiye Venedik'te kalıp Suda kalesiyle Bosna hududundaki Kilis kalesini teslim etmeği tekHf ettiyse de o da kabul

[680] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/416-417
[681] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/417-418

olunmadı ve son olarak Kandiye kalesinin yıkılmasını, fakat adanın bir köşesinde bir kale inşasını teklif eyledi; bu teklifi de reddedildiğinden dönüp gitti. Kale durumu çok fenalaşmıştı. Duc de Noailles kumandasında yardıma gelmiş olan Fransız kuvvetleri de kale kumandanı Morozini ile Fransız dükü arasında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden[682], geri gittiğinden müdafaa kuvveti dört bine inmişti (1669 ağustos sonu).[683]

Venedıklerle Sulh Akdi

îşte bu suretle Kandiye muhasarası 1080 rebîı evveli sonuna kadar (1669 ağustos sonları) surdu; ayın son günü kale muhafız kumandanı Fran-çesko Morozini tarafından vire bayrağiyle bir kayık gelip sahile yanaştı; vezir-i âzam adam gönderdi; eğer kayık Fransalının ise uğratma, Venedik'in ise ne için geldiklerini sor, kaleyi teslim
için geldilerse getir yoksa geri döndür diye kat'î emir verdi. Gelişin sebebi soruldu; görüşmek üzere geldiklerini söylediler; kale teslimi için izinli olmayınca kabul etmediler; gidip iki saat sonra dönerek kalenin teslimi için geldik demeleriyle içeriye alındılar; bu murah-haslar, Anandı ve Skordili isimlerinde iki kişi idi.
Halep Valisi Şişman İbrahim Paşa'nm riyasetinde vezir-i âzamin eski kethüdası İbrahim Ağa, Ocak kul kethüdası Zül-fikar Ağa'larla divan tercümanı Panayot Efendi olduğu halde dokuz gece süren müzakere neticesinde on sekiz madde üzerine musaleha yapıldı ve 1080 cemaziyelevvel iptidasında (27 eylül 1669) kale anahtarı gelip kale o gün Türk kuvvetleri tarafından işgal edildi. Kale son bir ay müstesna olmak üzere Venedik, Fransız ve Alman kuvvetleri tarafından müdafaa olunduğu gibi deniz tarafından da Papa, Malta ve tabiî Venedik donanmaları tarafından korunmakta idi.[684]

Sulh Sartları

[682] Fransız kumandanı, Osmanlılar üzerine bir huruç hareketi yapmak için Morozini'nin elindeki ihtiyat kuvvetlerinden dört bin kadarını istemişse de Morozini bu son kozunu bir kumar gibi kaybetmekten korkarak vermemişti (Hammer tariki c. 11, c. 223).
[683] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/418
[684] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/418-419

1 — Kandiye kalesi bütün cephanesiyle teslim edilecek, 2 — Suda ve Esperlonga (Spirna Longa)
ile Granbusa (Karanbasa) palangası Venediklilerde kalacak[685], 3 —j Akdenizdeki Osmanlı adalarına Venedikliler tecavüz etmiyecek, 4 — Bosna taraflarında Dalmaçya hududundaki mühim bir kale olan Kilis Venediklilere bırakılacak [686].

Kandiye kalesi, sırf vezir-i âzamin bir şeref meselesi yaparak gayret ve ısrarı ve tabiî olarak kumandanların da onunla aynı fikirde olmaları neticesinde elde edilmiş, fakat Suda, Ispirlonga ve Granbuscfmn alınmaması ve bilhassa Dalmaçya hududundaki Kilis'in elden çıkması Kandiye'nin düşman elinde kalmasından daha ağır olmuştur. Kandiye^nin vezir-i âzam tarafından muhasarası yirmi sekiz ay dokuz gün sürmüştür[687].

Yirmi dört sene süren Girit muharebesi esnasında, Fransa, Papa, Malta, Floransa, donanma ve askerleriyle Venediklilere mühim yardımda bulunmuşlar ve hattâ 1078 H. / 1667 M. de Fransızlar yetmiş parça kalyon, Papa ile Malta otuz kalyon ile gelmişlerdi; bu yardım esnasında vukua gelen çarpışmada Fransa kiralının amcazadesi maktul olmuştur[688]. Kandiye'nin alındığı müjdesi Girit adasına geçmek üzere Livadya'ya geldiği sırada bir telhisle[689] Sultan Mehmed'e muide-lenmiştir. Pâdişâh sevincinden ağlayarak gelen telhisi okuyamayıp sırkâtibine vermiş ve onun tarafından okunmuştur. Vezir-i âzam Kandiye'nin işgalinden bir hafta sonra yani cemaziyelevvelin sekizinci salı günü (4 ekim) alayla kaleye girmiş[690] ve derhal tahkimata başlanmıştır. Bu suretle şehir ve kale asker tarafından tamamen işgal olunup iyice tahkim edildikten sonra mevcut büyük kiliseler camie çevrilerek Sultan Mehmed, babası Sultan İbrahim, Valide Sultan, Fazıl Ahmed Paşa, eski serdar Deli

---

[685] Suda, Spirna Longa kaleleriyle Granbosa adası yirmi bir sene sonra Girit'e ilhak edilmiştir.
[686] Bosna'daki Kilis kalesi Kanunî Sultan Süleyman zamanında zapt edilip müstahkem mevkilerden biri idi ve Bosna'nın muhafazası için mühim olduğundan Venediklilerin ellerine geçmesi mühim zayiattandı.
[687] 3 Kandiye'nin iki buçuk senelik muhasarasındaki faaliyete dair Kandiye FetihnâmesVylc Raşid TarihVnât malûmat vardır (c. 1, s. 164).
[688] Abdi Paşa, Vekayinârne varak 136 ve Raşid tarihi, c. 1, s. 162.
[689] Vezir-i âzamin Kandiye fetihnâmesiyle pâdişâha telhisi Silâhdar Ta\ At'nde vardır
[690] Vezir-î âzam sancağ-ı şerif ve alayla kaleye girerken bir siperin altından geçtiği esnada başı ilişerek kavuğu yere düşmüş, fakat aldırış etmiyerek yürümüş, arkasından sarığını getirip giydirmişler. Bazı yakınları, niçin bekleyip sarığınızı giymediniz dîye sormaları üzerine bu sarık düşmesini avam, şeamet ve uğursuzluk addederler; yok yere dedikodu olmasın diye başı açık gittim cevabını vermiştir (Silâhdar tarihi, c. 1, s. 525).

Hüseyin Paşa, ile serdarlardan Ankebut Ahmed Paşa, Kaplan Mustafa Paşa^ Defterdar Ahmed Paşa, Şişman İbrahim Paşa ve diğer bazı ocak ağalarının adları verilmiştir[691].

Vezir-i âzam Kandiye'&en ayrılmadan evvel Kandiye'nin ondört tabyasından her birine muhafız kumandanı olarak birer ağa ile muayyen miktar asker tayin edip bu muhafız askerin süvarisine yedişer bin akçe tımar ve ikişer dönüm tarla ve piyadesine beşer bin akçe tımar ve birer dönüm tarla ve kale ve Sukulesi müstahfızlarından her birine on sekizer akçe gündelik ve birer dönüm tarla ifraz olunarak verildi[692], bundan başka yeniçeri kâtibi Mehmed Efendi tahrir memuru tayin olunarak ada baştan başa tahrir edilip muntazam bir defteri yapıldı[693].

Vezir-i âzam Girid'ten ayrılmadan evvel Venediklilerin tahrikiyle yirmi seneden beri devlete karsı isyan halinde bulunan yirmi bin nüfuslu Manya veya Mayna halkı[694] yapılan tehdit üzerine isyandan el çekip itaat ile vergilerini vereceklerini bildirdiklerinden senelerce yaptıkları fenalıkları affedilmiştir[695].

Vencdikle barış yapıldıktan az sonra cumhuriyetin Bosna hududunda sulhe aykırı bazı palangalar yaptığı haber almması üzerine padişah bu defa Bosna üzerinden Veneditfe sefer yapmak için Edirne'de çadırını

---

[691] Meryem Ana kilisesi Sultan îbrahim, Papa kilisesi Valide Sultan, îspanya kilisesi Fazıl Ahmed Paşa, Sen Piyer ve Baş Petro kilisesi Kaplan Mustafa Paşa, Sen Marko kilisesi Defterdar Ahmed Paşa, Sen Jan kilisesi Şişman îbrahim Paşa camii ittihaz edilmişlerdir; Malta manastırı denilen, Ayasofya camii büyüklüğündeki ahşap kilise IV. Mehmed adına cami olmuştur.

[692] Kandiye'nin Fazıl Ahmed Paşa tarafından muhasarasından zaptına kadar geçen iki buçuk sene zarfında on beş paşa ile 799 sancakbeyi, çorbacı ve çavuşu da dahil olduğu halde 26.000 yeniçeri, 6.985 cebeci, 22.965 topçu, 29.965 lağımcı, 37.645 zeamet ashabı ve tımarlı sipahi, 7.900 garip yiğit ve 49.635 serdengeçti sipahi ki on beş paşa hariç olarak cem'an iki yüz kırk beş bine yakın şehit verilmiştir; bu miktarı Hanya kalesinin zaptından tutarsak şehid adedi yarım milyonu aşar. Fazıl Ahmed Paşa muhasarasında 199.775 gülle atılıp bir milyon yüz on üç bin kantar barut ve mütenevvi olarak 428 binden fazla humbara ve 139 bin havan taşı atılmıştır (Kandiye Fetihnamesi). Evliya Çelebi de SeyahatnâmesVnds (c. 8, s. 483) Fazıl Ahmed Paşa'nın muhasarası esnasında Kandiye'Ae iki buçuk senede verilen telefat miktarı, vezir-i âzam*a verilen defterden nakletmiştir

[693] Girid tahrir defteri Başbakanlık arşivindeki tapu defterleri arasındadr Girid adası ve Kandiya kalesi, istihkâmları ve kale binaları, hakkında Silâbdar tarihinde çok etraflı malûmat vardır. Fazıl Ahmed Paşa'nm mühürdarı Hasan Efendi, Kandiye fethine dair Cevahir-üt-tevarih isimli bir eser yazmıştır. Bu esere göre JCandiye'de seksen iki bîn hâne vardı

[694] Manya güney Mora'da Mataban burnu Üzerine uzanan Taykenos dağına, Manyo dağı ve balkına da Manyot denilirdi. Çok zaman isyan halinde yaşarlar, bazan itaat ederlerdi. Hariçten tahrik görürlerdi. Merkezleri Zerende veya Zar-nata idî; burası 1081 H. / 1670 M. de Serdar Ali Paşa tarafından zaptedilmiştir.

[695] Kandiye muhasarası esnasında vezir-i âzamin validesi ile kardeşi Fazıl Mustafa ve amcazadesi Hüseyin Bey'ler de Girit'de bulunmuşlardır. Köp-rülü-zâdenin validesi Kandiye alınırsa haccetmeği vadetmiş ve sonradan nezrini yerine getirmiştir

kurdurmuş ise de Venediklilerin yaptıkları palangaları yıktırdıkları haberinin gelmesi üzerine seferden vaz geçildi.[696]

Lehistan Seferi

Kısm-ı mahsusunda Kazaklardan bahsederken kaydedildiği üzere Lehlilere tâbi olan Sarıkamış Kazakları hatmanı Doreşenko 1080 muharrem / 1669 haziran'da Padişah Yenişehir (Tesalya'da) yaylasında bulunduğu sırada bir elçi göndererek Leh kiralı ve Tatar hanından şikâyet edip himaye edilmesini ve Avrupa tarafına olan seferde Osmanlı ordusunda hizmetinin kabulünü istirham etmiş olduğundan kendisi devletin himayesine alınarak bayrak, tuğ ve mehterhane gönderilmişti. Sabık Kırım hanı Âdil Giray, Kazak Hatmanının şikâyetinden münfail olarak Potkalı kazaklarına kendilerinden Hanenko adında birini Hatman tayin ederek Doreşenko üzerine saldırtmış ve bundan istifade eden Lehistan kiralı da kendi himayesinden çıkıp Osmanlı tarafına geçmiş olmasından dolayı diş bilemekte olduğu Doreşenko üzerine yüklenip bir kaç palangasını almıştı. Bunun üzerine iptida bu hâdiseye sebep olan Kırım Hanı Âdil Giray azlolunarak yerine Selim Giray, Han olup gönderildi (1081 zilhicce / 1671 mayıs).

Devletin himayesine geçmiş olan kazak hatmanma taarruzdan el çekmesi ve dinlemezse sulha aykırı hareket etmiş olacağı Lehistan kiralına bildirilmişti; fakat Lehistan kiralı, padişahın nâmesine muvafık cevap vermediğinden 1082 zilkade / 1672 mart'ında Lehlilere karşı harp ilân edildi.[697]

Padişalıın Sefere Hareketi

IV. Mehmed Edirne ordugâhından 1672 mayı- smda (1083 safer) hareket etti[698] Maıyyetmde henüz dokuz yaşında bulunan büyük oğlu Şehzade Mustafa da vardı[699]. Babadağı'na. gelindiği vakit oğlunu

[696] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/419-421
[697] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/422
[698] Amcası ikinci Sultan Ahmed'den sonra hükümdar olan II. Sultan Mustafa
[699] Doreşenko'nun Leh ve Ruslarla uğraşmak istemesi ve Osmanlı devletinin Lehistan'a karşı sefer açmak üzere hazırlanması sırasında Rus çan 1671 senesi sonunda Sultan Mehmed'e bir nâme yollayarak Lehistan'a harp açıldığı takdirde kendisinin de Kalmuk, Nogay ve Yedisan Tatarlarını karadan ve Don

orada bırakıp kendisi ileri gitti. Yakalanan esirlerden Lehlilerin Rus ve Avusturyalılardan yardım istedikleri haber alındı; Boğdan hududuna girildiği vakit asker yiyecekten sıkıntı çekti. Pâdişâh zahire memleketi olan Boğdan'dan görülen bu darlıktan dolayı bura voyvodası Duka'yı öldürmek istediyse de vezir Kara Mustafa Paşa'mn istirhamiyle kurtarıldı. Yaş'da askeri yoklatıp kapıkulu ocaklarına kanun üzere sefer bahşişi verildi ve sonra Turla yani Dinyester nehri kenarındaki Pınarbaşı mevkiine gelindi. Karşı taraf yani nehrin sol sahili Lehistan toprağı idi (1672 ağustos). Nehir üzerine köprü yapılıyordu; düşman tarafından taarruz edilmemesi için sal biçiminde kayıklarla karşı tarafa üçyüz kadar serden geçti fedai asker geçirildi; bunlar, Şeranpo denilen ağaç parmaklıklarla siperler yaptılar. Hudutta ilk olarak içinden muhafızları kaçmış olan Izvance palangası işgal edildi; bunu müteakip Selim Giray'ın Bar kalesini aldığı haberi geldi.[700]

Kamaniçe'nin Zaptı

Dinyester köprüsü on günde bittikten sonra 15 ağustos 1672 (1083 rebiulâhır 20) de pâdişâh geçti ve doğruca hududa dört saat mesafede bulunan Kamaniçe kalesi üzerine gidildi; ertesi günü Kırım hanı ile Kazak hatmanı orduya geldiklerinden merasimle kabul edildiler. 1083 rebiulâhırın yirmi üçüncü çarşanba günü (18 ağustos 1672) müstahkem Kamaniçe kalesi Önüne varıldı ve derhal kuşatıldı. Kalede Leh kuvvetlerinden başka Avusturya ve Rus kuvvetleri de vardı. Muhasaradan bir hafta sonra içhisarm batısındaki pek müstahkem olan altı köşeli büyük tabye alındı. Muhasaranın onuncu günü aktedilen beş maddelik teslim şartları mucibince Kamaniçe işgal edildi (3 cemaziyelevvel / 27 ağustos)[701].

Kazakları'm da denizden Osmanlılar aleyhine sevkedeceğini beyan ve bundan başka daha bir takım tehditler savurmuşsa da 1672 seferinin önüne geçmeğe muvaffak olamamıştır (Akdes Nimet Kurat, Rusya tarihi, s. 237).

[700] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/422-423

[701] Vekayinâme müellifi şair ve müverrih Abdurrahman Abdi Paşa bu Kamaniçe muhasara ve zaptında Hasodalı olup zamanı vekayiini kaleme almakta îdi. Kamaniçe muhasara edilirken Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa'mn çadırına gitmiş "fakire hitap edip bu cengi gözünüz ile görüp yazıversen gayet esah olur. înşaallah biz dahi size tafsil ederiz..." demiş (Vekayinâme^ vrk. 169 b). Pâdişâhın emriyle Abdi Ağa Kamaniçe zaptına manzum tarih kaleme almıştır. Yirmi dört beyit olan hu tarihin birinci beyti ile son beyti şöyîîah mübarek ede ey pâdişah-i âlemgîr Bu gazayı ki sana eyledi mevlâ îeysir

Dedi fermân-ı hümâyun ile Abdi tarih kam anice'yi döği'ıp aldı Ebu'l-feth-i dilîr.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/423

Diğer Muvaffkıyetleri

Bundan sonra padişah ordu ile Lehistan'ın içerilerine girdi; taraf taraf kale ve palangalar ya tes lim oluyor veya az mukavemetten sonra zapte diyordu; Lehistan''da görülmemiş bir panik başlamıştı. İlbav (Lem berg) meşhur şehir ve kalesi vezir Kaplan Mustafa Paşa tara fmdan muhasara edilip adı muahedeye alem olan Bucaş (Buscacs palangası alınmıştı.[702]

Bucaş Muahedesi

Bu suretle Leh kale ve palangalarının sürati düşmesi ve Lemberg muhasarası üzerine Lehista kiralı Mihal (Misel) Kırım Hanı vasıtasiyle sul istedi; Lehlilerin başkenti olan Lemberg'in zaptı yaklaşmıştı fakat burayı kurtarmak için senevi bir vergi teklifi ile murahhasla göndermiş olduklarından Bucaş mevkiinde muahedeye esas olarak dört madde üzerine bir anlaşmadan sonra asıl muahede tespi onludu.
Musalehaya Osmanlılar tarafından üçüncü vezir Merzifon Kara Mustafa Paşa, Reis-ül-küttap Firenk Mustafa Efen di, Çavuşbaşı Sarı Süleyman Ağa ve divan-ı hümayun ter cumanı memur oldular. Lehliler tarafından ise Volkinie, kal muhafız kumandanı Fransuva Lubomirski ile diğer bir kale muhafızı ve bir de hazinedar olmak üzere üç murahhas iştira etti; müzakere dört gün sürdü ve nihayet bir anlaşma oldu. Mua hedenin bilhassa birinci maddesi pek ağır olup Lehistan'ın bağım sızlığma halel veren bu muahedenin başlıca maddeleri şunlardır
1- Leh kiralı her sene kasım'dan kasım'a Osmanlı hazine sine yirmi iki bin altın pişkeş verecek.
2- Podolya ülkesi eski hududiyle ve kalelerindeki cephane ve mühimmatiyle Osmanlılara teslim edilerek Leh kuvvetleri tarafından tahliye olunacak.
3- Ukrayna memleketi eski hududiyle kazak hatmanı Do reşenko'ya. verilecek ve bu mmtakadaki Leh kuvvetleri tamamiyle Ukrayna'yı terk edecek.

[702] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/424

4- Lehistan kırallığının İslâm Giray Han zamanındam beri [703] Kırım hanlarına vermeği taahhüt eyledikleri vergi yine her sene Kıtım hazinesine teslim edilecek ve buna mukabil Kırım Hanı hic bir suretle Lehistan'a, taarruz etmiyecek.

5- Osmanlı devleti Avrupa kıt'asında her hangi bir devletle muharebe ettiği sırada Leh devleti, Osmanlılarla savaş yapan devlete her hangi bir vesile ile yardımda bulunmayacak.

6- îlbav (Lemberg) şehrinin zaptedilmeyip muhasarasının kaldırılmasından dolayı Lehistan hükümeti bir defaya mahsus olmak üzere seksen bin kuruş verecek.

7- Podolya eyaletinde zaptedîlen ve edilmeyen kırk sekiz pare palanga Osmanlılara teslim edilecek.

Bucaş muahedesi türkçe ve lâtince olarak iki dil üzerine yazılıp teati edilmiş ve Bucaş palangası Osmanlılara geçen Podol-ya'ya ait olmadığından içine konmuş olan muhafızlar çıkarılarak Lehlilere terkedilmiştir (24 cemaziyelâhır 1083 / 17 ekim 1672).[704]

Lehistan'a Karşı Ikinci Sefer

II. Osman'ın Hotin önünde muvaffakiyet elde Lehistan a karşı ikinci sefer edemeden geri dönmesinden sonra Lehliler, Osmanlı devletinden o kadar çekinmiyorlardı. Bu 1672 seferinde Osmanlılardan hiç beklemedikleri müthiş bir darbe yemeleri Podolya ve Ukrayna bölgeleri elliernden çıktıktan başka bağımsızlıklarını muhîl olan vergi vermeğe mecbur tutulmaları onları çok sarsmış, fakat aynı zamanda intibaha getirmişti.

Bucaş muahedesinin Lehlilere en ağır gelen maddesi vergi vermeğe mecbur tutulmaları idi. Kıral tarafından tasdik edilmiş olan muahedenin vergi maddesini Diyet meclisi kabul etmiyerek îcap ederse muharebe etmeğe kat'î surette karar vermişti; bunun üzerine Osmanlı devleti Lehistan'a tekrar sefer îlân etti ve 15 safer 1074 ve 18 eylül 1663'de Edirne'de bulunan padişahın tuğları çıkarıldı. Ordu Leh hududuna geldiği zaman Lehistan kiralına, padişah tarafından nâme

[703] Kırım Hanı islâm Giray, Devlet Giray'ın oğlu olup 992 H. / 151 M. den 996 H. / 1588 M. senesine kadar dört sene hanlık etmiştir

[704] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/424-425

gönderildi. Bu nâmede tasdik ettiği tnu ;riayet etmiyerek hem vergisini göndermediği ve hem îeap eden palangaları hâlâ vermediği ve bu hususta edilmekte idi.[705]

Lehlilerin Taarruzu

Lehlilerin Lehistan kiralı, padişahın nâmesine, Kamaniçe taarruzu kalesini boş bulup almak ve Podolycfyı işgal etmek hüner değildir; işte biz de askerlerimizle geliyoruz; pişkeşi (vergiyi) kılıç üe alırsınız diye cevap verdiğinden muharebe her iki tarafça çekinilmez bir şekil aldı; filhakika Lehistan bu muahedenin altından kalkabilmek için sağa, sola baş vurmuş kendi kuvvetlerinden başka Avusturya, Macar ve kazak-lardan da yardım görmek suretiyle elli bin atlı ve otuz bin yaya askeriyle Osmanlı kuvvetlerine mukabeleye çıkmıştı; bu sırada Kıral Mihail hasta olup kendisi Karakovi şehrinde kalarak ordusunu Lehistan'ın başhatmanı Sobieski'nin kumandasında olarak hududa sevk etti.[706]

Hotin'in Elden Çıkması

Sobiesknin süratle hududa ederek Dinyester Hotin m elden çıkması nehrini geçip Hotin üzerine yürüdüğü haber alınınca Özi valisi vezir Sarı Hüseyin Paşa derhal Hotin'i muhafaza için gönderildi; Sobieski gelip kaleyi kuşattı; bu sırada evvelâ Boğdan voyvodası Istefan ve daha sonra Sarı Hasan Paşa ordugâhından kaçan Livroşko Leh kumandanını Osmanlı kuvvetlerinin zayıf taraflarına sevkettiklerinden kale önünde Hotin'i müdafaa eden Sarı Hüseyin Paşa kuvvetleri bozulduğundan kale Lehliler tarafından zaptedildi (1084 recep / 1673 kasım). Bu esnada Karakovi de bulunan kıral Mihal ölmüş ve baş hatman Sobieski acele KarakovVye davet olunarak Lehistan kıratlığına seçilmiştir.

Mevsim kıştı, askerî harekât tabiatiyle durmuş olduğundan pâdişâh, vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa'yı serdar-ı ekrem tayin ederek kendisi kışı geçirmek üzere Hacıoğlu pazarına çekildi; bu sırada sabık Boğdan

[705] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/425
[706] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/426

voyvodası fırsat bulup Boğdanhn merkezi olan Yaş şehrini zaptettiyse de tekrar geri alındı.[707]

Hotin'in Tekrar Osmanlılara Geçmesi

1085 muharreminde (1674 nisan) pâdişâh sefere çıktığı gibi kanun üzere Kırım hanım da sefere davet fermam ile kılıç, hil'at ve yol harçlığı (Çizme-baha) olarak da onbeş bin altm yollandı. Han geldi ve ilk olarak Hotin geri alındı. Leh seferine devam edileceği sırada Rusların, Dpreşenko'nun bazı kalelerini aldıkları haber alınması üzerine Kazak hatmanma yardım edilmek üzere Osmanlı ordusu Ukraynaca girdi; bazı kale ve palangalar alındı; pâdişâh zapt olunan Ladjin kalesi önünde bulunurken Leh elçisi gelip Podolya ve Ukrayna'ma iadesi şartiyle sulh istediğinden bu münasebetsiz isteğe karşı yeni kirala cevap yazılmadı ve yalnız vezir-i âzam tarafından mektup gönderilmesi yeter göründü (1674 kasım).[708]

Şişman İbrahim Paşanın Serdarlığı

Ordunun avdeti esnasında vezir-i âzam hastalanmış olduğundan Halep valisi vezir Şişman İbrahim Paşa 1086 H. / 1675 M. baharında Lehistan tarafına serdar tayin edildi ve Kırım hanı Selim Giray da geldi. Podolya kıt'asında iki ay süren harekâtta Bucaş muahedesiyle Osmanlılara terki icap ettiği halde teslim edilmeyen kırk sekiz palanga zapt ve tahrip olundu; Leh kiralı meydanda yoktu; kış geldiğinden serdar BabadağCna, çekilip kışlağa girdi.[709]

Şeytan İbrahim Paşa'nın Serdarlığı

Şişman İbrahim Paşa kışlıkta iken vefatı haberi geldiğinden yerine Şam valisi vezir Şeytan serdarhği İbrahim Paşa serdar oldu ve ilk baharda Kırım haniyle beraber taarruza geçip epi muvaffaki-yetler elde edildikten sonra tzvanca muharebesinde kıral kuvvetlerini

[707] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/426
[708] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/426-427
[709] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/427

mağlûp edip ordugâhlarını muhasara etmeleri üzerine Le-histan kırab sulh istediğinden muharebe tatil edildi.[710]

Lehlılerle İkinci Musalaha

Bu 1087 H. /1676 M. musalehası Lehlilerin Bucaş'a kabul ettikleri vergi maddesinin kaldırılmasiyle eski muahedenin aynen kabulü demekti; Podolya ve Ukrayna yine Osmanlılarda kaldı; muvaffakiyetli muahede akdini temin etmelerinden dolayı serdar ile Kırım hanına murassa kılıç ve samur gönderildi. Bu musalehadan bir müddet sonra padişah tarafından tasdik edilmiş olan muahedeyi almak üzere istanbul'a, gelen Leh elçisi Osmanlılara terkettikleri kalelerden üçünün kendilerine ait olup o suretle sulh yaptıklarını iddia ile ahidnâmeyi mübadele etmek istemediyse de Ruslar üzerine yapılan hazırlığı görüp bunun üzerlerine çevrilebileceğini hesap ederek beyhude ısrardan vazgeçip esas musalehaya muvafakat etmiş ve 1089 muharrem / 1678 martta o suretle muahedenâmeyi abp götürmüştür.[711]

Fazıl Ahmed Paşanın Vefatı

Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa 1087 rece-Paşa'nm vefan tinde (1676 eylül) pâdişâhın İstanbul'dan Edirne'ye hareketinde ağır hasta olduğundan dolayı gidiş alayında bulunamamış ve arkadan ağır ağır gelmesi münasip görülmüştü. Vezir-i âzam istiskadan hasta bulunuyordu. Padişahın gidişinden sonra o da yola çıktı; Çorlu ile Karıştıran arasındaki Karabiber Çiftliğinde 1087 şaban ayının yirmi altıncı salı gecesinde vefat etti[712]. Cenazesi araba ile İstanbul'a, getirilip Divan-yo/u'nda babasının medfun olduğu açık türbeye defnedildi; vefatında kırk iki yaşlarında bulunuyordu.

Fazıl Ahmed Paşa'nın sarayı Ayasofya camii yanındaki tramvay yolundan aşağıya park kapısına doğru inerken yolun sol tarafında bulunmakta idi; şimdi orada Fazıl Ahmed Paşa kütüphanesi denilen

[710] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/427
[711] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/427
[712] Hammer, vefatını 30 ekim 1676 / 22 şaban 1078 olarak gösteriyorsa da (c. 11, s. 296) ben o devre ait Silâhdar TarihVnin kaydım tercih ettim

kârgir bir kısımdan başka bir eser kalmamıştır; bu saray daha evvel Sultan ibrahim'in kızı, tbşir Paşa'nın zevcesi olan Ayşe Sultan'a ait iken daha sonra Fazıl Ahmed Paşa'ya intikal etmişti. Fazıl Ahmed Paşa babasının kütüphanesine de bir çok değerli eserler koymuştur.[713]

Merzifoni Kara Mustafa Paşa'nın Sadareti

Fazıl Ahmed Paşa vefat ettiği esnada yanında kardeşi Fazıl Mustafa Bey bulunuyordu. Biraderinin boynundaki sadaret mührünü (mühr-i hümâyunu) alarak akşamla yatsı arasında henüz Hasköy mevkiinde bulunan pâdişâha teslim etti; bunun üzerine IV, Mehmed derhal Köprülü'nün damadı üçüncü vezir Merzifonî Kara Mustafa Paşa'yı davet ederek[714] kendi eliyle mühr-i hümâyunu verip :

— "Seni kendime vekil-i mutlak ve cümle ibadullahı sana emanet eyledim" diye onu vezir-i âzam tayin eyledi (1087 şaban 28 /1676 kasım 6).

Kara Mustafa Paşa Köprülü Mehmed Paşa'nın oğullariyle beraber yetişmiş, Fazıl Ahmed Paşa zamanında sadaret kaymakamı, kaptan paşa, üçüncü vezir bulunmuş malûmatlı ve değerli bir zat ise de Fazıl A hm e d Paşa'nın zıddına haşin tabiatlı, inatçı ve garazkâr olduğu için selefinin zamanında onun nezaket ve hilm ve mülâyimetine alışmış olanlara karşı yeni vezîr-i âzamin kibir ve gururu ikisi arasında tam bir tezad teşkil etmekte idi.[715]

İlk Moskof Seferi

Doreşenko'nun İsyanı

Sarıkamış kazakları hatmanı olan Doreşenko, Osmanlı himayesinde olarak Lehlilerden alınan Ukraynaca sahip olmuştu; fakat bir kararda durmayan ve efendi değiştiren bu adam, 1086/H. 1675 M. de Moskof çarının gönderdiği kuvvetlere k?rşı Osmanlılardan yüz döndürüp

[713] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/428
[714] Bu tarihte ikinci vezir pâdişâhın musahibi ve kızı Hatice Sultan'ın zevci Musahip Mustafa Paşa diye şöhret bulmuş olan zattı
[715] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/428-429

Ruslarla anlaşarak merkezi olan Cehrin kalesini[716] Ruslara teslim etti. Bunun üzerine 1088 H. / 1672 M. ilk baharında Şeytan İbrahim Paşa serdar tayin edilip Kırım Hanı Selim Giray'la beraber o tarafa gönderilmişlerdir.[717]

Çehrin'in İlk Muharası

Ruslara tabi olduğu için hatmanlıktan azledilen Çehnn'uı ilk muhasarası Doreşenko'nun yerine eskiden Zaporug kazakları hatmanı iken sonradan papas olup Yedikule^de mevkuf bulunan Himielnitski, hükümetin emriyle Rum patriği IV. Parteniyos ile[718] Divân-ı hümayun tercümanı Mavrokor-dato tarafından mahbesten çıkarılarak hatman tayin edilip o tarafa gönderildi[719] ve ÇehrinHn Ruslardan alındıktan sonra yeni hatmana teslim edilmesi serdar İbrahim Paşa'ya yazıldı (1677).

Serdar Şeytan İbrahim Paşa 1677 haziranında Cehrin üzerine varıp kaleyi kuşattı. Pek yüksek bir kaya üzerinde olan kalenin üç tarafı bataklık olup ancak bir taraftan yanaşilabili-yordu; Tasma veya Tasmin nehri vasıtasiyle kaleye yiyecek ve cephane geliyordu; kale dört bin kadar Rus, Kazak ve Alman tarafından müdafaa edilmekte idi; Muhasaranın yirmi üçüncü günü Moskov kuvvetlerinin kaleyi muhasaradan kurtarmağa geldikleri ve bunlara karşı gönderilen Bosna kuvvetleriyle on altı bin Kırım askerinin Ruslara karşı koyamıyacakları anlaşılması üzerine İbrahim Paşa Cehrin mu-hasarasını kaldırıp toplan alarak çekilmeğe mecbur olmuştur. Bu

[716] Kal'a-i Cehrin, Çehril dahi derler amma kazak Çehrilineşe derler. Sol tarafında nehr-i özü dibinde nelır-i Tasma üç kat konabalka ve üç kat hendekli şeddadî bina. Dorozenko hükmündedir (Evliya Çelebi, c. 7, s. 554).

[717] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/429

[718] IV. Partenios'un ilk patrikliği 1652 mayısında olup son patrikliği 1684'dedir.

[719] Bu Himielnitski Lehlilere tâbi iken onların mezalimi dolayısiyle Ruslara meyletmiş ise de onların buna ehemmiyet vermemeleri üzerine Osmanlılara başvurmuş ve daha sonra 1654'de Ruslar tarafına geçerek Rus - Leh muharebesine sebep olmuş ve sonra yerini Doreşenko'ya terke mecbur olup Osmanlılar tarafından hapsedilmişti. Bunun hatmanhğa tayini münasebetiyle bizim tarihler şöyle diyorlar :

"Kazak hatmanı Doreşenko Moskova'ya geçip Cehrin kalesini ona teslim edince kazaklara taraf-ı devletten batman lâzım gelmeğin mukaddem kazak hatmanlığından papazlık ihtiyar edip kendü hâlinde âzâde iken Bucak taratlan tarafından esir edilip Edirne'ye getirilen ve belki bir mahalde lâzım ola deyu Yedifeu/e'de beş, altı senedenberu mahbus bulunan Yorgi Ehmilikçi makul görülüp eline tayin emri verildi ve kendisine imtiyaz olarak verilecek olan tabi ve alem, topuz ve menşur'un serdar İbrahim Paşa tarafından verilmesi muvafik görülerek o tarafa yollandı" (Vekayinâme, varak 189 b, ve Silâhdar tarihi, c. 1, s. 655 ve Hammer tarihi, Hellert tere., c. 12, s. 3).

başarısızlıklardan dolayı İbrahim Paşa ile Kırım Ham Selfm Giray azlolunarak gelecek ilk baharda padişahın bizzat Moskov seferine gitmesi tekarrür etmiş ve Kırım hanlığına da Murad Giray tayin edilip gönderilmiştir.[720]

Cehrin Seferi

Serdar Şeytan İbrahim Paşa ile Kırım hanının muvaffakıyetsizliklerinden sonra 1089 H. / 1678 M. senesinde Rus Çarı nâme ile bir elçi gönderip Cehrin*den bahsetmiyerek eskisi gibi dostluğun devamından dem vurmuş olduğundan Osmanlı hükümdarı da dostluğun kendisine ait bir kalenin işgaliyle telif kabul etmediği yollu mukabele etmiş ve bu nâmesinin cevabını Cehrin önünde almak istediğini bildirmiş ve bu suretle 11 nisan 1678 (1089 rebiulewel)'de Rusya'ya harp ilân olunmuştur.

Filhakika pâdişâh 8 rebiulevvel 1089'da (30 nisan 1678) Davud Paşamdan hareketle Silistre'ye kadar gidip oradan vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'yı serdar tayin ederek Cehrin üzerine yolladı. Boğ nehri geçildiği sırada yeni kazak hatmanı Hi-mielnitski (Chmielncky) orduya gelip el öptü. Cehrin kalesine

üç konak kalındığı zaman Kırım Hanı Murad Giray da geldi. Cehrin önüne varılarak kanun üzere kurban kesildikten sonra kale muhasara edildi. Kalede çok miktarda asker ve harp malzemesi vardı. Bundan başka Romodanovski kumandasiyle mühim miktarda[721] Rus askerinin yüzelli kıta alay topuyla kaleye yardıma gelmekte olduğu haber alınarak Kırım Hanı ile Kara Meh-med Paşa Tasmin nehrini geçerek bu kuvvetlere karşı gittiler. Kaleden yapılan hücumlar tardedildi.[722]

Tehlikeli Durum

Ruslara karşı giden Han ve Kara Mehmed Paşa kuvvetleri, düşmanın kalenin yardımına gelmesini birinci defa yaptıkları taarruzla önlemeğe muvaffak oldularsa da Romodanovski'nin yaptığı mukabil

[720] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/429-430
[721] silâhdar TarihVnin kaydına göre imdada gelen Rus askerinin miktarı iki yüz bin kadarmış.
[722] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/430-431

hücum yatsı zamanına kadar devam edip zorla tard edildiyse de düşman mağlûp edilemediğinden vaziyet serdar-ı ekreme bildirildi ve düşman kale tarafına gelebileceği için acele yardım istendi. Filhakika vezir-i âzam derhal yardım kuvveti göndererek bir taarruzla düşmanın hareketi durduruldu. Fakat müdafaa hattı yarılamadığından tabiî bu durum Cehrin üzerinde faaliyete tesir ile tehlike teşkil etmişti.

Bunun üzerine vezir-i âzam ordu erkâniyle yaptığı müzakerede kumandanlar, muhasaradan el çekilerek saf cengi yapılmasını ve askerin maneviyatı kırılmış olduğunu söylediler; defterdar Ahmed Paşa muhasarada devamda ısrar eylediğinden serdar-ı ekremin de arzusuna uygun gelen bu mütalea kabul edildi[723].

Serdar-ı ekremin balenin yardımına gelmekte olan Rus kuvvetleri soğukkanlılığı yavaş yavaş ilerlemeğe muvaffak olarak Cehrin yakınından geçen Tasmin suyunun yukarı batak-ına gelip vaziyet aldılar ve gece karanlığından istifade kaleye elli bine yakın asker koydular. Serdar-ı ekrem bu tehlikeli zamanda temkin ve muhakemesini kaybetmiyerek soğukkanlı hareketiyle kumandanların maneviyatını arttırmağa çalışıyordu. Her iki taraftan top muharebesi oluyordu. Bu sırada Brabaş Kazakları da Ruslara yardıma gelmişlerdi; onlar da ayrı bir cepheden taarruza başladılar.[724]

Çehrin'in Zaptı Ve Düşman Kuvvetlerinin Mağlûbiyeti

Osmanlı ordusu bir taraftan kale muhasarası ve diğer taraftan kalenin imdadına gelen Moskov taburiyle muharebe edip çok tehlikeli durumda iken kale altına sevkedilen iki lâğımın atılarak arkasından yapılan şiddetli hücumla muhasaranın otuz üçüncü günü Cehrin düştü (3 recep 1089 / 12 ağustos 1678) ve kaledeki otuz bin muhafız imha edildi.

Bunu müteakip Tasmin suyunun karşısına kadar gelmiş olan Rus, Kazak ve Tatardan mürekkep iki yüz bin kişilik düşman kuvveti[725], kalenin düştüğünü görünce kuvve-i maneviyeleri kırılıp kale zaptının

[723] Kara Mustafa Paşa, Çefcrira'de tatbik ettiği bu plânı, daha sonra Viyana önünde de tatbik etmek istemesi yüzünden büyük mağlûbiyete uğramıştı.

[724] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/432

[725] Silâhdar tarihi (c. 1, s. 709) bu muhtelif cins Rus kuvvetlerini Moskov askeri, Barabaş Kazağı, Tura ve Eşker Tatarları, Kazan tatarları, Boyluk Tatarı, Kalmuk ve s^ire olmak üzere kırk dört sınıftan gelen kuvvet olarak gösteriyor

ertesi günü çekildiler; derhal takiplerine Kırım Hanı ile bazı eyalet kuvvetleri ve daha sonra da bizzat vezir-i âzam gitti. Ruslar, takip edildiklerini görünce müdafaaya karar verip arkalarını Özü (Dinyeper) suyuna verdiler ve Osmanlı ve Kırım kuvvetleri tarafından kuşatıldılar.

Bundan sonra pek kanlı ve çetin muharebe oldu; düşman kendisini iyice müdafaa ettiğinden bozguna uğratılamadı; mevsim geçmiş ve orduda zahire azal makta olduğundan avdete karar verildi.[726]

Ordunun Avdeti

Ehemmiyetsiz bir kale telâkki edilen Cehrin a mışj fakat Osmanlı ordusu pek tehlikeli günler atlatmış ve bu fena vaziyet vezir-i âzamin metaneti sayesinde kurtarılmıştı. Ordu 1678 eylül ayında geri döndü ve daha sonra düşman karşısında bırakılan kırım hanı da avdet etti; Çehrin'in muhafazası imkânsız olduğundan tamamen yıktırıldı. Cehrin muhasarası Rusların kuvvetli ve tehlikeli bir düşman olarak gelişmekte olduğunu göstermesi itibariyle Osmanlı hükümetini düşündürecek bir hal arzediyordu.
Vezir-i âzamin dönüşü Rus seferim bitirmemiş ve Kar Mehmed Paşa serdar tayin kılınarak Babadağı'nda bırakılmış ve Bosna valisi vezir Defterdar Ahmed Paşa'mn da Turcan kazağının geçtiği özü suyu üzerine iki kale yapması emrolundu-ğundan 1090 H. / 1679 M. de ikmal olunan bu kalelere muhafız konmak suretiyle hudut mümkün mertebe emniyet altına alinmistir.[727]

Ruslara Karşı Tekrar Hazırlık Ve Sulh

Babadasinda. bulunan serasker Kara Mehmet paşa Kırım hanmdan gelen haberlerde Rus sulh larm faaliyette oldukları bildirildiğinden 1091 şaban / 1680 eylülde devlet erkânı saraya davet olunarak bu iş görüşülmüş ve pâdişâhın bizzat sefere çıkması takarrür ederek Edirne'ye hareket olunmuştur.
Rus çarı, Osmanlı devletinin kendi üzerine sefere hazırladığı] haber alınca, Kırım Hanı Murad Giray vasıtasiyle sulh için müracaat etmiş

[726] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/432
[727] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/432-433

olduğundan 22 muharrem 1092 / 13 şubat 1681'-den itibaren on iki madde üzerine ve yirmi sene müddetle barış yapıldı; bu musaleha mucibince Özü (Dinyeper) nehrinin sağ kısmında olan yerler Osmanlılarda, Kiyev meşhur şehir ve kale-siyle ona tabi, üç veya beş palanga Ruslarda kalacak ve Kiyev kalesinin hududu üzerine ve Potkalı kazakları sınırına varıncaya kadar Özü Suju'nun iki tarafındaki yerlere yani Dinyeper ile Bog nehirleri arasına her iki devlet tarafından kale yapılmıyacak, Potkalı Kazaklarına Karadeniz'de balık avı serbestisi verilecek Kırım hanının Rus topraklarına taarruzu önlenecek ve esirler de iade olunacaktı.

Bu anlaşma ile harp gaileleri bertaraf olduğu için pâdişâh dirne'âen İstanbul*a döndü.[728]

GERİLEME DEVRİ

Avusturya Seferinin Mukaddimatı

Katolik Ve Protestan Macarları

Macar halkı Katolik ve Protestan olarak birbirlerine düşman, iki mezhepte idiler; Katolik olanları Macarlan Avusturya himaye ederek diğerlerini eziyordu; bunlardan Orta Macar denilen zümre ile Osmanlı tarihlerinin Zerin-oğlu dedikleri Zirini ile Bakânoğlu denilen. Battiyani'ye tâbi Macarlar Protestan mezhebine mensup bulu-nuyorlardı; iki mezhep taraftarları daimî surette birbirleriyle mücadele halinde idiler.

Habsburg imparator ailesinin idaresi altmda bulunan ve irs tarikiyle ellerindeki yerlere sahip olan bu üç Macar beyi her sene yılbaşı bayramı münasebetiyle Fıyana'ya kadar gidip imparatoru tebrik ederlerdi; yine böyle 1078 H. /1668 M. senesindeki bir yılbaşı tebriki esnasında imparator, bunların Katolik mezhebini kabul etmelerini teklif etmiş onlar da tebealarırun muvafakatlerini almağı vaid etmişlerdi.

Bu üç Macar beyi mezhep değiştirmeğe yanaşmayarak vicdan hürriyetine müdahale etmeyen Osmanlı hükümetine müracaat ile o

[728] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/433

tarafa geçmeği kararlaştırmışlar ve bu işin hallini Zerin-oğluna bırakmışlardı; bunun üzerine Zirini Osmanlılara bir elçi gönderdi ise de o sırada Vezir-i âzam Köprülüzâde Fazıl Ahmad Paşa Kandiye muhasarasiyle meşgul olduğundan elçi Bosna eyaleti sancaklarından Banaluka (Banyaluka)'da kalıp orada ölmüştü.[729]

Tököli İmre İsyanı

Zerini'nin bu müracaatı, aralarındaki kararı bozan Bakânoğlu yanı Battıyanı (Batthyany) tarafından imparatora bildirilmiş olduğundan ertesi sene Viyana'ya. gidea Zirini ile Orta Macar beyi imparator tarafından katledilip bunlara ait yerlere Avusturya kumandanları gönderilerek oraları işgal olunmuştur.

"Daha aşağıda "Orta Macar ve Tökôîi îmre" başlığiyîe aÇılan ayrı bir kısımda görüleceği üzere bu hâdise neticesinde Avusturya hâkimiyetini kabul etmeyen Orta Macar beyinin oğlu Tököli îmre Avusturyalılarla mücadeleye girişip bir müddet mukavemetten sonra muvaffak olamıyarak Osmanlıların himayesine girmek isteyip 1086 H. /1675 M. de bir vesile ile İstanbul'a, elç igönder-diyse de Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa Avusturya ile yaptığı muahedeyi bozmak istemediğinden Tököli'nin müracaatını reddetmiş ve o da maiyyetiyle çete halinde Nemçe ve Macar hudutlarında dolaşır olmuştu.[730]

Tökölinin Osmanlı Himayesine Girmesi

Fazıl Ahmed Pasa'nın vefatından sonra Tököli yine bır yolunu bulup ağır hediyelerle Vezır-ı âzam Kara Mustafa Paşa'ya başvurarak Osmanlı devletinin himayesini istemiş ve paraya fazla düşkün ve şöhret harisi olan vezir-i âzam da Tököli'yi devletin koltuğu altına sokup kendisine Kruç (Krucz) ve Orta Macar kiralı unvaniyle berat ve ahidnâme verdirmişti. Bu himayeden cesaret alan ve bayraklarında "Allah ve vatan için" yazısı bulunan Tököli Imre, bazı serhadli Osmanlı kuvvetlerini de beraberine alarak Avusturyalılara ait yerlere taarruz eylediğinden imparatorun başvekili tarafından

[729] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/434
[730] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/434-435

hükümete müteaddit müracaatlar olmuş ise de vezir-î âzam bu şikâyetleri padişaha bildirmemiş ve kendisi de :
—"Memleketlerini almak isteyen taifeye karışmayız" diyt cevap vermişti.[731]

Tököliye Yardım Edilmesi

Tököli Imre Osmanlı himayesine güvenerek işi edilmesi azıtmış, gönderdiği külliyetli macar altınlariyle
vezir-i âzami memnun edip mukabelesinde kendilerine ait olup Avusturyalıların işgalinde bulunan Kaşav veya Kassa ile Honad, Fülek[732] kalelerinin geri alınması için devletten
yardım istedi. Kaşav^ Orta Macarhlarm merkezi idi. I
Bu isteğe karşı Kara Mustafa Paşa müddetinin bitmesine
henüz iki sene kalmış olan Vasvar muahedesinin hilâfına Tököli'ye
yardıma karar verdiğinden TokolVain İstanbul'a gelmiş olan elçisini pâdişâha takdim edip yardım va'dini aldırdı (5 recep 1092 / 21 temmuz 1681).
Bunun üzerine Kara Mustafa Paşa, Avusturya ile Orta Macarlar arasındaki ihtilâfa müdahale etti; 1681 ağustos'ta (1092) şaban) Varat beylerbeğisi Hasan Paşa serasker tayin edilip Eğri ve Temeşvar beylerbeğileri, Erdel kiralı ve birer miktar da Eflâk ve Boğdan kuvvetleri ile on beş bin kişilik kuvveti olan Tökeli îmre harekete geçtiler; Avusturyalılardan alınan bazı kaleler Tököli'ye verildi; askerler geri döndü.
İmparator Leopold bunu haber alınca Türk kuvvetleri: dönmelerinden istifade ile elinden çıkan kaleleri geri aldı ve işt bu sur-etle Osmanlılarla Avusturyalılar arasında ilk çarpışma başlamış oldu; Osmanlı hükümeti derhal harekete geçerek Orta Macar halkını Avusturyalıların ellerinden kurtarmak için Tö-köli'ye yardım edilmesi hakkında bu defa da Budin beylerbeğisi İbrahim Paşa'yı serasker tayin etti; yeni serasker 1093 H. / 1682 M. baharında taarruza geçti.
Serasker ibrahim Paşa Honad kalesini alıp eşkıya yatağı olan bu kaleyi yıktırdıktan sonra Orta Macarın merkezi olan Kaşav'ı muhasara etmek

[731] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/435
[732] Hammer'de (Hellert tere, c. 12, s. 378) iptida Füleh'in alındığı yazılıyor

üzere geldiği zaman Tököli îmre de onbin kişi ile Türk kuvvetlerine iltihak etti; Kaşav iki gün muhasaradan sonra teslim alındı ve bütün levazımatiyle beraber Tököli'ye bırakılıp Tököli orada Orta Macar tahtına oturtuldu bundan sonra orta Macarlara ait yirmi sekiz kale ve palanga geri alınarak Tököli'ye verildi, daha sonra evvelce Osmanlılara ait iken sonradan Avusturyalılar tarafından işgal olunan Fülek kalesi on beş gün süren şiddetli bir muhasaradan sonra teslim alınıp iç ve dış hisarları yıkılarak müdafaasız bırakılıp ordu avdet etti.[733]

İmparator Tarafından Elçi Gelmesi

Tököli'ye yapılan yardım ve Orta Macar topraklarının geri alınarak irs yoluyla sahibi olan köli'ye verilmesi İmparator Leopold'ü büyük telâşa düşürdü; henüz müddeti bitmemiş olan sulh muahedesini yenilemek üzere 3 şubat 1682'de Kont Alber dö Kaprara (Comte Albert de Caprara) adında bir orta elçi gönderdi;
bunun üzerine Sultan Mehmed:
— "Pek iyi, pek iyi, devlet erkâniyle görüşülsün" diyerek hükümetle görüşülmesini söyledi (4 cemaziyelâhır 1093 / 10 ha-1682).[734]

Vezır-I Âzamın Harp Açmak İçin Entrikaları

Veziri azam Kara Mustafa Paşa şöhret harisi Vezir-i âzam'ın harp açmak olduğundan Avusturya ya karşı açacağı seterle İçin entrikaları sadaretini Fazıl Ahmed Paşa'dan üstün süslemek istiyordu. Fakat Cehrin seferinin meydana çıkması vezir-i âzamin Avusturya'ya karşı alacağı mütecaviz vaziyeti geri bırakmıştı. Hattâ 1677'de İstanbul*a. yeni gel miş olan Fransa Elçisi Nuvantel kendi hükümetiyle harp halinde bulunan İmparatora karşı Türklerin de harp etmesi için çalışmış ve bir Venedikli mühendisin verdiği[735] Raab ve Komoran kalelerinin plânlarını vezir-i azama teslim etmişti; Kara Mustafa Paşa Tökeli'yi devlet himayesine almak suretiyle Avusturya'ya karşı cephe almıştı. Sen Gotar Muharebesindeki

[733] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/435-436
[734] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/436-437
[735] Bu Venedikli mühendisin adı Borozzi olup Kandiye'nin Osmanlılar germesi için çalışmış ve daha sonra Türklere iltica ile kendisine maaş tahsis olmıştı.

muvaffakıyetsiz ligi telâfi etmek ister görünerek pâdişâhı tahrik etmekte idi. Bu arada "Sen Gotar çenginde bulaşan yağlı kara henüz silinmedi" sözleriyle muahedenin yenilenmesine mâni oldu; bundan başka kendi fikrine uydurduğu Yeniçeri Ağası Tekirdağlı Bekr Mustafa Paşa vasıtasiyle yeniçeriler :

— "Pâdişâh bizi niye besler, oturmadan kötürüm olduk; cen isteriz. Sen Gotar'da kalan elbiselerimizi varıp düşmandan alalım demeğe başladılar. Fakat pâdişâh sulhu bozmağı muvafık bu madiği için vezir-i âzam bu defa da hiyleyc başvurdu; şerha beylerine ve valilere yazarak oralardan Avusturyalıların taarruz lanna dair sahte feryatnâmeler gietirterek pâdişâha arzetti; bu nunla beraber sulhu bozmamakta ısrar eden pâdişâhı hareket getirmek için kürsülerde vâızlara ve hattâ padişahın hocası Van Efendi'ye vâ'ızlar yaptırdı ve böylece muharebeden çekinen IV. Mehmed'i ne yapıp yaparak kandırıp hazırlığa başladı[736].

Avusturya Elçisi İle Görüşme

Vezir'i âzam bu suretle bir taraftan harp işini arzusu gibi yoluna koyarken diğer taraftan da reis-ül-küttap ile çavuşbaşı ve yeniçeri ağasını Avusturya elçisi ile görüşmeğe memur etti. Fakat asıl maksadı harp olduğundan elçiye muahedeyi yenilemek için Yanıkkale'sinin Osmanlılara terki ile sefer hazırlığı masrafının tazminini teklif ettirdi. Bu müzakere ve tekliften maksadın ne olduğunu anlayan Avusturya elçisi :

— "Beni Çasarim sulhu yenilemek için gönderdi, yoksa mal ve memleket ver demedi; siz ise sefer kapısını açtınız, üzerimize asker çektiniz. Nahak yere bu kadar kan dökmek Allahtan reva mıdır? Ben Çasarıma ne yüzle varayım? diye mukabele eyledi ve sonra vezir-i

[736] Silâhdar tarihi, c. 1, s. 757. Haşid tarihi de Silâhdar'm mütaleasmı hulâsa 'İçrek şöyle diyor; Avusturyalıların "sulha mugayir nice hareketlerini isbatta mnkaddiinnt trrlip edip nıevrid-i itham olan deruıı-ı pâdişah-ı âlempenahdan meyl-i sebat-ı sulh ve salâhı izale ve hâh nâ hâh tab'-i hümâyunu sefere imale eyledi" (c. 1, s. 387). MVyar-üd-Düvel ve Misbar-ül-Mileî isindi eserde de (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, Sene 3, s. 998). "Avusturya'dan elçi gelip sulha talip olup aman dediler, ama rical ve çok kimesnelerin dimağını gurur kaplayıp iltifat etmediler ve bâ'dehu fetvây-i şerife müracaat edip emir şer'in dediklerinde kul sefer ister deyu nâ-meşrû ve nâ-mâkul red ve sefer tertip edilmiştir*' denilmektedir.

azamdan ümidini keserek Silâhdar'm yazdığına göre :

— "İslâm şeriati üzere boğazına bez bağlayıp aman diyene kılıç olur mu ? Üzerine sefer caiz midir?" diye bir vasıta ile Şeyhülislâm Ali Efendimden fetva istedi ve bu suretle sefer caiz olmadığına dair fetva aldı ve gösterdi ise de Kara Mustafa Paşa aldırış etmedi ve elçiyi göz hapsine 'aldırdı.

Sonbaharda padişah ve kapıkulu ocakları Edirne'ye gidip kışı orada geçirdiler, bu münasebetle imparatorun daimî elçisi ile fevkalâde elçi de Edirne'ye gittiler ve oradaki görüşmeler de neticesiz kaldı (1093 zilhicce / 1682 aralık).[737]

Avusturya (Nemçe) Nin Durumu

Avusturya bu XVII. asırda otuz sene muharebesi sebebiyle fena durumda idi; harbi önleye-durumu meyerek sağa, sola başvurmak suretiyle kendisine yardımcı aradı. İspanya, Venedik, Polonya (Lehistan) devletleriyle Papalık ve Brandenburg Elektörlüğü ile Bavyera ve Saksonya, Frankonya, Suab prensliklerine müracaat etti; Fransa yardım etmemekle beraber hasmane bir vaziyet al-mıyacağmı bildirdi; nihayet bir takım vâidler ve mukabil teklifleri kabul etmek şartiyle arzusuna muvaffak oldu; Venedik cumhuriyeti teklifi kabul etmekle beraber çok ihtiyatlı hareket edip ittifaka girdiğini sezdirmiyerek vaziyeti idare ediyordu.

Papa XI. Inosan nakden yardım ettiği gibi Katolik mezhebinde olan devletleri Osmanlılar aleyhine hareket ettirmek için çalışıyordu; bu suretle her taraftan Avusturya'ya para ve gönüllü gelmekte idi; en kuvvetli ittifak hem-hudut olan Lehistan devletiyle oldu. Başında iyi bir kumandan olan Jan Sobyeski adında bir kıral bulunan Lehistan, Osmanlılarla harp ederken kendisine yardım edilmemesinden dolayı Avusturya'ya gücenik idi; bununla beraber siyasî menfaatler ve bu arada Papa'nm tesiri ile 31 mart 1683'de Avusturya ile Lehistan arasında Osmanlılara karşı tedafüi ve tecavüzî bir ittifak aktedildi. Lehliler, sonuna kadar Avusturyalılarla beraber hareket edip verecekleri kırk bin askere Lehistan kiralı kumanda edecekti. Türkler mağlûp edilirse Lehliler, Bucaş muahedesiyle Osmanlılara geçen

[737] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/438

yerleri ve hattâ Boğdan ve Eflâk'ı alacaklardı.[738]

AVUSTURYA ÎLE BÜYÜK SAVAŞ

Sefere Hareket

Edirne'de, bulunan fevkalâde Avusturya elçisi son defa olarak Yeniçeri asası Vezir Bekrî Mus-tafa Paşa tarafından davet edilerek :

— "İşte üzerinize sefer tahakkuk etti. Yanıkkale'si teslim edilirse sulh yenilenir" deyince elçi :

— "Kale kılıç ile alınır, yoksa buradaki söz ile kale verilmez[739]" diye son cevabını vermiş olduğundan 1094 muharreminin 22. günü (1683 ocak) pâdişâh tuğları çıkarılarak sefere memur olanların Hızirilyas'ta Belgrad^da. bulunmaları hakkında her tarafa fermanlar gönderildi ve pâdişâhın Belgrad^da kalarak vezir-i âzamin serdarlıkla ileri gitmesi kararlaştırıldı; 1683 şubat sonunda Edirne^den hareket olunup mayısın üçünde (6 cemaziyelev-vel 1094) Belgrad^a gelindi; Avusturyarun durumu kısmında söylenildiği üzere işte bu sırada yani 31 martta Avusturya-Lehistan • tîifakı imzalanmıştı.[740]

Osmanlı Ordusu Mevcudu

Ordu mevcudu şimdiye kadar sefere çıkmış olan mevcudu orduların asker itibariyle en kalabalığı idi. Kapıkulu yayaları (Yeniçeri, cebeci ve topçular) altmış bin, Kapıkulu süvarileri (Atlı bölük halkı) on beş bin, Kırım Hanı kuvveti elli bin, tımar ve zeametliler kırk bin, Mısır kulu üç bin ve Şam kulu beşyüz olup Erdel kıraliyle Eflâk ve Boğdan voyvodalarının onar binden otuz bin ve Orta Macar kiralının yirmi bin idi. Bunlardan başka sekiz vezir (üç tuğlu paşalar) ve yirmi üç beylerbeği (iki tuğlu paşalar) ve on bir sancakbeyi (bir tuğlu bey)'nin kendi maiyyet kuvvetleri ile beraber ordunun asjd muharip kısmı üçyüz elli bin kadar olup yüz elli bin kişilik geri hizmet erbabı ile

---

[738] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/438-439
[739] elçinir mukabelesi aldığı talimata göre cesurânedir
[740] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/439

beraber mevcut beşyüz bini geçmekte idi. Bu kuvvetler arasında vezir-i âzamin kendi kapı halkı altı bin ve diğer vezirlerin çoğunun üçer bin idi[741]. Silâhdar tarihinin kaydına göre, orduda elli bin araba vardı[742].

Vezır-I Azamın Serdar Tayin Edilmesi

Pâdişâh, sancağ-ı şerîPi vezir-i azama verip Ro,ab kalesinin[743] zaptına serdar tayin etmişti. Kara Mustafa Paşa 1094 cemaziyelevvelinin onsekizinci günü (15 mayıs 1683) Zemlin (Zemuu) yakasına geçtikten sonra hareket etti ve kendi yetiştirmelerinden üçüncü vezir Kara İbrahim Paşa sadaret kaymakamı tayin edildi. Ordunun Belgrad'dan hareketinden evvel Orta Macar Kiralı Tököli İmre'yi sefere davet için memur gönderilmişti; ordu simle karşılanıp serdar-ı ekrem tarafından kabul edildi (10 haziran 1683). Burada bulunulduğu sırada TJyvar üzerine gelen düşman kuvvetleri kumandanının mağlûp olarak bu kuvvetlerin çekildikleri haberi geldi.[744]

Serdarı Ekremin Fikri

Merzifonî Kara Mustafa Paşa şan ve şöhrete duşkun, haris ve inatçı ıdı. kendısınm mizacına vâkıf olan Reis-ül-küttap Mustafa Efendi onun hırsını tahrik etmek suretiyle vezir-i âzami maceraya sevke-dîyordu; kendisine askerin çokluğundan ve hiç bir seferde bu kadar mevcutlu bir ordu görülmediğinden ve her işe kudreti olan serdar-ı ekremin başkalarının sözleriyle hareket etmesine (yani istişareye) lüzum kalmıyacağından ve bu kadar büyük kuvvetle Yanık-'fcale gibi

---

[741] Lâleli kütüphanesindeki 1608 numaralı mecmua, varak 45 b. Türk Tarih Kurumu tarafından 1941'de neşredilen Cevat Üstün'ün Viyana Seferi isimli eserinde ToSf'in eserinden naklettiği Kapıkulu ocakları mevcudu yanlış olduğu gibi eyalet paşalarının da yalnız kapı halkı gösterilip tımar ve zeametliler göste-rilmemiştir. Kırım Hanı kuvvetleri de yanlış yazılmıştır. Hammer, Kara Mustafa Paşa'nm 19 receb 1094/15 temmuz 1683*de iki yüz bin kişi ile Viyana'yı muhasara ettiğini yazmaktadır (c. 12, s. 402). Tabiî Raab'da bırakılan Budin valisi ve Kırım kuvvetleri bunun dışındadır

[742] Silâhdar tarihi, c. 2, s, 25.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/440

[743] Kalenin adı macarca Gyoer ve almanca Raab olup Takvim-üt-tevarinte macarcasından bozma olarak Gülvar'diT. Cihannüma'nm Rumeli kısmında da eski ismi Gülvar'dır. Kanunî Sultan Süleyman Viyana muhasarası'na giderken halkı itaat etmiş, fakat avdette kalenin yanından geçerken alarga topu atıldığı için canı sıkılan padişah kalenin yakılmasını emretmiş ve bundan sonra asıl adından ziyade Yanık-kale diye şöhret bulmuştur.

[744] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/440-441

ehemmiyetsiz bir kale zaptına gidilmiyerek hemen ayağının tozuyla Viyana'yı muhasara etmesini tavsiye eylemiş ve orada elde edeceği hazine ve servetlerden ve kazanacağı şöhretten bahis ile Merzifonî'nin hırsını şahlandırmıştır.

işte ordunun hareketinden itibaren bu telkinleri kendi düşüncesine uygun bulan vezir-i âzam, Yanık-kale muhasarasından vazgeçti; serdar, Istoni Belgrad'a gelmeden evvel Eflâk voyvodası ve arkasından da Kırım Hanı Murad Giray orduya iltihak ettiler.[745]

Gidilecek Taraf Hakkında Görüşme

Vezir-i âzamin fikri pâdişâhın kendisini memur taraf hakkında etmiş olduğu Yanık-kole üzerine gitmeyip Viyana'yı almaktı; halbuki Estergon (Gran) ile Yanık-kale (Raab) alınmadıkça ve Macaristan, imparator kuvvetlerinden temizlenmedikçe Viyana'yı muhasara tehlikeli idi; bundan başka Beç yani Viyana'mn muhasarası Avrupayı Türkler aleyhine kaldırabilirdi. Fakat vezir-i âzamin kininden ve şiddetinden çekinen devlet erkânı ve ocak ağalan kendisinin mütaleasına iştirak ettiklerinden Viyana üzerine gidilmesi takarrür etti; bu müzakere esnasında Budin beylerbeğisi Uzun ibrahim Paşa bulunmamıştı.

Vezir-i âzam Viyana muhasarasına gitmeği bir kısım ordu erkâniyle beraber kararlaştırmıştı; bundan sonra büyük bir harp meclisi toplandı; burada eyalet vezirleri, Kırım Hanı ve serhad ihtiyarları vardı; yalnız Budin valisi yoktu; iptida vezir-i âzam söze başlayarak :

— "Gerçi maksadımız Yanık-katâsiyle Komaran kalesidir; Allahın inayetiyle alınması mümkün; lâkin kale almış oluruz, memleket değil. Muradım inşaallah Beç*e (Viyana'ya) gitmektir, ne dersiniz?" diye sağa sola bakıp mütalea sorunca herkes sükût etmiş. Bunun üzerine vezir-i âzam evvelce tertip edilen plân mucibince ve Şam valisi vezir Sarı Hüseyin Paşa'ya bakarak:

— "Ağzın bağlı mı? Neye söylemezsin?" demesi üzerine Hüseyin Paşa:

— "Ferman sizden, hizmet bizden" sözleriyle mukabele etmiş ve bu mütalea Kırım Hanı hariç olarak muvafık görülerek bu suretle Viyana

[745] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/441

üzerine gidilmesine karar verilip fatiha okunmuştu.[746]

Kırım hanının müteleası

Murad Giray, tecrübeli bir zat olduğundan böyl mütaleası mühim bir işte bir kişinin sözüyle derhal karar alınmasını muvafık görmeyip vezir-i azamın gazabından korkarak aksi mütaleada bulunamayanların kanaatlerine tercüman olarak :

Verilen kararın doğru olmadığını ve bu sene, Yanık ve Komaran kaleleri alınarak etrafa akınlar yapılmasını ve kış hudutta geçirilerek ertesi sene Viyana üzerine gidilmesini söyledikten sonra karşıdaki düşmanın şöhret sahibi bir imparator olduğunu ve kendisine diğer kıralların yardım edebileceklerini ilâve etti.

Vezir-i âzam, fikrinin hilâfına olarak söylenen bu söze kızdı ise de ses çıkarmadı ve o dakikadan itibaren Kırım hanına hasım oldu.[747]

Serdarın Budin Valisiyle Görüşmesi

Kara Mustafa Paşa Kırım hanının muhalif dinledikten sonra hudut bekçisi ve tecrübeli görüşmesi[748] rübeli bir vezir olan Budin valisi Vezir Uzun İbrahim Paşa ile görüştü ve kendisine : — "Paşa baba! Beç'e gidecek olduk, ne dersin?" diye sorunca İbrahim Paşa : Zerini, Nadasdı, Battani oğullan gibi imparatora bağlı külliyetli asker sahibi ocaklık Macar beylerini memleketleri alındıktan sonra Yanık ve Komaran'ın alınmasını ve sonra Beç üzerine gidilmesini tavsiye ile birden bire Viyana'tan zaptı fikrine hayret ettiğini söyledi.

Bu mütalea üzerin evezir-i âzam : Bu son kararın (yani Viyana önüne gidilmesinin) asker ve mühimmat telef etmeden daha kolay tatbik edileceğini, Viyana elde olmadıkça bütün Avusturya'nın işgalinden bir fayda hasıl olamıyacağım ve eğer imparatorluğun merkezi olan Beç

---

[746] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/441-442

[747] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/442

[748] Müverrih Paşid, bu görüşmenin Yamkkale altında ve vezir-i âzamin otağında kumandanlarla beraber yapıldığını ve Uzun İbrahim Paşa'nın bir hikâye naklederek Yanıkkale alınmadan Viyana muhasarasını doğru bulmadığını beyan ettiğini yazar ve daha evvel Kınm hanının itiraz ettiğini kaydetmez. Hattâ bu istişare esnasında Şam Valisi Hüseyin Paşa: "Efendim, paşa babanızın isabetli mütaleasiyle amel olunmak münasiptir" demesi üzerine vezir-ı âzamin, İbarhim Paşa'nın korktuğunu telmihen: "Paşayı ben beraber götürmem, burada kalıp bize asker ve zahire yollasın" demiş olduğunu zikreder (c. 1, s. 400).

kalesi (Viyana) alınacak olursa bütün boy beylerinin ve Frenklerin itaat edeceklerini beyan etti. Bunun üzerine Uzun İbrahim Paşa:

— "Bu düşmanı diğer düşmanla kıyas buyurmayınız; sıkılıp feryat edince Frengistanın en köşe bir yerinden bile asker ve para ile yardıma koşarlar; âciz mütaleam şudur ki bu yıl Yanıkkale ile Komaran zaptedilip nizam verildikten sonra Avusturya içerilerine kadar akın yapılsın ve serhadde kışlanarak ertesi sene arzunuz gibi Beç muhasara ve zapt olunsun" dedi ve bundan sonra Yanıkkale alınmadan Beç'e gitmenin büyük hata olduğunu beyan ile yol üzerindeki kalenin zaptında ısrar etti.

Bu mütaleaya canı sıkılan mağrur vezir-i âzam, Budin valisine :

— "Sen bunamışsın, bir adamın yaşı sekseni geçince idraki kalmayacağı hakkında söylenen sözler yerinde imiş. Akıncılar bir taraftan akın yapıp etrafa dehşet salarken biz de bir taraftan kale alırız; hemen sen memur olduğun hizmeti gör; Yanık, Kamoran dediğin kaleler bize helva gelmez; alınırsa muhafız askere zeamet ve tımar verilip hazineye faydası olmaz; fakat Beç alınırsa bu kaleler harpsiz elde edilir; sarf edilecek hazine ve cephaneyi Beç kalesi için sarfederiz" diyerek başka söz söyletmeyip Beç üzerine gitmemize mani oluyor diye İbrahim Paşa'ya düşman oldu ve bundan sonra Viyana muhasarasından kendisini men etmek isteyenleri katledeceğini beyan ile kararında ısrar etti.[749]

Viyana Üzerine Hareket

istoni Belgrad'tan kalkılarak 1 temmuz'da (6 re-hareket cep) Yanık-kale Önünden geçti, Raab suyu sahiline gelindi[750]; on iki bin kişilik düşman kuvveti ordunun nehri geçmesine mâni olmak istediyse de muvaffak olamadılar. Süratle karşı tarafa geçen Osmanlı ve Tatar kuvvetleri bu düşman askerini fena halde mağlûp ettiler; on yerden nehir üzerine kurulan köprüden bütün asker geçerek Yanık-kale zapte-dilmeden geride bırakılıp Viyana'ja doğru gidildi; Budin Valisi Uzun ibrahim Paşa Raab nehri üzerindeki köprülerle bu köprülerden

[749] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/442-443

[750] Tuna nehrinin ayaklarından olan Raab suyunun sol sahilinde ve Tuna ya yakın yerinde Raab veya Yanık-kale vardı. Vezir-i âzam Istuni Belgrad'dan sonra buraya gelmişti.

geçecek askerin muhafazasına memur edilerek yirmi bin kişilik bir kuvvetle orada bırakıldı.

Turca'ya yakın yol üzerindeki Ovar veya Aîtenburg kalesinin zaptına ordu öncüsü kumandanı olan Diyarbakır beylerbeğisi Kara Mehmcd Paşa ve Viyana'nın doğusunda ve Tuna kenarında hükümdar taçlarının bulunduğu Pojon veya Pojin[751] yani Presburg kalesinin zaptına da Eğri beylerbeğisi Abaza Kör Hüseyin Paşa tayin edilip gönderildiler. Kara Melun e d Paşa muvaffak olduysa da Kör Hüseyin Paşa bir başarı elde edemedi. Yine Kara Mehmed Paşa ile Deli Bekir Paşa tarafından Viyana'nın güney-doğusunda pek müstahkem olan Hanburg (Haimburg) kalesi de elde edildi; bu suretle Yanık-kale önünden kalkıldıktan sonra sağdan soldan bir hayli kale ve palan-galar[752] zaptedildi; nihayet 19 recep 1094 / 14 temmuz 1683 çar-şanba günü Viyana önüne gelindi.

imparator Leopold muharebenin çekiniimez bir şekil aldığını görünce ordularının baş kumandanlığını eniştesi olup evvelce Lehistan kırallığma namzed göstermiş olduğu Şarl dö Loren (Charles de Lorraine)'e vermiş, fakat hiç bir zaman Türklerin Viyana üzerine geleceklerini tasavvur etmiyerek Macaristan'da harekât yapacaklarını tahmin etmişti.[753]

Padişah Viyana Muhasarasını İstemiyordu

Vezir-i âzam, Yanık-kale*den hareketten oraya kadar gelişini ve Yanık - kalemden de Viyana önüne gidişini, bir telhis ile pâdişâha bildirmişti. Telhisi götüren İsmail Ağa Belgrad'a. Gelerek sadaret kaymakamı Kara İbrahim Paşa'nın delaletiyle huzura kabul olunup arızayı takdimden sonra ağızdan söyleyeceğini söyleyince vezir-i âzamin kendisine danışmadan Viyana'yı muhasaraya gitmesindeki cüretine hayret eden IV. Menmed :

— "Kasdımız Yanık ve Komaran kaleleri idi; Beç kalesi dilde yoktu; paşa ne acip saygısızlık edip bu sevdaya düşmüş. Hoş imdi Hak Teâlâ

[751] Silâhdar tarihi, c. 2, s. 19 (Pojon kalesini dahi fethedip içinde mahfuz Nemçe Çasarınm kornesini (tacını) başına giydirip...)

[752] Müstahkem yerlerin en büyüğüne kale, ondan küçüğüne hisar, daha küçüğüne palanga ve palangadan küçüğüne parkan ve en küçüğüne de beçine denilirdi. Beçine, direk ve toprakla yapılırdı ki şimdi buna siper adını vermekteyiz.

[753] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/444

asan getüre; lâkin mukaddem bildireydi rıza vermezdim [754]diye muztarip olup bu emr-i vâkii istemiyerek kabule mecbur olmuştu.[755]

Muhasaranın Heyecanı

Osmanlı ordusunun Viyana üzerine teveccühü heyecanı bilhassa Almanya'da büyük heyecanı mucip oldu; şehir surları tahkim edilmiş; fakat imparator on gün evvel Viyana'da yirmi, yirmi beş kişilik bir kuvvet bırakıp bir çok muhacirle beraber başkentten kaçarak Viyana'ya altmış saat mesafede bulunan Lenz kasabasına sığınmış ve Viyana kumandanlığını da Von Starhemberg'e bırakmıştı. Lehistan'la Bavyera, imparatorla ittifak ederlerken Papa XI. Inosan da bir taraftan Fransa kiralı XIV. Lui'yi ittifaka sokmağa çalışıyor ve diğer taraftan da hıristiyanları yardıma davet ediyordu. Fransa kiralının daha evvelki Avusturya seferiyle Kandiye muhasarasında Avusturya ve Venediklilere yardımı sebebiyle şarktaki ticarî menfaatlerinden çok kaybettiği için bu defa da yardım yapacak olursa menfaatine bütün bütün halel geleceğini takdir ettiğinden bu işe girişmek istemiyordu.[756]

Viyana (Beç) Muhasarası

İlk Muhasara Durumu

Evvelce küçük iken sonraları genişleyen Viyam sen" surlarla muhat olarak Tuna'nın sağında ve Tuna'dan ayrılan kanalın kenarında bulunmakta idi. Tuna nehri ile kanal arası dört saat muhitinde bir ada teşkil etmekte idi[757]. Osmanlı ordusu daha yukarıda söylendiği gibi 14 temmuz 1683'de Viyana önüne gelmişti. Âdet üzere teslim teklif edilmiş ise de red Cevabı alındıktan sonra muharebe başlamıştı. Birinci Viyana muhasarasmdaki hata tekrar edilerek ağır toplar getirilmemişti; çünkü sefere çıkışta hedef Viyana değildi. Viyana

[754] Silâhdar tarihi* c. 2, s. 39.
[755] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/445
[756] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/445
[757] Eski Viyana, şimdiki Viyana'nın tam ortasında ve hâlen înnereştad denilen, Tuna kanalının sağ sahilindeki kısım olup etrafı kale ile muhattı (İkinci Viyana Muhasarası - 89 numaralı Askerî Mecmuanın lahikası - 1933, Askerî Matbaa).

muhasara edildiği zaman Osmanlı ordusunda ancak üç okkadan dokuz okkaya kadar [758]yuvarlak yani gülle atan on dokuz Kolon-borna top ve bir miktar humbara havanı ve yüz yirmi kadar şâhî Zarbezen bulunmakta idi; halbuki buna mukabil düşmanın otuz kadar dörder okka gülle atan yüz otuz adet balyemez ve bir miktar da Kolonborna topları vardı[759]. Bu hal muhasaranın uzamasına sebep-oluyordu; Viyana'ının çevresindeki palangalar alındı ise de kale dayanıyordu. Bir tarafı kanal olan Viyana batı tarafından sarılmış olan orta kolda serdar-ı ekrem bulunmakta idi; Tuna ile kanal arasındaki ada muhasaradan bir müddet sonra Tuna'dan yüzerek geçilmek suretiyle alınmış ve muhasara yalnız kaleye inhisar etmişti.[760]

Erdel Kiralının Vezir-I Azamla Görüşmesi

Muhasara esnasında yani 28 şaban pazar günü (1683 ağustos sonları) Erdel kiralı Apafi Mihal orduya geldi; divan-ı hümâyun tercümanı İsker-letzâde Aîeksandr ile Eflâk ve Boğdan voyvodaları, çavuşbaşı ve divan-ı hümâyun çavuşları ve protokola dahil diğer zevat taraflarından karşılandı; vezir-i âzam tarafından kabul ve ikram olundu. Vezir-i âzam, muhasara münasebetiyle Erdel kiralının fikrini almak istedi ve kendisine :

— "Elhamdülillah işte gelip Beç'i muhasara edip dövüyoruz; kale duvarlarına el uruldu, inşaallah bir kaç göne kadar feth ederiz, ne dersin?" deyince Erdel kiralı :

— "Pek güzel olmuş; Allah kolay getüre; isabet buyurmuşsuz gibi beylik sözleriyle mukabele etti; fakat vezir-i âzam bu mûtad dalkavukça sözlerden ziyade kırabn hakikî kanaatini öğrenmek isteyerek :

— "Yok, izin sana. Korkmadan kanaatini söyle" demesi üzerine Apafi Mihal :

— "Sofraya pilav konsa evvelâ ortasından mı başlanır, yoksa kenarından mı?" diye sordu; vezir-i âzam "zahir kenarından" diye cevap verince hulâsa olarak şunları söyledi :

---

[758] Bir okka dört yüz dirhem olup bugünkü kilo hesabı ile bir okka, bir kilo ikiyüz seksen iki gramdır.

[759] Üç okkadan dokuz okkaya kadar gülle atan topa kolonborna ve on okkadan kırk okkaya kadar gülle atan topa da Balyemez denilirdi (Silâhdar tarihi, c. 2, s. 47).

[760] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/445-446

— "Askerinize, mühimmat ve cephanenize söz yok; cümle hıristiyan devletleri bir yere gelse bu cemiyete malik olamaz ve mukabelenize kimse gelemez; lâkin Beç sarp kaledir; gelindiği gibi eğlendirilmeyip yürüyüş veya vire ile alınması mümkün olaydı güzel iş idi ve illâ bu teenniye göre fethi gittikçe güçleşir ve bu kadar insan ve hayvana dağlar dayanmaz; ganimet elde edenler kaçarlar; hem kaht u galaya uğrar ve hem de buralarda erken gelen kıştan çok sıkıntı çekersiniz; haber aldığımıza göre imparator hıristiyan devletlerden yardım istemiştir; benim fikrim bu idi ki Yanık-kaîe'sinin zaptına himmet edip kışı orada geçirip düşman topraklarını vurmuş olsa idiniz imparatoru amana düşürürdünüz, madem ki Yanik-katâsini almadınız, Turaa'nm etrafım vurup sonra Uyvar üzerinden Budin'e gidip kışı orada geçiriniz" dedi ise de vezir-i âzam kendi plânına muhalif olan bu mutaleaya da kızdı :

- "Sen Nemçe'den korkarsın; var git Yanık-kale altında zevkine bak" diyerek Erdel kıralım geri Yanık tarafına gönderdi.[761]

Muvaffakiyetsizliğin Başlangıcı

Vezir-i âzam Yanık önünden kalkıp Viyana'ya giderken Eğri beylerbeğisi Abaza Kör Hüşeyin Paşa'yı altı bin askere serasker yapıp Tököli İmre ile buluşarak kuzey Macaristan'da faaliyette bulunmak üzere memur etmişti. Hüseyin Paşa, on bin kadar kuvveti olan Tököli İmre ile birleşmiş bazı kale ve palangaları almağa teşebbüs etmişseler de bunlar Beç'e kim sahip olursa biz ana tabiiz diye teslim olmamışlar ve aksi takdirde biz buraları teslim etsek bile siz Ueç'i alamayınca imparator bunları işgal ile askerinizi kırar dediklerinden onlar da bu mütaleayı kabul
ile bu kale ve palangalara dokunmamışlar ve bunlar zahiren Tö-köli'ye itaat etmişlerdi.

Bundan sonra Hüseyin Paşa ile Tököli Pojon tarafına gittiler; fakat Tököli'nin casusu gelip de düşman kuvvetinin otuz binden fazla olduğunu ve Pojon altında beklediklerini haber vermesi üzerine Tököli îmre ellerindeki cüz'î kuvvetle iki misli olan düşman üzerine gitmenin doğru olmadığını söylediyse de Kör Hüseyin Paşa ile maiyyetindeki

[761] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/446-447

kumandan ve ihtiyarlar :
— "Biz ne düşman kuvvetlerini ve ne de kaleyi gördük; pâdişâhımızın vekili bize kaleyi ve düşmanı görmeden neden döndünüz derse ne .cevap veririz?" diyerek ileri gittiler. Tököli ise "Ben muharebeye giremem, askerim aynı millettendir, karşı tarafa geçerler" diyerek çekilip gitti. Hüseyin Paşa altı bin kişilik kuvvetiyle Pojon kalesi Önüne geldiği vakit kırk bin kişilik düşman kuvvetiyle karşılaştı. Tököli tekrar haber gönderip :
— "Bu kadar düşmanla bir avuç askerin karşılaşmasına imkân yoktur; ben baş olsaydım dönerdim" demesi üzerine Hüseyin Paşa, Magrav-oğlu Gürcü Mehmed Paşa'yı ardcı yaparak geri döndü ve cesur ve kabiliyetli bir kumandan olan serasker düşmanın yandan sıkıştırmasına rağmen vaziyetini kurtarıp çekilmeğe muvaffak oldu ve düşmanın çokluğunu serdax-ı ekreme bildirip on bin Osmanlı ve on bin Tatar kuvveti istedi ve aynı zamanda mütemadiyen takviye alan düşman kendisine ga-labe edecek olursa îskender (Hörelen) köprüsünden geçerek Vi-yana'ya yardım için Türk ordugâhına yürüyeceklerini ve bunlardan daha mühim olarak Bucaş muahedesinin acısını çıkarmak isteyen Lehistan kiralı Jan Sobyeski'nin atlı ve yaya otuz beş bin kişilik bir kuvvetle Viyana'mn yardımına gelmekte olduğunun haber alındığını da arzeyledi.[762]

Abaza Hüseyin Paşanın Şahadeti

Gerek Osmanlı ve gerek Kırım kuvvetleri daha Viyana'mn sukutunu beklemeden evvel pek çok şehadeti ganimet malı elde ettiklerinden bir an evvel dönmek istiyorlardı. Abaza Hüseyin Paşa'ya serdar tarafından gönderilen cevapta :
— "Üç dört bin Lehli ile beş on bin Nemçe kuvvetini tevatür edecek ne var? Askerinle Viyana Önüne kadar gelip oradan Tu-no'yı geçerek orduya kadar gel" diye kendisine emir verildiği gibi aynı zamanda Hüseyin Paşa'ya yardım için on bin Tatar kuvveti göndermesini Kırım hanına bildirmiş ise de ganimet malı yüklü olan Tatarlardan ancak üçyüz kadarı Hüseyin Paşa'nın yanına gitmiş ve o da imdat gelecek ümidiyle Viyana?mn karşısına gelmişti.

[762] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/447-448

Yetmiş seksen bini bulan Nemçe kuvveti Hüseyin Paşa'-nın buraya geldiğini haber alınca üzerine yürüyüp kendisini sıkıştırmışlardı; bunun üzerine Hüseyin Paşa geri dönmiyerek bir avuç askerle muharebeyi kabul edip pek şiddetli bir savaştan sonra Kırım kuvvetleri kaçıp kendisi de müteaddit yerlerinden yaralanarak Moravya suyu köprüsüne doğru çekildi ve yıkılmış olan köprüyü geçtiği sırada yaralarından fazla kan akması sebebiyle nehre düşüp boğuldu. Bu suretle vezir-i âzamin kendi yakınına Tuna'nm sol sahiline celbettiği Hüseyin Paşa'ya yardım edilememesi yüzünden bu değerli kumandan şehid düştü.[763]

Muhasara Ordusunun Durumu

Viyana muhasarasının iki ayı bulmasına az kalmış ve askere bıkkmtı gelmişti; vezir-i âzam tamahı yüzünden kalenin hücum ile alınmasını istemiyordu; fakat imparator etraftan yardım alarak faaliyete geçmişti; orduda yiyecek sıkıntısı da başlamıştı; süvarilerin ve mekkâri hayvanlarına lâzım olan ot, saman, yulaf ve sairenin tedariki güç-leşmişti; bunlara yiyecek bulmak için on beş yirmi saat uzak yerlere gitmek lâzım geliyordu; yemsizlik yüzünden ordudaki hayvanlar telef olmağa başlamış ve topların nakli için tayin olunan mandaların bir kısmı bu yüzden telef olmuştu. İnsan yiyeceği de daralmış ve fiat yükselmişti.[764]

Nemçe Ve Leh Kuvvetlerinin Gelmekte Oldukları Haberi

4 eylül de yakalanan esirlerden otuz beş bin Leh kuvvetiyle seksen beş bin Almandan (Avusturya, gelmekte Saksonya, Bavyera, Frankonya) mürekkep yüz oldukları halteri yirmi bin kişilik bir kuvvetin yaklaşarak Osmanlı muhasara hattını saracakları haber alındı[765]; bunun üzerine Yanık-kaîe altında köprülerin muhafazasına bırakılan
Budin Valisi Uzun ibrahim Paşa'nın, yerine Silistre Valisi Mustafa

[763] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/448-449
[764] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/449
[765] Zübdct-ül-VekayVe göre yaya ve atlı olarak yirmi dört bin Leh, otuz beş Alman ve kırk bin Nemçe askeri ve saireden mürekkep olarak düşman kuvveti yüzbinden ziyade idi (Varak 78 b).

Paşa'y* bırakarak maiyyeti kuvvetleriyle acele orduya gelmesi bildirildi. Sekiz bin kişilik maiyyeti ile gelen ibrahim Paşa ordu yakınına kondu (15 ramazan / 8 eylül).[766]

Viyana'mn Durumu

Hüseyin Paşa'nın şehadetinden sonra serdar-ı ekrem işin ciddiyetini kavradı; Viyana'nın teslim olma teklifini beklemeden 26 ağustosta kuvvetli bir hücum yaptı, bazı tabyaları düşürdü, müdafaa kuvvetleri epey zayiat vermiş, bundan başka şehirdeki dizanteri hastalığı da mühim telefatı mucip olmuştu; zahire çok azalmış olup kal'a kumandanı acele yetiştirilmesini bildiriyordu.[767]

Viyananın Durumu

Elde edilen iki tutsaktan imparatorla LehistanTunayı geçmesi kralının ağırlıklarını karşı tarafta İskender (Hö-relen) köprüsünden Tuna'mn sağ sahiline yani Osmanlı ordusunun bulunduğu tarafa geçirip büyük, küçük iki yüz pare topla Osmanlı ordugâhı üzerine gelmekte oldukları haber alındı; bu haberin doğru olduğu da anlaşıldı. Vezir-i âzam buna mani olmak için Kırım hanını gönderdiyse de rivayete göre vezir-i azamla arasının açık olmasına mebni işi gevşek tutup daha doğrusu düşmanın geçişine seyirci kalmasından dolayı müttefik kuvvetler mukabele görmeden karşı tarafa geçmişlerdi. Bu tehlikeli hal üzerine vezir-i âzam ordu erkânını çadırına davet ederek vaziyeti görüştü. Serdar-ı ekremin arzusuna uygun olarak verilen karara göre düşman geldiği zaman paşalar maiyyetleriyle karşı gidip harp edecekler. Fakat siperlerde Viyana'yı muhasara eden askerler yerlerinden ayrılmıyacaklardı.[768]

Düşman Taarruzu

Filhakika başkumandan olan Jan Sobyeskı kumandasındaki yüz bin

[766] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/449-450
[767] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/450
[768] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/450

mevcutlu müttefik kuvvetlerinin bir kolu Dük de Loren kumandasında kuzeyden Tuno'yı geçip diğer bir kolu da Sent Andre'den gelerek her ikisi birleştikten sonra Kalenburg Dağı'm işgal ile sol cenahtaki Osmanlı ordusunun gerisine düşmüşlerdi.

Serdar-ı ekrem gelmekte olan düşman kuvvetlerine karşı çerhacı olarak altı bine yakın bir kuvvetle vezir Kara Mehmed Paşa'yı göndermiş ve Budin valisi ibrahim Paşa'yı da yirmi üç bin kişilik askerle ordunun sağında Kalenburg dağı üzerindeki kilisenin yanından geçen yolun muhafazasına memur etmişti[769] Düşman Tuncfyı geçtikten sonra dahi Kırım hanının bunların arkasını çevirmemesi Osmanlı ordusunu pek nazik duruma sokmuştu[770]; düşmanın geleceği yol ağzına metristen iki kolonborna topu ile altmış tane şâhî Zarbezen konduğu gibi metristen bir miktarda asker çıkarılarak tertibat alındı.

18 ramazan /10 eylül cuma günü akşam namazından sonra sağ cenahtan Uzun ibrahim Paşa'dan adam gelip düşmanın gerisindeki iki yoldan^ üç saatlik mesafeye geldikleri haberini getirdiğinden vezir-i âzam ona göre hazırlandı; yeni elde edilen bir esirden düşmanın ertesi günü orduyu basacakları haber alındığından bütün askerin hazırlanması emrolundu; öncü kumandanı Kara Menin e d Paşa'dan gelen haber de düşmanla harp başladığı bildirilmiş olduğundan vezir-i âzam önünde toplar olduğu halde kapıkulu ocaklariyle muharebe tertibatı aldı[771].

---

[769] İbrahim Paşa ordusu, Tuna nehrinden ayrılma su kenarında Beç'in yolu üzerinde idi (MVyar-üd-düvel).

[770] Vezir-i âzamin, Murad Giray'a karşı evvelce teveccühü vardı; fakat serdar-ı ekremin arzusu hilâfına Viyana Muhasarasını muvafık bulmaması ve Yanık-kale ve Komaran'ıa alınmalarını tavsiye etmesi üzerine gözden düştü ve vezir-i azama karşı ihtiyatlı hareket etmeğe başladı. Murad Giray maiyyetini Selim Giray gibi zapt ve rabttan âcizdi; kuvvetleri üzerinde otoritesi olmadığı görülüyordu. Düşmanın Tuna*yı geçmesine mâni olmak için tayin edildiği İskender Köprüsü'nü muhafaza edememiş ve yüksek bir yerden elini böğrüne koymuş olduğu halde at üzerinde düşmanın geçişini seyrediyordu. Bu hal üzerine kendi imamı yanına giderek ;

— "Han'un, şu bölük bölük geçen kâfirleri kırdırsanız gerisi kesilmez miydi?" demesi üzerine Han :

— "Behey efendi sen bu Osmanlının bize ettiği çevri bilmezsin; ancak bizi bir hale kodular ki yanlarında Eflâk ve Boğdan keferesi kadar rağbetimiz kalmadı; bu düşmanın cemiyet ve hareketini kaç defadır yazıp bildirdim; düşman Çok, mukavemet mümkün değil, askeri ve topları metristen çıkaralım, iktiza ederse saf cengi edelim ve illâ selâmet yere gidelim dedim, inadından dönmeyip söz geçiremedim, tekdir yollu cevapları ve gönderdiği mektuplarında kokmuş beygir eti yediğimize varıncaya kadar yazmış. İnşaallahü teâla bu düşmanın def i yanımda işten değildi ve bilürüm ki dînimize de düşmez ihanettir, lâkin gayret beni komadı, anlar da görsünler kendilerin; kaç akçelik adam imiş, Tatar kadrin bilsinler" diyerek atını depip kuvvetlerini alarak ordugâha geldi ve sadr-ı azamın çadırına inip vaki hali söyledi ve düşmanın yürüyüşüne göre Pazar günü mukabil olacaklarım beyan etti (17 ramazan).

[771] Düşmanın, takarrübü üzerine vezir-i âzam dörtte biri erimiş olan askeri teftiş ettikten sonra ordugâhını kaldırarak Dornback ormanı yakınına kadar gelmiş olan düşmana karşı mevzi aldı. Ertesi günü Lehli veya Bavyeralı kuvvetler Avusturya ve Saksonyahlarla birleşmişlerdi (Hammer tarihi, 12, s. 410).

Müttefik kuvvetleri Tuna yalısı tarafında Alman dağı veya Kalenburg eteğindeki manastır etrafına gelince Viyana'da muhasarada olanlar sevinç şenlikleri yaptılar; 20 ramazan ve 12 eylül pazar günü dağ gerisinden yürüyen düşmanla Kara Mehmed Paşa kuvvetleri arasındaki muharebe duyulunca vezir-i âzam maiyyeti ve kapıkulu halkiyle ileri vardı; Osmanlı ordusunun sağında Budin valisi Uzun İbrahim Paşa, merkezde vezir-i âzam ve sol kolda da Kırım hanı ile Sarı Hüseyin Paşa bulunuyorlardı. Osmanlı ordusunun gerisine inmek isteyen düşmanın plânı bir orduyu ortaya almak idiyse de bunda muvaffak olamadı.[772]

Savaş Ve Bozgun

Düşmanın top, gülle, kurşun gibi harp levazımı mebzul olduğundan mütemadi yağdırıyordu. Tuna yalısı tarafında yani sağ kolda bulunan Budin beylerbeğisi İbrahim Paşa kolu bozulduğundan düşman ordunun içine yol buldu[773]. Sol kolda bulunan Vezir Sarı Hüseyin Paşa dayandı ise de o tarafta bulunan ve elindeki kuvvetleri dağılmış olan Kırım hanının yardımını görmediğinden [774] o da sarsılınca iki cenahı açılmış olan serdar-ı ekrem kolunda panik başladı; bunun üzerine Leh kiralı, doğrudan doğruya merkeze san-cağ-ı şerif üzerine yürüdü; Serdar-ı ekrem yerinden kımıldamayıp beş, altı saat mücadele etti; nihayet cenahların çökmesi ister istemez onu çekilmeğe mecbur etti; artık bir ana baba günü olup herkes cam

[772] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/450-452

[773] Müellifi bu harpte bulunmuş olan MVyar-üd-düvel isimli yazma eser kabahati Uzun ibrahim Paşa'ya yükleterek şöyle diyor: "..Budin Valisi İbrahim Paşa serdarın işi ileri götürdüğünü istemiyenlerin başı idi; mukaddema Yanık altında köprüler muhafazasına tayin olunmuştu; orduy-ı hümâyuna gelip müşavere ettiklerinde ibrahim Paşa nice illet ve özürler îrad edip kâfir gayet çoktur, münasip olan metristen topları ve askeri çıkartıp avdet eylemektir, dedi. Serdar dahi altmış güne kariptir ki kale muhasara olunup nice bin adam şehit ve mecruh olup her bir ocağın şühedasiyle orta çadır ardı mezaristan oldu; bu kadar cephane ve hazine masraf oldu; Elhamdülillah ele girmiş vaziyete varmış iken avdet olundukta pâdişâha ne cevap verilir? Kara Mehmed Paşa ve sair paşalar tabur ile harp ediyorlar diye ibrahim Paşa'ya* pâdişâh seni tabur üzerine serdar etti dedi ve Kırım hanını da düşman taburlarını karşılamağa yolladı. .". (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 3, s. 1007).

[774] "... Bu aralıkta iki, üç bin kadar Tatar ile han çıka geldi, serdar-ı ekrem, Han hazretleri bu ne şekil harekettir, kani askerlerin dedikte ol dahi Sultanım biz sana, Tatar ve sair asker gayet doyum olmuşlardır, şimdengeru bunlardan hayır yoktur ve gelen küffar gayet çoktur, mâkulü topları çekip ırzımız ile gitmektir demedim mi? dedikte Serdar-ı ekrem hoş imdi bu işte tedbir olmaya illâ hayır deyip gayri cevap vermeyip düşman tarafına meşgul oldu (MVyar-üd-düveVden — Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 3, s. 1010).

kaydına düşmüştü. Harp ede ede otağına kadar gelen Kar [775] Mustafa Paşa burada hâlâ metriste bulunan otuzbin askerin siperlerden çıkmalarını emretti; düşman ordugâhın çadırlarına kadar girmişti. Vezir-i âzam tamah ve inadının böyle netice verdiğini görünce şaşkın bir halde bu günleri görmektense, ölmek iyidir diyerek kendisini düşman üzerine atıp maiyyetiyle bearber çarpıştığı sırada Sipahiler Ağası Osman Ağa, serdar-ı ekremi îkaz ederek :

— "Efendim, lûtf ve kerem et, iş işten geçti, senin vücûdun askerin ruhudur; feda olmakla asker felâkete uğrar; buyurun gidelim" diyerek sancağ-ı şerifi alıp otağın arka kapısından çıkarak Yanık-kaîe tarafına doğru kaçtı; bütün eşyası, hazinesi çadırında kaldığı gibi üçyüz top, on beş bin çadır, hesapsız harp levazımı, ordu hazinesi, hulâsa ordunun bütün eşyası düşmana terkedildi[776].

İki koldan gelen düşmanın bir kolu Viyana?ya girip diğer kolu da ordugâhı işgal eyledi; burada bulunan ve basta veya yaralı ve zayıf olmalarından dolayı gidememiş on bin kadar askeri öldürdüler.[777]

Uzun İbrahim Paşanın İdamı

Serdar, 22 ramazan / 14 eylülde Yanık-kale Paşa'mn idamı önüne geldiği zaman, orada ilk defa bozulan Bu-

din valisi Uzun İbrahim Paşa'yı görünce hiddetlendi, İbrahim Paşa, serdardan bir gün evvel gelmişti. Vezir-i âzam İbrahim Paşa'yı yanma davet ettiyse de temaruz edip gelmedi; "Görüşülecek iş vardır" diye tekrar haber yolladı ve hasta ise araba ile gelsin deyince İbrahim Paşa çaresiz kalarak yanına geldi ve eteğini öptü; vezir-i âzam, kendisine hiç tazim etmiyerek :

— "Bire dinsiz koca mel'un; seni bu kadar zamandan beri

[775] Metindeki mütalea Silâhdar tarihinden nakledilmiş olup Bursalı Hasan Esirî'nin MVyar-üd-düvel isimli tarihinde ise şöyle deniliyor : **. .dahi akşam karip oldu ve akıbet amca Hasan Ağa (Köprülü Mehmed Paşa'nin kardeşi) serdar-ı ekreme buyurun gidelim, sancağ-ı şerifi ve asakir-i islâmı selâmete çı-karmağa sây eyle; şimdengeru iş işten geçti iyazenbillâh şimdi sancağ-ı şerifi küffara aldırırsın da kıyamete değin siper-i lanet oluruz; dedikte ağlayarak oturduğu iskemle üzerine çıkıp bir koltuğuna Amca Hasan Ağa bir koltuğuna Cebecibaşı Siyavuş Ağa girip ve bile olan cümle topları ve cephaneyi bırakıp orduy-ı hümâyuna (yani gerideki ordu karargâhına) avdet olundu.." (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası sene 3, s. 1012 ve 1014).

[776] Bu muzafferiyet münasebetiyle Sobyeski'nin, işgal etmiş olduğu vezir-î azamın otağından zevcesine gönderdiği mufassal mektupta elde edilen ganimetlerden bahsedilmektedir

[777] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/452-454

padişahımızın vezirleri arasında gayret ve himmeti vardır diye itibarda tutardık; bu defa cümleden evvel kaçarak bütün askerin bozulmasına sebep oldun; bundan başka ordu Öncüsü gibi buraya gelip bir iş görmüş gibi çadırında otururs un"[778] dedikten sonra çavuşbaşıya verip boğdurdu ve İbrahim Paşa'mn gerek Bu-dinide ve gerek ordudaki eşyalarını müsadere ettirdi ve Budin valiliğini Diyarbakır valisi Kara Mehmed Paşa'ya verdi.[779]

Bozulan Kuvvetlerin Toplanması

Yanık-kale altına selen vezir-i âzam döküntü halinde gelen ordu efradım topladı, düşman, ordu toplanması gâhm yağmasiyle meşgul olduğundan ve aralarında ihtilâf olması sebebiyle bozgunları takip etmedi. Serdar-ı ekrem üç gün kadar burada kaldı ve sonra evvelâ Tata kasabasına ve oradan da Budin'e geldi. Viyana bozgunluğunu haber alan IV. Mehmed Belgradhan Edirne'ye döndü.
Kara Mustafa Paşa hatalariyle beraber sevk ve idare kabiliyeti olan soğukkanlı bir hükümet reisi olduğundan, bu mu-vaffakıyetsizlikten dolayı tabiî pek müteessir olmakla beraber Budin'e geldikten sonra fena durumu düzeltmeğe çalıştı; muharebede kusurları ve kayıtsızlıkları görülenleri cezalandırıp düşmanın gelmesi ihtimali olan kale ve palangalara muhafız kuvvetler yolladı ve aldığı tedbirlerle perişanlığı önleyerek orduda zapt u raptı tesis etti. Viyana bozgunu, Avrupa'nın göbeğine kadar girmiş olan Türk ordularının son seferidir bu dönüş, Kanunî Sultan Süleyman zamanından sonra bir tevakkuf devresi geçiren Osmanlı ordularının Avrupayı telâş ve heyecana düşüren istilâlarının sonu olmuştur. Karşı taraf galibiyetlerinden istifade ile mütemadi taarruzlariyle Osmanlı kuvvetlerini hırpalamışlardır.[780]

Bozgundan Sonraki Durum

[778] 1094 senesi Ruznâmesi Top. arşivi Revan odası kitapları No. 1310, varaV 'ti...
[779] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/454
[780] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/454-455

Ciğerdelen Palangasının Sukutu

Vezır-ı âzamin Budında bulunduğu sırada tutu-Gğerdelen palanlan JNemçe ve .Leh esirlerinden muttetıkleın Komaran ve Estergon üzerine yürüdükleri haber alındığından derhal o kalelere muhafız kuvvet gönderildiği gibi aynı zamanda düşman üzerine Budin valisi Kara Mehmed Paşa kumandasiyle otuz bin kişilik bir kuvvet sevkedilmiştir[781]. Kara Mehmed Paşa Turca'nın sol sahilindeki Ciğerdelen tarafına geçip düşmanı karşılayarak Leh kiralının kumanda ettiği büyük ordunun yirmi dört bin kişilik Öncü kuvvetini bozarak yarısından fazlasını kırmış ise de daha geride bulunan altmış bin kişilik büyük kuvvete mağlûp olarak [782] Estergon kalesine girmiştir. Bu muharebede tecrübeli Osmanlı kumandanları şehit olmuştur. Ciğerdelen önüne gelen düşman palanganın teslim olmasına rağmen içindeki muhafızları, kadın ve çocukları öldürmüşlerdi (17 şevval 1094 / 9 ekim 1683) bundan sonra müttefikler Tuna'mn sağ sahilinde ve Ciğerdelen>in karşısındaki Estergori'a. yürümüşlerdir. Bozulduktan sonra EsîergorCa. çekilen Budin valisi Kara Mehmed Paşa Budin'e dönerek Estergon'un müdafaasına Halep valisi Deli Bekir Paşa gönderilmiştir.[783]

Kınm Ham'nın Azli

Murad G-iray'ın muharebe esnasındaki kayıtsız bğı ve külliyetli miktarda doyumluk elde etmii olan kuvvetlerinin dağılmaları ve vezir-i âzami olan küskünlüğünden ötürü vazifesini el ucuyla tutması sebebiyle mağlûbiyette kısmen âmil olmuştu; Budin'e gelindikten sonra düşmana karşı Ciğerdelen üzerine gitmesi emredildiği halde askerinin azlığını ileri sürerek gitmek istemediğinden dolayı hanhktan

[781] Serdar-ı ekrem, düşmana karşı Kara Mehmed Paşa kumandasiyle asker gönderirken gerek seraskere ve gerek diğer paşalara "Askerinizi tamam götürün; ben de arkanızdan gelirim ve gerek kapı halkınızı ve gerek eyalet kuvvetlerinizi yoklarım, noksan bulursam hakkınızdan gelirim" demiştir (Silâhdar tariki, c. 2, a. 100).

[782] Kumandanlar, Serasker Kara Mehmed Paşa'ya düşmanın kuvvetli olup galebe edilemeyeceğini ve bundan dolayı Ciğerdelen'in boşaltılarak Tuna'nın 8ağ sahiline çekilip Estergon kalesine arka verilmesini teklif ettilerse de serasker terman böyledir diyerek kumandanların mütalealarmı dinlememiştir. Bu harpte tecrübeli paşalardan olan Silistre, Sivas, Bosna, Karaman beylerbeğileri ya esir veya şehid olmuşlardır ki bunların ziyâı temadi eden harpte acı tesirini göstermiştir

[783] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/455-456

azlolunarak yerine Kırım Giray'ın oğlu II. Hacı Giray Han tayin edilmiştir (1683 ekim).[784]

Vezir-I Azamın Belarad'a Dönüşü

Serdar-ı ekrem Budin?&ç yirmi iki gün oturdu; hudutlara mümkün mertebe nizam verdikten sonra Budin valisi Kara Mehmed Paşa'nın yanına Kapıkulu ve Şam valisi Sarı Hüseyin Paşa ile bir miktar eyalet askeri koyduktan sonra Erdel kiralının da avdetine müsaade edip kendisi de kışı geçirmek üzere 24 şevval'de (16 ekim) Belgrad^a. hareket etmiştir. Yolda düşmanın Kanije ve Sigetvar taraflarına sokularak bazı palangaları işgal
ettiği ve bundan dolayı bu tarafların tehlike altına girdiğini haber aldığından o tarafa bazı kuvvetler gönderdiler.[785]

Estergon'un Düşmesi

Tuna'nın sol sahilinden gelen düşman epi kayıp vererek karşı tarafa geçtikten sonra 8 zilkade / 29 ekim'de kaleyi kuşatıp döğmeye başladı; düşman kumandanı kalenin teslim edilmesini teklif etti; kale kumandanı Deli Bekir Paşa bunu reddettiyse de asker, "Kaleyi veririz, bizden cenk eden yok" diyerek Deli Bekir Paşa ve Arslan Mehmed Paşa ile oradaki ocak ağalarından Zağarcı ve Sam-soncu basıların üzerlerine hücum ettiler; onlar kendilerine nasihat ettilerse de dinlemediler ve teslim bayrağını çektiler; harp levazımından başka eşyalarını alıp Budine geldiler. Pek müstahkem Ve bütün harp malzemesi tamam olan mühim bir kalenin dört günde teslimi suçuyle Deli Bekir ve Arslan Mebmed Paşalarla ocak ağaları katledildiler; hâlâ türküsünü dinlediğimiz düşmana geçmesi büyük teessürü mucip oldu.[786]

Vezir-İ Azam Kara Mustafa Paşa'nın Katli

[784] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/456
[785] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/456
[786] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/456-457

înatci, sert ve garazkâr olması ve fikrine muarız K ra Mustafa olanlara karşı kindarlığı ve kalp kırıcılığı sebebiyle vezir-i âzami gerek ordu ve gerek sarayın ileri gelenleri sevmiyorlardı; arzu ve mütaleasma itiraz edenlerin en hafif cezaları sürgündü; doğru veya yanlış mtrtlak surette kendi düşüncesinin kabul ve tatbikini isterdi.

Sefere giderken kayın pederi Büyük Köprülü ve kayın biraderi FazıL Abmed Paşa gibi hareket ederek kendisine muhalif olanları ayak basıp padişahın yanından uzaklaştırmamıştı. Kızlar ağası Yusuf Ağa ile Büyük mîrahur Boşnak Sarı Süleyman Ağa, vezir-i âzamin en amansız düşmanı idiler; bunlar Kara Mustafa Paşa'mn ayağını kaydırmak için fırsat bekliyorlardı; Viyana muhasarasının muvaffak olmaması bu iki hasmı faaliyete geçirdi; bunlar, vezir-i âzamin kendi adamı olan Sadaret kaymakamı Kara İbrahim Paşa'yı sadaret va'diyle kendileri tarafına çektiler. Kara İbrahim Paşa, iptidadan beri efendisi Kara Mustafa Paşa'mn yanında bulunmuş, efendisi yükseldikçe onun da derecesi artmış, kethüdası iken saray imrahorlu-ğuna tayin edilmiş ve kendisi sefere giderken de Kara İbrahim'i vezirlikle sadaret kaymakamı tayin ettirmişti.

Viyana*dan mağlûp olarak döndükten sonra vezir-i âzam aleyhinde faaliyete başlamıştı. Bundan haberdar olan dostları ve bu arada kendisinin İstanbul'da, kapı kethüdası olan çavuşbaşı Kadıköylü Mehmed Ağa vaziyeti bildirip pâdişâha bazı hediyeler takdimini tavsiye ettiklerinden bu tavsiye üzerine vezir-i âzam da hediyelerin tedariki için telhiscisi İsmail Ağa'yı İstanbul'a göndermişti.

Efendisinin yerine kendisine sadaret va'dolunan sadaret kaymakamı Kara İbrahim Paşa, telhiscinin gelmesinden telâşa düşerek hediyelerin takdimi vezir-i âzamin yerinde kalacağını temin edeceği için bu hediyelerin takdimini geciktirerek kızlar ağasını sıkıştırıp o vasıta ile pâdişâhı vezir-i âzam aleyhine çevir-nıejro muvaffak oldular.

Sultan Mehmed, mûtadı olan avdan dönüp saraya (Edirne sarayına) gelince telhisci ismail Ağa'yı çağırıp hudut vaziyeti hakkında bazı şeyler sormuş ve sonra hiddetlenerek :

— "Paşan da sen de yalancı bir alay mel'unlarsız; devletim yıkıp ırzım pâymal eyledi; askerim kırdırıp benam paşalarım öldürdü ve memleketlerimi kâfirlere aldırdı" diyerek İsmail Ağa'-nın tevkifini emredip kendisi içeri hareme gitti ve Kara Mustafa Paşa'nın katliyle

mühr-i hümayun, sancağ-ı şerif ve Kabe Anah-tarı'nın alınıp getirilmesine dair bir hatt-ı hümâyun gönderdi. Kara Mustafa Paşa Belgrad'da. îdam olunarak başı Edirne'ye getirildi[787]. Yerine Kara İbrahim Paşa vezir-î âzam ve Boşnak Sarı Süleyman da vezir ve onun da adamlarından Boşnak Recep kapıcılar kethüdası oldular. Padişah, yeni vezir-i azama mühr-ü hümâyunu teslim ederken :

- "İbadullahı sana ve seni Allaha emanet ettim, gözünü a< sonra seni selefinden beter ederim" dedi. Kara Mustafa Paşa' nm bütün mal ve mülkü müsadere edildi; vezir-i âzam bizzat sefere gitmeyip Halep valiliği ile Avusturya cephesine Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa ve Leh cephesine de Sarı Süleyman Paşa tayin edildiler.

Hâdiseler iyice tetkik edilecek olursa katledilmemiş olsa idi, bazı kusurlarına rağmen Kara Mustafa Paşa'nm Viyana mağlûbiyetinden sonra âz zayiat ile ve belki de başa baş olarak vaziyeti düzelteceğinde müverrih ve müdekkiklerin ittifakları vardır; hattâ iptida bozulan sağ kol kumandanı Uzun İbrahim Paşa bile öldürüleceği sırada :

— "Bu adam beni haksız yere öldürüyor, zayiatı telâfi ede-yine odur; pâdişâhımıza söyleyin, Öldürmesin" dediği meşhurdur; yerine gelenlerin hiç birisi onun yarısı kadar bile iktidara sahip olmadıklarını uzun süren muharebe göstermiştir.

Kesin olarak hüküm verilmemekle beraber bazı tarihî karinelerden istidlal edileceği üzere Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nm dürü,st ve

---

[787] Kara Mustafa Paşa'nın katline dair kendisine hatt-ı hümâyun verilen Kapıcılar Kethüdası Cazaz Ahmed Ağa ile Çavuşbaşı Kadıköylü Mehmed Ağa Belgrad'a girecekleri gün yeniçeri ağası Bekrî Mustafa Paşa'ya haber gönderip kendisiyle gizlice görüşerek Nemçe cephesi serdarhğına dair olan hatt-ı hümâyunu kendisine verip kürkünü de giydirip meseleyi söylediler. Bundan sonra vezir-i azamın oturduğu yere gittiler. Kara Mustafa Paşa, imanı Mahmud Efendi iJe öğle namazının sünnetini kılmak üzere ayağa kalktığı sırada sokakta at nalı sesleri duyulunca nedir diye pencereden sokağa bakıp yeniçeri ağası ve arkasında kapıcılar kethüdası ve çavuşbaşıyı görünce "İmam efendi namazı boz, iş gayri yüzden oldu" diyerek ellerini oğuşturup gezinmeğe başladı. Gelenler yukarı çıkıp yanma girmişler; yeniçeri ağası eteğini öpüp kapıcılar kethüdasiyle çavuşbaşı selâm verip durmuşlar. Vezir-i âzam ne haber diye sorunca Gazaz Ahmed Ağa mühr-i hümâyunla sancağ-ı şerif ve emanetlerin istendiğini söylemiş ve o da bunları teslim edip "Bize ölüm var mı?" diye sormuş, "Olmak gerek, Allah imandan ayırmasın" cevabını alması üzerine "Rıza Allanın" diyerek seccadesini serdirip öğle namazını kıldı; kendüye asla infial gelmedi ve dua edip el yüze çaldıktan sonra iç oğlanlarına "artık siz vann gidin beni duadan unutman" dedi ve kendi eliyle kürkünü, sarığını çıkarıp "gelsinler ve şu kaîiçeyi (halıyı) kaldırın; cesedim toprağa âlude olsun dedi, kaldırdılar ve cellâdlar dahi gelip iplerini hazırladıkta kendü elleriyle sakalını kaldırıp bir hoş usulüyle takın deyip kazaya rıza verdi, onlar da takıp iki defa çekip-teslim-i ruh eyledi; badehu esvabını soyup aşağı saray havlusunda bir köhne çadıra indirip gasl ve tekfin ve kaldırıp namazın kıldılar ve yine ol çadıra götürüp tabut içinde cellâd başını yüzüp cenazesini saray karşısında cami-i şerif havlu suna defneyledîler (SiVâAdar/arifti, c. 2, s. 123). Kara Mustafa Paşa'yı teşvik-ederek anı Viyana muhasarasına imale eden Reisü'l-küttap Laz Mustafa Efendi de Edirne'ye getirtilip bu felâketin müsebbiplerinden olmak üzere Üç şerefeîi cami önünde asıldı. Raşid, yeni vezir-i âzamin husumeti sebebiyle katledildiğini yazıyor (c. 1, s. 437).

garazkâr hareketleri ve kinciliği kendisine karşı içten bir nefret uyandırmış ve muvaffak olmaması temenni edilmiş ve hattâ muvaffak olmaması için çalışılmıştır.[788]

OSMANLILAR ALEYHİNE MUKADDES ÎTTÎFAK

Dört Cephede Savaş

Osmanlı devletinin Fazıl Ahmed Paşa zamanındaki muvaffakiyetleri Papa XI. Inosan'ın dikkatim çekerek Avrupa'nın göbeğine doğru yeniden başlayan bu istilâyı önlemek üzere evvelâ Osmanlılardan sille yiyen Leopold ile Lehistan arasında bir ittifak akdine tavassut etmişti; bundan dolayı Avusturya seferi, İmparator I. Leopold'a ilk olarak Lehistan kiralı Jan Soubyeski'yi müttefik olarak fi'len yardıma sevk eylemişti. Daha sonra Papanın daimî surette tahrik etmesi neticesinde ve 1095 H. 1684 M. de bu iki müttefike üçüncü olarak Venedik katıldı. Daha sonra harbin bitmesine yakm olan 1107 H. 1696 M. senesinde de Rusya dördüncü müttefik olamk üzere meydana çıktı; bu suretle Osmanlı devleti dört cephe üzerinde muharebe yapmak suretiyle kuvvetini dörde bölmek mecburiyetinde kaldı. Lehistan ve Rus cephelerinde daha çok Kırım hanlığının faal rolü vardı[789].

Biz burada her bir cephe vaziyetini senelere ayırıp bölümler halinde ayrı ayrı göstermek suretiyle her cephe için bir usul takip edeceğiz. Bu bölümde iptida üç cephenin olaylarını kaybettikten sonra aynı senelerdeki iç durumu gözden geçirip diğer bölümle yine cephelerdeki savaşları göstereceğiz.[790]

---

[788] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/457-459

[789] 31 mart 1684'de Avusturya ile Lehistan arasında akdedilen anlaşmaya Rusların da iltihakı arzu edilerek ittifaknâmeye bir madde konmuş ve bu suretle Osmanlı ordusunun Kırım Hanı kuvvetlerinden mahrum kalması düşünülmüştü; Osmanlılara karşı harp için 1686'da Polonya ile Rusya arasında Moskova'da imzalanan mukaddes ittifak gereğince Polonya bir buçuk milyon lira mukabilinde Simolenks, Kiyev ve Ukrayna üzerindeki haklarını Ruslara terk ediyordu; nitekim aynı sene Eylülünde Vasili Galiç'in kumandasiyle Kının üzerine kuvvet sevk edildi ise de ne o sene ve ne de ertesi sene bir muvaffakiyet elde edilemedi ve 1695'den itibaren Osmanlılara âit Azak kalesi üzerine yüklenildi (Zinkeisen, c. 5, s. 103, 139).

[790] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/460

Nemçe (Avusturya) Cephesindeki Durum

Avusturyalıların İleri Haraketi

Merzifonî Kara Mustafa Paşa gibi sevk ve idare kudretine malık bir vezirin yerine gelen hareketleri Kara İbrahim Paşa devlet merkezinde kalmak isteyip Avusturya cephesine serdar tayin ettirdiği Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa'nm ilk işi mağlûbiyetle başladı; serdarın baş plânı Estergorfu[791] geri almaktı; halbuki düşman burayı aldıktan sonra Brandenburg dukası kuman-dasiyle sevk ettiği kuvvetler 6 recep 1095 / 19 haziran 1684'de Budin yakınındaki Vişegradh alıp sonra Tıma'nm sol sahiline geçip sahildeki Vaç veya Vayçen'i kuşatmış ve bunun üzerine Kara Mehmed Paşa s er askerliğiyle o tarafa sevkedilen kuvvetleri de mağlûp ederek Vayçen kalesini aldıktan sonra daha evvel boşaltılmış olan Peşte'yi işgal etmiştir[792].

Budin Muhasarası Ve Kara Mehmet Paşa Nın Ölümü

Bu muvaffakiyetlerden sonra pervasızca hareket eden Avusturya kuvvetleri Budın m kuzeyinde Tuna'yı geçip Ak-kilise sahrasında kendisine karşı gelen serdar Bekrî Mustafa Paşa kuvvetlerini bozduktan sonra gelip Budiri'i muhasara ettiler (1095 şaban / 1684 temmuz). Bu muvaffakiyet sizlik üzerine serdar, Budin'm. Güney-batısmdaki Hamzahey palangası tarafına çekilmişti. Budiri'i muhasara eden Avusturya kumandanı kuvvetleriyle Budin'in dört saat yakınında bulunan serdar kuvvetleri üzerine yürüyerek onu bütün ordugâhını terkedip kaçırmak suretiyle bozdu; bu suretle Mustafa Paşa Tuna ile Drava arasındaki mühim şehir ve kasabaları düşman istilâsına açık bıraktıktan sonra Eşek taraflarına can attı; bu muvaffakiyet üzerine Avusturya kumandanı emniyet içinde Budin'i sıkıştırdı.

---

[791] Budin'e üç günlük mesafede ve Budin'in kilidi sayılan Estergon ismi Cihannümâ*nıı Rumeli kısmında Üsturgon diye okunuyor.

[792] Vaç muharebesinde değerli bir kumandan olan meşhur Seydî Ahmed Paşa oğlu Mehmed Paşa topları kurtarmak için çalıştığı sırada şehid düşmüştür

Budin muhasarasının yirmi sekizinci günü Budin valisi Kara Mehmed Paşa hastalanıp yattığı sırada düşen bir hum-bara ile ağır surette yaralanarak hemen Divrikli Şeytan 1brahim Paşa'yı çağırıp Budin'in müdafaasını ona vasiyet ederek yarım saat sonra ölmüştür. Bu değerli kumandanın yerine vekil olan İbrahim Paşa'nın asaleti tasdik olunarak müdafaada sebat gösterdi.

Kışı cephede geçiren Bekri Mustafa Paşa'ya imdat gönderildiği gibi padişah tarafından gelen hatt-ı hümayunda da Bu-din'in mutlak surette muhasaradan kurtarılarak içine asker konulması emrolunuyor ve Budin elden çıkacak olursa katledileceği bildiriliyordu.[793]

Serdarın Budin'i Kurtarmağa Gitmesi

Bekrî Mustafa Paşa 26 ramazan / 6 eylül 1684'de Esek'ten kalkıp Istoni Belgrad'a ve oradan da Dalderesi mevkiine geldi; ileri sevkettiği çarhacılar (öncüler) bazı muvaffakiyetler elde ettiler; yapılan müzakerede ilk iş olarak ferman mucibince Budin'e asker konmasına karar verilerek evvelâ Köprülünün damadı vezir Abaza Siyavüş Paşa ile Rumeli beyler-beğisi Kadıköylü Mehmed Paşa'nın, Budin'i muhasara eden düşman kuvvetleri üzerine gitmelerine karar verildi; bunlar ayrı ayrı iki koldan yani biri dağdan diğeri ovadan ilerleyerek düşmanın siperlenmiş hırvat taburu üzerine yüklenip üç saat muharebeden sonra onu bozdular; Budin'deki mahsur kuvvetler, kendilerine imdad geldiğini görünce sevindiler. Bu taarruzdan iki gün evvel de Ekre (Eğri) beylerbeğisi Sarhoş Ahmed Paşa ile hudut gazileri Peşte tarafından gelerek düşmana baskın yapmışlardı, bu baskını müteakip Budin tarafından da serdarın yardıma gelmesi kaledekilerin ümidini artırmıştı.

Serdar Bekrî Mustafa Paşa Budin'e daha yakın olmak üzere ilerledi ve karşısına çıkan düşman kuvvetlerini bozdu; bundan sonra kaleye koymak için dört taraftan düşman üze hücum edilmesi kararlaştırıldı.[794]

[793] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/461-462
[794] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/462

Siyavüş Ve Ahmed Paşaların Kahramanlıkları

Verilen karar üzerine Siyavüş Paşa ile Kutahyalı Osman Paşazade Ahmed Paşa mecmuu üç bin kadar kuvvetle Estergon istikametinden kaleye doğru ilerlemişlerse de diğer paşalar şiddetli yağmuru bahane ederek tertip edilen plâna göre hareket etmediler; hu suretle Siyavüş Paşa ile Ahmed Paşa yalnız kaldılar; fakat bu iki cesur kumandan her ne bahasına olursa olsun ellerindeki cüz'î kuvvetle yüz bin kişilik muhasara kuvvetinin bir tarafından daldılar. Düşman ve kaleden atdan top ve humbaralar arasında Budin'in Viyana tarafına açılan kapısı istikametinden yürüyüp tabyalardaki Avusturya kuvvetlerini kıra kıra ilerlediler; bunu gören kale gazileri de içeriden çıkarak yalın kılıç yedi saat süren bir muharebeden sonra düşmanın gözü önünde bin kadar askeri kaleye koyup yine döğüşe döğüşe geri çekilerek ordu-gâha geldiler bu harikulade cüret ve cesaretten şaşıran düşmanın kuvve-i mâneviyesi kırıldı; eğer yağmur olmayıp diğer paşalar da taarruza geçselerdi, Viyana önünde Osmanlı ordusunun uğradığı akıbete düşmanın uğrayacağında şüphe yoktu.

îki kumandanın bir avuç maiyyetleriyle gösterdikleri bu cesaret kaledeki Türk kuvvetlerini heyecana getirmişti; bunlar da birbirlerini teşvik ederek paşalara yardım olmak üzere kaleden dışarı çıkıp metrisleri basarak düşmandan üç bin kadarını öldürüp bu arada Avusturyalıların Estergon beyini de katletmişlerdi; kale gazilerinin elde ettikleri düşman lâğımcı efradından biri kale altına koydukları lâğım yerlerini gösterdiğinden buradan dört yüz yetmiş kese barut elde edilip lâğımlar bozuldu.[795]

Avusturya Kumandanının Budın'ın Teslımını Istemesı

Serdar Bekrî Mustafa Paşa başka bir iş görememişti; bu sırada Budin'i muhasara eden kuvvetlere imparatorun damadı Maksimilyan kumandasında olarak otuz bin kişilik taze kuvvet geldi; Budin muhasara edileli iki ay olmuştu. Maksimilyan geldikten sonra beraberinde bir miktar da ekmek alarak Budin valisi Şeytan İbrahim

[795] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/462-463

Paşa'ya elçi gönderdi[796]. Paşa yemek yerken elçinin geldiğini haber verdiklerinden buyursun deyip yanma getirtti. Maksimilyan, kaleyi zahiresiz sandığından Budin paşasına ekmek yollamıştı, İbrahim Paşa elçiye mükellef ziyafet çekti; bu ikramdan şaşıran elçi:

— "Biz sizi zalıiresiz sanıyorduk" demesine mukabil kumandan :

— "Allaha şükür, beş sene idare edecek zahiremiz vardır" dedikten sonra elçiye :

— "Sen niye geldin, söyle" diye sordu ve o da Maksimil-yan'ın mektubunu verdi. Bütün kale kumandanları ve ağalarının huzurlariyle okunan bu mektupta, İbrahim Paşa'nm ve muhafızların hizmetleri takdir edildikten sonra "Yüz gün süren muhasaradan Budin'in dört duvarından eser kalmadı, kaleden size hayır yok, kaleyi bize teslim edin; bütün kuvvetleriniz, eşya, aileniz müreffehen naklolunacaktır, harben alınırsa umumen katl-i âm yapılacaktır" deniliyor ve kalenin teslimi isteniyordu.

Bunu anlayan Şeytan İbrahim Paşa elçiye :

— "Bu kaleyi Sultan Süleyman fethedince paşalara sipariş etmemiş, içindeki kul taifesine ısmarlamış. İşte kul ağaları verir-erse kendüler bilir" diye sözü ağalara bıraktı onlar da :

— "Pâdişâhımız bizi bu kaleye tayin ettiği zaman kullarım Aliaha emanet olsun, kalemi bir hoş muhafaza edin dedi; yoksa düşmana verin demedi. Fütur getirmedik, şevk ile harp ederiz, Siyavüş Paşa içeri imdat gönderdi; zahiremiz vardır, bir neferimiz kalıncaya kadar harp edeceğiz. Allalun inayetiyle bu asker

sağ oldukça size kale yok. Kumandanına öyle söyle" cevabiyle gelen elçiyi geri gönderdiler.[797]

Budin'e Yapılan Şiddetli Hücum

Teslim teklifinin reddi üzerine Maksimilyan yirmi binden ziyade serdengeçtı yazarak 24 şevval hücum 1095 / 4 ekim 1684'de öğle vakti dört taraftan kaleye hücum yaptırıp arkasından bütün kuvvet-

[796] Bu elçi, Fazıl Ahmed Paşa kullarından olup onun hizmetinde yetişmiş ve Sen Gotar muharebesi esnasında düşman tarafına kaçıp yine eski dinine dönmüştü. İbrahim Paşa ile tercümansız olarak konuştu (Silâhdar tarihi^ c. 2, s. 165).

[797] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/463-464

leriyle taarruza geçti. Dört saat süren pek şiddetli muharebede muvaffak olamıyarak siperlerine kadar tardedildiler. Düşmanın bu hücumu kendisine çok pahalıya mal oldu. Hücumda muvaffak olamayan düşman kale altına lâğım koydurmağa teşebbüs ettiyse de yapılan taarruz üzerine lâğım bulunarak içindeki ikiyüz kese barut alındı; yine bunun gibi düşmanın, Karakaş Mehmed Paşa tabyesi yakınma koyup ateşlemek üzere olduğu lâğım da elde edildi.[798]

Avusturya Kumandanının Budin Muhasarasını Kaldırması

Serdar Bekri Mustafa Paşa şöyle böyle bir kuvvetle Budin'e bir miktar imdat koyduktan sonra geri Istoni Belgrad'a dönmek üzere iken kırk bin Tatar kuvvetinin gelmekte olduğunu haber alması üzerine bir casus vasıtasiyle bunu Budin valisine bildirmiş ve aynı zamanda gerek kendisi tarafından ve gerek kaleden yapılacak müşterek hücumla düşmanın iki ateş arasına alınması tekarrür etmiş ve günü de tespit olunmuştu.

Budin'i muhasara eden kuvvet hem umumî hücumdan ve hem de lâğım işinden dolayı muvaffak olamayınca bir taraftan kışın yaklaşmakta olması ve diğer taraftan hastalık ve yiyecek darlığı sebebiyle sıkıntılı bir duruma düştüğü sırada Tatarların gelmekte olduğunu duyunca kaleyi almaktan ümidini keserek gizlice ve acele ağırlıklarını çekmeğe başladı; çünkü Herzog Maksimilyan serdar ile Budin valisinin 24 zilkade gecesi (kasım'ın 2. gecesi) müştereken yapacakları baskından haberdar olduğu için bazı ağırlıklarını terk ve çadırlarını yakarak sür'atle çekilmişti. Budin muhasarası yüz on üç gün yani dört aya yakın bir zaman sürmüştü. Düşmanın çekildiğini haber alan Serdar Bekrî Mustafa Paşa bazı kumandanlarla Tatarları takibe memur ederek yirmi bin kadarını kırdırdı. Düşmanın terkettiği külliyetli cephane Budin kalesine alındı (24 zilkade ve 2 kasım 1684). Kale zahirece çok darda olmasına rağmen harice bir şey sızdırılmayıp yiyeceğin bol olduğu işâa olunmuştu.[799]

[798] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/464
[799] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/465

Şeytan İbrahim Paşa'nın Avusurya Cephesi Serdarlığı

Serdar Bekrî Mustafa Paşa'mn bütün harekâtı beceriksizlikle geçmiş olup Budin valisi Şeytan İbrahim Paşa'mn kullandığı tedbirlerle kaleyi müdafaa etmesi pâdişâh tarafından takdir olunarak Macaristan'daki orduya serdar tayin edilmiş ve şöhreti olan Şeytan lâkabının bundan sonra terk olunarak Melek lâkabının kullanılması emrolunmuştur[800].

Avusturya cephesindeki muvaffakıyet sizlikler den mes'ul tutulan sabık serdar ile bazı kumandanların katillerine irade çıkmış sonra hudutlarda icap eden tertibatı aldıktan katli sonra sonbaharda Belgrad kışlağına döndü. Serdarın Budin müdafaası dolayısiyîe şöhreti her tarafa yayılmış, hattâ pâdişâh bile Şeytan lâkabını Melek*e tahvil suretiyle hakkında teveccüh göstermiş olduğundan dolayı Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa, kendisinin yerine Melek İbrahim Paşa'nın vezir-i âzam olacağından endişe etmekte idi; hattâ Kapıkulu süvarilerinin sefere gidip gitmemek hususlarındaki mu-halefetleri esnasında serdar Melek İbrahim Paşa'nın vezir-i âzam olmasından bahsetmeleri vezir-î âzami bütün bütün kuşku-landırdığından, Kara İbrahim Paşa, serdarın bu muvaffakı-yetsizliğini fırsat bilerek katli için elinden geleni yaptı. Melek İbrahim Paşa'nın bu başarısızlığı bir kusur olmakla beraber buna ilâve olarak pâdişâhın haberi olmadan sulh teşebbüsünde bulunması katli için vezir-i azama çok müsait bir vesile vermişti. Uyvar\n sukutundan sonra Melek İbrahim Paşa kendisinin itimat ettiği adamlardan Ahmed Çelebi isminde birisini sulh teklifini havi bir mektupla Avusturya kumandanı Lothe-ringen'e göndermişti. Cevapsız kalan bu mektup, hükümetten emir almadan kendi kendine sulh istemiş olması serdar aleyhinde bir ittiham teşkil etti ve nihayet pâdişâhın huzuriyle yapılan görüşmede katline fetva verilerek 1097 muharreminin beşinde (2 aralık 1685) Belgrad*âa boğulup başı Edirne'ye getirildi ve kaide üzerine vezir-i âzam tarafından gümüş tepsi içinde padişaha gösterildi. Sultan Mehmed, Melek İbrahim Pasa'nın, vezir-i âzamin garazına kurban gittiğini anlayarak müteessir olmuş ve Kara ibrahim Paşa'ya :

— "Yüzün kara ve canın rahat olsun; vücuda getirdiğin hüneri bir hoş

[800] Silâhdar tarihi, c. 2, s. 182.

gör" sözleriyle kesik başı vezir-i azama iade etmekle beraber[801] ona karşı olan nefret ve itimatsızlığını hissettirdi.

Melek ibrahim Paşa'mn yerine Halep valiliği ile Budin valisi Abdi (Abdürrahman) Paşa serdar oldu; fakat hemen onu müteakip sabık Eğri valisi olup o sırada kaptan-ı derya bulunan Sarhoş Ahmed Paşa Nemçe tarafı serdarhğma getirildi.[802]

Vezir-İ Âzam Kara İbrahim Paşa'nın Azli

Kara İbrahim Paşa bizzat sefere gitmeyerek üc cepheye lâzım olan asker ve mühimmatı göndermekle meşgul olup oraları serdarlarla idare ile padişahın yanından ayrılmıyordu; fakat kendisi iktidarsız olduğundan hizmeti görülen serdar ve vezirleri istirkab ve birer bahane ile azl veya kati ettirmekte idi. Kendisi son zamanda hasta olduğundan vekâlet etmek üzere Özü valisi Sarı Süleyman Paşayı -ki her ikisi Kara Mustafa Paşa'mn katli için çalışmışlardı - Lehistan serdarlığından alarak Edirne'ye getirtmişti.

IV. Mehmed'in vezir-i azama karşı itimadı azalmış olduğundan vezİT-i âzam olacağını Süleyman Paşa'ya gizlice vadet-mişti; Kara ibrahim Paşa bu defa da Süleyman Paşa'nın fazlaca teveccühe mazhar olduğunu görünce Lehistan cephesindeki başarılarından bahisle anı da Avusturya cephesine serdar yapmak istedi; fakat eski dostuna da oyun yapmak istemesi kendisinin daha evvel azline sebep oldu; mühr-i hümayun alınarak Sarı Süleyman Paşa'ya verildi (24 muharrem

---

[801] Melek İbrahim Paşa hakkında vezir-i âzam ile Boşnak Sarı Süleyman Paşa ittifak etmişlerdi; Vezir-i âzam kendisine rakip saydığı Melek ibrahim Paşa*yı bertaraf etmeyi düşünürken gizlice kendisine sadr-ı âzamlık vâMedüen Sarı Süleyman Paşa da aynı rakipten kurtulmak istiyordu. Bunun için padişahın huzuriyle hasta bulunan vezir-i âzam hariç olarak Süleyman Paşa, şeyhülislâm ve iki kazasker, yeniçeri ağası ve Köprülü Mehmed Paşa'nın biraderi Hasan Ağa ve kâtiplerden Acemzâde Hüseyin Efendi toplanarak görüştüler; bu içtimada Enderun ağalarından müverrih Fmdıklıh Mehmed Halife de hizmetkâr olarak bulunmuş ve gördüğünü tarihine kaydetmiştir.

Müverrih, Süleyman Paşa'mn, Melek İbrahim Paşa aleyhinde söyleyip katlini istedi; vezir-i âzam da gönderdiği arızasında katlini istiyor ve mizaççgîr olan Şeyhülislâm Ali Efendi de onlara uyuyordu; bunlara karşı Anadolu Kazaskeri Ebu Said-zâde Feyzullah Efendi, öldürülmeyip bir tarafa sürgün edilmesini söyledi ise de ekalliyette kaldı ve katli için acele kapıcılar kethüdası yollandı. Ölümü kendisine tebliğ edilen Melek ibrahim Pasa, abdest alıp iki rikât namaz kıldıktan sonra : "Yarab din ve devlete kırk yıldır sadakat ile ettiğim hizmeti bilirsin, ömrüm ahar oldu; hüsn-i hatime müyesser kıl ve bana edenleri hazretine havale eyledim" diyerek oruçlu olarak akşam vakti boğulmuştur. Başı yüzülüp bostancı ustalarından Recep Usta ile Edirne'ye gönderilmiştir (Sîîâhdar tarihU c. 2, s. 216). Kapıcılar kethüdası Osman Ağa'ya gönderilen 1096 zilhicce sonu tarihli bükümde de katliyle nesi varsa müsadere edilmesi ve bir kısım adamlarının Edirne'ye getirilmeleri emrolunmuştur (Mü-himme 180, s. 267).

[802] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/465-466

1097] / 1685 aralık)[803]. Vezir-i asam Sarı Süleyman Paşa da bizzat cepneye gitmiyerek[804] ası mühim olan Avusturya cephesine daha gösterildiği üzere Sarhoş Ahmed Paşa serdar oldu.[805]

Vezir-İ Âzamin Serdar-I Ekremliği

Üç senedenberi devam etmekte olan Avusturya seferinin hiç bir muvaffakıyyetli netice vermiyer memleketçe, asker, hazine ve mühimmat îtib riyle mütemadi ziyaı mucip olduğu gözöuüne alınarak buna bir çare bulmak üzere pâdişâhın huzuriyle toplanan mecliste :

— Ungürüs seferi yalnız serdar işi değildir, buna bizzat pŞâ-dişah veya mühr (vezir-i âzam) gitmelidir. Eğer padişah giderce ne güzel ve illâ mühr giderse pâdişâhın Edirne'de oturmasın lüzum olmayıp her cihetle İstanbula nakletmek lâzımdır; zira kjjı senedir Edirne halkı tekâlif vermeden fakir oldular, bir zamir rahat olsunlar" diye müttefikan karar verilmekle bu felâketi: zamanlarda av peşinden ayrılmayan Avcı Mehmed'in yerine vezir-i âzam kendisinin sefere gideceğini söyleyerek etrafa fermanlar yollanıp sefere davet yapıldığı gibi ikinci defa han olar Selim Giray'a da kırk bin altın çizme baha ile murassa kılıç yollanıp îcap ethn yerlere kuvvet göndermek üzere hudutts hazır bulunması bildirilmiştir. Vezir-i âzamm sefere hareketi sebebiyle yerine kendi adamlarından olup sabık Vezir-i âzam ibrahim Paşa'nın mal ve eşyasını müsadere edip Edirne'ye getirmiş olan büyük mirahur Şatır Recep Ağa vezirlikle sadaret kaymakamı tayin edildi.

IV. Mehmed 1097 cemaziyelevvelinin yirmi beşinde (19 nisan 1686) serdar-ı ekrem tayin ettiği vezir-i azama sancağ-ı şerifi verip gönderdiği gibi verilen karar üzerine dört gün sonra kendisi de

[803] Kara İbrahim Paşa azlinden sonra İstanbul'da Üsküdar'daki Bayrdu paşa Yalısında oturtuldu; az sonra hacca gitmek istedi ve müsaadesini aldı de düşmanları "Çok para sahibidir; Anadolu'ya geçer geçmez Abaza Has Paşa gibi isyan bayrağını açar, şimdiden para ile kendisine maiyyet yazry diye pâdişâhı şüpheye düşürdüler. Bunun üzerine Sultan Mehmed, kendis bir hatt-ı hümâyun göndererek sefer ianesi olarak beşyüz kese akçe istedi; o ildi "Hac için topladığım yetmiş bin altından başka param yoktur, bu nasd iş beni soyar mısınız?" diye gönderilen adamı kovdu. Bunun üzerine malı müsaderesi emrohınarak kapı arasına alınıp tazyik ve işkence ile kırk günde bin beşyüz kese nakdinden başka bir çok nefis eşya ve mücevheratı, beş^j ü okka öd anberi ve sairesi müsadere olunup Kıbrıs'a sürgün edildi. Orada ike:ı sadareti istemek üzere askeri tahrik ettiği duyulduğundan 1098 sonlam 'i637 tjkim) katledilmiştir.

[804] vezir-i âzamların bizzat cepheye gitmek istememeleri hem mesuliyet meşakkati mucip olan büyük bir yükten kurtulmak, hem de bizzat devlet rr bulunarak makamını muhafaza etmek içindi.

[805] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/468-469

îstanbuVa. hareket etti.[806]

Nemçe Cephesi Harekâtı

Budi 'İn Düşmesi

Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem Sarı Süleyman düşmesi Paşa 1097 cemaziyelâhır iptidasında (1686 mart) Belgracfa, vardı; fakat bu sırada Lotheringen kumandasındaki Macar, Hırvat, Alman (Frankonya, Branden-burg, Suab, Saksonya ve Bavyera kuvvetleri) ve hemen bütün Avrupa'nın milletleri şövalyelerinden mürekkep doksan bin kişilik[807] büyük bir kuvvetle gelip 18 haziran 1686 da (1097 recep) üç yandan BudirCi sardıkları gibi Peşte yakasından da burasını dövmeğe başladılar; Süleyman Paşa Budin kalesinin sukutuna ihtimal vermiyerek ağır hareket etti; durumun vehameti kendisine bildirildiği halde ehemmiyet vermedi; sonradan kaleye girmek üzere sevkedilen kuvvetler de bozuldu; iç kale cephenasine isabet eden humbara, otuz altı bin kantar cephaneyi ve kıral sarayiyle kalenin yarısını berhava ederek dört bin muhafız bir anda öldürdü; Budin valisi Ali Paşa şehrin Viyana kapısı tarafında döğüşü-yordu. Nihayet yetmiş sekiz gün muhasaradan sonra 11 şevval 1097 / 2 eylül 1986'da bir pazar günü toprak kuleden kaleye yapılan hücum neticesinde Budin sukut edip vali Abdi Paşa şehit düştü.

Budin, yüz kırk beş sene Osmanlı idaresinde bir eyalet merkezi olarak kalmış olup altı defa muhasara edilmiştir. Burasının zaptı hıristiyanları ne kadar sevindirdi ise müslümanlan da o derece müteessir etmişti[808].

---

[806] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/469-470

[807] Hammer tarihi (Fransızca tercümesi), c. 12, s. 469.

[808] Budin'in sukutunda ganimet arayanlar arasında Polonyalı meşhur âlim Marsigli de vardı. Avusturya ordusunda Türklere karşı harp etmiştir. Venedik Elçisi Donado ile İstanbul'a gelen Marsigli burada Türk âlimleriyle münase-batta bulunmuştu. Viyana Muhasara si'nd a esir edilerek siperlerde hizmet görmüş ve dokuz ay sonra serbest bırakılmıştır. Osmanlı devletinin askerî teşkilâtına dair, UEtat Militaire de VEmpire Ottoman isimli eserini yazmış olup 1733 de Amsterdam'da basılmıştır. Bu eser ordumuzun değerli erkânından 1934'de Yarbay bulunan Bay Nazmi tarafından Türkçeye çevrilerek Askerî matbaada basılmıştır. Marsigli 1730'da ölmüştür.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/470-471

Mühim Kalelerîn Elden Çıkması

Düşman kuvvetlerini tutan Budin'in düşmesi bu kuvvetleri serbest bıraktı; serdar-ı ekrem Eşek tarafına döndü; bir kısım kale ve palangalar ya düşman tarafından işgal ediliyor veya bizzat Osmanlılar tarafından boşaltılıp yıktırılıyordu; Avusturya orduları artık müteaddit cephelerden Macaristan içlerine dalmıştı. Serdar-ı ekrem Segedin kalesi tarafına kuvvet gönderdiyse de gönderdiği kuvvetler mağlûp olduğundan yirmi sekiz gün muhasaradan sonra Segedin düştü; daha sonra Şemontorna, Peçevi (Peçuy), Kapoşvar ve Şikloş mühim kaleleri elden çıktı. Kışın gelmesi sebebiyle ordu Eseften kalkarak Belgrad'a geldi. ErdeVe tâbi Marmaroş mıntıkasına gelen Avusturya kumandanı Osmanlı ordusunun fena durumundan istifade ederek bir takım vaidlerle Erdel kalelerini işgal ederek içerisine Avusturya kuvvetleri koydu.[809]

Mohaç Ve Ya Şikloş Mağlubiyeti

1098 H. / 1687 M. senesi Avusturya cephesindeki Osmanlı ordusu olayları bir facia şeklini aldı. Bu sene baharında serdar-ı ekrem Sarı Süleyman Paşa Belgrad'da, eyaletlerden gelecek kuvvetleri beklediği sırada Avusturya kuvvetlerinin Eşek kalesini muhasara ettikleri haber alındı; derhal o tarafa gidilerek düşman mağlûp edilip takip olundu ve düşmanın geçen sene zaptettiği Şikloş kalesini boşaltarak Budin taraflarına çekildiği haber alınarak ileri hareket olundu ve Şikloş Önlerinde Prens Şarl kumandasındaki Avusturya ordusiyle karşılaşıldı; bazı muvaffakiyetler elde edildi. Fakat vezir-i âzam'm orduyu zapt ve rapttaki hatası sebebiyle bu başarılar kahkarî bir mağlûbiyetle neticelendi. Anadolu kolundaki muvaffakiyet sizlik bütün orduya sirayet etti; ordugâh terk edilerek Eşek taraflarına kadar kaçıldı; defterhâne ve ordu hazinesi düşmana kaldı; serdar-ı ekrem Eşek kalesine asker koyup kendisi Peter-Vardayn'a geldi. Bu sırada Eğri kalesinden feryadcı gelip zahire istiyordu; fakat yollar düşman elinde olduğundan zahire göndermeğe imkân yoktu; ancak ordu ile gidilirse belki bir yardım yapılabilirdi; bunun üzerine askerin muhalefetine

[809] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/471

mâni olmak için hileye başvuruldu; güya onbeş saatlik yerde düşman olduğu söylenerek Cafer Paşa seraskerliğiyle EğrVye asker ve mühimmat göndermek istendi; fakat bu tedbir duyulduğundan "On konak yere bu kuvvet ve zahire nasıl gider?" diye o tarafa gitmeğe memur edilen Serçeşme Yeğen Osman Paşa'nm teşvikiyle muhalefet edilip ordugâha dönüldü.[810]

Düşman Karşısında Ordunun İsyanı

Daha aşağıda Anadolu ahvali kısmında görüleceği üzere şakaveti afvolunarak kendisine paşalık verilip orduya gelen Yeğen Osman Paşa ile isyanı tertip edenlerden ve silâhdar bölüğü efradından Amasyalı Küçük Mehmed, askerin maaşı verilmediği bahanesiyle kapıkulu ocaklarını Vezir-i âzam Süleyman Paşa aleyhine ayaklandırarak serdarın otağı üzerine yürüdüler. Bunu haber alan vezir-i âzam hemen sancağ-ı şerifi beraberine alıp ikinci defa yeniçeri ağası olan Bekrî Mustafa Paşa ve defterdarla beraber Tuna nehri yoluyla Belgrad'a kaçtı. Yeğen Osman Paşa serdarın otağında bir meclis aktederek âsi reisi olan Küçük Mehmed'in işaretiyle isyanı tertip edenler Köprülü damadı Vezir Siyavüş Paşa'ya gidip "Seni vezir-i âzam ettik" diye zorla ata bindirip Süleyman Paşa'nın otağına getirerek vezir-i âzam ve serdarlığını ilân ettiler ve aralarında birbirlerine fenalık etmiyeceklerine dair sözleşip ve Avcı Sultan Mehmed'in hal'ini kararlaştırıp cepheyi boş bırakıp İstanbul'a hareket ettiler (1098 zilkade iptidası / 1687 eylül).

Ordudan kaçan Süleyman Paşa İstanbul'a, gelerek, sadaret kaymakamı Recep Paşa vasıtasiyle mühr-i hümâyunu pâdişâha takdim etti; IV. Mehmed, mühr-i hümâyunu askerin vezir-i âzam yaptıkları Siyavüş Paşa'ya gönderip Belgrad'tan ileri gelinmiyerek cephenin boş bırakılmamasını emrettiyse de dinlenmedi ve İstanbul'a doğru yola çıkıldı.

Düşman, ordunun isyanından istifade ile Eşek, Varadin, Sirem taraflarını zapt ve Belgrad'a yakın Zemiin veya Zemon taraflarını kolayca elde etti. Biz, Avusturya cephesi harekâtım burada keserek harbin başlangıcından itibaren Lehistan ve Venedik cepheleri

[810] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/471-472

harekâtım, bu müddet zarfında iç durumu tetkik ettikten sonra muharebenin ikinci safhasına avdet edeceğiz[811]

Lehistan Cephasi

Lehlilerin Durumu

Lehistan kiralı Jan Sobyeski'nin[812] İmparator durumu Leopold'e yardımiyle kazanılan Viyana muharebesi Avusturya için büyük bir kazanç olduysa da zaferi elde eden imparator, kendisine bu büyük muvaffakiyeti temin eden Lehistan kiralına lâyık olduğu ehemmiyeti vermemiş ve onu âdeta istiskal etmişti; bundan sonra Lehliler Osmanlı hududu üzerinde açtıkları cephede mücadele etmişlerdir.

Eski Boğdan beyi İs tef an, Lehlilerin yanına kaçtıktan sonra onlarla birlikte hudutta faaliyette bulunmakta idi; Viyana bozgunundan sonra İstefan bu faaliyetini arttırıp, hattâ bir aralık Boğdan voyvodası Duka Bey'i bastırarak esir edip götürmüş olduğundan onun yerine îstanbuVda. bulunan sabık Boğdan voyvodası Dimitraş tayin olunup gönderilmişti.

Lehlilerin Kamaniçe ve Boğdan taraflarında taarruza geçtikleri sırada Özi (Silistre) valisi ve Babadağı muhafızı olarak o cephede Köprülü-oğlu Fazıl Mustafa Paşa bulunmakta idi; hükümet Fazıl Mustafa Paşa'nm ihtimal âlim olmasından dolayı dünya adamı olmadığı mütaleasiyle yerine Lehistan cephesi serdarı olarak Sarı Süleyman Paşa'yı tayin edip göndermiş ve Köprülü-oğlunu da kubbe veziri yani sandalyasız nazır olarak Edirne'ye davet edilmişti.

Sarı Süleyman Paşa vazifesine başladıktan sonra kuvvetli bir Leh ordusunun hududa geldiğinden bahis ile acele yardım istemişti; halbuki hükümet asıl orduyu Avusturya cephesine sevk-«atigi için elde derhal hazır yardımcı kuvvet yoktu; bunun için Haseki Sultan kethüdası Gümrükçü Hüseyin Ağa'ya vezirlik verilip ÇorZu'dan Tuna sahiline varıncaya kadar harbe muktedir olanları toplayıp Süleyman Paşa'nm yanına götürmesi emro-lundu; aynı zamanda Lehistan elçisi

[811] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/472-473

[812] İn Kız Ilalııan demekle maruf Sobieski mülûkkab Yuvanis nâm Ulı kınılı" (Silâlular tarihi, e. 2, s. 127).

Proski vasıtasiyle Lehistan kiralına sulh teklif etti.[813]

Sobveski'nin Taarruzu

Filhakika 1095 senesi ramazanında (1684 ağustos) kıral Sobyeski seksen bin kişilik bir kuvvetle merkezi olan KrakovVden çıkarak Kamaniçe üzerine gelmişti; plânı mucibince burasını aldıktan sonra Buğdan'ı işgal edecekti; Hotin kalesi karşısına gelen Sobyeski kale tarafına geçmek için otuz bin kişi ayırıp bunları köprü kurmağa memur jetmiş, fakat nehir taşkın olduğundan temel tutturamayıp bu köprü yapılıncaya kadar sekiz bin kadar Barabaş Kazağını muhafız tayin eylemişti.

Bu sırada ikinci defa Kırım hanlığına tayin edilen Selim Giray Han yüz bin kişilik bir kuvvetle sefere çıkıp Lehistan cephesi serdarı Sarı Süleyman Paşa ile Turla yani Dinyestr nehri kenarında buluşmağı kararlaştırdıklarından her ikisi de o tarafa hareket etmişti.

Selim Giray, büyük oğlu ve kalgayı Devlet Giray Sul-tan'a otuz bin kadar kuvvet verip Hotin Önündeki köprüyü muhafaza etmekte olan Barabaş Kazakları üzerine yolladı; Devlet Giray Sultan bunlara baskın yapıp yakalayarak hemen hepsini kılıçtan geçirdi.[814]

Kırım Hanı'nin Askerine Hitbesi

Dinyeper nehri kenarına gelindiği zaman Selim G«ay bir yüksek yere çıkıp bütün Tatar kuvvetlerini etrafına toplayarak heyecanlı ve yüksek sesle :

— "Dinimize za'f gelmekle her taraftan üzerimize din düşmanları galebe eyledi; Kerbelâ günüdür; bu cengi ne Al-i Osman ve ne de benim için edin. Ölünceye kadar din uğruna çalışıp din düşmanına arka vermiyelim ve kıyamete kadar iyi adla anılalım" deyip attan inerek secdeye vardığı zaman Tatar askeri titreşip bağırarak düşmandan yüz çevirmeyip şehit oluncaya kadar döğü-şeceklerine and içtikten sonra Hotin önüne geldiler.[815]

---

[813] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/473-474
[814] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/474
[815] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/474

Sobyeskı'nın Mağlûbiyeti

Beri taraftan Lehistan cephesi serdarı Süleyman Paşa, maiyyeti kuvvetleriyle Jsofeçr dan Atırta/ yakasına geçip yürürken askere bakmayıp bir gün evvel yetişmesi hakkında Kırım hanından mektup abnca süratle hareket edip Turla kenarında Selim Giray'la buluştu. Han ve Osmanlı kuvvetlerinin geldiğini haber alan Sobyeski taarruza cesaret edemiyerek kuvvetlerini tedricî surette geri çekiyorsa da her taraftan Osmanlı ve Tatar askerleri tarafından sıkiştırıldığından epi zayiata uğruyordu; Sobyeski bir iş başara-madan çekilmiş olduğundan Süleyman Paşa Babadağı kışlağına ve Kırım hanı. .da yerine döndüler; bu cephe olayları tafsilâ-tiyle pâdişâha bildirildi (27 zilkade 1095 / 5 kasım 1684). Bu muvaffakiyetten memnun olan IV. Mehmed, Selim Giray ile Süleyman Paşa'ya ve maiyyetlerine hiTat, kibç ve atiyye gönderdi.[816]

Lehlilerin Tekrar Taarruzları

Lehistan kiralı kendisine ait otuzbin askerden başka Litvanya kuvvetleri, Boğdan eşkıyası Özi kazağı, on bin İsveç ve on bin Avusturya askeri olmak üzere seksen üç bin kişilik büyük bir kuvveti Başhatman Ziboytorski'nin kumandasına verip Buğdan'a, doğru taarruza geçtiği haber alınınca yine Kırım hanı ve Sarı Süleyman Paşa kuvvetleri birleşerek hareket edildi. Bu kuvvetler Pomaveski boğazından geçip Boğdan tarafına Pirut nehri kenarına konmuşlardı. Kırım hanı ile serdar, ordugâhı geride Çuçura mevkiinde bırakarak üç günlük yiyecek ile süvari kuvvetlerini alarak düşmanın üzerine yürüdüler; sabahtan ikindi zamanına kadar harp oldu; düşman siperlerinden çıkamadığı gibi avdet için geçecekleri boğaz da kapatılmıştı; geriden getirilen toplarla düşman ordugâhı dövüldü; nihayet döğüşe döğüşe epice hırpalanan düşman çekilmeğe mecbur oldu. Lehistan içerilerine akın yapıldı; bu muvaffakiyet de 1096 senesi zilhicce ayında (1685 kasım) Edirne'de bulunan padişaha bildirildi. Yine aynı sene sonunda Lehistan serdarı Sarı Süleyman Paşa Edirne'ye davet olunarak yerine

[816] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/475

vekâleten Niğebolu mutasarrıfı Ahmed Paşa'yı bırakıp gitti. Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa üç aydan beri nikristen yatmakta olduğundan ona vekâleten sadaret kaymakamı tayin olunup Özi valiliği ve Lehistan cephesi kumandanlığı da Bozoklu Mustafa Paşa'ya verildi.[817]

Lehlilerin Kamaniçe Üzerine Yürümeleri

1098 senesi ramazanında (1687 temmuzu) Lehis-Kamauiçe Üzerine tan kiralı Jan S oby eski'ıiin büyük oğlu Yakob yürümeleri Sobyeskî kumandasındaki altmış bin kişilik Leh kuvvetinin kendi üzerine geldiğini haber alan Kamaniçe muhafızı Boşnak Hüseyin Paşa, keyfiyeti serdar Bozoklu Mustafa Paşa'ya bildirdi; serdarın yanında kâfi kuvvet olmadığından hazırlığa başladı. Fakat bu sırada da düşman gelip Kamaniçe'yi muhasara edip kaleyi dövmeğe başladı. Bundan başka bir kısım Leh kuvvetleri Yaş şehrini işgal eylediler; Lehliler muhasara esnasında zahireden sıkıntı çekiyorlardı; .Bucak'taki Tatarların buğday anbarlarını elde etmek için Pirut nehrim geçip o tarafa gittilerse de tatarlar her tarafı ateşe verdiklerinden Leh ordusu muharebe etmeden külliyetli telefat verdiği için Pirut u tekrar geçerek geri döndü.

Bu sırada Kırım hanının göndermiş olduğu on bin kişili kuvvet imdada yetişti; bunlar gelince Lehliler Kamaniçe'yi muhasaradan vazgeçip bütün ağırlıklarını alıp, süratle çekildiler. Bu suretle Lehistan kiralı birinci emeli olan Kamaniçe'yi alamadı (24 şevval 1098 / 2 eylül 1687).[818]

Venedik Cephesi

Avusturya Venedik İttifakı

İmparator Leopold'ün Osmanlılara karşı kendişine müttefik aradığı sırada bilhassa Papanın mükerrer teşviki üzerine nihayet Venedikliler de imparatorla uyuşmuşlardı; bununla beraber cumhuriyet birden bire meydana çıkmayarak işi Viyana muhasa-

[817] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/475
[818] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/476

rasının sonuna bırakmak suretiyle ihtiyatlı hareket etmişti. Linz şehrinde bulunan imparatorun gönderdiği iki murahhas 25 nisan 1684'de Venedik Doji Jüstinyani ile mukaddes ittifakı akd eyledi.[819]

Bozuşmanın Zahiri Sebebi

Cumhuriyet, Girifin elden çıkmasından sebebi büyük bir kayıba uğramış, Akdeniz deki muhım bir üsten mahrum kalmıştı;Viyana muhasarasının muvaffak olmaması Venediklilere fırsat vererek imparatorla anlaşmalarına vesile olduğu gibi Venedik tüccarlarına ait bazı kalyonlardaki eşyanın vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'mn emriyle müsaderesi ve onların da bilmukabele Venedik'te bulunan bin kadar müslüman tüccara aynı muameleyi yapmaları ve bazılarını öldürmeleri iki taraf arasında harbe sebep oldu[820].

Venediklilerin Kara Ve Denizden Taarruzları

Venedik cumhuriyeti kendi donanmasından başka fcaica ve"de^den Po,pa, Floransa, Malta, Ceneviz ve İspanya'dan taarruzları da gemiler tedarik edip yüz parça gemi ile taarruza geçti; cumhuriyet donanmasının umum kumandanlığı Kondiye müdafii Françesko Morozini'ye verilmişti; Osmanlı hükümeti buna karşı sahil ve adaların muhafazası için mümkün mertebe tedbir aldı (1095 H. / 1684 M.). Venedikliler deniz cephesinde yerli Rumların yardımlariyle Ayamav$a adasını işgal ettiler; Mora'nın işgali için birinci adım olan Ayamavra'nın elden çıkması üzerine Osmanlı hükümeti Boğaz muhafızı Şahin Mustafa Paşa'yı serdar tayin ederek Mora'ya gönderdi. Bayram namazından istifade ile Venedik donanmasından iki kalyon ve üç firkatenin LimnVyi işgal için yaptığı harekât kendilerine ağır kayıp verdirilerek tardolundu. Yine bu yıl içinde papaslarm

[819] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/4765

[820]Venedik Elçisi Kap eli o Avusturya muharebesinden üç buçuk ay sonra Budin'in Dük Loteringen tarafından muhasarası gününe tesadüf eden 15 temmuz 1684'de sadaret kaymakamına gelerek cumhuriyetin Osmanlı devletine harp îlân ettiğini bildirmiş ve onu müteakip saç ve sakalım kestirerek Ceneviz elçisi ile beraber bir Sakız kayığına binerek kaçmışlardı. Venedik ile ilk çarpışma Dalmaçyd'da başladı. Burada bulunan ve evvelce Osmanlıların tebeası olan Morlah'ın yardımîyle Venedikliler bazı kazançlar elde ettikleri gibi aynı zamanda Güney Mora'daki Manya ve Epir sahilinde Himara'hlar da metbûlan aleyhine ayaklandırmışlardı.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/476-477

teşvikiyle Mora, Yanya ve Yenişehir hıristiyanları isyan edip Venediklilerle birleşip faaliyete geçtiler; bunlar Preveze kalesini karadan ve denizden sararak Mora seraskeri Şahin Mustafa Paşa'nın yaptığı yardımın muvaffak olamaması üzerine Preveze düşmana teslim oldu. Azledilen Şahin Paşa'nın yerine Vezirlikle Edirne bostancıbaşısı Karayılan Ispanakçı İsmail Ağa tayin edildi (1684 sonları). ismail Paşa ile Şahin Mustafa Paşa'nın araları iyi olmadığından düşman karşısında bir fenalığa sebep olurlar diye 1096 saferinde (1685 ocak) İsmail Paşa Sakız adası muhafızlığına tayin olunup Sakız muhafızı vezir Halil Paşa da Mora seraskeri oldu.[821]

Bosna Ve Dalmaçya Durumu

Venedikliler taarruzlarını Bosna, mora ve adalar olmak üzere üç cepheden yapıyorlardı. Bu cümleden olarak 1096 H. 1685 M. iptidalarında1' tâosna «^lerbeğisi olan Fındık Mustafa Paşa tarafından getÖt ha-herde Bosna hududundaki Sign (Sin) kalesi üzerine gelen'i^irmi biri'kişilik \ enedik, Hırvat, Uskok vesaireden mürekkep düşman kuvvetleri Çetine nehri kenarında yedi bin kişilik Osmanlı kuvveti tarafından bozguna uğratılıp bir kısmının kati ve iki bin kişinin de esir edildiği bildirilmiştir. Bundan başka Venedikliler yirmi bin kişilik bir kuvvetle Adriyatik denizi sahilinde Osmanlılara ait olan Katar o kalesi üzerine gelerek karaya asker çıkarmışlarsa da îşhodra sancak beyi Süleyman Bey on bin kişilik bir kuvvetle iki koldan bunlara baskın yaparak sekiz binini kati etmiş, kurtulanlardan bir kısmı gemilerine ve bîr kısmı da dağlara kaçmışlardır (1096 H. / 1685 M.). Bu hizmetine mukabil Süleyman Bey beylerbeği rütbesiyle iki tuğlu paşalığa terfi ettirilmiştir. Yine bu zat; âsi Arnavutları devlete itaat ettirip, Nove, Ülkün, Bar (Anti-vari) taraflarını Venedik taarruzundan muhafaza eylemiş ve aynı zamanda îstavigrod kalesini zapteylemeğe muvaffak olmuştur. 1687 nisan (1098 cemaziyelâhır)'da Venedik kumandanı Kartaro, Karnaro^ Sin kalelerini zaptetti; buralarını istirdat için on iki bin kişilik bir kuvvetle Bosna valisi ile Hersek sancak beyi çahşmışlarsa da muvaffak olamamışlardır. Yine bu Venedik kumandanı 1098 zilhicce / 30 Eylül 1687'de Daîmaçya'ıin şeddi Kastelnova'yı işgal

[821] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/477

eyledi.[822]

Moradaki Durum

1096 cemaziyelâhirmda (1685 mayıs) elli bin kadar Venedikli, Karadağlı, Hırvat ve âsi Hıristiyan Arnavutlarmdan mürekkep bir Venedik kuvveti kendi donanmalariyle beraber, Papa, Floransa, Malta, Ceneviz ve İspanya'dan aldıkları cem'an ikiyüz yirmi parça gemi ile Venedik amiralinin kumandasında olarak Ayamavra adasına geldiler: ilk plânları İnebahtı (Lepanto) körfezine girip Gördös boğazını elde etmekti; bunun için iptida körfezin sularını yoklamak istedilerse de Mora valisi Siyavüş Paşa tarafından Rumeli kasti-linden atılan toplarla menedildiler; o sırada Mora sahillerinde Palamut yüklemeğe gelmiş olan iki Fransız kalyonunun Venedikliler tarafından zapt edildiğini haber alan Balyabadra Fransisi konsolosu hemen Ayamavra adasına giderek kalyonları kurtardı ve avdetinde düşmanın Mora'ya taarruz edeceğim haber verdi. Venedik donanmasının ne tarafa saldıracağı bilinmiyordu; Venedik Amirali Morozini Manyamdan yani güneyden Mora'nm işgaline başlamak istedi; fakat Manyahların bir casusu gelip 1685 temmuzunda îsmail Paşa'nm onbin kişilik bir kuvvetle Manya'ya. baskın yapıp köylerini yakarak rehin makamında kadın ve çocuklarım alıp götürmüş olduğunu söylediğinden amiral plânını değiştirdi ve içeriden yardım gelinceye kadar Koron ve Mudon kale lerinin zaptına karar verdi; evvelâ Mudon önüne geldilerse de top ateşiyle karşılaşıp bir kaç gemi battıktan sonra Koron önüne de-mirlediler. Derhal karaya on bin kadar asker çıkaran düşman amiraji, Koron'u hem deniz ve hem karadan muhasara ederek dövmeğe başladılar (1096 recep iptidası / 7 ağustos 1685). Vaziyeti haber alan Mora seraskeri Halil Paşa dört bin kadar kuvvetle yardıma geldiyse de muharebede şehit düşüp yerine tayin edilen Siyavüş Paşa da kaleyi kurtarmak üzere Venedik kuvvetlerine yaptığı taarruzda o da şehit olmuştur; bunun üzerine Mora seraskerliği kaptan-ı derya olup o sırada donanma ile Ana-polVye gelmiş olan padişahın damadı musahip Mustafa Paşa'ya verilmiştir.

yeni Mora seraskeri Koron Önüne gelince Osmanlı kuvvet lerinin fena

[822] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/478

durumunu görüp hayrette kalarak Şahin Mustafa Paşa'ya "Bu nasıl muhasaradır?" diye sormuş, o da "Beş defadır yardım istedimse de dinletemedim" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Musahip Mustafa Paşa acıklı vaziyeti, kuvvetin azdan az olup düşmanın ise çok kuvvetli olduğunu ve mühimmat ihtiyacını bildirdi. Fakat yardım gelmeden evvel düşmamn bir baskını neticesinde üç ay muhasaradan sonra Koron kalesi düştü ve içindekiler tamamen öldürüldü.[823]

Mora'nın Elden Çıkması

Amiral Morozini bundan sonra Zarnata yakınında karaya çıkardığı kuvvetle Mora seraskeri Musahip Mustafa Paşa ile yaptığı muharebede galebe çaldığından Zarnata ve Kalamata kalelerini zapteyledi; bundan sonra Korfo adasına dönen Venedik donanması amirali gelecek sene de Mora seferini uygun görüp Navarin üzerine yürümeğe karar verdi. 1097 recep / 1682 haziranında Venedik donanması yetmiş kalyon, elli çektiri ve kırk firkate ile Eski Navarin (Zonchio) önüne gelmiş olduğundan kale müdafaa etmeden teslim olmuş ve sonra Sefer Paşa tarafından müdafaa edilen Yeni Navarin ise on yedi gün mukavemet edip sekiz on bin kişilik kuvvetle yardıma gelen îsmail Paşa'nın General Königsmark tarafından mağlûp edilmesi üzerine orası da teslim oldu; kalenin teslim olduğu gece iç kaledeki barut ateş aldığından Sefer Paşa bir kısım askerle beraber berhava oldu; bundan sonra Königsmark karadan Mudon üzerine yürüyüp on dört gün sonra 7 temmuz 1686'da (1097 şaban) orası da düştü.

Bu suretle Venedikliler Güney Mora'da mühim limanları elde etmeğe"foaşladılar; bu arada yirmi gün muhasaradan sonra Mora'nrn doğusunda mühim bir liman olan Anapoli kalesi, muhafızın ihaneti neticesi olarak düştü. Buranın kumandanı deniz ümerasından Rum Hasan Paşa olup kaleyi Venediklilere teslim ederek kendisi de eski dinine döndü (1097 ramazan / 1686 ağustos). Bu suretle 1686 sonlarına kadar Amiral Morozini ile General Königs-mark tarafından Zarnata, Kalamata, Koron, Mudon, Anapoli ve Arkadya kaleleri elden çıktı.

Mora'ya. ikinci defa Ispanakçı ismail Paşa tayin edildiyse de

[823] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/478-479

başarısızlığı sebebiyle tekrar azlolunarak 1098 iptidasında (1686 aralık) Divrikli Mehmed Paşa getirilmişti; halkı hemen tamamen Rum ve katolik olan Mora yarımadasında vaziyeti muhafaza edecek kuvvet olmamasından dolayı serasker değiştirmekle bir iş görülemiyordu.[824]

Orta Yunanistandaki Durum

Mora'da başlayan çözüntü oranın işgalinden sonra istanbuldakı durum devam etti[825]. Venedikliklerin Balyabarda'yı da işgal etmeleri üzerine serasker Divrikli Mehmed Paşa üç bin kadar mevcudiyle 29 ramazan 1098 de (1687 ağustos) Atina'ya geldi. Morozini, hizmetine mükâfat olarak 1687 senesinde şövalye rütbesiyle taltif edilmişti. Amiral evvelâ Mora'nın kuzeyindeki Patras'a. çıkarak burasını işgal ettikten sonra Mora'-nın kapısı olan Korent elde edildi; bunları müteakip Yunanistan işgaline başlandı; evvelâ înebahtı ve arkasından Mezestre (Mizistre) ile diğer bazı mevki ve kaleler teslim oldular. Serasker Melımed Paşa, Teb (îstefe)'ye çekilmişti; Atina, General Königsmark tarafından muhasara ediliyordu. Atina'yı kurtarmağa gelen serasker muvaffak olamadı; bu muhasara esnasında Venedik orud-sundan atılan bir gülle Panteon1daki barut mahzenine tesadüf ettiğinden buranın en güzel kısmı yıkıldı; nihayet 25 eylül 1687'de (1098 zilhicce) Atina Venediklilerin eline geçti. Bu vaziyet karşısında Osmanlı donanması Venedik ve yardımcılarına mukabele edememekle beraber mümkün mertebe yakın sahillerini muhafaza edebilmekte idi.[826]

1684 — 1687 SENELERİ ARASINDAKİ DURUM

Cephelerin Vaziyeti

Vezir-i âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'mn katli üzerine serdar-ı ekremliğe, onun yerini tutacak kudrette idarî ve askerî inzibatı temin

[824] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/479-480
[825] Venedikliler Mbra'yı işgal ettikten sonra burasını Romanya, Lakonya, Mezonya ve Ahaiya adlariyle dört sancağa ayırdılar; bunlardan Romanya'nın merkezi Anapoli, Lakonya'nın Malvazya, Mezonya'nm Navarin ve Ahaiya'nın da Patras idi
[826] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/480-481

edebilecek bir kumandan gelmedi; bunun için ordu nizamı yavaş yavaş bozulmağa başlamış, muharebenin uzaması ve aynı zamanda mağlûbiyetlerin devamı bunu arttırmıştı. Padişah genç olupjıenüz kırk dört ve kırk beş yaşlarında bulunuyrosa da ifrat derecede av merakı sebebiyle Edirne taraflarından ve îstranca ormanlarından ayrılmıyor, ordularının başında bulunmuyordu.

Üç cephedeki muharebenin bir elden idaresi için vezir-i âzamlar devlet merkezinde bulunup üç tarafa serdar göndermek suretiyle savaşları idare etmek istiyorlar; fakat mevkilerini muhafaza için kendilerine rakip saydıkları değerli vezirleri birer bahane ile azl ve kati etmeği de ihmal etmiyorlardı.

Avusturya cephesindeki mağlûbiyet birbirini takip ederken Venedikliler de bilhassa Mora'da mühim başarılar elde ediyorlardı; yalnız Lehistan cephesi Kırım Hanı Selim Giray'm, Leh cephesi kumandanına büyük mikyasta yardımı sayesinde iyice müdafaa olunabiliyor ve düşmanın, taarruzları kendisine ağır kayıplar verdirilerek tardolunuyordu.[827]

Anadolu Ahvali

Muharebeler sebebiyle eyaletlerden gelen kuvvetlaerin cephelerde kalmaları, şehir ve kasabaları tenhalaştırmış olduğundan yavaş yavaş vilâyetlerde başlayan asayişsizlik muharebenin devamından ötürü git-tikçe artmağa başlamıştı; asker kaçaklarının şakavetleri de Anadolu durumunu zorlaştırmıştı. Bundan dolayı hükümet düşmana karşı sevk edeceği kuvvetlerin bir kısmım bunların üzerine göndermeğe mecbur olmuştu.

Viyana bozgunluğundan sonra Anadolu'da Akkaş, Kara Mahmud, Yadigâr-oğlu ve Bölükbaşı Yeğen Osman adlarındaki elebaşılar, sekban ve levend kuvvetleriyle Sivas'tan Bolu'ya kadar olan yerlerde faaliyete geçerek köy ve kasabaları soymağa başlamışlardı; bu şakiler üzerine evvelâ Teftişçi Ali Paşa ve onu müteakip Ömer Paşa tayin edilmişlerse de bir iş görememişler ve bu hal eşkıyanın cüretini arttırmıştı. Bundan dolayı Canik mutasarrıfı olup sefere memur edilen Vezir Cafer Paşa'nın cepheye gitmesinden vazgeçilerek eşkıyayı

[827] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/482

tenkile memur edÜdi (1097 H. / 1686 M.). Cafer Paşa, eşkıya üzerine gitmeğe hazırlandığı sırac . kendisine ağır bir hatt-ı hümayun geldi; padişah bunda :

— "Memur olduğun türedi eşkıyası üzerine neye varmayıp avrat gibi gezip durursun. Ya varup haklarından gel, veya başını (sen kendi başını) rikâb-ı hümâyunuma gönder" demişti[828]. Bun üzerine Cafer Paşa yerini öğrenmiş olduğu Yadigâr -oğlu'n Şebinkarahisar civarındaki Koyluhisar'da bastırıp kendisiyle beraber yirmi sekiz arkadaşının başını keserek îstanbuVa gönd misti; daha sonra Bitlis hanı da Akkaş adındaki eşkıya reisi yakalayıp başını keserek hükümete göndermişti[829]. Cafer Paşa bundan sonra Yadigâroğlu adamlarını takip ederek yakaladığını ya öldürdü veya ÎstanbuVa gönderdi Eşkıyanın şiddetle takip edildiğini gören Bölükbaşı Yeğe_ Osman[830] eşkıyalıkta tutunamıyacağını görünce hükümet kuvvet lerine delahet ederek Anadolu'dan asker şevkine memur Teftişçi Halil Paşa bölükbaşı oldu ve sonra 1098 H. /1687 M. de iki tuğ ile Afyonkarahisar mutasarrıflığı verilip beşyüz adam ile sefere gelmesi emrolundu; Yeğen Osman Paşa bir müddet sonra dört bin kişi ile Rumeli tarafına geçirildi ve arzusu üzerine sancağına ilâveten kendisine serçeşme^lık[831] de verildi; bu suretle büyük bir tehlike teşkil eden Yeğen Osman Paşa'nın Rumeli'ye geçirilmesiyle Anadolu bunun ve maiyetindeki sekban ve levendlerin fenalıklarından kurtulmuştu[832].

Pâdişâhın Vaziyeti

Bütün devlet idaresini Köprülülere bırakarak vaziyeti yirmi beş seneden fazla bir zaman Viyana bozgunluğuna kadar vaktini rahat

[828] Silâhdar tarihi, c. 2, s. 241.
[829] Bu Akkaş'ın başı gelip, görmesi için pâdişâha gönderildiği zaman müverrih Fındıkhh Mehmed Efendi hükümdarın yanında bulunmakta imiş. Müverrih, bunun sağ kaşı beyaz, uzun saçlı bir şahıs olduğunu yazmaktadır (c 2, s. 243).
[830] Yeğen Osman 1096 H. / 1685 M. de Ungurus yani Macaristan serdarı olan Melek ibrahim Paşa'nın bölükbaşısı idi. Seferden firar ile Anadolu yakasına geçip Yadigâr-oğlu ile beraber şekavet yapıyordu.
[831] Serçesine; sekban ve levendlerin en büyük zabiti olup tımarlı sipahilerin alaybeğileri ve hattâ sancakbeyi derecesinde idi. Serçeşmenin maiyyetinde tü-fekçibaşı ve ondan aşağıda gönüllü zabiti vardı.
[832] Anadolu'nun kurtulduğu bu levend ve sekban zorbaları bu vak*ada ordunun içine sokularak inhilâle sebep olmuş ve bu yüzden memleket, harp mühimmatı ve saire itibariyle hudutsuz zarar görmüştür.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/482-484

geçirerek avcılıkla meşgul olan IV. Sultan Mehmed, Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın katlinden sonra o ayarda bir hükümet başkanı bulamadığından dolayı sıkışık bir durumda kaldı. Fakat bu felâket senelerinde olsun itiyadı olan avcılığı bırakarak idareyi bizzat ele abp ordularının başında bulunmamakta ısrar etti.

Padişahın bu hali dedikoduyu ve halkın kendisinden yüz çevirnaesini mucip oluyordu. Her tarafta alenî olarak şikâyetler başlamıştı. Halk, asker ve ulema tarafından :

— "Memleket elden gitti, avdan nice bir feragat etmez ve halktan utanmazsa Allah'tan da mı korkmaz? Bu daha ne kadar sürecek? Kırk yıldır avlandı, reayaya zulmetmeden gayri ne' fayda gördü ? Bu çekilen şeyler hep şikâr fezahati değil mi ?" gibi sözlerle Sultan Mehmed muaheze ediliyor ve bu tarzdaki sözler her yerde korkmadan söyleniliyordu.

Bir gün Avcı Sultan Mehmed, Hacı Evhad tekkesi şeyhi Hacı Hüseyin Efendi'yi avlanmak üzere Davudpaşa^da bulunduğu sırada va'z için Davutpaşa camime davet ettiyse de Hüseyin Efendi:

— "Vaz isteyen İstanbul'a gelip diğerleri gibi camide meclisimizde hazır olurlar; buraya gelsünler, benim söyleyeceğim, avdan vazgeç, gelip tahtında otur, ibadet ve taata meşgul ol; vilâyetler harap oldu, ibadullahı gör gözet demekten ibarettir" sözleriyle padişahın gönderdiği adamı geri çevirdi; pâdişâh bu sözlere kırıldı. Bunun üzerine hem Bayramiyye tarikatı şeyhlerinden ve hem salâtîn camileri kürsü şeyhlerinden Himmet-zâde Abdullah Efendi'vi davet etti; Himmet-zâde daveti reddetmiyerek Davud-paşa'yo. gitti; camide pek acı sözlerle halkı hüngür hüngür ağlatacak bir va'zda bulundu ezcümle :

— "Ummet-i Muhammed, devlet sahipsiz kaldı, şehir ve kaleler düşman eline düşüp cami ve mescitler kilise oldu, fiilinizi değiştirin, günahınıza tevbe edin; şimdiden sonra bize lâzım olan gözümüz yaşından çimen bitinceye kadar başımızı yerden kaldırmamaktır" dedikten sonra pâdişâha tariz ile :

— "Nedir bu inip binme, bu hay huy ve nefs-i emmarenize uymalar? Nice bir gaflet uykusunda yatursunuz? Gerçi pâdişahl ava gide gelmiştir, ancak şimdi zamanı değil; her zamanın bir icabı var" dedi; fakat bu sözler padişahın kulağına girmediği gibi şeyh efendi vaiz

ederken o binip ava gitti ve ava gittiği yerlerin camilerinde va'z edilmesini menetti. Padişahın bu kayıtsızlığı herkesi müteessir ettiğinden ulema şeyhülislâma gidip :

— "Pâdişâh hazretleri niçin cumaya ve duaya gelmez ? Ye-dekçilikten bozma bir serhoş sefihi[833] kaymakam edip devleti sipariş etmiş; kendü havây-ı nefsine tâbi avında ve kuşunda; vilâyet harap olduğuna bakmayıp umur-ı müslimîni görmez oldu ve işte din ve devlet bu hallere girdi; eğer pâdişâh ise şikârdan el çekip tahtında otursun ve ibadullahın hizmetini görsün; şikâra gittiğine ve duaya gelmediğine rızamız yoktur" diye şikâyet ettiler.

Keyfiyet Şeyhülislâm Ali Efendi tarafından sadaret kaymakamı vasıtasiyle arzedildiği sırada, bu işte bazı ocak ağalarının da eli olduğu söylendiğinden Sultan Mehmed korkarak pazar günü ava gitmeyip pazartesi Valide camiine (şimdiki Yeni cami) gelerek muzafferiyet duasına icabet etti.

Bu sırada Rumelinin en mühim hudut kalesi olup bir buçul asırdan beri eyalet merkezi olan Budin'in düşmesi haberi gelince halk birbirine girdi; pâdişâh vaziyetin görüşülmesi için şeyhülislâmı davet ettise de Ali Efendi:

— "Bizim gelmemize ulemanın müsaadesi yoktur; emirler ne ise bildirsinler" diye haber gönderdi. Bu hal Sultan Menin e d'in bütün memlekette nüfuz ve itibarının ne kadar kırık v€ halkın kendisine ne derece küskün olduğunu gösteriyordu.

Pâdişâhın davetine icabet etmiyen şeyhülislâm azlolunarak yerine Rumeli kazaskeri Ankaralı Mehmed Efendi getirildi. Yeni şeyhülislâm umumî efkârın pâdişâha karşı hoşnutsuzluğunu bildiğinden Sultan Mehmed'e :

— "Pâdişâhım lütfedip bir kaç gün şikârdan el çekip ya Yenisaray'a veyahut yalıların birini teşrif buyurup şu dedikodu basılsın, yine zevkinizde olun; şikârdan el çekmeyip burada oldukça halkın söylentisi eksik olmaz, hususiyle hudut işleri böyle olduğundan halkın kalbi kırıktır, bir yaramaz meydana çıkacak olursa ona uymağa (yâni isyana) fırsat bekliyorlar, sonra defi müşkül olur, dilediklerini

[833] Bu tarihte sadaret kaymakamı, Vezir-i âzam Sarı Süleyman Paşa' mn yetiştirmesi Hersek sancağının Aydonat kazasında doğma Recep Paşa idi. Efendisi Süleyman Paşa bu tarihlerde cephede bulunuyordu. Zâlim, ayyaş bir adam idi.

yaparlar" diye nasihat yollu pâdişâhın hal'edilmesi ihtimalini söyliyerek sözleriyle hükümdara tesir yaptı. Bu doğru sözleri dinleyen Avcı Mehmed:

— "Şikârdan vazgeçtim, inşallah bir kaç güne kadar Tersaneye geçerim" diye cevap verdi; filhakika 1098 zilkadesinin onikinci günü (19 eylül 1637) D avutpaşa" dan tersane bahçesindeki köşke nakletti; bir ay kadar ava gitmemek için sabredebildi; geceleri uyku uyumaz oldu; bu halini devlet ricaline bildirdi; haline acınarak Davutpaşa* dan öte geçmemek şartiyle ava çıkmasına müsaade edildi.[834]

Bu Senelerdeki Malî Durum

Savaşın üç cephede devamı dış hazinede (Maliye hazinesinde) para bırakmadığı gibi iç hazinede (Enderun hazinesi) de para kalmamıştı; bundan dolayı kapıkulu ocaklarının maaşı muntazam verilmediğinden dört kist yani bir senelik maaşları birikmişti, bunun için 1098 H. / 1637 M. senesinde imdad-ı seferiyye nâmiyle yardım olarak Osmanlı memleketleri dahilindeki şehir ve kasabaların zengin ve tüccarlarından ve devlet memuriyetinde bulunanlardan para tedarikine karar verilerek her tarafa fermanlar gönderildi.

Bu hesaba göre İstanbul'dan bin beşyüz, Bursa'dan ikiyüz, Mısır'dan üçyüz elli, Bağdad ve Basra'dan yüzellişer kese alınacaktı; vali olan vezir ve beylcrbeğiler de haslarına göre birer miktar para vereceklerdi; bundan başka sultanların paşmaklık haslarının yarısı da hazineye alınacaktı.

Bu para yardımı ihtiyacından dolayı IV. Mehmed sadaret kaymakamına îiatt-ı hümâyun gönderip şeyhülislâmdan başlayarak aşağı payede olan müderrislere kadar ulema sınıfından imdadiyye ismiyle iane istenmesini emretti; fakat almasını bilip vermesini istemiyen bu sınıf derhal gürültüye başladılar ve Rumeli kazaskeri Deli Hâmid Efendi'yi önlerine katarak sadaret kaymakamının yanına gittiler; paşa bunlara :

— "Padişahımız her birünüzün vus'at-i haline göre yardım lep eder, ne dersiniz?" deyince sözbaşılan olan Hâmid Efendi:

— "Kırk yıldır padişahlık edip havây-ı nefsine uyup beyt-ül-mal-i

[834] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/484-486

müslimîni manasız olarak kasırlara, âJî binalara sarfedeceğine bugünleri fikredip imsak etmek gerek idi, biz bir alay fıkarayız; arpalık olarak verdikleri kaza ölmiyecek kadar bile ihtiyacımıza yetişmez, nerede bulup verelim? IstanbuPda bu kadar hizmet ehli faizciler var, onlardan alın; bu âne değin ulemaya bu teklif olmamıştır. Artık kitaplarımızı ateşe yakmak iktiza eyledi" gibi sözlerle işlerine gelmeyen harp ianesini kabul edemiyeceklerini söyledi.[835]

Bu sözlerinden ötürü Hâmid Efendi Kıbrıs^ a. sürgün edildi ise de ulemadan yardım istenmesi hakkındaki hatt-ı hümâyun geri alındı; fakat ihtiyaca mebni şehirdeki zenginlerin mâlî vüs'at-lerine göre verdikleri paradan epi bir yekûn hasıl oldu. Sultanların hasları da tamamen hazineye alındı; padişah kendi kızı Hatice Sultan'a ayda bin kuruş tahsis edip diğer sultanlara da saray kilerinden tayın bağladı; bu arada pâdişâhın zevcesi Haseki Sultan da kendi haslarından bir miktarını hazineye terk etti.

Bir sene sonra II. Süleyman'ın cülusunu müteakip askerin beş kist maaşını kapatmak ve cülus bahşişi verilmek için dış ve iç hazinelerde para yoktu; bundan dolayı iç hazine ile saray kilerinde ne kadar altın, gümüş eşya, kılıç, gaddare varsa alınarak eritilip sekiz yüz okka gümüş ve yüz elli okka altından darphanede para kestirildi; fakat bu miktar yetmediğinden has ahır hazinesinden (raht hazinesinden) bir o kadar daha altın ve gümüş eşya çıkartılarak para darp olundu; lâkin bu da kâfi gelmedi; ilkbaharda sefer için külliyetli paraya lüzum olmasına mebni zenginlerden evvelâ yumuşaklıkla ve vermek istemeyenlerden de zorla para alındı [836] Yine cülus bahşişine yardım olmak üzere Basra eyaleti vezirlikle hazine kethüdası Ahmed Ağa'ya verilip kendisinden tûğ-ı hümâyun caizesi olarak kırk beş kese akçe alınmıştı[837]. Malî durum o kadar fena idi ki Yeğen Osman Paş a ile Ru-melVye geçmek üzere İstanbul'a, gelmiş olan Samca ve sekbanlar, peşin altışar aylık ulufe ve yüzer kuruş bahşiş verilirse sefere gideriz dedikleri için ne ise topluca beherine sekizer kuruş verilmek üzere uyuşulup padişah da bunu kabul etmiş ise de mecmuu üç-yüzyirmi bin kuruş tuttuğundan

[835] Sadaret kaymakamı huzurunda fakirliğinden bahseden Hâmid Efendi sürgün edildikten bir müddet sonra vefat ettiğinden evinde üçyüz seksen kese kuruş bulunup elli keseyi oğullarına terk edilerek üst tarafı hazineye alındı {Zübdeuül-vekayi, vrk. 116 ve Silâhdar tarihi, c. 2, s. 272).

[836] Silâhdar, bu imdadiyye vergisini "Belây-ı saîyâne der ecnâs-ı muhtelife" başlığı altında kaydediyor (c. 2, s. 306).

[837] Zübdet-ül-vekayi, vrk. 137 b.

hazinede bu para bulunmadığı için Bedestende mevcut yetim malinden cebren üçyüz kese altın alınarak vasilere birer miktar rehin verilip bundan başka cami ve mescit paralarıyle üst tarafı ikmal olunarak tekmil edilmişti. Dalıa sonra Rumeli'deki bir kısım yerler ile Mora ve bazı mahallerin istilâya uğraması sebebiyle nıukataat, nezl, cizye ve avarız vergilerinin tahsilleri mümkün olmadığından başka Anadolu'daki âsayişsizlik ve darlık sebebiyle bir çok köy halkı dağılıp bu hal de vergilerin tahsilini azalttığından bütçe muvazenesi alt üst olmuştu. Nihayet parasızlığa bir çare olarak her bir okka halis bakırdan sekiz yüz mangır kesilip iki mangırın bir akçeye geçmesi kararlaştırıldı ve IslanbuPda Tavşantaşı'nda. yaptırılan darphânede bu suretle hayli mangır kesildi (1099 şevval / 1688 ağustos). Bu suretle mangır para itibar görüp sürülürken bu rağbetten daha fazla istifade edilmek zihniyeti ile bir kaç ay sonra mangırın bir akçeye alınıp verilmesi hakkında ferman çıkar çıkmaz mangır derhal itibardan düştü[838] ve daha sonraları ise rayicini tamamen kaybedip onunu bir akçeye alıp veren olmadı ve nihayet 1103 iptidalarında kaldırıldı[839].

SALTANAT TEBEDDÜLÜ VE İSTANBUL AHVALİ

Ocaklıların İsyanı

Siyavüş Paşa'mn Sadareti

Avusturya cephesi kısmının, sonunda gösterildiği üzere kapıkulu ocakları yaradın de isyan etmiş ve vezir-i âzam sancağ-ı şerifi alıp defterdar ve yeniçeri ağası paşalarla birlikte bir Tuna şaykasiyle ve nehir yoluyla kaçmıştı; bunun üzerine asker orduda bulunan Köprülü damadı Siyavüş Paşa'yı vezir-i âzam yaparak düşman karşısında cepheyi bırakıp aralarındaki karar mucibince Sultan Meh-med'i hal'

[838] Zübdet-ül-vekayi, vrk. 151 ve 155 b.

[839] Bakır sikkenin gördüğü rağbetten daha ziyade istifade eylemek, toptan bir akçeye alınup verilmesi bakırın itibarına halel getirerek itibardan düşmüş, herkes altın ve gümüş parasını saklayarak bakırın kıymeti kalmamış, es'ar yükselip ,_,.hire gelmemeğe başlamıştı. Bunun üzerine bakırın kaldırılması arz olu-M-ırak yaldız altını dörtyüz akçeye ve Şerifi ve Macar altınları üçyüz altmış ak-'eye ve guruş yüz altmış akçeye ve para dörder akçeye olmak üzere karar veril-,vr bahir para kesilmesi 36 safer 1103'den itibaren kaldırılmıştır. Bu hususa dair i-lhıı suwti (tskiidarî Vakayinamesinde vardır (Topkapı sarayı kütüphanesi

etmek üzere İstanbul'a, hareket etmişlerdi. Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Süleyman Paşa den kaçarak Belgrad'a. gelince yeniçeri ağası Bekrî Mustafa Paşa'yı orada bırakıp kendisi defterdar Mustafa Paşa ile beraber 1098 zilkadesinin sekizinde (15 eylül 1686) İstanbul civarına gelip gizlice sadaret kaymakamı Recep Paşa ile görüşüp ona sancağ-ı şerif ile sadaret mührünü teslim ile vaki hali bildirmiş ve alevlenmiş ateştir, Önünde olanı yakıp geliyor diyerek Kuruçeşme'ye yakın olan yalısında gizlenmişti. IV. Mehmed, Süleyman Paşa'mn geldiğini duydu; getirdiği mühr-i hümâyunu bir çevirme hareketiyle Recep Paşa kendisi abp vezir-i âzam olmak istedi; bunun için iptida Siyavüş Paşa'ya serdarlık menşuriyle hıl'at ve kılıç gönderip Belgrad'dan. ileri gelmemelerini emretti[840].

Hatt-ı hümâyunu havi ferman ile murassa kılıç ve kürkü almiş olan Siyavüş Paşa hatt-i hümâyunu umum muvacehesinde okutup îstanbuVdan gönderilen sancağ-ı şerifi de almış ise de ocaklar halkı :

— "Bu hatt-ı hümâyunu gönderen adamın mutlak padişahlığım istemeziz; bunda kışlamayıp şer' ile davamızı görmeğe İstanbul'a varmayınca bir mahalde dizginimizi çekmeziz" diyerek Belgrad'du kalmıyacaklarını söylediler (16 zilkade / 22 eylül); bunun üzerine Siyavüş Paşa bazı kalelere asker koyup kumandan tayin ettikten sonra Anadolu beylerbeğisi Hazinedar Hasan Paşa'yı Esek'ten, Belgrad'a getirip vezirlik ile serdar tayin eyliyerek yanına bir miktar kapıkulu askeri bırakıp Niş'e geldiği sırada pâdişâhın kendisine göndermiş olduğu sadaret mühriyle hatt^ı hümâyunu aldı. Burada bulunduğu sırada yeniçerilerin ısrariyle azlolunan yeniçeri ağası Betrî Mustafa Paşa'yı Boğaz-hisar (Çanakkale) muhafızlığına gönderip yerine kul kethüdası Cadı Yusuf Ağa'yı yeniçeri ağası tayin eyledi ve tstanbuVa doğm hareket etti.[841]

IV. Mehmedın Hal'i İçin Askerin Ve Ulemanın İttifakları

[840] Sadaret Kaymakamı Recep Paşa, Ocaklıların isyanı ve istanbul'a gelmek istemelerinin pâdişâhın kardeşi Şehzade Süleyman'ı hükümdar yapmak olduğunu anlayarak onlardan evvel davranıp Sultan Mehmed'in oğlu Mustafa'yı pâdişâh yapmalarını Şeyhülislâm Ankaralı Mehmed Efendi'ye teklif eylemiş ise de kabul ettirememiş ve sonra sekbanbaşı ya da aynı teklifi yapmış, fakat o da muvafakat etmediği gibi meseleyi pâdişâha bildirmiş ve bunun üzerine IV. Mehmed, Recep Paşa'mn yakalanıp kapı arasına hapsini emreylemiştir (Zübdet-ül-vekayU vrk. 125 b).

[841] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/489-490

Siyavüş Paşa daha Varadin'de bulunurken kul IV. Mehmcd'in için askerin ağalan (ocak ağalan) lisanından şeyhülislâm re ulemanın Ankaravî Mehmed Efendi'ye gizlice mektup ittifakları gönderip: — "Din ve iman ve ırz ve namus gidip düşmanlar arasında bednam olduk; madem bu pâdişâh tahtındadır, askerde gönül birliği olmayıp bir iş vücut bulmaz; umumun ihtiyariyle cümlenin önüne düşüp şer ile davamız görmeğe tstanbuVa. azimetten murad ancak pâdişâhın hal'ine ve ortanca biraderi Şehzade Süleyman Han'ın cülusuna müttefikan karar verildiğini" bildirmişti.

Bunun üzerine şeyhülislâm, gizlice ulemayı davet edip gelen kâğıdı gösterip mütalealarım sordu; onlar da:

—"Bu padişahtan biz de emin değiliz; ulemayı ayak altına alıp bir alay liyakatsiz adamları ileri çekti; havasına düştü, nasihat kabul etmez oldu: bunun hal'i bizim de muradımızdır; fakat gelmekte olan orâzil istanbul'a, gelince edepsizce hareket etmeyeceklerine söz nrlerse biz de onlara yardım ederiz" diye cevap verdiler; ordu cevapta ulemanın teklifi kabul olunarak iki taraf anlaştı. Sivavuş Paşü'nm yalnız unvanı vezir-i âzam olup kendisinin asker üzerinde hiç bir hüküm ve nüfuzu yoktu; söz' ayağa düşmüştü. Niş'te bulunduğu sırada defterdar Seyyid Mustafa Paşa ile birinci ve ikinci tezkirecileri ve defter emini Hüseyin Efendi'yi vezir-i âzamin kendi çadırına hücum ile öldürmüşlerdi; işte vezir-i âzam bu söz anlamaz güruh ile İstanbul*a. geliyordu.[842]

Sarı Süleyman Pasa'nın Îdamı Ve Padişahın Fena Durumu

Sabık Vezir-i âzam Boşnak Süleyman Paşa istanbul'a gelip saklanmıştı; bir müddet sonra ve pâdişâhın pâdişâh bostancıbaşıyı gönderip Süleyman Pa-fena durumu şa ile sadaret kaymakamı Recep Pasa'nın ikisinin birden kapı arasında hapsedilmelerini emretmişti; fakat Recep Paşa tevkife gelen bostancıb aşıyı aldatıp[843] paşa

[842] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/490-491

[843] 'Zilkadenin otuzuncu salı günü (7 ekim 1687) Padişah hazretleri Bos-tancıbaşı Midillili Mustafa Ağa'yı Tersane bahçesine getirtip Sadr-ı esbak Süleyman Paşa, Kaymakam Recep Paşa yanındadır ikisini de kaldın kapı arasına hapsetmeğe hatt-ı şerif verdi ve Recep Paşa'yı Beylik Sarayd (Paşakapısı - Bâb-ı âlî) bulup "Senin ile Süleyman Paşa hakkında ferma: var kapı arasına buyurun, dedi ve Süleyman Paşa "bunda yok emir hünkârımın" diyerek binek taşına inmişken "Siz bunda biraz tevakkuf edin içeride baz muktazî hatt-ı şerifler var; bir miktar akçe ile yanıma alayım" dedi; bostancıbaş gaflet edip bu tezvir

kapısının (Bâbıâlînm) arka kapısından kaçmış ise de Süleyman Paşa yalısından alınıp kapı arasına hapsolunarak hemen boğulduktan sonra başı, İstanbul'a gelmekte olan askere gönderildi; padişah bu vesile ile yolladığı hatt-ı hümâyununda :

"Bu hatt-ı şerifim her ne mahalde vasıl olursa anda kışlayıp matlubunuz üzere beş kist ulufe ve gönderdiğiniz defter mucibince elde edilenler ölü ve diri size yollanır, hattâ ciğer köşem Mustafa'yı da isterseniz müsaade olunur" diyerek Edirne'den ileri gelmemelerini emretti ve Yeğen Osman Paşa'ya da ayrıca bir hatt-ı hümâyun yollayıp bu hususlaki müzaheretini isteyerek kendisine bin altın göndermekle beraber kızı Hatice Sultan'ı vereceğini de vaid eyledi[844].

Siyavüş Paşa'ya gelen hatt-ı hümâyun ocak ağaları ve zorba elebaşıları huziuryle okundu; zorbalar :

— "Evvelâ kullarım diyen kimdür? Şimdi zahirde bizim pâdişâhımız yoktur, millet kaydında olmayıp memleketi bu hale koyup gece gündüz köpeklerle (av köpekleriyle) sohbet edip dağda gezen adam nasıl padişah olur ? Bundan sonra sözü nafiz ve hükmü câri değildir; İstanbul'a, varıldıkta pâdişâhımız bellüdür, İstanbul*a. şer ile dava görmeğe gideriz, Edirne'de dahî kışlamak ihtimalimiz yoktur[845]" diyerek vezir-i âzamin yanından ayrıldılar.[846]

Fazıl Mustafa Paşanın Kaymakamlığı

Sadaret kaymakamı firarî Recep Paşa'nın yerine Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu Boğaz kamhği muhafızı Fazıl Mustafa Paşa tayin edilerek acele İstanbul*a çağrıldığı gibi boğaz muhafızlığına da Bekrî Mustafa Paşa gönderilmişti; Fazıl Mustafa Paşa, vezir-i âzamin kayın biraderi olduğu için pâdişâh vaziyetini kurtarır ümidiyle kendisini acele davet etmişti; Silivri'den sandalla İstanbul'a, gelen sadaret kaymakamım pâdişâh alay köşkünde kabul etti ve kendisine :

— "Sana ettiğim cevirlere göre memur olduğun hizmette kusur etmedin, berhudar ol; baban ve kardeşin sadaretinde rahat

---

ile elinden kurtuldu ve hareminde tebdil-i câme edip gizi kapıdan çıkıp firar eyledi ve Topkapısı'ndan çıkıp saklandı (Silâhdar tarihi c. 2, s. 283).

[844] Silâhdar tarihi, c. 2, s. 284.

[845] Silâhdar tarihi, c. 2, s. 285.

[846] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/491-492

olmuştum; sen dahî şu alevlenmiş ateşin itfasına çare görmek gereksin, duam seninle beraberdir" yollu mütalea ile ondan bir yardım bekliyordu[847]. Halbuki bu sel önüne geleni yıkacak ve hızını alıncaya kadar durmayacak bir âfet idi; askeri idare edenlerin padişah hakkındaki gayzları işin vehametini gösteriyordu. Bundan başka Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın katlinden sonra Köprülü ailesi ve onlara mensup olanlar istiskal görmüşlerdi; padişah bile sözleriyle Fazıl Mustafa Paşa'ya yaptığı eziyetleri itiraf ediyordu; o da hükümdara düşmandı[848]. Bu sırada Çatal' ca'da yakalanan sabık Kaymakam Recep Paşa kapı arasına hapsedilip daha sonra Siyavüş Paşa'nın İstanbul'a. gelmesinden bir kaç gün sonra boğuldu.[849]

IV. Mehmed'in Avcılığa Tövbe Etmesi

Sultan Mehmed askerin fikrini ve kendisinin nalc edileceğini haber almamıştı; hattâ vezır-ı tövbe etmesi azama mühr-i hümâyunu götürmüş olan Silâhtar Morali Hasan Ağa[850]avdet ettikten sonra ocakların ne için geldiklerini sormuş ve o da bildiği halde kendisini padişahlıkta istemediklerini söylememişti[851]. IV. Mehmed, ava fazla iptilâsmdan dolayı yeniçerilerin kendisine küskün olduklarım tahmin eyliyordu; bunun için ileri gelen söz sahibi ocak ağalarına altınlar gönderip bu isyan hareketini hafifçe geçirmek istiyordu.

Padişah artık büsbütün Yenisaray'a (Topkapı sarayına) nakledip avcılıktan tamamen el çekerek tevbe etmiş, av tazılarım elden çıkarmış, tayinatlarmı kesmiş ve yattıkları yerleri yıktır-mıştı. Kendi şahsı için yüz at alıkoyan padişah, mütebaki iç oğlanı atlarından ve hizmetkâr bineklerinden bin kadar atı ucuz fiyatla at pazarında sattırdığı gibi beş yüzünü de atsız olan Kapıkulu süvarisine verdi; sarayın iç ve dış masraflarını azaltarak harem-i hümâyundan beşyüz

---

[847] Siiâhdar tarihi, c. 2, s. 284.

[848] "Şehzade Süleyman'ın, ordunun îstanbuVa girmesinden evvel cülus ettirilmesi tekarrür etti; şeyhülislâm hasta olmakla cülus işi sadaret kayma-knmı Küprülüizâde Fazıl Mustafa Paşa'ya kaldı; ol dahi bazı ehl-i garaz v.,üpra Hân n;fetıgiylc gah hasların ve gâh tuğların alıp berzahlara atılmakla p.t lifjıhlaıı ıiifte türlü cevr görüp incinmiş idi; fırsatı ganimet bilip ittifakta ve«d i I Mu" (Silâhdar tarihi, c. 2, s. 286).

[849] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/492

[850] Bu Morali Hasan Ağa 1115 H. / 1703 M. de vezir-i âzam olan Enişte Hasan Paşa'dır.

[851] Silâhdar tarihi, c. 2, s. 284.

kadar cariyeyi dışarı çıkarttırdı[852]. Pâdişâh bu hareketleriyle Kapıkulu ocaklarının kendisine karşı olan gayızlarıru önlemek istiyordu. Fakat iş işten geçmişti.[853]

IV. Mehmcd'in Ümidsiz Durumu

Siyavüş Paşa, Pâdişah'm gönderdiği son hatt-ı hümâyuna uyarak Edirne'de kışlamak ister gibi göründü; fakat el altından da îstanbuVa harekette ısrar etmeleri için ocaklı zorba başlarını ve bu arada Ebüsseyf oğlu Ahmed, Küçük Mehmed, Deli Pîrî, Tekeli Ağa gibi sipah ve silâhdar bölükleri kethüda yerlerini ve yeniçerilerden Fetvacı Hüseyin Çavuş ile Hacı Ali Ağa'yı tahrik eyliyerek ÎstanbuVa gitme kararı aldı ve pâdişâha da:

-"İradeleri üzere Edirne'de kışlamağa ittifak olunmuşken kul taifesi otağımı basıp bunda kışlamazız ve ulufelerimizi İstanbul'da alıp şer' ile davamızı anda görürüz ve illâ otağını başına yıkarız" diye cebren tuğları kaldırdılar ve Yeğen Paşa kulunuz her ne kadar men'e çalıştı ise de çare edemeyip kıtale şurû olunmakla ol tarafa azimet ile fitne defedildi diye bir arîze takdim etti. Filhakika Yeğen Osman Paşa pâdişâhtan aldığı altınlar mukabilinde İstanbul'a, gidilmesini önlemek istemişse de muvaffak olamamış ve ocaklılarla aralarında kanlı bir hâdise çıkması güçlükle önlenmişti; bundan başka ocak ağaları, ordunun Silivri'ye vardığı sırada Pâdişâhın kardeşi Şehzade Süleyman'ın cülusunu kararlaştırdılar.[854]

IV. Mehmed Oğlu Mustafa'nın Cülusunu İstiyor

Vezir-i âzam Siyavüş Paşa, ordunun Edirne'de oğlu Mustafa'- kalmayıp İstanbul'a gelmek üzere yola çıktığı mn cülusunu hakkındaki arızayı sadaret kaymakamı veriyor alıp okuyunca "Netice malûm oldu" diyerek 29 zilhiccede (6 kasım 1689) fetva emini ile, vezir-i azama aşağıdaki ağır ve ümidsiz hatt-ı hümâyunu gönderdi[855]:

Sen ki vezir-i âzam Siyavüş Paşasın, Cümle ocak ağaları ve ihtiyar

[852] Silâhdar tarihû c. 2, s. 287.
[853] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/493
[854] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/493-494
[855] Sİlâhdar tarihî, c. 2, s. 291.

kullarıma selâm ve dua ederim; üç defadır hatt-ı şerif gönderdim, Belgrad ile Edirne arasını kışla tayin ettim; muradınız her ne yüzden ise gerek ulufe ve gerek gönderdiğiniz defterde mastûr-ül-esâmi olan devlet hainlerini tutup irsalini va'd eyledim; asla mültefit olmayıp hatt-ı şerifime itaat ve inkıyat etmediğinizden fikriniz belli oldu; muradınız beni tahttan indirmek ise oğlum Mustafa size Allah emaneti olsun, yerime geçirip beni kendi halime koyasız ve Küçük Ahmed (Üçüncü Ahmed) dahî size Allah emaneti eyledim; hak celle ve ala hazretlerinin bir ismi de kahhardır; dilerim Allahtan ki cümleniz kahr olasız.

Bu hatt-ı hümâyun Silivri'de vezir-i azama verildi; oc ağalan ve işi idare eden zorbaların huzûriyle okundu; ehemmiyet vermediler ve bizimle gidersiniz diye hatt-ı hümâyunu götüren fetva eminini alıkoydular.[856]

İkinci Süleyman'ın Cülusu Ve İstanbul Ahvâli

1099 muharreminin iptidasında (7 kasım 1687) vezir-i âzam Silivri'de ocak ağalariyle görüşerek ertesi günü IV. Mehmed'in haPiyle kardeşi İkinci Süleyman'ın cülusuna karar verip umum ağzından yazılan mahzarı sadaret kaymakamı Fazıl Mustafa Paşa'ya yolladılar.O da şeyhülislâm ile kazaskerleri, devlet eıkânı ve ulemayı davet edip görüşerek ittifak ettiler. Ertesi günü pek erken saatte Fazıl Mustafa Paşa ile Nişancı İsmail Paşa, Şeyhülislâm Debbağ-zâde Mehmed Efendi[857] ve kazaskerler ile sair bazı ulema, sekbanbaşı ve yeniçerilerin îstan-buVda bulunan koruculari ve tekaüdleıi Ayasofyd'da. toplanıp içlerinden haseki Mustafa Ağa'yı kapı ağası Hacı İbrahim Ağa'ya yollayıp Şehzade Süleyman'ın cülusu için olan ittifakı bildirdiler. Bunun üzerine kapı ağası, sarayın Enderun efradını :

— "Feth-i şerîf okunacak, kimse dışarı çıkmasın" diye odalarına doldurup ortalığı tenh al aştır diktan sonra hazine kethüdasını davet ederek:

— "Ayak divanı var, tahtı hazırla" dedikten sonra Dar-üs-saâde ağası

[856] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/494-495

[857] Şeyhülislâm Ankaralı Mehmed Efendi 1098 zilkadesinin yirmi altısında yani hal'den otuz heş, otuz altı gün evvel vefat edip yerine Debbağ-zâde Mehmed Efendi şeyhülislâm olmuştu.

ile Silâhdar Morali Hasan Ağa'yı davet edip vaziyeti anlatarak Sultan İbrahim'in ikinci şehzadesi olan Sü1eyman'ı kafesten (oturmağa mecbur ol duğu yerden) alarak getirmelerini söyledi[858].

Şehzade Süleymanın Acıklı Hali

Dâr-üs-saâde ağası Ali Ağa, Şehzade Süleymanın Şimşirlik denilen daireden çıkarmak üzere acıklı hali gitti ve keyfiyeti anlattı; şehzade, öldüreceklerini zannederek çıkmadı; çünkü Sultan Mehmed, erkek çocuğu olduktan sonra saltanatı ona temin için kardeşlerini öldürmek istemişse de validesi Turhan Sultan oğlunun bu hareketini şiddetle Önlemiş olduğundan şehzade Süleyman bu defa bir felâkete uğrayacağını zannetmişti; bunun üzerine kızlar ağası (Dar-üs-saâde ağası) :

— "Benim şevketlû pâdişâhım, korkmayın vallah ve billâh zarar maksadına gelmedim, cümle vezirler ve ulema ve ocaklı kulların sizi pâdişâh edip teşrifinizi bekliyorlar" dedi ise de yine emin olmayıp :

— "izalemiz emrolundu ise söyle, iki rekât namaz kılayım, andan sonra emri yerine getir, çocukluğumdan beri kırk yıldır hapis çekerim, hergün ölmekten ise bir gün evvel Ölmek yeğdir, bir can için ne bu çektiğimiz korku" diye ağlamağa başlamıştı. Ağa tekrar ayağını Öpüp :

— "Estağfurullah hâşâ ki size bir kasd ola, taht kurulmuş, cümle kulların size bakar" deyince yanında bulunan küçük biraderi Şehzade Ahmed (İkinci Sultan Ahmed) de kendisine cesaret vererek :

— "Buyurun, korkman; ağa yalan söylemez" demesi üzerine dışarı çıktı, fakat perişan bir halde olup üzerinde bir şey yoktu; kızlar ağası kendi kürklerinden bir samur erkân kürk getirip arkasındaki kırmızı atlas entari üzerine giydirdi ve arzodasmda başına amâme ve sorguç takıldıktan sonra kanun üzere akağalar (Bab-üs-saâde) haricine konan tahta cülus edip kendisine biy'at olundu (3 muharrem 1099 / 9 kasım 1687); kırk yedi yaşında idi.

Alınan sıkı tertibat üzerine IV. Mehmed'in Dâr-üs-saâde ağası

[858] Sultan İbrahim'in Mehmed, Süleyman, Ahmcd, Murad, Selim, Osman, Cihangir, Bayezid isimlerinde sekiz oğlundan ilk üçü pâdişâh olmuş ve Selim'den maadası babalarının hükümdarlığı zamanında ve Selim ise biraderi devrinde ve 1082 H. / 1681 M. de vefat etmişlerdir.

vasıtasiyle yeni pâdişâhın hatt-ı hümâyununu abncaya kadar hiç bir şeyden haberi olmamıştı[859]. Dar-üs-saâde ağası Ali Ağa kendisine Sultan Süleyman'ın hatt-ı hümâyununu verip "mura-dullah bu imiş buyurun hapishaneye" deyince IV. Mehmed—"Bize kati var mı?" diye sormuş, ağa da hapis emrolundunuz" cevabını vermiştir; bunun üzerine sabık hükümdar iki oğlu Mustafa ve Ahmed'le beraber kardeşi Sultan Süleyman'ın kırk senedir oturduğu Şimşirlik dairesine götürülmüşlerdir.[860]

Kapıkulu Ocaklarının İstanbul'a Gelmesi

Esas vazifelerini bırakarak düşman önünden kaletmek ıçm istanbul a gelmekte olan ocaklar plânlan mucibince arzularına nail olduktan sonra yeni pâdişâhın cülusunu müteakip gelip Çırpıcı Çayırına kondular; vezir-i âzam Siyavüş Paşa, nüfuzu olmayan bir baş idi. Maksadı bir kaç gün oturup maaş verdikten sonra bu derneği dağıtmaktı; halbuki ağalar ve zorbalar tahakkümlerini devam ettirmek istediklerinden onu Çırpıcı Çayırından kaldırıp zorla îstanbuVa. soktular; hattâ saraya yakın olduğu için Paşakapısında oturtmayarak yeniçerilerin Eski Oda-ları'na (Şehzâdebaşı) yakın esbak Vezir-i âzam Kara ibrahim Paşa'nın kendi mülkü olan sarayda oturmağa icbar ettiler. Yeni hükümdar tarafından kabul edilen Siyavüş Paşa'ya bizzat pâdişâh sadaret mührünü vererek bu münasebetle :

"Seni kendime vezir-i âzam ve vehil-i mutlak ettim9 şer^i şerif üzere hareket edip hilafından sakın; Allahın rizasında olalım, kırk yıldır bir karanlık yerde mahpus ve hayattan meyus iken yeniden dünyaya gelip gözüm açtım ve âlemi here ü merc buldum iki eteğimizi belimize çalıp din ve dünyamıza hayırlı olan işlerde bulunup gereği gibi ibadullaha hizmet edelim; eşkıya define (yani bu Ocaklı isyanına) çare görüp dağıtmak gereksin" dedi. ÎstanbuVa giren Ocaklılardan

[859] IV. Mehmed lıal'inin takarrür ettiğini anlayınca yerine geçecek olan biraderi tarafından öldürüleceğini zan ile korkmuş ve yerine oğlu Mustafa'nın hükümdarlığını teklif etmişti. Eğer son defa gönderdiği hatt-ı hümâyunu götüren fetva emini orduda alıkonmayıp İstanbul'a gelmiş olsaydı hayatını muhafaza ümidiyle Dördüncü Mehmed'in kardeşlerini öldürüp saltanatı oğluna bırakmak emr-i vâkiini tatbik etmesi muhtemeldi. O tarihte kapı ağası maiyye-tinde bulunan Silâhdar tarihi müellifi Fındıkhh Mehmed Efendi, Enderun halkının haberi olsaydı "efendileri uğruna Sultan Süleyman'ın kaydım göreceklerini" (öldüreceklerini) yazıyor (c. 2, s. 296).

[860] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/495-496

yeniçeriler odalarına girip sipah zorbaları Sultan Ahmed meydanındaki îbrahimpaşa Sarayı'm işgal ve bunlara mensup bölükler de han ve kervansaraylara yerleştirildi; verilen süz hilâfına bunlar IstanbuVda edepsizliğe başladılar, şehrin asayişi bozuldu : Yeğen Osman Paşa çekindiği için İstanbul'a gitmeyip Çırpıcı Çaym'nda kaldı, Davutpaşa Kış-lası'yle ahırları atlara ve hayvanlara tahsis edildi.[861]

İstanbulda Hükümetsizlik

Ocaklılar iptida kapı arasında mahpus bulunan sabık kaymakam Recep Pasa'yı parçalamak üzere istedilerse de vezir olduğu için zorbalar eline verilmiyerek boğulup cesedi kendilerine bırakıldı. Sonra ulufe bahanesiyle çarşıları yağmalayıp Sultan Ahmed meydanında (Atmeydanı) toplandılar; maaşlariyle beraber cülus bahşişi, terakki, gulâmiyye ve veledeş istediler; hazmede para yoktu; vezir-i âzam ocak ağalariyle zorba basıları kendi sarayına davet ederek vaziyeti anlattı ve yalnız ulufe ile terakki (zamm-ı maaş), gula-[862] verilebileceğini fakat cülus bahşişi verilmeşine malî imkân olmadığını ve cülus bahşişine mukabil bîr miktar zam yapılabileceğini söyledi ve ısrar ederlerse sadaretten çekileceğini beyan etti; toplantıda bulunanlar bunu kabul ettiler. Sipahiler vezir-i azamın teklif ettiği cülus bahşişine bedel beşer akçe terakkilerine birer akçe zammı kabul edip almağa başladılar; fakat yeniçeri zorbalarından Canikli Fetvacı Hüseyin Çavuş ile arkadaşı Burgazlı Hacı Ali yeniçeri ağası Cadı Yusuf Ağa'mn bazı zorbaları öldürdüğünü haber alarak bunu vesile yapıp yeniçeriyi tahrik edip kanun üzere üçer bin akçe cülus bahşişi ve birer akçe terakkimizden vaz geçmeyiz diye toplanıp ağalarını öldürmek istediler; Paşakapısında maaşlarım almakta olan süvarileri de kendilerine uydurdukları gibi cebecileri de ele aldılar; çarşı ve pazarlar kapandı.

Vezir-i âzam, söz verdikleri halde tekrar ayaklanmala sebebini sordu. Yeniçeri ağasiyle kul kethüdasının aleyhinde söyledikleri gibi— "Köprülü-oğlu Fazıl Mustafa Paşa bize cülus in'amı ve sair verilmesini

[861] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/496-497

[862] Kapıkulu süvarilerinden bir kısmı nöbetle her sene cizye ve sair vergilerin tahsilinde istihdam edilip buna mukabil gulâmiyye ismiyle bir ücret alırlardı. Sonradan bunlara gulâmiyye ismiyle altışar akçe verilmesi kanun oldu.

menedip izalemizi kast etmiş; babası ve karındaşı ceddimizi kırıp ocağımıza incir dikti; ilmiyle âmil değil" dediler; nihayet Fazıl Mustafa Paşa, pâdişâhın şefaatiyle yerinde kalıp yalnız yeniçeri ağası Cadı Yusuf Ağa azl ve tekaüd olarak yerine padişahın silâhtarı Cerrah Mustafa Ağa yeniçeri ağası tayin edildi ve ocaklıyı ayaklandıran Fetvacı Hüseyin, ocak başçavuşu olarak kısa bir müddet için isyan bastırıldı.[863]

Tekrar Ayaklanma

Bu ayaklanma, İstanbul'a geldikleri yirmi üç gün zarfında ocaklıların dördüncü isyanı idi. Bu isyanda da defterdar olmak isteyen Kifrî Ahmed Efendi'nin parmağı vardı; muharremin 28'inci perşenbe günü (4 aralık 1687) bütün ocaklılar bir yere gelip, çarşı ve dükkânlar kapandı, ocakların maaşları verildiği sırada evvelâ defterdarın ve sonra vezir-i azamın saraylarına gidip taşlayarak bunları kaçırdılar; yeniçeriler "Bizim bakiyye bahşişimiz kaldı", sipahiler de "Bizim de bölüklerimiz devr olmadı" ve cebecilerle topçular "Bizim de ulufe ve bahşişlerimiz verilmedi" diyerek feryada başladılar; bu olayları o senelerde bu vakalara şahit olan Fındıklılı Mehmed Halife şöyle anlatıyor :

"Bir mertebe sokaklar izdiham oldu ki vasfolunmaz; şehirde oğlan, avrat, ehl-i ırz dışarı çıkmadan kaldı; alım satım bertaraf olup halk bir derde müptelâ oldu ki mutasavver değildir. Meselâ çarşı pazarda halkı cebren soymağa ve nicelerin Öldürmeğe başladılar; zapt u rapttan kalıp zabitlerin dinlemez ve sözlerin tutmaz, karşı söyleyenlerin öldürür oldular. Meselâ beş, on erzel ellerinde birer testi şarap aralarında birisin bir eşeğe bindirip sairleri etrafını alıp halka karşı şarap içerek çarşı, pazar gezerler ve bir ehl-i ırz adamı tutup cebren iç şu şarabı diye teklif ederlerdi. Hangi birisin yazalım âlem haraba varıp here ü merc oldu hasıl-ı kelâm eşkıyaydı asker vezir-i âzam sarayına dolup nâra vurdular; defterdar bu kadar gündür ulufe ve bahşişimizi tahsil edip vermedi istemeziz diye bağrıştılar. Meğer bu fitneye bâis Kifrî Âhmed Efendi imiş; el altından ocaklıya akçeler verip, beni defterdar edin, üç günedek cümle ulufe ve

[863] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/497-498

bahşişinizi vereyim deyu va'd eylemiş"[864].
Şöyle böyle ocaklının ulufe, başhiş ve terakkileri verildi[865]. Bundan sonra vezir-i âzam ocak ağalariyle zorbabaşıları davet ederek :
— "Bakın ağalar, her ne murad ettiniz ise aldınız; pâdişâhımızın emri bundan sonra cemiyet yapmayıp şehirli' ve yerli askerden başka kimse kalmayıp herkesin vilâyetine gitmesidir" diye hükümdarın iradesini kendilerine bildirdi; hepsi baş üstüne deyip dağıldılar; fakat bu da muvakkat idi.
Bundan sonraki bölümde görüleceği üzere kaldırım kabadayısı olan ocaklılar İstanbul'da, şenaatin envaını yaptıkları sırada önünde durduracak kuvvet bulmayan Avusturya ordusu kaleleri işgal ede ede Belgrad'a doğru pervasızca ilerlemekte idi.[866]

Fazıl Mustafa Paşanın Sürgün Edilmesi

Divanda ikinci vezir bulunan Fazıl Mustafa paşa babasının kölesi ve eniştesi olan Siyavüş kendisine :
Paşa'nm idaredeki aczinden ve zorbaların ortalığa belâ olup sık sık isyan etmelerinden bıkarak[867]
—j- "Bu eşkıyaya niceyedek yüz verirsin; bunları birer takrip ile îstanburdan dağıt, tedriç ile haklarından gel; madem umûr-ı devlet ellerindedir, sana sadarette istiklâl, huzur ve rahat vermezler;* sipah zorbalarının işi âsân, mukaddem yeniçeri eşkıyasını ağalarına kırdır; sen uzaktan seyirci ol" gibi sözlerle eniştesini teşvik etmiş ve o da Yeniçeri Ağası Cerrah Mustafa Ağa'yı Tunus valiliğine nakl île Sekbanbaşı Harputlu Ali Ağa'yı yeniçeri ağalığına getirmişti.
Harputlu Ali Ağa, padişahtan aldığı hatt-ı hümâyun üzerine ocak zorbalarını temizlemeğe başladı ise de maksadı duyulduğundan asıl

[864] Silâhdar tarihi^ c. 2, s. 311.
[865] Yeniçerilerin 70.394 mevcuduna 3977 kese ve 2653 nefer cebeciye 242 kese ve 5084 nefer topçulara 102 kese ve top arabacılarına 13 kese ve süvari ocağına 290 kese akçe cülus bahşişi verilmiş olup cümlesi 4557 kese akçe tutmuştur. Ulufe, terakki vesair bu miktardan hariçtir (Zübdet-ül-vekayi, varak 138b).
[866] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/498-499
[867] "...vezir-i âzam Siyavüş Paşa, Abaza olmakla sâdedil ve sade akıl bir adam idi, ball ü akd elinde olmayıp zimâm-ı hükümet yeniçeri ve sipah zorbaları elinde olup hemen kendu uyuk (ne derlerse onu yapan) mesabesinde idi; menâsıb-ı ilmiyye ve seyfiyye mezburların re'yile tevcih olunduğundan gayri vezir-i sâni Köprülü oğlu vezir Fazıl Mustafa Paşa külli umura müdahale edip cülusa sebep ben oldum deyu vezirliği (sadr-ı âzamliği) ol edip kimseye söz söyletmez oldu. Babam kölesidir deyüp defeat ile *Behey Abaza çok söyleme, şunu buyurun' derdi ve devlete pençe urup sadra geçmek şikriyle âleme fitneler bırakıp balkı birbirine katıp kul beynine tefrika düşürdü.'* (Si-lâhdar tarihi, c. 2, s. 318).

fitnebaşı olan Fetvacı Hüseyin Çavuş ile Hacı Ali ocaklıyı tahrik ile yine bir isyan vücûda getirmişlerdir; bunlar:

— "Köprülü oğlu ile yeniçeri ağasını istemeyiz, sürgün edilsinler; yoksa evlerini basıp kendilerini öldürürüz" diye ayak dirediler ve vezir-i azama :

— "Bunlar bizim aleyhimizedir, seni kandırıyorlar, bütün ocak ağalarının değişmesini isteriz" diye ileri gidip Fazıl Mustafa Paşa'nm Boğazhisaıı'na sürgün edilmesine muvaffak olup yeniçeri ağasının kendilerine bir fenalık yapmıyacağma dair yeminle verdiği söz üzerine onu yine ağalıkta bıraktılar; fakat diğer ocak ağalarını tebdil ettirdiler. Zorba basılar, Köprülü-oğlünun sürgün edilmesiyle ona karşı olan düşmanlıklarım tatmin edemediler; Fetvacı Çavuşu ile

Deli Pîrî Ağa ve Tekeli Ahmed adlarındaki zorbalar Fazıl Mustafa Paşa'nm katli için Şeyhülislâm Debbağ-zâde Meh-med Efendi'den fetva istediler; fakat şeyhülislâm :

—"Cürmü nedir? Padişaha âsî mi oldu? Düşmana kal'a mı verdi? Düşmandan yüz çevirip bozgunluğa mı sebep oldu? Söy-leyinJ Allahın emri ve peygamberin şeriati üzere sizin fetvanız verilmelidir ki, hem padişaha âsî oldunuz ve hem nice bî günâh ümmet-i Muhammedi soyup vilâyeti haraba verdiniz; ben anın hakkında fetva veremem; veren var ise benden izin" deyip hepsini kovdu. Bunun üzerine zorbalar vezir-i azama gidip şeyhülislâmın azlinde ısrar eylediklerinden Debbağ-zâde azlolunarak yerine zorbaların istediklerini nakib-ül-eşraf olan sabık Rumeli kazaskeri Erzurumlu Seyyid Feyzuîlah Efendi tayin edilip[868] vezir-i âzamin ricasiyle Köprülü-oğlu'mm katlinden vaz geçtiler.[869]

Sefere Hareket

Ocak elebaşısı Fetvacı Hüseyin gidişin iyi kararı olmadığını takdir ederek daima tahrik ettiği ocaklının gemi azıya alıp zapt edilemiyecek bir hale geldiğini görünce vezir-i âzami sefere harekete teşvik ederek

[868] Silâhdar tarihinin kaydına göre Feyzuîlah Efendi'nin sâdattan olması sahte idi ve kendisi sihirbazlıkla meşhurdu; hattâ padişah huzurunda şeyhülislâmlık hiTati giydiği sırada padişah hasoda fiaşı*nın kulağına "Bu adam sahirdir yani sihirbazdır" demişti (c. 2, s. 323).

[869] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/500-501

bu "Azgın tayfayı cenkte top ve tüfenge yedirelim" demeğe başladı; fakat sefere hareket için para yoktu; nihayet ocaklıdan birer altun alınmak ve İstanbul ile Edirne ve Bursd'ya. salgın yapılarak para bulmak çareleri kararlaştırılarak emirler gönderildi ve vezir-i âzam da serdar tayin edildi ve ocakların sefere hareketleri için ağır bir hatt-ı hümâyun çıktı; pâdişâh bu hatt-ı hümâyununda şöyle diyordu :

"Siz ki vezir-i âzam ve yeniçeri ve sipah ve cebeci ve topçu kullarımsız; cümlenize selâm, dualar ederim; bu âne gelince payitahtımızda ve Rumeli ve Anadolu'da halkı ateşlere yakıp âlemi haraba verdiniz; bu devlet padişahlığın yoksa size mi sipariş ettiler. Içeru ve taşra mansıblarımda olan ocak ağalarımı istediğiniz gibi tebdil ve tağyir edip gün geçmez cemiyetten şehr-i İstanbul'u ber-bad edip zengini fakir ve fakiri zelil oldu ve bir alay ibadullahın ırzların pâymal ve âleme rüsvây eylediniz; yoksa size dünyada cevap verir yok mu? Ba'delyevm bu fena hallerden el çekip hayır duam alasız ve illâ bedduama uğrarsız; vezir-i âzami serdar ettim; sefere âmâde olup gönül birliği ile din-i mübîn, uğur-ı hümâyun ve hizmet-i ibadullahta bulunasız vesselam"[870].

Bu batt-ı hümâyun okununca hepsi itaat edeceklerini söyle yerek dağıldılar.[871]

Fetvacı Hüseyin'in Katli

Kendi menfaatleri için Ocaklıları tahrik edenler yeniçerilerden Fetvacı Hüseyin Çavuş ile Hacı Ali ve Sipahilerden Deli Pîrî ve Tekel Ahmed isimi erindeki şahıslardı; Ocak ihtiyarları ocağın bu hale gelmesinde bunların âmil olduklarını söyliyecrek yeniçeri ağası Harputlu Ali Ağa'yı, Fetvacı ile Hacı Ali'yi öldürmeğe teşvik edip kendisine yardımda bulunacaklannı yeminlerle vâdet-tiler. Bunun üzerine yeniçeri ağası, sekbanbaşı ve kul kethüdasını da ele alarak bu iki şahsı öldürmeğe karar verdi; fakat casus vası-tasiyle Fetvacı Hüseyin bunu haber alınca o da yeniçeri ağasını öldürmek üzere hareket etti. Bunu da Fetvacı'nın yanında bulunan yeniçeri ağasının casusu duyarak gelip ağaya haber verdi.

---

[870] Silâhdar tarihi, c. 2, s. 324, 325.

[871] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/501-502

Fetvacı Hüseyin daha evvel davranarak büyük bir kalabalıkla ağa kapısına geldi. Yukarı pencereden ne için geldiği sorulunca Belgrad^a gidecek askerin yiyecek masrafını almağa geldiğini söyledi. Bunun üzerine yeniçeri ağası :

— "Benim sözüm senettir, her ne murad edersen makbuldür; cemiyetini dağıt, yukarı yalnız gel" dedi; Fetvacı getirdiği kalabalığı dağıtarak dört çuhadariyle yukarı ağanın yanına çıktı; yeniçeri ağası:— "Benim senden çektiğim nedir?" diyerek maiyye-tine emredip öldürttü ve başını kesip aşağı attırdı ve gelip vaziyeti sadr-ı azama bildirdi; Siyavüş Paşa bundan memnun olmayarak :

— "Allah belânı versin, sana kim dedi? Fetvacıyı öldürmenin şimdi zamanı mı idi? Sefer yaklaştı, ortabğm fitnesi sükûn bulmadan ne vardı bu küstahlığı edecek a zalim diye yeniçeri ağasına çıkıştı ve o da : "Bu işi ocak ihtiyarlarının kararıyle yaptım; olan oldu, giden gelmez" diye diğer zorbaları da temizlemek üzere ferman alıp gitti.

Fetvacı'nm katli çuhadarları tarafından sipah zorbalarına haber verildiği gibi bunlar derhal Âtmeydanı'nda toplanıp yeniçerilere haber gönderip davet ettiler; yeniçeri ağası doğru kışlalara gidip "Pâdişâhımızın fermaniyle Fetvacı Hüseyin katîo-lundu; diğer zorbalar da temizlenecektir, buyurun" demesine kalmadı üzerine kılıç üşürüp parça parça edip kanlı gömleğim Atmey-danı'na sipahilere gönderdiler ve sipahiler Atmeydanı'ndan kalkıp yeniçerilerin yanlarına geldiler.

Yeniçeriler Harputlu'nun katlinden ve evvelâ eski ağaları lan Cerrah Mustafa Paşa'yı zorla yeniçeri ağası yaptırdıktan sonra vezir-i âzamin tehdidi üzerine onunla arası açılarak evinde saklanmış olan zorbabaşı Hacı Ali Ağa, yeniçeri ağasının katlini ve ocaklının cemiyetini haber alır almaz onların yamna koştu. Hacı Ali bunları vezir-i âzam aleyhine tahrik etti[872]. Bunun üzerine ocaklılar :

— "Vezir-i âzam dedikleri Abazayı istemeyiz, hemen silâhlarımızla vezir-i âzam sarayına gidelim" diyerek o tarafa yürüdüler.[873]

---

[872] Evvelce ocak ağalarının değiştirilmesi esnasında vezir-i âzam Siyavüş Pag a bu Hacı Ali'ye : "Gidi mel'un fitne dağarcığı. Bu fesadın mebdei hep sensin, Allah hakkı için şimdi seni katlederim; çık bire mePun.." diye odasından kovmuştu. Bundan sonra Hacı Ali ile Fetvacı'nm arası bozulduğu için Hacı Ali hastalık bahanesiyle evinden çıkmıyordu. Sonra fetvacının ve yeniçeri ağasının katledildiklerini duyunca meydana gelmiş ve o da Siyavüş PaşaMan intikam almak üzere yeniçeri ve sipahiyi sadr-ı âzamin sarayına sev-ketmişti (Silâhdar tariki, c. 2, s. 328).

[873] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/502-503

Siyavüş Paşa'nın Azli

Hay huyla küfürler savurarak önlerine düşen Hacı Ali ile birlikte yürüyen âsiler vezir-i âzam sarayına gelip orayı kuşattıktan sonra içeri girip divanhanesine kadar çıktılar ve kendisine :

— "Seni vezir-i âzalmığa kabul etmeziz, mührü ver" diye ağırmağa başladılar. Az sonra bunlar saraydan dışarı atıbp kapılar kapandı ise de dışarıda naralar atılıp tehditler savrulmağa devam ediliyordu. Siyavüş Paşa'mn yanında bulunan devlet erkâniyle ulema kendisine :

— "Bunların arasından çıkmak kolaydır, saraya gidip san-cağ-ı şerîfi çıkaralım, gailelerini defederiz" dedilerse de o, bu teklifi kabul etmedi ve :

— "Geçen gün huzûr-ı hümâyuna vardığımda pâdişâh hazretleri bana itab edip sen de zorbasın dedi; ben hünkârdan emin değilim, ihtimaldir kendi ayağımla tuzağa düşmek gibidir; memû-lümüz olmayıp zorbalar galebe ederlerse göz göre beni içeride katlederler; Allanın emr-i şerîfi ne ise razıyız ve her ne kaza gelirse burada gelsin" diyerek maiyyetini silâhlandırdı.

Zorbalar dışarıda tüfenkler atıyor: — "Mührü gönder, şimdi sarayı yakacağız" diye bağırışıyorlardı; akşam gemçiş ve kalabalık artmıştı; vezir-i âzam mühTÜ vermek istemiyerek :

— "Beni vezir-i âzamlığa zorla getirdiler, istemiyorlarsa yarın sabah mührü bana veren pâdişâha teslim ederim; Ölürüm, sağ iken onlara mührü teslim etmem, ellerinden geleni yapsınlar" diye Rumeli kazaskeri ve çavuşbaşı ile haber gönderdi.

Bunun üzerine âsiler, "Eğer ölmek istemiyorsa iyilik ile mührü göndersin, yarın pâdişâha arzedip tekaüd mü ister ve mansıb mı ister ne murad ederse şefaat edip alrverelim" sözleriyle çavuş basıyı yolladılar; fakat paşa "Mührü pâdişâha teslim ederim" diye eski sözünde ısrar etti.

Bunun üzerine âsiler bizzat pâdişâha müracaat ederek Özi muhafızı Bozoklu Mustafa Paşa'mn sadaretine ve o gelinceye kadar Nişancı İsmail Paşa'nın vekâlet etmesine dair hatt-ı hümâyun alıp kethüdasiyle kendisine bildirdiler; Siyavüş Paşa da mühr-i hümâyunu şeyhülislâm vasıtasiyle zorbalara yolladı; bunlar mührü görünce

sevinip sadr-ı âzam gelinceye kadar kendisinde durmak üzere şeyhülislâma verdiler; sadaret kaymakamı olan İsmail Paşa da işe başladı.[874]

Siyavüş Paşa'nın Katli

Artık meydan beş, altı bin kişi ile Hacı Ali'ye almıştı. Siyavüş Paşa hakkındaki kinini meydana koyan Hacı Ali, eski vezir-i âzami öldürmek istedi; oturduğu saraya kurşun yağdırmağa başladılar; yanındaki devlet erkânı saraydan ayrıldıktan sonra binaya ateş verdiler: — "Hani bizim Fetvacımız, bizim elimizden sana kurtuluş yoktur" diye haykırmağa başladılar.

Siyavüş Paşa cesur ve pervasız bir zattı. —"Benim işim Allaha kaldı. Ekmeğim size helâl olsun, hizmet hu kadar olur, gidebilen gitsin" diye maiyyetine izin verdi ve elli kadar kölesiyle sarayın harem kapısı önüne oturup önüne ok ve yay koyup kendisini müdafaaya başladı.

Hacı Ali zorbaJarla kapıyı kırıp içeriye girdi ise de birkaç defa geriye püskürtüldü; Deveci Mustafa adında bir yeniçeri, paşayı göğsünden vurup diğerleri de kılıç üşürüp öldürdüler. Haremden içeriye girip kızlarını ve cariyelerini bağlayıp üzerlerindeki mücevheratı alarak hareminde ne buldularsa yağmaladılar; hattâ tahta sedefkâîî dolap ve pencere kapaklariyle möblesini parça parça ettiler (28 rebîulâhır 1099 / 1688 mart başı).

Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı olan Siyavüş Paşa'nın hanımı, bu fecaat karşısında bayılmış, küpe ve bilezikleri zorbalar tarafından alınmıştı; pek şişman olan hanımı kilime koyup götürürlerken paşanın akrabaları ve iyiliğini görmüş bazıları : — "Bu hakareti düşman bile etmez" diyerek gerek bu hanımı ve gerek paşanın kızlariyle cariyelerinden bulduklarını birer miktar para vermek suretiyle kurtardılar.[875]

Zorbaların Son Durumu

Zorbalar tarafmdan gazası tebrik edilen Hacı Ali kendi kendisini

[874] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/503-504
[875] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/504-505

yeniçeri ağası tayin ettiği gibi Deli Pîrî sipah ağalığını, Tekeli Ahmed si-lâhdar ağalığını yakalamışlardı. Bunların bu keyfî tayinleri Pâdişâha arzedildi; Sultan Süleyman, bunların kanun üzere tayin
hilkatlerini gelip huzurunda giymelerini emretti ise de bir tuzağa düşmekten korkarak :
— "Biz saraya varmayız, kaymakam paşanın kendi hanesine gelsin, orada giyeriz" diye cevap verdiler; dedikleri gibi yapıldı.[876]

Sancak Vak'ası

İstanbul nal ve bilhassa esnaf takımı zorbaların edepsizliklerinden, yağmacılıklarından pek müteessirdi; ortada dertlerini anlatacak bir hükümet yoktu. Son hâdise bunları büsbütün çileden çıkartmıştı. Sükûnet iade edilip dükkânlar açıldıktan sonra bu zorbalardan bir kısmı yağlıkçı ve sipahi çarşılarını yağmaya başlayıp bu arada esnaftan bir Yağlıkçı Emir'in dükkânını da yağmalarken bu adam bir sırığın ucuna beyaz bir mendil bağlayarak :
— "Ümmet-i Muh amme d 'd en olan sancak dibine gelsin'11 diye bağırmağa başlayınca yüreği yanık olanlar sancağ-ı şerîf çıktı zannederek dükkânlar kapanıp zorbalara karşı bir mukabil bareket başladı ve bıı hareket dairesini genişleterek Bedestan Arasta, Saraçhane, Bit (bat) pazan, Uzunçarşı ve diğer çarşılar esnafının da iştirakiyle bir anda beş, altı bin kişiyi bir araya getirdi; bunlar sancakdar Emîr önlerinde olduğu halde gülbenk çekerek Saraya doğru yürüdüler. Yollarda düşmandan intikam almak isteyen sancak dibine gelsin diye îlân ede ede saraydan içeriye girdiler, mevcutları on iki bini aşmıştı; iptida zorba diye kapıcılar kethüdasını paraladılar.[877]

Sancağ-I Şerifin Çıkarılması

Sarayın Orta kapısı kapanmıştı; bunlar gülbank çıkarılması çekip padişahtan sancağ-ı şerifin çıkarılmasını istediler ve :
— "Eşkıya elinden elaman! Bir âdil padişahsın; hakkımızı hak et; şerlerinden bîtap kaldık; ehl ü ıyalimiz dağıldı, mal ve mülkümüz gitti;

[876] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/505
[877] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/505-506

ölümü ihtiyar ettik; sancağ-ı şerifi ihsan buyurun, eşkıyayı kıralım; ya biz burada ölürüz veya sancağ-ı şerifi çıkarırız" diye içeriye haber gönderdiler.

Sultan Süleyman bu halden korktu[878] ve maksatlarını sordu; anlaştılar ve iş gecikirse Ağa kapısında zorbalar silâhlanırlar, gelip bizi kırarlar dediler; sadaret kaymakamı, vezirler devlet ricali ve ulema saraya davet edildiler. Zorbalar bu hali duyunca yüreklerine korku düştü; vaziyeti anlamak üzere gönderdikleri casus bilinerek paralandı; bostancıbaşı ile bostancı hasekisi zorbaların adamları olduklarından sancağ-ı şerifi çıkarttırmak istemiyorlardı; nihayet hükümet erkânının ve ulemanın gelmesi üzerine uzun münakaşalardan sonra sancağ-ı şerifin çıkarılmasına karar verildi; sadaret kaymakamı ile kapı ağası zorba başlardan aldıkları tehdit haberleriyle zahiren sancağın çıkarılmasını muvafık görmüyorlardı; nihayet çıkarılan sancağ-ı şerîf Sarayın Orta kapısı üzerindeki bedene kondu ve pâdişâh :

— "Zorba şakileri üzerine sancağ-ı şerîf çıkardım. Ümmet-i Muhammed'den olan sancak dibine cemolsun; gelmeyen kendi kâfir ve avreti boştur" diye ocaklara haber gönderdiği gibi halk da dellâllarla sancağ-ı şerîf altına davet edildi.

Zorbalar, esnaf ve halkın Yağlıkçı Emtrin arkasına düşüp saraya geldiklerini duydukları zaman bunlardan beşyüz kadarı atlanıp şehirliyi basmak üzere hareket edecekleri sırada sancağ-ı şerifin çıkarıldığım duyunca şaşırdılar; içlerinden Deli Pîrî : — "Şeyhülislâm ile kazaskerler ve sadaret mührü yanımızdadrr" diyerek Tekeli Ahmed'in sadr-ı âzam ve kendisin sadaret kaymakamı ve Hacı Ali'nin de yeniçeri ağası olmasını teklif ederek hükümet kurmak istemişti; fakat bu esnada sancağ-ı şerîf altına davet hatt-ı hümâyunu gelince sekbanbaşı Koca Mahmud Ağa ile kul kethüdası Bekir Ağa gelen emre itaat ile ocak ihtiyarları ve oradaki yeniçerilerle birlikte hemen kalkıp saraya geldikleri gibi eski odalardaki yeniçeriler de çorbacı ve oda başılariyle beraber sancağ-ı şerîf altına toplandılar.

Zorbabaşı Hacı Ali, sancağ-ı şerîf altına gidenleri çevirmek isteyerek yüz kadar atlı ile arkalarından gittiyse de muvaffak olamadığı gibi kendisi halk tarafından tamnarak üzerine hücum edilmesi üzerine

[878] II. Süleyman, saraya gelen bu kalabalığın maksatlarım bilmeyerek kendisini haPetmek istediklerini zan ile korkmuştu.

zorla canını kurtararak ağa kapısına kaçabildi.
Bu halden şaşkına dönen zorbabaşılar kâh padişahı indirip küçük biraderi Ahmed'i hükümdar yapalım ve kâh Şehzade Mustafa'yı getirelim dediler; Şehzade Mustafa'nın gazaplı olduğunu söyleyip istemediler ve bazıları da Kırım hanını padişah yapalım ve bütün şehzadeleri ve saray halkını kıralım sözlerini söyleyerek bir neticeye varamadılar ve bir kaç defa pâdişâh tarafından istenilen mühr-i hümâyunu da göndermediler.

Sarayda toplananlar şeyhülislâmlığa ikinci defa Debbağ-zâde Mehmed Efendi'yi tayin ettirdiler; Hacı Ali'ye Bosna valiliği, Deli Pîrî'ye Bursa ve Tekeli Ahmed'i Karası (Balıkesir) sancakları tevcih olundu; yeniçeri ağalığına peşkir oğlanı Bosnalı Hasan Ağa getirildi; saray, o gece içeriden bosntacılar ve dışarıdan cebecilerle topçular tarafından muhafaza olundu; sarayın Has bahçesine gelen tersane halkı da Galata'yı muhafazaya memur oldular; İstanbul, Sekbanbaşı ve Kul kethüdasının ko gezmesiyle geceyi sükûnet içinde geçirdi.
Bundan sonra halk ile pâdişâh ve hükümet arasında olan Atpazarî Şeyh Osman Fazlı Efendi[879] zorbaların bertaraf olup pâdişâhın dağılmalarını tebliğ etmesi üzerine kalabalık dağıldı
Zorbabaşı olan Hacı Ali Bosna valiliğini kabul etmiyerek ocaktaki kendi odasına gelip — "Karaçizmeli bir garip yeniçeriyim" diye ocağa iltica eyledi; kendisine yeni ağa tarafından tekaütlük teklif edildi ise de kabul etmiyerek saklandı ve sonra Fatih civarında bir kadının evinde saklı iken yakalanıp kapı arasında boğuldu.
Sipah ağalarından Deli Pîrî Aksaray'da tutulup sürüklene sürüklene saraya getirilerek daha Orta kapıya sokulmadan parçalan*, yeniçerilerin Yeni odalarında yakalanan Tekeli Ahmed de kapı arasında boğuldu; daha sonra ikinci ve üçüncü derecedeki zorbalar temizlendi.
Dördüncü Mehmed'in haFini müteakip İstanbul'a gelen Kapıkulu

[879] Âlim ve arif bir zât olan Osman Fazlı Efendi Celvetiyye tarikatı şeyhlerinden olup meşhur Bursalı İsmail Hakkı Efendi'nin mürşididir. Aslen Şum-nu'lu olup vahdet-i vücud felsefesi mensup] anndandi. Sadreddin Konevî'nin Miftah-üî-Gayb isimli eserini Mısbah-ul-kalb adiyle şerhetmiş ve yine Sadreddin'in tasavvuf felsefesi üzerine kaleme almış olduğu Fatiha tefsirine Mir'âtu esrar-il-irfan alâ îcaz-il-beyan adiyle haşiye yazmıştır. Bunlardan başka Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabi'nin bir kasidesine şerhi ve Füsus şerhine haşiyesi ve daha bazı âlimane ve arifane aserleri vardır. Zamanında hüsn-i zan kazanmış şeyhlerden bulunması sebebiyle halkın murahhası olarak zorbaların tedibinde hizmeti görülmüştür. Sultan Selim camii kürsü şeyhi iken alyehdarlarmın tesiriyle Kibri? t& ikamete memur edilmiş ve on beş ay sonra 1102 H. / 1691 M. de orada vefat ederek Magosa kalesi haricine defnedilmiştir.

ocaklarının zorbalıklan 1099 muharreminden cemazi-yelevvel başına kadar (1687 kasımından 1688 martına kadar) dört ay sürmüştür.[880]

1688'DEN 1691 SONUNA KADAR HARP DURUMU

AVUSTURYA CEPHESİ

Ordunun İstanbul'a Hareketinden Sonraki Vaziyet

Devletin maaşlı yaya kuvvetleri olan yeniçeri lerle süvari kuvvetleri istanbul'da zorbalık eder lerken Avusturya ve VenediklVler ilerliyorlar Süleyman Paşa'nm Mohaç mağlûbiyetini mi teakip ordunun evvelâ Petervardayn'a ve sonra Belgrad'a çekilmesi üzerine Hırvistan ve Slovanya'daki Türkle arasında panik başladı; 1098 sonlarında (1687 ekim) evvelâ Eşek, arkasından Volpo ve Petervardayn düştüğü gibi 1099 H. / 1687 M. de Kuzey Macaristan'da kalıp imdat almaktan ümidini kesen Eğri kalesi kuvvetleri Muhafız Osman Paşa'nın şehadeti üzerine serbestçe çıkıp gitmek şartiyle 8 safer 1099 / 14 aralık 1687'd General Karaffa'ya teslim edildi; daha sonra Solnok ile Lipve v< onu müteakip tstoni Belgrad elden çıkmıştı; Osmanlı hâkimiye tinden sıyrılmak isteyen Erdel kiralı Apafi de (Klozenbug)' işgal etmiş olan imparator ile müzakerede bulunuyordu; yine bu esnada Temeşvar Muhafızı Gürcü İbrahim Paşa kale muhafızlarına eziyet ettiği için asker tarafından katlolunduğundan yerine Diyarbakır Valisi Cafer Paşa tayin edilmişti. Bu suretle birbirini takip eden mağlûbiyetler sebebiyle Avusturya cephesi pek nazik bir safha arzetmekte olup bu gidişle Belgrad'da dahi tutunulabile-ceği pek şüpheli idi.[881]

Yeğen Osman Paşa'nın Serdarlığı

Böyle pek nazik ve tehlikeli bir zamanda ordunu başına kuvvetli bir kumandanın gelmesi ica ederken Yeğen Osman Paşa gibi zorbalıkta paşalığa çıkmış bir eşkıya bozuntusu serdar tayi edilmişti. Vezir-i âzam

[880] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/506-508
[881] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/509

ihtiyar İsmail Paşa kendisi sefer gitmemek için Siyavüş Paşa sadaretinde kendisine Rume beylerbeğiliği verilmiş olan Yeğen Osman Paşa'ya Halep valiliği ile o mühim makamı verdirmişti (16 cemaziyelevvel 1099 / 20 mart 1688).

Zorba serdar on bin kadar samca ve sekban ile Kosovtfda oturup sancak vakasından sonra İstanbuVdan kaçanlar da etrafına toplanmışlardı; bunlar İstanbul'a gidip seni vezir-i âzam yapalım diye kendisini teşvik eylediler; Yeğen Osman Paşa bundan cesaret alarak iyice kabardı; bir gaile çıkarmaması için her istediği yapılıyordu; daha sonra dayısı Deli Veli'ye Rumeli beylerbeğiliği ve Anadolu'dan levendleri toplamak üzere kethüdası Kara Mustafa'ya Karaman eyaletini verip İstanbul9a gönderdi; sonra kendisi de :

— "Ben bu ıcadar az askerle düşmana mukabele edemem; bu tarafa ya vezir-i âzam gelmeli veyahut bana mühr-i hümâyun ile sancağ-ı şerîf gönderilmelidir" diye haber gönderdi ve Üsküp'-ten kalkıp Sofya'ya geldi. Bunun üzerine serdarlıktan alınarak yerine Hazinedar Hasan Paşa ikinci defa olarak tayin edilip Yeğen Osman Paşa'ya Bosna valiliği ve dayısı Deli Veli'ye de Hersek sancağı verilerek memuriyetleri başına gitmeleri emro-lundu; eğer Yeğen Paşa verilen emre itaat etmiyecek olursa baklanda verilen fetva mucibince gailesinin defi için bütün Rumeli sancaklarına emirler gönderildiği gibi yeni serdara da icap ederse Belgrad'dan Sofya'ya doğru Yeğen Osman Paşa üzerine yürümesi yazılmıştı. Bundan başka Anadolu'daki Yeğen Osman Paşa levendleri üzerine nefîr-i âm yapıldı.[882]

Yegen Osman Paşa'nra Tekrar Serdarlığı

Aldığı tertibat ile Yeğen Osman Paşa'yı kısvrak bağlamak isteyen Vezır-ı azam İsmail Paşa aleyhinde şeyhülislâm ile kızlar ağasının tertipleriyle bir hareket yapılarak azledildi. İsmail Paşa zorbaların tedibinden sonra idareyi ele almış olup padişah hocası Abdülvehhab Efendi ile Dar-üs-saâde ağasının rüşvet alıp devlet işlerine müdahalelerinden dolayı vezir-i âzamin bunlarla arası açılmış ve şeyhülislâmı da ittifaklarma alau Abdülvehhab ile Dar-üs-saâde ağası, pâdişâha tesir yaparak vezir-i âzamin azline muvaffak olmuşlardı

[882] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/509-510

(1099 recep / 1688 mayıs). İsmail P a ş a'nın yerine Boğaz muhafızı Tekirdağh Bekrî Mustafa Paşa vezir-i âzam oldu.

İsmail Paşa'nın azli üzerine Anadolu'da Yeğen Osman Paşa taraftan Sanıca ve Sekbanlar üzerine sevketmek istediği nefîr-i âm demlen halk kuvvetlerinin dağıldığını haber alınca Bosna'ya, gitmeyip "Benim istediğim mansıbı almak elimdedir" diyerek başındaki on iki bin kişi ile Belgrad'da bulunan serdar Hazinedar Hasan Paşa adına gelen serdarlık beratını da kendi adına okutarak serdarhğı zorla aldı. Bir isyan hareketini Önlemek isteyen hükümet de bu emr-i vâkii kabul etti (10 ramazan 1099 / 9 temmuz 1688).[883]

Belgrad'ın Düşmesi

Şakavetten başka bir şeyden anlamayan serdar Yeğen Osman Paşa tarafından gelen haberde Sava nehrini geçerek karşı koymak mümkün olmadığı için 12 şevval'de Belgradhn muhasara edildiğini ve kendisinin Belgrad müdafaasına Rumeli beylerbeğisi Ahmed Pa-şa'yı bırakarak Niş'e geldiğini bildirmiştir; filhakika Nemçe Kumandanı Maksimilyen otuz bin kişilik bir kuvvetle Zemlin'de bulunan Tökeli îmre ve Osmanlı kuvvetlerini mağlûp ettikten sonra serdar Yeğen Osman Paşa'nın dayısı Veli Paşa'nın gafletinden istifade ile on bin kadar askerle Belgrad tarafına geçip karşısına gelen Osmanlı kuvvetlerini bozduktan sonra Belgrad"'\ kuşattı. Serdar, Belgradh yağmalattıktan ve orada bin yedi yüz muhafızla Ahmed Paşa'yı bıraktıktan sonra Niş*e kaçtı.

Beîgradhn zaptı düşmanı kolayca Balkan yarımadasına indi receği cihetle telâşı mucip olarak imdat yetiştirilmesi için îcap edenlere fermanlar yollandı. Serdann kaçmasiyle serbest kalan düşman her taraftan kaleyi kuşattıktan sonra şehri zapt ile kati ve yağma yaptığı ve kısa bir zaman yardım edilmezse kalenin sukut edeceği bildirilmiş olduğundan Rumeli'de eli silâh tutanlardan başı bozuk kuvvet sevkedilmesi emrolundu; fakat serdarın ehemmiyet vermemesi yüzünden Belgrad kalesine kuvvet konulamadı ve nihayet 29 gün muhasaradan sonra Belgrad da düştü (12 zilkade 1099 / 8 eylül 1688) ve bunu müteakip Tuna'nın sol sahilinde Macaristan topraklarında

[883] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/510-511

kalan Pançova palangaları da işgal edildi. Macaristan'da yalnız Tcmeşvar, yokluk içinde müdafaasına devam edivordu.[884]

Osmanlı Devletinin Sulh Yoklaması

Daha evvel Vezir-i âzam Sarı Süleyman Paşa zamanında onun tarafından 1688 kasım'ında Budin Cin sukutundan sonra Baden margrafına yazılan mektupta sulh için murahhas tayini istenmiş ve hattâ Avusturya kumandanı Graffa'ya Tökeli'nin teslimi hile teklif edilmiş ise de buna ehemmiyet verilmemiş ve mektubu götüren murahhas orada alıkonulmuş idi. Avusturya ordularının Belgrad'u hücumları sırasında Osmanlı hükümeti hem yeni hükümdarın cüJûsunu bildirmeğe ve hem de sulh için Viyana'ya. bir elçi göndermeğe karar vermişti; filhakika II. Sultan Süleyman Avusturya cephesindeki daimî gerilemelerden ve bilhassa o sıralarda Belgrad ve arkasından Nif in sukutundan müteessir olarak bizzat ordunun başında bulunmak üzere sefere çıkmak istemişti. Bu arzusu hükümet erkânı tarafından görüşülerek iptida imparator Leopold'e sulh teklif edilerek bir murahhas gönderilmesi ve şayet anlaşma olmazsa pâdişâhın bizzat sefere gitmesinin muvafık olacağı takarrür etti ve Siyavüş Paşa'nın sadareti zamanında çavuşbaşı olan sabık Ruznâme-i evvel Zülfikar Efendi Rumeli beylerbeğisi pâyesiyle elçi tayin olunarak Divan-i hümâyun Baş-tercümani İskerlet-zâdc Aleksandr ile [885] birlikte gönderildi (12 ramazan 1099 / temmuz 1688) yine bu arada pâdişâhın harp mahalline yakın bulunmak üzere Edirne'ye gitmesi münasip görüldü.

Osmanlı murahhas heyeti Belgrad\n tesliminin ikinci günü (8 eylül 1688) Belgrad'a. gelerek oradan hareket ile name teslimi ve protokol usulleri hakkında aradaki ihtilâf ve bir de müttefiklerin mukaddes ittifakı dolayısiyle aradaki fikir birliği için görüşmeler halledildikten sonra - ki üç ay sürmüştü - Osmanlı hey'eti 8 şubat 1689'da imparator tarafından kabul olundu.

Zülfikar Efendi, padişahın hem cülus tebliği ve hem de sulh için

[884] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/511

[885] Bu isim Hanımer'de Mavrokordalo ve Silûlıdnr tarihinde ise iskerlet zfide Aleksandr diye geçmektedir.

gönderdiği nâmeyi imparatora takdim etmiş ve Avusturyahlardan dört, Lehlilerden iki ve Venedik'ten bir murahhasın iştirakiyle sulh için müteaddit görüşmeler olmuştur[886].

Osmanlı murahhasları, murahhas elçi göndermeyen Lehlilerin müzakerelerde bulunmamalarını teklif etmişlerse de kabul edilmemiş; fakat Lehliler görüşmede bulunmakla beraber söze iştirak ettirilmemişlerdir. Osmanlı heyeti elden çıkan yerlerin terkini kabul etmekle beraber ErdeVin. serbestisini istiyor ve Avusturyalılar da Macaristan'da henüz Osmanlıların ellerinde bulunan Temeşvar, Arad, Yanova ve Gole gibi kaleleri talep ediyorlardı. Venedik cumhuriyetinin dokuz maddeden ibaret teklifleri arasında elde ettikleri yerlerden başka Ağrıboz adasiyle Dalmaçya ve Bosna ve Hersek'te de bazı yerlerin verilmesi isteniliyordu; Lehliler henüz Osmanlıların elindeki Kamaniçe ile Ukrayna ve Podol-ya'yı istemekte idiler. Bu hususta bir anlaşmaya varılmak için on dört defa toplanıldı ise de hiç bir neticeye varılamadı; son görüşme 11 haziran 1689'da yapıldı.

Avusturyalılar, silsile halinde elde ettikleri başarılar sebebiyle - Fransa ile muharebeye girişmelerine rağmen - kolayca sulhe yanaşmadıkları gibi murahhaslara istiskal göstererek: — "Osmanlı askeri oklanmış şikârımız dır, ne sulha talip olduk ne de sizden adam istedik; bizzat hedefimiz îstanbuVdur; sefer iptidalarında elçimizi Budin'den salıverdiğiniz gibi biz de seni Edirne'den salıveririz" dediklerini murahhas Zülfikar Efendi beraberinde bulunan Cebeci zabiti Mustafa Ağa ile hükümete bildirmiştir. Bunun üzerine daha aşağıda görüleceği üzere Edirne'ye gitmiş olan padişahın sefere çıkması kararlaştırılmıştır[887].

Yeğen Osman Paşa'nın Vaziyeti

Belgrad'tsaı JViş'e kaçarak harp meydanında iş göremeyen serdar

[886] Zübdet-ül-vekayi (Defterdar Mehmed Paşa tarihi), vrk. 229 b. ve Hamı tarihi (Fransızca tercümesi), c. 12, a. 533.

[887] Zülfikar Efendi'nin sefareti hakkında takdim ettiği mükâleme ceridesinin muhtasar sureti Silâhdar tarihi, c. 2, s. 652-668'de vardır. Asıl mükâleme takriri on cüz olarak mufassaldır. Fındıklılı Mehmed Halife aslını getirterek tarihi için ondan faydalanmıştır. Zülfikar Efendi dört sene sonra, yani 1103 senesi ramazanında (1669 mayıs) dönmüştür (Zübdet-ül-vekayi, vrk. 155 ve 229 b). Haramer, Zülfikar Efendi'nin mükâleme lâyihasındaki müzakere tarihlerinin yanlış olduğunu yazmaktadır.

Yeğen Osman Paşa bu defa da yüzünün karalığına bakmıyarak kabahati üzerinden atmak isteyip alıştığı kaide ile hükümette ve belki saltanatta değişiklik yapmak kasdiyle "şer' ile davam var, Âsitane'ye giderim" diyerek cepheden çekilmek istediğinden kendisine yerinden ayrılmaması için bir hatt-ı hümâyunla hançer gönderilmişti. Yeğen Osman Paşa kendisine hançeri götüren Kapıcıbaşı îsmail Ağa'ya :

— "Ben ne yüz aklığı ettim ki hançere müstahak olayım; bunu sana kim verdiyse götür teslim eyle; şer' ile davam var, Âsitarufye giderim; kâh üzerime nefîr-i âm ettiler, kâh serdarhğım âhara verdiler ve serdar olduğum halde asker, cephane ve mühimmat göndermediler, Yeğen Paşa hâindir, döğüşmez kaçar diye âlemi benden nefret ettirdiler" sözleriyle kapıcıbaşıyı geri döndürmek istediyse de ileri selen adamları :

— "Padişahın ihsanı reddolunmaz; elbette kabul edin, sonra peşiman olursunuz" diye îkaz ettikleri için gönderilen hançeri beline taktı ve sonra kapıcıbaşıya :

— "Baka ağa pâdişâhın emri üzere kudretim mertebe bu tarafları korurum ve yine kasim'dan sonra davamı görmeğe Âsitane*ye giderim; vezir-i azama böylece söyle" diye cevap göndermiştir.[888]

Nefîr-i Âm Yazılması

Nefir,, insan kitlesi, cemâat demek olup Nefîr-i âm ise, ihtiyaca mebni askerden başka halktan toplanılan eli silâh tutan kuvvet demektir. Üç cephede muharebenin devamı ve hususiyle Macaristan cephesindeki müşkül durum üzerine eldeki askerî kuvvetlerin yeter derecede olmamasına mebni verilen fetva üzerine 1099 H. /1688 M. de Anadolu eyaletlerindeki her sancak ve kazanın kudretine göre din uğruna sefere gelmek üzere muharebeye yararların şevkleri için her tarafa fermanlar yollandı ve bu kuvvetlerinin Nevruzdan (22 mart) evvel Edirne'de bulunmaları ve gelmiyenlerin dinden çıkıp ailelerinin boş olacağı ve bundan başka en şedit cezayı görecekleri bildirildi [889].

[888] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/514
[889] Sitâhdar tarihi, c. 2, s. 378.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/514

KIRIM HAM SELİM GİRAY

Devletin Karagün Dostu

İçerden ve dışardan devletin düştüğü müşkül ve pek nâzik durumlarda canla, başla memlekete sadık olan Selim Giray gibi her hususta değerli ve vatanperver bir şahsiyetin Kırım Hanlığında bulunması Osmanlı devletinin düştüğü tehlikeli vaziyetten kurtulmasında âmil olmuştur. Selim Giray, devletin geçirmekte olduğu buhranı takdir ederek bazı aleyhdarlarının istiklâl sevdasmdandır diye söyledikleri sözlerden müteessir olarak vezir-i azama gönderdiği mektupta devlete sadakat ve bağlılığını arzettikten sonra :

— "Düşman ayakta olup bu kışta Kırıın'da Boğdan, Eflâk ve Er del ve bütün Rumeli hıristiyanları isyan edip Karadeniz kenarlarına kadar bütün memlekete yayıldı; bundan dolayı islâmiyet gayretiyle Kırını'dan çıkıp Bucak'ta kışlamak için hareket etmek üzereyim; bu işe göz yumulursa memleket elden gider; bundan başka bizzat gelip padişah hazretlerini ziyaret etmek isterim" diye Kırım'dan çıkmasına ve Edirne'ye gelmesine müsaade istemiştir.

Kırım hanının bu müracaatı devlet erkânı arasında görüşülerek müzakerede bulunanlar vezir-i azama :

"Gelmesi Hızır yetişmiş gibidir; tecrübeli, iş görmüş, iş bilir gazi bir hükümdardır; davet buyurun gelsin, meclisinden safalanırız" demeleri üzerine müttefikan verilen karar, pâdişâha azlolunarak gelmesi için derhal kendisine nâme-i hümâyun gönderilerek Edirne'ye davet olundu (8 rebîulevvel 1100 / 31 aralık 1688). Bir ay sonra Edirne'ye gelen Selim Giray'a Sultan Selim camii yakınındaki Merzifonî Kara Mustafa Paşa Sarayı tahsis olundu.[890]

Selim Giray Huzurîyle Muharebe Vaziyetinin Müzakeresi

8 OCak l689 saİ1 günü rebîulânır 110°) Kırımhanı vezirler, şehyulislâm, kazaskerler, nakîb-ül- eşraf, yeniçeri ağası, süvarilerin bölük ağaları, ocak ihtiyarları vezir-i âzam sarayına davet olunarak

[890] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/515

muharebe durumu hakkında görüşüldü; acıklı ve tehlikeli hali yakından görüp öğrenen Selim Giray, heyetin ricasiyle ilk söze başladı.

Ungurus (Macaristan) serdarı Yeğen Osman Paşa'ya karşı hükümetin aczinden bahis ile bunun bir küçük yılan iken şımartılarak yedi başlı bir ejder olduğunu ve göz göre muharebesiz, Belgradhn düşmesine sebebiyet verdiğini, Rumeli ve Anadolu'daki akrabalarından ve taraftarlarından vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi tayin ettirerek her iki kıt'ada kuvvetli taraftarlar peyda ettiğini, bunların zulmünden dolayı halkın dağlara, sarp yerlere ve büyük şehirlere sığındıklarını söyledikten sonra :

— "Yeğen dediğiniz vakitte korkunuzdan akciğeriniz görünür; kaht-ı rical mi vardır? Kaldı, kaldı da devlet bu herife mi kaldı? Ulema ve meşayihten bazıları sen sâhib-i huruçsun diyor-larmış; çok yazık Âl-i Osman devletine ki bir hayırhah adamı kalmamış; eğer bunun tedariki görülmezse ne taraftarınız olur ve ne de işinize karışırım ve ne kılıç salıp işinizde bulunurum" diyerek ilk ve son kat'î mütaleasım beyan etti.

Kırım hanının açıkça söylediği sözler Yeğen Osman'dan korktukları için fikirlerini açıklayanı ayan hey'eti ferahlandırarak mütaleası müttefikan muvafık görüldü ve Yeğen Osman Paşa ile ona tâbi olanların katilleri hakkında fetva alındı. İptida maksadını anlamak üzere kendisine Kamaniçe kumandanlığı tevcih olunup kalkıp gitmesi için ferman gönderildiği gibi Rumeli eyaletine de nefîr-i âm hükümleri gönderildi ve Ungurus serdarlığı Halep eyaleti ile Selim Giray'ı ordugâhından alıp Edirne'ye getirmeğe mihmandar tayin edilmiş olan Arap Recep Paşa'ya verilip aynı zamanda Yeğen Osman Paşa'nın tenkiline memur edildi, ertesi günü padişah, Selim Giray'ı kabul ederek görüştü. Selim Giray bir aya yakm Edirne'de kaldıktan sonra da Kiledeki ordugâhına döndü (1689 şubat sonu).

Bu sırada Kırım hanının memleketinde bulunmamasını fırsat bilen Rusların 1100 recep / 1689 mayıs'ında taarruza geçtikleri haber alınması üzerine Selim Giray ordugâhından süratle yetişerek bunları mağlûp ettikten sonra tekrar KilVye geldi.[891]

[891] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/515-516

Yeğen Osman Gailesinin Defi

Ocaktan gönderilen çavuş, Yeğen Osman Paşaya Kamanıçe'ye tayını emrini tebliğ edince hiddetlenerek;

— "Şimdi seni katlederim lâkin elçisin ve hem ocak tarafından geldin; seni gönderenlerin maksadini bilirim, beni Kamaniçe'ye gönderip bildikleri gibi katlederler; gözüm görürken ben kendimi diri diri vermem; işte meydan ellerinden geleni geri komasmlar" diye adamlariyle İViş'ten çıkıp Vitoş dağına gitti.

Geri dönen çavuş, vaziyeti ve Yeğen Osman Paşa ile ayısı Veli Paşa'nin isyanlarını anlattı; bunun üzerine Kırım hanının huzûriyle ertesi günü mesele tekrar görüşüldü; giden

çavuş çağrılıp keyfiyet soruldu : — "Sefere giderim diyor, kılıç ve kaftanla gönlü alınsın" der demez Selim Giray:

— "Çık bire boğazı ipli nikbeti o da sen de görür müsün söylediği sözü?" diyerek çavuşu kovdu ve mutlak nefîr-i âm şevkini söyleyip ayak bastı ve Rumeli'ye tekrar nefîr-i âm emirleri yollamji.

Yeni serdar Arap Recep Paşa, Yeğen Osman Paşa üzerine giderken Filibe'ye geldiği zaman Yeğen'in kız kardeşinin oğlunu yakalayıp öldürdü ve sonra da Sofya sahrasında vaziyet almış olan Yeğen Osman Paşa üzerine yürüdü; Yeğen Osman Paşa, Sofya'yı işgal etmek istediyse de muvaffak olamı-yarak Recep Paşa'nın gelmekte olduğunu haber alınca etrafındakiler dağılıp kendisi ve levendlikten paşa olmuş taraftarları ve bin kadar adamiyle kalıp, Şehirkö'y ve İViş'ten Kosova ve İpek taraflarına kaçıp yanındaki kalan kuvvetleri de dağıla dağıla nihayet maiyeti ile İpek kasabasında yakalandı ve dayısı Veli Paşa ile Yadigâr oğlu Mustafa Paşa, Uzun Mehmed Paşa, Nişancısı Mehmed ve reis-ül-küttabı Aklî Mehmed ve çavuşbaşı vekili Mahmud ve sairleriyle beraber başlan kesilip düşman karşısındaki tehlikeli gailesi ortadan kalktı.[892]

Pahdişahın Sefere Hareketi

Murahhaslıkla imparatora gönderilmiş olan Zül-fikar Efendi'den gelen

[892] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/516-517

mektupta Avusturyalıların sulha yanaşmadıkları anlaşddığmdan evvelce verilen karar üzerine bizzat padişahın sefere çıkması îcap ettiğinden 21 cemaziyelevvel 1100'de (1689 mart) tuğlar çıkarılıp bir ay sonra da padişahın otağı Edirne sahrasına kuruldu.

Pâdişâhın sefere hareket etmek üzere bulunduğu sırada Macaristan cephesindeki durum şöyle idi:

Belgradh alan düşman, Güneye doğru sarkarak Niş'e yakın yerlere kadar geldiği gibi bir kolu da birdenbire Yenipazar tarafdini bilirim, beni Kamaniçe'ye gönderip bildikleri gibi katlederler; gözüm görürken ben kendimi diri diri vermem; işte meydan ellerinden geleni geri komasmlar" diye adamlariyle İVi^'ten çıkıp Vitoş dağına gitti.

Geri dönen çavuş, vaziyeti ve Yeğen Osman Paşa dayısı Veli Paşa'nm isyanlarını anlattı; bunun üzerine Kırım hanının huzûriyle ertesi günü mesele tekrar görüşüldü; giden çavuş çağrılıp keyfiyet soruldu : — "Sefere giderim diyor, kdıç ve kaftanla gönlü alınsın" der demez Selim Giray:

— "Çık bire boğazı ipli nikbeti o da sen de görür müsün söylediği sözü?" diyerek çavuşu kovdu ve mutlak nefîr-i âm şevkini söyleyip ayak bastı ve RumelVye tekrar nefîr-i âm emirleri yollandı.

Yeni serdar Arap Recep Paşa, Yeğen Osman Paşa üzerine giderken Filibe'ye geldiği zaman Yeğen'in kız kardeşinin oğlunu yakalayıp öldürdü ve sonra da Sofya sahrasında vaziyet almış olan Yeğen Osman Paşa üzerine yürüdü; Yeğen Osman Paşa, Sofya'yı işgal etmek istediyse de muvaffak olamı-yarak Recep Paşa'nın gelmekte olduğunu haber alınca etrafındakiler dağılıp kendisi ve levendlikten paşa olmuş taraftarları ve bin kadar adamiyle kalıp, Şehirkö'y ve iViş'ten Kosova ve İpek taraflarına kaçıp yanındaki kalan kuvvetleri de dağıla dağıla nihayet maiyeti ile İpek kasabasında yakalandı ve dayısı Veli Paşa ile Yadigâroğlu Mustafa Paşa, Uzun Mehmed Paşa, Nişancısı Mehmed ve reis-ül-küttabı Aklî Mehmed ve çavuşbaşı vekili Mahmud ve sairleriyle beraber başları kesilip düşman karşısındaki tehlikeli gailesi ortadan kalktı.

Murahhaslıkla imparatora gönderilmiş olan Zül-fikar Efendi'den gelen mektupta Avusturyalıların sulha yanaşmadıkları anlaşddığından evvelce verilen karar üzerine bizzat padişahın sefere çıkması îcap ettiğinden 21 cemaziyelevvel 1100'de (1689 mart)

tuğlar çıkarılıp bir ay sonra da padişahın otağı Edirne sahrasına kuruldu.

Pâdişâhın sefere hareket etmek üzere bulunduğu sırada Macaristan cephesindeki durum şöyle idi :

BelgratTı alan düşman, Güneye doğru sarkarak Niş*e yakın yerlere kadar geldiği gibi bir kolu da birdenbire Yenipazar taraflarma baskın yaparak şehri yakıp kadın ve çocuklarım esir etmişler ve sonra Bosnalı ve Arnavut kuvvetleri taraflarından mağlûp edilerek Belgrad'a doğru kaçırılmışlardı. Yine bir kısım Avusturya askerleri de Tuna kenarındaki Feth-ül-islâm kalesini aldıktan sonra 1100 H. / 1688 M. kasim'mda Vidin üzerine gelmişlerse de buranın muhafızı Bayezid Bey ile Tökeli îmre taraflarından mağlûp edilmişlerdir. Daha sonra Feth-ül-islâm ile onun batısında ve Tuna'nm sol sahilindeki îrşova (Hisrova = Orşova) düşmandan geri alınarak Macaristan içerisinde düşmana mukavemet etmekte olan Temeşvar yolu açılmıştı; işte Macaristan cephesi bu durumda iken padişah sefere hareket ediyordu.[893]

Serdarın İlk Mağlübiyeti

II. Süleyman 1100 senesi şabanının onsekizinci mağlûbiyeti günü (7 haziran 1689) kapıkulu ocaklariyîe Edirne'den hareket etti; Sofya'ya, gelince kendisinin orada kalıp serdar Recep Paşa'nm Belgradh kurtarmağa gitmesi kararlaştırıldı; Recep Paşa'nm maiyyetinde ellibin kadar kuvvet vardı; Alacahisar (Kruşevaç) sahrasına konulduktan sonra yaya asker ileri gitmek istemediğinden Recep Paşa yirmi bin kadar süvari kuvvetiyle yürüdüyse de yaya askeriyle topların gelmemesi tabiî olarak bu kuvvetlerin Belgradh muhasara etme sine kâfi gelmiyecekti; bunun üzerine Recep Paşa geri dönerek Alacahisar'a geldi; bu sırada orduya iltihak eden yeni kuvvetlerle düşman üzerine gidilmeğe karar verildi ise de düşman daha evvel davranıp Niş ordugâhını basmak istemiş, fakat muvaffak ola-mıyarak çekilmişti. Bunun üzerine Pasarofça?ya doğru çekilen düşmanı takip etmek üzere ileri sevkedilen Ömer Paşa'nm ve arkasından Recep Paşa'mn mağlûp olmaları üzerine tekrar Alacahisar'a gelindi; toplar, çadırlar, mühimmat düşman eline düştü. Bu mağlûbiyet Sofya? âa

[893] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/517-518

bulunan padişaha haber verildiği vakit yerinde oturamayıp ağlamağa başlamış ve yanında olan adamlarına :
— "Bir sadık kulum yok ki ortalığın ahvalini doğru söyleye diye teessürünü beyan etmiştir (20 zilkade 1100 / 5 eylül 1689). Bu hal orduda bir disiplin ve kumanda heyetinde bir liyakat ve enerji bulunmadığını ve devam eden mütemadi mağlûbiyetlerin ordunun kuvve-i maneviyesini bozmuş olduğunu göstermekte idi.[894]

Orduda İsyan

Bu mağlûbiyet üzerine ordudan kaçan kapıkulu askerleriyle nefîr-i âm askeri İViş'e gelip tekrar orduya dönmedikleri gibi serdarın emrine itaat etmiyerek düşmandan yüz çeviren kapıkulu ocakları cürümlerini bastırmak için bundan evvel alıştıkları gibi :
— "Pâdişâh huzurunda şer-i şerîf ile dâvamız vardır" diyerek Sofya'ya doğru hareket ile yine düşmana meydanı geniş bırakmışlardır; bunlar Şehirköyii'ne geldikleri zaman maaşlarının verilip muhalefet ettikleri takdirde katledilmeleri hakkında fetva alındığını duymaları üzerine korkarak geriye Niş^e dönmüşlerdir.[895]

Niş'in Düşmesi

Bütün ordu mühimmatını bırakarak Nişsin kuzeyindeki Dragmana'ya kaçan serdar Recep Paşa orada iki gün kaldı. Düşman ümit etmediği harp malzemesi ele geçirmiş olup aynı zamanda imdat da aldıktan sonra Niş üzerine yürüdü; düşmanı karşılayacak ne asker ve ne de silâh vardı; Nişsin müdafaasına karar verildi. Serdar Arap Recep Paşa'da iktidar namına bir şey olmadığı malûm olmakla beraber Kırım hanının arzusiyle belki bir iş görür diye o makama getirilmişti.
Viş'in müdafaasına karar verilince ilk iş olarak kadın, çocuk ve ihtiyarlar arabalarla kasabalardan çıkarılarak Üsküp ve Sofya taraflarına gönderildi; etrafa hendekler kazıldı; 24 eylül 1689'da düşman geldi; kuwe-i maneviye bozuk olduğundan daha ilk çarpışmada kaçmağa başladıklarından kurşuna tutulmalarına rağmen

[894] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/518-519
[895] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/519

geri dönmeyip düşmanın metrisleri işgaline sebebiyet verdiler. Buradaki bütün top, harp levazımı, çadırlar düşmanın eline geçti; kaçanların bir kısmı yağmurdan taşan Niş Suyu'nda boğuldu ve bu suretle Niş de düşman eline düştüğünden Recep Paşa zorlukla Samoko'ya. gelebildi (26 eylül 1689).[896]

Pahdişahın Dönüşü Ve Rezir-İ Azamın Serdarlığı

12 zilhicce / 27 eylüTde İViş'in sukutunun haber alınması üzerine Vezir-i âzam Tekirdağlı Bekrî âzamin Mustafa Paşa, Padişahla beraber Filibe'ye giserdarhğı dip bizzat serdarlığı almak istemiyerek yine Recep Paşa'yı veya diğer birisini serdarhkla Sofya'da bırakmak istemişti; fakat gerek bizzat Sultan Süleyman ve gerek o sıradaki görüşmede Padişahın yanında bulunan Atpa-
kim Yahya Efendi ve Padişahın üzerinde sözü nafiz olan Dar-üs-saâde ağası Mustafa Ağa[897] bu mütaleayı muvafık bulmadılar ve vezir-i âzamin mühür elden gider korkusuyla ayrılmak istemediğini söylediler; bilhassa ilk ikisi, vezir-i azama pek ağır ithamlarda bulundular.
Bu görüşmeden sonra Bekrî Mustafa Paşa'nm sancağı şerifle serdar-ı ekrem tayin kılınarak Sofya'da kalması ve pâdişâhın da Filibe'de oturması kararlaştırıldı.[898]

Pâdişah'ın Sofya'dan Geri Dönüşü Esnasındaki Acıklı Durumu

Vezir-i azamın serdarhkla Sofya9da kalıp pâdişa dönmesi sırasında halk ümistiz bir halde dönüşü esna- sokaklara ve pâdişâhın yolu üzerine dökülüp ağ-sındaki acikh laşmağa, çağrışmağa başladılar; bu acıklı hali bizzat görmüş olan Silâhdar şöyle diyor : "...Namazgah mahallinde, mevcut ikibin neferiyle yeniçeri ağası, daha ötede sipah silâhdar ağaları selâmladığı vakit keçelerin (başlıkların) ellerine alıp hal diliyle 'Bizi garip kodun pâdişâhım' deyu bir mertebe zârlıklar ettiler ki vasfolunmaz ve alel-husus şehir halkı büyük, küçük, erkek,

[896] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/519
[897] Dâr-üs-saâde ağalarının seferlerde pâdişâhlarla beraber bulunmaları âdet değilken, fikir ve mütaleasından istifade edilir diye Mustafa Ağa beraber getirilmişti. Pâdişâh bunun tesiri altında idi.
[898] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/519-520

kadın ve çocuk yalın ayak, başı kabak sokaklara dökülüp 'Bizi nereye koyup gidersin pâdişâhım, düşmana esir etmeğe mi?' deyu feryat edip saçların sakalların yolarak kaldılar ve reâyâ ise 'Üzerimize havale olunan onbeş teklifi (örfî vergileri) bin türlü mihnet ile eda ve tek padişahımız iş görüp düşmandan intikam ala deyu her cefaya sabr ve tahammül ve zulmü kendimize rahmet bilip fermana itaat eden bir alay zuafâyı dörtyüz yıldan beri kulluk eden fıkarayı Nemçe keferesine verdin' deyu ağlaştıkları aynelyakîn müşahede olundu".

Sultan Süleyman Filibe'de kalmayarak Edirne'ye hareket etti; serdar-ı ekrem, muvaffakıyetsizliğinden dolayı Arap Recep Paşa'yı îdam ettirerek onun yerine Mora muhafızı Halil Paşa'yı Avusturya cephesine tayin eyledi.[899]

Sır Tebanın Düşmana Yardımları

Osmanlıların Macaristan'ı bırakıp Tuna ve Sava düşmana yardım- nm *>eri tarafına geçmeleri ve oralarda da tutunalanmıyarak daha güneye doğru çekilmeleri Sırpların düşmana yardım edip müdafaada kalan Osmanlılara müşkülât çıkarmalarına ve çete teşkilâtı yaparak bir kısım yerleri ellerine geçirmelerine sebep oldu; Nişsin ve Şekirköy taraflarının elden çıkması üzerine Sırplar tarafından yardım gören Avusturya Generali Piccolomini t/s/cüp'e kadar inmiş ve imparatorun, kendisine Komanova prensliği tacını göndermiş olduğu Sırp serkerdesi Karpoz'da Komanova, Kaçanik ve Eğridere*-de iyice yerleşmişti. Bu Sırp çeteleri, Avusturya kuvvetlerinin Balkan yarımadasına, sarkmalarından itibaren harbin sonuna kadar asltere baskın yapmak, hazineyi ve mekkâre kollarım vurmakta devam etmişlerdir.[900]

Pâdişâhın Huzurunda Vezir-İ Âzamin Azli Hakkında Bir Görüşme

İkinci Süleyman Sofya^dan hareket edip Ta-tarpazari'na. geldiği sırada Dar-üs-saâde ağasının teşvikiyle Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, Şey-hülislâm Debbağ-zâde Melımed Efendi'ye gelip ona:

— "Allahtan korkmaz, ne zamana kadar bu Bekrî zâlimin (vezir-i

[899] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/520
[900] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/521

âzam'm) kılıcını salıp sadaretini istersiniz? Yarın kıyamette Allaha ne yüzle cevap verirsiniz; bunun azliyle bir ehlinin tayini lâzımdır; bu rüsvaylık ile dönmek hep o Bekrî zalimin su-i tedbiri iledir; bütün ahvalini duydunuz; hemen şimdi huzur-ı hümâyuna gidip bir ehlinin getirilmesini arzeyle diyerek Şeyhülislâmla padişah hocası Abdülvehhab Efendi'yi padişahın yanına gönderdiler.

Padişah bunları kabul ederek görüştü; Şeyhülislâm :

— "Devletin hayırhah bendeleriyiz; cümle ulemâ elinizi Öperler, vezir-i âzamin hıyaneti meydana çıktığından azlini rica ederler" deyince Sultan Süleyman, şeyhülislâmın bu sözlerine hayret ederek :

— "Ya efendi, İstanbul'da. Bağdad KöşkiVn&e hepiniz huzuruma gelip İsmail Paşa'nm sû-i halini söyleyip ve bunun salâbet ve diyanet ve akıl ve firasetini arzedip hor ahvaline kefil oldu-nuzdu; evvelki sözünüz şimdiye uymadı; bundan maksadını; nedir?" diye hitap edince Debbağzâde :

Hata etmişiz, me'mıdümüz gibi çıkmayıp hilafı zuhur etti; azli ihmal olunur ise devletin berbâdına ve memaliki islâmi-yenin düşman eline girmesine sebep olur; behemehal azli lâzımdır" sözleriyle ısrar edip kendisine padişah hocası da yardım edince Sultan Süleyman :

— "Dün serdar ettik, bugün azlolunmaz, dört taraftan düşman ağız açıp ayakta iken azli askerin dağılmasına sebep olur; istediğinize müsaade ederim; lâkin Edirne'ye varıp, kasım geçsin düşman ayağı kesilsin, müşavere olunup münasip birisine sadaret verilir" diye cevap verdi.

Vezir-i azamın kethüdası iken sadaret kaymakamı tayin olunan Mehmed Paşa, şeyhülislâmın usûl hilâfına kendisinden müsaade almadan pâdişâhla buluşmasını muvafık bulmadığından şikâyet etti ise de, "Lüzumu halinde vakitli vakitsiz buluşula-gelmiştir" cevabı verilerek görüşülen mesele harice sızdırılmadı.[901]

Fazıl Mustafa Paşa'nın Sadareti Zamanı

Cephe Vaziyeti

[901] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/521-522

Vezir-i âzam gerek iki defaki yeniçeri ağalığmd ve gerek Macaristan serdarlığı ve daha sonraki vezir-i âzamlığı zamanında hiç bir başarı elde edememişti; vaktini eğlence ve sefahate vermiş olan Tekirdağh Mustafa Paşa, Vidin taraflarında bulunmakta olan Tökeli Imre'yi öldürerek Avusturya ile anlaşmak sevdasına düşerek onu hudut ahvaline dair görüşmek üzere Sofya'ya davet etmiş ve o da gelmiş ise de Tökeli uyanık bulunup tuzağa düşmemiş ve vezir-i âzam da katli bir fitne çıkmasına sebep olur diye cesaret edemiyerek geri göndermişti (1101 muharrem / 1689 ekim). Filhakika vezir-i âzam, sulh akdi için Ftyana'ya gitmiş olan Osmanlı murahhası Zülfikar Efendi'ye 1689 sonlarında yeni sulh şartlarını havi talimat göndermiş, fakat bir az müddet sonra kendisinin azli ve yeni Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa'nın hazırlığa başlaması üzerine bir neticeye varılamamıştı.
Bu sıralarda yirmi bin kişilik bir Avusturya kuvveti Vidin'e gelerek mukabelesine çıkan kuvvetleri mağlûp ettikten sonra üçüncü günü kaleyi alarak bir çok esir ve ganimet malı elde etti.[902]

Bekrî Mustafa Paşa'nın Azli

12 muharrem 1101 / 25 ekim 1689 salı günü Paşa'nınazlî pâdişâh mühr-i hümâyunun, Sakız muhafızı bulunan Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'ya verilmesini ve sadaret kaymakamlığına da Boğaz muhafızı Vezir Türk Aîi Paşa'nin getirilmesini muvafık görüp her ikisi de gizlice davet olundular. Ordunun henüz dönmemesine mebni yeni serdar Halil Paşa gelinceye kadar Ongürüs yani Macaristan ser-darlığı vezirlikle yeniçeri ağası Koca Mahmud Ağa'ya verilip azledilen Bekrî Mustafa Paşa'nın tekaütlükle Malkara'da oturması emrolunmuştur.[903]

Yeni Vezir-İ Âzamin İlk İcraatı

Fazıl Mustafa Paşa 25 muharrem 1101 / 7 kasım 1689'da Edirne'ye gelip mühr-i hümâyunu aldı ilk icraatı ve ilk iş olarak bir beyanname ile askeri vazifeye davet etti, halka ağır bir yük ve aynı

[902] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/522
[903] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/523

zamanda zulüm olan avarız, nezil, sürsat ve iştirayı ve imdadiye ismiyle hane başına olan angarya vergileri ve bundan başka 1099 H./1688 M. senesinde fazla varidat getirmek üzere ihdas olunan içki resimlerim kaldırıp x bunlara mukabil bazı zarurî vergiler koydu.

Harpler dolayısiyle gayr-i müslimîerin Avusturya ve Venediklilerin teşvikleriyle ayaklanmalarını nazar-ı dikkate alan vezir-i âzam konmuş olan gayri âdilâne kanunları tadil ederek tebeamn
memnuniyetini ele aldı ve filhakika bu icraat istenilen tesiri gösterdi.
Fazıl Mustafa Paşa devlet ricali ve ocak ağalariyle yaptığı görüşmelerde bizzat sefere gitmeği muvafık görerek keyfiyeti pâdişâha arz eyleyip serdarı ekrem tayin edildi, Kırım hanı ile eyâlet valilerini sefere davet ederek Sofya'da toplanılmasını yazdı.
Vezir-i âzam babasının siyasetini takip ederek kendisi cephede iken pâdişâh üzerine tesir yaparak icraatına engel olacaklardan kurtulmak istedi ve iptida Sultan Süleyman üzerinde müessir olarak vezir-i âzamları bir sözüyle azlettiren Dar-üs-saâde ağası Mustafa Ağa'yı azlcttirmeğe muvaffak oldu[904] ve yerine gelen ağaya pâdişâh, memur olduğun hizmetten başka dışardaki vükelâm işine karışma diyerek selefinin azlinin sebebini anlatmış oldu.[905]

Kanije'nin Düşmesi

Bu esnada dört seneden beri düşman içinde Kalarak harikulade kahramanlıkla müdafaa edilmekte olan Kanije kalesinin zahiresi tükenip kedi, sıçan, köpek gibi hayvanlar da yendikten ve bir hayli da telefat verildikten sonra imdat gelmesinden tamamen ümit kesilerek içindeki bine yakın kadın, erkek ve çocuklara taarruz olunmamak ve verilecek arabalarla nakledilmek şartiyle Kanije teslim oldu; bu kalenin son kahraman kumandanı Fındık Mustafa Paşa'-dır (1101

[904] II. Süleyman'ın validesinin vefatından sonra (1101 rebîulevvel / 1689 aralık) harem-i hümâyun cariyelerinin zapt u raptına kethüda kadın tayin edilmiş ve bazı yakınlarının telkini ile bu başkethüdaya hazineden bir miktar has tayinini pâdişâh vezir-i azama emreylemiştir. Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa, emsali mesbuk olmayan bu emri yapmamış, fakat Sultan Süleyman Dar-üs-saâde ağasının tesiriyle tayininde ısrar eylediğinden zarurî olarak kethüdaya bir miktar has tayin kılınmıştı. Fakat Fazıl Mustafa Paşa buna mum yapıştırarak işlerine engel olan kızlar ağası ile pâdişâh bocası Arapzâde Abdülvehhab Efendi'y* ilk fırsatta padişahın yanından uzaklaştırmıştır (Zübdet-üî-vekayi, vrk. 188 b).
[905] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/523-524

recep / 1690 nisan).
Yine bu sırada Sofya'ya, gelmiş olan Kırım Hanı Selim ray'ın arzusu hilâfına bazı Erdel halkının müracaatı üzerine Tökeli Imre Erdel kiralı tayin olunarak kendisini makamına oturtmak üzere bir miktar kuvvetle Çerkeş Ahmed Paşa serdar tayin edildi; filhakika görünüşe göre lüzumsuz ve manasız gibi sayılan bu hareketin daha aşağıda gösterileceği üzere faydası görüldü.[906]

Vezir-İ Âzam Ve Serdar-İ Ekremin Hareketi Ve Muvaffakiyetleri

Fazıl Mustafa Paşa 1101 şevvalinin altıncı (M, 13 temmuz 1690) perşenbe günü sancağ-ı şerifi alıp Avusturya cephesine hareket etti ve ilk muvaffakiyeti olarak iki gün muharebeden sonra Avusturyalıların Dragman'da bulunan kumandanı Şeıikendorf mağlûp edilerek Şehirköy'ü ve arkasından Musapaşa palangalarımın aldıktan sonra Niş üzerine yürüdü ve Nişsin teslimi için kale Kumandanına meKtup gonaeruı; fakat red cevabı aldıeından muhasara etti. Bu sırada Kırım Hanı Selim Giray yılancık denilen hastalıktan dolayı rahatsız olduğundan mühim bir Tatar kuvvetiyle büyük oğlu Kalgay Devlet Giray orduya geldi; o sırada Morava nehri kenarında bulunan Avusturya ordusu Niş'i muhasara etmekte olan Osmanlı kuvvetleri üzerine gelmek üzere iken Kırım kuvvetlerinin gelerek taarruza geçmek üzere olduklarını haber alınca Alacahisar (Kruşevaç)'ı boşaltarak Semendire ve Belgrad^a doğru çekildikleri haber alınarak takiplerine Kemankeş Ahmed Paşa kumandasiyle kuvvet gönderildi. Avusturya kuvvetleri Semendire, Belgrad ve Sirem taraflarına doğru kaçtıkları için Ahmed Paşa, Pasarofça, Güvercinlik (Kolombaç) ve diğer bazı palangaları eled etti.
Bu esnada pek isabetli olarak mühim düşman kuvvetlerini o tarafa çekmek için ErdeVe sevkedilip o mıntakaya giren Çerkeş Ahmed Paşa ile Tökeli kuvvetlerine karşı vezir-i âzam cephesinden alınarak Erdel'i müdafaaya gönderilen Avusturya Başkumandanı Heister[907], Tökeli tarafından Tserneşt yakınında mağlûp ve esir edildiğini haber almış

[906] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/524
[907] Bu isim Silâhdar TarihVnde Hizer imlâsiyle yazılmaktadır (c. 2, s. 488 ve 519).

olan[908] Niş muhafızı Veterani1 ile Baden Margrafi Nişsin mutlak surette düşeceğini anladıklarından dolayı yirmi üç gün muhasaradan sonra kaleyi teslim etmişlerdir (5 zilhicce 1101 / 9 eylül 1690).[909]

Belgrad Üzerine Hareket

Niş kalesi tamir edilip içine kuvvet ve harp azımı konduktan sonra vezir-i âzam ordu erkâniyle ocak ağalarım davet ederek:

— "inşaallah benim maksadım Belgrad fethidir, ne dersiniz?" diye fikirlerini sordu. Ocak ağaları askerin Niş muhasarasında hırpalandığından dolayı faaliyetleri azaldığım, asker, cephane ve mühimmata ihtiyaç olduğunu, Tuna yolları ele geçtikten sonra Belgrad üzerine gidilmesini ve muhasara uzayıp kale alınamıyacak olursa fena bir durum hasıl olacağını ve bu yıl bu kadarla iktifa edilerek gelecek sene yeni kuvvet ile hareket edilmesini tavsiye ettilerse de vezir-i âzam :

— "Allahın inayetiyle fırsat ve nusret bizimdir; ben giderim, isteyen gelsin, gelmeyene cebretmem" diye Yavuz'un Çaldıran seferinde yaptığı gibi kesin olarak mukabele edince oradakilerin hiç birisi muhalefet edemeyip :

— "Siz bilirsiniz; emrinize imtisal en gideriz ve canla başla çalışırız" diye cevap verdiklerinden harekete karar verilip Fatiha okundu. Fazıl

---

[908] Silistre valisi Çerkeş Ahmed Paşa seraskerliği ile sevkedilen on beş bin Osmanlı kuvvetine Tökeli İmre ve yirmi bin akıncı ile Kırını Hanz-âdesi iltihak etmişlerdi. Eflâk'a geçildikten sonra Eflâk voyvodası da üçbin kişilik kuvvetle bunları karşılayarak beraberce ErdeVe girip Rokdl Boğazı'm tutmuş olan düşman kuvvetlerini, bir kısım askerle dağları aşarak gerisinden vurmuşlardır. Bundan sonra boğazın Erdel sahrasına çıkılacak yerinde ve boğazın sonundaki düşman tard edildikten sonra ovaya çıkılmıştır. Düşman kumandanı meşhur Heister olup yanında Avusturyalıların Erdel beyi yapmış oldukları Teleki de vardı. Osmanlı kuvvetleri ânî ve şiddetli hücumla top kullanmasına meydan vermeden kılıç ile ileri atılarak az bir zamanda düşmanı mağlûp etmişlerdir. Bu harpte Teleki ve diğer iki general bir hayli Erdel beyi ve asilzadeleri (yani han, boyar ve nemişleri) maktul ve başkumandan Heister, sekiz generali ile esip edilmişlerdir. Serdar Ahmed Paşa harp esnasında hasta olup hastalığına bakmıyarak bizzat düşman üzerine atdarak şehit olmuştur. Başkumandan Heister'i Deli ibrahim adında bir serhadli asker keserken kendisini bildirdiğinden bu suretle ölümden kurtulmuştur. Şehid Ahmed Paşa'nın yerine son Kanije mubafızı olup orduda bulunan Fındık Mustafa Paşa serasker intihap edilmiştir; bundan sonra vaziyet görüşülüp ErdeVin bîr çok kaleleri Avusturyalıların ellerinde olduğu gibi bu sırada Kont Karafa kumandasında Avusturya kuvvetlerinin geldiği haber alındığından Tökeli îmre de ErdeTde kalamıyarak geri dönüldü (1101 zilkade sonu / 1690 eylül). Belgrad'ın zaptından sonra Heister ile on sekiz kumandan Tökeli Imre'ye hediye olunarak Temeşvar yakasında zaptedilen Yeni Palanga kendisine mesken olarak verilmiştir. Esir düşen Avusturya generali 1692 senesine kadar Tökeli îmre'nin esiri olarak kalmış ve sonra Tökeli'nin imparatorun elinde esir bulunan ailesiyle mübadele edilmiştir (Siiâhdar tarihi, c. 2, s. 518).

[909] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/524-526

Mustafa Paşa, Osmanlı kuvvetleriyle Tökeli Imre'nin ErdeVâeki muvaffakiyetlerini ve düşman başkumandanının esir edildiğini o sırada haber aldığı gibi Fransa ile imparator arasındaki muharebeden dolayı harbe müncer olan durumdan da istifade ile bu mühim fırsatı kaçırmamak istiyordu.[910]

Semendire'nin zaptı

Belgrad üzerine yürünürken düşman elinde bırakılarak geçilmesi doğru olmadığından evvelâ burasının alınmasına karar verildi; Belgi ad'dan Tuna vasıtasiyle Semendire'ye yapılmak istenen yardım muvaffak olamadığından evvelâ Sukulesi yakınındaki bir delikten giren bir bölük başı ile arkadaşları ve daha sonra asker tarafından dışkale alınıp onu müteakip muharebe ile içkale işgal olunarak yedi yüz esir almdı (24 zilhicce 1101 / 28 eylül 1690). Burası da tahkim edilip içine kuvvet konduktan sonra Semendire ile Belgrad arasındaki Hisarcık mevkii alınıp 2 ekim'de Belgrad önüne gelindi, düşman, Osmanlı ordusunu görünce varoşu[911] yakarak iç kaleye çekilip müdafaaya başladı.[912]

Belgrad'ın Zaptı

Vezir-i âzam Belgrad önüne geldiği gün kaleyi kuşatarak dövmeğe başladı; muhasaranın sekizinci günü (5 muharrem 1102 / 9 kasım 1690) Belgrad^m Sava nehri tarafında bulunan iç kalesindeki barut mahzenine isabet eden bir kumbara oradaki dört bin kişiyi öl-dürdüğü sırada vezir-i âzamin bulunduğu taraftan açdan asıl kale gedikleri görülünce bizzat kendisinin "Yürüyün ümmet-i Muhammed" diye bağırması üzerine kaleye karşı yapılan şiddetli hücum diğer muhasara kollarına da sirayet ettiğinden bu suretle az zamanda Belgrad düşmüştür. Bu muvaffakiyetten düşman o kadar şaşırmıştı ki Tuna kenarında karşı sahille muvasalayı temin eden on iki gemi

[910] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/526
[911] Varoş, kale dışında bulunup hendek ve şaranpol (Kazık kakılarak yapılan sed) ile muhafaza edilen şehre denildiği gibi kalesi olmayıp etrafı hendekli olan şehre de varoş denilirdi. Umumî tabirle şehir ve kasabanın kale dışındaki binaları ve mahalleleri.
[912] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/527

içindeki Avusturya kuvvetleri kaçamıyarak esir edilmişlerdir. Rivayete göre kalede on altı bin muhafız vardı. Belgrad'ın zaptı üzerine büyük, küçük üçyüz top ele geçmiştir. Yürüyüş esnasında alnından kurşunla vurulup şehit düşen Rumeli beylerbeğisi Arnavud Mustafa Paşa'mn cesedi vezir-i âzamin otağı Önüne getirilip bizzat vezir-i âzamin imametiyle cenaze namazı kılındıktan sonra yine bizzat Fazıl Mustafa Paşa tarafından kanlı elbisesiyle defnedilmiştir.[913]

Bu Sıradaki Diğer Harekât

Belgrad muhasarası esnasında akına sevkedilen Tatar kuvvetleri karşı tarafa Sirem sahrasına geçip
Varadin taraflarına kadar giderek iki binden fazla düşman askerini katlettikleri gibi kalenin zaptından sonra Kalgay Devlet Giray umum Tatar askeriyle Sava nehrfni geçip Eşek taraflarına kadar olan yerleri vurup nehirde de bazı gemiler elde etmişlerdir.
Belgradhn zaptından sonra hastalığı geçen Selim Giray Han evvelâ Edirne'ye gelip sonra da orduya iltihak etmiştir; bu sırada Sava nehri kenarındaki Böğürdelen (Sabaç) kalesi de elde edilmiştir; daha sonra Bosna beylerbeğisî Topal Hüseyin Paşa kapısı halkı ve eyaleti kuvvetleriyle Eşek kalesini muhasara edip döğdü ise de yağan yağmurlardan metrisler su ile dolup yaya askeri hareEetten kaldığından alınamadı.
Vezir-i âzamin bu seferi esnasında daha evvel düşmanın eline geçmiş olan Tuna kenarındaki Vidin kalesiyle Feth-ül-islâm, Hırsova ve ikisi arasındaki Şansi adası ki ıssız bir ada iken düşman tahkim etmişti - elde edilerek Tuna'nın Güney kıyısındaki yerler tamamen alındı.[914]

Hıristiyan Tebeaya Karşı Gösterilen Şefkat

Düşman tarafından işgal edilen Türk toprakrındaki Hıristiyan halkın bir kısmı onlarla iş ligi yapmıştı; bundan dolayı Avusturyalılar kilirken Niş ile Belgrad arasındaki on bin kadar Sırp tebeayı beraberlerinde götürmüşlerdi; Bel-grad'm zaptından sonra vezir-i âzam kimin elinde

[913] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/527
[914] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/528

reayadan esir varsa onları toplatıp zahirelerini hükümetten temin ettiği gibi düşman tarafından dönüp gelenleri de afvedip incittirmeden yerlerine gönderip ziraate kudreti olmayanlara da yine hükümetten tohumluk buğday ile çift hayvanı verdirmek suretiyle bunla himaye ve şefkat elini uzatmak suretiyle o tarafları harabîd kurtarmıştı.[915]

Padişahın İstanbul'a nakletmesi

Fazıl Mustafa Paşa İVi^'den sonra sekiz gün İstanbul'a Belgradhn alındığını Edirne'de bulunan pâdişal nakletmesi tebşir ettikten sonra hükümdarın, Edirne'de bulunmasının reayaya yapılan angarya cihetiyle zulmü mucip olduğunu ve bundan dolayı padişahın İstanbul'a naklinin muvafık olacağını ordu erkâniyle görüşüp karar altına aldıktan sonra bu kararlarını tavsiye yollu sadaret kaymakamı Türk Ali Paşa'ya bildirilmişti.

Kendisine arzedilen bu teklife II. Süleyman, evvelâ muva fakat ettikten sonra içeri harem dairesine gidince kadınlarla kara hadımların :

--"Karındaşın Sultan Mehmed'i böyle İstanbul'a götürüp tahtından indirdiler, bunların fikri seni de böyle etmektir" sözleriyle kendisini korkuttuklarından ertesi günü sadaret kaymakamına :

"Artık ben İstanbul'a, gitmem, vezir-i âzam doğru buraya gelsin, burası da tahtınuzdır; bunda yazlayıp kışlarız" haberini gönderince kaymakam paşa erkân Ve ulemâyı davet ederek bu hususu kendileriyle görüşmüş, onlar :

— "Bu, münafık sözüdür; herkes pâdişâhtan hoşnuttur; hâşâ ki suikasd oluna, burada oturmak zararlı olduğundan gidilmek münasip görülüyor; pâdişâha selâmımızla bunu arzeyle" diyerek Ali Paşa'yı pâdişâha yolladılar. Sadaret kaymakamı bu kararı arzeyledikten sonra :

— İstanbul** gidilmesini yalnız vezir-i âzam kullan murad etmedi, vükelânın reyiyle olmuştur; niçin şüphelenirsiz; reaya imdat etmeden iştira, nezl ve sürsat vermekten fakir oldu ve ellerinde bir şey kalmadı, sıyaneti üzerine vaciptir, yarın kıyamet gününde siz de ve biz de

[915] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/528

mes'ul oluruz ve ecdad-ı izamınız Acem ve Ongürüs seferlerine seferleyip reayaya zulüm olmasın deyu istanbul'da kışlaya gelmişlerdir" sözleriyle muvafakatini aldı ve pâdişâh 14 safer 1102 / 17 kasım 1690'da Edirne'den İstan-buVa. hareket etti.[916]

Vezir-i Azamın Dönüşü

Fazıl Mustafa Paşa, Belgrad kalesini iyice dönüşü tamir edip içine yeter derecede asker, mühimmat ve zahire koydu. Kendisinden evvel Selim Gi-ray'ı İstanbul'a yolladıktan sonra 15 kasım'da Belgrad'd&n hareket etti ve kırk gün sonra Davudpaşa sahrasına gelerek hastalığı sebebiyle oraya araba ile gelmiş olan padişah tarafından karşılanarak kabul edildi[917]. II. Süleyman vezir-i azamı oturtup :

- "Hoş geldin, yol zahmetleri, berhudar ol, yüzün ak, kılıcın berrak, ekmeğim sana helâl olsun, arzum üzere hizmet eyledin, seleflerinden birine böyle bir ulu gaza müyesser olmadı" diyerek köşke karşı at çekip saf bağlayan ordu erkânının önünde arkasından çıkardığı gülgülî çuhaya kaplı samur erkân kürkünü vezir-i azama giydirdiği gibi belinden çıkardığı hançeri beline ve başından çıkardığı bir kıt'a murassa pençe sorgucu da başına taktı ve sonra elini kaldırıp ağlayarak :

— "Ben mükâfat etmeğe kadir değilim; Allah iki cihand yüzün ak etsin" diye dua etti ve tekrar üst üste iki hil'at giydi rerek sarayına döndü ve onu müteakip vezir-i âzam da alayl İstanbul'a, girerek protokol îcabı doğru saraya gidip Sancağ-ı şerîf bizzat pâdişâhın eline teslim eyledi.[918]

Erdel Harekatı

Vezir-i âzam Belsrad^dan İstanbul'a dönerkeı Erdel harekatı kasım ayında Salahor Süleyman Paşa'; Erdel'in zaptı ile Tökeli

[916] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/528-529

[917] Pâdişahlar bizzat sefere gitmedikleri zamanlarda vezir-i âzami serdar-ekrem tayin edip gönderirlerken sancağ-ı şerifi ve ocakları selametlemek üzeı Davulpaşa'ya. kadar gider ve avdette de yine oraya kadar gelip sancağ-ı şeı* ve ocakları karşılardı

[918] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/529-530

îmre'yi kıral olarak makamına oturtmağa memur etmiş ve yanma Kalgay Sultan ile Tatar askeri ve sair serden geçti kuvvetleri verilmişti. Süleyman Paşa ay zamanda Türk kuvvetleri tarafından müdafaa edilmekte ola: Temeşvar, Göle, Yanova ve Varat kalelerine asker ve zahire koymağa da memurdu.

Pançova sahiline geçen Süleyman Paşa, iki günde Temeş-var'a. varıp oranın beylerbeğisi Büyük Cafer Paşa ile görüşü] Varat tarafından ErdeVe girilmesini muvafık buldular. Süleyma: Paşa, filhakika yol üzerinde bulunan Lipve kalesini düşmanda] aldıktan sonra ErdeFe girilmiş ise de buradaki kalelerin hemeı hepsi Avusturyalıların eline geçmiş ve bu sırada meydana çıkaı II. Apafi ErdeVdeki Tököli îmre taraftarlarını bertaraf etmi^ olduğundan Erdel harekâtı muvaffakiyetli bir netice vermedi;

Paşa kış mevsiminin gelmesi sebebiyle bu havalide bulunan turya kumandanlarından Veterani ile Karafa'ya taarruz ede-miyerek Kolosvar, Sebin ve Norde havalisini vurduktan sonra döndü (1102 rebîulâhır / 1691 ocak).[919]

Pâdişâhın Edirne'ye Ve Vezir-İ Âzamin Sefere Hareketlen

Fazıl Mustafa Paşa yeniçeri ocağında tensikat vapt*î OT&U noksanları tamamlandı. Devlet erkânı ve ulema ile görüşerek bu sene sefere bir serdar gönderilerek kendisinin üç cepheye yardım etmek üzere merkezde kalmasını teklif ettiyse de ekseriyet, imparatorun hummalı faaliyetini ve hazırlığını ileri sürerek bunun serdarla defi mümkün olannyacağmı beyan ile ya bizzat padişahın veyahut vezir-i âzamin gitmesi lüzumunu beyan ettiler; bu esnada pâdişâh hasta idi; vezir-i âzam bizzat hareketi kabul etti ve 14 şaban 1102 / 13 mayıs 1691'de saraya gidip kanun üzere pâdişâhın elinden sancağ-ı şerifi aldıktan sonra Davutpaşa sahrasi'na çıktı; bu sırada tstanbuVda. bulunan IV. Mehmed taraftarlariyle tensikat dışı kalmış olanlar ve diğer gayr-i memnunların vezir-i âzamin îstanbuV&a. bulunmamasından istifade ile saltanat tebeddülü yapacakları haber alındığından devlet erkânı fevkalâde telâşa düştüğünden istiskadan ağır hasta olmasına rağmen pâdişâhın Edirne'ye götürülmesine ve

[919] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/530-531

ölüm vâki olursa orada yeni hükümdarın iclâsma karar verildi. Vezir-i âzam: — "Padişahı bir dahi İstanbul'dan çıkarmamak şartiyle getirdik" diye itiraz ettiyse de ihtilâl tehlikesinin gelip çattığını ve mutlak surette tedbir alınmasında ısrar eylemeleri üzerine Fazıl Mustafa

Paşa bu kararı pâdişâha arzetti ve gidilmesinde ısrar eyledi; bunun üzerine pâdişâh:

— "Behey paşa, gör bak ne haldeyim; diye şişmiş olan vücudunu gösterdi ve bu hal ile nasıl giderim vükelâ halimi bilmezler. Dün gel bugün git, gidecektik neye geldik?" dedi ise de vezir-i âzam, pâdişâhın nazik durumunu da anlatarak muvafakatini aldı ve hemen evvelâ büyük biraderi IV. Mehmed ile küçük kardeşi Şehzade Ahmed ve Mehmed'in oğulları Mustafa ile Ahmed daha evvelden Edirne'ye gönderilip Davutpaşa'ya getirilmiş olan pâdişâh da arkalarından gitti.

Filhakika vezir-i âzamin hareketinden evvel Rumeli kazaskerliğinden mâzul olan mahlû4 hükümdar IV. Mehmed'in imamı ibrahim Efendi bir kısım taraftarlariyle beraber:

— "Padişah ölüp cülus olursa, vezir-i âzam IV. Mehme sevmediği için Şehzade Ahmed'i hükümdar yaptırır, o da Süleyman'ın eşidir. Vefatından evvel bir gece ulema ile Davut-paşa'ya giderek IV. Mehmed'i hükümdar yapalım diye karar verip bunu temin için müderris Türk Hasan Efendi'yi Silâhdar Ağaya gönderip :

— "Bu gece ulemâ cem' olup erken buraya (Davutpaşa'ya) geleceklerdir. Sultan Mehmed'i çıkarıp hazır edesiniz" diye söyletmiş. Silâhdar zahirde muvafakat edip meseleyi sadr-ı azama haber verdiğinden hemen o gece bu cemiyetin ileri gelenleri yakalanıp kalebend olmak üzere Kıbrıs'a yollandılar.[920]

II Ahmed'in Hükümdarlığı

Pâdişâhın Davutpaşa'da hastalığının arttığı hükümdarlığı üs-saâde ağası tarafından haber verilmesi üzerine vezir-i âzam Rumeli kazaskeri bulunan Hekim Yahya Efendi'yi göndermişti. Yahya Efendi hastayı muayeneden sonra ümitsiz olduğunu vezir-i azama anlatınca ölümünde yerine kimin hükümdar olması lâzım geldiği görüşüldü. Bu tarihte II. Süleyman'ın biri sabık hükümdar IV. Mehmed ve diğeri

[920] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/531-532

küçük biraderi Şehzade Ahmed isimlerinde iki kardeşi ile Dördüncü Mehmed'in oğulları Muşta fa ve Ahmed hayatta idiler. Köprülü-zâde çok cefasını çektiği ve aynı zamanda İstanbul kaymakamı iken hal' ettiği IV. Mehmed'i sevmediği gibi tabiî oğulları ve bilhassa sert olduğu söylenen Mustafa da babasının intikamını alacağı için ona da taraftar değildi; diğer hükümet ve ordu erkânı da harp felâketine sebep olup avla meşguliyeti sebebiyle hükümet işleriyle iştigal etmemiş olan IV. Mehmed'e aleyhdar idiler; hepsi müttefikan pâdişâhın küçük biraderi Ah-med'in hükümdar olmasına karar verdiler; vezir-i âzam Davudpaşa köşkünde pâdişâhı pek zayıf görüp kendisinden ümidini keserek yanından çıktığı sırada Dar-üs-saâde ağasiyle Silâhdar Ağa'ya :

— "Hünkârımın za'fını gördüm; yolda bir hal olursa zinhar sakınıp küçük karındaşı Sultan Ahmed'den gayrisin iclâs ettir emr-i hak vukuunda tahtın sahibini göstermişti,

II. Süleyman bîtab bir halde Edirne'ye gelebildi. Sadr-ı âzam Edirne'den cepheye hareketinden evvel rikâb-ı hümâyun kayma-kamlığına yeniçeri ağalığından ikinci vezir olanK.adı Ali Paşa'yı tayin ettirmişti.

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem 18 ramazan 1102 /15 haziran 1691'de Edirne'den kalkarak hareket etti; gidişinden bir gün evvel padişahın yanından çıktıktan sonra kızlar ağasiyle silâhdara pâdişâha bir hal olursa Şehzade Ahmed'i hükümdar yapmalarını tekrar tenbih etti; filhakika serdar-ı ekremin hareketinde sekiz gün sonra iki senedenberi eli ayağı şişerek tedavisi mümkü olamayan II. Süleyman, dört seneye yakın (üç sene sekiz ay yirmi jlört gün) hükümdarlıktan sonra elli bir yaşında vefa ederek yerine elli yaşındaki kardeşi II. Ahmed hükümdar ol muştur (26 ramazan 1102 / 23 haziran 1691) [921]; hazinenin darlı sebebiyle Kapıkulu ocakları cülus bahşişi almamışlardır.[922]

Salankamin (Slankâmen) Muharebesi

[921] II. Süleyman'ın cenazesi .Edirne'den acele îstanbuVa. gonderilerel Sultan Süleyman'ın Süleyman iye* deki türbesine defnedilmiştir.

[922] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/532-533

Belgrad'a Varış

Serdar-ı ekrem Sofya'ya geldiği vakit II. Süle man'ın vefatiyle II. Abmed'in cülusunu ve kendisinin sadarette ipka fermaniyle yeni padişahın gönderdiği mühr-i hümâyunu ve samur kürkü aldı. Belgrad'a varılır varılmaz Zemun [923] yakasına geçmek üzere Sava nehri üzerine köprü kurulup kısmen Macaristan topraklarına geçildi; kış esnasında sekiz bin mevcu-diyle Temeşvar muhafazasına tayin olunan Tökeli Imre üçyüz kadar maiyeti ile orduya geldi ve beraberinde getirdiği esir Avusturya Generali Haysler yine kendi yanında bırakıldı.[924]

Vezir-İ Âzamin Acele Etmesi

Fazıl Mustafa Paşa bir kısım askeri Zemun yakasına geçirdi ise de Tuna ve Sava nehirlerinin taşması münasebetiyle geri kalan kuvvetlerle kendisi henüz geçmemişti; bu sırada elde edilen dillerden yani esirlerden Varadin'de bulunmakta olan düşmanın köprü başını «asması ıntimali olduğunu haber aldığından nehrin taşkınlığına bakmayarak acele Zemun tarafına geçmek istedi; ordu erkânı : — "Henüz eyâlet askeri ve Tatar kuvvetleri tamamen gelmemişlerdir" dedilerse de dinlemiyerek karşıya geçti. Varadin9 deki düşman kumandam Baden Margravı Prens Ludvig (Lui)[925] kumandasında elli bin yaya ve elli bin atlı olmak üzere yüzbin kişilik bir kuvvet vardı; bunlar da Varadin ile Zemlin (Zemun) arasına gelip ordu kurdular; bu sırada Osmanlı ordusuna üç saate yakın bir mesafeye kadar gelmiş olan Avusturya kuvvetleri, taarruz edemiyerek geri çekildiler; buraya kadar vezir-i âzamin plânı Kırım Hanı kuvvetlerini beklemekti; fakat düşmanın birden bire çekilmesi bu plânı değiştirdi; bunda vezir-i âzamin kethüdası Mustafa Efendi'nin tesiri oldu; o, "Oklanmış şikârı kaçirmı-yalım" diye düşman üzerine yürümesi hususunda serdarı tahrik etti. Fazıl Mustafa Paşa ordu erkânını toplayarak görüştü ve Kırım kuvvetlerinin beklenmesi müfcalealarına rağmen ileri gidilmesi

[923] Bu isim Osmanlı tarihlerine Zemun İmlâsiyle ve sırpça okunuşiyle kayıtlı o up macarcası Zimony'dir, Sonra Zemiin telâffuzu kabul edilmemiştir
[924] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/533
[925] Bu isim bizim tarihlerde Preslo ve Prenclay imlâlarında yazılır ki Prens Lui demektir.

kararlaştırıldı ve düşman takip olundu.
Varadiri'e çekilmekte olan düşmanın yolu üzerindeki Kar-lofça boğazı daha evvel zaptedilecek olursa ister istemez sahra yoluyla gitmek icap eder ve o zamana kadar da Kırım hanı da yetişir diye düşünülerek cebrî yürüyüşle düşmana dokunmadan ileri geçilip Sîankamen palangasiyle Varadin arasında mevzi alındı; Türk ordusunda Kırım kuvvetlerinin bulunmadığını ve Varadin yolunun da kapandığını öğrenen düşman iki kuvvet arasında kalmamak için taarruza geçti; 25 zilkade 1102 / 20 ağustos 1691 pazartesi[926] günü Sîankamen muharebesi diye meşhur olan muharebe vukua geldi.[927]

Serdarın Sehadeti

Düşmanın taarruzu üzerine vezir-i âzam siperler önünde muharebe tertibatı aldı; Prens Ludvig yaya askerini metrisler üzerine yürütürken süvari alaylarını da ağır ağır Osmanlı atlılarına karşı sevketmiş ve ikindi zamanı muharebeye başlamıştır.
Osmanlı siperlerindeki kuvvetler üzerine yüklenen düşman büyük bir gayret ve zorlukla çekilmeğe mecbur edilmiş ve bu kanlı muharebede yeniçeri ağası ile bir hayli çorbacı (yeniçeri bölük kumandanı) ve odabaşı şehid düşmüşlerdi. Fakat bu çekilmeden yümayan düşman kumandanı tekrar metrisler üzerine yeni kuvvetler şevketti. Osmanlı atlılarına taarruz eden düşman atlıları arasındaki muharebede Osmanlı süvarileri düşmanın attığı kurşunlardan müteessir olmuşlar ve bunun üzerine sağ cenahta Anadolu beylerbeğisi Kemankeş Ahmed Paşa kolundaki Türkmen ve Kürd kuvvetlerinin geri çekilmesi ve kapıkulu süvarilerinin onları takviye etmiyerek kaçmaları sağ kolun bozulmasına sebep olduğundan vezir-i âzamin kumanda etmekte olduğu merkezin bir tarafı açık kalmış ve düşman buradan merkeze doğru girmiştir.
Bu tehlikeli anda vezir-i âzam bizzat kılıcım çekerek askeri teşcî ile sağ cenahtan taarruz eden düşman üzerine saldırmış, kendisini gören asker de ileri atılmıştı. Yine bu sırada sağ koldal Kemankeş Ahmed

[926] Muharebe tarihini Silâhdar, 25 Zilkade Pazar günü diyor ve Raşid de bir gün sonra olarak kaydediyor. Zilkadenin yirmi beşi takvim hesabı özere Pazartesi gününe tesadüf ettiğinden ben o günü yazdım.
[927] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/533-534

Paşa kuvvetlerinin bozulduğunu görei Karaman beylerbeğisi Vezir Çelebi İsmail Paşa hemen o tarafı yardımına koşup iki kat düşman yaya ve atlı kuvvetlerini bozar* galebenin temin edileceği sırada düşman tarafından atılan bii kurşunla serdar-ı ekrem alnından vurularak yere düşmüş ve paşaı etrafındaki adamların "Serdar düştü" diye bağırmaları ve yanında bulunan Sipahi ağası Ömer Ağa'nın yerinde sebat göstermesi lâzım gelirken geri çekilmesi neticesi zaferle bitecek olan bu savaşı mağlûbiyete çevirmiş ve sağ koldan giren düşman gerideki ordugâhı işgal eylemiştir; fakat düşmanda da daha fazla döğüşecek takat kalmamasından istifade eden Halep Valisi Vezir Koca Halil Paşa ile Küçük Cafer Paşa, sancağ-ı şerifi alıp at üzerinde orduyu selâmete çıkarmağa karar vererek ordu hazinesi ve bütün top ve cephane terk edilmek suretiyle Belgrad^a, dönülmüştür. Bu sırada Tuna Kaptanı Mustafa Kaptan. Tuna nehrinde düşmanın sekiz yüz kıt'a cephane ve zahire kayıklarına zapt eylemişti.[928]

Slankamen'den Sonraki Durum

Belgrad'a dönen ordunun serdarlığına müttefikan Vezir Halil Paşa tayin edildi; bozguna sebep olan sipahiler ağası Belgrad'da idam olundu; o sırada derme çatma kuvvetle Kırım Hanı Saadet Giray geldiyse de tabiî zamanında yetişmediği için bir faydası olmadı[929]. Sabık Kırım hanı Selim Giray istifa etmeyip hanlıkta bulunmuş olsaydı zamanında yetişerek bu felâket vuku bulmazdı; bundan dolayı II. Ahmed, Kırım Hanı Kör Saadet Giray'ı ağır ve acı bir hatt-ı hümâyunla tekdir ederek, bundan sonra vazifesini iyi görmesini bildirmiştir[930].
Şehid düşen Fazıl Mustafa Paşa'nin cesedi bulunamamış ve pek zebun düşen düşman kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerini takip edememişlerdir.

---

[928] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/534-535

[929] Selim Giray istifa ettikten sonra yerine tavsiye ettiği Kör Saadet Giray'ın hanlığı kendi kavmine de hayret vermiş, Kınm halkı, "Allah Allah, şimdi Kınm sultanları tükendi de kala kala Kınm tahtı böyle bir köre mi kaldı?" demişler (Silâhdar tarihi, c. 2, s. 615).

[930] Sen ki Kırım hanı Saadet Giray'sm, Mukaddema seninle ahd ü misak, re*y-i sevab, kavi ü karar böyle miydi Yazık senin nâm ü şanına. Asakir-i İslâm kullarım can ve başlariyle din uğruna çalışıp niceleriyle vezir-i âzam ve yeniçeri ağam şehid olalar; sen, yedi, sekiz saatlik yerde bulunup imdada erişmeyesin? Murad etsen bu denlu mesafe sana göre ancak bir kamçılık yer idi. Gayret-i islâm bu mudur? Malûm oldu ki ihmal ve tekâsül ve hıyanet sende imiş. Hiyanet bana değil Allahadır. Takdir bu imiş; bir iştir oldu, olmamak gerek idi; biz bunu Allahtan biliniz. Bâdelyevm tıynetinde olan vahşeti giderüp var kuvveti bâzuya getürüp Serdar Halil Paşa ile yekdil hizmet-i hümâyunumda bulunup gayret-i islâmiyeyi yerine getürüp âdây-ı dinden ahz-ı intikam etmede makdurun sarfedesin" (Silâhdar tarihi^ c. 2, s. 615).

Mağlûbiyet Belgrad'a gelindikten sonra hükümet merkezine bildirilmiş ve talimat istenmiştir. Bu arada Varadin taraflarına Tatar ve gönüllü kuvvetleri sevk olunarak düşman vaziyeti öğrenilmek istenmiştir.

Bu muvaffakiyetten sonra Avusturya kuvvetlerinin bir kısmı Varadiii'den Segedin'e ve oradan da Temeşvar yakasındaki Çanad (Csanad) taraflarına gönderilerek üç gün dövdükten sonra Lipve'yi almışlardır; bu esnada Temeşvar kalesinin zor durumu sebebiyle Sivas beylerbeğisi Deli Ömer Paşa kumandasiyle üç bin Tatar ve altı yüz sipah ve silâhdar süvari kuvveti ile ve araba ve deve ve katırlarla Temeşvar muhafızlarına yedi bin kile zahire gönderilmiştir.

Fazıl Mustafa Paşa'nın şehadeti ve ordunun Belgrad'a. döndüğü, Edirne'de bulunan padişaha bildirilince Rumeli kazaskeri Yahya Efendi ve diğer ulemâ tarafından vezir-i âzamlığın sadaret kaymakamı ikinci vezir Kadı Ali Paşa'ya verilmesi şeyhülislâm vasıtasiyle padişahtan rica edildi. Bunun üzerine mühr-i hümâyun Kadı Ali Paşa'ya verilmiş ve Belgrad'a gitmeğe memur olmuştur.

Yeni vezir-i âzam ne yapıp yaparak Belgrad'a. gitmeyip ordunun levazım ve mühimmatını hazırlamak üzere merkezde kalmasını teinin ettiğinden Macaristan cephesi serdarlığı Koca Hali Paşa'ya verildi (6 zilhicce 1102 / 31 ağustos 1691).[931]

1688'den 1691 Sonuna Kadar Lehistan Cephesi

Lehlilerin Birinci Hedefi Kamaniçe İdi

Lehistan kiralının birinci derecedeki hedefi 16 sen evvel (1672'de) ellerinden çıkmış olan Podolya eyaletinin merkezi bulunan Kamaniçe'yi geri almaktı; bundan dolayı bütün gayretlerini bunun için sarf ediyorlarsa da gerek kalenin şiddetle mukavemet v müdafaası ve gerek Kırım kuvvetlerinin yetişerek Lehistan içer lerine kadar akın yapmaları sebebiyle isteklerine muvaffak olamıyorlardı.

1099 H. / 1687 M. de II. Süleyman'ın cülûsiyle Kırım hanlığında ipka edilmiş olan Selim Giray, ikinci oğlu Azamet Giray kumandasiyle Bucak ve jVogay'lardan mürekkep otuz bin Tatar kuvvetini Lehistan

[931] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/536-537

üzerine sevk ve Lipka Ta(ar/on'ndan alınarak kılavuzlarla Komaniçe'nin sağından Le/tistan'a girip tlbav yani Lemberg taraflarına kadar ilerliyerek bazı palangaları zapt ve tahrip ve külliyetli ganimet malı alarak geri dönmüştür (1688 nisan / 1099 cemaziyelâhır).[932]

Lehlilerin Sulh Teşebbüsleri

1099 şevval / 1688 ağustosla Leh kiralı Sobieski Kamaniçe mühim bir kuvvetle gelip Kamaniçe'yi dört ta-muhasarası raftan sararak topla dövmeğe başlamıştı; bunun üzerine bir taraftan Özi muhafızı Bozoklu Mustafa Paşa ve diğer taraftan Azamet Giray derhal yardıma koşmuşlar ve Mustafa Paşa yetişmeden evvel Azamet Giray müteaddit hileli plânlarla evvelâ Lehlilerin bir kısım kuvvetini mağlûp ettiği gibi Litvanya hatmam kumandasiyle yardıma gelen diğer Leh kuvvetlerini de bozduktan sonra Kamaniçe'yi almağa gelen kuvvetleri çekilmeğe mecbur etmiştir, bu sırada Kamaniçe önüne gelmiş olan Özi muhafızı Kamaniçe müdafilerinin maaş yiyecek ve harp levazımım teslim ettikten sonra dönmüştür.[933]

Lehlilerin Sulh Teşebbüsleri

Harbin başından beri Leh kuvvetlerinin Kamaniçe'yi almak için yaptıkları hareket her defasında boşa çıkmış olduğundan başka memleketleri Tatar kuvvetlerinin akmlariyle harap olduğundan Leh askerleri "İl ve memleket harap oldu" diye kurallarını sulh yapmak için sıkıştırmışlardı; Lehistan hükümeti İmparatorla birlikte sulh yapacağı için bu vesile ile Osmanlı devletini bîr yoklamak istemiş ve Kırım Hanı Selim Giray vasıtasiyle müracaat etmişti; fakat hükümet bunların maksatlarının oyalama ve bu suretle harekâtı gevşetmek olduğunu hissederek sulh yapmakta samimî iseler salahiyetli kefillerini alınız diye Kırım hanına cevap yazdı.

Bunun üzerine Kili* de bulunan Selim Giray, Lehlilerin sulh teklifi için gönderdikleri elçiye :

— "Sizin sözünüze inanılmaz dönek bir milletsiniz; hangi taraf ağır

[932] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/537
[933] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/538

gelirse o tarafa geçersiniz. Madem ki sulh istiyorsunuz. Devlet-i aliyye kapısı açıktır; her sene verginizi vermek ve muteber bir rehin göndermek şartiyle tavassut ederim" diye cevap göndereceği sırada Rusların mühim bir kuvvetle Kırım üzerine yürümeleri üzerine hemen o tarafa koşarak avdetine kadar Leh elçisini nezaret altında bulundurmuştu; filhakika bu esnada Lehistan büyük elçisi yola çıkmış iken Rusların Kırım üzerine saldırdıklarının duyulması üzerine neticeye intizar etmek üzere geri dön-

müş ve daha sonra da bir anlaşma olmamıştır (1100 recep / nisan) [934].

1689'da (1100 zilkade) Lehistan kuvvetleri yine Kamaniçe üzerine yürümüşlerse de kale muhafızı Kahraman Paşa'nın şiddetli mukavemetiyle karşılaşmışlar ve bu sırada kale yardımına kuvvet gelmekte olduğunu duymaları üzexine çekilip gitmişlerdir.[935]

1688den 1691 Tarihine Kadar Venedik Cephesi

Mora'nın Son Durumu

Bundan evvelki Venedik cephesi harekâtı kısmında görüldüğü üzere - şimdilik Benefeşe kalesi hariç olarak- Mora yarımadası elden çıkmış ve keyfiyet Mora seraskeri Divrikli Mehmed Paşa tarafından hükümete haber verilmişti. Bunun üzerine Divrikli'nin yerine Şam Trablusu'ndan mâzul Arnavud Koca Halil Paşa İVfora seraskerliğine tayin olunmuştur. Maiyyetine bir miktar yeniçeri verilen Koca Halil

---

[934] Silâhdar tarihî, c. 2, s. 427, 432. Kırım hanı Rusların taarruzunu haber alınca Kili'den hareketle gece ve gündüz giderek altı günde Ur berzahı ağzına yetişmiş ve iki yüz bine yakın Rus ve Kazak kuvveti ve iki bin kadar topla Kara Yılga mevkiine gelmiş olan Rusların üzerine gitmiştir. Eğer muvaffak olurlarsa Kınm istilâdan kurtulacak, aksi takdirde yanmada işgal altına girecekti; tehlike büyüktü.
Düşmana yakın gelince Kırım müftüsü, cihadın fezâilinden bahs ile Tatar kuvvetlerini teşci edecek hitabede bulundu; bu heyecanlı hitabeden sonra Tatarlar atlanıp ordugâhlarını topla çevirmiş olan Rus kuvvetleri üzerine yüklenerek on beş, yirmi kat arabadan yapılmış maniaları bozup Rus kuvvetlerinin içerisine daldılar ve epey kırdıktan sonra ikindi zamanı karargâhlarına döndüler. Miktarları pek çok olmakla beraber maneviyatı kırılmış olan Ruslar siperlerinden çıkıp taarruza geçemediler. Kendilerinden on defa büyük olan Rusların şayet taarruz ederlerse Ur berzahında karşılamayı muvafık görüp o tarafa çekildiler. Düşman, Kırım kuvvetlerini takiben Ur berzahı önüne kadar geldiyse de askeri çokluğundan Ötürü, ot, su ve yiyecek bulamadığından taarruza cesaret edemi yerek geri döndü ve Tatarların takipleri neticesinde çok zayiat verdi. Bunda başka Ribat mevkiinden Kefe'ye geçmek is-.eyen ayrı bir Rus kuvveti de mağlûp edildi; Kırım hanının bu tehlikeyi muvaffakiyetle atlatması haberi 1100 senesi ramazanında (1688 ağustos) hükümetçe haber alındı.

[935] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/538-539

Paşa'nın esas vazifesi Ağriboz adasına yardım edip onu istilâdan korumaktı (25 safer 1099 / 1688 ocak iptidaları). Mora seraskerinin karargâhı, 1687 eylül sonlarına doğru elden çıkmış olan Atina'dan sonra Tep (îstefe) olup burası da 1687 sonlarında Venediklilerin eline geçmişti. Bu fena durum karşısında Osmanlı hükümeti, Moralıları Venediklilere karşı ayaklandırmak için oraya bir Rum beyi tayinini muvafık gördüğünden Tekirdağh Bekrî Mustafa Paşa sadaretinde, yirmi seneden beri Galata zindanında mahpus bulunan Manyaslı Rum beylerinden Limbraki (Libarius Geratschari) adındaki Manya reisini mahbesten çıkarıp kendisine tuğ ve alem ile Mora beyliği verilip Koca Halil Paşa'nm maiyyetine gönderilmiştir[936].

Ağrihoz Muhasarası

Filhakika Mora yarımadasiyle Orta Yunanistan'da Atina ve Istefe^nin düşmesinden sonra Venediklilerin hedefinin Ağriboz adası olduğu haber alınarak buraya 1688 başlarından itibaren muhafaza kuvveti sevkedilmişti; nitekim aynı sene haziranında (1099 şaban) Venedikliler, altmış iki kalyon ve elli dört kıt'a Venedik, Papalık ve Malta çekdirmeleri (kadırgaları) ve altı mavna ve on sekiz tane îsklavon firkatesi ve sair iki yüzden fazla donanma ile Afora'nın Anapoli limanından çıkıp [937] Atina limanına gelmişler ve Kaptan Morozini[938] buradan Ağriboz kalesi hakkında malûmat almak üzere bir papazı casus olarak Ağriboz'a gönderdi ise de ada muhafızı Çelebi ibrahim Paşa bu papazı yakalatarak düşman hakkında etraflı bilgi edinmiş ve bundan bir müddet sonra Venedik donanması da gelmişti (20 ramazan 1099 / 19 temmuz 1688).[939]

Kale Muhafızının Kumandanlarla Görüşmesi

---

[936] Lembiraki 1692 temmuz'unda Venediklilerle gizlice haberleşip bunların tedarik etmiş oldukları gemilerle înebahtı'dan kaçmıştır (Raşid tarihi, c. 2, s. 367).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/539-540

[937] Anapoli, Mora yarımadasının doğusundaki bugünkü Navilya ve yahut Napoli di Romaniyd'tan Osmanlılar zamanındaki adıdır

[938] Morozini, Kandiye'nin son müdafii olan amiraldir. Bu isim Silâhdar Tarihi'nâe (c. 1, s. 381) Morçin diye yazılıdır.

[939] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/540

Muhafız Çelebi İbrahim Paşa vaziyeti gözden geçirerek bazı tertibat aldı ve maiyyetındekı kumandan, ocak ağaları ve alay beyilerini, yerli kulu ağalarını ve Mısır kuvvetleri kumandanını ve sair
îcap edenleri yanına davet ederek onlarla görüştü ve kendilerine :
— "îşte düşman geldi ve bizi de padişahımız üzerinize kumandan tayin etti ve siz de kabul ettiniz, şimdi size bir sualim var : Dörtyüz seneden beri din uğruna kimler hizmet etti? Padişahlar bu memleketleri kimler ile aldı? Serhadleri kimlere sipariş edip kimler bekledi? Bizim gibi paşalar ve sizin gibi askerler değil midir? Onlar kendi zamanlarında iş görüp efendilerinden hayır dua aldılar; iltifat gördüler. Onların aldıkları memleketleri göz göre düşmana vermek lâyık mıdır?" deyince hepsi birden heyecanla hayır diyerek ağlaştılar ve : — "Can ve baş ile çalışıp efendimizin ve Ümmet-i Muhammed'in duasını isteriz" dediler. Bunun üzerine Çelebi İbrahim Paşa:
— "Öyle ise kardeşler, biz bu cengi, padişah, vezir-i âzam kale, ehl ü ıyal ve saire için değil, Allahm fermanı, Peygamberi mizin emri ve şefaati için edelim; kıyamet gününde Habibulla sancağı dibinde haşrolalım; eğer gönül birliğiyle yerimizde sabit kadem olursak inşâallah her veçhile muzaffer oluruz" dedi v hepsi de bu suretle çalışacaklarına söz verdiler,
İbrahim Paşa bu suretle toplantıya son verdikten sonr yeniçeri ocağı ağalarını geriye bırakıp onlarla gizli konuştu v kendilerine :
— "Sizler bu devletin bir rüknüsünüz, içeriden biri bana kasdetmedikçe düşman bu kaleyi elde edemez. Küçük yaştanberi kara postal çekip ocağınızda yetiştik[940], gayretli iseniz beni muhafaza etmek size düşer; hasmımız çok, Allah hıfzeyleye, bizi kurs ile vururlarsa cemiyet edip sizi de öldürürler, kale de elden gider dedi; ocak ağaları da :
— "Madam ki can tendedir, cümlemiz kırılmadıkça sa zarar eriştirmeyiz" dediler.
Çelebi İbrahim Paşa, düşmanın kale önüne asker çıka masından evvel kale dışında müdafaa tertibatı aldı; Mısır, Alonya-) Delvine, Tırhala, Inebahtı sancakları kuvvetlerini de ih yatta bıraktı; Mora cephesi seraskeri Koca Halil Paşa'ya haber gönderip düşman sahile kuvvet çıkarmadan evvel onları karşılamak üzere iki bin kadar süvari

[940] Çelebi İbrahim Paşa, Yeniçeri ocağından yetişmişti. "Kara postal çı demesi ondandır

istediyse de Halil Paşa:
— "Düşman çıkıp yerleştikten sonra bizzat kendimiz geliriz" cevabını verdi.[941]

Düşmanın Taarruzu

Venedikliler adaya kuvvet çıkarıp Osmanlı siperlerine karşı harekete geçtiyse de püskürtüldüler. Fakat kale ve varoşlar her taraftan kuşatıldı; asıl kale ve şehirden başka adanın diğer yerleri Venediklilerin işgali altına girip mahallî halktan tedarik ettikleri adamlardan yardım görüyorlardı. Çelebi İbrahim Paşa vaziyeti Serasker Halil Paşa'ya tekrar bildirip tehlikeyi anlattığından o da üç bin kadar asker yolladı ve bir müddet sonra bu askeri geri alıp onların yerlerine Mustafa Paşa kumandasiyle üç bin Arnavut askeri gönderdi.[942]

Arnavut Kuvvetlerinin Hıyaneti

Yeni gelen bu Arnavut askeri, bir müddet sonra toplanıp kalenin Hayırlı kapısına bayraklar dikip :
— "Biz cenk etmeyiz; kale kapısını açın dışarı çıkalım; yoksa geri döner sizin ile döğüşürüz" dediler; Çelebi ibrahim Paşa bunlara selâm çavuşunu gönderip bazan arnavutça ve bazan türkçe söyleyerek nasihat ettiyse de fayda vermedi, ve nihayet gece yarısı düşman görmeden kaleden dışarı çıkarılmaları kararlaştırıldı.
Casuslar vasıtasiyle bu vaziyetten haberdar olan Venedik kuvvetleri, bir metris ileri yürüyüp kaleye yaklaştılar; bu sırada kaleden çıkıp düşmana hücum eden üçyüz yeniçeri serden geçtisi muvaffakiyetli iş gördü; yine bu esnada kale muhafızı ibrahim Paşa'ya, padişah tarafından kılıç, kaftan (hil'at) ve askeri teşcî için hatt-ı hümâyun ile bin altın geldi; hatt-ı hümâyun okunduktan sonra muhafızlar :
— "Hizmetimiz beğenilmiş; padişah duası almışız" diye gül-benk çekerek siperlerine girdiler; serdar Halil Paşa, bu defa da Tırhala beyi olan kendi oğlu Mehmed Paşa ile yeniden üç bin Arnavut askeri

[941] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/540-542
[942] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/542

yolladı, fakat bunlar da düşmandan yüz çevirip kendilerini döndürmek isteyen Mehmed Paşa'yı öldürdükten sonra düşman tarafına geçtiler[943]. Kırk gün devam eden muharebe hep kale dışında, varoş etrafında cereyan etmişti; düşmanın son taarruzu püskürtülüp siperlerine kadar sürülmüşken düşmanla gizlice anlaşan Arnavutların hiyaneti üzerine varoş düşmüş ve muharebe kaleye inhisar etmişti.[944]

Çelebi İbrahim Paşa'nın Tedbirleri

Muhafız paşa, uzun seneler sefer ve muharebe görmüş tecrübeli bir kumandan olduğundan bundan sonra devam edecek olan kale müdafaası için tedbirler aldı. Düşmanın, kalenin Hayırh-kapi'siyle Mahmudpaşa kulesi tarafından hücum etmesi ihtimalini düşündü ve ben kumandan olsam buradan taarruz ederim demiş ve Morozint'nin tecrübeli bir kumandan olmasına mebni bu taraflardan kaleyi dövmesi ihtimalini düşünerek ona göre tertibat almıştı; bütün kuvvetleri kaleye yerleştiren İbrahim Paşa kendisi de düşmanın galip geldiği tarafa yardım etmek üzere ihtiyatta kaldı.
Morozini her taraftan kaleyi dövmeğe başladı, kalede tutuşacak evleri söndürmek üzere ibrahim Paşa esirlerden mürekkep grup tayin etti; on günde kale yerle beraber oldu askerler hendeklerde kalıp mümkün mertebe müdafaa için duvarları tamir etmekle iktifa ediyorlardı.[945]

Morozın'in Teslim Teklifi

Bu sırada düşman tarafından kalenin teslim olmasını îstemek üzere bir elçi geldi; Çelebi ibrahim Paşa bu elçiye :
— "Biz sulha vekil değiliz, cenge vekiliz, padişah .Edirne'dedir, oraya gitsin, sözünü söylesin" diyerek gelen elçiyi geri gönderdi. Bu sırada

[943] Halil Paşa oğlu Mehmed Paşa, üç bin Arnavut askeriyle adaya geldikten sonra muhafız İbrahim Paşa, Mehmed Paşa'ya "—Senin askerin reâyâ (köylü halk)'dtr, cenk görmemiş, top ve humbara yememiştir; cenge takat getüremezler; diğer askerler arasına kısım kısım tevzi edip size başka asker verelim" demiş ise de Mehmed Paşa: "—Bunlar benim kefilli aşire-timdir, murdar kılım için baş verirler ve uğrumda döğüşe döğüşe kırılırlar, lûtf edip bizden ayırmayın" diye yalvarmış. İbrahim Paşa ise "—Gel etme oğul, asker-i İslama zulmedersin, öte gün numunesi zahir oldu; sana acının" dedi ise de dinletemedi; İbrahim Paşa, daha ileri gitmiyerek babası Halil Paşa*nın hatırına riayeten muvafakat etmekle beraber Mehmed Paşa'nra inadından dolayı müteessir olmuştu (Silâhdar tarihi, c. 2, s. 387).
[944] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/542-543
[945] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/543

bir kısım asker: — "Biz bu ateşi ne zamana kadar çekeceğiz ? İzin ver ne olacaksa olsun" diye kalenin sulhen veri meşini istediler; bunun üzerine muhafız paşa kumandanlarla gc rüşelim diyerek bunları savdı ve teessüründen ağlayarak Dizda kapısı denilen mahaldeki kumandanların yanma gitti, sebat tasiye etti, onlar da "Biz sana tâbiiz" dediler.

Bu sırada düşmanın Mahmudpaşa Kulesine[946] hücum edere beden başlarına bayrak diktiğini haber alan ibrahim Paşa dört buçuk saat bir muharebeden ve beş bin kadar düşmanı öldüı dükten sonra kuleyi kurtardı ve bu esnada Magravzâde Güre Mehmed Paşa kumandasiyle Edirne'den gönderilen yardımc kuvvet Mahmudpaşa kulesine yerleştirildi. Harp bundan somda dey,am etti. Çelebi ibrahim Paşa, Morozini'nin yanında kâtiplik eden bir Rum çocuğunun babası vasıtasiyle Venedik ordusu hakkında malûmat alıyor ve casusa bol para veriyordu.[947]

Venedikliler Adayı Alamadılar

Düşman tarafından kaleye kaçan iki Fransız askeri, düşmanın biri denizden olmak üzere üç koldan (Hayırlı kapı, Mahmudpaşa kulesi) yürüyüş yapacaklarını haber verdiler; ona göre hazırlık yapılıp asker teşci edildi; filhakika ertesi günü sabahı yapılan şiddetli taarruzlarda Mahmudpaşa KulesVne yürüyen düşman kuvvetleri yüz geri edildi; deniz cephesinden atılan Osmanlı topları düşman gemilerini hasara uğratmakta idi; bunun üzerine 1100 senesi muharreminin beşinci (30 ekim 1688) ve muhasaranın yüz onuncu günü Morozini muvaffak olamadan muhasarayı kaldırdı ve donanmasına girip Atina sahiline geçti. Çelebi ibrahim Paşa bu uzun müdafaasında Tiryaki Hasan Paşa gibi tedbirli hareketi ile Ağriboz^u kurtarmağa muvaffak oldu.[948]

Venediklilerin Bosna Cephesindeki Faaliyetleri

Venedikliler Bosna ve Arnavutluk taraflarında da faaliyette idiler.

---

[946] Bu, Mahmudpaşa KulesVne, Ağriboz'n Venediklilerin elinden almış ola Fatih Sultan Mehmed'in vezir-i âzamlanndan meşhur Mahmud Paşa*nın adı verilmişti.

[947] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/543-544

[948] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/544

1099 muharrem / 1687 kasım da Dalmaçya'da Kanin (Kaninno) kalesi düştü; 1100 cemaziyelevvel / 1689 martta Venedik donanması Zara, Nove ve Kataro kıyılarına yanaşarak otuz binden ziyade asker çıkarıp onlar bu taraftan ve Avusturya kuvvetleri Kuzeyden yürüyerek Bosna'yı almağı kararlaştırmışlardı; bu sırada Bosna valisi bulunan Vezir Topal Hüseyin Paşa, Bosna'da eli silâh tutanları silâhlandırıp aynı zamanda keyfiyeti hükümete bildirmiş ve yardım istemişti.
Venedik kumandanı Hersek sancağında ve Mostar şehrinin güneyindeki Gabela kalesini muhasara edip dövdüğü sırada Bosna valisi kendi kapısı halkı (maiyeti askeri) ve Serhad kuvvetlerini sevk ederek düşmanı mağlûp edip çekilmeğe mecbur etmiş ve bir hayli da harp malzemesi almıştır (1100 zilkade / 1689 eylül)[949].

Benefşe Kalesinin Düşmesi

Osmanlı tarihlerinde Menekşe denilen ve Mora'nın doğu sahilinde Mataban burnu üzerinde bulunup Osmanlı hükümetinin Giriâ**le muvasalasın temin eden Benefşe sahil kalesi 1100 H. / 1689 M. de denizden ve karadan muhasara ediliyordu. Burayı kurtarmağa Ahmed Paşa memur oldu; fakat Cezayir, Tunus ve Trablus ocakları gemicileri kendi kalyonlariyle Venediklilerin metin kalyonlarına mukabele edemiyeceklerini söylediklerinden bir iş görülememişti; aynı sene yani 1689 eylül'de pek sıkışık bir duruma düşmüş olan Menekşe kalesine kış esnasında istanbul'dan donanma kalyonlariyle Buğday yollanıp kal'aya zahire teslim edilmekte iken bunu haber alan Venedik kalyonlariyle çarpışıldı; zahire tamamen teslim edile-meyip bir kısmı Rodos adasına emanet olarak bırakıldı; nihayet yardımdan ümidini kesen kale teslim oldu.[950]

Avlonya'nra İşgal Ve İstirdadı

1101 H. / 1690 M. da Rumeli beylerbeğisi ve aynı zamanda Avlonya mutasarrıfı olan Küçük Cafer Paşa, Ungurus yani Macaristan seferine

[949] Fakat daha sonia Venedikliler Hersek kıtasının anahtarı olan Gabella'yı almışlardır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/544-545
[950] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/545

memur olduğundan bütün maiyyeti ve sanca-ğındaki tımarlı sipahilerle birlikte o tarafa gitmiş ve bu suretle Avlonya taraflarında pek az kuvvet kalmıştı; bunu fırsat bilen âsi Arnavut tebeası keyfiyeti derhal Venedik kumandanına bildirip kaleyi almasına yardım edeceklerini vâdeylediklerinden Venedik amirali elli beş kalyon, mavuna ve çekdiri ile gelip alman tertibat üzerine Avlonya kalesini zapt eylemişlerdir.

Avlonya'nın düştüğünü, Belgradh muhasara ettiği sırada haber alan Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa oraya derhal Koca Halil Paşa'yı tayin ile Arnavutlukta eli silâh tutanları seferber edip Avlonya üzerine yollamış ve o sırada Rumeli beyler-beğiei bulunan Küçük Cafer Paşa ile fşkodra sancakbeyi Süleyman Paşa, Pizren sancakbeyi Mahmud Paşa gibi Arnavutluk paşalarının gayretleriyle bir ay muhasaradan sonra 1102 cemaziyelâhır / 1691 mart'da Avlonya geri alınmıştır. Avlonya kalesinin mevkii fena olup tamire lüzum görülmeyerek terkedilmiş ve içindeki muhafız askerlerle kadın ve sairleri yine düşmandan istirdat edilmiş olan anın yakınındaki Kanina[951] kalesine naklolun-muşjardır.[952]

YİRMİ ALTINCI BOLUM

1697'DEN 1699'DA KARLOFÇA MUAHEDESİNE KADAR DÖRT CEPHEDE SAVAŞ

Avusturya Cephesi

Fazıl Mustafa Paşa'nın Halefi

Vezir-i âzam şehid Fazıl Mustafa Paşa'dan sonra mühr-ı hümayun sadaret kaymakamı Kadı Ali Paşa'ya verilerek sefere serdar olduysa da ne yapıp yaparak cephelere asker ve cephane ve erzak yetiştirmek üzere muvakkaten merkezde kalıp Avusturya cephesine Koca Halil Paşa'yı serdar tayin ettirmişti (1102 zilhicce / 1691 eylül). Pâdişâh II. Sultan Ahmed, vezir-i âzamin bizzat ordunun başında bulunmasını

[951] Bu isim Silâhdar'da (c. 2, s. 558) ve Raşid'te (c. 2, s. 135) ise Kanta imlâ-siyle yazılıdır.
[952] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/545-546

istediği için onun cepheye gitmesinde ısrar ederek :
— "Nice özür ve bahane edersin; kalkıp git ve ille hakkından gelirim" dedikçe :
— "Hazine yok, tahsili imkânsız, asker dağıldı, cephane ve mühimmat düşmana kaldı, kolumuz, kanadımız kırık; vakit geçip kasım geldi; bu kış burada kışlayıp ilk baharda gideriz" diye müsaade aldı; serdar olan Halil Paşa'ya da geniş salâhiyet verildi.[953]

Yarat Muharebesi Ve Temesvar'a Yardım

Büyük bir Avusturya kuvvetinin 1103 Safer / 1691 kasımda Osmanlıların elinde bulunan Varat yayardım hut Gros- Vardayn kalesini muhasara ettiği haber alınarak buna karşı ne yapmak lâzım geleceği orduda görüşüldü; yeniçeri ağası Eğinli Mehmed Ağa, Varatt Yanova ve Göle kalelerinin bataklık mahallerde bulunup bir müddet daha dayanabileceklerini fakat en lüzumlu iş Temeşvar kalesine zahire ve müstahfız asker koymak olduğunu beyan etmesi üzerine serdar Koca Halil Paşa'nın bizzat o tarafa hareket etmesi münasip görülüp Tuna'tun öte tarafındaki (sol tarafındaki) Paçova sahiline geçilerek dört günde Temeşvar önüne gidilip kaleye zahire, harp levazıması ve asker teslim edilmiş ve kalenin muhafızlığına da Kandilci Hüseyin Paşa'nın yerine Fındık Mustafa Paşa tayin edilmiştir. Bu sırada Varandan alman haberde şimdiki halde düşmanın def edildiği fakat ilkbaharda mutlak surette yardım edilmesi bildirilmiş olduğundan ordu Belgrad'a döndü.
Temeşvar'dan Belgrad'a gelinmesini müteakip pâdişâh tarafından gönderilen hatt-ı hümâyunda sancağ-ı şerîf ile kapıkulu ocaklarının Edirne'ye dönmeleri emrolunduğundan serdar, sancağ-ı şerîf ile ocakları yeniçeri ağasiyle gönderdikten sonra Silistire beylerbeğisi Vezir Topal Hüseyin Paşa'yı Belgrad muhafazasında bırakarak îcap eden zahire ve mühimmatı koyduktan sonra kendisi de OhrVye gitti.[954]

[953] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/547
[954] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/547-548

Topal Hüseyin Paşa'nın Serdarlığı

Serdar Koca Halil Paşa, orduda sevilmiş, görülmüş tecrübeli bir kumandandı; Vezir-i âzam Kadı Ali Paşa, bunu kendisine rakip görerek sahneden çekmek istedi; evvelâ Fazıl Mustafa Paşa zamanında yeniçeri ocağının intizamım yoluna koymağa muvaffak olan Yeniçeri Ağası Eğinli Mehmed Ağa'yı bir bahane ile öldürttü ve sonra da sadr-ı âzam olmasından korktuğu kendisinin eski efendisi Koca Halil Paşa hakkında1 :[955]

— "Gözleri görmez oldu, bir şeyi teşhis edemez, ihtiyarlığından vücûduna lerze gelmiştir, tekaüdlük ister" diye onu da tekaüd ettirip yerine Belgrad muhafızı Topal Hüseyin Paşa'yı tayin ettirdi (1103 rebîulâhır / 1692 ocak).

1103 şaban / 1692 nisan'ında gerek Varaftan ve gerek Tö-keli İmre'den gelen haberlerde Avusturyalıların daha ziyade içeride kalan kalelerden Varat, Erdel ve Temeşvar taraflarında faaliyette bulundukları ve bir plânlarının da Bosna'ya taarruz olduğu haber alınarak ona göre tertibat yapılmıştır. Yine bu suretle Tökeli îmre'den gelen haberde Lehistan kiralının imparatorla araları açılıp bu sırada Fransa ile Avusturya arasında devam eden muharebede Lehistan'ın Fransa dostluğunu tutup Osmanlılarla anlaşmak istediği bildirilmiştir. Bu sırada sadarete, Hacı Ali Paşa getirildi[956].

İngiltere İle Felemenk'in Sulh İçin Tavassutları

27 ramazan 1103 / 1692 haziran'da Vezir-i âzam Hacı Ali Paşa[957] sefere memur olmuştu.

Bu tarihlerde Fransa ile Avusturya arasındaki muharebe devam etmekte idi; İngiltere ile Felemenk hükümetleri hasımları olan Fransa kiralı XIV. Lui'ye karşı imparatorun bütün kuvvetleriyle Fransa'ya yüklenmesi için Osmanlı hükümetiyle Avusturya arasında barış

---

[955] Kadı Ali Paşa, bir zaman Koca Halil Paşa'ya imamlık etmişti. Buna Arabacı Ali Paşa da denilir

[956] Silhâdar tarihi, c. 2, s. 647.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/548

[957] Vezir-i âzam Kadı Ali Paşa, yalancılığı ve garazkârlığı sebebiyle azlo-lunarak yerine Diyarbakır valisi Hacı Ali Paşa getirilmişti

yapılmasına tavassutta bulunmuşlardı[958], ingiltere sefiri Paçet (Paget) ile Felemenk elçisi Henskerke 21 haziran 1692'de (6 şevval 1103) II. Ahmed tarafmdan kabul edildiler. Bunlar, Avusturyalıların muayyen bir müddet zarfında Drava nehri üzerindeki Esek'ten hudut kesmek istediklerini bildirdiler; bunun üzerine pâdişâh bu hususta Avusturyalıların bir elçisi gelip gelmediğini veyahut kendilerinin sulh akdine mezun olup olmadıklarını sordu; hayır cevabını alınca :

— "Böyle sözle sulh nasıl mümkün olur V cevabını verdi ve Fransız sefirinin harbe devam edilmesi hakkındaki teşviklerinden cesaret almış olan Sultan Ahmed bu iki elçiye :

— "Budin, Yanıkkale ile ona tâbi olan yerlerin iadesiyle esirlerin salıverilmesi, Komaran kalesinin teslimi, evvelce verdikleri yıllık verginin verilmesi şartiyle sulh olurum; başka türlü olmaz" demiş ve tabiî olarak bu havadan atma sözler sulh teşebbüsünü akim bırakmıştır.[959]

Neticesiz Kalan Sulh Teşebbüsü

Ordunun Edirne'ye dönüşünden sonra İngiliz ve Felemenk elçileri, Osmanlılarla Avusturya arasında barışı temin için Edirne'ye gelerek pâdişâh tarafından kabul olunup namelerini vermişler ve 24 Mart 1693'te de vezir-i âzam ile görüşmüşlerdir. Bunların getirdikleri nâmeler tercüme ettirilerek okunmuştur. Teklif edilen sulh şartlarına göre Osmanlılar ErdeVden el çekecekler ve Macaristan'da Osmanlıların elinde bulunan Yanova, Göle ve Temeşvar kaleleri Avusturya'ya terk edilip Tuna nehri hudut kesilecekti.

Lehlilerle yapılacak barışta da Ukrayna ve Podolya ile Kama-niçe kalesi, Eflâk ve Boğdan voyvodalıkları ve Bucak (Basarabya) Leh

[958] Vestefalya ve Nimeg muahedeleriyle (1678) Fransa'nın nüfuzunu son haddine çıkarmağa muvaffak olan XIV. Lui bu muahedelerin bir maddesinden istifade ile bir kısım memleketleri daha Fransa'ya ilhak eylemiş ve buna karşı hiç bir devlet sesini çıkarmadığı gibi imparator ile İspanya bu ilhakı kabule mecbur olmuşlardı (1684); fakat Fransa'nın bu tahakkümü Avrupa devletlerine ağır geldiğinden aralarında anlaşmak istemişler ve 1685'de Fransa kiralının Nant fermanını feshetmesi üzerine Protestan devletler Fransa aleyhine birleşmişlerdi; 1688'de Alman ve İsveç ile Savua dukası ve ispanya kiralı Augus-buTg muahedesiyle aralarında Fransa'ya karşı tedafüi bir anlaşma yaptılar, daha sonra bunlara İngiltere ile Hollanda (Felemenk) da iltihak etti. Harbin zahirî sebebi XIV. Lui'nin Kolonya elektörlüğüne kendi namzedini kabul ettirmek istemesi olmuştur. 1688'de başlayan muharebe dokuz sene sürmüştür; bıı sırada imparator ile Osmanlılar arasındaki muharebe devam etmekte idi. Avrupa muharebesi 1697'de Lâhcy civarında Risvih'de aktedilen muahede ile sona ermiştir

[959] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/549

kiralına ve Moro'da Venedik cumhuriyetine terk edilecekti.
Osmanlı pâdişâhının Avusturyalılardan Budin, Komaron ve Yanıkkale ile beraber vergi istemesine mukabil müttefikler tarafından bilvasıta yapılan bu teklif de tabiî pek müfritçe idi; hattâ teklif edilen bu sulh şartlarından dolayı hiddetlenen Rumeli kazaskeri :

— "Bire dinsizler, biz sizden memleket isterken elimizdekileri istemek nasıl sözdür ?" diye bağırmış ve tabiî bu tavassuttan bir netice hasıl olmamıştır.[960]

Serdar-I Ekremin Erdel Üzerine Hareketi

Vezir-i âzam Hacı Ali Paşa, pâdişâhın ısrarına rağmen defterdarı azletmek istememesinden dolayı azl olunarak yerine İkinci vezir Bozoklu Mustafa Paşa vezir-i âzam olarak Avusturya üzerine serdar tayin edilmişti.
Bu sırada üçüncü defa Kırım hanı olan Hacı Selim Giray'-dan gelen nâmede, vezir-i âzamin bu defa Belgrad^a değil Avusturya işgali altındaki ErdeVç gelmesi yazılmış olduğundan o tarafa gidilmesi kararlaştırılmıştı; Kırım hanı elde ettiği esirlerden Osmanlı kuvvetlerinin Be/grad'da bulundukları sırada Avusturyalıların ErdeVden yürüyüp Eflâk ve Boğdan\ zapt ile Bucağ'a ve Bulgaristan taraflarına inmek istediklerini haber almıştı; düşman bu tasavvurunda Eflâk ve Boğdanlılarla yerli hıristiyanlardan istifade etmeği düşünmüştü. Bucak'ta (Basarabya'da) bulunan Kırım hanı vezir-i azama gönderdiği mektupta :
— "Erdel tarafının ehemmiyetine mebni Belgradh Allaha emanet eyleyip siz asâkir-i islâm ile Rusçukla, gelip Turaa'dan Eflâk yakasına geçip ErdeVe girersiniz ve düşman gelirse harp ederiz; bozarsak ErdeVi tamamen zaptederiz; kaleleri Avusturya askeriyle dolu olan Erdel alınmadıkça diğer Avusturya kalelerinin alınmalarına imkân yoktur" demişti.
1693 temmuzunun altısında (2 zilkade 1104) vezir-i âzam Edirne'den hareket ederek on üç gün sonra Rusçukla vardı; külliyetli Tatar kuvvetiyle gelen Kırım hanı Rusçuk karşısındaki Yer-göğVye indi, karşıya geçerek vezir-i azamla görüştü ve ordu erkâ-niyle

[960] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/551

müzakereden sonra ErdeVe girilmesine karar verildi; Eflak -tan geçilerek Proşo boğazından ErdeVe girilecekti. Osmanlı ordusu Totrakan'dan karşı Eflâk yakasına geçtiği sırada yüz bin kişilik bir Avusturya kuvvetinin Sava nehri üzerine köprü yapıp Belgradh muhasara etmek üzere olduğu haber alındı[961].

Belgrad'ın Muhasaradan kurtarılması

Düşmanın Belgrad Önüne geldiği haber alınınca uzun müzakere cereyan etti; muhtelif mütalealardan sonra Vidin taraflarına doğru gidilmesi ve şayet Belgrad muhasara olunursa o tarafa yürünmesi, muhasara edilmediği takdirde Demir-kapıdan ErdeVe girilmesi kararlaştırıldı.

Filhakika Belgrad muhafızlığından alınan haberde Sava nehri üzerine kurduğu köprüden geçen düşmanın Belgradh kuşattığı ve Osmanlı kuvvetlerinin geleceği tarafa da hendekler kazıp, siperler yaparak ağır toplarla kaleyi dövdügü~öğrenilmişti; bunun üzerine Tatar kuvvetleri de beraber olarak ordunun Belgrad üzerine gitmesi muvafık görüldü; 8 eylül 1693'de (7 Kasım 1105) Tuna'dan Vidin tarafına gelindi ve süratle hareket olunarak Morova nehri geçildikten sonra Yagodine"1 den itibaren Kuzey'e doğru muharebe tertibatı alınarak ileri gidildi; Osmanlı ordusunun süratle geldiğini gören düşmanın ileri kuvvetlerinden karakol efradı, Semendire''de bulunan Kırım hanı ve Rumeli beylerbeğisi kuvvetleri tarafından baskına uğratılarak bir hayli öküz arabası ve hayvan alınmış olduğundan Avusturya kumandanı sür'atle muhasarayı kaldırıp Sava nehrinden geçtikten sonra köprüyü yakıp çekilmişti [962].

Avusturya kumandanı muhasara teşkilâtım, tecrübelerden aldığı yeni harp kaidelerine göre yapmış olduğundan pek müstahkem olan Belgrad'ı az zamanda düşürecek kadar işi ileri götürmüştü. Eğer zamanında yetişilmemiş veya ErdeVe girilmiş olsa idi Belgrad'uı tekrar düşmesi, Rumeliyi yeni bir tehlikeye sokacaktı. Belgrad muhasarası bir buçuk ay sürmüştür. Bu muhasara esnasında Belgrad muhafızı Koca

[961] Silâhdar tarihi, c. 2, s. 717 ve Zübdet-ül-vekayi, vrk. 244
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/552
[962] Belgrad 1693 temmuzda Avusturya Kumandanı General Dükdu Groy'u muhasara etmiştir

Cafer Paşa humbara parçasının isabetiyle yaralanmıştır; düşmanın mühim tahribatına uğrayan Belgrad şöyle böyle tamir edilerek[963] Varadin'e çekilmiş olan Avusturya kuvvetleri üzerine bir gösteri yapılmış ve duruma göre verilen karar îcabınca Temeşvar ile Göle kalelerine zahire konularak geri dönülmüştür.

Vezir-i âzam Bozoklu Mustafa Paşa 1693 aralıkta Edirne'ye gelmiş ve askerini Rusçuk'tan Eflâk'a geçirip Kırım'a göndermiş olan Hacı Selim Giray'da bir müddet sonra Edirne'ye gelerek iki aya yakın oturduktan sonra Kırım'a dönmüştür (4 ocak 1695).[964]

Vezir-İ Âzam Ali Paşa'nın Serdarlığı

Bozoklu Mustafa Paşa, seferden döndükten sonra gelecek baharda Avusturya üzerine tekrar serdarhğı serdar olduğu halde ordu hazırlığiyle meşgul olmayıp avcılıkla vakit geçirdiği için azlolunarak ye^ne Şam Trablusu beylerbeğisi sabık Defterdar Sürmeli Ali Paşa tayin olunup gelir gelmez serdar-ı ekremlikle cepheye memur edilmişti (recep 1105 / 14 mart 1694).

Bu sırada Belgrad muhafızı Cafer Paşa'dan gelen tahriratta düşmanın Varadin'de bulunduğu bildirilmiş olduğundan Rumeli beyîerbeğisi Mahmud Paşa'mn kuvvetiyle Belgrad altına gitmesi emrolunup Kırım hanı da sefere davet edildi. Vezir-i âzam 1694 temmuzunda Belgrad'a varıp bir müddet sonra Hacı Selim Giray da gelmiş ve yapılan müzakerede Zemlin yakasına geçilip Macaristan'a girilmesine karar verilmiştir.[965]

Varadin Muhasarası

Sava nehrinden geçildikten sonra Varadin üzerine gidildi; burası beş seneden beri tahkim edilmiş olup içinde on dört bin muhafız kuvvet vardı; siperler kazılarak iki ucu Tuna'ya gelmek üzere kale tamamen kuşatıldı; nehir tarafından da Tuna kaptanı Ali Paşa faaliyette idi; buna rağmen düşman, nehir yoluyla Erdel ve Eşek taraflarından

[963] Vezir-i âzam Belgrad'ı iyice tamir etmeden avdet etmiş ve pâdişâh sorduğu zaman "iyice tahkim ettim" diye yalan söylemiş, fakat sonradan alınan haberde doğru söylemediği anlaşılmıştır

[964] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/553-554

[965] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/554

yardım alıyordu; hattâ sonraları Brandenburg dukası dört bin yaya ve iki bin atlı île kaleye girmişti.
Bu sırada şiddetli yağmurlardan metrisler su ile dolmuş ve yağmurun devamı durumu fenalaştırmıştı; bununla beraber hiç kimse şikâyet etmeden sular içinde siperlerde çalışılıyordu. Muhasaranın uzaması ve Kasım'm yaklaşması, yağmurların devamı ve nihayet bir düşman kuvvetinin yaklaşmakta olduğu haber alınarak muhasaranın yirmi üçüncü günü (12 safer 1106 / 2 ekim 1694) geri dönülüp Belgrad'a gelindi; buradan Temeşvar ve Göle'ye erzak ve harp levazımı gönderilmesine karar verilerek Belgrad muhafızı ve Halep valisi Koca Cafer Paşa kumandasiyle yollandı; fakat Temeşvar'a yardım edildi ise de kış münasebetiyle Gö/e'ye imdat ve zahire gidemediği için burası teslim olmak zorunda kaldı; bu suretle Macaristan'da Osmanlıların elinde yalnız Temeşvar kalmıştı.[966]

II. MUSTAFA'NIN CÜLUSU VE ÜÇ SEFERİ

II. Ahmed'in Vefatı

Vezir-i âzam kapıkulu ocaklariyle Edirne'ye geldikten bir müddet sonra 22 cemaziyelâhrr 1106 / 7 şubat 1695 pazar günü vezir-i âzam divan işleriyle meşgul bulunduğu sırada bir müddetten beri menzûlen hasta bulunan II. Ahmed'in vefat ettiği Dar-üs-saâde Ağası îshak Ağa tarafından gizlice bildirildiğinden Vezir-i âzam Ali Paşa vaziyeti belli etmeden divanı dağıtmış ve emre intizarda bulunmuştu[967].
Amcası II. Ahmed'in vefatını haber alan Avcı Sultan Meh-med'in [968]büyük oğlu Şehzade Mustafa, ailenin en büyüğü olması dolayısiyle hiç bir teklife bakmadan bulunduğu mahalden çıkarak doğruca hasodaya gelip vezir-i âzam ile şeyhülislâmı davet ettiği gibi onlar gelmeden evvel orta kapı dışına taht kurdurmuş ve o esnada yetişen vezir-i âzam ile şeyhülislâm ve diğer teşrifata tâbi olanlar tarafından tebrik merasimi yapılmıştır.

---

[966] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/554-555
[967] Nusretnânte, Topkapı Saray Kütüphanesi, Varak I
[968] Avcı Sultan Mehmed, 1693 ocak ayında yani oğlunun cülusundan iki gene iki ay evvel elli üç yaşında Edirne'de vefat edip cesedi tstanbuVa naklolunarak Eminönu'n&e validesinin yaptırmış olduğu Yeni Cami'deki türbeye defnedildi.

Üç sene, sekiz ay yirmi beş gün hükümdarlık etmiş olan II. Ahmed, ölümünde elli dört yaşını henüz geçmişti. Yeğeni II. Mustafa ise hükümdar olduğu zaman otuz iki yaşımda idi. II. Ahmed'in cesedi îstanbuVs. gönderilerek biraderi Süleyman gibi Kanunî'nin türbesine defnedilmiştir.[969]

Sultan Mustafa'nın Birinci Seferi

Genç hükümdar, amcaları zamanındaki vaziyetten ve onların za'f ve tereddütlerinden müteessir ve aynı zamanda bir an evvel hükümdar olmaca haris olup[970] devlet idaresini ele alarak hizzat çalışmak istiyordu; II. Ahmed'in ölümünü duyar duymaz hiç bir davete ve merasime riayet etmeden hemen koşup tahta oturmuştu. Hükümdarlığının üçüncü günü vezir-i azama gönderdiği hatt-ı hümâyunda :

— "Padişahların herhangisi zevk u safa ve rahata düşmüşse tebeasımn rahat yüzü görmediğini ve babası zamanından kendi hükümdarlığına kadar gelen pâdişâhların zevk ve safa ile işteki ihmalleri sebebiyle düşmanların dört taraftan hücuma geçtiklerini ve bundan dolayı zevk ve safa ve rahatı kendisine haram edip büyük ceddi Kanunî Sultan Süleyman gibi bizzat ordusunun başında sefere gitmeğe azmettiğim, fakat bizzat sefere gitmesi mi, yoksa Edirne'de kalması mı muvafık olacağının iyice görüşülerek Allah rızası için doğrusunun bildirilmesini" yazmıştı[971].

Bu hatt-ı hümâyun vezir, kazaskerler ve devlet erkânı huzurlarında okunarak üç gün mütemadi görüşüldükten sonra padişahın bizzat sefere gitmesi büyük masrafı mucip olduğundan kendisinin bu sene Edirne'de oturup vezir-i azamın serdar-ı ekrem tayini hususuna karar verilip arzedildi ise de[972] II. Mustafa:

---

[969] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/555

[970] Avcı. Sultan Mehmed zamanında Eski Saray baltacılarından olup kahvecibaşılık ederek sonra Trabhıs-Şam beylerbeğisi olan Benli Hüseyin Paşa mâzul olarak Edirne'de bulunduğu sırada ocakların Edirne'de bulunmamasından cesaret alarak kendisine uydurduğu adamlarla 1106 H. / 1694 M. de Sultan Ahmed'i hal' ile Şehzade Mustafa'yı cülus ettirmek için isyan tertip ettiyse de muvaffak olamamıştı (Zübdet-üLVekayi, vrk. 273 ve Raşid tarihi, c. 2, s. 277).

[971] Zübdet-ûî-Vekayi, Nusretnâme ve Raşid tarihi.

[972] ".. .Padişahların hareketine nukud beş on bin kese bulunmalıdır. Her veçhile irad, masrafı kurutmayıp ulufe vermeğe kudretimiz yok. Memleket harap, reaya berbat olmuştur. Mirî mal tedarikine tahsildarlar bile âcizdir. Bu yûhk Âsitânede rahat olup ben kulun serdarhk ile gideyim. Sene-i âtiyede mühimmat

— "Bana ağırlık ve hazine lâzım değil, mahallinde kuru ekmek yerim, vücûdumu din uğruna bezi ederim; her ne denlü meşak arzolunursa sabrü tahammül ederim; hizmet-i ibadullah tamama ermeyince seferden dönmem; elbette kendim giderim" diye kat'î cevap vermesi üzerine sefer hazırlığına başlandı [973]. Askerin vaktiyle yetişmesi ve Kapıkulu süvarilerinin mutlak surette ocaklarda bulunmaları için her tarafa fermanlar ve memurlar gönderildi. Bundan başka bir müddet sonra vezir-i azama gönderilen diğer bir hatt-ı hümâyunda da Kapıkulu ocaklarının ve bilhassa yeniçeri, cebeci ve topçuların muntazam ve işe yarar bir halde yola çıkmaları kaydedilmekte idi [974].

Vezir-i âzam Ali Paşa, sefere hareketten evvel bazı aleyh-darlarmın ve bu arada pâdişâhın hocası olup menfası olan Erzurum'dan yeni gelen Seyyid Feyzullah Efendi'nin tesiriyle azlolunarak yerine sadaret kaymakamı Elmas Mehmed Paşa getirildi [975]

Lıpve Ve Lügoş'un Alınmaları

II. Mustafa 30 haziran 1695 / 18 zilkade 1106'da Edirne^den Belgrad'a hareket ederek kırk gün sonra oraya vardı; hangi tarafa gidilmesi îcap edeceği görüşüldü; uzun mütalealardan sonra Temeşvar kalesinin iyice tamiri ile uzun zamandan beri düşmanın

---

görülüp hareket buyurmanız mâkuldür.." sözleriyle sadr-ı âzam, pâdişâhı seferden vaz geçirmek istemişti (Nusretnâme'den).

[973] Pâdişâhın sefer arzusiyle gönderdiği hatt-ı hümâyun müzakere olunduğu sırada kul kethüdası Deli Balta-zâde Mahmud Ağa "Padişahın emrine mutîiz; düşman bir olaydı hazzederdik, Mora düşman eline girmiş iken Sakız'a dahi müstevli oldu. Padişah sefere hareket ederse devlet merkezi boş kalır, Venedik fürce bulup taarruz eder. Bundan dolayı padişahın sefere gitmesi muvafık değildir" dediği için azledilip Çirmen beyliğiyle sürgün edilmesine irade çıkmış ise de Vezir-i âzamin şefaatiyle tekaüt edilmişti (Nusretnâme*den ve Raşid tarihi, c. 2, s. 300).

[974] Sen ki Vezir-i âzam Ali Paşasın, yeniçeri ağası ve kul kethüdası ve cebeci ve topçu basıya tenbih eyliyesin ki inşaallahü Teâlâ bizimle seferli olan odalarından her bir odadan on nefer el humbaracısı olsun ve ehil ve üstad adamlar buldurup yoklarım; rızây-ı hümâyunumu isterseniz bu gazi ocakların nizam ve intizamiyle nıukayyed olunuz; olur, olmaz işe, güce yaramayan ve cenk bilmeyen adamlarla ocakları doldurman; güzide ve tüvâna ve silâhı pak yiğitler isterim; göreyim sizi gayret ediniz, hayır duamı isterseniz. Fî evasıt-ı Ş. (şaban), sene 1106 (Mühimme defteri, Nr. 106, s. 3).

[975] II. Mustafa hükümdar olur olmaz şeyhülislâm yapmak üzere hocası Feyzullah Efendi'yî menfası olan .Erzurum'dan davet etmişti. Vezir-i âzam Ali Paşa, Feyzullah Efendi gelmeden evvel Şeyhülislâm Sâdık Efendi'yi azlettirip yerine Rumeli kazaskeri Mirza Mustafa Efendi'yi tayin ettirmiş ve bu suretle bir müddet için Feyzullah Efendi'nin tayinini önlemiye muvaffak olmuştu. Edirne'ye geldikten sonra vezir-i azamın manevrasını anlıyan Feyzullah Efendi, Ali Paşa'ya hasım olup ilk fırsatta Ali Paşa'nın azline ve arkasından da katline sebep olmuştur. Feyzullah Efendi'nin hükümet işine müdahalesi bu tarihten başlayıp ölümüne kadar devam etmiştir.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/556-557

tahkim ettiği Temeşvarhn kuzey-doğusunda ve Maroş nehri üzerinde bulunan Lipve (Lippa) kalesi üzerine gidilmesine karar verildi (3 ağustos 1690). Osmanlı idaresi zamanında burası Temeşvar eyaletine bağlı bir sancak merkezi idi.

Tuna'nın sahilinde ve Macaristan topraklarında bulunan Ponçova tarafına geçildi; ordtı Temeşvar taraflarında bulunduğu sırada düşmanın gelip Belgradh muhasara etmesi ihtimaline mebni burasının iyice tahkimi Belgrad muhafızı Büyük (Koca) Cafer Paşa'ya bırakıldı ve kale mevcuduna ilâve olarak Belgrad'a bir miktar kuvvet daha konuldu.

29 ağustos 1695 / 18 muharrem 1107'de Temeşvar sahrasından Lipve kalesi üzerine bir miktar kuvvet sevkolunarak Tise nehri üzerindeki Ohca palangası alındı; ordu Temeşvar önüne geldi; buranın muhafızı Topal Hüseyin Paşa tecrübesine binâen orduya alındı ve sonra ordu Lipve üzerine gitti.

Saks herseği (Saksonya prensi) tarafından elli, altmış bin kişilik bir kuvvetle kendisine yardım edileceği bildirilen Lipve kumandanı, bu kuvvetin gelmesine güvenerek teslim etklifini reddettiğinden heyecan içinde bulunan asker siper kazmağa lüzum görmeden kaleye taarruza geçmiş, evvelâ kale varoşunu ve arkasından kaleyi düşürmüştür. Lipve*de çok ganimet malı ve esir alınmış olup kale kumandam da esirler arasında bulunmuştu[976]. Temeşvar kalesini almak istiyen Avusturyalılar bu Lipve'ye pek çok harp levazımı yığmışlardı; otuz dokuz balyemez ve kolon-borne ve beş havan topu ile külliyetli barut ve cephane, elde edilen harp malzemesi arasında bulunuyordu. Lipve kalesinin muhafazası müşkül olduğundan tamamen yıktırılmıştır.

Bu sırada Kırım Hanı Hacı Selim Giray orduya geldi. Lüeos'un zaptına gönderilmiş olan Rumeli beylerbeğisi Mahmud Paşa, Erdel Generali Veterani[977] kuvvetlerinin kendi üzerine geldiğini, süvari kuvvetlerine ihtiyacını bildirmişti; bunun üzerine evvelâ Veterani'ye karşı gidilip daha sonra Lipve'yi kurtarmak üzere Çanad (Çsanad) mevkiine gelen [978] Avusturya kuvvetleri üzerine yürünmesine karar verildi ve o tarafa

[976] Sultan Mustafa Lipve kumandanım getirterek konuşmuş, soura "Öldürmeyin, hapsedin" demesi üzerine İstanbul'a YedikuUyt gönderilmiştir (Nusretnâme).

[977] Veterani, İmparator tarafından ErdeVe kıral (umumî vali) tayin edilmişti

[978] Çanad Macaristan'da Maroş veya Muroş nehri üzerinde ve Segedin kasabasının doğusunda bulunup Osmanlı idaresinde iken Temeşvar'm sancak merkezlerinden idi.

gidildi (22 eylül 1695).

Veterani, Tamş nehri kenarında etrafı bataklık ve arkası orman olan bir mahalle ordusunu kurmuş, zahire ve ağır araba-lariyle de etrafım çevirmişti; Osmanlı ordusu serî hareketle düşmanı çenber içine aldı; padişah taarruz edilmesini emredince Kırım ham Tamş iVe/ıri'nden karşı tarafa geçerek dağ arkasından dolaşıp düşmana taarruza geçtiği gibi Osmanlı yaya ve atlı kuvvetleri de karşı taraftan atılan top ve tüfenge bakmayıp cepheden taarruz Eylediklerinden düşman kuvvetleri bozulup başından kıhnç ile yaralanan Veterani kaçmış ve Şebeş generali Antoni de maktul düşmüştür. Savaş sonunda düşmandan külliyetli ganimet malı ve harp levazımı alındı; yaralı olarak kaçan Veterani de aldığı yaradan müteessiren vefat etmiştir [979]. Bu galebeyi müteakip derhal Lügoş kalesi üzerine gidilip hücumla alında.

Bu harpte Rumeli beylerbeğisi Mahmud Bey oğlu Mah-raud Paşa ve Diyarbekir Valisi Şahin Mehmed Paşa [980] gibi iki değerli kumandan şehid düştü. Sol kol kumandanı olan Mahmud Paşa'nın şehid düşmesi üzerine o tarafta bozgunluk alâmeti görülmüş ise de pâdişâhın harbi bizzat idaresi ve verdiği şiddetli emir üzerine Kırım hanının yetişmesi tehlikeli durumu düzeltmişti [981].

Lügofun zaptından sonra Şebeş kalesi üzerine gidildi; dört bin kadar Avusturyalı muhafız korkularından kaleyi bırakıp kaçmış olduklarından işgal olundu ise de ordunun avdetini müteakip yine düşmanın eline geçti.

Bundan sonra evvelki karar üzerine ordunun Canandaki Avusturya kuvvetleri üzerine gitmesi icap ediyorduysa da Ve-terani'nin mağlûp edilip mecruh olarak kaçtığını haber alan Avusturya kumandanının

---

[979] Nusretnâme, Veterani yaralandıktan sonra bir arabaya bindirilerek bin kadar maiyyetiyle Şebeş kalesine kaçıp orada yarasından müteessiren iki saat sonra ölmüş olduğunu, kaleden kaçmış olan bir Türk esirinin söylemiş olduğunu, Hammer ise Ürbino'hı Şövalye Frederik Veterani*nİn iki kılıç ve bir kurşun yarası alıp Türkler tarafından yakalanıp başının kesildiğini beyan etmektedir (c. 12, s. 612).

[980] Bu, Şahin Mehmed Paşa, sekiz sene Yanova kalesini düşmana karşı müdafaa etmiş ve yerine başkası tayin edilip kendisi .Edirne'ye geldiği zaman II, Sultan Ahmed kendisini kabul ile: **— Berhordar ol, yüzün ak, ekmeğim helâl olsun. Sekiz seneden beri kapandığın Yanova kalesinde üryan, ciğerin püryan, mal ve menalden rûgerdân, din uğrunda ettiğin hizmet ise ancak olur. Ben mükâfat edemem; Allah seni didariyle sevindirsin, şimdilik sana Diyarbekir eyaletini virip Anadolu'nun teftişine memur ettim.." diye iltifat ederek samur kürk giydir-miştir (Silâhdar tarihi, c. 2, s. 669).

[981] Zaferden sonra Sultan Mustafa, şehid Mahmud ve Şahin Mehmed Pa^a'lann cesetlerini otağı içine getirterek yüzlerini açtırıp ruhlarını taziz etikten sonra "Tabur fethine muvaffak oldum, lâkin Şahinimle Mahmudum'dan ayrıldım" diyerek teessürünü izhar ile her ikisini yan yana defnettinniştir (Nus-retnâme).

Erdel taraflarına gittiği haber alındığından avdete karar verildi; Temeşvar'a asker, cephane ve yiyecek konduktan sonra Mehadiye, Eflâk ve Niğeboîu yoluyla Edirne'ye gelinip (1 kasım 1690 / 23 rebîulevvel 1107) üç gün sonra da istanbul'a hereket olundu. Avdet esnasında pâdişah'a "Gazi" unvanı verildi [982].

Sultan Mustafa, Şebeş kalesinden alınan ve balyemez ve kolonborne nevinden olan nakışlı topların İstanbul'a naklolunarak sarayburnuna konmasını emretmiş ve öyle yapılmıştı. Bu sefer esnasında Belgrad muhafızı vezir Koca Cafer Paşa, yerine bir vekil bırakarak bizzat Varadin taraflarına giderek Tise (Tayis) nehrinin Tuna ile birleştiği yere yakın olan Titel kalesi üzerine
yürüyüp orasını zapteyl e dikten sonra kaleyi yıktırıp Belgrad'a dönmüştür.

Lügoş meydan muharebesinde pek çok esir alınıp bunların öldürül memeleri emrolunarak işe yarayacak genç ve kuvvetli olanları hazine tarafından on beşer kuruşa satın alınmış ve bunlardan bin kadarı Kapıkulu ocaklarına verilmişlerdir.[983]

Padişahın İkinci Seferi

II. Mustafa, birinci seferinden döndükten sonra ikinci sefere hazırlığa başladı; düşmana karşı mâlen ve bedenen harbe devam zaruretine ve mâlî durumun müsaadesizliğine binaen İstanbul'da, bulunup cedbeced hanedandan bulunan Sokullulardan İbrahim Han-zâde Ali Bey, Civan Kapıcıbaşı-zâde Mustafa Bey, Köprülü-zâde Numan Bey bütün masrafları kendilerine ait olmak üzere tedarik edecekleri kuvvetlerle sefere memur edildiler. Ali Bey üçyüz, Mustafa Bey elli ve Numan Bey yüzelli ve Yenişehir (Bursa Yenişehri) ayanındanMihal-oğluelli,Turhan Bey-oğlu yüz ve sair ileri gelen vilâyet ayanları ile hal ve vakti müsait olanların asker tedarik edip göndermeleri emrolunduğu gibi defterdar yüzelli ve diğer kalem hocaları (daire müdürleri) de birer miktar kuvvetle sefere gideceklerdi. Bu kuvvetlere

[982] Bu seferden avdette Feth-ul-islâm palangası geçirildikten sonra bir konakta bulunduğu esnada kanun üzere ikindi divanı yapılırken Mehterhanenin çalınmasını müteakip duacı çavuş'u irticalen Gazi Sultan Mustafa diye dua ettiğinden bu tevcihten dolayı memnun olan padişah ağlamış, ve duacı çavuşa bir avuç altın ihsan etmiştir (Nusretnâme).

[983] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/558-560

ilâve olarak İstanbul ve Edirne bostancı ocaklarından da güçlü, kuvvetli bin beşyüz bostancının seferber edilmesi münasip görüldü[984]; bu suretle kuvvet toplanması, artık dört cepheye asker yetiştirilme menbaınm tükenmekte olduğunu gösteriyordu.

26 şaban 1107 / 31 mart 1696'da Davutpaşa ordugâhına. çıkıldı; yirmi bir gün sonra buradan hareket olunarak dokuz günde Edirne'ye ve oradan da hareketle kırk gün sonra Belgrad'a gelindi. Bu sırada Rusların bir sene evvel zaptına muvaffak ola madıklan Azak kalesi için hazırlandıkları haber alınması üzerine Kırım Hanı Hacı Selim Giray'ın yerinde kalması muvafık görülerek bir miktar kuvvetle oğullarından birisini göndermesi kendisine yazıldı.

Pâdişâh Belgrad'a geldiği esnada Saksonya Prensi'nin kumandasındaki kırk bin yaya ve yirmi bin atlı ve yüzü mütecaviz topl büyük bir düşman kuvvetinin Temeşvarh kuşattığı haber alındı Sivas Valisi Dursun Mehmed Paşa ordunun çerhacısı (öncüsü) ve Şam Valisi Osman Paşa da dümdar yani ardcısı idi. Pançova sahrasına geçilip askere yirmi günlük umum zahiresi verildi ve sonra düşmanın Tuna üzerindeki Osmanlı donanmasına mümanaatları sebebiyle iptida Titel kalesi tarafına ve oradan da Laçka sahrası üzerinden Temeşvar''a gidilmesi kararlaştırılıp ha reket olundu.[985]

Ulaş Muharebesi Ve Prens Frederik'in Mağlûbiyeti

Tuno'nın ayaklarından olan Temeş nehri üzerine tonbazlardan iki köprü kurularak geçildi; Koca Cafer Paşa'nın gayretiyle düşmanın nehir donanması mağlûp edilip nehir yolu emniyet altına alındı: bu muvaffakiyetten dolayı Cafer Paşa'yı taltif eden padişah TiteVin alınmasını istedi bunun üzerine Cafer Paşa:

— "TiteVin alınmasını benden bilin; ancak düşman kısm-ı küllisinin mağlûp edilmesi elzemdir bu, aradan kalkmadıkça Titel ve sair kale ve kasabaların alınması mümkün olsa da elde tutulması mümkün değildir" diye cevap verdiğinden Titel tarafma yani nehrin sağ tarafına geçilmeyip tahminen yetmiş bin kişilik bir kuvvet* ile Temeşvarh muhasaraya gelmiş olan düşman üzerine gidilmesine karar verildi ve

[984] Nusretnâme'de her kimden ne miktar asker istendiği gösterilmiştir
[985] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/561

dokuz günden beri muhasara edilen Temeşvar^ın imdadına yetişildi. Evvelâ Temeşvar'ın tek yolu olan bataklık bir boğaz müşki-lâtla düşmandan alındı ve sonra Ulaş (Bega) mevkiine çekilen Avusturya kuvvetleri yürüdü; Avusturya başkumandanı Saksonya Prensi Frederik'in[986] maiyyetinde on bin atlı ve yirmi bin yayası olup bütün kuvvetiyle Osmanlı ordusu üzerine yürüdü; yaptığı anî ve şiddetli taarruz defedildi ve yapılan mukabil harekâtla Frederik mağlûp edildi; düşman on beş bin kadar kayıp vermişti; maktuller arasında meşhur kumandanlardan Heisler de vardı; yine kumandanlardan Jorger de[987] top parçasiyle ağır surette yaralanmıştı; bundan sonra düşman, asıl ordugâhlarına kadar takip olundu ve orada da galebe edilip takiplerine süvari kuvvetleri gönderildi (29 muharrem 1108 / 25 ağustos 1696) [988]. Bu muharebe esnasında pâdişâhın bulunduğu Hırka-i şerîf arabası dibine bir top yuvarlağı düşmüştü; bunun üzerine derhal bir saat zarfında oraya bir siper kazılarak pâdişâh içerisine alınmıştır.

vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa'nm kardeşi Mustafa Paşa bu sırada şehit olduğundan burasının muhafızlığına Koca Cafer Paşa tayin edilip kal'aya lâzım gelen asker, mühimmat ve yiyecek konduktan sonra Belgrad'a dönüldü; Belgrad muhafızlığına da Cafer Paşa'nm yerine Konya ve Adana Valisi Acemzâde Hüseyin Paşa getirilerek padişah 1108 rebîulevveî / 1696 ey-lül'de Belgrad'dan ayrıldı; Edirne'ye gelerek kışı orada geçirip hazırlık yaptı.[989]

Sultan Muştafa'nın Üçüncü Seferi

1697 nisanında (27 ramazan 1108) tuğlar dikilerek yirmi gün sonra da padişah otağa çıktı ve 28 muharrem 1109 / 14 ağustos 1697'de Belgrad'a varıldı. Daha yolda iken Hırvatistan kumandanı tarafından muhasara edilmekte olan ve Hırvatistan kırallannın eski merkezi bulunan Bihke (Bihaç)'nin muhasaradan kurtarıldığı haber alındı.

---

[986] Bu sefer esnasında orduda bulunan Nusretnâme (Silâhdar tarihinin zeyli) müellifi Fındıkhh Mehmed Efendi Saksonya prensinin adını Firedeikos Kır al diye yazar

[987] Nusretnâme'de buna bir yerde Kaplar Ceneral ve diğer bir yerde Kaprara, Raşid TarihVnde ise Gabrara denilmektedir.

[988] Bu harpte Avusturya ordusundan kaçan bazı Fransızlar düşman ordusu ahvaline ve plânlarına dair malûmat vermişlerdi

[989] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/562-563

Bu tarihten az evvel fakat aynı sene içinde Fransa ile Alman imparatoru, ingiltere, İspanya Hollanda devletleriyle Savua dukası arasında dokuz seneden beri devam etmekte olan muharebe Risvik muahedesiyle sona ermişti; Fransa kiralı XIV. Lui, Risvik muahedesine Osmanlıları da sokarak barış yapmak istediyse de iki muharebede muvaffak olan genç Osmanlı pâdişâhı bu tavassutu kabul etmemişti; halbuki Fransa cephesinden kuvvetini çeken imparator bunları Osmanlılara karşı sevketmekle bu cephedeki durumunu düzeltmişti.

Bu sırada Temeşvar muhafızı Koca Cafer Paşa Şebeş palangası tarafına çete kuvveti göndermiş; bunlar da ava çıkmış bulunan palanga kumandanını avlamışlardı.[990]

Harp Meclisi

Padişahın Belgrad'a gelmesi üzerine yapılacak harekâtın ne tarafa olması lâzım geleceği müzakere edilmek üzere Temeşvar muhafızı Cafer Paşa ile İstanbul''da oturmakta olan Kurs kiralı Tökeli İmre de Belgrad''a davet edilmişlerdi; yapılan müzakerede yine evvelki gibi Pançova tarafına geçilerek Temeşvar taraflarına mı yoksa Sava nehrinden geçilip Varadin taraflarına mı gidilmesi muvafık olacağı hakkında biri padişahın ve diğeri vezir-i âzamin riyasetinde iki görüşme yapıldı (24 muharrem 1109).

Elmas Mehmed Paşa evvelki iki sefer gibi Temeşvar tarafına gitmeğe taraftar idi; bazıları ise Varadin tarafına gidilmesini muvafık buluyorlardı; kendi fikrim kabul ettirmek isteyen vezir-i âzam: — "Her kim Varadin muhasarasına sevk ederse sefer dönüşünde her birinin birer bahane ile kati olunması mukarrerdir" dediğinden pâdişâhın vezir-i azama teveccühü dolayısiyle bu söz üzerine bir kısım ordu erkânı hayrette kalmışlardı.

Tarihin kaydına göre Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa'-nın haşin muamelelerinden dolayı kalbleri kırık olan diğer ordu erkânı da [991] onun dileği gibi evvelâ Temeşvar9a. ve sonra da Barçıka tarafına-

[990] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/563

[991] Zübdet'üİ-VekayU Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa'nın vezirlerle iyi geçinmiyerek aralarının açık olduğunu ve padişahın hocası Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin de vezir-i azama aleyhdar bulunduğunu ve bu hallerden pâdişâhın haberi olmadığını yazmaktadır (Vrk. 335 b).

gidilmesini ileri sürdüler; bunlar Tuna, Tise (Tayis) ve Flora nehirleri geçilip Titel üzerinden Tayis ve Tuna nehirleri arasındaki Başka sahrasına geçilmesini muvafık buluyorlardı. Halbuki doğrudan doğruya Varadin üzerine gidilip orası alınırsa üTuna'nm sol kenarından Başka'ya geçilmesi üç nehri geçmekten daha kolaydı. Belgrad Muhafızı Amca-zâde Hüseyin, Mısırlı-zâde ibrahim ve Bostancı Mahmud Paşa'lar bir çok nehir geçilmek zorluk ve tehlikesine binaen Varadin üzerine gidilmesini doğru buluyorlardı.[992]

Amca-Zâde Hüseyin Pasa'nın Müteleası

Belgrad Muhafızı Amca-zâde Hüseyin Paşa, hudutta bulunması sebebiyle düşman ahvaline mütaleasi vâkıf olduğundan yukarıki fikri tavsiye edenlere karşı düşmanın ilk hamlede bu nehirleri geçenlere mâni olmayacağım yahud ya geçişten sonra veya geçişin ortasında birdenbire baskın yapabileceğini ve düşmanın bu hali müteaddit defalar yaptığım hattâ Sen Gotar harbinde de aynı suretle hareket ettiğini ve eğer padişah bizzat gidecekse bu kadar nehirleri geçerek içerilere kadar gitmesinin muvafık olmadığını, muvaffakiyet hasıl olsa bile bunun yapılan külfete değmiyeceğini, maazallah iş beraks olacak olursa fena neticeler doğurabileceğini eğer Sava nehrinden Zemlin yakasına geçilerek Varadin tarafına gidilecek olursa, donanmanın Tuna vasıtasiyle ordunun zahire ve mühimmatını temin edeceğini arz ile vezir-i âzamin mütaleasma uygun olmayarak Varadin tarafına gidilmesini tavsiye eyledi ise de ekseriyet diğer tarafta olduğundan Başka tarafına gidilmesi takarrür etti[993]

İki Taraf Ordularımn Durumu

Tuna Temş ve diğer bir nehir daha geçildikten sonra Tıse nehri

[992] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/563-564

[993] Mütaleası hilâfına tehlikeli karar verildiğini gören Amca-zâde : ".. .Fer-yad ide gördü : *Bu gideceğiniz yollar, sazlık, bataklık yerlerdir, küllî zahmet çekilip azîm köprülere muhtaçtır, eğer bir miktar yağmur yağarsa cümle zahire ve top arabaları dökülüp kalır, akıbetinde bir şeamete uğranır. Varadin kalesi ele girmedikçe söylenen şeylerin husulü mahz-ı hayaldir; burnumuz dibinde Varadin kalesi dururken ahar yere gitmek neden iktiza eder?...' deyüp yandı yakıldı. Isga olunmayup Vezir-i âzam ile mâbenylerinde bürudet basıl oldu. Huzur-ı hümâyunda dahi bu sözden dönmemeğin Senta vak'ası zuhurunda sadaret- i uzmâya vasıl olmağa bu muâraza sebep oldu..." (Nusretnâme'den)
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/564-565

kenarına gelindi; Avusturya kumandanı Nehm müsademe neticesinde oradan kuvvetlerini çekip Titel kalesi muhafazasında yedi, sekiz bin yaya ve» atlı bırakmıştı; Avusturya ordusunun büyük kumandanı Prens Ojen dö Savua (Nusratnâme'de Prenç di Savye deniliyor) idi; ordusunun büyük kısmiyle Tise yakınında bulunuyordu.

Vezir-i âzam düşmamn ateşine bakmayarak nehir üzerine köprü kurulmadan Titel kalesini almak üzere karşı tarafa geçip üç saatte kaleyi zaptederek burası aslen manastırdan bozma olduğundan yıktırıldı ve sonra ordu Fulvar nehrini geçip Tise kenarına geldi; Osmanlı ordusu büyük, küçük on kadar nehir geçip buraya gelmişti. Düşman nehirden uzak mahalde bulunduğu için vezir-i âzam ileri gidilmesini teklif eyttise de ona muhalif olanlar, itiraz ettiler; bu münasebetle epi münakaşa oldu ve neticede Segedin üzerine gidilmesine karar verilip donanmanın da Tise nehri ağzına gelmesi emroiundu.[994]

Zanta Muharebesi

Osmanlı Ordusu Kararını Düşmanın Haber Alması

Casus vasıtasıyle bu karardan haberdar olan bu kararım Prens Ojen acele Segedin'e kuvvet gönderdiği gibi pâdişâhın Segedin üzerine gitmekten vazgeçip haber alması Zanta'da 7Wyi geçip Temeşvar yoluyla Yukarı Macaristan ve Er del taraflarına yürüyeceğini öğrendi. Bunun üzerine Osmanlı ordusunun Tise'yi geçmesinden evvel oraya yetişmek istedi. 7 eylül 1697'de evvelâ mühim bir kuvvetle Prens Kommercy'yi ileri gönderdiği gibi kendisi de onu takip eyledi ve bu suretle Sen Gotarda. olduğu gibi Zanta mevkiinde nehri geçerken Osmanlı ordusunu yakaladı.

Zanta mevkiine gelen Osmanlı ordusu plân mucibince Tise nehrinin sol sahiline yani Temeşvar tarafına geçmek için nehir üzerine köprü kurmağa başladı; bu sırada ordu erkânı arasındaki ihtilâf efrada da sirayet ederek intizama halel gelmişti; bundan başka düşmanın sür'atle gelmekte olduğu haber alınarak bu hal orduda karışıklığı mucip olduğundan asker emir ve kumanda dinlemeden sür'atle karşı

[994] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/565

tarafa geçmeğe başlamış ve işte tam bu Birada düşman yetişmişti. Düşmanın baskına mâni olmak için bir miktar kuvvet gönderilip Boşnak Cafer Paşa da ince karakol tayin edildi. Cafer Paşa birden bire düşman üzerine varıp elindeki kuvvetle muharebe mümkün olmadığım görünce geri kaçarken atı yuvarlanarak düşmana esir düştü; Prens Ojen, Cafer Paşa'yı istintak etti; o da pâdişâh ile bütün ağırlık ve atlı askerin karşı tarafa geçip bir kısım askerin henüz geçmediğini söyleyince Ojen memnun olarak derhal Osmanlı kuvvetleri üzerine yürüdü. Bunu gören müdafaa kumandanı Mısırlı-zâde İbrahim Paşa, keyfiyetten vezir-i âzami haberdar etti ve düş-manın taarruzuna mebni Zanta'ya doğru çekildi.[995]

Tehlikeli Ân

Avusturya ordusunun, Fransa cephesinde muvaffakıyetle döğüşen kumandanlarından olan Prens ojen, Tise yakınında bulunduğu halde Osmanlı ordusuna karşı taarruza cesaret edemiyerek fırsat kollamakta idi; halbuki Osmanlı kumandanı 20 bin kişilik bir kuvvetle taarruza geçmiş olsa idi. Öjen'in kuvvetini bozabilirdi. Fakat böyle bir hareket yapil-mayaıak düşmana fırsat verildi.

Türk kuvvetlerinin yedi bini Zanlardan Temeşvar tarafına geçip, vezir-i âzam, vezirler ve diğerleri ordunun ağırlıklarını karşı tarafa geçirmek için Zanta tarafında kalmışlardı; daha yukarıda gösterildiği gibi Boşnak Cafer Paşa'mn esir düşmesiyle vaziyetten haberdar olan düşman bu suretle mühim bir fırsat elde etmiş olduğundan derhal taarruza geçti (11 eylül 1697).

Vezir-i âzam Elmas Mebmed Paşa, düşmanın maksadını anlamış ise de nehir üzerindeki köprünün askerin intizamsız geçmesi neticesinde yıkılmağa mail olması sebebiyle kendisi ordu ağır-bklanm geçirmeden, bunları yüzüstüne bırakıp geçmesinin katline sebep olacağını düşünerek tereddüt etti ve ağırlıkları sür'atle karşı tarafa geçirip köprüyü kaldırmak istedi ise de Yeniçeri Ağası Mahmud Paşa: — "Bu arabalar ancak sabaha kadar geçer, askerin çoğu geçti, düşman da yakın geldi, bu daire büyüktür, ihata edecek kadar piyademiz kalmadı; metrislerden piyade askeri ve top ve zahire arabalarını çekip eldeki

[995] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/566

askere göre köprü başında bir kuvvetli metris alınmalıdır" tavsiyesinde bulundu; bu tavsiyeye göre müdafaa hattı daraltıldığı sırada bu plândan haberi olmayan asker düşman bastı zanniyle panik yaparak kendilerini köprü ve nehre doğru çektiler ise de vezir-i âzam yalın kılıç köprü başına koşup diğer vezir ve kumandanlar da kaçanları önleyip askeri sipere soktular.[996]

Vezir-i Azamın Asker Tarafından Katli

Düşman bu halden cesaretlenerek ikindi vakti terk edilen eski metrise girip yeni metrise hücuma dan katli başladı ve iğfal edici bir plânla Osmanlı kuvvetlerini nehir kenarma döktü ve askeri kurşun yağmuruna tutup köprü başına kaçırdı; vezir-i âzam köprüye ve nehre doğru kaçan askeri görünce köprünün iki tombazını kaldırıp yalın kılıç firara mâni olmak isteyip :

— "Ben Ölünceye kadar döğüşürüm, siz nereye kaçarsınız" diye bazılarını öldürüp bazılarını yaraladığı sırada kendisinden dilgir olan asker: — "Bizi bu berzahlara düşürmek senin tedbirsizliğindir" diyerek kılıç üşürüp parçaladılar ve karşılarına gelen düşmanı kırarak nehre geldiler; fakat düşman köprü başını zaptettikten başka köprüyü ortasından ikiye ayırdığından Büyük Cafer Paşa, Mısırh-zâde İbrahim Paşa, Fazlı Paşa,

Kavukçu ibrahim Paşa, Küçük Cafer Paşa, yeniçeri Ağası Mahmud Paşa, metriste kalmışlardı. Bunun üzerine met-ristekiler düşmana karşı muvaffakiyetle savaşırken nehir üzerinde köprü kurulan mahalde düşmanın nehir sahili ile Osmanlı ordusunu ihata etmesi muhtemel olan yol üzerine bazı tecrübeli kumandanların tavsiyelerine rağmen bir kaç top konmaması Zanta faciasına sebep olmuştur; çünkü muharebede sarsılan düşman bu mevkii elde ederek askerin gerisini çevirdiğinden mukavemet ve kurtuluş imkânı kalmadığından nehrin bu tarafında bulunan kuvvetler döğüşe döğüşe ya şehit düşmüşler veyahut köprünün yıkılması sebebiyle karşı yakaya geçmek için Tise nehrine atılarak boğulmuşlardır.[997]

[996] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/566-567
[997] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/567-568

Zanta Mağlubiyeti

Düşman baskınından evvel nehrin öte tarafına geçirilmiş olan ordu efradı köprünün yıkılmış olmasından dolayı karşı tarafa yardım edemeyip seyirci kalmağa mecbur olmuşlardır.

Zanta faciasında Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa asker tarafından katledilip değerli ve tecrübeli kumandanlardan Temeş-var Muhafızı Koca Cafer Paşa, Anadolu beylerbeğisi Mısır-lı-oğlu ibrahim Paşa, Yeniçeri ağası Balta-oğlu Vezir Mahmud Paşa, Rumeli beylerbeğisi Küçük Cafer Paşa[998] Diyarbekir Valisi Kavukçu ibrahim Paşa, Adana Valisi Vezir Fazlı Paşa ve diğer bir hayli sancakbeyi, ocak ağaları, alaybey-leri ve ordunun sekizde biri kaybolmuştur.

Bu muvaffakiyetten sonra düşman Osmanlı ordugâhında bir çok top ve diğer harp malzemesiyle beraber bu arada dokuz bin araba, altmış bin deve, on beş bin öküz, yedi bin at, yirmi altı bin gülle, beşyüz küsur bomba ve hükümdar hazinesi -ki kırk bin altın tahmin ediliyordu - ve bundan başka içinde üç milyondan fazla altın olan ordu hazinesi ve padişah ailelerine mahsus on sekiz koşulu araba ve padişaha mensup on kadın alman ganimetler arasında idi. Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa'nm katli ile zayi olan mühr-i hümâyun da düşmanın eline geçmişti[999].

Osmanlı Ordusunun Durumu

Nehrin karşı tarafında bulunan ordu erkânı pâdişahın riyaseti altında toplanarak vazıyeti, görüşüp orduya bu kadar zarar geldikten sonra ikinci bir mağlûbiyete uğramadan Temeşvar'a. avdeti kararlaştırıp acele o tarafa gidildi (24 safer 1109 / 11 eylül 1697). Bu muharebe

---

[998] Hamraer, Küçük Cafer Paşa'mn Zanta muharebesinden evvel esir düştüğünü ve hattâ kendisinin Avusturya kumandanı tarafından ölümle tehdid edilmesi üzerine pâdişâhın, evvelce karar verildiği üzere Segedin'e sonra Zanuf-dan nehri geçip Temeşvar'a gideceğini söylediğini ve bundan dolayı Prens Öjen'in Zanta önünde Osmanlı ordusuna baskın yaptığını yazmakta ise de daha yukarıda metinde gösterildiği veçhile düşmana esir düşen Boşnak Cafer Paşa'dır

[999] Bu galibiyet üzerine Prens Ojen elde ettiği esirlerden bir paşa ile onyedi nefer belli başlılarını alıkoyup maadasını öldürdü, kendi askerini yoklayrp altı bin yaralıdan başka onüç bin noksan vardı. Senta köprüsünü bozup üç gün oturduktan sonra Pâdişâhın Belgrad tarafına gittiğini haber alınca sekiz bin askeri Erdel muhafazasına ve sekiz binini Varadin'e ve bin kişiyi orta muca muhafazasına koyup ağırlıklarını Sekedin'e yolladı (Nusrctnâme'den)

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/568-569

esnasında Avusturya kuvvetleri de oldukça telefata uğradığından dolayı taarruz etmek ve kale muhasara eylemek kudretini kaybettiğinden Osmanlı kuvvetlerini takip edemedi. Temeşvar kaPasına, mevcut iki bin elli nefer nöbetçi yeniçeri ve topçu ve cebeciye ilâveten mühim muhafız kuvvet ile eyalet kuvveti bırakıldı. Osmanlı ordusu 21 eylül'de Temeşvar önünden kalkıp Belgrad'i geldi; pâdişâh, kapıkulu ocaklariyle Edirneye döndü.

Hudut ahvaline vâkıf olup Osmanlı ordusunun en liyakatli kumandanlarından bulunan Koca Cafer Paşa'nın şelıadeti üzerine[1000] Temeşvar muhafızlığı vezirlikle, maktul Elmas Mehmed Paşa kethüdası Abdi Ağa'ya verildi.

Zanta muharebesinden bir ay sonra bizzat Prens ojen dört bin atlı ve iki bin beşyüz yaya ve on dört top ile Bosna üzerine akın yaparak Kotors üzeıinden içeriye girip Bosna'nın büyük şehri olan Saray kasabasını yaktıktan sonra çekildi (24 ekim 1697).[1001]

Amca-Zâde Hüseyin Paşa'nın Sadareti

Belgrad Muhafızı Amca-zâde Hüseyin Pa§a'nm harp meclisindeki mütaleası hilâfına yanın sadareti askerî harekâtın tamame menfî netice vermesi iyi görüşünü meydana koymuş olduğundan, Temeşvar'âan hareketten evvel orduya davet edilerek vezir-i âzamlığa

---

[1000] Koca Cafer Paşa, saçını, sakalını harplerde ağartmış, kendisine verilen hizmetleri yüz akliğiyle başarmış değerli bir vezir idi. Belgrad muhafızı iken 1105 H. / 1695 M. de ehemmiyetine binaen düşman içerisinde kalmış olan Temeşvar muhafızlığına gönderilmişti. Avusturya Kumandanı Saksonya prensi Frederik 1107 H. / 1696 M. de Temeşvar'ı muhasara etmişti. Bu esnada bir gün prens, Cafer Paşa'ya mektup göndererek, kalede yiyecek ve içecek kalmadığını ve imdat gelmek ihtimali de olmadığını ve kudret ve meziyetini takdir ettiği paşanın inat ederek beyhude yere asker telef etmemesini ve kalenin mutlaka sukut edeceğini ve kaleyi teslim ederse askeriyle beraber ne tarafa isters< gidebileceğini ve askere yol harçlığı vereceğini beyan etmişti.

Bir memurla gönderilen mektubu okuyan Cafer Paşa, gelen memura askerin yediği ekmekten bir parçasını gösterdi; bu ekmek çamur gibi idi; bundan sonra paşa : "Kale muhafızlarının sıkıntıları ve mahrumiyetleri doğrudur, işteyediğimiz ekmek de budur; kumandanınızın istediği kale benim değildir; ben muhafazasına memurum; bundan dolayı benim olmayan bir şeyi nasıl başkasına verebilirim? Ben zengin değilim; fakat rüşvet almak da mûtadım değildir; Evlâdıma miras olarak şu getirdiğiniz mektubu bırakacağım. Kumandanınıza selâm söyleyiniz. Madem ki muhafızların zarûret-i haline acıyor, benim de mukabil bir teklifim var". Cafer Paşa bu sözü söyledikten sonra ayağa kalkarak birkaç adım yürüdü; Belgrad muhafızı iken ayağından yaralanarak topal kalmıştı. Murahhasa dönerek : "Görüyorsunuz ki ben ihtiyarım ve bir ayağım sakattır; sizin kumandanınız genç ve dinçtir. Birer kılıç alalım ve kale önünde mübareze edelim. O beni haklarsa benim adamlarım kaleyi kendisine teslim ederler. Ben onu haklarsam çekilip gider misiniz?" demişti. Temeşvar'ın bu muhasarası II. Sultan Mustafa'nın gelmesi üzerine kaldırılmıştır

[1001] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/569-570

tayin olundu (2 rebîulevvel 1109 / 18 eylül 1697). Hüseyin Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'mn kardeşi Hasan Ağa'nm oğlu olup Fazıl Ahmed Paşa'mn sadaretinde kendisine Amca-zâde denildiği için o lâkapla şöhret bulmuştur. Amca-zâde'nin yerine Belgrad muhafızlığına Karaman Valisi Bıyıklı Mehmed Paşa getirildi.

Amca-zâde ilk iş olarak pâdişâhın etrafında dalkavukluk ile hükümet işlerine müdahale eden ve ahlâksızlığı görülen Anadolu muhasebecisi Küçük Müezzin denilen şahsı ve yine o kabilden olan Birinci mîrahur Ahmed Ağa'yı oradan uzaklaştırdığı gibi ehemmiyeti cihetiyle ve pek isabetli olarak Râmî Mehmed Efendi gibi değerli bir zatı reis-ül-küttap'lığa ve kapıcılar kethü-dalığma da akrabasından Kıblelizâde Ali Bey'i getirdi.[1002]

1692 — 1699 Senelerinde Lehistan Cephesi

Lehlilerin Kamaniçe'yi İşgal Planı

On iki seneden beri Lehlilerin müteaddit taarruz ve muhasaralarına rağmen Kamanıçe dayanıyordu. Lehliler en son çare oîarak Kamanıçe yakınında bulunan Yuvaniça ismindeki harap bir palangayı tamir ile içine külliyetli asker koyarak müsait bir fırsatta Kamaniçe'yi işgal etmeğe karar vermişlerdi.

1106 H. / 1694 M. de kale hatmanı, Kamaniçe'de "Türk azdır, ansızın yürüyüş olursa zaptı kolaydır" diye kiralı tahrik ettiğinden baş hatman kumandasiyle on dokuz bin Lehli ve on bin kadar âsi Boğdanlı kuvvetin, dört bin kadar kale merdiveni tedarik edip her bir merdivene dört kişi tayin eyliyerek taarruza hazırlandıkları elde edilen bir esirden öğrenilmiş ve ona göre tertibat alınmıştı.

Kale muhafızı Kahraman Paşa, kaledeki ikiyüz elli süvari ile yaya kuvvetlerini kaleden dışarı çıkararak düşmanı kale tarafına sokmamış, onlar da plânlarında muvaffak olamıyarak çekilmişlerdi.[1003]

Şehhaz Giray'in Lehlilerle Mücadelesi

[1002] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/570
[1003] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/571

Bu sırada Kamaniçe kalesi muhafızlarına gönderilen zahire ile Boğdan vergisinden tahsis edilen caddesi maaş[1004] ve , diğer tüccar eşyasını taşıyan iki bin kadar arabayı Özi muhafızı Mustafa Paşa Kamaniçe'ye üç saat mesafede Yuvaniça kalesine yakın mahalle kadar götürüp Hanzâde Şehbaz Giray'a teslim edip geri döndüğünü Lehliler haber alınca Tatarların üzerine yürüyüp Şehbaz Giray'ı mağlûp ederek hazineyi ve zahireyi elde etmişlerdir[1005]. Bunun üzerine Kamaniçe muhafızları :

-14- "Üç yıldır ulufe ve zahire yüzü görmedik. Bunun elden çıkmasına Mustafa Paşa sebeptir; zahireyi kaleye kadar götürmek vazifesi iken ihmal etmiştir" diye pâdişâha şikâyet etmişlerdir (1693 sonbaharı). Han-zâde Şehbaz Giray bu mağlûbiyetin acısını çıkarmak üzere gerek Bucak ve gerek diğer taraflardan mühim bir kuvvet ile 1695 ilkbaharında Lehistan'a, girip Lemberg taraflarına kadar geniş mikyasta akın yaptı; kiralın baş lıatmanı bir kaç top ve on iki bin askerle karşıladıysa da mağlûp olarak elindeki toplardan altı tanesini de bırakıp kaçmağa mecbur oldu. Şehbaz Giray büyük ganimet malı ve otuz bin esir aldıktan sonra döndü.[1006]

Kırım Han Zâdelerinin Faaliyetleri

yine Buca^ yani Basarabya?-delerinin faalian tedarik edilen zahire Silistre valisi ve Baba dağı seraskeri Yusuf Paşa ile Han-zâde Gazi Giray vasıtalariyle hiç bir mukavemetle karşılaşmadan JCamaniçe'ye götürülüp teslim edilmişti. Gazi Giray bu vazifeyi yaptıktan sonra Turla yani Dinyester nehrinin karşı tarafına geçip Lehistan içerilerine akın yaparak külliyetli ganimet v< bir hayli esir alarak dönmüştür.

Bundan sonra 1109 H. / 1697 M. de Han-zâde Kaplan Giray da Kamaniçe kalesi üzerinden Lehistan'a girip on iki bin kişilil Leh kuvvetini Purcan manastırı taraflarında bozduktan sonr* elde ettiği esir ve ganimeti Kırım'a gönderdikten sonra yine diğeı bir yerden Lehistan'a dalarak bu defa da bir çok ganimet ile dönmüştür,

---

[1004] Nusretnâme, 1106 hicret senesi vekayii

[1005] Bu zahirenin mecmuu yirmi beş bin kile buğday olup Bucak Tatarları'ndan satın alınmıştı. Bunun onyedi bin kilesi daha evvel Şehbaz Giray tarafından Kamaniçe'ye teslim edilmiş, bu defa da bakiye kalan sekiz bin kilesi götürülürken otuz bin kişilik Leh kuvvetinin eline düşmüştü (Haşid tarihi, c. 2. s. 298).

[1006] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/571-572

Lehistan kiralı Jan Sobieski'nin, İmparator Leopold ih ittifakı Avusturya'ya hiç ummadığı yeileri kazandırmış ise kendisi bir muvaffakiyet elde etmek şöyle dursun, esas umdesi olaı Kamaniçe'yı bile geri alamamış ve memleketi her zaman Tatarların akınlariyle harap olmuştur, Osmanlılaim Lehistan cephesindeki mukavemetlerinde Kırım hanlığının mühim yardımı olmuştur.[1007]

1692 — 1699 Seneleri Arasında Venedik Cephesi

1103 H. / 1692 M. den 1110 H. / 1699 M. arasında Karlofça muahedesine kadar hem deniz ve hem kara cephelerinde Vene-dikle yapılan savaşın hulâsası ayrı ayrı şöyledir :

Girit Cephesi

1692 senesinde Ağrıboz muhafızı Çelebi İbrahim Paşa'dan alınan haberde Venedik donanmasının înebahtı (Lepanto) limanında toplanarak Ağrıboz, Selanik, Girit ve sair sahillere taarruz edeceği bildirilmiş olduğundan tekaüd-lükle O/ırt'de oturmakta olan Koca Halil Paşa'nın tecrübesine binaen tekaüdlüğü kaldırılarak Yunanistan cephesine tekrar serasker tayin edildi.[1008]

Hanya Muhasarası

Venedikliler elde ettikleri Mora'dan başka asıl arzuları olan Girit i zaptetmek için üç seneden beri ellerindeki Suda kalesine silâh, cephane ve sair harp levazımı yığmışlardı. Cumhuriyet, kendi kuvvetlerinden başka Hırvat, Bosna, Mora ve âsi Arnavutlardan tedarik ettiği on bir bin kişilik bir kuvvetle ve Malta şövalyeleri ve Floransa ve Papa'nm verdiği donanmaların iltihakıyle cem'an yüz kadar gemi ile-Amiral Françesko Moçeniko kumandasında olarak Hanya'ma, zaptına gelmişlerdi.
Amiral Moçeniko 1692 Temmuz'da Hanya civarına asker ihraç edip Hanya'yı muhasara için yürümüş ve buna karşı Hanya muhafızı

[1007] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/572
[1008] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/572-573

Ispanakçı ismail Paşa, saf cengi yaparak düşmanı kale altına sokmamak için üçyüz kadar kuvvetle karşı çıkmış ise de bu kadar cüz'î kuvvetle düşmana karşı koymak mümkün olmadığından geriye dönüp ve ordusundaki halkı kaleye almak suretiyle müdafaaya geçerek durumu hem Kandiye muhafızı paşaya ve hem de hükümete bildirerek yardım istedi.

Filhakika hükümet Kapıkulu ocaklarından bir miktar yeniçeri, cebeci ve topçu ile bin kadar Mısır askerinin donanma ile şevkini emrettiği gibi buradaki cepheye de Kandiye muhafızı Fındık Mehmed Paşa'yı serasker tayin eyledi ve bundan başka düşmanı Hanya muhasarasından çekmek için Mora tarafında bulunan Koca Halil Paşa'ya da Mora'ya. akın yapmasını emretti.

Halil Paşa emir gelmeden evvel taarruz için hazırlanmış olduğundan derhal faaliyete geçerek Gördös boğazına varmış ve müteaddit kollarla Anapoli ve înebahtı taraflarına kuvvet şevkiyle bazı kaleleri zaptedip yıkmıştı. Halil P aş a'nın bu faaliyeti üzerine Mora'daki Venedik muhafızları Mbro'nın elden çıkacağından dolayı telâşa düşüp yardım istemelerine rağmen Amiral Moçeniko Hanya muhasarasını kaldırmak istememişti.

Osmanlı hükümetinin sevkettiği kuvvetler Kandiye'ye gelerek oradan kara yoluyla Hanya'ya sevkedilmiş ve hattâ bir miktar kuvvet te kaleye girmeğe muvaffak olmuştu. Moçeniko mutlak surette burasını almağa azmetmiş, yıkılan kale duvarından hendeği geçerek içeriye girmek istemiş, fakat kale kuvvetleri tarafından yapılan mukabil taarruz üzerine siperlerine kadar geri sürülmüştü; bu sırada alman esirlerden Malta şövalyeleri kaptanının maktul düştüğü de öğrenilmişti.

Amiral Moçeniko, Ho/ıja'nın teslim olmasını teklif ettiyse de: — "Harpten başka cevabımız yoktur; bir daha teslim talebiyle adam gönderirsen öldürürüz" diye cevap yazıldı. Bu sırada Koca Halil Paşa'nın Mora üzerine yaptığı şiddetli taarruzlar sebebimle bir taraftan "Mora size lazımsa acele imdada geliniz" diye aldığı feryadnâmeler ve diğer taraftan Serasker Fındık Mehmed Paşa'nın sekiz bin kişilik kuvvetle Hanya'ya yürüdüğünü haber alan amiral, muhasaranın kırk ikinci perşenbe günü yani 15 zilhicce 1103 / 29 ağustos 1692'de muhasarayı kaldırıp gitmeğe mecbur oldu.[1009]

[1009] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/573-574

Bosna – Hersek Cephesi

Venediklilerin bir cephesi de Bosna ve Hersek taraflarında idi; bunlar, Osmanlı idaresi altındaki halkı isyan ettirip Nikşik, Brobniyak ve Graska (Gaçka) nahiyelerini yağmalayıp o taraflardaki bazı kuleleri zapt ile yıkmışlar ve Vırgoraç kalesini muhasara etmişlerdi; bunun üzerine 1105 recep / 1694 martında bu taraflardaki muharebeyi idareye Hersek mutasarrıfı Selim Paşa memur edilmişti; fakat bu sırada, yani ayni sene temmuzunda Venediklilerin Zadra (Zara) kumandanı Hersek sancağının mühim kalelerinden olan Gabela kalesini muhasara edip kale muhafızları irtidat ile burasını teslim etmişlerdir; bunun üzerine kaleyi kurtarmak için sevk edilen kuvvet muvaffak olmıyarak Mostar üzerinden Bosnasara/a. çekilmiştir (1695). Bir sene sonra yine Zara kumandanı deniz sahilindeki Ülgün kalesi önüne gelip karaya on bin asker ve top çıkarı] denizden ve karadan şehir ve kaleyi on sekiz gün dövdüyse muvaffak olamıyarak beş bin maktul verdikten sonra çekilmeğe mecbur oldu.

Venedik kuvvetleri 1107 H. / 1696 M. de Bosna eyaletinin Kuzey-batısmdaki sancak merkezlerinden Bihke'yi muhasara ile otuz bir gün çalışmışlardı. Bu sırada Bosna Valisi Mehmed Paşa'mn gelmesi üzerine çekilip gitmişlerdir.

Bundan başka 1108 H. / 1696 M. de Hersek sancağının kazalarından Poçüel ve Nevesin kalelerine karşı yapılan Venedik taarruzları da akim kaldı.

1103 H. /1692 M. den beri beylerbeğilikle Bosna valisi olan Mehmed Paşa, tedbirli, cesur ve asker üzerinde otoritesi olan bir zat olup Bosna havalisinde Venediklilere karşı muvaffak olmakta ise de 1109 H. / 1697 M. de vefat ettiğinden [1010] bu hal askerî disiplinin bozulmasına sebep olmuş, bundan istifade eden Venedikliler eyalet merkezi olan Saray Bosna'yı işgal eylemişlerdir. Bu hal, telâşı mucip olup Bosna ve havalisi seraskerliği sürgün suretiyle Hersek'te Poçitel kalesinde oturan Daltaban Mustafa Paşa'ya verilmiştir.[1011]

[1010] Bu, Mehmed Paşa'ya, Gazi Mehmed Paşa denilir. Bir aralık Macaristan serdarı olan Topal Hüseyin Paşa kethüdalığından yetişmiş, muharebelerde fevkalâde cesaret ve şecaatiyle tanınmıştır. Kendisine vezirlik verilmiş ise de fermanı varmadan vefatı vukua gelmiştir.

[1011] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/574-575

Sakız Adasının Elden Çıkması

Akdenizde Osmanlıların elindeki adalar halkının kir kısmı Lâtin ırkına mensup Katolik ve bir kısmı da Ortodoks mezhebine mensup Rum ırkından idiler. Lâtinlerin el altından Frenklere yardım edip devlet merkezinden aldıkları malûmatı Venedik, Papa ve Malta ile sairlerine bildirirler fakat kalelerde hem kapıkulu ve hem yerli kulu muhafızlarının bulunmasına mebnî isyana cesaret edemezlerdi. Köprülü-oğlu Fazıl Mustafa Paşa, vezir-i âzam iken ihtiyaca mebnî Girit müstesna olarak diğer adalardaki yerli kulu ile birer oda kapıkulu askerlerinden maadasını alarak cepheye götürmüş ve daha sonraki senelerde buralardaki boşluklar doldurulmayarak bilhassa îstanköy, Midilli, Sakız ve Bozcaada gibi sahil adalannan muhafazası yaz mevsimine inhisar etmek üzere kalyon levendlerine bırakılmıştı.

Yıllardan beri üç cephede devam eden muharebeler sebebiyle malî durum iyice bozulmuş, vergilerin miktarı artmış, vergi tahsil usulleri karışmış olduğundan tabiî olarak bu hal uımımî surette hoşnutsuzluğu mucip olmuştu; fakat vaziyetin vahametini takdir eden müslüman kütle bu hale karşı tahammül ve tevekkül gösterdiği halde bir kısım gayr-i müslim tebea el altından teşvik görerek isyan için fırsat bekliyorlardı. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti Arnavutlukta başlayan ve sonra Mora'nm süratle elden çıkmasını mucip olan isyanlardan başka adalardaki isyanları da önlemeğe mecbur oluyordu.

1106 H. / 1694 M. senesinde tebeadan alınmakta olan cizye (baş vergisi) marttan marta tahsil edilmekte iken ihtiyaca mebnî bu yıl marttan yedi ay evvel yani eylülde bir vergi daha alınmak istenmiş ve bu suretle bir senede iki vergi tahsili sebebiyle Adalar halkı düşmanla birleşmeğe karar vermiştir. Bu hususta Sakız hıristiyanları evvelâ hükümete bir heyet gönderip levendlerin her sene bir çok fenalıklarından şikâyet ile eğer maksat adanın muhafazası ise kendilerinin yirmi otuz bin kuvvet tedarik ile adayı muhafaza edeceklerini ve Sakız'ın Türk idaresine geçmesinde! beri kendilerinin hiç bir suretle muhalif hareket etmediklerini söy-liyerek hükümet adamlarını ikna etmek ve bir miktar da par* vermek suretiyle her sene Sakız adasında bulunması mûtad olaı üç bin

levendin kaldırılmasına muvaffak olmuşlar ve el altındaı da "Bu sene Sakız'da asker yoktur" diyerek vaziyetten Venediklileri haberdar etmişlerdir.

Bunun üzerine kış münasebetiyle Osmanlı donanması Akdeniz'den dönmesini bekleyen ve kendisinden başka Papabk, Floransa ve Malta gemilerinden mürekkep yüz on beş parça Venedik donanması 1106 muharrem / 1694 eylüTünde adaya gelerel on iki bin yaya ve sekiz yüz süvariyi karaya çıkarmıştır. Ada mı hafızı Hasan Paşa bir taraftan bunlara karşı koyup bir taraftaı da vaziyetten kaptanpaşayı haberdar etmiş ise de adadaki otuz bin kişilik yerli hıristiyanlarm silâhlanarak arkadan taarruza geçmeleri üzerine zaten mevcudu az olan muhafız Hasan Paşa kaleye çekilmeğe mecbur olmuştur.

Hasan Paşa kalede sekiz gün mukavemet edip kaleye atılan beşyüzden fazla top ve humbaradan bütün evler yıkılarak yiyecek ve peksimetler de yanmış olduğundan nihayet askerin ısrarı üzerine kale vire ile teslim edilmiş (1106 safer / 12 ekim 1694) ve adadaki müslüman halk ve muhafız paşa Venedik gemileriyle Çeşme limanına nakledilmişlerdir.

Sakız muhafızının yardım istemesine karşı Kaptan-ı derya Yusuf Paşa tereddüt etmiş, fakat Kalyonlar kaptanı Mezo-morto Hüseyin Paşa gitmekte ısrar ederek Bozcaada'ya doğru açılıp, kaptan paşa da mecburen arkasından gitmiş ise de yolda Sakız'ın sukutu haber alınmıştır.

Osmanlı donanmasının gelmekte olduğunu haber alan Venedik amirali, adadaki fazla askerini gemilere alıp karşı çıkmış ise de Kaptan Yusuf Paşa bir deniz muharebesine cesaret edemi-yerek Midilli adasına çekilmiş ve mîrî kalyonlar da İzmir limanına girmişlerdir.

Türk donanmasının ikiye ayrıldığını gören Venedik amirali körfezi kapayarak hem şehri ve hem de kalyonları denizden abluka etmiştir; bunun üzerine İzmir Fransız konsolosu bir filikaya binerek Venedik amiralına gidip silâha sarılmış olan Türklerin bir tecavüz vukuunda bütün hıristiyanlara tecavüz edeceklerini beyan ile böyle bir hale sebebiyet vermemesini tavsiye ederek on iki gün sonra Venedik donanmasının körfez ağzından ayrılmasını temine muvaffak

olmuştur.[1012]

Sakızın Geri Alınması

Adanın düşmesi II. Sultan Ahmed'i çok müteessir etmiş, Belgrad'&a bulunan Vezir-i âzam Ali Paşa'ya gönderdiği hatt-ı hümâyunda :
— "Madem ki Sakız düşman elindedir, bütün Ungurus (Macaristan) memleketini fethetsen makbulüm değildir" diyerek Sakız'ın kış esnasında Venedik donanmasının faaliyetten kaldığı sırada zaptını emreylemiş ve ordunun avdetinden sonra da :
— "Sakız ahvali derunum yaktı; teshiri muradımdır, îcap edenlerle görüşüp ne yapmak lazımsa bildir; bu kış Sakız elde edilmezse şöyle bilin ki bütün Reisleri (gemi kaptanlarını) katlederim' diye kat'î emir vermiştir.
Sakızın geri alınmasına evvelâ ordudan Genç Mehmeı Paşa tayin edilmiş ise de sonra bundan vaz geçilerek sabık kaptaı paşalardan, Anadolu beylerbeğisi Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa serasker olarak Çeşme limanı taraflarına gönderilmiş ve kaptan paşalığa da Boğaz-hisar muhafızı Amca-zâde Hüseyin Paşa getirilerek o tarafa gönderilmiştir (24 rebhılâhır 1106 / 12 kasım 1694).
II. Ahmed, istirdadını şiddetle arzu ettiği Sakız'ın kurtuluşunu görmeden vefat etti; yirmi kalyon ve yirmi dört kıta çek-diriden mürekkep olan Osmanlı donanmasının Foça taraflarına geldiğini duyan yirmi kalyon, yirmi dört çekdiri ve altı mavnadan mürekkep Venedik donanması Sakız'dan kalkıp Osmanlı donanmasını karşdamak üzere Karaburun veya Urla yarım adasiyle Sakız adasımn Kuzey doğusu arasında Koyun adaları1 denilen taşlık adalar tarafına gelmişti. Osmanlı donanmasının plânı, evvelâ düşmanın amiral gemisini harp dışı etmek ve sonra da diğer kısımlarını kolayca mağlûp eylemekti. Türk donanmasının beklediği muvafık rüzgârın çıkması üzerine Koyun adaları önünde Venedik donanması amirali Molino Kontarini'nin bulunduğu kalyonu, alabanda ateş etmek suretiyle saf harici etmiş ve Vik-torya gemisinde bulunan donanma kumandanlarından Pizani Benedetto ile yüzelli kadar gemi mürettebatı maktul olduktan sonra yardıma gelen diğer bir Venedik

[1012] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/575-577

kalyonu da yandığından Venedik donanması Sakız limanına kaçmıştır. Muharebenin bu birinci safhası altı saat sürmüştü; bundan sonra düşman takip olunmayarak yeni tertibat alındı; açıkta ve ihtiyatta kalındıktan sonra Tirfil limanına doğru gidilerek yapılan baskındaki muharebede Venedikliler ikinci defa mağlûp edildi; takip esnasında Aşçı Mehmed Kaptan'ın kalyonundan atılan bir gülle düşmanın elli beş tunç top çeker gemisinin cephaneliğine isabet ettiğinden geminin yarısı berhava olup diğer yansı da battı; düşman donanması bundan sonra evvelâ Sakız'a, geldi ise de burada tutunamayıp adayı muhafaza için atlı ve yaya olarak bin kadar asker çıkardıktan sonra Istendil adasına doğru kaçtı.

Düşman donanmasının mağlûp edilmesi üzerine, karşı Anadolu sahilinde Çeşme limanında beklemekte olan Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki asker hemen Sakız'a geçirildi;[1013]

manidarın sağ kolu olan Kırım kuvvetlerini yardımdan alıkoymuş olacaklardı; bu münasebetle 1687'de Ruslar ile Lehliler arasında ikinci bir anlaşma oldu; filhakika bundan bir sene sonra Ruslar birden bire pek büyük bir kuvvet ve iki yüz top ile yani Rus ve Kazak kuvvetlerinden müteşekkil üçyüz bine yakın bir kuvvetle bir taraftan Kırım ve bir taraftan da Kefe üzerine yürüdüler; pek çetin bir muharebeden sonra güçlükle mağlûp edilerek çekildiler; fakat bunlara kuvvetli bir darbe vurulamadığından Kırım'ın başında mühim bir tehlike baş göstermiş demekti; muharebenin devamı Kırım hanlarını endişeye düşürdü; fakat Ruslar da Tatarların darbesi dolayısiyle bir daha Kırım üzerine saldırmak için yeni bir tecrübeye girişmediler (1689 haziran) [1014].

Rusların Azak Kalesine Taarruzları

Osmanlıların Avusturya ve Venedik cephelerinde kalesine temadî eden mağlûbiyetleri ve yıpranmalarından taarruzları büyük ümide

[1013] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/577-579
[1014] Rusların bu âiî hücumu ile Kırım hanının mukabelesine dair Selim Giray'ın 1100 H. / 1689 M. tarihiyle hükümete bir arîzası vardır [Silâhdar tarihi, c. 2, s. 440).

düşen Ruslar, Lehlilerle anlaşdılar. Ruslar, on yedinci yüzyıl başlarındanberi göz koydukları Azak kalesini elde etmek için ansızın taarruza geçmeği kararlaştırmışlardı; fakat bu plânları casuslar vasıtasiyle haber alındığından Azak sancağı beyi Mustafa Bey, kalenin hücuma mukavemet edemiyeceğini düşünerek alâkadarlarla görüşüp kale dışında siperler kazarak müdafaa tertibatı aldı ve aynı zamanda düşmanın hücum etmek üzere olduğunu Kırım hanı vasıtasiyle hükümete bildirdi; filhakika bir müddet sonra Ruslar denizden on beş bin ve Çarm kumandasında olarak karadan altmış bin kişilik öncüsüyle iki yüz bin kişilik bir kuvvet ve üçyüz pare top ile saldırıp kaleye yakın gelmişlerdi (28 zilkade 1106 / 8 temmuz 1695). Bundan başka Rus Generali Şeremet of (Schere-metov) kumandasında olarak Kazak batmanı Mazeppa'nm da iştirak ettiği bir Rus ordusu da özi (Dinyeper) tarafından taarruza geçmişti.

Azak kalesine yapılan taarruz dolayısiyle Kefe beyîerbeğisi Murtaza Paşa ile Kırım ham Hacı Selim Giray'm oğullarından Kaplan Giray kale dışında müdafaada bulundukları için kale yakınma gelmiş olan Ruslara karşı hücum yaparak onları bir miktar geri atmağa muvaffak oldularsa da mevcutları çok olan Ruslar mukabil taarruzla Osmanlı ve Tatar kuvvetlerini kaleye çekilmeğe mecbur ederek hem kara ve hem denizden Azak1! sarmışlardır[1015].

Ruslar, Azak kalesinin Kuş kulesi karşısına bir kule yapıp balyemez toplariyle oradan kaleyi iyice dövmeğe başlamışlardı; bu sırada bir miktar kuvvetle yetişen Trabzon beylerbeğisi Ali Paşa kaledekilerin kuvve-i maneviyelerini arttırarak mukavemete hız vermişti; muhasaranın on üçüncü günü kalenin teslimi hakkında çar tarafından mektup geldiyse de kabul edilmeyip dayanmağa karar verildi; muhasara müddeti içinde çok tehlikeb' anlar geçirildi; bir avuç mücahid bu müdhiş taarruzlara mukabele etti [1016]. Nihayet Ruslar, Kırım veliahdı Devlet Giray'ın geleceğini haber aldıkları gibi bu sırada Kaplan Giray'm kaplanca taarruzu üzerine epey maktul bırakarak çekilmeğe mecbur olmuşlar ve yine onun tarafından takip olunarak

[1015] 1106 zilkadesinde (1695 haziran) Rus çan, bin heşyüz adet transa tabir olunur kayıklar peyda ve her birinin içine yüzer nefer tüfenkçi vaz* ve kendü dahi kara tarafından iki yüz binden mütecaviz asakir ile ve üçyüzden mütecaviz topla 1107 senesi rebmlevveHnin dördüncü gününe kadar doksan altı gün Azak kalesini muhasara etmişti (Zübdet-ül-vekayi, vrk. 307 b).

[1016] Azak kalesi muhasarası hakkında Silâhdar Tarihi'nin zeyli olan Nusretnâme'âe tafsilât vardır

yolda da epey zayiat vermişlerdir.
Azak kalesinin muhasarası doksan altı gün sürmüştür; Rusların zayiatı Osmanlı tarihlerine göre elli altmış bin ve Hammer'e göre otuz bin kadardır (4 rebîulevvel 1107 / 13 ekim 1695).

özi tarafından taarruza geçen Şeremet-oğlu, Doğan (Togay) kalesi muhafızlarının Azak kalesi muhafazasına memur edildiklerini haber alarak elli, altmış bin Barabaş Kazağı ve otuz bin Rus askeriyle gelerek burayı almışlardır; bundan başka yine o taraflardaki Nusret Kerman ve Şahin Kerman kaleleri de Rusların eline geçerek özi nehri Rusların hâkimiyeti altına düşmüştür[1017].

Azak Kalesinin Düşmesi

Ruslar Azak'ın muhasarasındaki muvaffakıyetsizilkten dolayı ümitlerini kesmediler; Kırım kuv-
vetleii, devam eden muharebeler sebebiyle müteaddit cephelerde çok zedelenmiş olduklarından eski cevvaliyeti gös-teremiyorlardı; hem bu vaziyet ve hem de Azak kalesinin henüz tamir ve tahkim edilememesi Rusları tekrar taarruza şevketti; bunun için Azak muhasarasından bir sene sonra (2 zilkade 1107 / 3 haziran 1696) tekrar kale önüne gelip muhasara ettiler. Kale evvelki muhasaradan dolayı son derecede harap olup tamirine Trabzon valiliği ile Kalaylı koz Ahmed Paşa memur edildiği gibi muhafazasına kuvvet de tayin edilmişti; fakat bunların hepsi ihmal edilerek zamanında gelmediğinden, zaten cephane ve mühimmatı azalmış olan kalenin bu ikinci taarruza mukavemet etmesi ihtimali yoktu; kale muhafaza ve müdafaasına tayin edilip sonradan gelen kuvvetlerle, bu arada Kırım ham kuvvetleri de kaleye girememişlerdi.
Ruslar bu suretle Azak kalesinin muhasarası esnasında Özi kalesini muhasara etmek üzere elli bin Rus ve Barabaş Kazağıyle Doğan kalesi tarafına gelmiş olan Şeremet-oğlu'nu da Azak tarafına getirmiş olduklarından tehlike daha çok artmıştı.
Kaleyi çeviren Ruslar, hariçten yardım gelmesi ihtimaline binaen

[1017] Barabaş Kazakları"mn Ruslarla birleşerek yaptıkları taarruzdan dolayı Azak kalesi muhasarasından sonra Devlet Giray bunlardan adam akıllı intikam almıştır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/581-582

muhasara kuvvetlerinin gerisine derin siperler ve hendekler kazmak suretiyle o tarafta da tertibat almışlardı; filhakika Erzurum Valisi Baki Paşa, Ali Paşa ve Hasan Paşa kuvvetleri kalenin imdadına gelmişlerse de düşmanın aldığı tertibat üzerine içeriye girememişlerdir.

Bu hal karşısında ümitsiz duruma düşen dört beş yüz muhafız iki ay kadar müdafaa ve mukavemetten sonra teslim olmak zorunda kalmışlardır (7 muharrem 1109 / 26 temmuz 1697). Bu fena haber alınır alınmaz büyük heyecanı mucip olmuş, vaktiyle imdada yetişmeyenler ile kalenin tamiri için zamanında îcap eden kereste ve saireyi yetiştirmeyenîer derhal îdam olunup diğerleri <lc muhtelif cezalara çarptırılmışlar ise de ne çare ki kale elden eritmiştir.[1018]

Azak Kalesinin Ehemmiyeti

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tedricî surette Orta Asya ve Kafkasya'ya doğru yayılmakta olan Ruslar, Azak kalesini elde ederek bu suretle Karadenize inmek için vasıtalı vasıtasız müteaddit teşeb-büslerine rağmen muvaffak olamadıkları şiddetli isteklerini bu suretle elde etmeleri onların menfaatine ne kadar uygun ise, Rusları Karadenize indirmek istemeyen Osmanlılar da burasının elden çıkmasiyle aynı derecede zararlı çıkmışlardır.

Rus çarı, Azak kalesini iyice tahkim edip tabyeler yaptırdıktan sonra içine sekiz bin muhafız ve Don nehrVne de donanma koyarak işi sağlamış ve Kırım hanından alınan haberlerde de Çar'jja Karadeniz'de faaliyete geçtiği ve karadan da Kırım'a hücum etmek istediği öğrenilmiştir.[1019]

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

KARLOFÇA MUAHEDESİ

Uzun Savaştan Muahedeye Kadar Bîr Hulâsa

[1018] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/583
[1019] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/584

Dört Cephe Vaziyeti

Osmanlı devleti 1094 H. /1683 M. den 1110 H. / 1699 M. senesine kadar evvelâ üç ve sonra dört devletle 16 sene muharebe etmiş ve hiç yoktan muharebeye sebep olan Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nm katlinden sonra gelen vezir-i âzam ve serdar-ı ekremlerin acizleri, bilhassa ""Avusturya cephesindeki mağlubiyeti bir silsile halinde devam ettirmiş, Balkanlara inen düşman Edirne'yi tehdide başlamış ve bu tehlikeli durum esnasında Arnavutluk, Mora ve Sır-6istan'daki hıristiyan tebea düşmanların tahrikleriyle ayaklanmak suretiyle vaziyeti büsbütün fena bir mecraya sokmuşlardı.

îşte bu korkunç sarsıntı ve yıkıntı sırasında Köprülü-oğlu Fazıl Mustafa Paşa'nm vezir-i âzam olarak idareyi ele aldıktan sonra memleket dahilinde tebea üzerinde emniyet uyandırıp seferlerde de muvaffak olarak düşmanı Balkanlardan çıkararak Macaristan topraklarına atmış olması, tehlikeli durumu önlemiş ise de bundan sonraki muharebeler Osmanlı ordularının ilerlemesine imkân bırakmamış ve Avusturyalılar da aynı zamanda Fransa ile yaptıkları muharebe sebebiyle ilerlemeğe imkân bulamamışlardır.

Serdar-ı ekremlerin daimî surette çekinilecek düşmanı olan Avusturya cephesinde meşgul olmaları en büyük kuvvet ve harp levazımını o tarafa vermeleri sebebiyle Venedik ve Lehistan cepheleri yarım yamalak yardımla ve seraskerler vasıtasiyle idare olunduğundan Kırım hanlığının pek mühim yardımı sayesinde LehlÜer, en önemli istekleri olan Kamaniçe'yi bile elde edememişler, fakat Venedikliler Bosna ve Daîroaçya'da bazı mühim yerleri elde etmeğe muvaffak oldukları gibi Mora'yı da tamamen alıp Orta Yunanistan'a kadar sokulmuşlardı.

On altı sene sürmüş olan bu dört cephe savaşı, ihmal edilmiş olan Osmanlı askerî teşkilâtının bozukluğunu gösterdiği gibi yeni sistemle muharebe eden Karşı taralın (la ıiıuir.muuı mu\ aiuıkr. ; tine sebep olmuş ve Osmanlı kuvvetlerinin asrî bir şekilde hazı lanması îcap ettiğini ihtar etmiştir.

Avusturya harbinin uzun sürmesi cepheden cepheye koşan Tatar kuvvetlerinin iyice yıpranmasını mucip olup bu hal i^ Kuzey huduttaki Ruslarla Lehlilerin kuvvetlenerek hem Kırım hanlığını ve hem de Osmanlı devletini tehdit edecek bir dururh; ihdas etmiştir. Bu seferler

esnasında üç defa Kırım hanı olan Hacı Selim Giray'ın hem dahilde ve hem hariçte pek büyük hizmeti görülmüştür.[1020]

Sulh Teşebbüsleri

Gerek Osmanlı devleti ve gerek Avusturya, uzun sürmekte olan harbin ağırlığını iyice hissettiklerinden sulh için ara' sıra yoklama yapıyorlardı; bilhassa üç cephede muharebeye mecbur olan Osmanlı devleti bu hususta daha evvel davranarak daha Melek İbrahim Paşa v,e Sarı Süleyman Paşa zamanlarında Avusturyalıları yokladılarsa da muvaffakiyetten muvaffakiyete koşan imparatorun ağır teklifleriyle karşılaştıklarından bir netice hasıl olmamıştı.

II. Süleyman'ın hükümdar olması üzerine hem saltanat tebeddülünü bildirmek ve hem de bu vesile ile mümkün olursa sulh yapmak için Zülfikar Efendi riyasetinde Viyana'ya bir hey'et gönderilmişti. Bu hey'etin Viyana'ya gidişi Belgrad\n düşmesini müteakip olup ümidin üstünde olarak elde edilen başarılar, İmparator Leopold'un burnunu kabartması sebebiyle müttefikleriyle beraber geniş ölçüde isteklerde bulunarak ellerindeki yerlerden başka şehir ve kaleler de istemişlerdi. Uzun süren müzakerelerden sonra bu fazla talepler karşısında bir anlaşmaya varılamadığından bu teşebbüs de akim kalmıştı.

Bu sırada Fransa ile Avusturya arasında çıkan muharebeni uzaması ve Fazıl Mustafa Paşa'nm Belgradh geri alarak Avusturya kuvvetlerini Tuna ve Sava'oın öte tarafına atması imparatorun burnunu kırmış olduğundan bu defa da müttefikler müsai şartlarla anlaşmak istiyorlardı; nitekim bu hususta Fransa'y karşı imparatorun müttefiki olan İngiliz ve Felemenk devletle iki tarafın arasını bulmak için çalışıyorlar ve aradaki müfrit ina ve istekleri tadil etmek istiyorlardı; bu sırada Fransa'nın Türkiy

elçiliğine tayin ettiği Şatonöf ile beraber suret-i mahsusada îs-tanbuVa gelen Ferriol -ki daha sonra elçi olarak gelmiştir- müttefiklerle yapılacak sulhu geri bıraktırmak için Osmanlı hükümeti nezdinde faaliyette bulunuyorlardı; Ferriol, Lehlileri imparatordan ayırıp Osmanlılarla ayrı bir sulh yaptırmak için çalıştıysa da muvaffak olamamış ve bu hususta Kırım hanının gayreti de bir netice

[1020] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/585-586

vermemişti[1021]. Fransa'nın bu gayretine karşı rakibi olan İngiltere ve Felemenk hükümetleri faaliyetlerine halel getirmeyip gidip gelip bir anlaşmaya varılması için çalışıyorlar ve yavaş yavaş her iki tarafı da inad ve ifrat isteklerinden vazgeçiri-yorlardı; 1006 H. /1695 M. tarihinde yeni tahta çıkan II. Mustafa'nın birbiri arkasından iki seferinde muvaffak olması bir ümit uyandııdı ise de üçüncü seferdeki muvaffakiyet sizlik neşeyi kaçırmıştı.[1022]

Sulhe Takaddüm Eden Günlerdeki Durum

Zanta mağlûbiyetinden sonra vezir-i âzamlığa getirilmiş olan Amca-zâde Hüseyin Paşa, ferdeki durum tecrübeli ve iyi görüşlü bir vezir olduğundan artık harbin mevzîî bir şekil alıp elden çıkmış olan yerlerin geri alınmasının mümkün olmadığını takdir ettiğinden bundan sonra bir fayda elde edilmedikten başka lüzumsuz yere hem askerin ve hem de hazinenin zararını mucip olacak olan dört cephedeki muharebeye son vermeği muvafık görmüştür; çünkü bu sırada imparatorla Fransa kiralı arasında imzalanan Risvik muahedesiyle Avusturya ve Fransa arasındaki harp sona ermişti; bundan dolayı imparator bu cephedeki kuvvetlerim Türklere karşı sevkedecekti; nitekim Zanta'daki mağlubiyete sebep Fransız cephesinden Türk cephesine getirilen kuvvetlerdi. îşte bu düşüncelere mebnî harbe son verilerek anlaşmaya yanaşılmıştır.

Bu sırada barış yapılmasını Avrupa'da siyasî vaziyet sebebiyle Türklerden ziyade imparator istiyordu; çünkü Fransa ile Risvik muahedesini akteden imparator iki taraflı harbin birisinden kurtulmuş ve Türklere karşı serbest kalmış ise de siyasî ahval dolayısiyle Risvik muahedesi her iki devlet için bir mütareke vaziyetinde kalarak harbin yeniden başlaması kaçınılmaz bir bal almış olduğundan Leopold, Türklerle barışın bir an evvel yapılmasını istiyor ve bu hususta İngiliz elçisi Paçet, Kırım hanmı da kendisine uydurmak suretiyle dört sene evvel Hacı Ali Paşa sadaretinde yapılmış olan teklifleri hatırlatarark vezir-i âzami iknaa çalışıyordu.

[1021] Zülfikar Efendi'nin znükâleme mazbataları hülâsası Silâhdar TarihVnde (c. 2, s. 652-664) yine Osmanlı murahhası Zülfikar Efendi ile müttefiklerin murahhasları arasındaki görüşmeler ve neticeleri hakkında Hammer Tarihi'nde (c. 12, s. 533-543 ve 571-588) malûmat vardır.

[1022] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/586-587

ingiliz ve Felemenk elçilerinin bu gayretlerine karşı Fransa murahhası Ferriol da Türklerin imparatorla barış yapmaması için gayret sarlediyor ve ispanya veraseti dolayısiyle XIV. Lui'-nin pek yakında imparatorla harp edeceğini ve Risvik muahedesinin bozulacağını söylüyordu [1023].

II. Mustafa, elden çıkan yerlerin hiç olmazsa bir kısmı geri alınmadıkça sulhe yanaşmak istemiyordu, ingiliz ve Felemenk sefirleriyle görüşerek sulh akdine lüzum gören vezir-i âzam bu hususta padişah ve devlet erkâniyle görüşerek onaltı senedenberi devam eden muharebenin devletin her cihetten iç durumunu iyice bozduğunu, halkın vergi vermekten kalarak bir çok köylülerin yerlerini terk edip dağıldıklarını, muharebeye devam için asker ve mühimmat tedarik edilmesinin imkânsız bir hale geldiğini ve Anadolu'da asayişsizlik ve Rumeli'de hıristiyan tebeanm isyan edip çeteler teşkiliyle faaliyette bulunduklarım ve Irak taraflarındaki fena vaziyeti[1024] ve miktarı artan vergilerin tahsiline imkân olmayıp bu yüzden hazinenin bomboş olduğunu ve bundan başka elde para basacak gümüş ve altın eşya kalmadığım inceden inceye anlatarak sulhun zarurî olup fırsat düştükçe bu dört devletin birer birer haklarından gelinebileceğini söylemiş ve uzun münakaşalardan sonra sulhe karar verilmiştir.[1025]

Müttefiklerin Sulh İstekleri

Her iki taraf anlaşmaya karar verdikten sonra sulhltekS müttefikler iptida 24 nisan 1698'de Viyana'da toplanıp aralarında sulh şartlarını tespit etmeğe başladılar; İmparator Leopold, aldığı yerlere kanaat ederek mutlak surette sulha taraftar olmakla beraber Lehistan ile Rusya ellerinde olmayan yerlerden de bazı parçalar koparmak istiyorlardı; bundan dolayı imparatorun, herkesin mevcudu muhafaza etmesi suretiyle sulha muvafakat etmesinden memnun değillerdi;

[1023] Filhakika 1697Me Lahey civarında Risvik şatosunda aktedilen muahede az sürmüş ve 1701'de İspanya veraseti muharebesi başlamıştır

[1024] Muharebeler dolayısiyle eyaletlere bakılanıadığmdan her tarafta asayişsizlik vardı; merkeze uzak olan Jrafc'ta vaziyet vahimdi. 1108 H. / 1697 M. de Mâni isminde bir aşiret reisi isyan ile .Basra'yı muhasara eylemiş ve bunu müteakip Bağdad valilerinin ihmalleri yüzünden îran'a tabi Hüveyze banı gelerek kolayca burayı işgal eylemişti; fakat bir sene sonra İran Hükümdarı Şah Hüseyin dostluk göstererek Küstem Han adındaki elçisi ile Basra'nın anahtarlarını göndermek suretiyle burasını Osmanlılara iade etmiştir. (Zübdet-ül-vekayi, vrk. 340, 314 ve Raşid tarihi, c. 2, s. 418 ve 475).

[1025] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/587-588

hattâ Çar Petro ile Lehistan kiralı Ogüst aralarında mutabık kalmak için buluşup görüşmüşler, fakat birbirlerine îtimad-sızhklarından dolayı bir anlaşmaya varamamışlardı; Ruslar zapt ettikleri<»Azak kalesinden başka Kerç kalesini ve Lehliler de senelerce hücum edip alamadıkları Kamahiçe'yi istiyorlardı; Bosna'da pek o kadar başarılı bir iş göremeyen Venedik cumhuriyeti burada bazı hudut tashihiyle elde ettikleri Mora ile kanaat ediyorlardı; işte müttefiklerin sulh masasına oturdukları zaman arzu ve kararları bu merkezde idi; yalnız Lehistan harple alamadığı Kama-niçe'yi sulh masasında elde etmek için Papanın tavassutunu istiyordu.[1026]

Sulh İşini Görüşme Yeri

Osmanlılarla müttefikler arasında sulh görüşmeleri yapılacak şehir hakkında ihtilâf çıktı; müttefikler Viyana veyahut Yukları Macaristan'da, Karatfın kuzeyindeki Dobreçin kasabasının görüşme yeri olmasını ileri sürdülerse de Osmanlı hükümeti, Türk hududuna yakın bir mahallin intihabında ısrar eylediğinden Belgrad'a yakın olarak Karlofça kasabası münasip görüldü.[1027]

Dört Devletin Murahhasları

Musalehaya karar verilip, müzakere yeri tayin olunduktan sonra vezir-i âzam Amca-zâde Hüseyin Paşa sulhun akamete uğrayıp muharebenin tekrar başlaması ihtimaline karşı orduyu alarak Belgrad'a hareket etti ve Sofya'ya geldiği sırada Avustuıya ve Venedik murahhasları tarafından sulhun esasına dair beyanname geldi ve kabul olunarak Osmanlı murahhası olarak Reis-ül-küttap Râm Mehmed Efendi ve Divan-ı hümâyun tercümanı İskerletzade Aleksandr Mavrokordato tayin olunarak bir heyetle Karlofça'ya gönderildi [1028].

[1026] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/589

[1027] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/589

[1028] Zübdet-ül-vekayi, vrk. 354 b ve Raşid tarihi c. 2, s. 448. Râmî Efendi -nin murahhaslık fermanı büyük bir âbâdî kâğıt üzerine yazılarak altın tuğral ve gümüş zarflı olarak seraser denilen kumaştan yapılmış bir keseye konup kendisine verilmiştir. Tercüman Aleksandr Mavrokordato İtalya'da tahsi görmüş, oradaki üniversitelerden birinden mezun olmuş, sonra İstanbul'a dönere. Rum büyük mektebinde öğretmenlik etmiş, sonra tababetle meşgul olmuş v daha sonra Fazıl Ahmed Paşa zamanında Divân-ı Hümâyun

Osmanlı murahhaslariyle Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rus murahhasları ve iki taraf arasım bulan İngiliz mümtaz elçisi Baron Vitorvendi ile İstanbul'daki İngiliz Elçisi Baçet \h Felemenk Elçisi Hemsberke (Nusretnâme'de de Yakobas Konte Kalyer) Karlofça kasabasında[1029] toplanıp görüşmeğe başlamışlardı (1110 H. /1699 M). Karlofça muahedesine Avusturyalılar tarafından Kont Ötrin gen ile Şihink ve Venedikliler tarafından Şövalye Ruzzini (Nusretnâme'de Sinyor Kavaliyer Karlorto deniliyor) ve Lehistan murahhası olarak Kont Malahovski tayin edilip Ruslar da Prokop Boganoviç adında bir müşahit göndermişlerdi.

Karlofça'daki görüşmeler ve tartışmalar tam dört ay devam ederek otuz altı celse sürmüş, sert ve çetin müzakerelerle inkıtaa pek yakın ânlar olmuş ve nihayet sulh kararını imzalamağa mezun olmayan Rusya hariç olarak üç devletle yirmi beşer sene müddetle ayrı ayrı muahede ve Rusya ile de üç sene için mütareke imzalanmıştır (26 ocak 1699 / 24 recep 1110).

Osmanlı birinci murahhası Râmî Mehmed Efendi'nin musalehamn akdi esnasındaki ehliyet ve kiyaseti, iyi görüşü ve görüşülen meseleleri sür'atle kavrayarak vukuflu itirazları ve aynı zamanda ecnebi murahhasları üzerindeki sempatisi sebebiyle karşı tarafı ilzam etmek suretiyle inkıtaa meydan vermeden sulhun imzalanmasına muvaffak olmuştur[1030].

Avusturya İle Başlıca Musaleha Şartları

---

tercüma olarak Viyana bozgunluğunu müteakip azlolunmuştur. Kendisi Karlofça muahe desinde bulunarak Osmanlı hükümetinin haberi olmadan İmparator Leopol tarafından nişanla taltif edilmiştir.

[1029] Karlofça (Karlowitz) Iskolvanya kıt'asmda ve Tuna nehri kenarına ya olup sulh muahedesini akdinden dolayı şöhret bulmuştur. Nusretnâme şöyl diyor : "Sireni yakasında sınır başına karip Karloviçe nâm mahalde..."

[1030] Bu hususta Müverrih Naîma, Amca-zâdeye ithaf ettiği tarihinin mukaddimesinde (c. 1, s. 62) şöyle diyor: "...Cenâb-ı reis-ül-küttab*ın ol mecliste (Karlofça müzakerelerinde) olan harekât-ı vakurâne ve sekenat-ı âkilânesi hayret-efken-i erbâb-ı encümen olurdu; ol beliğ-i nüktedan ve fasih-i azb-ül-be-yamn kalem-i bedî-ül-insicamı kuzzâr-ı meclisi tesâvir-i divar gibi mütebayyir ve mebhut edip mütesaddî-i sual olanlara cevab-ı mülzimanesi.." murahhasları acze düşürürdü. Rami Mehmed Efendi müzakereleri günü gününe zapt ettirmiş ve teati edilen mektupları da aynen muhafaza ettirmiştir; bu mükâleme-leri hâvi eserden bir nüshası Millet Kütüphânesi'nde Reşid Efendi kitapları arasında 685 numarada ve diğer bir nüshası da Üniversite Kütüphanesi'nde Tarih yazmaları arasında 268 numarada kayıtlıdır. Prof. Bay Ali Canib'in bu müzakere zabıtları hakkındaki bir tebliği Türk Tarih Kurumu'nuu 1948'deki IV. Kongresinde okunmuştur.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/589-591

Avusturya ile akdedilen muahede yirmi madde - idi- Banat veyahut Temeşvar eyaleti bütün san-ha şartlan cakbeyleriyle (Tise, Tuna ve Moroş köşesi) beraber Osmanlılarda kalıp Erdeî de dahil olmak üzere Macaristan'm diğer yerleri Avusturya'ya terk edilip Tise ve Moroş nehirleri balık avı ve sair ihtiyaçlar ve nehir gemileriyle yapılacak nakliyat için her iki tarafça serbest bırakılıyordu. Hırvatistan taraflarında da her iki devlet ellerindeki yerleri muhafaza ediyorlardı. Bu taraftan da Sava nehri tabiî hudut olarak kabul edilmişti. Muah&denin onuncu maddesi mucibince muharebe esnasında Macar, Erdelli ve Kurslu'dan Osmanlılarla beraber çalışanların bir huzursuzluk yapmamaları için bunların lıudud üzerinden alınarak dahilde iskânları ve bunların Macaristan, Erdel ve Orta Macaristan''da kalan ailelerinin kocalarının yanına gitmeleri kabul edilmiştir. Muahedenin diğer maddeleri ise hudut tespitine, eski ahidnâmelerin devam ve tatbikine, ticaret işlerine, elçiler ve nâme teatisine dairdi. Muahedenin sonuncu maddesinde sulhun yirmi beş sene devam edeceği ve bu müddetin devamında veya ortasında iki tarafça arzu edildiği takdirde uzatılabileceği ve bu sulh müddeti içinde Kırım hanının da dostluk ve barışıklık hususuna riayet etmesi kaydedilmektedir. Bu muahedenin akdiyle Erde], Osmanlı devletinin nüfuzu altından çıkarak Avusturyanın bir eyaleti oluyordu; Muahedenin akdi sırasında Avusturyalılar Tökeli'nin kendilerine tesliminde ısrar etmişlerse de Osmanlı hükümeti îcap ederse harbi göze alacağını ve fakat Tökeli'yi teslim etmiyeceğini kat'î surette beyan etmiş olduğundan Avusturya murahhasları daha ileri gitmemişlerdi.[1031]

Lehistan'la Akdedilen Muahede

Lehistan'la da on bir madde üzerine yirmi beş maddelik bir muahede imzalanmış olup Osmanlı devleti Bucaş muahedesiyle Lehlilerden aldığı yerleri yani Podolya eyaleti ve bu meyanda Kamaniçe ile Ukrayna'yı terk ederek buna mukabil Lehlilerin Boğdan'âan Ukrayna Kazak hatmanlığma tayin edilip Boğdan'da oturmakta olan hatmanın vazifesine son veriliyordu; bundan başka muahede-nâmenin

[1031] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/591-592

dördüncü maddesi mucibince Osmanlı hükümeti Kırım hanının Lehistan'a taarruzunu önlemeği taahhüt ettiği gibi aynı zamanda Lehlilerin Kırım hanlarına her sene veregeldikleri vergi de kaldırılıyordu.[1032]

Venediklilerle yapılan anlaşma

Cumhurivetle de on altı maddede ve yirmi beş sene üzerine yapılan anlaşma gereğince Kuzey anlaşma Mora'da yarım adanın kapısı olan Korent şehri müstesna olarak Mora yarıma d asiyi e Ayamavra adası ve yanındaki Küçük-ada ve Dalmaçya da Knin, Sin, Gabela, Zadvarya, Vorgoraç, Velika Çeklot kaleleriyle daha güneyde Kotor (Kataro) taraflarındaki Nove (Hersek Novesi) ve Risen yahut Resne kaleleri muharebe esnasında Venedikliler tarafından elde edilmiş olmağla yine onlarda kalıyordu; yalnız Kotor mmtakasmda Osmanlı hududiyle Osmanlı nüfuzu altındaki Dubrovnik hududunun ittisali muhafaza ediliyordu; Osmanlı elinde bulunan Preveze kalesini yıkmağı kabul etmekte idi; bu muahedeye konan bir kayıtla Venediklilerin Zaklisa (Zanta) adasından dolayı veregeldikleri vergi kaldırılıyordu; Venedikliler înebahtı körfezinin kuzeyinde elde ettikleri bütün şehir ve kasabaları geri veriyorlardı: înebahtı liman ve kalesi de bu suretle Osmanlılara iade ediliyordu.[1033]

Ruslarla Muahede

Rus Çarı Deli Petro Azak kalesini alarak Karadenize çıkmak istemişti; fakat Kerç boğazının Osmanlılar elinde bulunması ve bu sırada Osmanlılarla Avusturya arasında sulhun takarrür etmesi onun emelini tahakkuk ettiremediğinden Karlofça'ya gönderdiği murahhas sulhe yanaşmıyarak üç sene üzerine bir mütareke aktedip memleketine dönmüştü; fakat Çar, yalnız başına emelini tahakkuk ettiremiyeceğini anladığından sulhe karar verdi1 ve ertesi sene yani 1700 senesinde Çarın Azak denizi üzerinde yaptırdığı bir kalyon ile Rus murahhası İstanbul9a gelerek Kumkapı'da hazırlanan bir konağa

[1032] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/592
[1033] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/592

misafir edilmiş ve 1112 safer / 1700 temmuz'da padişahın Edirne'den İstanbul*a naklinden sonra Reis-ül-küttap R â m î Mehmeli Efendi ile Rus murahhası Ukraynçov (Ukraintza\v) arasında görüşmelerden sonra on dört madde üzerine sulh muahedesi imzalandı; bunlarla da muahede müddeti yirmi beş sene idi.

Muahedenin dördüncü maddesi mucibince Azak kalesiyle etrafında ona tâbi kale ve hisarlar Ruslara terkedildiği gibi yedinci madde mucibince Koban taraflarmdan da Ruslara on saatlik bir yer bırakılmıştır. Muahedenin ikinci maddesi gereğince Özi suyu üzerindeki Doğan (Togay), Gazi Kerman, Şahin Kerman, Nusret Keıman hisarları yıkılmak üzere o havali Osmanlılara iade olundu; yine bu muahedenin on üçüncü maddesi mucibince Rusların daimî surette İstanbul'da, kapı kethüdası ismiyle küçük elçi bulundurmaları ve bunun diğer devletlerin daimî elçileriyle aynı hakkı haiz olmaları kabul edilmekte idi. Anlaşmanın sekizinci maddesinin son fıkrası îcabınca Rusların muahede mucibince ilk daimî kapı kethüdası Tolstoy adında bir zattır. Müzakere esnasında, Rus murahhası Azak ile İstanbul arasında Rus gemilerinin seyrüseferini teklif etti ise de Karadenizi kendi iç denizi addeden Osmanlı hükümeti bu teklifi derhal ve şiddetle reddetti.[1034]

Karlofça Muahedesinin Tesiri

I. Ahmed zamanında Avusturya ile akdedilen hedesinin Zidvatoruk muahedesi, Osmanlı pâdişâhlarının imparatorun üstünde tuttukları mevkilerine imparatorları da çıkartmış ve bu suretle müsavat esası üzere bir anlaşma yapılmıştır. Zidvatoruk muahedesini îcap ettiren ve on dört sene süren muharebede Kanunî Sultan Süleyman zamanında görülen serî muvaffakiyetler görülmemiş olmakla beraber netice yine Osmanlıların lehine olmuştu; fakat harbin uzun yıllar devamı idarî, malî, askerî, adlî ve iktisadî bir çok buhranlar doğurmak suretiyle devleti sarsmış ve bundan sonra meydana çıkan iç ve dış gaileler yüzünden devlet kendisini toparlayarak eski düzeni bulamamıştır; bununla beraber devletin esas temeli sağlam olduğundan karşısına çıkan çeşitli zorlukları yenmiş ve

[1034] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/593

büyük fedakârlıklar mukabilinde Venediklilerden Girid'i, Lehlilerden Ukrayna ve Podolya'yı ve Avusturyalılardan da Uyvar'ı almış ve bu hareketleriyle eski devirlerdeki istilâ harekâtına benzer bir canlılık göstermişse de bu canlılık çok sürmeyerek en büyük ülkelerin elden çıkmasına sebep olmuştur. Yani Viyana Önündeki bozgunluk devletin asırlardan beri elde ettiği yerleri uzun mücadelelerden sonra on altı senede elden çıkarmış, Macaristan, Erdel, Podolya, Ukrayna, Mora gibi geniş bölgeler Bosna ve havalisinden mühim yerler düşmanların ellerine geçmiştir.

Bu, 1094 H. / 1683 M. de başlayan büyük muharebede Osmanlı muhafızlarının kendilerine tevdi edilen kaleleri her mahrumiyete katlanarak ve düşman içinde kalmalarına bakmayarak büyük bîr fedakârlık ile müdafaa etmeleri düşmanların bile takdirini ve hayretini mucip olmuştur; düşman bu gazi kale müdafi-lerine, en ümitsiz zamanlarında kaleyi teslim etmeyi teklif ettikleri zaman gerek kumandan ve gerek muhafızlar "Biz kalenin müda-faasiyle mükellefiz, vermeğe salâhiyetimiz yoktur" cevabiyle mukabele etmişlerdir.

Bu XVII. yüzyıl sonlarında Avrupa devletlerindeki ha usullerinin muharebe icaplarına ve yeni tabiye ve silâhlara gör mütekâmil bir şekil alması ve Osmanlı harp sisteminin ise b buçuk asır evvelki sistemi muhafaza etmesi ve menbamın tüke mesi üzerine askere alınanların toplama bir alay nizamsız askerden lekiil etmesi ve bu yetmiyormuş gibi ordu serdarlısının liyakatsiz ellere ve hattâ eşkıyalıktan gelme türedilere verilmesi pek acı ve telâfisi imkânsız neticeler doğurmuştur; bu kadar karanlık ve ümitsiz anlarda ve intizamı bozuk bir ordu denilen fakat cevherli ve vatanperver bir kalabalığın İcabında sevk ve idare kudretini gösteren değerli kumandanlar elinde ne fedakârlıklar gösterecekleri de tarihin şehadet ettiği hâdiselerdendir. Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'nın bu hususlaki başarısı malûmdur.

Karlofça muahedesiyle neticelenen ve dört cephede ve bilhassa Avusturya ve Venedik cephelerinde en kıymetli toprakların terkini mucip olan muharebe, Osmanlı ordusunun bundan böyle yeniden tertip ve tensîkiyle yeni usullere göre harp etmesini îeap ettiriyordu. Karlofça muahedesi, Osmanlıların askerî kudretinin mühim surette za'fa uğradığını meydana koymuş ve asırlarca süren düşman

üzerindeki Türk kudret ve satvetini silmiştir.[1035]

NOT:
579-580 yok
217 sayfadan sonra karışmış

[1035] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/594-595